

3 1761 08121368 8

35/14

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

MAGYARORSZÁG
T Ö R T É N E T E

SZALAY LÁSZLÓ

ÁLTAL.

ÖTÖDIK KÖTET.

PEST.
LAUFFER ÉS STOLP.

1857.

DB
924
S93
1861
kot.5

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE.

A LINCZI BEKEKÖTÉSTŐL A KARLOVICZIIG.

1646—1699.

TARTALOM.

HUSZONEGYEDIK KÖNYV. 1646—1664. Rákóczi György újabb szerződésre lép a francia udvarral, de melynek nincsen foganatja. Országgyűlés Pozsonyban. Draskovics János nádorrá választatik; a linczi békekötés megerősítetik; Ferdinand hasonnevű fia, mint IV. Ferdinand, királylányá koronáztatik. Zríni Miklós, bán. Rákóczi György meghal; utóda Erdély fejedelmi székén, II. Rákóczi György a tiszáninneri megyéket Ferdinandhoz visszabocsátja. Országgyűlés, ismét Pozsonyban; Pálffy Pál, nádor. A török béke huszonkét s fél évre megújítatik; a török véghadak kicsapongásai; a nagyvezekényi ütközet. IV. Ferdinand meghal, helyette testvéröccse, Leopold, koronáztatik ifjabb királylányá. Vesselényi Miklós nádor; a protestansok újból bepanaszolják sérelmeiket az országgyűlésnek. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata; III. Ferdinand halála; ama hadjárat szerencsétlen fejleménye. A porta Rákóczit kiteszi a fejedelemségből; helyébe a rendek Rhédei Ferenczet választják, ki rövid idő múlva méltóságáról leköszön. Rákóczi küzdelmei a fejedelemséget, versenytársa Barcsai Ákos s a törökök ellen; meghal. Nagyvárad veszedelme. Kemény János Barcsait kiveti a fejedelemségből; Barcsainak vége. Kemény viszonya Leopoldhoz; Apaffi Mihály, a törökök választásából ellenfejedelem; Kemény a csatamezőn marad; Apaffi megerősül a fejedelemségben. Az 1659-ki és 1662-ki országgyűlések Pozsonyban; a protestans rendek odahagyják az utóbbit mielőtt befejeztetett volna, mert sérelmeik orvosulatlanul hagytak; a katolikus rendek amazok nélkül hoznak törvényt, mi ellen a tizenhárom kelet-éjszaki megye tiltakozik. Zríni Miklós viszálya Montecuccolival, Leopold főhadvezérével; a bán Zerinvárt építi. Leopold és a porta között felbomlik a béke. Köprili nagyvezir Párkánynál győzedelmesen megütközik a leopoldiakkal; Érsekújvárt beveszi. Apaffi körlevele a magyarországi megyékhez; Vesselényi válasza. Zríni Miklós fényes hadjárata, Zerinvártól Eszékig; testvére, Péter, a törököket visszaveti a horvát végektől. Zerinvár a nagyvezir hatalmába esik. Souches Nyitrában, Barsban szerencsésen működik a törökök ellen. Montecuccoli győzedelme Szentgothárdnál. Vasvári békekötés. 1—93. II.

HUSZONKETTEDIK KÖNYV. 1664—1681. A rendek neheztelik a vasvári békét, mert az befolyásuk nélkül kötötték meg, s mert a szentgothárdi fényes győzelem daczára Nagyvárad és Érsekújvár török kézben maradtak. Zríni Miklós és Lippai György esztergomi érsek halála. Czélzatok az alkotmány lenyüggésére. Vesselényi, Zríni Péter és Nádasdy összeesküvésök. I. Rákóczi Ferencz, I. Györgynek fia, velök szövöttek. Besztercebányai gyűlés; Vesselényi halála. A felső megyék sérelmi gyűléseik. A francia udvar szítja az elégedetlenség tüzét; a válságos pillanatban segédét rögtön megvonja. Az elégedetlenek a portához is folyamodnak, honnan czélzataik a bécsi udvarnak bejelentetnek. Zríni és sógora Frangepán fegyveres felkelése; ennek meghiusulása. Mentségökre Bécsbe mennek, hol fogságra vettek. I. Rákóczi Ferencz s az éjszaknyugoti megyék felkelése is dugába dül. Leopold a magyar közkormány átalakítására határozza el magát. Nádasdy, Zríni és Frangepán kivégezettek. A löcsei s a pozsonyi biztosságok működése. Az ellenreformatio. Pénz és fogyasztási adó, nemesre nem-nemesre egyiránt kivette. Kollonics Leopold. Az elégedetlenek, kéz alatt Erdély s a porta által támogatva, felső Magyarországon változó szerencsével viselnek háborút a leopoldiakkal. A pozsonyi kormányzóság; ennek élén Ambringen Gáspár a német rend nagymestere. A kurucz ügy további fejleményei. Szelepcsényi, esztergomi érsek, mint törvényes ügyekben királyi helytartó, az ágostai hitvallás három superintendensét s a bányavárosok evangélikus lelkészeit maga elébe idézi. Az isteni s a földi felség sértéséről vádoltatván, csak ezáltal kerülhetik ki a veszedelmet, hogy vagy római katolikusokká lesznek, vagy kivándorolnak, vagy térítvényt irnak alá, miszerint lelkészi tiszteikben ezentúl nem lesznek eljárók. Hasonló eljárás valamennyi protestáns lelkész és iskolamester irányában, kik 1674-ben Pozsonyba idéztetvén, itt megjelentek; százötven fogságra vették, közülök többen gályákra küldetnek. A lázadás terjedése. Az erdélyi fejedelem Teleki Mihály által mindinkább megnyeretik az elégedetlenek ügyének; a francia király pénzzel, zsoldosokkal segíti. Leopold véleményt kér magyar tanácsosaitól, mint lehessen az elégedetleneket visszahozni a korona iránti hűségre. Teleki Mihály a kuruczok élén. Utóda a fő vezérségben Tököli Imre. Békealkudozások Leopold és Tököli között; az utóbbinak, s általa a kuruczoknak felekezete mindinkább erőt vesz a leopoldiakon. Az 1681-diki sopronyi országgyűlés restauratioi kísérletei. Eszterházy Pál nádor. A porta már-már nyitlan karolja fel Tököli ügyét: Apaffi és Teleki elfordulnak tőle. 97—218 II.

HUSZONHARMADIK KÖNYV. 1681—1687. Leopold és Tököli színre folytatván a békealkudozásokat, újabb, \erélyesebb hadviseléshez készülnek. Tököli házasságra lép I. Rákóczi Ferencz özvegyével, Zríni Ilonával, s ezáltal Munkács vára is hatalmába jő. A kuruczvezér, török segédhad által támogatva, Kassát, Eperjest, Füleket sat. elfoglalja. A porta öt felső Magyarország királyának nyilváníti. Hadait a Vágig viszi. Fegyvernyugvás. Országgyűlés Kassán és Szerencsen a kuruczok részéről. A nádor ellenműködései. Leopold Konstantinápolyban a vasvári béke megújítását szorgalmazza. A nagyvezír, Kara-Musztafa, még a béke végévének lefolyása előtt a porta hadait Bécs alá viszi. Általános bomlás Magyarországon. Sobieski lengyel király s Leopold egyéb

szövetségesei Bécsnél megverik a török sereget; Esztergomot visszafoglalják. Ezzel meg volt téve Magyarországnak a török járom alóli felszabadításához az első lépés. Leopold közbocsánatot hirdet mindazok számára, kik 1684-diki februárius végéig neki hűséget fogadnak a pozsonyi bizottmány előtt. Tököli ezen bizottság végzéseit érvényteleneknek nyilvánítja. A török hadakon vitt győzelem Tököli befolyásán, hatalmán is csorbát ejt. Az 1684-diki hadjárat. Károly lothringeni herceg alatt Vácznál győznek a császáriak; Budát süker nélkül vívják. Felső Magyarországon Tökölivel változó szerencsével foly a háború. Szelepesényi esztergomi érsek a galliai egyház tanainak ellenmond; meghal. Az 1685-ki hadjárat. A császáriak győzelme Tátnál. Érsekujvár visszafoglaltatik. Ibrahim nagyvezír békét indítványoz. Felső Magyarországon Leopold Eperjest visszaszerzi; Tököli a nagyvezír parancsából fogságra vették. A kurucz hadak feloszlása. Kassa megadja magát a leopoldiaknak. A nagyvezír megöletése; Tököli kiszabadulása. Apaffi mindinkább Leopoldhoz közeledik. Szerződési kísérletek köztte és Erdély között. Az 1686-ki hadjárat. Budának kivívása. Lajos badeni örgróf Pécsét visszafoglalja. A császáriak szerencsés működése az alsó Tiszánál. A törökök mindinkább sürgetik a békét Zrini Ilona Munkács várát oltalmazza. Az eperjesi vérbíróság. Az 1687-ki hadjárat. A harsányi győzelem, és fényes következményei. Károly lothringeni herceg Erdélybe viszi a császári sereget; Apaffival s a rendekkel szerződésre lép, mely Erdélynek visszakerülését a koronához előkészíti. 22—370. II.

HUSZONNEGYEDIK KÖNYV. 1687—1699. Országgyűlés Pozsonyban. II. Endre 1222 : 31. tcikkelyének záradéka eltöröltetik. A korona öröködesivé válik olyképen, hogy az Leopold fiörökösei közül mindig az elsőszülöttre, s ha Leopold limagva szakadni találna, a habsburgi ház spanyol ágára, szintén elsőszülöttől elsőszülöttre szálljon; ezen ágnak is kihalásával a rendek királyválasztási joga fel fogván éledni. Leopold elsőszülötte József Magyarország örökös királyává koronáztatik. Politikai közbocsánat, mely alól csak Tököli és a még most is velelevők vétetnek ki. Az 1681-ki országgyűlésnek az evangélikus hitvallás gyakorlatára vonatkozó törvényczikkelyei megerősitetnek. A jesuiták rende befogadtatik az országba, egyelőre még országgyűlési szék és szavazat nélkül. Egert és Munkácsot, amazt a törökök, emezt Zrini Ilona általadják. Tököli újabb kiáltványa. Caraffa mint Magyarországon és Erdélyben a császári hadak fővezére, Apaffival s a rendekkel Leopoldot s örököszeit Erdély véduraiul fogadtatja, egyszersmind lemondatván velök minden érintkezésről a portával. Az 1688-ki hadjárat Maximilian Emánuel bajor választófejedelem fővezérlete alatt. Székesfehérvár megadja magát. Caraffa Lippát visszafoglalja. Maximilian Emánuel Nándorfeléhérvárt kivívja. Lajos badeni örgróf szerencsés hadviselése Boszniában. Veterani tábornok a havasalföldi vajdát évenkinti adó fizetésére kötelezi. Török követség Bécsben; sükeretlen békeértekezlet. Lajos badeni örgróf az 1689-ki hadjárat élén. Szigetvár feladatik. Az örgróf győzelmei Batocsinnál és Nisszánál. Viddin s a szomszéd erősségek elfoglalása után Havasalföldet is megszállja. A hadjárat berekesztésével az al-Duna Nikápolyig Leopold hatalmában volt, egész Szerbia meghódítva. E szerzeményeknek egy része még a télen siklott ki a császáriak kezéből. Apaffi Mihály meghal. Az erdélyi rendek,

hasonnevű fiának a fejedelemségben megerősítését szorgalmazzák. A porta Tökölit nevezi Erdély fejedelmévé. Kanizsa megadja magát Batthyány Ádámnak. Tököli oláh, török és tatár hadak által támogatva betör Erdélybe. A zernyesti ütközet; Teleki Mihály halála. Badeni Lajos Tökölit kiszorítja Erdélyből; e közben Nissza, Viddin és Nándorfehérvár ismét török kézbe esnek. Bethlen Miklós bécsi követsége. Az általa Erdély számára kieszközölt fejedelmi hitlevél. Hadjárat 1691-ben. Lajos őrgróf győzelme Szalánkeménnél. Zrini Ádám halála. Nagyvárad vívása. Harminczkétezer szerbcsalád letelepedik az országban. Nagyvárad visszafoglalása. Az 1692-ki hadjárat sovány eredményei. Erdély polgári alkotmányának betetőzése; az „Alvinczi” nevet viselő királyi válasz. Leopold hadai Nándorfehérvárt nagy veszteséggel, süker nélkül vívják. Tatárjárás Debreczen és Nagyvárad környékén. Hadjárat 1694-ben. A törökök nem bírják a császáriak pétervárad tábortát kivívni. Gyula visszakerül a koronához. Az 1695-ki hadjárat élén Fridrik Auguszt szász választó fejedelem. A törökök Lippát elfoglalják. Veterani veszedelme Lugosnál. Az erdélyi rendek a portához szítás gyanujába jönek; az ifju Apaffi Bécsbe kíséretik. Széchenyi György esztergomi érsek halála. Utóda, Kollonics Leopold, a magyar alkotmány átállítását indítványozza. Az indítvány elmellőztetik. Az 1696-ki hadjárat. Fridrik Auguszt Temesvárt süker nélkül vívja; a Begánál megütközik a szultánnal, veszteséggel. Felső-magyarországi pórlázadás. II. Rákóczi Ferencz. Az 1697-ki hadjárat. Savoyei Eugen diadala Zentánál. Táborozás Boszniában. Békeértekezlet. A karloviczi békekötés. 373—550. II.

ÉRTELEMZAVARÓ HIBÁK JAVÍTÁSA.

4. lap 4. jegyzet 10. sor „német-óvári” helyett olvasd: „magyar-óvári”.
 275. — 12. sor „ujváros” után olvasd: „s a mostani viziváros felsőbb része”.
 „ — 17. — „s a mostani viziváros” kimarad.
 „ — 18. — „nem voltak” helyett olvasd: „nem volt”.

HUSZONEGYEDIK KÖNYV.

1646 — 1664.

III. Ferdinand, 1646—1657.

IV. Ferdinand, koronáztatott s meghalt atyja életében.

I. Leopold, 1657—1664.

I.

Ferdinand még Linczben volt, midőn Rákóczy György ^{[1646.} 1646-ki februárus 22-én Fogarasban kelt s a francia udvarhoz intézett oklevelekben késznek nyilatkozott a háboru megnyitására, ha a császár, mit ő, a fejdelem, valószínűnek tart, nem hajtaná végre a linezi békekötést; ha a porta őt, a fejedelmet, felhatalmazza a fegyverfogásra; ha a francia és a svéd koronák lefizetik a pénzsegélyt, melylyel neki még adósai, s azontúl pontosabban felelnek meg kötelezettségöknek. Más nap Mazarin bíbornokhoz adott levélben eloszlatni kívánta a kósza hirt, mely őt a katolikus egyház ellenségének mondja, holott soha sem volt szándéka esorbát ütni a katolikus hitvalláson. 1) Croissy, a francia követ, ura nevében még többet ígért a fejdelemnek, egyebek közt azt is, hogy őt mindazon jogok birtokában fenn fogja tartani, melyek neki a békekötés alkalmával Ferdinand által adományoztattak, s hogy Lengyelországot szövetségre fogja bírni, vagy legalább semleges magaviseletre kényszeríteni. — A svéd fegyverek szereneséjének hanyatlása lehetett a fő ok, mely a fogarasi szerződés életbe-léptetését gátolta.

Németországban a westphaleni békéhez történtek előkészületek, s Tokajban Ferdinand és Rákóczy biztosaik között már megnyílt a linezi békekötés végrehajtása körül az értekezlet, 2) midőn királyi levelek május 1-ére, majd augusztus 24-ére országgyűlést hirdettek Pozsonyba. Fiának, Prágá-

---

1) Dumont, Corps diplom. V. k. 1. r. 333. l.

2) Diarium tractatus Tokajensis a mense aprili usque augustum 1646 cum insertis actis, Kaprainai kéziratának A. fol. XXIX. kötetében.

ban eseh királylyá koronáztatása enyhítette Ferdinand fájdalmát, melyet hitvesének, Mária-Annának halálából merített, de okúl is szolgált, hogy csak september 11-kén érkezhetett a rendek körébe. Ezeknek tetemes része, élőkön a királyi személynök, Mikulics Tamás, s a clerus, mindenek előtt nádort kívántak választani; a többség azonban elsőséget adott a királyi előterjesztések felolvasásának. Ferdinand ez úttal csak a végek jó karban tartását s az országnak a török elleni oltalmazását kívánta a rendek figyelmébe ajánlani, ³⁾ mi september 22-én történvén meg, utána három nappal, ellenére az erdélyi fejdelem s a keletéjszaki megyék követei kívánságának, kik első sorban a linezi békekötés megerősítését sürgették, nádorválasztáshoz látott az országgyűlés. Draskovics János horvát bán és Forgács Ádám főpohárnok s érsekujvári főkapitány voltak a katolikus, Bethlen István és Nyáry Lajos az evangélikus jeleltek; az első százhusz szavazattal választott nádorrá; ⁴⁾ Bethlen István, kit a köszvény már végkép kimerített, rövid idő múlva, Péter fia után sirba szállott, Eesed a kötésekhöz képest Rákóczinak jutván. — A nádorválasztás után két nap hosszáig arról folyt a vallásfelekeze-

---

3) Szirmay Péter zemplén-megyei és Vitnyédi István sopron-városi követek naplóiak a nemzeti muzeum kéziratai között. — Katona, XXXII. 367.

4) Illésházy Gáspár számára ennek titoknoka által vitt napló, a n. muzeum kéziratai között. Forgács Ádámnak 55 szavazat jutott. Draskovics ellen többen kifogást tettek: mert nem magyar, mert Magyarországon nincsen birtoka, s mert az országbiró Pállly Pál elsőséget érdemelne. Az esztergomi érsek, a kifogást eloszlatandó, válaszolá: hogy Draskovics nemcsak horvát de magyar egyszersmind, s majd vesz magának Magyarországon jószágot; hogy Pállly nem kívánt a nádorjeleltek közé iktattatni, s mint országbiró ő leszen az első, ki szavazatát Draskovicsra fogja adni. Úgy történt. S Ferdinand, hogy necsak birtokos hanem dynasta is legyen Magyarországon az új nádor, a rop-pant német-óvári urodalmat 200,000 forintért tíz évre zálogba adta neki. Magyarságát pedig Draskovics az által is akarta kiüintetni, hogy egy Mária tiszteletére írt imádságos könyvet deákból magyarra fordított és saját költségén közzé tétetett.

tek közt a vita: kell-e, mit a katolikusok kívántak, nyomban a sérelmek lajstromzásához fogni; vagy pedig, mit az evangélikusok szorgalmaztak, mindenk előtt a vallási ügyet elintézni, s e végre, hogy a linzi békekötés megerősíthessék, az oklevél közlésére kérni a felséget? Ferdinand, véget vetendő a vitának, Khevenhiller és Prickelmaier biztosai által az oklevelet a tanácsházba küldötte. Felolvasásuk s a biztosok távozása után, Lippai György esztergomi érsek saját s az öszves clerus nevében, úgy a vele tartó néhány katolikus urak ellenmondottak az oklevélnek, „mennyiben ez a vallásügyet illeti;“ Pálffy Pál országbíró meg ellenmondván az ellenmondóknak. A clerust lehetetlen volt reábirni, hogy ellenmondását visszavegye, s ez okon a felség tanácsosainak közbenjárására, e záradékkal: „ellen nem állván a clerus s más katolikusok óvása, sőt örökre semmi érvényességgel sem birhatván“ elfogadtatott és megerősített a királyi oklevél. Ennek negyedik pontja a katolikusok által az evangélikusoktól elfoglalt templomokat rendelvén visszaadni, számuk iránt a következő év elejéig szóval, írásban mind ^{[1647.} hevesebben folyt a vita. Az evangélikusok négyszázat követeltek, a katolikusok huszat is sokaltak; Draskovics kardja markolatához nyulva örök ellenségeskedést esküdött mindazoknak, kik a katolikus vallás elnyomására törekednek, s a horvát követek egykori báujokat zajosan támogatták. 5) Ferdinand engedékenyebbnek mutatkozott, s királyi tekintélyének súlyával húszról kilenczvenre szöktette az evangéli-

---

5) Kazy, II. k. 105. I. Nejét, Thurzó Borbálát, Györgynek, a nagynevű nádornak leányát, Erdődy Kristóf özvegyét már korábban a római hitvallásnak megnyerte. — „Spero, clementissime Domine — írta Ferdinandnak, midőn még csak jegyben járt Borbála asszonynyal,“ — prout etiam pro viribus adlaborabo, dictam dominam, hactenus in tenebris haereticae pravitatis una cum filiis existentem, magno cath. reipublicae emolumento ad verae religionis agnitionem reversuram.“

kusokra néző templomok számát; visszaadásuk még az országgyűlés folyama alatt történt meg. 6)

Elintéztetvén ekkép a vallásügy, Ferdinand Pozsonyból vissza Bécsbe ment; belső tanácsosai közül Schlick Henrik a fő hadi tanács elnöke, Ungnad Dániel a bécsi kamaránál al-elnök, Slawata Vilmos, Curti Ferdinand és Puchheim János biztosokul az országgyűlés színhelyén maradtak. Az evangélikusok irányában kitüntetett engedékenysége nek 7) köszönhető Ferdinand, hogy a rendek megannyian, megelőzvé

6) Katona, XXXII. 432. Országgyűlési naplók. Még 1646-ki oct. 31-én a dunántúli részekbe Cziráky Ádám a királyi tábla bárója, Bessenyei István kiskomáromi kapitány és somogyi követ, katolikusok, Botka Ferencz veszprémi és Hanvai Péter abauji követek, evangélikusok, — a dunáninnyi részekbe: Forgács Ferencz kir. tanácsos, Turanszki István, Thurzó Mihály özvegyének képviselője, katolikusok, Bartakovics Gáspár honti- és Döry István gömöri követek, evangélikusok, biztosokul küldettek a közelebbi mult zavargásokban, azaz: 1644-ki febr. 3-tól 1645-ki nov. végéig, vagy azon innen erőszakosan elfoglalt egyházak visszatérítésére. Mint amazoknak nov. 20-án, ezeknek 1647-ki januárius 12-én kelt jelentéseiből láthatni, kevés sikerrel. A dunántúli részekben, kivált Nádasdy Ferencz királyi főudvarmester, hivatkozással a patronatusi jogra, ellenmondott a biztosoknak, sőt Cziráky és Bessenyei saját jószágaikban magok is ellenmondottak biztos társaiknak s patronatusi jogukra hivatkozva, a *cujus regio ejus religio*-féle elvet hirdetgettek. Midőn elvégre 90-ben állapítatott meg az evangélikusoknak kijáró templomok száma, 1647-ki április 9-én biztosokul mentek a dunántúli részekbe: Nádasdy Boldizsár vasi és Szeghi János győrmegyei követek, — Komáromba, Barsba, Hontba, Nógrádba, Zólyomba, Esztergomba: Emödy György barsi és Sós István esztergomgyeie követek, — Pozsonyba, Nyitrába, Trencsénbe, Turócza és Liptóba Draskóczy György Turóczból és Meleg János. Ekkor is csak az engedelmeskedett a ki akart; hatalomkarról, mely a biztosok mellé adassék, szó sem volt, s ha találkoztak, kik egyelőre engedelmeskedtek, találkozhattak közülök olyasok is feles számmal, kik nyomban a biztosok távozása után érvénytelen papirosnak nézték a templom, iskola, kehely visszaadásáról szóló oklevelet. Kalmanczai Sámuel kövesdi plebános tovább ment; ő kinyilatkoztatta, hogy ilyes ügyben neki nem parancsolnak Pozsonyból, s hogy biztos uraim ezt bejelenthetik az országgyűlésnek.

7) 1647-ki április 10-éről Mansfeld Fülepnék, a győri végházak főkapitányának megparancsolta, hogy az evangélikusokat ne háborgassa, ha Győrújvárosban templomot építenek magoknak; az evangélikus lelkész ne bántsa, ha akár benn az erősségen, akár az erősségen kívül hirdeti Isten igéjét.

kivánságát, fiát ifjabb királyul kérték magoknak. A tizenhárom éves főherczeg, különben is már koronás fejedelme Csehországnak, június 14-kén hittelt fogadta az atyja és nagyatyja által aláírt alkupontokat; Kéry János és Ostrosics Miklós koronaörök lehozták a gondjaikra bizott ereklyét a várból, hová az csak a jelen országgyűlés folyama alatt került vissza Győrről, mint a svedek és Rákóczi hadai előli menhelyéről; és június 16-án IV. Ferdinand Lippai kezéből fejére vette a koronát. Más nap százötvenöt törvényczikkely megerősítésével ⁸⁾ vége szakadt az országgyűlésnek. A hozott törvények, mint már említettük, kilenczven elfoglalt evangélikus egyházat rendelnek visszaadni jobbágy községeknek; új templomok, lelkészlakok, iskolák építésére felhatalmazzák az evangélikus pórokat oly helyeken, hol a jelen törvény végrehajtása után is árván maradnának, s kötelezik a földesurakat, e végre három hónap alatt adómentes építési helyet kihasítani; a római-katholikus papsággal stolát csak saját hiveitől szedetnek, és szabályképen felállítják, hogy egyik fél a másik papjainak ne fizessen; a vallási béke zavaróira, templom-foglalókra, harangozás-, temetkezéstiltókra s a t. hatszáz forint birságot vetnek, megátalkodottakra II. Vladiszlav VI. 8. cikkelyét rendelik alkalmaztatni; az egyházi törvényszékek illetőségét szabatosabban körülírják; a végek jó karban tartására minden porta után két évre öt-öt forintot fizettetnek a jobbágygyal, szintannyit a földesúrral; a felényire felemelt harminczadot azontúlra is törvényesítik; a városokban lakó nemesek jogi állását szabályozzák; a tőkepénzek után kamattul százától hatot szedetnek. — Röviddel az országgyűlés eloszlása után, Zrini Miklós, fia Györgynek, a „híret pennával és rettenetes bajvivó szablyával kereső“ magyar-hor-

---

8) Corpus juris hung. I. k. 749. l. Kovachich, Supplem. ad Vestigia Comit. III. k. 403. l.

vát, ⁹⁾ eddigelé királyi főlovászmester, neveztetett bánná, de hivatalát egyelőre el nem foglalta, mert jogköre sokfélekép volt megnyesve, s mert a végekben nem volt őrség.

II.

^{1648.]} Ferdinand 1648-ki october 24-kén megkötötte az osnabrückeri békét, mely a harmincz évi háborúnak véget vetett. Rákóczi még e békekötés előtt — october 11-én — meghalálozott, ¹⁰⁾ rendben, fegyelemben tartva Erdélyt s a részeket, mig élt, de kapzsisága miatt gyűlöletes a rendek nagyobb száma előtt, s egy idő óta a porta neheztelését is magára vonó, mert ez újból tizezer helyett tizenötezer aranyat kívánt adóul Erdélytől, és a fejdelem megtagadta a kivánságot; s mert a hét megyeért húszezer tallért követeltek Konstantinápolyban, Rákóczi pedig ügyviselőjét, Maurer Mihályt okolván, hogy ígéretét annak idejében hibásan jelentette be a nagyvezírnek, tizenhárom megyeért nem hétért kellvén felajánlania amaz öszletet, a húszezer tallér felét örömezt lealkudta volna. Neheztelését oly mértékben éreztette Maurerrel, hogy a nyomorú magát föbe lötte. És midőn Szalánczi István ama húszezer tallér nélkül jelent meg a szultán előtt, ez oly fenyegető hangon rivalkodott rá: „urad, hagyjon békét a császárnak, s küldje be a hét megyeért a húszezer tallért, hallád, hallád, hallád?“ hogy Erdélyben találkoztak, kik Szalánczinak a portánál történt halálát e rivalkodásból származtatták le. ¹¹⁾

9) Öcscsét, Pétert, utóbb e szavakkal jellemezte Miklós: „mind magyar mind horvát, igazán mert, látjuk, szereti hazáját.“

10) Epistolarium Georgii Rákóczi II. a die 11. oct. 1649. secretarii munus tenente Joanne Horváth de Palócz, a n. muzeum kéziratai között. Bód Péter hibásan teszi oct. 23-ára R. halálát.

11) Bethlen, I. 26. Szalárdi és Hammer az ii. hh.

A fejedelem halála után, fia, II. Rákóczi György, mind a mellett hogy az öt tiszáninneni megye visszaszállott Ferdinandra, nemcsak tizenötezer aranyat erdélyi adó fejében, hanem pótlólag a hét megyeért járt húszezer tallért is megküldte Konstantinápolyba, hol akkor már a gyermek ^{[1649.} IV. Mohamed lépett volt a meggyilkolt Ibrahim helyébe. Az erdélyi rendek új fejedelmeket hittel kötelezték le magoknak: hogy a fényes portától nem fog elállani, s hogy a német császár és más keresztyén fejedelmek ellen hadat nem indít, hanemha országos ügyben és az ő előleges megegyezésökkel.

Januárius 25-ére Pozsonyba országgyűlés volt hirdetve, melyre azonban csak martius 19-kén érkezett le az udvar. A királyi előterjesztések martius 23-án adattak által a rendeknek, s más nap a tavál meghalálozott nádor helyébe Pálffy Pál és Forgács Ádám katolikus-, Lónyay Zsigmond és Nyáry Lajos protestans-jeletek közül az első, Pálffy Pál, 178 szavazattal választott meg. A hevesen felgyúlt vallási vita megszüntetésére a protestansoknak ismét három templom adatott vissza, kimondatván egyébiránt: hogy illetén nehézségek előleges elintézése az 1647 : 14. czikkely értelmében a megyéket illeti. A politikai sérelmek május 18-án hetvenöt pontban panaszoltattak be a felségnek, reájok május 22-kén, s újabb felírásra május 28-kán érkezett királyi válasz. Az országgyűlés junius elején szétoszlott, százkét törvényczikkely hozatala után. ¹²⁾ Kőszeg és Kismarton, az országhoz elvégre visszakerült erősségek, mint szabad királyi

12) Illésházy György számára vitt országgyűlési napló, a n. muzeumban. Kazy, II. 122. Katona, XXXII. 598. Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 417. I. Corpus juris hung. I. 830. A katolikus rendek úgy kívánván, hogy a hussziták és picarditák vagy irják alá a helvécziai hitvallást, vagy takarodjanak ki az országból, — evangelikus társaiktól válaszul nyerték: hogy tudokra hussziták és picarditák nincsenek az országban, mert a szakolczaiak és puchóiak még a mult országgyűlés folyama alatt kalvinistákká lettek.

városok székét és szavazatot nyertek a rendek táblájánál; a hadi tanácsba két magyar ülnök rendeltetett soroztatni; a felebbemelt harminczad egyelőre jelen állapotában meg hagyatott, miért is Ferdinand önmaga gondoskodandik a végekről, a rendek háromezer kilenczszáz lovast tartandván, míg a török béke meg fogott újítatni, mi ez úttal is Konstantinápolyban, Schmidt Rudolf hadi tanácsos közbenjövete lével, a zsitvatoroki, bécsi és szőnyi szerződészek alapján, július 1-én huszonkét s fél évre történt meg. „S tapasztaltatván, — így rekesztetik be az oklevél — hogy az erdélyi fejdelmek ellenséges és bal eljárás által a hatalmas császárok közötti egyetértést gyakorta háborgatni ügyekeztek, sőt ellenök fegyvert fogni is vakmerők voltak: azon leszen mindkét császár, hogy a béke minél nagyobb biztosítására bármily alkalomnak is eleje vétessék; a mondott fejdelmek pedig, felhagyván minden garázdálkodással, békében éljenek.“ ¹³⁾ A béke-oklevélnek IV-dik Mohamed által ki-
^{1650.]} adott párját 1650-ben külön követség hozta meg Bécsbe, s fényes ajándékokkal távozásakor a béke szigorú
^{1651.]} megtartását ígérte; de 1651-ben is Szlavoniát csak az új bán vitézsége mentette meg a török fegyvertől és szüret
^{1652.]} idején a Hegyalját rabolták meg a bégek; 1652-ki aprilis végén négyezer nyolczszáz lóval Nyitrában rablottak, Nagy-Vezekénynél Forgács Ádám érsekujvári kapitány által utól-
 értettek s véres fővel erősségeikbe visszautasítottak. ¹⁴⁾ Nyolczszáz török maradt a síkon vagy elhullott futásközben. Hetven magyar halott között négy Eszterházyt gyászoltak a hazafiak: Lászlót, a nagynevü nádor elsőszülöttét, Pápa kapitányát; s három testvért: Ferenczet, Tamást és Gáspárt, Dániel fiai. Ugyan azon évi septemberben az egri törökök

13) Dumont, Corps dipl. VI. 1, 521.

14) Katona, XXXII. 701. 744.

Kassa környékét pusztították, s foglyaikért harmadfél-százezer forintot csikartak ki váltságdíjul. ¹⁵⁾

III.

II-dik Rákóczi György testvéröccse, a szépműveltségű Zsigmond, Henrika hitvesének, Fridrik cseh ellenkirály leányának elhunytá után röviddel, 1652-ki februárius 4-kén meghalt himlőben. Bátyja is elkapta a kórságot, s életveszedelemben forgott miatta. Ez alkalmul szolgált, hogy az épen Gyulafehérvárra begyülekezett rendek februárius 18-án a fejedelem hét éves fiát, Ferenczet, utódául kikiáltották, egyebek közt oly feltétel alatt: hogy azon esetre, ha huszadik éve előtt veszítené el atyját, Kemény János a hadak főkapitánya vigye ideiglenesen a kormányt; s hogy a rendek hűségére ne köteleztessenek iránta, ha — mitől anyja miatt tartani lehetett — vallását megváltoztatná. Ferdinand is fiát, az ifjabb cseh és magyar királyt 1653-ki május végén ^{[1653.} Regensburgban császári utódául választatta, de már a következő évben ezt is elvitte a himlő, a birodalom ügyé- ^{[1654.} nek újabb veszélyeztetésével, melyet különben is Krisztínának a svéd királyi széken utóda, Károly Gusztáv újabb háborúval fenyegetett.

Ferdinandnak még csak egy fia volt életben, Leopold Ignác, kire bátyja életében a passai püspökség nézett. E fiának, a papi pályára neveltnek, szerezni meg az öröködést mind Magyarországon s birodalma egyéb részeiben, mind a császári széken, volt a másod izben özvegyiségre jutott királynak fő feladása. E végre november 11-kén Pozsonyba

---

¹⁵⁾ Libri regii, XVI. k. a cs. kir. belügyi ministerium levéltárában. Reninger Simon ausztriai residens panaszlevele a nagyvezírhez, Rosnai Dávid gyűjteményében. Az 1655-ki országgyűlés irományai.

^{1655.]} országgyűlést hirdetett 1655-ki januárius 24-ére. Időközben a nádor, Pálffy Pál is meghalálózván, Ferdinand, mint már Eszterházy kimulásakor is arányzá vala, örömost betöltetlenül hagyja a nádori méltóságot, s Lippai György esztergomi érseket nevezi királyi hetytartóvá. A kancellár, Szelepcsényi György, legalább a jövő országgyűlésig, tehát három évre kívánta elhalasztani a nádorválasztást, mert jelenleg sok vizályt fogna az urak között előidézni. De a követi tábla ellene volt a szándéknak; s ehhez képest martius 15-én felolvastattak a nádorjelelték nevei: Vesselényi Ferencz, Csáky István katolikusok, Tököly Zsigmond, Rhédei Ferencz evangélikusok. A többség szavazatai Vesselényit érték, 1646 óta Magyarország felső részének főkapitányát, ki mint füleki kapitány I. Rákóczi Györgyöt magyarországi hadjárata közben sokfélekép bolygatta, Murányt Ferdinand hatalmába ejtette, a lengyel királynál mindent elkövetett, hogy őt az erdélyi fejdelem ellen készítse,¹⁶⁾ s ki mint Szécsi Máriának, ifjabb Bethlen István özvegyének férje, urodalmakra, hatalomra tett szert. Forgács Ádám keserves panaszt emelt az ülésben, hogy ő már kétszer volt nádorjelelt, s most mégis megfélekezett róla az udvar. Jajveszéklése még az országbíró-

---

16) Sanitati quadamtenus restitutus — így ír ddo Gdova 1645, die 9. julii a királynak — sereniss. Poloniae regem accesseram . . . Querenti similis protulit: „Quare Majestas Sua Caesarea spreta mei interpositione ineundam cum Rákóczio tractationem renuit? si stante intercessione mea, tractatuque, dolosi quidpiam Rákóczi attentasset, pedibus eum proculcasset.“ Ilis turcarum mentione subjuncta, quis statum eorumdem casus habeat, quacsivit. Ego cum exaggeratione respondi: summe verendum esse, ne adversus inelytam Poloniae coronam, factionem aliquam tyrannus hicce Rákóczi moliat, si enim Cassoviam turca occuparit, quam haud dubie a Rákóczio eidem tradendam existimo, benigne Sacra Maj. Sua (t. i. a lengyel király) judicare poterit, gratusne futurus sit turca vicinus? Majestas Sua pacta quaedam inter polonos turcasque intercedere respondit, Cassoviam nimirum, Munkácsium, duasque alias quasdam arces casu periclitationis primo occupanti in possessionem cesuras. Subjunxi ego, tempestive pactis esse utendum, Cassoviamque praecupandam . . .“ Eredetiből.

ságot sem szerelte meg neki; országbiróvá Nádasdy Ferencz neveztetett, Eszterházy Miklós veje, buzgó protestansból 1643 óta a római egyház szenvedelmes hive. 17)

A protestansok, panaszolván, hogy az alispánok végrehajtás nélkül hagyják a vallási békebontók ellen hozott törvényt, a király ígérését vették, miszerint kötelességeikre fogja inteni a megyei tisztviselőket. További tárgyalását a vallási ügynek kivált Vesselényi befolyása abbahagyatta az országgyűléssel. 18) S most Leopold, kinek az ausztriai rendek már januárius 6-kán hódoltak volt, mint leendő főherczegőknek, ifjabb magyar királyul is kikiáltatott. Történetek lépések, hogy a rendek lemondván választási igényeikről, Leopoldot örökös királyokul ismerjék, de a szándék most is ellen-szenvvel találkozott. 19) Elkészülvén a felavatási oklevél,

17) Kazy, II, 175. Kezemben volt 1636-ki martius 9-kén Keresztúrból Kis Bertalan superintendenshez és sárvári — udvari s városi — lelkészhez adott levele, melyben egy wittenbergi evangélikus iratnak általa — a tizennégy éves Nádasdy által — eszközlött deák fordítását közli vele, a netaláni hibák kijavítása végett. S mihelyest 1643-ki Katalin napján a csepregi felső egyházban, a római-katholikus hitet magáénak vallotta, sorra számúzta jóságaiból az evangélikus lelkészeket.

18) Ribini, Memorab. Aug. Conf. I. 477.

19) Kazy, II. 177. „Nonnemo in domo Palatini clam deponit orationem svasoriam, huc factam et institutam.“ Ezen beszéd egyik párja reánk maradt Dobai-Székely Ferencz ama XVII-ik századbeli codexében, mely „Acta religionaria et publica miscellanea cum primis Hungariam respicientia“ czim alatt a nemzeti muzeumban őriztetik. A szerző következő kérdéseket tesz magának: Vagyunk mi magyarokul képesek, egyedül az ország erejével hazánkat a török zsarnokság alól felmenteni? Felelet: nem. Kitől függ tehát üdvünk és megváltásunk? Istentől, és az ő kegyelméből az ausztriai háztól. Melyek tehát az eszközök, a mi szabadításunkra birni az ausztriai házat? „Esedezzünk alá az ő felségének, hogy bennünket és országunkat oltalma alá vegyen és rólunk atyailag gondoskodjék, ügyekezvén a német birodalom ügyeinek elintézése után a kereszténység természetes ellenét legyőzni és minket az elviselhetlen török járom alól felszabadítani. Részünkről pedig, ebbeli kegyelmes hajlamát látván, válaszszuk őt és fiutódait egyenes ágon háladatosságból való-ságos és örökös királyainkká, de oly feltétel alatt, hogy magát a felség valamennyi jogaink és szabadságaink fentartására — kivévén az egy választási szabadságot -- kötelezze.“ Tanácsos-e ezt tennünk? Igen is tanácsos, mert

— mása volt a Ferdinandok által fogadottaknak, — s a szokáshoz képest megerősítvén, június 27-én megtörtént a koronázás. Az országgyűlés kilenczvenkét sérelempont felterjesztése után július 3-án eloszolott, miután a felebb emelt harminczadot, mint mármár törvényes divattá vált, közoltalmi ezélokra meghagyta, s a véghadakon kívül, felében a rendek, felében a jobbágyság költségein külön dandár lábontartásáról gondoskodott, mely elejét vegye a török rablásoknak. Készmárk és Breznóbánya a szabad királyi városok közé soroztattak; Leopoldnak, valamint 1647-ben bátyjának, kijárt a szokott koronázási tiszteletdíj, egy forint minden porta után, szintannyi Ferdinand harmadik hitvesének a szintakkor királynévá koronázott mantuai Eleonorának. ²⁰⁾

Erdélyben II-dik Rákóczi György, miután a moldvai s havasalföldi viszonyokba némi szerencsével elegyedvén, lengyel ^{1653.]} szövetségeseivel Lupuj vajdát Moldvában megbuktatta, ²¹⁾ reményt táplált a lengyel korona megnyeréséhez. Vladisláv kimulása után 1648-ban I. György is lépéseket tett ez irányban s egy felekezetet — Radzivillt s az úgynevezett dissidenseket már megvásárolta magának, midőn a halál véget vetett terveinek. Lengyel királyul Kazimir János választott, kinek rövid idő mulva meggyűlvén baja a svédekkel, ^{1656.]} segédre volt szüksége, s ki 1656-ban II-dik Rákóczi

úgy is csak nevét birjuk a választási jognak, nem valóságát; s mert jobb magunktól lemondanunk róla, feltételek mellett, mint kényszerítve s nem általunk szabott feltételek alapján, mi okvetlenül bekövetkezendik, mihelyest a törökön erőt fogott venni az uralkodó ház. — Zrini Miklós „Siralmas panasz“ czimű irata, mely az országgyűlés eloslzása után készült, és Kaprinai kéziratainak XXXIII-dik kötetében találhatóik, ezen beszéd ellen, névszerint azon része ellen van intézve, mely a magyart nem mondja képesnek egyedül önnön ereje által a török zsarnokságot megtörni. A „Siralmas panasz“-nak talán egy harmada a „Ne bánts d a magyart“-ba ment át utóbb.

20) Corpus juris hung. I. 551. Pray, hist. reg. Hung. III. k. 353. I.

21) Szalárdi az id. h. Laur. Joann. Rudawski, Annales regnante Casimiro Poloniarum Sveciaeque rege, Varsó és Lipcse. 1755. 123—133 II.

Györgyhöz is folyamodott, pénzért, hadakért a szepesi tizenhárom várost, sőt bizonyos feltételek alatt azt is ígérve, hogy a fejdelem fiát, Ferenczet, a katolikus anyának katolikussá válható gyermekét, kire a lengyel főrendiség jogai különben is már kiterjesztvék, utódául választatja. György kapni látszott az ajánlaton, de Károly Gusztáv svéd királylyal is alkudozásba ereszkedett, ki őt szintén szövetségeseül kérte, díjul, ha fegyvereiknek kedvez a szerencse, Lengyelország nagyobb részét ígérve. A fejdelem elsőséget adott a svéd indítványnak s november 20-án szövetségre lépván a kozákokkal, 1657. januarius végén a porta engedelmé, a rendek megegyezése nélkül tizennyolcz ezer lovassal, öt ezer gyaloggal s hat ezer főre becsült oláh segéddandárral Mármaroson át Galicziába nyomult, szabadságaik fentartását, kivált a lelkismeret szabadságát ígérve nyilatkozványában a lengyeleknek, ha őt királyokul fogadják. Ferdinandhoz követül Mednyánszky Jónást küldötte, a szándéklatról számot adandót, ²²⁾ de a császár, ki eddig is Kazimir Jánost támogatta, s ki Leopoldnak, 1656. september 4-dike óta cseh királynak a német birodalomban is utódává választatását Károly Gusztáv hadviselése által akadályozva látta, mint melyből újabb vallási háború keletkezhetnék, — magyar kanczellárját Szelepcsényi Györgyöt, a fejdelem után küldötte visszatérés vagy a lengyel királyhoz állás tanácsával. ²³⁾ A követség februarius 23-án Prsemisl

---

22) Bethlen, II. 33 s kk. II. Szalárdi, 290 s kk. II. Romy Károly, Monum. ung. I. k. 263. I. Heveneszi kéziratai, X. k. 193. I. Rudawski, 123. kk. II., hol a kozákokkal kötött szerződés is olvasható. Lippainak, Sz. Keresztről 1657. januarius 25-kéről Ferdinandhoz adott leveléből: Mednyánszky trencsén-vármegyei egyszerű nemes, ki már húzamos idő óta nem látta a fejdelmet, s ennek irott védvei alaptalanok. Ő és a svéd Lengyelországot fel akarják osztani magok és a brandenburgi között, a római-katolikus vallás tönkre jutásával. Eredetiből. Latour-Thurmburg úr gyűjtem.

23) Katona, XXXII. 890—900. Rhédei László naplója, Vass József közleményéből, a magyar történelmi tár, I. kötetének 229-ik

táján találkozott a fejdelemmel, és Szelepcsényi mindent elkövetett, hogy küldetésének foganatot szerezzon. Rákóczi tovább rohant, vesztébe; Ferdinánd április 2-kán meghalálozott.

IV.

Midőn H. Rákóczi György képviselője a portánál Tisza István, 1657-ki januárius 24-kén Köprili Mohamednél, a mindenható nagyvezirnél tisztelkedett, tanácsul nyerte: „küldője üljön vesztég, ne mozogjon: megárt“; midőn Budáról a fejdelemnek táborra-szállását bejelentették, feddő levelet irt reá a porta, meghagyót: térne meg haladék nélkül országába. A hadviselés szerencsés kezdete Rákóczival tanácsot, feddést visszautasított. Krakóból, melynek őrségét vegyesen

lapján. — Leopold magyar tanácsosai, az egy Nádasdy kivételével, elejétől fogva gyanús szemmel nézték az erdélyi fejdelem hadi készülleteit. „Si Transilvanus possederit Poloniam, et quidem cum liga, cum sveco — irá Lippai Galgóczról 1656-ik nov. 13-án Ferdinandnak — erit non solum extrema ruina Poloniae, quae medio Rákóczii subdita intelligetur Turcis, sed etiam regni Ungariae et aliarum provinciarum Majestatis Vestrae.“ — Vesselényi intette a fejedelmet, hagyjon fel szándékával, mely Ferdinand helyeslésére nem tarthat számot, de Rákóczi — mint Szelepcsényinek ddo Praemislae, 22. febr. 1657 Ferdinandhoz adott leveléből értjük — visszautasította az intést, sőt megesküdült; „quod si M. V. S. eum in prosecutione sui belli armis impeditura sit, certo certius omnes M. V. S. ditiones hungaricas per confoederatas Cosacorum copias depopulaturum.“ A fejdelem bement Galicziába — folytatja a kanczellár, — s én utána indultam, magammal vivén Rákóczi Lászlót (a katolikust, Ferdinandnak mindenha buzgó hívét); Homonnai is velem akart jöni, de én „certos ob respectus dissvasi ei“, (azért t. i. mert Homonnai eltérvén családja hagyományos politikájától, meghittje volt Rákóczinak, kit utóbb tizenégy napról tizenégy napra Magyarország és Erdély ügyeiről az özsves hadviselés alatt udósított.) „Recte dum has finirem, venit nuntius, Comitem Homonnai cum domino Ladislao Rákóczi (főember a szabolcsi hajdúk között) advenisse. Nescio plane, cur hi boni domini adeo adlaborent, ut me apud principem existente, ipsi quoque praesentes sint, nisi forte cooperatione bona pro servitio M. V. delere velint maculam, quam ex nimia cum principe familiaritate contraxerunt.“

erdélyiek és svédek képezték, s melybe Bethlen János, a történetíró, Wirtz Pál mellett kapitányul maradt, martius 30-kán tovább kelvén, tizenkét nappal később Ivanisknál a svéd királylyal egyesült. Zavikosztnál mindkét sereg átkelt a Viszlán, ²⁴⁾ s üzőbe vevén a Búg felé s a Búgon át visszavonuló lengyel hadakat, május 16-án Brzesket bevette, honnan Rákóczi, gyalogjának színét az erősségben hagyva, oly hitben, hogy Ferdinand halála legalább is késleltetni fogja az ausztriai hadak érkezését, botorul tovább kelt, s június 16-án Varsót megadásra bírta. ²⁵⁾

E közben I. Leopold az atyja és Kazimir János lengyel király közt martius 30-án megalakult szövetséget tágasabb alapra fektetve, május 27-én tizenhat ezer gyalog, lovas, tüzér kiállítását ígérte; ²⁶⁾ s egy lengyel csapat, Lubomirski Györgynek, az ekkor még Lengyelországhoz tartozott XIII. szepesi város kapitányának vezérlete alatt, az Erdélyhez tartozó magyar részekre, névszerint a Rákócziak urodmaira törvén, június 15-én Munkács városát, 17-én Beregszászt, 25-én Szatmárnémetit, 28-án Szinérváralját elhamvasztotta; honnan

24) Károly Gusztáv Zavikosztból Welling Gotthárdot követképen küldötte a portához, hű szövetségesül ajánlkozván, ha a diván Rákóczinak „a hű szolgának“ eljárását jó szemmel nézi, s ha a pápától függő katolikus hatalmaságok és a muszkák ügyét nem fogja legezgetni. „A római pápán és dispositusin kívül — így hangzik egykoru erdélyi biztos fordításában az oklevélnek egy nevezetes pontja — második a muszka császár az, ki a török birodalomra ásít, ki is nemcsak száraz persvasióval, de erővel is nagygyal bír, senki az ő birtokában neki nem praejudikál, s tárháza is széles. Hatalmas császár (a szultánt érti) birodalminak lakos szegénységi többnyire mind ennek vallásán levén, ha jó alkalmatossággal vallásukon levő magistratus alá eshetnének, kétség nélkül keresztlet vetnének reá.“

25) Szalárdi, Siralmas magy. krónika 301. h. Rákóczinak in castris ad Krasnik 1658-ki apr. 23-kán Zamoyski Jánoshoz adott levele, és ennek válasza, ddto Zamoscii, die 25. apr., Heveneszi kéziratai, X. k. 191. l. Rudawski az id. h. Samuelis L. B. Puffendorf, de rebus a Car. Guts. gestis Comment. Nürnberg, 1697.

26) Dogiel, I. k. 1. r. 317. l. Wagner Ferencz, Hist. Leop. M. Caes. Aug. Augsburg, 1719, I. k. 18. l.

az erdélyi helytartóság mozgalmainak hírére, Máramaroson át meg podol földre vonult. ²⁷⁾ A gyász nagy volt itthon, de még nagyobb a fejdelem táborában. Károly Gusztáv, s vele a svéd hadak színe Dániával voltak elfoglalva, mely azon ürügy alatt, hogy több rendbeli sérelmet szenvedett a svéd-től, június 1-jén hadat üzent neki; Rákóczi Lengyelországban magára maradt. Kancellárja Mikes Mihály már június 21-én békét ajánlott a lengyeleknek, ha urát bántatlanul hagyják vissza Erdélybe menni; s Rákóczi, miután Varsó polgáraitól tizezer aranyat fizettetett magának, június 22-én hadait, honnan jött, Galicziának vitte. Midőn július 3-án rend nélkül hidasokon, szálakon, nem messze Szandomirtól a Viszlán átköltöznek, hadainak része belé vezett; részét felemészttette az éhség, midőn a kiméletlenül feldult földön át, utját meg vissza Erdélynek venné; — a sivatagból kibontakoznia, mielőtt a július elején már Ratibornál táborozott ausztriaiak Kazimir János hadaival egyesülnek: ez volt a nagy feladás.

A fejdelem ügyefogyott állásának szemléletére a kozákok különváltak tőle; a porta már korábban Tisza Istvánt s ennek a követségben társait, Tordai Ferenczet és Harsányi Jánost ²⁸⁾ „mert a fejdelem késett az adó fizetésével, és a szultán tiltakozásának daczára svédekkel, kozákokkal Lengyel-

---

27) Szalárdi, 304. Kazy Ferencz, hist. r. Hung. Nagyszombat 1738 s kk. ee. II. k. 202. l. — Lippait Rákóczinak fegyverben állása még most is aggasztotta. 1657-ki június 25-én a trencsényi fürdőből Leopoldhoz adott levelében attól tart, hogy Rákóczi visszajövet Magyarországot boszúból pusztítani fogja. S említvén, hogy Homonnainak a fejdelemhez indult egyik emberét a lengyelek elfogták, folytatja: „In Seibersdorf (Nádasdi birtoka, kiről felebb mondtuk, hogy Rákóczit legyezgette) quid actum sit in occulto, penetrare non potui; gravis quidam vir scribit in haec verba: hic continue estur et bibitur hilariter, et inter pocula juratur publice, quod velint defendere sanguinem hungaricum etc. Revocabitur hoc nuncio (t. i. hogy embere foglyul esett) brevi dominus Homonnai ab illa compania.“ Latour-Thurmburg úr gyűjt.

28) Szerzője egy becses munkának: „Status turcicus loquens“ mely néhány évvel később Berlinben látott világot.

ország ellen szövetségelt“, a héttoronyba vetette; 29) egy úttal a krimi tatárokra, kiket Sebesi Ferencz követe által örömet magához hajlított volna Rákóczi, s kiket hogy ellene ne küldjön a porta, hiába szorgalmazták Konstantinápolyban a svédek, parancs ment: kelnének fel és fenyítenék meg az engedetlen hűbérest. Így történt, hogy az ausztriaiak megérkezése óta nyomukban volt lengyel sereg s az elejökbe jött tatár had közé szorulván az erdélyiek, július 22-kén Czarnostrog és Miendzyboz között, következő feltételek alatt nemanyira békét mint kegyelmet vásárolt Rákóczi a lengyelektől; Erdélybe érkezése után ünnepélyes követség által fogja Kazimir János „megsértett felségét kiengesztelni;“ a svédekkel, kozákokkal kötött frigyét felbontja, és a lengyel királyt ezentúl, ha s mikor kívántatik, tettelesen segíti; Krakót s Brzesket kezéből kibocsátja, s kár- és költségpót-lásul egy millió kétszázezer forintot fizet; a foglyok kölcsönösen felszabadítatnak. 30)

E pontok fogadása után a fejdelem július 26-án Strynél háromszázad magával elvált a seregtől, s utját Máramarosnak vette; Apaffi Istvánt, Gyerőffi Györgyöt és Schelker szebeni polgárt túsokul hagyva a lengyel táborban. Kemény János kísérletet tőn, a tizezer főre olvadt sereget a tatár erő ellenére vissza Erdélybe vinni; de az e végre melléje adott lengyel biztos kétes eljárása, s a fejdelem zsoldjában állott személyek — moldvai gyalog hadak — árulása őt és egész seregét július 31-kén, a khán fogságába ejtették. 31) Bethlen János kivonult Krakóból, Gaudi Endre szintén a felebbi

29) Hammer, *Gesch. d. osman. Reiches*, VI-ik k. 11. l.

30) Bethlen J. *rer. transsilv.* I. II. 42. l. Szalárdi 319. h. Dogiel, I. l. 529. G. Rhédei László naplója, a magyar törtéelmi tár I. k.-nek 228—234. lapjain.

31) Kemény János: *Ruina exercitus transsilvanici*, Szalárdinál, 320. h.

szerződés értelmében Brzesket feladta, és zászlóaljaik lengyel biztosok által vissza, Erdélybe kísértettek. A kötés egyéb pontjai teljesítetlenül maradtak.

V.

Rákóczi beteg testtel, lélekkel augusztus 17-kén Szamosujvárra érkezett, hol september elején országgyűlést tartott, mely főleg a fogoly had kiváltásáról tanácskozzék. A rendek várták, hogy e célra tárházait fel fogja nyitni a fejedelem; fukarságával, melyet ez irányban tanusított, mindinkább elidegenítette magától a kedélyeket. A gyűlés, búcsút sem véve Rákóczitól, eloszlott; s a dolgok ez állásában érkezett meg a szultán levele, mely György hűbérest, makacsága miatt a fejedelemségtől elejtettnek nyilvánította. ³²⁾ E levél meghallgatása végett Gyulafehérvárra hivattak a rendek, hol october 25-dikétől november 3-kaig folyt felette a tanácskozás. Végzésül a porta kívánságához képest új fejedelem választása ment határozatba, de egy úttal könyörgés: fogadná Rákóczit újból kegyébe a szultán; ez esetben Rhédei Ferencz a választott fejedelem meg leköszönne méltóságáról. Külsőleg Rákóczi is beléegyezett a végzésbe, ³³⁾ talán mert ügyének jobbrafordulását Konstantinápolyba, Budára küldött követei bizodalommal váratták vele. Innen is onnan is tagadó válasz

32) Id. gr. Bethlen Imre, Második Rákóczi György ideje, Nagyenyeden, 1829. 155 l. . . . „Az az áruló, hogy erdélyi fejedelem legyen, nem akarom . . . helyében az régi szokás és canon szerint, az erdélyi három nemzet közül, azt, ki arra illendő, méltó, ki az országnak és annak lakosainak oltalmazására, gondviselésére elégséges, az erdélyi urak, urfiak közül egyet, ki méltóságos vallásomnak javára és Erdélyországnak hasznára alkalmas, rendeljete.” — Hevenesi, XLV.

33) Bethlen Imre az id. h. 158—165. ll. Marosvásárhelyi Nagyszabó Ferencz memorialéja, gr. Mikó Imréné, Erdélyi történelmi

érkezett, s Rhédei most a végvártól bekívánta a hódolatot. Gyulai Ferencz nagyvárad alkaptány oda nyilatkozott, hogy semmiféle végzés által nem hagyja magát Rákóczi iránti hűségében megtántorítani; Várad példáját Jenő — melyet a porta most újból magának követelt — Sarkad, Szamosujvár s a szabolcsi hajdúk követték. A hódolat ezen bekívánásában a gyulafehérvári végzés sértését látta a bukott fejdelem, mert ennek semmi pontja sem vetett világos szavakkal esküt a végekre; s ha a törvény — úgymond — nem tartatott meg irányában, ő sem köteles magát hozzá alkalmazni. Ujra fejdelemnek írta, ujra mint fejdelem viselte magát. ³⁴⁾

^{1658.]} Rhédei 1658. januárius 9-kén Meggyesen országgyűlést tartott. Eljárásáról számot adandó, Rákóczi levéllel megkereste a rendeket. „A nagy Istennel bizonyítjuk, — így ír — nem mi személyünkre csak, hanem mint pásztort kegyelmetek mellől elszakasztván, a szegény haza romlására ügyekezett a porta, hogy végbevívén a fejdelem választását, kifakaszsa fulánkját mérgesebben is kegyelmetek ellen . . . kívánja kegyelmetektől Jenőt, kívánja ottan hamar Lugost, azután Szebent vagy Brassót, kívánhatja végre Váradot, és aprónként üzengetvén oltalmát s erejét, basát helyhezteshet Erdélybe. Inkább adnók koldulásra magunkat, feleségünket, mintsem édes hazánk s nemzetünk romlásával, végháza elidegenítésével uralkodnánk. . . Értvén, hogy kegyelmetek gyűlést hirdet, akartuk mi is kegyelmetek eleibe terjeszteni, megmutatván, nem a mi személyünkre a nehézség csak, ha-

---

adatok, I. k. 166. l. Hevenesi, XLV. „Bizonyos conditiók alatt — így hanzik nov. 1-jén kelt nyilatkozványa — az országtól assecuráltatván, valamig végképen elintéződik az fényes portán dolgunknak jó karban állithatásának reménysége, addig el kellett magunkat vonnunk fejedelmi székünkől, és az ország directióját másnak engednünk.“

34) Bethlen J. az id. h. Szalárdi, 329—350 hh. Frank Endre jegyzetei Katonánál, XXXIII. k. 33. l.

nem Isten után helyheztevé a török kegyelmek megmaradását a mi személyünkbe, akart elszakasztani kegyelmek mellől. A mint kegyelmek nekünk kötelek, mi is kegyelmeknek azok vagyunk, kit is fentartani akarunk, míg Isten e világi életben megtart.“³⁵⁾ S alig érkezett meg e nyilatkozat, midőn Gyaluban kelt újabb levél még világosabban követelte, hogy fejedelmül ismertessék.

A rendek januárius 14-én Bánffi Dénest küldték hozzá, utasításul adva a követnek: hívná fel a nyugtalankodót az általa is elvállalt végzés tiszteletben-tartására, melytől ők semmiképen el nem állhatnak, máskülönb a szultán haragja véginségre juttatja a tartományt. Válaszában a fejedelem bizonyosokká tette a rendeket, hogy miatta nem fogja őket baj érni; hogy kész őket térden állva megkövetni, és magára várni a halál bármely nemét, ha Erdélyre jő a török. Az üzenet nem talált hitelt, s Haller Gábor és Bethlen János tanácsára oltalmat a székelységtől kért a gyűlés. Későn. „Az eszeveszett ország el akarja magát veszteni — ír januárius 19-én Gyaluról bécsi biztosának a fejedelem — mi hadainkat mellénk hivatjuk; meglátjuk, mit kell csinálnunk.“³⁶⁾ Januárius 24-én hajnalban fegyveres erővel Meggyesen tement, s az elrémült rendek által más nap meg fejedelmül fogadtatott, oly kikötéssel, hogy nemesség és zsoldos hadak semmi esetben sem kötelesek sikra szállani a török ellen. Rákóczi egyelőre nem ellenezte a feltételt; az ország szabadságain ütött esorbák orvoslását ígérte; amnistiát hirdetett; és Rhédeit, a méltóságáról vonakodás nélkül leköszönt jámbort vissza mármarosi jószágaira, s Mármaros főispáni székeinek visszafoglalására küldte.³⁷⁾

35) Id. gr. Bethlen Imre, Második Rákóczi Györgyideje, 166 l.

36) Romy, monumenta hung. I. 295. Hevenesi, az id. h.

37) Bethlen J. I. II. 51. Szalárdi, 351. h. Frank, Katonánál, XXXIII. 36.

A rendek felkérték a budai basát, lenne közbenjárójok a szultánnál, a nagyvezírnél: eszközölné ki a portánál, hogy Rákóczit meg fejedelmökül tisztelhessék, hogy Erdély ama nagyemlékezetű Szolimán hitlevelének árnyékában nyugodhassék. „Mi kengyelünket igazán nyomjuk, — szól a könyörgő levél, — hatalmas császárunknak víg szívvel szolgálunk. Most pedig megsötétedett napunk, megszorodott szívünk, véres könyhullatásokkal teljesek szemünk, mert honnét azelőtt oltalmat vártunk, onnét most bántódást értünk. Ha mi mindeneneket, ha a hazának véghelyeit, határait, fejedelmünk botjáért kezünkből kiadjuk, végezetre fejedelmünk nem országnak, hanem botnak leszen ura. Kérjük azért nagyságodat, legyen jó törekedő hatalmas császárunk előtt, tegye le Jenő kívánását, melyet fejünk fenállásáig nem adunk, mert ha adni akarnók is, az ott lakóknak elég oltalmok találtatnék; ne legyünk a Messiás vallásán levő több országoknak csúfja; Erdélyt ő hatalmassága ne szakaszsa el egymástól, és urunk ártatlanságát is tegye igazat látó szeme eleibe, fényes kegyelmét fordítsa ő nagyságára, ne vesse el előle hív szolgáját.“ Így a rendek. És Rákóczi csakugyan februárius 12-én a szultánhoz adott levelében magát a „porta született rabszolgájának halálaiglan vallotta.“³⁸⁾

Mind hijába. „Kezesek akartok Rákócziért lenni — így hangzott a nagyvezír üzenete Drinápolyból a rendekhez — és szultán Szolimán athnáméja szerint, a hiveségben megmaradni. Abban az athnámében ez az egyik cánon: 1.) hogy a nagy rendek közül, a mely személy nektek tetszik, azt tegyétek ugyan fejedlemnek: de ha vét és hatalmas császárunk ellen cselekszik, azt kivetítek, és mást tesztek helyébe; 2.) ha valamely vajda vagy boér valamelyik országból el-

---

38) Hammer, VI. 30. Id._gr. Bethlen Imre, Második Rákóczi György ideje, 171. l.

pártol, s a ti országtokba megyen, kezeit, lábait megkötöz-
vén, a portára külditek. Igy azért Rákóczinak pártolása vi-
lágos levén, miért nem büntettétek meg, s mikor egyszer a
fejedelemségből kivettetett, s más fejedelem Rhédei Ferencz vá-
lasztatott, miért állottatok melléje a pártos fejedelemnek? Talán
elfelejtettétek a muszurmán nemzetségnek hatalmát, melyet
Isten adott nékie. Im mostan is Konstantin és Stefán vajdák
elszaladván, a ti országtokba mentenek, s ott laknak. Azzal
biztatjátok magatokat: mi hatalmas császár köntöséhez ra-
gaszkodunk, az athnámét is megtartjuk stb. Ha megtartjátok
annak cónona szerint, miért nem kötöztétek meg a vajdák-
nak kezeket, lábokat, s küldöttétek volna úgy a portára? . . .
Igy, ha azt a pártos Rákóczit, a két oláh vajdákkal együtt
megkötöztétek és a fényes portára külditek, minden vétkeket
megengedtetik, és ha azt teszitek újabban fejedelemnek, a kit
választottatok volt. De ha azt nem cselekeszitek, a muszurmán
nemzetségnek minden hatalmas erejével, és a tatár khánnak
hadával, és a végbeli jeles vitézekkel, elvégeztetett, hogy el-
lenetek menjünk, és mind nagy s mind közrendek lovainknak
lábok alá tapodtatnak.“

Az erdélyi rendekben nem volt hajlam „megkötözni a
pártos Rákóczit“; és Rákóczinak nem volt kedve Koszta és
István vajdákat békókban Drinápolyba küldeni; hiszen ők
azért fosztattak meg székeiktől, azért üzettek ki a nagyvezír
parancsára tartományaikból, mert a fejedelem szövetségesei
voltak a lengyel hadviselésben. Sőt Rákóczi reményt vetett
mindkét vajda közremunkálásába; reményt a tatár khánnak,
kivel őt fenyegették, negyvenezer tallér ígérettel megvásárlott
jóakarátába; ³⁹⁾ de reményt kivált Leopold királyba. Lippai

39) Kemény János még 1657-ki augusztus 6-án, tehát fogságának első napjaiban ekkép irt Rákóczinak: „Ime, az khánnak nem közrendből álló követe megyen ő nagyságához, jól kell látni és kell ajándékozni; ide pedig az khánnak . . . szükségesképen tisztességes ajándékot kell adni. . . . Bizonyos dolog,

György esztergomi érsek, és Nádasdy Ferencz országbiró egész buzgósággal működtek mellette, némileg a nádor Vesselényi Ferencz is, kit Leopold, midőn a német császári korona szorgalmazására Frankfurtba indult, Prágában januárius 29-én kelt levele által az ország kormányával megbízott. 40) A miniszterek elégtették, hogy Gonzaga Hannibal, a királyi hadak fővezére alatt Pozsony környékén néhány ezredet táboroztattak. Szükségesnek látszott, a remény némi sugarát tüntetni fel a távolban, elégségest Rákóczi buzdítására, de mégis oly halaványt, hogy miatta gyanúba ne jöjjenek a porta előtt.

---

hogy az khánnak az portáról való parancsolatja az volt, hogy mind az két Oláhországban vajdákat válaszszon; Erdélyre is reá menvén, hasonlót cselekedjék, ha az mi nyomoruságos rabságunk torkukat be nem töltötte volna; mint fognak megmaradni azok az vajdák is, bizonytalan. Az erdélyi állapot felől, úgy vészem eszemben, hogy az portától várnak; azonban Neszterfehérvár tájékáról is ezek nem igen sietnek, kívánván követeknek Erdélyből való kikerkezéseket.“

40) Lippai, Pozsonyból 1658-ki febr. 14-én Leopoldhoz adott levelében említi, hogy Sámbar jesuitát hozzá küldte a fejdelem, vetné magát közben érette a császárnál, „promittit in negotio religionis catholicae suum vicissim auxilium.“ Következik hosszadalmas invectiva a fejdelem ellen, de mely azzal végződik, hogy azon esetre, ha a katholika vallásért tenne valamit a fejdelem, lehetne talán érette is valamicskét tenni. Díjul kívántathatnék: „relaxatio centum millium thallerorum a matre mutuo acceptorum“, és „ut in arcem Szatmár et Ecsed praesidium germanicum recipiat, idque majestatis vestrae.“ Nádasdy szintekkor melegen ajánlotta az ügyet a bécsi udvarnak; s aprilis 9-én a német birodalomban mulatozott királynak hosszú emlékiratot küldött be, melyben Rákóczi mellett azon okon is szorgalmazza a segédet, mivel ez úton talán megnyerethetik a római hitvallásnak, s mivel máskülönbén kétségbesésből a török karjaiba vethetné magát. „Habe ich — folytatja — aus denen mit Ihme aus befelch der in Gott ruhenden Khays. May. eine zeitlang gepflogenen Correspondentien soviel penetrirt und wargenohmben, dass wann er nur einmahl in das durchl. hauss von Oesterreich ein volkhombnes vertrauen stellen derffe, er demselben viel unterschiedliche zu gegenwertigen und khünfftigen Zeithen, auch verhiethung besorglicher rebellionen und unainigkheiten dienliche secreta reveliren würdte, sintemahl ihme vieler Untrey aud dero selben wider das hauss von Oesterreich darzue gebrauchte heimbliche Müttel und Weege, in sachen vornemblich des Khön. Ungarn, Türkhey und die denselben annahende Provinzien betreffendt, sehr woll bekhandt sein.“ Latour-Thurburg úr gyűjteményéből. — Kazay, II. k. 227. és 279. ll.

A dolgok ez állásában a fejdelem aprilis 9-én gyűlést tartott Gyulafehérvártt, s késznek nyilatkozott a lemondásra, ha a porta ünnepélyesen igéri, hogy az adót nem fogja növelni, a végeket nem fogja elszakítani az országtól, a rendek szabadságait nem fogja megnyesni. A követelés még öregbítette a nagyvezír dühét. Május végén ismét országgyűlés volt, ismét Gyulafehérvártt. Kemény János ekkor már megüzente a rabságából kiszabadult Selyei István lelkész által: hogy a tatár khán, ki a fejdelemtől egyebet várt s egyebet nyert, rövid idő mulva Erdélyben terem; de Rákóczi eltitkolta a közleményt, s azon volt, hogy a törökök elleni felkelésre bírja a rendeket. Ezek kinyilatkoztatták, hogy készek, inkább magokra venni a török jármot, mint vakmerően megkíséríteni az ellenállást. Rákóczi ekkor az urak közül Haller Gábort és Bethlen Jánost maga mellé parancsolván, fizetett hadaival, öszvesen hétezer lovassal, kétezer gyaloggal s nyolcz nagyobb ágyuval a Jenő és Lippa közt tábort ütött budai basa elébe indúlt, s julius elején győzelmet vett felette. Két ezer ozmán, köztök az egrí és esztergomi bégek halva maradtak. Este a Maros partján, mely imént még több száz török holt testet hőmpölyg vala, letérdelt az erdélyi tábor, és zsoltárokat énekelt a hő nap dicsőítésére. A diadalmas fejdelem kétszáz fogoly s az elnyert ágyúk kíséretében Váradra indult; Erdély valamennyi erősségeiben örömlövések hirdették a győzelmet.⁴¹⁾

Váradból Rákóczi kanczellárját Mikes Kelemen Leopold királyhoz küldötte, újból szorgalmazni a segédet, az oltalmat; a Drinápolyból hatalmas sereg élén ellene kündult nagyvezírt nyomban a harez után megkereste engesztelő levelével.

---

41) Joh. Lutsch Diarium, 1607—1661. Kemény Józsefnél, Deutsche Fundgr. d. Gesch. Siebenb. I. 287.

„Az ottomán nemzetből való esászárok — válaszoló Köprili — mindenkor hajlandók a kegyelmességre, de azokhoz, a kik hívek és kegyelmet kérnek; nem kellene néked is kincsed és fegyvered mutogatnod. A te kincsed, kiben bízol, bizonyára kevesebb annál, melyet a mi hatalmas esászáruk csak egy nap is ki szokott adni; fegyvered pedig, melyben dicselkedel, semmi: mert ime Isten hírével, a mi nagy próféta-
 tánk csudájával felkészültek levén, megszámlálhatatlan hadaink erősségével megyünk és útban vagyunk. . . . Azért ha erős vagy a tökéletességben és állhatatosságban, és kegyelmet kérsz, hadd el minden te gondolatodat, és jőj ide a mi esászáruk táborához; mert valaki még e mai napig az ottomán nemzet fényes ajtajához folyamodott, kárát nem vallotta, neked is semmi károdra nem leszen. . . . Császáruk kegyelmesen látja, kik szabad akaratjok szerint az ő esászári székhé-
 kéhez folyamodnak; de csak leveled által, melyben semmi egyenlőség ninesen, az ő hatalmasságát és esászári kegyességét meg nem nyerheted. Ezek után imhol megyünk, és a mi Istennek fog tetszeni, meglészen.“

A nagyvezír ekkor már közel volt Temesvárhoz, de Rákóczi nem sietett táborába, hová épen e napokban Woggin Henrik is érkezett, Bécsből a végre küldve, hogy a porta és a fejdelem között kiegyenlítse a bonyodalmat. 42) Bánffi György, Dániel Ferencz és Lutsch János a dúsgazdag szebeni királybíró, kik Rákóczi megbízásából már utban voltak Temesvár felé, hogy Köprilit kiengeszteljék, július 22-kén a fejdelem helytartói, Baresai Ákos, Petki István és Hermann Mihály által, nem tudni mi okon, visszahivattak. 43) Köprili augusztus 29-én a rendkívül megerősített Jenőt öszves erejével körülfogta; szeptember 2-án kezében volt a nagyjeles-

42) Hammer, VI. 7. l.

43) Lutsch János, Diarium 1607—1661, az id. h. 286. l.

ségü végvár; a megrémült őrség egy lövést sem tett, egy lövést sem várt be. 44) A fejdelem jánosdi táborában, három mérföldre Váradon alól, elszörnyűködve vette a hirt, s az őrség három tisztét: Ujlaki László alkapitányt, Diószeghi Kristófot, s a melléjük adott német hadnagyot lenyakasztatta.

E közben a krimi tatárok, a szilisztriai basa s az uj oláh vajdák — Michne és Ghyka — Erdély szélein termettek. A helytartóság augusztus 18-án Nagy-Sinken gyűlést tartott. Erdély rendei kegyelmet kértek a nagyvezírtől. Augusztus 20-án Baresai Ákos fejedelmi helytartó és hunyadi főispán, Dániel Ferenc udvarhelyszéki főkirálybíró és Lutsch János, követekül küldettek a vezír jenei táborába. „A kegyelmek elmenetelők a fővezírhez ő nagyságához a mi megmaradásunk; a kegyelmek visszavonulása és el nem menése a mi veszedelmünk és elpusztulásunk“, ennyiből állott utasításuk. — Déván mulatozott a követség, midőn a tatárok a bodzai szoroson áttörtek. Hozzá fogtak a fosztáshoz, düláshoz, égetéshez. Százezer lakos gyilkoltatott meg, vagy rab-szíjra fűzetett. Brassón és Szebenén kívül, melyek közül amaz harmincz, ez tizenöt ezer tallérral váltotta meg magát, a tartomány majdnem valamennyi főbb városa üszkök martalékává lett. Gyulafehérvárt a fejedelmi csarnok, a főtemplom, s Bethlen nagyszerű művei a collegium és könyvtár elhamvasztattak. Torda, Marosvásárhely idomtalan kőhalommá váltak. Kolosvár külvárosai elégték, a belső város százezer talléron kegyelmet vásárolt magának. Most Magyarországra jött a tatárság; része a Kőrös vonalán Váradnak tartott s külvárosait és környékét felperzselte; része a Berettyó- s

---

44) Szalárdi, 379. h. Hammer július 31-re teszi Jenő bukását (VI. 34.) mind a mellett, hogy alább (VI. 71.) Rákóczinak a királyhoz intézett s a bécsi cs. k. levéltárban őrzött levelét idézi, mely september 1-jén kelt, s melyben olvashatni: „die veneris proxime elapsa jam turca sua tentoria illic (ad Jenő) fixit, ut eam expugnet.“

Érmelléken iszonyatos dolgokat vitt véghez: Debreczenből, hol Rákóczi szeptember 25-én táborozott, egy éjjel tizenkét helység tüze volt szemlélhető. 45)

Az erdélyi küldöttség még a dévai várban időzött, midőn szeptember 1-jén Baresaihoz követ érkezett a nagyvezirtől, felhívással, hogy siessen hozzá, igérettel, hogy neki adja a fejdelemséget, nem Kemény Jánosnak, ki azt a tatár khán által szorgalmazza. Baresai és társai más nap útban voltak, szeptember 4-én a nagyvezír jenei táborában. Könyörgésökre a szultán nevében bocsánatot ígért Köprili a rendeknek, ha az eddigi tizenöt ezer arany helyett adóul évenként negyven ezer aranyat fizetnek; ha a háború költségeit ötszáz ezer tallérral pótolják; ha Rákóczit kézre kerítik, s a portának kiadják; ha Lugost és Karáusebest Baresai mint lugosi bán a török portának megnyitja. A küldöttség nem minden vonakodás nélkül, szeptember 13-án elvállalta a feltételeket, Baresai általadta a várakat, s jutalmul más nap a nagyvezír által Erdély fejedelmévé neveztetett. 46) S most vissza, tele-

---

45) Bethlen János, az id. h. Szalárdi, 388. h. Siebenbürgische Ruin, gesehen, vernommen und erlebt von Johannes Graffius, 1658—1661, gr. Kemény Józsefnél, Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenb. II. k. 148. s. kk. II. Barta Boldizsár, debreczeni rövid krónika, a nemz. muzeum kéziratai között. Debreczen polgári fegyvert fogtak s Rákóczit kérték, maradna közöttök a vész elvonulásaiglan. „Jó hiveim, bírák uram — mondá ez nekik, midőn a fegyverhez nem értőket fegyverben látta — eleitől fogva még az atyáitok is Debreczent nem fegyverrel, hanem főhajtással, adományyal oltalmazta: ti is etevők legyetek. Annak a pogányságnak küldjetelekre eleibe, szép ajándékokkal, főhajtásokkal s fizetésekkel hozzatok megengesztelhetitek: mi elmegyünk, mert ide levő jószágaink már oda vagynak, elpusztultak; a kik megmaradtak, azoknak oltalmára szükséges vigyáznunk.“ Mondá s utját Bösörménynek vevé. És a debreczeniek követet küldöttek a tatár khánhoz, ki mielőtt a városból kiindult, végintézetet tett, s ki Sákáig nyomulván elő, onnan meg visszahozta magával az ajándékokat, mert a tatár had, mint a fergeteg, már hegyen völgyön túl volt.

46) Bethlen J. I. II. 62. Szalárdi, 405. h. Naima, Hammernél, VI. 34. Lutsch János naplója, a gr. Kemény József által kiadott Deutsche Fundgruben d. Gesch. Siebenbürgens I. k. 289. s. kk.

peikbe, küldettek a tatárok; Köprili Konstantinápolyba sietett az ellene irányzott ásiái mozgalmak megbiúsítására; Baresai mellé Musztafa bég kapucsi basául rendeltetett, ki őt fejedelmi székébe iktassa, ki az adót, a háború költségeit behajtsa.

VI.

Drinápolyban hét éjjel égteⁿ az örömtüzek a jenei diadal ünneplésére. Leopold, kit a németbirodalmi választó fejedelmek, ellenére Mazarin törekvésének: Ausztriát tova ejteni a császárságtól, július 18-án császárrá választottak, 47) fájdalmas meglepetéssel értesült a török végek ezen újabb növekedéséről. Véleményt kért magyar tanácsosaitól: mint lehessen elhárítani a veszélyt, melylyel Jenő bukása az egész Tiszántúlt fenyegeti? kell-e Rákóczi erősségeibe, Szatmárba, Kállóba, Ecsedbe, a fejdelem megegyezésével német őrséget vetni? 48) Leopold t. i. Rathold báró által felhívta Rákóczit, vonulna ideiglenesen Szileziába, s engedje, hogy Szatmár és Szabolcs erősségeit a veszély elhárításaig német őrségek szállhassák meg. Ügyének ez alaponi elintézését egyelőre még ellenezte a fejdelem; 49) s ez idétt talán azért is létesületlen maradt a terv, mert azok, kiket végrehajtókiul szemelt ki a császár, ovakodtak békebontásra alkalmat nyújtani

47) Lippai és Vesselényi június 28-kán Macripodari Hiacint scopiai püspököt Pozsonyból Frankfurtha küldötték, hogy a választó gyűléssel éreztesse, miszerint ő felsége nem védheti meg Magyarországot a török ellen, hanemha német császár leszen egyszersmind. Az eredeti utasítás Latour-Thurburg úr gyűjteményében.

48) Kazy, II. k. 22S. I. Lippai Pozsonyból aug. 14-én újból segédet szorgalmazott a fejdelem számára. Latour-Thurburg úr gyűjt.

49) Wagner, I. k. 7S. I. Hist. di Leopoldo Cesare, dal Co. Galeazzo Gvaldo Priorato, Bécs, 1670, I. k. 455 s kk. II.

a portának. ⁵⁰⁾ Keenan budai basa, kit Erdély fékentartására Jenőben hagyott a nagyvezír, Vesselényi nádorhoz adott levelében előrebocsátván, hogy Rákóczi bűnhődik, mert engedetlen volt, folytatja: ő a Tiszán túl keresett menedéket, s én, béke levén köztünk s köztetek, egy embert sem hagytam a folyamon átkelni; szabjátok ti is magatokat hasonló szigorúsággal a békéhez. ⁵¹⁾ És a nádor csakugyan oda utasítatott: vigyázzon, hogy Felső-Magyarország lakosai, kik a szomszédban dülő törökök, tatárok által felriasztva fegyvert fogtak, a fejdelemmel nyíltan ne szövetkezzenek.

A dolgok ez állásában Rákóczi ámbár fővétel büntetése alatt tiltotta a részeknek, követeik által megjelenni a Baresai által october 4-kén Segesvártt megnyitott országgyűlésen, kamarása Teleki Mihály által egyelőre alkudozásba ereszkedett Baresaival, kitől ígéretet vőn, hogy csak ideiglenesen fogja a fejdelemséget viselni; és alkudozásba ereszkedett a rendekkel, kik Baresainak oly megszorítással fogadtak hűséget: miszerint ha a fényes porta meg kegyelmébe venné Rákóczi György fejedelmet, szabadságukban álljon hűségére megtérniök, oly feltétel alatt mindazáltal, hogy a fejdelem időközben ujjat ne huzzon az országgal; hogy őket a fényes porta iránti hódolatos eljárásukban ne háborgassa; hogy a szabadságaikon ejtett esorbákat meg helyreüsse. Egy úttal erdélyi jószágainak békés birtoka ezentúlra is biztosított a Rákócziháznak, s külön mindenik nemes felhatalmaztatott György urat továbbá is szolgálni. A november 6-án Marosvásárhelytt tartott országgyűlés, melyen Baresai s a kapucsi basa ezerötszáz török testőrrel voltak jelen, visszavette a felhatalmazást. Rákóczi a küldöttségnek, mely e lépést a mostoha körülményekkel mentegeté, válaszul adta:

50) „Törökkel való dologban nem örömet akarnak involváltatni“ írta 1659 elején bécsi biztosának Rákóczi.

51) Hammer, VI. 72. Kazy. II. k. 227 I.

„Isten engem úgy segítjen, sohasem szenvedem; nem hiába hívták az erdélyieket tarisznya-hitűeknek: hitet hitre raknak. De ha Erdély pusztán marad is, még sem hagyom becsületesemet; ha én nem birom, más is ne bírassa; ha csak őt vagy hat hétig birom is a fejedelemséget, de mégis bemelegyek.“⁵²⁾

A verseny-fejedelmek hol vádirásokat váltottak, melyek Barsai háladatlanágáról és álnokságáról, s Rákóczi részeg dühéről szölgottak, hol ismét követségekkel látogatták meg egymást, melyek Barsait gyanuba hozták a porta előtt, hogy Rákóczi képében viseli a fejedelemséget. Az 1659-ki^{1659.} februárius 26-án megnyílt besztlercei gyűlés közelebb hozta egymáshoz a versenyzőket, s Rákóczi Váradot és a részeket Erdélyhez viszabocsátotta, következő feltételek alatt: hogy a porta kegyébe juthatását sem a rendek sem Barsai nem fogják gátolni, sőt minden alkalommal s mindenütt elősegíteni; hogy sem a rendek sem Barsai ellene fegyvert nem fognak, hanemha oly erőttől kényszerítve, melynek lehetetlen ellenállaniok, minő a töröké; hogy a kik Erdély s a részek lakosai közül őt szolgálni akarják, attól el nem tiltatnak; hogy a Rákócziház öszves urodalmi kezében és birtokában hagyatnak.⁵³⁾ Mindezen kísérletek a diván makacsságán hajótörést szenvedtek. Szajdi Amhád, az új budai basa, ráirt a május 24-kén Szászsebestt öszzegyűlt rendekre: „Akarom tudni tőletek a summában (az adót s a hadi költségeket érti) mennyit szedettetek? a hatalmas császár tárházába mit szállítottatok? ama pártos Rákóczi köztetek jószágokat bir-e? hogy őt kitöröljétek onnét, arról mi rendelést tettetek? dol-

52) Bethlen J. I. II. 64. Frank, Katonánál, XXXIII. 53. Goebel et Wachsmann Chronica civitatis Schaesburgensis, 1514—1663, gr. Kemény Józsefnél, Fundgruben der Gesch. Siebenb. II 117. V. ö. Compilatae Constitutiones Regni Transsylvaniae et Partium s a t. ex articulis ab anno 1654—1669 excerptae, Kolosvár, 1671, 5—12 ll.

53) Szalárdi, 428 h. Frank, Katonánál, XXXIII. 157.

gotok mi karban vagyon?“ És az elrémült rendek törvényt hoztak, mely Rákóczit minden jószágaitól megfosztja; mely szerint udvarában szolgálni, vele közlekedésben lenni fej- és jószágvesztés büntetése alatt mindenkinek tilos; melyben hátrányp szabatik szolgálóknak a tőle elállásra, Barsaihoz pártolásra. ⁵⁴⁾

Ezen eljárás Rákóczit ismét a nyilvános ellenségeskedés terére léptette. Kiáltványt bocsátott ki, mely a rendeket az alkupontok megszegéséről vádolta; Tiszán-innen s Tiszán-túl levő urodalmaiban több-több hadat gyűjtött, részben Koszta, a székéből kiforgatott havasalföldi vajda költségein, ki most Sólyomkő várában ült, és ügyének jobbra-fordulását Rákóczi szerencséjétől várta. A bihari és szabolcsi hajduság első felhívásra felült, alig várva az indulót. E mozgalmak hírére Rákóczi nyilatkozványát mérges ellennyilatkozvánnyal torolták meg a rendek. „Vérének mellettünk való kiontását ajánlja érettségünk nagyságod, melyet mi soha is nem kívántunk nagyságodtól. Azt siratjuk mi mostan is, hogy vérrrel kezdé nagyságod tartani ezt a hazát, melyet békeséggel és engedelemmel megoltalmazhatott volna. . . . És noha nagyságod látatik felette vigyázni becsületére, mindazonáltal értünk mi oly időt: ország hadaival két ízben odahagyta a becsületet, s életét megtartotta hol szaladással, hol jó idején való elköltözéssel.“ ⁵⁵⁾ Barsai augusztus 20-án Torda mellett, a keresztesi mezőn gyűlést, s egy úttal a megyei s a székely hadak felett szemlét tartott. „Álljon a kegyelmetek tetszésén hűségünk a portához vagy az elébbeni urunkhoz, — e szavakkal üdvözle Barsai a rendeket — legyen kegyelmetek tetszése, ha melyikben remélhetni országunk megmaradását. Az én fejde-

54) Bethlen J. II. 70. Szalárdi, 438. h. Frank, Katonánál, XXXIII. 160.

55) Id. gr. Bethlen Imre, második Rákóczi György ideje, 189. l.

lemségemért kegyelmetek semmit sem cselekedjék, mert nekem nem kellett, nem is kell. Ha az ország megmaradását remélhetjük abban, hogy előbbi urunkhoz ragaszkodjunk, csak menjünk fel s menjünk hozzája; akár magam fogjak kezét vele elsöben is, és magam köszöntsem; de annyi bizonyos, hogy a porta ellenségünk leszen s országunk elvész.“ „Kérdésbe sem kell venni, ha tanácsos-e elszakadnunk a portától, — kiáltott közben egy valaki — szánkban az ize, tudjuk mit szenvedünk.“ S most a hadak szemléléséhez látott Barsai, Kemény Jánosnak is jelenlétében, ki csak e napokban jött vissza krimi fogságából, s kinek váltságdíjáért azon feltétel alatt vállalt kezességet az ország, hogy magát hittel kötelezze az új fejdelem iránt. Barsai most tanácsosaitól környezve, a sereg színe előtt Keményt megkínálta a főhatalommal, mint reá nálánál méltóbbat, alkalmasabbat. A megkínálás nem volt öszinte; több jelenség arra mutat, hogy Barsai féltette Keménytől a fejdelemséget, ki egyébiránt hasonló képmutatással utasította el magától az indítványt. ⁵⁶⁾

A mód, melylyel Barsai fejdelmül a rendekre tukmáltatott, nem volt alkalmas mód hatalmának szilárdítására; a roppant adó behajtása azt épen összeroskaszította. És behajtani kellett az adót, mert Bánffi Zsigmond és Serényi Mihály büntetésül, hogy az adónak csak részét vitték meg Konstantinápolyba, a héttoronyban sínlődtek. Ily körülmények között Rákóczi augusztus végnapjaiban ellenállás nélkül lépett a Szilágyságon át Erdély földére, ellenállás nélkül haladott elő Kolosvárig. Barsai, táborát a keresztesi mezőről felszedvén, hátra a Maroshoz szállott, hol tapasztalván hadai, névszerint a székelység bomlását, néhány híveivel a dévai várba vonult. Rövid napok mulva nagyobb biztosság okáért Szajdi Amhád

---

⁵⁶⁾ Bethlen J. II. Szalárdi 442. k. Frank, Katonánál, XXXIII. 164.

basához Temesvárra sietett, ⁵⁷⁾ honnan székébe visszahe-lyezettetésért folyamodott a szultánhoz.

Rákóczi országgyűlést hirdetett Maros-Vásárhelyre. Fízetett hadai a város környékén megtelepedtek, ő maga a radnóti várba vonult, hogy ne látszassék befolyással lenni a gyűlés végzéseire. September 24-én a mindenha hozzá szí-
tott székelyek feles számmal, gyérellel a magyarok és szá-
szok, Mikes Mihály kancellártól megértették Rákóczi érde-
meit, Rákóczi igényeit a főhatalom visszanyerésére. Mihály előadását testvére Kelemen, Sepsi, Kezdi s Orbai helyettes kapitánya, és Lázár István a csikiak főkirálybirája támogat-
ták. Ellenző nem akadt: a fejdelem hadai a szomszédban voltak. A ki semleges állást szeretett volna fogni, az Kemény János volt; midőn szavazatát kérték, magát rabnak mon-
dotta az álnok ember, mint ki a váltságdíjjal még adós; már pedig csak a szabad polgárt illeti a szavazásjog. Fari-
zeus! kiáltott közbe a kancellár; és Kemény, kórságára hivatkozva, az országgyűlés eloszlása után kiment Erdélyből, hogy magát kövesdi házában kinyugodhassa, s Lónyay An-
nával, a nádor testvérének, Vesselényi Istvánnak özvegyével házasságra léphessen. Rákóczi ünnepélyes küldöttség által székének elfoglalására meghivatva, september 29-én Vásár-
helyre érkezett, hol a felavatási alkupontok huzamosabban tárgyaltattak. A fejdelem ellen Szászsebestt hozott végzések eltöröltettek; Fogaras, Szamosujvár, Görgény, Kővár, Nagy-
várad ujra neki hódoltak.

October 7-kén elszlott az országgyűlés, s Rákóczi a havasalföldi szélekhez indult, hogy Michne vajdával szövetségre lépjen. Keenan budai basa Jenő bukása után Michnének szabadságot adott a hazamenetelre, s a vajda búcsut vett tőle, búcsut Arslán szilisztriai basától. Az utóbbik

57) Ugyanazok, ugyanott. Hammer, VI. 73

földhöz csapta az oláh-görögöt, mondván: nem tudod, hogy én vagyok a szilisztriai basa, hogy tőlem kellett volna engedelmet kérni a hazakotródásra? Michne visszament tartományába; s midőn Arszlán rövid idő múlva utját Szilisztriának, Havasalföldön át venné, a vajda reátámadt, s csak nagynehezen menekült a Duna tulsó partjára a basa. Dühében Michne a bolgár papságot a porta ellen lázitotta, a melléje adatott kétezer törököt felkonczoltatta, a portához szító bojárokat megfojtatta. Többen Moldvában találtak menedéket Ghyka vajdánál, a nagyvezir védenczénél; s Michne tajtékzott mérgében Ghyka ellen. Hogy megbuktathassa, Rákóczival szövetségbe lépett; a szövetség annál könnyebben alakult meg, mivel az oláh Barcsaiban ellenséget látott, s mivel Rákóczi ez úton Moldvát Kosztának és Istvánnak, a száműzött vajdáknak remélte megszerezhetni. Mikes Kelemen székelly hadakkal és Gaudi Endre hatezer gyaloggal Michne mellé rendeltettek. ⁵⁸⁾

VII.

Rákóczi s az erdélyi rendek még october 7-én közbenjárást, segédet kértek az akkor együtt volt magyar országgyűléstől. A fejedelem követei, sürüebben mint valaha látogatták meg a császári udvart, köztök jesuitákat, barátokat is találunk. Rákóczi hitvесе, úgy látszik, már nem titkolta, hogy csak külsőleg tért által az evangelikus hitvalláshoz; udvara megnyilt a katholikus papoknak. A fejedelem még

58) Bethlen J. II. 87. Szalárdi 464. h. Hammer, VI. 67.

június 30-kán aláírta az oklevelet, melynél fogva a császári hadak Szatmárt és Kállót megszállhatták, a két megye jövedelméből fogván zsoldjokat húzni, s az erősségekből meg kivonulni, mihelyest elhárítva leszen a török veszély. 59) Leopold belső tanácsának egyik része hovatovább nagyobb hajlamot mutatott Rákóczinak tetteges segédet nyújtani versenytársa ellen, és ez úton újból nagyobb befolyást szerezni a koronának Erdélyben. De a porta kinyilatkoztatá, hogy háboru-üzenetül fogja venni, ha Bécsből csak egyetlen egy ember is segédül küldetik a fejdelemnek; sőt a nagyvezir épen Rákóczi kiadatását követelte. Nincsen kezünkben, volt a válasz; s volna bár kezünkben, kiadatását tiltaná a császár becsülete. 60) Ezen s hasonló kívánságok visszautasítására szorítkozott a rokonszeny, melyet Rákóczi a császári kabinet részéről tapasztalt. Leopold hadai feles számmal még Dán- és Svédországokban voltak elfoglalva, visszahivatásuk e pillanatban időtlennek látszott; s ha az állandó hadak magva nem hivatik vissza, szükségesnek mutatkozott, kímélni a portát, hogy szerencsétlen hadviselés esetében, Ausztriáig vagy épen Bécsig ne nyomuljon elé a török. S különben is hűség dolgában Rákóczi, ha segíteni fogott magán, egy vonalon álland Barcsaival; — így vélekedett Leopold tanácsának másik, tekintélyesebb része. 61)

59) Galeazzo Gualdo Priorato, hist. di Leop. I. 455—464. Wagner, hist. Leop. I. 78. 82. A szatmári várt Zichy István pozsonyi kamara-elnök és Pethő Zsigmond az éjszakkéleti megyék hadainak alvezére vették át a király nevében. Szirmay Antal, Szatmár vármegye története és polgári esmere, Buda, 1809, I. k. 164. l. Kálló átadása még elhúzódott — Rákóczi most keresve kereste a jesuita-rend pártfogását. „Az pater jesuiták Erdélyből kiküldetésének méltatlan szenvedjük csak magunk nehézségét; — mondja Barcsai ellen intézett egyik vádiratában — az ország postulatumba adván, annuáltuk; ki pirongatta, ki szidta, ki üzte becstelenül az országgyűléséből? mind az tudhatja a ki szenvedte, mind az a ki mivelté; Barcsai uram emlékezhetik jobban reá, ő kegyelme levén akkor praesidens az országgyűlésében.“

60) Hammer, VI. 72.

61) Barcsainak Szamosujvárról 1659-ki apr. 3-kán konstantinápolyi ügyviselőjéhez adott levelében olvasom: „Az ő nagysága (Köprili nagyvezir)

E közben Szajdi Amhád budai vezirbasa Temesvár környékén hadait együvé vonta. Rákóczi Gyulafehérvártól két mérföldre, a Kenyérmezőn ütött táborát. November közepén a török hadak Barcsaival Karánsebesnél, Rákócziéi Szászvárosnál fogtak állást. A fejedelem megerősítette a vaskapuszoroszt, melyből a törököt Erdélybe várta; de Hasszán egri basa, a török előhad vezére, jobbra hagyva a szoroszt, embereit az erdőségeken átköltöztette, s hátra fogván a kapu oltalmára rendelt pórságot, könnyű szerrel erőt vett rajta. November 21-én s 22-én háborgatás nélkül hozhatta át a szoroson lovasait, gyalogságát, ágyuit a vezirbasa; hadait a fejedelem Vásárhelynél vetette elejökbe. Vér Zsigmond, a magyar jobb szárny vezére, mindjárt az ütközet megnyílásakor elhullott, a kik parancsaitól függtek, vad rendetlenségben megfutamodtak. Rákóczi, maga mellé vevén ónodi és udvarabeli dandárait, meg helyre állította a viadalt; de a sereg nagyja által rosszul támogatva, annyira megkörnyékeztetett, hogy csak alig alig vághatta ki magát a török sorokból. Hívei közül három ezer s egynehány száz maradt a csatamezőn; hét ágyuja esett Szajdi Amhád kezébe. ⁶²⁾

Rákóczi szászvárosi táborába s innen Gyulafehérvárra vonult vissza. Megértvén itt a részekből utána küldött segédnek Tordánál megveretését, Kolosvárra beszállott, a vezirbasával, ha ez utána jőne, itt még egy ízben megmér-

---

embere már felérkezett volt Bécsbe, mikor az mi emberünk onnan eljött, de még császárral ő felségével szemben nem volt addig; arra várakoznak, micsoda foganatja léssen hatalmas császár (IV. Mahmud) előtt elébbi urunk (Rákóczi) állapotja felől német császár törekedésének. . . . Budai Zsigmond úr ott fenn levő nagy rendektől úgy értette, ha az török részről keménkednének, az két vármegyét (Szabolcsot és Szatmárt) kezéhez venné ő felsége.“

62) Bethlen J. II. 97. Szalárdi 472. h. Frank, Katonánál, XXXIII. 175. Kazy, II. 232., hol ezt olvassuk: „Causam perditae rei quidam in Nicolaum Zolyomium. . . conferunt. Patrem suum . . . nec oblivisci nec ulcisci adhuc poterat; sed jam cum dextrum aciei cornu reget, reddendi doloris sui tempus venisse ratus, in medio ardore pugnae, ad Turcam defecit.“

kezendő. Karácson közel volt, s a török hadak téli szállásaira kivánczoltak. Szajdi Amhád látván, mily csekély számmal gyülekeznek a szultán védenczéhez Meggyesre a rendek; látván hogy az gyűlölet, megvetés tárgyává lett: őt is magával Temesvárra vitte volna, ha Barcsai nem kíván Szebenben maradni. Ehezképest ezer jancsárt s ötszáz lovast mellette hagyván, s a szebenieket iránta hűségre felhíván, a nagyúr hadait vissza a Temeshez vitte.

Távozása után nyomban Rákóczy Szeben vívásához fogott. Hadnagya Gaudi Endre, kit Michne vajdának segítségül küldött, de ki ezzel együtt a törökök s tatárok által Erdélybe szalasztatott, 1660-ki januárius elejétől fogva süker^{[1660.} nélkül lődözte a várost. Barcsai mind e mellett kínos nyughatatlanságban lévén Déva várában betegen fekvő hitvese, Szalánczi Erzsébet miatt, Szebent és Dévát kész volt Rákóczinak általadni, ha tőle bizonyos öszlet pénzt s az örményesi urodalmat adományul nyeri. A szász ispán Fleischer Endre, a város tanácsosai s a török tisztek tiltakoztak a szándék ellen; és a torzfejdelem most az oltalom gondjait másokra bizva, buvában mindinkább borozásnak adta magát. Nagysád csak nem gondolja, — mondák neki kanczellárja Bethlen János s a néhai nagyváradi kapitány Haller Gábor — hogy Rákóczy elégséges erővel bir megívni a törökkel: máskülönb pedig eszelősség volna, hozzá visszapártolni. Barcsai merően maga elébe nézett, aztán e szavakra fakadt: elég a hozzá, hogy tavaszig vigadalmas életet élnek vele, s ha kinyaralni fogott, együtt halnánk meg. ⁶³⁾

A hosszadalmas vívás alatt időről időre levelet váltottak egymással a versenyfejdelmek, s nem minden kedélyesség, nem minden elmésség nélkül szórták a vádakát egymásra. „Kegyelmet nevelte s emberré tette édes anyánk

63) Bethlen J. II. 110.

18-kán halt meg; — irá aprilis 30-kán Rákóczi — a kegyelmetek segítsége, a mely ok miatt eddig nem érkezék, azon miatt ezután is el fog mulni. Jobb volna most, a portának szoros ügyében, kegyelmed hozzánk térülne: élhetne kegyelmességünkkel; de ha ostrommal jutunk Szebenhez, késő azután.“ — „Idősbik, Istenben elnyugodt asszonyunkat szüüből sajnálom, — válaszolá más nap Barsai — boldog feltámadást kívánván. Higye nagyságod, nem kicsiny oszlopa esék el; de talán Isten részszerint jól cselekedett vele, el akarván venni a nagyságod házára következő gonosz előtt, ne látná meg azt. . . Segítség hogy eddig nem érkezett, nem csodáalom, tudván, derék had téli időben nem hadakozhatik. . . . Ali basát, ki tavai a tengeren kapudán basa volt, rendelte a fényes porta ujabban szerdárnak, ki egyenesen mellém jőjön, a budai vezir másfelől, melyet nagyságod nem sokára megtapasztalhat.““ 64)

Barsai jól volt értesítve. Ali aprilis 16-án Drinápolyban ünnepélyesen szerdárul neveztetett Erdély ellen, s Nándorfehérvárra küldetett, hol a diván további parancsait bevéárja; tizenöt jancsár ezred adatott fő erőül zászlai alá. 65) A budai basa, Szajdi Amhád, még aprilis első felében huszonöt ezer emberrel Temesvárból kiindult, s Fellaknál a Maroson, Szarvasnál a Kőrösön általkelvén, utját a hajdu kerület felé vette. Gyulai Ferencz, ki a hajdukat azzal nyerte meg Rákóczinak, hogy veszély esetében a váradi és kállai őrséggel s a szomszéd megyék hadaival segédökre leszen, várába zárkozott, a pusztító tüzet onnan nézte. Tanácsára a hajduk családaiikkal egyetemben Pocsajba, Székelyhidra, Ecsedbe, Kállóba, Váradba, Tokajba, Ibrányba, Debreczenbe

64) Frank, Katonánál, XXXIII. 184. V. ö. Siebenbürgische Ruin, beschreibtes . . . . Johannes Graffius, 1658—1661, gr. Kemény Józsefnél, Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenb. I. k. 141. s kk. II.

65) Hammer, VI. 69.

vették magokat; városaik egytől egyig a török-tatár düh által feldúlattak. Szoboszlótól aprilis 30-án Debreczenhez a Tóczó mellé szállott a basa, hol több napig időzött; a város lakosai nyolezvenezer tallerral, néhány szekér posztóval s a sereg eltartására szükséges élelemmel váltották meg magokat a végveszély elől. Május 8-án a biharmegyei tisztelgő küldöttség által is kísértetve, Létára indult a török, honnan, mert a pocsaji őrség utóhadának néhány emberét levágta, visszafordult, s Pocsajt megvévén, őrségét, lakosait felkonczoltatta, a várt szétromboltatta. Székelyhiddal, melynek őrsége hasonlólag néhány emberét elesipdeste, hasonlóképp cselekednie nem állott módjában: a vár egyike levén az erős-beknek, huzamosabb vívást is kiállott volna; boszuját a körülötte levő nádasokban lappangott nyomorú népen töltötte. Május 14-én Somlyót, Rákóczi nejének birtokát felégette, s innen a Meszesen át bement Erdélybe. ⁶⁶⁾

Rákóczi, Szajdi Amhád közeledésének hírére május 13-án felhagyott Szeben vívásával, s Kolosvárra sietett; majd Kapus és Gyalú között tábort járattott. Midőn a basa már csak egy napí földre volt tőle, örömet hátrált volna, míg a részekből, névszerint Váradból megérkezendett a segédhad. De Gaudi kinyilatkoztatta, hogy ez esetben bucsut mond neki; s a Mikes testvérek nem győzték már bevárni az ütközetet. Ekkor a fejdelem: „mellemből sem fog tej hanem vér patakzani!” — s Gyalu és Fenes között a Szamosnál seregét hadi rendbe állította. Május 22-kén a basa szemben volt vele. Rákóczinak mindössze alig lehetett hatezer embere, és mégis sokáig kétes volt az ütközet fejleménye. Elsőben a jobb szárnyon levő székelyek hanyatlottak, s Oláhfenés irányában megfutamodtak. Hogy őket feltartóztassa, török lovasok közé elegyedett a fejdelem, s noha közülök néhányat

66) Bethlen J. II. 118. Szalárdi, 490. Barta Bold. debreczeni krónikája.

kardjával elejtett, négy sebet vőn, míg ónodi testőrei a tusából kihozták. E közben a bal szárny is a Szamoson átkergettetett; kik a meredek hegyekből kihatólhattak, menekvést futásban kerestek, de a gyalogság a sűrű lovas hadak által eltapodtatva, majdnem egy szálíg ott veszett. Az ágyuk, a szekerek, megannyian a csatamezőn maradtak, ott maradt három ezer magyar halott még számosabb török között.

Szajdi Amhád rakásra hordatta a magyar fejeket, szokott módon kitömette és Drinápolyba küldötte, hol görögök és örmények által kopjákön körülhordoztattak s a nagyvezír lábai elébe vettettek. A véresszáju aggastyán paripáját a garmadára ugrasztotta, s pribékei az utczákon felejtették a háromezer fejet, étkül a kutyáknak. — Rákóczit néhány híve Nagyváradra vitte, hol június 6-án sebeiben elhalt. ⁶⁷⁾

VIII.

Barcsai sietett a gyalui ütközet eredményét Erdély egyik végétől a másikig meghirdettetni, s a főbb erősségeket irántai engedelmességre felhívni. Kiindult Szebenből; Szajdi Amháddal Bonczidán találkozott, s azontúl táborában maradt, honnan a fejdelem hadnagya Budai Zsigmond magyar-török dandárral Nagybányára menvén, tizezer tallért esikart ki a lakosságtól. A basa kemény sarcot vetvén Kolosvárra, melynek birája Linczigh János hős lélekkel ügyekezett a végveszélyt elmozdítani a várostól, ⁶⁸⁾ Rákóczi után sietett, kinek halála későcskén jött tudomására; midőn Kővárhoz

67) Bethlen J. az id. h. Szalárdi 506. Wagner hist. Leop. I. 83. Katona, XXXIII. 196. Hammer, VI. 74.

68) Nagyajtai Kovács István, az Erd. Nemz. Társalkodóban, 1840, II-dik félév, 7. sz.

érkeznek, az áruló örség, Mikes János kapitány ellenére, a várat parancsnokostul általadta: Eesed Mikes Kelemen várnaggyal ellenállott. Baresai az eesedi táborban Haller Gábor levelét vette, kit a Nándorfehérvárról Temesvárra jött szerdár üdvezletére küldött, s ki a fejdelmet tudósította, hogy őt, a követet, fogságba vetették, mert Erdély még mindig adós volt az ötszázezer tallér hadi költséggel. Ekkor személyesen indult Alihoz Baresai; a szerdár őt is letartóztatta, s foglyival Várad alá ment. A hirneves véghelyet hatalmába ejteni, volt a feladás, melylyel őt a nagyvezir megbizta. Hallertől, Váradnak kapitányától, mikor a hely Baresait uralta, most azt kívánta a szerdár, hogy kezére kerítse a várat. Mikor nem áll hatalmamban! — volt a válasz; dühében Ali hatvanhárom fontnyi vasat veretett lábaira. Baresai panaszt tett a nagyvezirnél. „Irod, — viszonzá ez neki — noha hűségben voltál foglalatos, mégis semmi tekinteted nincsen. Ha én azt nem tekintettem volna, hogy hiv voltál, elsőben is magadat kergettelek volna. Hatalmas császáruk akarja az, hogy Váradot elvegye. Valljon Várad kié? Ha azt mondjátok Erdélyé: Erdély nem hatalmas császáré-e? Azért hatalmas császár akarja az, hogy a várat megadják. Mostan bizonyosodik meg hűséged, hogy ha Váradot kézbe adod; ha nem: tudjuk bizonyosan, Isten kezünkbe adja.“ — Baresai Lugos és Karánsebes átadásával nyitott magának utat a fejdelemséghez; de semmi nyoma, hogy munkás lett volna, Váradot is utánok vetni. 69)

Rákóczi halálakor az olivai béke már meg volt kötve, mely a lengyel-dán-svéd háborúnak véget vetett. Souches tábornok júniusban tizezer emberrel a felső Tiszához küldetett; s hivatkozással a Rákóczival kötött szerződésre, Szatmárnak Károlyi Ádámot, Kállónak Károlyi Lászlót rendelte kapitányul.

69) Bethlen J. III. 8. Katona, XXXIII. 200.

Midőn Tokajt is kivánná, az özvegy fejdelemné tanácsossi ügy vélekedtek, hogy elégséges, ha a hely magyar őrsége hűséget fogad a királynak; Souches német hadat akart a várba vetni, s mert erőszakkal fenyegetődött, Tokajt is kezéhez adták. Ecsedet és Ónodot hiába követelte; a várnagyok hűséget esküdtek Leopoldnak, de az erősségeket kezeikben tartották, a nádornak is helyeslésével, úgy látszik. A törökök panaszt emeltek Szatmár és Szabolcs megyék elfoglalása miatt; Souches megbizásából Lambach kapitány követképen odanyilatkozott, hogy a császári hadak egyedül a béke fentartására, a határszéleknél a tatárok előli megvédésére érkeztek a végekhez. ⁷⁰⁾

Július első napjaiban, midőn a szerdár ötvenczer emberrel Váradhoz közelednék, a várőrök száma, harminczöt deáknak is idetudásával, nyolczszázötven főre ment, — oly csekély szám, mely a nagyterjedelmű erősség egyik bástyájának oltalmára is alig itéltetheték elégségesnek. Gyulai nem volt Váradban; tanácsosnak látta Ecseden maradni, hová Rákóczi holttestét kíséré vala. Helyettese a kapitányságban Balog Máté, tudomására jutván, hogy Leopold hadai Racomaznál táboroznak, levél által megkereste a Tokajban mulatozó nádort, küldene bár három vagy négyszáz lövészt s néhány tüzért segédére. A kívánság teljesítése azon feltétel alatt ígértetett, hogy az őrség Leopold hűségére megesküdjék, s a vár a felség által oda küldendő kapitány igazgatása alá adassék. Balog és társai július 9-kén elvállalták a feltételt, s az oklevelet Pankotai György és Szőlősi Mihály által Tokajba küldötték; de elmenetelők harmad s negyed napján sem érkezvén még tőlök üzenet, július 13-án Boldvai Márton alispán is utánok küldetett. ⁷¹⁾ Július 14-kén Ali

70) Gal. Gualdo Priorato az id. h. 717 l. s a mellékletekben. Wagner, hist. Leop. I. 85. Hammer, VI. 75.

71) Szalárdi, a kapitány egyik hű segéde, világosan írja: „Ad 9-am

europai és ási hada, melyhez Szajdi Amhád is csatlakozott, a várat bekerítette.

Még július 11-én este a váron kívül „Péntekhelye” utczában épült nagyszerű templom s a szomszéd magas házak felgyújtattak, hogy hasznukat ne vehessék a vívók. A kölcsönös üdvezletül váltott első lövések után, július 15-kén, Ali levelet irt az őrségnek: adnák fel a várat, s ez esetben mindenki vagyona békés birtokában meghagyatik; ha késnek a feladással, nyúztatás, karóztatás leszen jutalmok. A szerdár Baresaival is iratott e végre felhívó levelet; Baresai kénytelen volt vele, de egyszersmind más uton más tartalmu iratot küldött be a várba, mely az őrséget ellenállásra intette. A várbeliek válaszukban a porta híveinek mondották magokat, s könyörögtek Alinak, fordítsa a török fegyvert valóságos ellenségre. A fényes portának, sőt az egész ozmán nemzetnek kisebbségére esnék, ha velök a korábbi hitlevelek ellenére ily igazságtalanul bánnának, ha őket kényszerítenék ama hitleveleket kopjára tűzni s a toronyból kiaggatni. A könyörgésre nem jött válasz; megnyílt a vívás. Két hétig majdnem semmi kárral sem jártak a lövések, a gömbök nagy része csak a tornyok eserepezését rombolván. Utóbb jobban irányozták ágyúikat a török tüzérek; a gömbök a

---

diem virradóra jóhajnalban egybegyűlvén, valamiut az assecuratoria, a commendant s német praesidium, oltalmazó nép bevelele dolgában kívántatnék, a szerint sietséggel megirattatván s a t.“ Wagner állítása szerint: „Susae (Souchesnak) insperatum ab varadinensibus responsum venit: satis sibi propugnatorum esse, annonariis potius quam militaribus auxiliis se indigere.“ Szalárdi máskép tudja: „Megüzenték szóval is, hogy a vár mind éléssel, porral . . . eléggé muniáltatva, megtakartatva volna, csak az oltalmazó nép, czajbert (zeugwart) és jó pattantyúsok hijával volnának.“ Steckel János kisszebeni követ az 1669-diki eperjesi gyűlésen Rottal János királyi biztossal ezt mondja: „Vesselényi ő felségének olyat irt, hogy váradiak az praesidiumot és succursust nem acceptálják, s inkább akarják, hogy Váradban Alláht mondjanak hogysen Verdót.“

belső várbeli házakat is érték s a bástyafalakat tetemesen károsították; a kopjára szegezett s az egyik toronybástya oldalán lobogó török hitlevelet lelőtték.

Nagy baj volt, hogy tanult tüzerek épen nem találkoztak az őrségbeliek között; hogy a kapitány, Balog Máté, becsületes hazafiságán kívül semmi tulajdonnal sem birt, mely őt várnagyul ajánlja. A vívók ernyedetlenül folytatták munkájokat, s miután a vár árkában levő vizet a Kőrösbe, Peczébe szállították, miután továbbá a várbeli tüzerek ügyetlensége az egyik táborszerházat felrepítette, s az oltalom műveit a török gömböknél is inkább károsította, Ali augusztus 24-én hajnalban ostromot parancsolt. Ennek visszaverésére a szükséges tudományt kebelében hordozta a bátor őrség. Három helyen kísérlették meg a várba-juthatást a vívók, mindhárom helyen négy órai tusa után visszaverettek. „Isten segítségéből — írja a szemtanú Szalárdi János — az aszszonyi fehérnép is nem keveset segített vala, a kik férfiaknál nagyobb számmal állítatván lenni, — hogy a férfiak már naponkint nagy számmal elhullottak volna — a belső falak romlásiról nemcsak minden törésekhez igen nagy szorgalmatossággal hordanák a hajgálni való köveket, hanem az erősei, ki az ellenségre is szüntelenül nagy sűrűséggel szórnák; némelyek pedig a forró fagygut és vizet bizonyos edényekben a katlanokról nagy serénységgel hordják, és nyakokba, szemközbe való hajgálásra a férfiak kezébe szolgáltatni gyorsalkodnak vala. És valamennyiszer az ellenség az egymás segítésében, allah, allah kiáltással a mieink ellen nagy sivalkodással jöne: ők is ott benn hasonló móddal mindannyiszor a Jézus nevének segítségül való hívásával, valahol kik volnának bennök, a férfiakkal együtt sivalkodnának s magok között is egymást biztatván, nagyiteli torokkal kiáltanának, . . . oly bátorsággal . . . hogy a lábok alatt fetrengő elhullott testektől, azokat által s meg általhágdosván, mintha

mind éltig olyan állapotban forgottak és éltek volna, semmit nem irtoznának.“

Bertalan napját véres napjai közé jegyezhetette az ozmánóság: reggeli kilencz óraker háromezer török halott feküdt a várárookban, köztök a fő jancsáraga Hasszán. De az őrségből is már csak egy harmad volt életben, midőn a vívás negyvenedik napja lealkonyodott. Ibrányi Mihály, ki az 1657-ki táborozás alkalmával Wirtz mellett Krakóban tanult, tapasztalt, s kinek alkalma volt ismereteit ifju hévvel alkalmazásba venni; Takács István a város főbirája, Horvát János kövári porkoláb, Szilágyi Péter, Hegyesi János, Tinódi Péter hadnagyok, Almási Dávid a deákok vezére s velök még ötszáznál több hű magyar, kik az ostrom előtt, kik az ostromközben, kik utána, sebeikből elhullottanak. A maradék hátromszázat megszállotta a csüggedés, midőn tudomásukra esett, hogy a szerdárnál követ van Souches táborából, üzenetet hozó: miszerint Leopold hadai ovakodni fognak minden ellenségeskedéstől, ha a király birodalma irányában hasonló eljárást tapasztalnak a török részről. 72) Augusztus 27-én az őrség a veres lobogókat bevétette a toronyról, és fehér zászlót tűzött ki. Az alkudozás megnyílt. Más nap Várad következő feltételek alatt megszűnt Erdélyhez, megszűnt a magyar koronához tartozni: Váradon és a Váradhoz tartozó földeken kívül más várak, földek Erdélytől el ne szakítassanak. A szerdár eszközölje ki a portánál, hogy az adó leebb

72) Szalárdi, az id. h. Felebb láttuk, hogy Souches csakugyan ily értelmű követséggel küldötte volt Lambachot a török táborba, s Ali őt a vívás végeiglen magánál marasztotta. L. Hammer, VI. 75. Leopold augusztus 13-án személyes felkelést parancsolt a tizenhárom megyének, de a parancsnak nem nagy fogantja volt, úgy látszik; az ország dunai részében pedig Nádasdy Ferencz országbíró és Batthyány Kristóf főkapitány versengtek egymással a vezérségerért, s midőn Leopold, véget vetendő a vitának, Zrini Miklóst bizta meg a parancsnoksággal, már késő volt segédet hozni. L. Podhradczky, Magyar acad. Értesítő, 1855, 407 s. kk. II. Ráth Károly, ugyanott, 1856, 368. l.

szállitassék, hogy Erdély s a fejdelem azontúl semminemű bántást ne szenvedjenek. A várbeliek jószágait az erdélyi törvények értelmében birhassák. Az őrség fegyveresen hagyassa oda a várt, özsves vagyontát magához vehesse, tisztességesen bátorságos helyre kísértessék. Az iskola, az egyházak, a könyvnyomda, s a mi hozzá tartozik minden, azontúl is a városiak által birtokoltassanak. — A szerdár bámulattal látta a várból kiköltözködött parányi népet, s adott szavához képest tisztességesen Debreczenig kísértette. ⁷³⁾

Leopold hadai tétlenül nézték a rakomazi sánczból, mint foszlik le e fényes boglár a magyar koronáról. A császár Greczben vette a hirt Várad veszedelméről, Greczben a magyar tanácsosok a felföldi tizenhét megye kérelmét: ne hagyná török kézbe jőni az erősséget; bontsa fel inkább a békét, mert béke ilyen áron gonoszabb minden háborunál. Váradal Erdély is bukik; Váradból, Várad által Erdély visszazerezethetnék a koronának, királynak. Leopold, odautasította Souchest, hogy azon esetre, ha, mint hallja, huszonöt ezer ember áll zászlai alatt, tanácsot tartson a nádorral: valljon nem lehetne-e, a sereg veszélyeztetése nélkül ennek részét Váradba vetni. — Greczben egyebet mondtak felségednek, nem az igazságot, — válaszolá Souches — a zászlaim alatt volt tizezer németből már csak négyezer áll rendelkezésemre; a többiket Szatmárba, Kállóba vettem, a tiszai hidfőnél örökül hagytam; Vesselényinek nem kétezer, hanem hatszáz embere van, ⁷⁴⁾ magyar gyalogot nem hogy hatezret, de

73) Szalárdi, 521. s kk. hh. Bethlen J. III. 1—33. Han, Alt- und Neu-Ungarn, 384. Ortelius, 187. A tanuló ifjuság Debreczenben maradt, melynek ref. collegiuma ekkor kezdett nagyobb virágzásnak indulni.

74) Kezemben volt Vesselényinek ddo 24. sept. 1660 ex castris ad Rakomaz kelt s nyolczszáz negyven aranyról szóló nyugtatványa, „hogy tizenkétszáz főből álló hadát fizethesse.“ E szerint vagy Souches nem mondott igazat; vagy Vesselényi még egyszer annyi zsoldot vett fel, mint a mennyihez joga volt; vagy, végre, hadai Várad bukása után tetemesen szaporodtak.

még egyetlenegy sem láttam; Rákóczinak a gyalui harcából visszamenekült emberei rég széteszlottak; Starhemberg hada e napig sem érkezett ide; aztán a törökök már lecsapolták az árkok vizét, már a fal tövéhez értek, minden pillanatban itt lehet a hír, hogy az őrség magát megadta. ⁷⁵⁾

Várad bukása után harmad napra Gilányi György meghozta Erdély adóját a szerdárnak, ki most Haller lábairól levétette a vasat, s Baresait tartományába küldte, hogy az ötszázezer tallért is beszedje. Ákos távollétében testvérei Endre és Gáspár fék nélkül garázdálkodtak s a Rákócziház hiveit irgalmatlanul üldözték. October 25-én Segesvárt országgyűlés tartatott, melyen a felebbi vérdíjnak kikeletig behajtása határozatba ment. Országgyűlés közben Baresai Gáspár a lázadó esiki és háromszéki székelyekre ment, „bennök jól levágtván, s a pártolkodás-szerzőkben is felakasztatván; a többiek magokat a hűségre megtérteknek mutatják vala lenni.“ A fejdelem, az özvegy Ákos, szintén országgyűlés-közben Bánffi Zsigmond tizenhat éves leányával, Izabellával, menyegzőt ült, s a rendek eloszlása után nejét Görgénybe vitte. ⁷⁶⁾

IX.

Míg ezek történnének, Kemény János Magyarországon nejének aranyos-meggyesi jószágán élt. Házassága által közelebbi viszonyba jött a nádorral, s ennek tanácsára, úgy látszik, s ígéretök következtében, melyek őt Leopold segédéről biztosították, Várad bukása és Ali visszavonulása után fellé-

---

⁷⁵⁾ Wagner, Hist. Leop. I. 83. Ortelius redivivusban, II. 180. a magyar tanácsosok véleménye pontról pontra olvasható.

⁷⁶⁾ Bethlen 3. III. 36—41. Szalárdi, 591. Kazy, II. k. 241. l.

pett mint Barcsai versenytársa a fejedelemiségért. A székelyek rokonszenvére számot tarthatott.

November 20-án a Rákóczi had maradványaival, öszvesen ezer lovassal, — de a hír három vagy négyezerről szólt, — váratlanul Erdélyben termelt. Nyilatkozványában mindenkit biztosított, „hogy senki ellen a hazában ellenségeskópen menni nem akar, azokon kívül, kik magokat fegyverrel elejébe vetnék, avagy őneki ártására ügyekoznének, mely esetben mind Isten, mind emberek törvénye az igaz oltalmat megengedné. Nem is megháborítására a hazának, hanem inkább meg sem aludt tüzének oltására, és mindeneknek szép egyességre-hozására czéloz: az egyesség levén fő eszköze a megmaradásnak.“ Barcsai Gáspár ezer kétszáz zsoldossal elébe indult a Szamosvonal oltalmára; de Örményesen Kemény hadnagya Szentpáli János által meglepetett s megöletett. Ákos fejedelem most késznek nyilatkozott a lemondásra, ha biztosítatik, hogy a multak miatt nem fog számadásra vonatni, s ha utóda és a rendek, méltóságához illő eltartásáról gondoskodnak. S most ő is, Kemény is, december 24-kére országgyűlést hirdettek, melyen a rendek „maga megalázásaért Istentől bőv áldást kívántak“ Barcsainak, ki az év végnapján leköszönvén méltóságáról, Görgény várát s a szentpéterei és ^{1661.]} suki jószágokat nyerte jutalmul. 77) Helyébe 1661. jan.

---

77) Bethlen J. III. 41. Szalárdi, 595. Katona XXXIII. 215. „Perbelle notum tibi est — írta Kemény 1661-ki januar. 2-án Regénből hitvesének — quod . . . nihil magis optatum habuerim, quam ut una vobiscum in pace agerem residuos vitae meae dies . . . verum id mihi minime concessere homines perditarum animarum. Nunc vero Deus meus rebus fluctuantis hujus patriae in maximo periculo constitutis ejusdem gubernii curam capiti meo superimposuit, quae in felici etiam sui temporis saeculo, quam onerosa fuerit, abunde constat omnibus; quanto magis autem nunc? Sed quid agendum? cum patriae non in dignitate, sed potius in pastorali humilitate serviendum, non quidem in sustinenda oneris difficultate, quin saepius in summo etiam vitae dispendio.“ A levél kétségkívül magyarul volt írva: diák fordítása a Türkische und Ungarische Chronica, Nürnberg, 1663, 85. lapján.

elsején Kemény János választatott fejdelemmé, kinek hatalomkörét a rendek huszonegy ponttal irták körül, de kinek sikerült, a harmadikba, mely őt a törökkel frigyre kötelezte, becsúsztatni: „ha a porta is nyilvánvaló veszedelmekre nem ügyekoznék, mert ez esetben a tanácsurak tetszéséből a haza megmaradására minden utakat, módokat elkövethetne.“ És csakugyan már januárus 9-kén figyelmeztette a rendeket, hogy elkerülhetlenül szükséges leszen, Leopolddal szövetkeznie, mert feltett szándéka a portának, Erdélyből beglerbegséget alkotni. Felolvastatta a budai basa levelét, mely Bihart, Krasznát és Szolnokot a nagyúr számára követelte; fel Veselényi nádor és Lippai főérsek leveleiket, melyek ama szövetség előnyeit fejtegették.

Az országgyűlés még állott, midőn januárus 10-kén levél érkezett a Baresai által már régebben Konstantinápolyba küldött követektől, mely a rendeket intette: maradjanak meg hűségben Baresai iránt, mert a porta megtudván, hogy Kemény János német hadakkal becsapott Erdélybe, felültette a törököt és a tatárt, fel a két oláh vajdát, fel Ali szerdárt és Izmael budai basát, hogy megfenyítsék a nyugtalant. ⁷⁸⁾

„A portáról jött minapi levelet közlöttem a tanácsossal s az urakkal, — irá februarius 8-án Kemény a szebenieknek, — mert nem azért iratott, hogy elrejtessék, hanem hogy

78) Lutsch János, Váradi István, Szilvási Bálint, Budai Péter voltak a követség tagjai. Az elsőről Bethlen János többször idézett munkájának német fordításában (Das bedrängte Dacia; das ist: Siebenbürgische Geschichte sat. verteutschet durch Johannem Trüster, Sax. Cibinio-Transilv. Nürnberg, 1666, 76. l.) olvasom: „Dieser Herr Joh. Lutsch hat allein zu Konstantinopel für das ganze Siebenbürgen Bürge sein müssen, bis die 500,000 Thaler erlegt sein würden: ist aber vor Erlegung deren zu Konstantinopel in Beiseyn seines Beichtvaters selig gestorben, und liegt auch allda begraben. Ein gelehrter, tapferer und darzu reicher Herr.“ S Lutschnak gr. Kemény József által közzétett naplójából láthatni, hogy nyomban Baresainak fejdelemmé neveztetése után, egyenesen a nagyvezír táborából indult Konstantinápolyba

kiczégréztetvén, megrémüljenek az emberek, és tőlem elidegenítenek. Budai Péter ⁷⁹⁾ hitetlenül hazudott a fővezírnek: hogy én ellenségesen, nagyszámu hadakkal jöttem az országra; hogy Rákóczi fiának pénzével és az ő ügyében; hogy német hadak is vannak velem; hogy el akarom szakasztani Erdélyt a portától; hogy a fejedelmet várba szorítottam, öcsését is megöltem. Szükséges volna, hazudtolná meg Barsai e híreket, ne hagynók magunk magunkat hazugságban, midőn országul irtuk: egyesek vagyunk. Soha sem jött még Erdélyre török hivatlanul. Nem kétlem, eljő ezután is, ha hívjuk; meg is veszi jutalmát, mint eddig, fáradságának: szánkban az íze.“ — S utóiratul a főfő kérdés intéztetik a szebeniekhez: hódolatok-e már biztosaimnak? — Mi szebeniekül nem hódolhatunk nagyságodnak, hanemha bizonyossággal tudjuk, hogy nagyságod benn van a porta kegyében. Mi 1658-ban pecsétes irással esküdtünk hűséget a szultánnak, igérvén, hogy fejedelmül azt a magyart fogjuk ismerni, kit reánk parancsol a porta. — Az ovatos százok aggodalmát következő okoskodással ügykezett megnyugtatni az ildomos fejdelem: Nekem eskümbé egyenesen beiktattatott hogy sem el nem szakadok, sem az országot el nem szakasztom a portától. Mindaddig tartom a hűséget, valamíg Szeben városa fogja tartani, melyről tudom, hogy minden lehetséges dolgokban kedvét akarja keresni a töröknek. De ha a török azt kívánja tőle: nyisd meg a kaput, bocsásd be a basát; avagy: adj mindjárt egy vagy két milliót, adj ennyi szép asszonyt, gyermeket, — ilyes esetben sem kötelezettség, sem semmi keresztyén ok nem engedi, hogy cselekedje, hanem tiszte magát, mint lehet, megoltalmazni. Ha-

---

79) (V. ö. Lutsch naplóját, gr. Kemény Józsefnél, Deutsche Fundgruben, I. k. 334. l. hol „18. octobris“ minden esetre nyomtatási vagy másolási hiba „18. decembris“ helyett.

sonlóképen, valamíg tőlem, országomtól rokon képtelenségeket nem kíván, tartozom s akarok megmaradni hűségében: tovább nem. S a szebeniek hódoltak Keménynek, de ilyes megszorítással: hogy elleneinek ellenei akarnak lenni, a törökök kivételével, mert ezekkel nem fognak újat húzni, hanemha végveszélyt várhatnak tőlök magokra. — S most Erdélynek ismét választott fejedelme volt, nem olyas, kit reá tukmált a porta; de a korszak már távol vala, midőn elég erővel birt az önnállóság ezen árnyéklatának érvényesítésére.

A nagyvezír reményt nyújtott Keménynek, hogy a porta megerősíti a fejdelemségben, ha cselekedettel fogja tanusítani, „hogy nem ment Erdély romlására, hanem hatalmas császár szolgálatára“, de a török begek úgy viselték magokat, mintha Erdélynek nem volna fejedelme, mintha a részek Várad bukása óta már nem tartoznának Erdélyhez, behódoltatták Bihar, Kraszna, Középszolnok pórságát, s februárius 21-én Szentjóbót is elfoglalták. Keménynek ezt tűrnie kellett, mert hadai Fogaras és Déva alatt állottak, amazt Barcsai Endre még mindig vonakodott általadni, emennek őrsége szintén megtagadta a hódolatot. A fejdelem bukott versenytársának kezét látta a játékban, s ez okon az aprilis 23-án megnyílt beszercezi gyűlésen végzést hozatott, melynek erejénél fogva Barcsai Ákos saját várában, Görgényben, őrizet alá helyeztetett. ⁵⁰⁾ A gyűlés bekívánta egyszersmind a porta kielé-

---

50) Katona (XXXIII. 236.) szerint „Bethlenius initium comitorum bistriciensium ad 23. aprilis indictorum et 6. maji terminatorum ad februarium male desigit.“ Részemről oly véleményben voltam, hogy nem Bethlen adata hibás, hanem Katona kéziratáé, mert Szalárdi szintén februáriusban, még pedig februárius 23-án hagyja megnyilni a beszercezi gyűlést; de minthogy a kolosmonostori s gyulafehérvári levéltárakban csakugyan 1661-ki apr. 23-káról országgyűlési czikkelyek léteznek, s 1661-ki febr. 23-áról nem (l. gr. Kemény József, Notitia hist. dipl. archivi et litteralium capituli Albensis Transsilvaniae, Szeben 1836, I. k. 138. l. és II. k. 20. l.), mégis Katonának leszen igazza.

gitésére szánt öszletnek — az ezer ötszáz tallérnak — beszedéséről és kisáfárlásáról szóló számadást, rendelvén: hogy ha mi amaz öszletből Barcsai által eltékozzoltatott volna, pótolassék vagyonából a hézag. Keménynek, midőn e végzést hozatta, nem volt szándékában sietni a pénz beküldésével, hogy a porta kegyét megvásárolja magának. A török követeket, kik őt Temesvárra hívták, hol Ali által fejedelmül fog ismertetni, ha fiát túszul Konstantinápolyba küldi, s ha magát a felemelt adó és a háboru-költségek fizetésére kötelezi, ⁸¹⁾ olyatén válaszszal eresztette útnak: hogy igenis, ő elmegyen Temesvárra, de csak a háboru-költségek elengedése s az adónak ismét tizenöt ezer aranyra leszállítása után. Megerősítését fejedelmi székén a német császártól, a magyar királytól várta Kemény; s a besztercezi gyűlés megadta neki a mit kívánt: felhatalmazást Leopoldhoz folyamodnia a török ellen, mint kitől végveszély fenyegeti nemcsak Erdélyt, hanem a magyar korona öszves tartományait is.

Esedezzék alázatosan kegyelmed, — így szól az utasítás, melyet követének Bánffi Dénesnek adott Kemény — hogy szánja meg császár ő felsége Erdélyt, s mentse meg a végveszélytől, mely majdan saját birodalmát is érendi. Ha ő felsége békében akar maradni a pogánynyal, terjeszsze ki reánk is a béke áldásait: mi engedelmes szolgái leszünk mindenekben, és noha külsőképen a töröknek leszünk alávetve, szívünk mindenkor ő felségénél leszen. Ha kell, hogy fegyverre kerüljön a dolog, ne kívánja a császár, miszerint Erdély kapjon elsőben és egymaga a törökbe, mert ahhoz nincsen

---

81) Lutsch, ddo Konstantinápoly, 1661. febr. 16. ezt jegyzi naplójába: „Kamen des gnädigen Herrn Kemény János seine Leut allhier, und brachten dem Kaiser Schreiben und dem Vezérn, und zeigten an, dass das Land ihn zum Fürsten hätte eligiret. Responsum: „Wofern ihn das Land hat eligiret, möge er Fürst seyn, allein er sollte seinen Sohn herein schicken zu einem Pfand, den zweijährigen Zins und die summam Geld.“

módja. Hogyha — mit nem remélünk — császár ő felségének segítségében meg találnánk fogynakozni, avagy csak annyit ügykezzék kegyelmed véghezvinni, miszerint a legrosszabb esetben, ha t. i. magunk nem tölthetnők be végzetlen kívánságát a portának, és így az utolsó szükségtől kényszerítve fegyverhez kellene nyúlunk, és végre, mit Isten távoztasson, a hazában sem maradhatnánk, legalább ő felsége birodalmában lehessen befogadtatásunk és bántódás nélküli lakhatásunk. ^{s2)}

Röviddel a beszterczei gyűlés eloszlása után Baresai Andre hajolván Ákos felhívására, ki engedékenysége által sorsát javíthatni remélé, Fogarast hitre feladta. Szerencsétlenül; mert „csomóját dolgának a hitlevélben jól megkötni nem találván“, foglyul küldetett azon várba, melynek minapában még nagyja volt; s kézrekerülvén levelei, melyeket fogságából pártos czélzattal az oláh vajdákhoz irt, Kemény parancsából felakasztatott. Dévát német kapitánya, Springer Tamás, a végett adta volt a fejdelem kezéhez, hogy néhány magyar tiszt szándékát hiusítsa, kik Baresai felhívásának engedve, a jenei jancsárok kezére akarták játszani az erősséget. Jánosi János, Raffai Tamás és Fodor János, s velök Kállay Andre református lelkész voltak a szófogadó hivek. Kemény, fejeiket szedette a nyomoruaknak.

A június elején Meggyesre kért rendek helyeselték az eljárást. Ali basának követelései, hogy Kemény mondjon le a fejdelemségről, s míg más választatik helyébe, magyarországi jószágain lakják; hogy továbbá az új fejdelem, nyomban választása után legfelebb huszonöt szolgál, s mindenik nemzetből tizenhat főember kíséretében kétévi adót s a régóta sürgetett ötszázezer tallért Temesvárra hozza, — a rendek

---

^{s2)} Kemény János erdélyi fejdelem önnéleltirása, kiadta Szalay László. Pest, 1856, a toldalékban.

által visszautasítottak. „Ők Isten után mindenkben ő nagysága gondviseléséhez ragaszkodván, valamit ő nagysága a besztercei gyűlésen kelt szövetség mellett a haza megmaradására elkövethetne, követné el.“ Egy úttal végzés hozatott; hogy miután Barcsai, lemondása után is, folyvást a törökkel czimboráskodott, s miután magát, ha ilyesmire vetemednék, eleve a legszigorubb büntetésnek vetette volt alá, Kemény bánjék vele, mint jónak látja. Ezzel Barcsaira ki volt mondva a halál. Röviddel a gyűlés után, midőn a török Erdélybe nyomult s Barcsai visszahelyeztetését a fejedelmi székbe remélheté vala, Kemény őt oly ürügy alatt, mintha Görgényből Kővárba szállítatná, szekérhez lakoltatta, s útközben Répa nevű falunál béres gyilkosok által megölette. A tett után elosontak a czinkosok, s a répai lakosok Ákos fejedelmet a falu pelengére melletti verembe takarították. ⁸³⁾

X.

Konstantinápolyból újra Ali basa bízott meg a szerdársággal Erdély ügyének elintézésére; Izmael budai basa, s a

83) Bethlen J. III. 60. Szalárdi, 609. Katona, XXXIII. 238. Kemény János, autobiographiájában Scultetus (Bethlen Gábor orvosa s a fejedelem halála után a gubernátornak híve) erőszakos halálát ekkép írja le: „Estve szállására küldvén megkötelezteték s kocsira téteték, mintha Fogarasba vinnék; Kercz és Porumbak közt az Olt mellett a parthoz közel levő hidacsánál valami subornált emberek által tolvajok képében reájok üttetvén, lerángatták s megkötözve az Oltba vetették. Úgy áldjon meg Isten, folytatja Kemény, s úgy bocsásson is meg, hogy tudatlan, ártatlan s részetlen voltam halálában.“ Meglehet; de az igen valószínű, hogy Scultetus haláláneme jött eszébe a fejedelemnek, midőn versenytársán a szövegben előadott módon túladdott. — Barcsai silány fejedelem volt; mint magános ember az érdemesbek közt fogott volna helyet fogni. „Az praelum nyomtató sajtó alatt félben levő szép öreg magyar biblia elősegítésére — írja róla Szalárdi — valahány száz tallért küldött vala; az Bonfinius historicus, va-

Budáról Kanizsára küldött Szajdi Amhád alája rendeltettek. Alig indult ki június elején Temesvárból, midőn a nagyvezír parancsából Szajdi Amhádöt meggyilkoltatta. Leopold most elvégre erélyesebben lépett fel Erdély oltalmára. Közbenvetésére történt, hogy a porta letett a gondolatról, Erdélyből beglerbogséget alakítani, hogy az erdélyi rendek fejdelemválasztási jogát újból megismerte; ⁸⁴⁾ de az Ali táborába küldött biztosnak nem sikerült a szerdárt fentartóztatni hadjáratában. ⁸⁵⁾ Kemény június 18-án Marosújvárhoz táborba szállott; Bécsben követe Bánffi Dénes, s kik ennek az újabb utasítást meghozták, Teleki Mihály és Kászonyi Márton jesuita az ígért segítséget mostanra szorgalmazták: könnyebb levén védeni, mint visszafoglalni; és a magyar tanácsosok bővebben fejtegették, hogy a béke üres név, ha az egykori nagy Magyarországból tenger törökség közepette már csak egy hosszú de igen keskeny, s ennélfogva alig-alig oltalmazható földnyelv van Leopold birtokában; hogy üdvet csak a háborútól remélhetni. S most Heister Gotfríd szatmári kapitány a Kemény által Leopoldnak tartalékpontokul felajánlott erősségeket, névszerint Székelyhidot kezéhez vette; most parancs ment a Morvában és Ausztriában szállásoló hadakhoz, vegyék útjokat Nagyszombatnak, Semptének, hol Montecuccoli Rajmund, imént még a császári hadaknak Holsteinban, Pommernban vezére, szemlét tartván felettök, tizenötezer emberrel Komárom környékén táborot jártatott.

E közben — június 30-án — Izmael budai basa a vaskapu-szoroson át Erdély földére lépett. A deréksereg Ali vezérlete alatt nyomban utána dőlt, s július közepéig a hát-

---

lahol mi haszonra való dolgok benn találatnának, magyarra megfordítván, azt is, hogy mihelyen az Úristen az időt csendesitené, ottan kinyomtattatná, megígérte vala.“

84) Katona, XXXIII. 244.

85) Hammer, VI. 84.

szegi kerületet pusztította. Ekkor, megérkezvén a bucsaki tatárok, ezeket előre küldötte; saját hadaival előbb Szászvárost és Szászsebest felgyújtotta, aztán utját mint amazok, szintén Gyulafehérvárnak vette. Kemény még mindig királyi segéd nélkül, gyengeségének érzetében gondosan kerülte az ütközetet, s miután a székely hadakat Petki István vezérlete alatt Szeben és Fogaras felé küldötte, seregének másik részével Bonczidára, innen, július 29-én Szamosújvárra vonult, honnan, a tatárok által folytonosan üzőbe vétetve, a hegyeken át Máramarosba nyomult, s Huszt ágyuinak oltalma alatt ütött táborn. A tatárok mellette el, Szatmárig, Domahidáig száguldoztak, több ezer rabot magok előtt hajtva; s Kemény, megértvén Ali derékseregének közeledését, Tiszabécsnél a folyam túlszárpartjára vette magát. A szerdár Nyalábvárig, Ugocsában, tolt elő hadait, s a fejdelem most újra a Tisza innenső partján ütött táborn.

Montecuccoli, mint emlékirataiban ⁸⁶⁾ olvassuk, Erdélyt Erdélyen kívül akarta segíteni; azaz: Budát vagy Esztergomot megtámadni, melyek csak parányi vagy selejtes őrséggel voltak ellátva, mert vitézeiknek színét Izmael basa magával vitte. De a bécsi hadi tanács parancsot adott a seregnek a Tiszához szállítására. Augusztus 3-án Lévánál állott Montecuccoli, s itt megértvén Kemény folytonos hátrálását, ennek biztosa Teleki Mihály által felkérve, a lovassággal segédére sietett a fejdelemnek: augusztus 19-én Tokajnál fogott állást; 30-án Szatmártól két órányira a Kraszna partján ütött táborn; röviddel utóbb Kemény hadaival Poroszló táján a Szilágyságban egyesült. ⁸⁷⁾ Ekkoron Ali — mint Montecuccoli hiszi, — az ő közeledésének hírére már kivonult Magyarországból, s Erdélyt

86) Opere di Raimondo Montecuccoli corrette, accresciute, ed illustrate da Giuseppe Grassi, Turin, 1821.

87) Bethlen J. III. 59. Szalárdi, 610. Katona XXXIII. 241.

Déstől Marosvásárhelyig pusztította. Beszterczéről augusztus 29-én maga elébe parancsolta a rendeket, hogy engedelmeskedve a porta kivánságának, magyar, székely, szász, fejdelemválasztáshoz lásson. A szász városok, Brassó kivételével, követeiket küldték táborába, melyet most Marosvásárhelyre tett által; a magyar urak és nemesek, a székelyek nem voltak képviselve. A két nemzet távollétében a harmadik nem vélte magát jogosítottnak fejdelemválasztásra; aztán alkalmas úri embereket sem ismert, kik a fejdelemségre méltók s elvállalására hajlandók volnának. Követség ment Petki Istvánhoz, mely őt megkínálja a méltósággal: a méltóság nem kellett neki. S most Ali, ki még Huszt alatti táborozásakor Rhédei Ferenczet és Lászlót, úgy Zólyomi Miklóst, Dávidnak fiát, másmás ok miatt siker nélkül felhívta a fejdelemség elvállalására, — kérdést tett a szászoknak: ha nem lakik-e valamely nevesebb magyar úr a szomszédban? s ha igen, nevezzék meg, ő elfogadtatja vele a fejdelemséget. Egyvalakinek Ebesfalván lakozó Apaffi Mihály jött eszébe, Apaffi György országtanácsos fia, ki csak imént szabadult ki a krimi tatárok fogságából. Erre Ali, táborába parancsolta a nemességet, mely személyes biztosságáról gondoskodva a szász városokba vonult volt; táborába kísértette Apaffit; szeptember 14-én a marosvásárhelyi mezőn fejedelmül választatta; szeptember 16-án a csergei mezőn bottal, zászlóval, a fejdelemség jelképeivel feldiszipette. Örömeben hogy elvégre általesett a bajon, felét elengedte a Baresai által ígértetett ötszázezer tallérnak, s jelentést tett Konstantinápolyba, hogy Erdélynek úri nemzetből való s hűséget tudó fejedelme van ismét. ⁸⁸⁾

Kemény és Montecuccoli ez időtt már Kolosvár előtt tá-

---

88) Bethlen J. III. 74. Szalárdi, 623. Cserei Mihály históriája 1661—1712. Pest, 1852, 5. h. Katona, XXXIII. 257.

boroztak, a német gyalogság badeni Vilmos vezérlete alatt még Tokajnál érte volt utól a fővezért. Tizennyolezezer fegyveresből állott az öszves német–magyar had.⁸⁹⁾ Kemény elégségesnek ítélte az Alival megmérkőzésre, s a Maroshoz indulást mindenkép siettette; Montecuccoli más véleményben volt. A táborában kitört pestis; a korán beállott őszi esőzések; az eleség hiánya; — mert még ott is, hol a török–tatár nem pusztított, a sereg számára nem volt egybetakart élés — végre azon körülmény, hogy a szász városok, melyek állítólag esengve várják a német had megérkezését, máris kaput tártak a török előtt: tanácsosnak látatták Montecuccolival, elhalasztani a hadviselést. Ő elégtette, hogy valamint Szamosujvárbá, Betlenbe, Kővárbá német őrség vettetett, úgy Kolosvárbán is ezer magyar őrnök másfélezer németet társul adhat.⁹⁰⁾ Keménynek nem tetszett az okoskodás, mert „fizetett hadain kívül az ellenséggel való megharcolásnak hírére most mindenfelől sok szép magyarság gyült össze“; de engedni kellett a kénytelenségnek. September 17–kén hadainak értésül adta a császári tábornok elhatározását; s aztán ő is, Montecuccoli is Zsibó felé „kijödögéltek.“ A fejdelem hadai Erdőszádnál

---

89) Montecuccoli számvetése szerint; ki saját fegyveresinek számát tizenötezerre teszi, s „ezekhez — úgymond — Kemény még három ezeret kapcsolt, az iménti megfutamodás csüggedtségéből még nem egészen kibontakozott népet.“ Szalárdi hasonlóképen csak tizennyolcz ezer fegyveresről szól: „Mely armadának fegyverfoghatója, becsületes hadviselő emberek intézhetése szerint, tizennyolcz emberből állhatott, válogatott jó és fegyveres had.“ Egy névtelen egykoru Kemény hadát tizenegy ezerre becsüli. (Katoná, XXXIII. 262.) Egykoru német jegyzet szerint Montecuccolinak Komáromnál kilencezezer gyalogja volt. (Türk. und ung. Chronika, Nürnberg, 259. l.)

90) Montecuccoli emlékirataiban mindenkép ügyekszik mentegezni a hadviselés befejezését, még mielőtt kezdetét vehette volna; erre egyik ok, neheztelése lehetett a bécsi hadi tanácsra, mely a vezér tervét, mint felebb láttuk, elvetette. Szalárdinál olvassuk: „Titkon oly ordinanciája volt a generálnak: ha az török Erdélyben magyar fejdelmet választat, meg ne harcoljon; hanem ha occupálni akarná Erdélyt, aperto Marte opponálja magát a töröknek.“

és Kővár táján, a császáriak Aranyosmeggyesen alól Borhidnál ütöttek táborn.

Ali a marosvásárhelyi gyűléssel ráiratott Keményre, hogy Erdélynek jól megyen dolga, az ő segédére semmi szükség; a szász városok megfizették s megfizettették a falaik oltalma alá sereglett nemességgel az Ali által bekívánt kétszáz ötven-ezer tallért; s török-tatár hadak october közepén a székelyek névszerint a csíkiak megfenyítésére indultak, kik makacsul megtagadták a hódolatot. Kemény segédet ígért nekik, és szavát beváltandó, october 21-én fizetett hadaival és néhány ezer némettel bement Erdélybe. Későn. A csíkiak ekkor már megrablattak, megégették, megfertőztették. ⁹¹⁾ A fejdelem újabb hadjáratí kísérletének öszves eredménye abban állott, hogy Fogarasba is Bethlen Gergelylyel néhány száz német őrt beküldhetett; őmaga, hadainak magvával a mármarosi és nagybányai hegyek között Bikszádon és környékén készült telelni. Montecuccoli november 1-jén még Tokajnál táborozott, hadainak részét Szatmártt, Kállóban, Károlyban, Nagybányán hagyta; a maradék, mert a szabad királyi városok, névszerint Kassa — hol 1662. jan. elején Montecuccoli jelenlétében ^{[1662.} a nádor, a kanczellár és Rottal János németbirodalmi gróf mint királyi biztosok az éjszakkéleti országrészszel gyűlést tartattak, — kézzel lábbal elleneztek a rakoncátlanok befo-gadását: hosszas barangolás után februárius végén Kolosvárra indult. ⁹²⁾

Kemény ekkor már megszűnt élni. Alinak Temesvárra visszatérése után felvillant agyában a gondolat, Erdély kulcsos

91) Bethlen J. III. 80.

92) *Libraria diplomatum, litterarum et actorum publicorum statum saeculi XVII. in Hungaria adumbrantium*, III-dik k. 1—30. l. (kézirat a nemz. muzeumban.) Gal. Gvaldo Priorato, *hist. di Leop. cesare*, II. 9. s kk. II. — Rottal Jánosnak Morvából származott atyja szendrői kapitány, anyja Thurzó Mária, Szaniszlónak, a nádornak, nővére volt.

városait, mielőtt újból táborba szállana a török, meg visszafoglalni. 1662. januárius 3-án zsoldosaival és Wallis ^{[1662.} szatmári kapitánytól kölcsönzött német csapattal bement Erdélybe. Apaffi s a vele maradt török dandár, öszvesen hat ezer fő, Meggyesről visszavonultak Segesvárra; Ali Kucsuk Mohamed jenei bég vezérlete alatt még kétezer válogatott lovast küldött segédére, kik januárius 22-én, midőn Kemény már a város tőszomszédjában Szőlősnél táboroznék, Meggyesbe belovagoltak. Más nap Kucsuk ötezere magával megütközött a fejdelemmel. Kemény a csatamezőn maradt; a vele volt erdélyi urak, élőkön Haller Gábor s Bethlen János, mellette, érette semmit sem tettek, — talán mert Apaffi kéz alatt megnyerte őket magának, talán mert fájlalták, hogy a fejdelem megvonva tőlök a bizodalmat, megannyijokat a német had ellenőrizése alá helyezte. Az utóbbikból Kucsuk emberei négyszáz negyvennyolcz fejet hoztak a városba. ⁹³⁾

Míg Erdély s a részek ennyi gyásznak színhelyévé lettek, Magyarország viszonylag békés éveket töltött, ha mindjárt a béke, a nyugalom csak külső volt, biztosítékot nemzetnek, királynak nem nyújtó. Az 1659-ki július 21-ére Pozsonyba hirdetett országgyűlést Leopold személyesen nyitotta meg s december 4-én százharminczhárom törvényczikkelyt erősített meg. A király felavatási oklevele bement a törvénybe. A végvárak őrségeiben mutatkozó hézagok töltsenek ki; a szomszéd örökös tartományok, névszerint Csehország, fizessék le a végek jó karban-tartására már régebben reájok vetett őszletet; a római szent birodalom is nyújtson pénzsegédet. Az

93) Bethlen J. III. 90 s kk. II. Szalárdi, 625. Wagner, hist. Leop. I. 102. V. ö. Johannis Goebel et Georgii Wachsmann Chronica Civitatis Schaesburgensis 1514—1663, Kemény Józsefnél, Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens, II. 132, hol a kiadó e jegyzetét olvassuk: „Über den Leichnam des Fürsten Johann Kemény wusste man bis jetzt nichts zu sagen; dass derselbe jedoch feyerlich begraben wurde, werde ich bei einer andern Gelegenheit aus Urkunden erweisen.“ Megförtént-e?

Érsekujvár erősítésére Draskovics püspök által hagyományozott ötvenezer forintot adja ki a kamara, s lordítassék a kitűzött czélra az öszlet. A közfelkelés ügyében hozott 1655: 88-dik törvényezikkely megerősítetik, s az 1622: 21-dik pótlására rendeltetik, hogy a nemzászlós urak és nemesek is tiz jobbágyi házhely után, ha a rajtok ülő pórok nem adófizetői a töröknek, s ellenkező esetben húsz házhely után egyegy jól felfegyverzett lovast, továbbá mindenik porta egyegy gyalogot kötelesek kiállítani; a portákkal nem bíró nemesek is vagyonuk arányában tartoznak a felkeléshez járulni. A keletéjszaki megyék háromszáz, s az ezen megyékben kebelezett sz. kir. városok száz zsoldost kötelesek a következő két év lefolyása alatt lábon tartani; a dunai részek illetén zsoldosok tartására minden be nem hódolt porta után tiz forintot, s ötöt a behódolt után, felében a földes úr erszényéből, felében a jobbágyok által fizettetnek. ⁹⁴⁾ A végek költségeinek fedezésére a legközelebbi országgyűlésig, azaz: három további évre felényivel felebb emelve marad a harminczad. A felség mellé rendelt két magyar tanácsosról, a portánál tartandó magyar ügyviselőről, a magyar ügyeknek magyar tanács általi elintézéséről, a kapitányságoknak nem kiskorúakra hanem alkalmas hazafiakra bizásáról szóló korábbi czikkelyek megújítatnak. Külföldi zsoldosok ezentúl csak a rendek megegyezésével hozzattathassanak be, s azok, kik jelenleg a végekben vannak, három év mulva szállitassanak ki az országból. A Magyarország és Ausztria között mármár meggyökeredző méltánytalan vámviszony orvoslást nyerjen. ⁹⁵⁾ A rendek számos egyéb visszaélések és kicsapongások megszüntetéséről is gondoskodtak; a vallásügy elintézése a legközelebbi országgyűlésre

94) A be nem hódolt porták száma ekkor, mint a pozsonyi kamarának 1660-ki oct. 25-én kelt iratából (Türkische und ungarische Chronica, Nürnberg, 1663, 80. l.) láthatni, 7174 $\frac{2}{3}$ -ra ment.

95) Corpus juris hung. II. 6.

halasztatott, az evangélikus rendeknek is megegyezésével, kikkel nádor és esztergomi érsek reméltették, hogy panaszai és sérelmeik akkoron megelégedésökre fognak igazításba vétetni, s kik egyelőre elégették, hogy a jesuitáknak országos állást biztosító törvényjavaslat december 1-én, úgy szólván a gyűlés végórájában visszavonatott a felség által.

1662-ki május 1-én megnyílt a várva várt országgyűlés. A nádor, az esztergomi érsek már fenn voltak Pozsonyban: az ezeknél is népszerűebb bán, még a gondjaira bízott tartományban mulatozott. „Nagyságodat, mint kegyelmes urunkat s elfogytakozott édes nemzetünknek még fennálló egyik magyar oszlopát, alázattal kérjük, --- irák neki május 11-én az evangélikus rendek — indítsa nagyságodat szánakozásra a mi édes hazánknak siralmas ügye, s annak orvoslására nagyságod minél hamarabb a pozsonyi gyűlésre való jövetelét siettetni méltóztassék.“ Leopold martius 23-án érkezett Pozsonyba; 31-én felolvastatták a királyi előterjesztések. A katolikus rendek, tekintetbe vevén a Nagyvárad bukásából származott veszélyt, ez egyszer a királyi előterjesztések névszerint azon pontjának tárgyalásába kívántak mindenekelőtt ereszkedni, mely a török elleni oltalomra vonatkozott. A rendek evangélikus része, melynek élén az idősb Rákóczi György magyarországi hadviselésében, mint hadosztályi főnök részt vett, jelenleg abauji követ Szuhai Márton áll vala, — a magát „evangélikus status“-nak czimző huszonhat vármegye és huszonnégy sz. k. város, sérelmeinek a linzi békekötés második ágozatának értelmében eligazítását sürgette; s „mivel a lelki szabadság nekik minden testi szabadságoknál nagyobbán állana, semminemű közönséges ország megmaradására nézendő dolgokhoz addig nyulni nem akarnak.“

---

96) Országgyűlési naplók, a n. muzeumban. Szalárdi. 635. V. ö. Kazy, II. k. 234. l.

A főrendek, az urak jóval nagyobb száma ekkor már visszaszereztetett a római egyháznak; Kollonics Kerestélyen, Nyáry Lajoson és Berényi Györgyön kívül egyetlen egy evangélikus főúrral sem találkozunk az országgyűlés naplójában. Annál nagyobb túlsúlyllyal bírtak az evangélikusok még most is megyékben és városokban, és az országnak két harmada fő sérelmet abban látott, hogy a főurak, névszerint: Eszterházy Pál és Ferencz, Nádasdy Ferencz, Cziráky Ádám, Kéry Ferencz, Erdődy György, Révay Ferencz, Illésházy Gábor, György és Ferencz, Balassa Ádám, Draskovics Miklós, Forgács Ádám, Apponyi István és Balás, Czobor Ádám; s velök az urnők: Draskovics Sára és Khuen Francziska, amaz Szécsy Dénes, ez Pálffy Pál nádor özvegye; Forgács Mária, Báthory Sónia Rákóczi Ferencz fiával; nemkülönben egy csapat nagyobb kisebb nemes, s a magasabb clerus tagjai közül: Lippai György esztergomi érsek, Szelepcsényi György kancellár és kalocsai érsek, Széchenyi György győri püspök, Pálffy János váradi püspök, a nagyszombati és trencsényi jesuiták, az elefánti pálosok s a t. — patronatusi jogukra támaszkodva jobbágyaikat erőszakosan belé kényszerítik a római egyházba. A vádlottak eljárásukat jogosnak hitték, s mint ilyest hévvel védelmezték. Atyáink, mondák, jogtalanul cselekedtek, midőn a római katolikus egyházakból protestans templomokat csináltak; mi az alapítók kegyeletes szándékát hajtjuk végre, midőn ezen templomokat visszaadjuk a római katolikus tiszteletnek. A clerus tagjai, magokat mi illeti, oly véleményben voltak, hogy nekik nemcsak jogukban, de az egyház által reájok parancsolt kötelességökben is áll, jobbágyaikat megtéríteni. Az evangélikus rendek a bécsi és linzi békekötések, a Ferdinandok s az uralkodó király felavatási okleveleik több rendbeli ágozataikból bizonyították a sérelmek alapos voltát, követelésaik jogosságát. Mi ezen engedményeknek mindenha ellenmondottunk, válaszóla

a clerus. Soha sem emlegessétek a fegyveres kézzel irt törvényeket, mondá egynémelyik a világiak közül, hol van Boescai István, hol van Bethlen Gábor, hol van Rákóczi György, kik fogamatot reméltethetnének az erőködőkkel? Mi azelőtt sem biztunk azokban, kiknek lehelletök csak orrukban volt, így hangzott a puritánus válasz, hanem biztunk Abban, kinek ma is azon mindenható ereje van, hogy valamint ama dicsőült fejedelmeket az ő tiszteletének oltalmazására előállatta, úgy most cséplés mellől Gedeonokat, a juhok mellől Dávidokat állíthat elő Izrael szabadítására. Négy hónap folyt le ezen és hasonló feleselések között. Az evangélikus rendek hat ízben folyamodtak a felséghez, szolgáltatson igazságot nekik. Ő felsége visszatetszéssel értette meg, viszonzá Leopold nevében Porcia herczeg, császári főudvarmester, uraságtaitok eljárását. Most egyedül a köznyugalmat, az ország oltalmi erejét előmozdító ügyek vétethetnek tárgyalásba; most nincsen ideje az uraságtaitok által felhordott panaszokat meghallgatni, máskülönben egyéb sérelmeket is kellene átvizsgálni. Ott vannak a törvények, éljenek velök jogaik érvényesítésére, ne akaszszák meg működésében az országgyűlést, vegyék szivökre a hazának nyomoru állapotát a hazának szükségcit. Ő felsége előtt nincsen tudva, hogy az ő parancsából, az ő akaratával bárki vallásának szabad gyakorlatában háborgattatott volna; mennyiben pedig magános személyek alkalmat adtak a vizályra, vegyék hasznát, mint már mondatott, az 1647-diki törvénynek, idézzék biráik elébe a jogsértöket. — Az evangélikus rendek oly véleményben voltak, hogy az érintett uton módon lehetetlen orvoslást nyerniök, mert azok épen fő üldözöik, kiknek tisztök volna a törvények fő oltalmazóinak, a vallásügyben hozott törvény-cikkelyek fő végrehajtóinak lenniök; névszerint Nádasdy Ferencz országbiró, Szelepcsényi György kancellár, Illésházy György trencsényi örökös főispán s királyi étekfogó, sőt maga a nádor is a clerussal tart, úgy látszik. Méltóztassék felséged

a rajtunk elkövetett égbekiáltó igazságtalanságokat hitlevele értelmében még a jelen országgyűlés folyama alatt orvosolni. — Nem áll ő felsége hatalmában, válaszolá a király képében ismét Porcia herczeg, olykép segíteni a bajon, mint uraságtaitok ohajtják. Kérem az evangélikus státust, gondolja meg, hogy Erdélyben zajlik a háboru s hogy vajmi könnyen Magyarországra is átharapódzhatik a mirígy. Halaszszák alkalmasabb időre ezen ügy elintézését. — A nádor is kérte, kényszerítette az evangélikus rendeket, hagyjanak fel jelenleg követeléseikkel, vegyék tárgyalásba az ország egyéb ügyeit, s intézzék el inkább barátságos úton a katolikus rendekkel a vitát. Midőn Retkes Pál vasi követ július 13-án illetően kiegyenlítés, mint jogveszélyezettő ellen tiltakoznék, a nádor földhöz vágván olvasóját, felkiáltott: „Uram, vagyon három milliót érő jószágom, de íme a kegyelmed kicsinjéhez hozzákötöm, hogy Isten engem úgy segéljen, nem jó több resolutiótok.“ S Gedőczy László az agg ungi követhoz fordulva, folytatá: „oh, édes Gedőczy uram, most mind az ifjak vezetnek benneteket, és bizony sárba visznek.“

Az evangélikus rendek megmaradtak feltett szándékuknál, s még két ízben folyamodván a felséghez, augusztus 17-kén Leopold következő választ adott nekik: Ha máskép határozhatjuk el magunkat az akatholikus státus irányában, kiadtuk volna ebbeli határozatunkat, s nem fogtuk volna annyi ideig elhalasztani az ügy elintézését. Miután pedig más választ nem adhatunk, intjük az evangélikus státust, jöjjon már valahára a rendek közé tanácskozni. — Az evangélikus megyék és városok ezentúl is fentartották az elvet: nem creszkedni más ügyek tárgyallásába, ha vallási sérelmeik orvosulatlan maradnak; és september 2-kán Pozsonyból eljöttek, miután Vesselényi nádortól és Zrínyi Miklós bántól bucsút vettek. „Én más valláson vagyok, — mondá a küldöttségnek az utóbbik — de kegyelmetek szabadsága az én szabadságom,

a kegyelmeteken ejtett sérelem rajtam ejtett sérelem. Volna bár százezer pápista mellett százezer lutheránus és százezer kálvinista vitéze a fejdelemnek: ők megmentenék együtt a hazát.“ 97)

Az evangélikusok távozása után még tizenhét napig voltak együtt a katolikus rendek, s ötvenöt törvénycikkelyt alkottak, melyek közül az első kinyilatkoztatja, hogy csak kivételképen maradt el ez úttal számos sérelmek tárgyallása, s hogy a jövőendő országgyűlésen szokott eljárásukat fogják követni a rendek; a második kiküldi a garázda külföldi zsoldosokat az országból, még pedig részét nyomban, részét szent Györgyre, s addig is a nádor bírósága alá helyzi; az ötödik mind személyes mind portánkinti közfelkelést rendel, ha az ellenség valamely fő erősséget vívna, vagy nagyobb sereggel jőne az országra, vagy ha ő felsége a török kezében levő valamely főbb hely visszafoglalását tűzné ki czélul magának. 98) — Az országgyűlés folyama alatt, midőn a török veszedelemről folya a tanácskozás, többen kemény vádakkal illették Montecuccolit mult évi táborozásaért. A tábornok írásban válaszolt, s a magyarokat tanultság és tapasztalás hiánya miatt illetéktelen bírának mondotta nagyszerű hadi terv megítélésére. — Zríni Miklós bán, élesen visszatörő tollhoz nyúlt, s Montecuccoli hadi sétáját nevetség tárgyává tévén, bizonyossá tette a tábornokot, hogy bár mily tudatlanok legyenek a magyar kapitányok, közülök egy sem fogta volna az ellenség serege helyett tönkre tenni minden ütközet nélkül a magáét, egy sem fogta volna száraz szemmel

97) Acta et Diarium dictae poson. 1662. (a nemz. muzeumban.) Hist. diplom. de statu relig. evang. in Hungaria, a toldalékban 103 s kk. II. Kazy, II. k. 255. I. Szalárdi, 636. h. Ortelius rediv. II. 220. s kk. II. Katona, XXXIII. 314. s kk. II. A vitatkozás néha kevésbé nemes hangon is folyt. Szelepcsényi a hevösebb megyei követeket „bubulcos Hungariae“-nek nevezgette, mit Székely Abaujából „egyvalakinek cigány eredetével“ torolt meg.

98) Corpus juris hung. II. 37.

és száraz karddal nézni százezer hazafinak rabszíjra fűzését; s általtérven a részletes ezáfolat mezejére, Kemény bukását és vele Erdélyét az olasz tábornok visszaszárulásából származtatta. 99) Szintén e tájban készíté vala Zrini „a török áfium ellen való orvosság“ című magyar röpiratát, melyben a török elleni nagyszerű hadviselésre, segédet csak önmagától várásra, a nemzet hírének nevének, az ország szabadságának hadi fegyelem és önfeláldozás útján megtartására, visszaszerzésére hívta fel a magyart. 100)

Pozsonyban elnémult a zaj, a hozott végzések meghirdetés végett szétküldettek. A tizenhárom keletéjszaki megye Zemplén mezővárosban tartott gyűléséből a törvényczikkelyeket, mint az evangélikus státus hozzájárulása nélkül hozottakat, tehát érvényteleneket, Székely Endre és Szuhai Mátyás által Leopoldnak visszaküldte; mire Porcia herezeg felhívta a nádort, utasítaná el ezen embereket, kik nem a tizenhárom megye hanem egy folt lázadó küldöttei, s kikkel Leopold úgy fog bánni, mint érdemlik, ha késnek haza takarodni. És Vesse-

---

99) Kazy, II. k. 256. l. Zrini ezen polemiai iratának csak bevezetése van meg a nemzeti muzeum kéziratai között. „Cum te tuumque exercitum triumpho dignum esse existimas, — így apostrofálja Montecuccolit — imo triumphas, patiare, quaeso, ut ego romanae consuetudinis memor et licentiae, qua militibus permittebatur, et triumphanti duci, quae vellent obicere, tibi aliqua possim enumerare. — Te, mint arithmetikus, viselsz háborút, — folytatja — te felveted: hogy mennyi embere van az ellennek, mennyi neked; s ha kevesebbségben vagy, kitérsz előle. Epaminondas nem úgy tett. Mikor gyér soraira figyelmeztették, mondá: Hagyján, én enmagammal fogom pótolni a hézagot. — Egész példány tudomra sehol sem létezik az országban. Antler János Henrik, ki 1664-ben a francia segédhaddal részt vett a szent gothárdi csatában, s ki 1669-ben Marseilleben ily című könyvecskét tett közzé: Memoria belli hungaro-turcici inter caesares Leop. I. et Mahom. IV. olvasta a kéziratot, mely szerinte e verssorokkal végződött: „Denique quid verbis opus est, spectemur agendo, Et mihi vel medium tibi quod congregitur agmen Plurima signa getis referens ornetur honore.“

100) G. Zrini Miklós munkái. Eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával. Szerkeszték Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz. Pest, 1852., 193. h.

lényi a megyékhez adott levelében kérte, kényszerítette őket: ne veszélyeztessék illetén eljárás által még inkább a magyar ügyet, s viseltessenek hűséggel a fejdelem iránt. ¹⁰¹⁾

XI.

Kemény halála után Apaffi megkereste Alit, hívná ki Kucsuk beget a tartományból; a basa nem hajtván a kérelemre, februárius 15-kén tudtul adta az erdélyi rendeknek, hogy valamíg az erősségek a fejdelem hűsége alá mind meg nem hódolnak, ő nemesak nem viteti ki, de még növelni is szándéka a szultán hadait. Apaffi és hivei ez okon kérték a királyt, vitelné ki a német őrségeket Erdélyből, ha nem akarja a tartomány veszedelmét. Egy másik kisebb felekezet Kemény fiát, Simont ohajtotta fejdelmül, s ez könyörgött Leopoldnak, hagyná Erdélyben a német katonaságot, s juttassa háborúra a dolgot, ha kell. ¹⁰²⁾ A király bennhagyta az őrségeket, s Kolosvár több hónapig ellenállott a vivó török hadaknak. Fogarast Bethlen Gergely Apaffinak általadta; német őrsége tisztességesen Magyarországra kísértetett.

Bécsből Szentgyörgyi Ferencz váci püspök érkezett Erdélybe a dolgok állásának kipuhatolására. Kucsuk beg kémnek vélvén a püspököt, fogságra vettette, s esküdött, hogy őt mindaddig lánczon tartja, míg az utolsó német katona is kiment Erdélyből. A püspök most esdeklő levelet intézett Redan kolosvári kapitányhoz, hogy adná fel a várost; Schneidau tábornokhoz, hogy soha sem hozzon segédet Kolosvárnak;

101) Szirmay, Not. hist. com. Zemplin. 197. l.

102) „A te apádat pokolra vezettem — irá e miatti dühében Simonnak Kucsuk, — te annak a nagy ördögnek fia vagy, megadja Isten, lator apád után pokolba bocsátom lelkedet.“ Cornides K. I.

Leopoldhoz, hogy vonja ki a német őrsegeket Erdélyből, ha nem akarja, hogy ő, a püspök, nyomorúan elveszzen. Az esdeklés egyelőre foganat nélkül maradt, s Kucsuk beg, ki Schneidau hadai elől táborát felszedte, Ali szerdár kívánságára Temesvárra küldötte Szentgyörgyit, hol a boldogtalant rövid idő múlva megölte a bánat. ¹⁰³⁾

Köprili Mohamed a hatalmas nagyvezír még 1661-diki october végén meghalálozott. Néhány nappal kimulása előtt figyelmeztette Reninger Simont, Leopold ügyviselőjét, hogy a porta nem fogja tűrni a császár- király beavatkozását Erdély ügyeibe. 1662-ki tavasszal Beris kamarai tanácsos Bécsből Konstantinápolyba küldetett a vizzály kiegyenlítésére. Köprili fia és utóda a nagyvezírségben, Amhád, oda nyilatkozott, hogy Erdély egyike a szultán örökös tartományainak. Ujra és újra felmerült a szándék beglerbégsséggé alakítani át a tartományt; ittkünn Szaboles és Szatmár, egyelőre az erősített helyek kivételével, odabenn Kolos, Belsőszolnok és Doboka behódoltattak. Hiába panaszkolta be Apaffi Kucsuk Mohamed istentelen eljárását, hiába szorgalmazta az Erdélytől elszakított részek visszaadatását, az adó lebbszállítását, hiába kérte fel közbenjáróul Winchelseat, az angol követet, hiába Turenne által a francia udvart, — a diván nem gondolt az athname nélküli fejdelem esdeklésével. ¹⁰⁴⁾ Színre ugyan váltott néha egy pár szót a kiegyenlítés, a béke fentartása körül Leopold biztosaival a porta; de a hadviselés már el volt határozva. A kisebb, nagyobb pártfogáson kívül, melyben Rákóczit, Keményt a bécsi kabinet részesítette, még egy más körülmény élénken bántotta a padisáht, a nagyvezírt. Tűzveszély alkal-

103) Szentgyörgyi levele Leopoldhoz ex castris ad Claudiopolim ddo 12. junii 1662. Ali basa parancsa, in castris ad Temesvár szintazon napról, Cornidesnél. Bethlen, III. 107. Szalárdi, 631. Wagner, hist Leop. I. 103.

104) Rycaut, 121. Hammer, VI. 106. Kemény József, Kovacsóczy Mihály Árpádiájában, I. k. 252. l.

mával, mely Kanisát 1660-ban érte, a felrepült löportár tetemesen károsította a várfalakat. Zríni Csáktornyáról odasietett, hogy ostromolja, de Bécsből jött parancs megszüntette vele a vívást, mint a fennállott béke szegését. Ekkor kardját földhöz vágta a bán, s boszúsan vissza fészkébe vonult. De midőn a következő évben Ali török és tatár hadai Szatmárig száguldoztak, Zríni tetteleg felbontottnak látván a békét, közel a Murának a Drávába szakadásához, a Murának balpartján, az elenség földjén, új erősséget emelt: Zerinvárt. ¹⁰⁵⁾ Köprili megfojtatta a kanisai basát, kinek szeme láttára emelkedett az erősség, s a megfojtottnak elődét, Alit, visszahívta Ásiából, mert feltette róla, hogy Zerinvár urát megfenyítendi. ¹⁰⁶⁾ Rövid idő múlva szükségesnek látta öszves hadait felparancsolni, ha Zrínin és Zríni fejdelmén boszút akar állani, ki az 1662-ki országgyűlésen az erősség építését helyeselvén, királyi őrséget vettetett belé.

---

105) Ortel. rediv. Antler J. H. az id. h. Egykoru német levélben olvasom: „Er selber (Zríni) thut alle Tag drei Stund Erden mit Schubkarren zur Aufbaueung der Vestung zuführen.“

106) Ali éppen ellentéte volt Kucsuk Mehemednek: ennél baromiabb beg nem volt a két magyar hazában, amaz kitűnt lovagiassága által. Postquam ex meo canisiensi generalatu discesseram — ekkép irt 1662-ki május 24-én Zríni-nek — fui passa in Eger, Temesvár, Jenő, et ultra mare tenui talem principatum, quem cum budensi, nec cum ullo veziriorum commutassem, sed quia ad potentissimum meum Imperatorem tot querelae et lamentationes contra Dominationem Vestram Illustrissimam venerunt, visum est Suae Majestati ut ego huc vicissim in vestram vicinitatem veniam. . . . Mi charissime Frater, certe tu es ex illa antiquissima prosapia, sed nescio cujus consilio aedificasti illam novam tuam arcem. . . . Non tibi procul eundum est, ut quaeras exempla. Ubi nunc Rákóczi? ubi Kemény János? . . . Scis bene, charissime frater, quod caesari turcarum nemo resistere potest, quando commovetur. Suffecissent illa, quae per te acta sunt, si tua jam Canisa fuisset et Szigetvár, et si Budae germanus caesar habitaret. . . . Timeo, quod illum finem, quem Rákóczi, habiturus es. . . . Volo te scire, quod apud Eszék germanis legatis obvius factus fuerim; illi dicunt, quod quid Zríni facit, germanicus caesar de hac re nihil scit. . . . Quam citissime a te responsum expecto.“ Minő lehetett a válasz, azt a következőkből sejdítheti az olvasó.

Szultán és nagyvezír 1663-ki martiusban Driná-^{1663.}polyba indultak, az utóbbik szokott ünnepélyességgel a Magyarország ellen indítandó hadak élére állítattott. Midőn e hir Bécsbe érkezett, nagy volt az aggodalom; egész télen át Temesvártt folyton folyt a béke-alkudozás, s a császári tanácsosok annál erősebben hitték, hogy elejét veszik a háborúnak, mennél nagyobb készséget tanusítottak azt tetemes engedélyekkel is megvásárolni, csak Erdély ne olvasztassék végkép az ozmán birodalomba. ¹⁰⁷⁾ Magyarországon, Erdélyben a stájer széleken mindössze hatezer zsoldosa volt a császárnak, Regensburgban csak most tanakodtak a németbirodalmi rendek: ha adjanak-e, nem-e, segédet Leopoldnak a török ellen. Köprili Amhád, a huszonhatéves nagyvezír, június 8-án száz s egynéhány ezer fegyveressel érkezett Nándorfehérvárra. Reninger, a császári ügyviselő, táborában volt; Beris és Goës, a békebiztosok, hozzá siettek. S hallottak szemrehányásokat, hogy Leopold megszegte a békét, mert Erdélyre tört, mert Székelyhidot megszállotta, mert Zerinvár építését megengedte. A követek Eszékre kísérték a tábort, s itt újra kinyilatkoztatták a császár békehajlamát. — Fizessen érette évenként harmincezer arany adót, Székelyhidot bo-

107) Wagner, hist. Leop. I. 107. — „Cum summo animi dolore intelligo — írja Lippai György Pozsonyból 1663-ki július 15-én gyóntató atyjának a jesuita Trinkelius Zakariásnak, ki bizodalmas viszonyban állott a császár gyóntató atyjával — quanta sit consternatio Viennae, pavor et metus, ita ut non solum animum deposuisse, verum etiam se ipsos perdidisse, nec quid consilii capiant, scire videantur. . . . Audio de me esse querelam Viennae, quasi ego et fere unicus pacem turcicam habere nolim, quod est plane falsum. . . . Hoc verum est, ex toto corde irascor illis, qui cum appareat, ipsique videant manifestissime, turcam nolle pacem admittere . . . jam jamque supra caput nobis assistere, nihilominus pacem non solum sperant sed etiam supponunt, praeparationes negligunt, ferventes animos faciunt elanguescere, turcas portas nostras et viscera ingredi patiuntur. . . Haec et his similia, si non caeteris, certe principi Portiae repraesentet, si neque hoc, adminus per patrem Miller proponat. Magna certe est poena Dei, noster hic panicus terror et cum Ungaris diffidentia.“ Hevenessi kéziratai, XVI. k.

csássa ki, Zerinvárt rontassa le. — S a hadak folytatták útjokat, Mohácson át Buda felé, hová július közepén érkeztenek. A nagyvezír hadi tanácsot tartott, ez Érsekujvár vivását tűzte ki első feladásul a seregnek. Reninger és Goës Bécsbe irhatták, hogy válaszszon Leopold Szolimán békéje s az öreg Murad basa békéje között, azaz: fizessen évenként harminzezer aranyat, vagy egyszer mindenkorra kétszázezeret, azonfelül rontassa le Zerinvárt, s vonja ki Székelyhídból, vonja ki Erdélyből a német hadakat. ¹⁰⁸⁾

Leopold főhadvezére, Montecuccoli, Magyaróvárnál ütött táborn, honnan a Dunának mindkét partján indulhatott hátra, előre; könnyen magához vonhatta az örökös tartományokból a német birodalomból érkező segédet; Ausztriát, Bécsset fedezte; Komáromot, Győrt, Érsekujvárt ellenállásra buzdithatta. Június 7-kén kelt királyi levél a mult évi 5. tez. értelmében közfelkelést parancsolt László napjára. Az éjszakkéleti megyék Homonnai Györgynek ez idétt történt halála után újból a nádor főkapitánysága alá helyezettvén, július 14-én Komáromban tartott hadi tanács végzést hozott: a Duna balpartjának része — Nyitra, Trenesén, Árva, Turócz — a Vág és Nyitra vizek között Fehéregyházánál, másik része — Hont, Nógrád, Zólyom, Liptó — Léva és Korpona környékén táboroztassa felkelt hadait Forgács Ádám érsekujvári és bányavárosi főkapitány vezérlete alatt; a Duna jobb partján levő megyék — Vas, Sopron, Szala, Győr és Veszprém — Pápa és Győr között gyülekeztessék hadaikat; Pozsony és Komárom Csallóközben a magokéit. És miután a közfelkelés által alakulandó sereg előreláthatólag silány elemekből is fog állani, végzés hozatott, megengedő: hogy a java kiválogattassék, s a vissza, fészkeikbe küldendő selejtesek költségein tartassék. ¹⁰⁹⁾

108) Kazy, II. k. 258. l. Katona, XXXIII. 396. Hammer, VI. 108. *Fragmenta ungaricae historiae ab a. Chr. 1663.* (Kornelitől.) Kassa, 1739—1743. I. k. 10. l.

109) Kazy, II. k. 259. l. Katona, XXXIII. 399—404.

A török hadak július 30-án útjokat Budáról Érsekújvárnak vették. Esztergomnál hidat vertek; augusztus 5-kén nyolcezer főből álló dandár átment Párkányra. Hazug hír a hídnak elszakadásáról szólott, s Forgács a derékseregtől különvált csapatot könnyű szerrel elnyomhatni vélte. Augusztus 7-kén a pozsonyi és trenseseni felkelt had színével, öszvesen tizenkétszáz huszár Pálffy Miklós és Illésházy György vezérlete alatt, s az érsekújvári őrség válogatott hadaival Párkány előtt termett, hol ama nyolcezeren kívül még húszezer törököt talált, kik éjtszaka az ép hidon általmentek, s most társaikkal az érkezőre vetették magokat. A magyar-német hadakból talán kétezer, köztök Eszterházy György, Illésházy Ferencz, Lippai János, Szörényi Ferencz és két Ujfalusy a csatamezőn maradt; Forgács nagynehezen talált utat módot meg bejuthatni Érsekújvárba; Pálffy néhányad magával az éjszakkéleti megyékből érkezett nádor táborába vette magát. A nagyvezír hétszáz foglyot felmészároltatott, háromezrenyvenkettőt Budára küldött. ¹¹⁰⁾ „Ezen ütközet szerencsétlen fejleménye — írja Montecuccoli — a hadviselés egész rendét felforgatta. Érsekújvár csaknem őrség nélkül; a csekély maradék bátorságban megfogyatkozva, megtörve; a felkelt hadak szétverve. Ha a nagyvezír, győzelmének hasznát tudja venni, ha rögtön öt, hat-ezer embert küld Ujvár alá: semmi kétség, hogy a feneketlen zür-zavarban, úgy szólván, vívás nélkül kezébe ejtheti az erősséget. De ő maga is meglepetett szerencséje által, s meglepetésében időt hagyott nekem, lovasságot, gyalogságot Ujvárba vetni.“

A török hadak augusztus 15-kén érkeztek Ujvár alá. Forgács válasz nélkül hagyta Köprili felhívását: adná magát vár, őrség; s augusztus 18-án megnyílt a vívás, huszonöt nagyobb, százötven kisebb ágyúval. September 22.,

110) Ortelius rediv. II. 262. Kazy, II. k. 264: Kornéli, Fragm I. 42. 55. Hammer, VI. 111.

23., 24-én, az árok vizének lecsapolása után ostromot parancsolt a nagyvezír, mindháromszor visszaveretett ostromot. Készületek történtek negyedik, általános ostromhoz. Benn a löpor fogytán volt, a falak dőledező félben, az ígért segéd, Komáromból átlovagolt száztizennégy hajdún kívül, nem érkezett meg. Forgács és kapitánytársa marchese Pio, az őrség által kényszerítve, szeptember 25-én feladták a várat. A királyiak zeneszóval, fegyverben, vagyonostul költözködtek ki belőle; a nagyvezír bizonytságot adott nekik, hogy kötelességöknek megfelelték, mint illett, mint kellett. E bizonytság daczára, s talán miatta is, Forgács Győrött egy évig tisztességes fogásban tartatott, míg Érsekujvár átadása miatt a hadi törvényszék által, párkányi kalandja miatt Leopold által minden vád alól felmentetett. ¹¹¹⁾ Érsekujvár veszedelmét Nyitra, Léva, Nógrád, Szécsény, Palánk, Buják, Komjáti, Galgóc bukása követte.

Ujvár vívása közben Montecuccoli augusztus 21-én táborát Magyar-Óvárról Cseklészre szállította a Vágvonaltaltalmára, s felső Magyarországból Heister, Spork és Schneidau dandárait magához vonta; a magyar felkelt hadaknak gyűl helyül a közel Szempez, gyűlnapul augusztus 24-ike jelettetett ki. A határnap feltűnt s Vesselényi magával hozta az éjszakkéleti megyék hadait, de a felkelt sereg egyéb osztályainak kevés nyoma. A nyitraiak, nógrádiak, hontiak nem jöhettek, mert megyéikre egész súlylyal nehezedett a török erő; az árvaik, túróczik, trencséniek otthon maradtak saját házaik, telkeik oltalmára; a pozsonyiak Pozsonyvár védelmére kivántak szorítkozni. Szeptember elején Sopronyban találjuk a nádort, hogy a dunántúli megyékkal és urakkal tanácskozzék, miszerint a pogány ellenség „ezeket is úgy minden oltalom és

---

111) Forgács önvédelme a n. muzeum kéziratai között. Ortelius rediv. 267. Montecuccoli, II. 50. Kazy, II. k. 270. Hammer, VI. 112.

készület nélkül, mint a dunán-túlsó félt el ne borítsa“; és felparancsoltatott a nemességgel egyetemben „a földnépe is fejenkint tizenhat esztendőől fogvást valaki fegyvert, botot, avagy kaszát foghat.“ Ugyan akkor Kassán tartott gyűlésökben az éjszakkéleti megyék is erősebben kívántak netalán szükségessé válандó oltalmukról gondoskodni. ¹¹²⁾ S ime Galgócznál falkákban átkelnek a Vágon, az imént Köprili táborába érkezett tatárok; dűlva, gyujtva Ausztria, Morva felé veszik útjokat; Szentgyörgyöt, Bazint, Modort, Stomfát elhamvasztják. Montecuccoli attól tartva, hogy a roppant sokaság őt hátból foghatná, Pozsonyig visszavonult; Csallóköz oltalma, s a török tábornak nem megtámadása de apró tusák általi fárasztása Zríni Miklóstra bízott. A bán, július 15-én Arnót basát s a kanisaiakat, kik éjtszakának idején Zerinvárt megrohanták, diadalmasan visszavervén, Leopold kívánságára a magyar-horvát hadak, mindössze négyezer fő, vezérletét magára vállalta. Forgácsnak már nem hozhatott segédet, de neve, híre, s megjelenése a szigeten elégségesek voltak az ellenség megdöbbsentésére. ¹¹³⁾ Ez october elején történt, midőn Csallóköz kettős veszedelemben volt, hogy a nagyvezír egész erővel reá veti magát. Különbén esett, mert a bán vitéz karral felelt meg tisztének. A török hadak Ujvár kijavitása, megerősítése után, october vége felé, a Nyitrán, Zsitván, Garanon át, útjokat Budának vették, hol Leopold követe Goës mindedig fogva ült, s honnan őt most a nagyvezír udvarias levéllel Bécsbe küldötte. A levélben kérdés tétetik: ha valljon nem bír-e képességgel a követ, átlátni a béke üdvét? vagy talán nem áll hatalmában a béke kötése? ¹¹⁴⁾

112) Wagner, Anal. Scep. II. k. 28. l.

113) Kazy, II. k. 276. l. Antler, az id. h.

114) Kornéli, Fragm. ung. hist. I. k. 81 — 89. Montecuccoli az id. h. Hammer, VI. 120.

Néhány nappal Ujvár bukása után Apaffi is a nagyvezír táborába érkezett. Ez neki még júniusban Nándorfehérvártt kelt levél által meghagyta, jártasson táborot öreggel ifjuval, nagygyal kicsivel; és siessen, mihelyest a második levelet veendette, oda, hová parancsolni fogják. Válaszában a fejdelem előadta, hogy a kolosvári, szamosujvári, betleni német őrségek, a II-dik Rákóczi György által 1657-ben ígért de soha meg nem fizetett váltságdíjt behajtani szándékozó lengyelek az ő távolléte alatt könnyen veszedelembé ejthetnék a tartományt; hadakat tehát ő semmi esetre sem vihetne magával, mert azoknak otthonn kell maradniok Erdély oltalmára: hanem harminczad negyvened magával meg fog jelenni, mihelyest parancsoltatik. E szabódás daczára felhivást bocsátott a rendekhez, készüljenek haladék nélkül a beállandó táborozásra; felhivást néhány úrhoz és nemeshez, siessenek tíz nap alatt hozzá, hogy őt a nagyvezír táborába kísérhessék. Amazok színre mozogtak ugyan, de a lehető leglányhábban; emezek közül volt a ki válaszolá, hogy ő nem fog a pogánnyal keresztyények ellen harezolni, menjen inkább mindene veszendőbe. Ez levén a hangulat Erdélyben, majdnem felesleges volt Leopold szamosujvári kapitányának intő levele, mely a rendeket figyelmeztette, hogy Apaffi csak kénytelenségből hirdetett közfelkelést, s hogy ez okon, de azért sem kell szótfogadniok, mert a töröknek szándéka eltörölni az ország szabadságait, holott a császári felség már több év óta fáradoz fentartásukon. A nagyvezír Eszéken vette kezébe az Apaffi által küldött adót, s viszonzásul elárasztotta magasztalásokkal a hűbérest; de újra és újra meghagyta neki, hogy tartsa készen hadait, mert azoknak még a folyó évben közösen kell működniök a törökökkel. Ennyi sürgetés mellett is nem akart megalakulni a közfelkelés; és Apaffi, felhiva bár, vonakodott a török táborba indulni, mert a rendeknek ott mulatozó követében, Haller Gáborban a porta által part-

fogolt versenytársat lát vala. Érsekujvár vivása közben újabb levél ment hozzá a nagyvezirtől melyben ez reményt nyújtott neki, hogy a portának pajzsa alatt az öszves magyarság fejlődésé válhatnék. „Jer és vedd által az égiektől neked szánt méltóságot; jer hozzánk, ha bár kevesekkel is, magad és a szultán hasznára. Ha Magyarország rendei megtudják ittletedet, magoktól veszik magokra kormányodat. Igérni fogod nekik a török segédet és szabadságaik fentartását. Ne félj tőlünk; Istenre esküszünk, hogy semmi bajod sem léssen, sőt nagyobb, dicsőbb méltóságra fogsz felmagasztaltatni. Nem szükséges, hogy hadakkal jöj; a mire szükség van, az személyes megjelenésed.“

A fejedelem biztosai Daczó János, Baló László és Szilvási Bálint szintén buzdító híreket hoztak a nagyvezirtől; s Apaffi october 8-án, már az Érsekujvár előtti táborból körlevelet bocsátott a megyékhez, melyben tudományukra adatik: „hogy valakik az ő közbenjárására magokat alávetik a töröknek, életöket, javaikat békében, biztosságban fogják élvezhetni,“ küldjék tehát e végre hozzá biztosaikat. Vesselényi nádor a körlevélre körlevéllel válaszolt. Kegyelmetek biztosságáról — így írt — gondoskodik Apaffi fejedelem: miért nem gondoskodik Erdélyéről, a magáéról? „két jó bokor karmazsin csizma elviseléséig s koptatásáig hetedik erdélyi fejdelmet nem értünk-e?“ Az öreg Rákóczi Györgyöt halála mentette meg a kinceit szomjazó török düh elől; vitéz fiát török kard emésztette meg; Rhédei Ferenczet a török ültette fejedelmi székbe; Barcsai s a jóemlékezetű Kemény János halála után Apaffit kaptatta fel, s maholnap más hűbérest ültet helyébe. A mit fogadott, kinek tartotta meg a török? nemde, embertizedet szednek pribékei az országokon, melyeket oltalma alá vett. De szóljon helyettünk Erdély. Bethlen halála óta mennyire növekedett az adó? hova lett a fejedelem-választás szabadsága? vallja meg maga Apaffi, mily vigá-

dalmas szabad életet él Erdélyben. Rajtunk szánakodol Apaffi fejedelem? sírj magad felett és gyermekeid felett. Erdély maholnap Moldva, Havasalföld, Bolgárország sorsára jut. S Erdély fejedelme azt tanácsolja neked, hogy hódolj a töröknek? Eddig nemes nemzetes és vitézlő tekintetes s a t. állott nevünk előtt, „ha behódol kegyelmetek, kit Isten ne adjon, leszen ilyen titulusa kegyelmeteknek: Te N. N. disznó lélek, beste lélek, kurva fia, hódolt jobbjágy, hagyjuk, parancsoljuk: ez úri czímeres levelünket látván, mindjárt hozd ezt, hozd amazt, ha arra a napra itt nem leszen, anyád édes szopta teje keserűvé válik a szádban.“ De mi nem fogunk elszakadni az általunk törvényesen választott királytól, megmaradunk hűségében, ha bár szenvednünk kellene miatta. „Kegyelmeteket kegyelmes uram s királyom nevével intem, s mint kegyelmetek igaz magyar vére, nádorispánja s főbírája tiltom legkisebb gondolatjától is kegyelmes urunk hűségének elállásától, tudományt tevén a felséges Isten trónusa előtt: valaki kegyelmes királya hűségétől eláll, soha az kegyelmet fejének ne reméljen, mivel im ezennel meglátja kegyelmetek mint az vizi buborék elolvad ez a hatalmas fényesség, egy az: adott az Isten Ásiában a töröknek ügyet, bajt; más az: ezennel ihon jön a keresztyénségnek földnehezen-viselő rettenetes tüzes hada, nem hagy Isten bennünket, noha bűnös fiai megérdemeltük az ostorozást. Azonban kardot, kardot köss s vonj édes nemzetem magad oltalmára, s jobb, dicsőségesen kezeden veszteni gyermeked, feleséged szabadsága nyerésében, mint öszvetett kézzel gyalázatos puha hírnévvel a töröknek véredet, lelkedet, szabadságot, minden jódat kiszopó igája alá adnod. . . . Erdélyi fejedelem névvel bíró Apaffi Mihály úr fordítsa máskép a dolgot. . . . Erdélyt szabadítsa meg attól a nyavalyától, a kitől Magyarországot félti, . . . s ha fejedelem, ne tegye ő kegyelme a pogány nemzetnek hódító író-

deákjává magát.¹¹⁵⁾ — Így a nádor. November 30-án irt újabb körleveléhez Leopoldnak november 10-én Bécsben kelt nyilatkozványát mellékelte, mely a király fájdalmáról szól, hogy az álnok ellenség béke-alkudozás közben az országra tört s Érsekujvárt egyéb végekkel egyetemben bevette, és százezernél több rabot Magyarországból és az örökös tartományokból magával hajtott; — s mely inti a hazafiakat: ovakodjanak hitelt adni a török ígéreteinek; ne merészeljen senki hozzá pártolni, sőt követvén ősei dicső példáját, álljon elő most is a magyar, ő, a király Regensburgba siet, hol a németbirodalmi rendek a máris nyujtott segédet még nagyobb, lényegesebbel fogják tetézni. — S Leopold Németország határain kívül is segédet szorgalmazott: Strozzi Péter Párisba, egy Windischgrätz Stockholmba, egy Dietrichstein Westminsterbe, egy Sintzendorf Kopenhagenbe küldettek e végre.

Apaffi körlevelének csekély vagy épen semmi foganata sem vala, a díj melyet érte vett, nem volt nagyobb, midőn vissza, Erdélybe bocsátatott: még csak a kért, remélt athnamét sem vihette haza magával. A mit nyert abban állott, hogy a nagyvezír Haller Gábornak a táborban fejét vétette. Apaffi már Görgényben volt, midőn a székelyhídi német öröktől levelet vőn, jelentőt: hogy miután tizenhét hónap óta zsold nélkül hagyattak, készek feladni a várat, ha magyar, nem török őrség vettetik beléje, ha külön mindenikök tíz tallért kap jutalmul, ha a fejdelem őket, mint külön zászlóalj szolgálataiba fogadja s hópénzül annyit fizettet nekik, mennyit Erdély korábbi fejedelmei német zsoldosaiknak fizettek, végre, ha római-katholikus vallásukat szabadon gyakorolhat-

115) Bethlen János, rerum transsilv. libri IV. 197 s kk. II. Ugyanattól, hist. rer. transsilv. ab. a 1662 ad. a. 1673 producta; recognovit, Alexius Horányi, Bécs, 1782 — 1783. I. k. 23. 63. 76. I. Ráth Károly, gr. Vesselényi F. nádor némely nevezetes levelei. Új magyar muzeum, 1854, II. k. Kornéli, fragm. ung. hist. I. k. 15. I.

ják. Apaffinak tetszett az alku, feltéve, hogy fejenkint tíz tallér helyett öttel megelégszenek. November 25-én Gyekei Tamás, fejedelmének hódoltatta a várat. ¹¹⁶⁾

XII.

Érsekujvár bukása fájdalmas viszhangot költött fel az öszves keresztyénségben: erős védfala volt a török ellen. Tavaszra nagyszerű segédhadak voltak az országba érkezendők, s a nádor ^{1664.]} elnöklete alatt Lőcsén és lipitai Szentmiklóson, Nádasdyé alatt Sopronyban gyülések tartattak, melyek megjelenési napot tüzzenek ki az újból felkelendő népnek, nemességnek. ¹¹⁷⁾ Zríni Miklós nem húzta ki nyugalomban, léha készületekkel a telet. Péter öcsece múlt évi october 11-én közel Károlyvároshoz kilenczezer törökből két ezret levágott, s tizenöt zászlót hatalmába ejtett: azóta a bosniai határszélektől nem fenyegette veszély a horvát földet. S midőn november 27-én a tatárok hívságos kísérletet tettek a Murán általkelni, hívságost, mert Miklós által visszaverettek, kikeletig minden oldalról volt elhárítva a veszély. De merész lelke az ellenség földjére vitte a bánt. Társaságban Hohenlohe Júliussal a németbirodalmi hadak egyik osztályának vezérével, társaságban ezernégyszáz bajorral s a császári hadak egynehány töredékeivel, 1664-dik januárius 21-én elindultak Zerinvárról; másnap Batthyány Kristóf dunántúli főkapitány hadaival egyesülve, s Nádasdy Ferencz és a veszprémi püspök legénységét is magokhoz vonva, huszonötezer főre növesztett sereggel Berzencze vívásához fogtak. A hely januárius 23-án kezökben volt; a török-tatár őrség,

¹¹⁶⁾ Bethlen I. az id. 86. Cserei Mih. hist. 11. h. Hammer, VI. 117.

¹¹⁷⁾ Kornéli, Frag. ung. hist. I. k. 196. l. Wagner Anal. Scep. II. k. 29. l. Új magyar muzeum, 1854, I. k. 55. l.

öszvesen ötszáz fej, nyolcz ágyut hagyott az erősségben. Januárius 25-én bevették Babócsát, a kik benne voltak, ezer s egynehány ember, a Dráván átszállítottak, a vár felszerelése, tizenhat nagyobb ágyu, díjul jutott a győzőknek. Két órányi távolságra, a Drávánál, fekszik Barcs, őrsége a folyam túlpartján keresett menedéket, a bán felgyújtatta a fészket. Januárius 26-án elmentek Szigetvár alatt, 27-én este Pécsnél ütöttek tábort. Más nap lángok martalékává lett a város, Hohenlohe megkísérlette a vár vívását, Zríni a lovassággal Eszéknek tartott, s a Szolimán által épített nagyszerű hidat összerombolta. Februárius 9-én ismét Pécsnél állott, melynek, várát, nem levén alkalmas műszerei, Hohenlohe siker nélkül vívta. E hadjárat hírére a Nándorfehérvárt telelő nagyvezír, Gurcsi Mahomed basát, aleppoi beglerbeget szerdárára nevezte s Eszékéről a szövöttek kapitányok ellen parancsolta, ő maga Zimonyba s innen Mitroviczra indult, de itt megtudván, hogy Sziget bántatlanul maradt, visszatért téli szállására. Zríni és társai, miután még Segesdet is bevették, februárius 15-én ismét Zerinvártt voltak; vállalatuk fő czélja levén, készletetni a török derékseregnek jövő tavaszszali működhetését, ötszáznál több behódolt falvat elpusztítottak, húszezer darab szarvasmarhát, háromezer lovat magokkal hajtottak. ¹¹⁸⁾ S azalatt míg a bán ezen körutja által a „vastuskó” nevet érdemelte ki magának Konstantinápolyban, testvére Péter, szluini és sichelburgi kapitány, szemes őre volt a horvát végeknek, folytatta mit Miklós már tíz évvel azelőtt hirdetett róla, mit

118) Montecuccoli, II. 57. Ortelius rediv II. 297. Bericht—kurzer und wahrhafter — der höchst ruhm- und denkwerthen Entreprise, so von Herrn Niklas Grafen von Zerín mit eigenen auch budianisch und neidasdischen Kriegsvolghk . . . vom 20. Jänner bis 16. Februar gegenwärtig 1664 Jars zu gedeihlichem Aufnehmen der werthen Christenheit löbliches ist vorgekommen und glücklich vollbracht werden. Grätz, 1664. Kornéli, Fragm. ung. hist. I. 169 — 189. Kazy, IX. 7. Pesti Napló, 1855. foly. mart. 23. sz.

taval octoberben is tett, midőn a bosniai basát megszaszta, „rettegettette Bosniát és Herzogovinát.“¹¹⁹⁾

Köszá hír eleség-hiányról szólott, mely a különben oly erős Kanizsát könnyen egy merész vívó csapat kezeibe ejtethné. Zríni annyival is inkább megkisérlendőnek vélte a vállalatot, mert az eszéki híd lerombolása miatt rögtöni segédre nem tarthatott számot az őrség. A stájer rendek osztzkodtak e nézetben, a németbirodalmiak Regensburgban, az ide sietett Hohenlohe által felkérve, szintén helyeselték. Április 28-án, Zríni magyar és horvát hadakkal, köztök Eszterházy Pál zászlóaljával, Strozzi Péter császáriakkal, s a németbirodalmi segédseregéből egy dandár Kanizsa elébe érkeztek. Első rohamra a külvárosból kiverték a törököt; de a vár jobban volt ellátva, mint a hazug hír mondotta; s mert kilencz nap folytonosan kellett a tüzérségre s egyéb kellékekre várakozni, lassankint magához jött az ellen, ki kezdetben annyira megzavarodott, hogy nyakra főre segédet kért a nagyvezírtől, ha Kanizsát meg akarja menteni a végveszélytől. Május elején kész volt a hely oltalmára vetett földsáncz, a gránátok által előidézett égést mindannyiszor eloltotta az őrség; roham roham után megtört a gránátfalakon, s a mely oldalról némi hézag volt, ott az ostromot lehetetlenné tette a mocsár.

---

119) Zríni Miklós febr. 19-éről, szerényen, mint szokása vala, értesítette hadjáratának eredményeiről a császárt, s ennek mart. 7-én Regensburgban kelt válasza elöntötte magasztalással a hadvezért. Porcia a mindenható miniszter, mart. 20-án ekkép irt neki: „Vengo a testificar lei con queste righe il mio singularissimo godimento, vederlo della sua prudente e valorosa condotta risorto il nome christiano.“ Ezen hadjárat következtében a magyar tanácsosok nézetei felülkerekedvén, Montecuccoli és társai, ideig-óráig oldalt vonultak. „Accingere ut vir lumbos tuos, — írta 1664 mártius 30-án Leopold udvarából Szelepcsényi Nádasdynak, — mert ezennel jól adja Isten, bedugjuk rövid nap azoknak az architofeleknek szájokat, a kik sok circumspectiojokkal, az mint írja kegyelmed, ezennel elvesztenék édes hazánkat.“

Köprili egész télen át készült a tavali hadjárat folytatásához; a magyarországi bégek gondosan bejelentették a császáriak, királyiak mozgalmakat; gondosan Apaffi is, ki januárius 1-jén kérte a császárt, ügyekeznek követei által Erdélynek három évvel korábban nyolczvanezer tallerra rugtatott adóját ismét harmincezerre leszállítatni; s ki miután a kolosvári német őrség a székelyhídiak példáját követte, tisztelet-kasztánokkal jutalmaztatott meg a porta által, és köszönet fejébe a szatmári kapitánynak Leopold hadi készületeiről, az érkező német-francia segédről szóló levelét akkor küldötte Konstantinápolyba, mikor szóval, írásban hűséget fogadott Leopoldnak, kit egyébiránt időről időre meg a török mozgalmakról értesített. ¹²⁰⁾

A boszniai és szerémi beglerbégek három hónapi szakadatlan munkássággal helyreállították az eszéki hidat; május 14-én átmehetett rajta a nagyvezír. Siklósról közel érkezése hírével buzdította a kanizsai őrséget: május 26-án negyvenezer emberrel és száz ágyuval Szigetvárnál táborozott. Zríni és társai csak húszezer emberről rendelkezhettek, mert az öszves német had csak tizezer hatszáz főre ment, nem tizenhárom ezerre, mennyit Zríni társul kért magyarjaihoz és horvátjaihoz, hogy sikere lehessen a vívásnak; s ok levén attól is tartani, hogy a nagyvezír, megkerülvén a keresztyén hadat, Potol, Regede, Grecz ellen indulhatna, — kapitányaink kivonták Berzenczéből és Babócsából az őrségeket, ezt is azt is felgyújtották, s öszves erővel Zerinvárhoz vonultak vissza, szemben a várral, a Mura tulsó partján ütvén tábort. ¹²¹⁾

Köprili Kanizsából, hová május 31-kén érkezett volt, utánok sietett. Állása a viz innenső partján kedvező volt.

120) Hammer, VI. 125. Bethlen, hist. rer. transsilv. ab a. 1662. s a t. I. k. 106. s kk. II. Petrovics-gyűjtem. (a m. akad. kéziratok között.) IV. k. 1. l.

121) Ortelius rediv. 318. Montecuccoli, II. 62. Oesterr. Militärische Zeitschrift, 1828-ki foly. II. 6. Vass József, Kanizsa vára, Csálád könyve, II. 33.

Dombok, melyekről az ellenség mozgalmait túnan, ellenőrizhette; erdő, mely hátról a sereget fedezte; egyenes és térséges út a vár alá juthatásra. Zerinvár, mint egykoru évkönyvekben olvashatni, előnyös fekvéssel birt. A Mura majdnem kellő közepén áthasította az erősséget, melynek bal oldalát a víz egyik árka bekerítette, s mely a megette folyó Drávára is támaszkodhatott. ¹²²⁾ Alig érkeztek Zerinvár elébe a törökök, midőn közülök hatszáz kísérletet tett a Murán átkelni; Strozzi visszaverte őket, de maga is halálos sebet vett a csatában, halálos sebet Kis Farkas is, Zrínek egyik jeles vajdája, ki hosszas hadi pályáján több százra menő török fejeket vágott le irgalmatlan kézzel nyakaikról, s kinek halála felett vad ujjongatásban tört ki a tulsó parton az öröm. Zríni és Hohenlohe között még Pécsnél felbomlott az egyetértés, a Montecuccolihoz szító udvari felekezet, kapván az alkalmon, június 5-én védenczére bizta a fővezérséget, hogy véget vessen amazok versengésének. Az olasz, ki eddigi elmellőzését az ősz óta tanácsának ellenére

---

122) Montecuccoli torz-leírása szerint ellenben Zerinvár helytelenül, rosszul volt építve, — árok nélkül, fedezett út nélkül, úgy szólván szárny-erőségek nélkül; a szomszéd magosságok tűzének kitéve; nyitva két oldalról, melyeknek falaik nem értek a folyóig; alapzatának meredeksége miatt kitörésekre nem alkalmas; szűkebb mintsem hogy nagyobb őrőség benne zavar nélkül működhetnék; csekély őrőség által nem oltalmazható, mert az ellenség mindenünnen és mindenüvé beláthatott; szóval: nem vár, hanem juhakol, minek a közlegények nevezgették. E leírásból is kilátszik a düh, melylyel Montecuccoli Zríni ellen viseltetett. Feltéve, hogy a bán hadi tudománya nem mérközhetett az olasz tábornokéval, azt mégis lehetetlen feltennünk, hogy azon erősség, melynek emelkedése egyike volt a jelen háboru szülő okainak, nyomoru mű lett volna. Kazy más okát tudja, miért nevezték juhakolnak egynémelyek az erősséget: „Dum forte fundamenta aperiret — így ír — rogatus (Zrínius) a legato Canisium: suone arbitrio an consulto ac consentiente caesare rebus tranquillibus finis communiret? ad rusticam, ajebat, villam in suo cujusque fundo excitandum nihil opus esse assensione caesaris; suggestus vero tormentorum in rustica villa supervacaneos ostendentis legato, lupos ursosque quibus a caula arcendis oportuni forent, pro responso dedit. Quum ita legationi illisisset, res demum ad ludibrium recidit, ut munitio illa a quibusdam rudis caula ac informis vocitaretur.“

történeteket élesen fájlalá, nyomban e tiszt felvállalása után a Magyaróvárnál állott hadakat a Murához hívta, és Zerinvárt, mint mondja, a lehetőségig megerősítette, mint Zríni tudja, szándékosan bukni hagyta.

A tábornok Avancourt francia hadnagyra bizta a vár oltalmát: ezer kilencszázra menő német őrséget adván melléje, és Zríni hadait kipurancsolván az erősségből. A esászári hadak nagyjából a Murának a Drávába szakadásától a Zerinvárral szemben levő pontig állítottak fel; innen Kotoriig a német birodalmi segéddandár Hohenlohe alatt; Kotorin felül Zríni, Batthyány, Nádasdy magyarjaik, horvátjaik. Montecuccoli tétlenül hagyta e hadakat, kíséretet sem tett velök Zerinvár megmentésére. Szerinte tegnap egy közbenjött zápor, ma egy őrségbelinek árulkodása csirájában meghiusította, mit ő, a fővezér, szándéklott. A hadnagyok tanácsot tartottak; abban megegyeztek mindnyájan: hogy számra, erőre kisebb hadakkal táborában megtámadni az ellenséget, és szemben vele átkelni a folyamon, az általa a parton épített sánczokon, nem annyira bátor mint vakmerő tett volna. Zríni véleménye: hogy a vívó hadakat hátulról kellene megkerülni s megtámadni, azaz, két ízben átkelni a Dráván, először azon ponton, hol a Murával elegyedik, másodsor alattabb, s e közben a megszállott partot védtelenül hagyni vagy csekély őrizetre bízni, — nem talált viszhangot. A többség Montecuccoli indítványához állott: „miért keresnök fel saját táborában az ellenséget, ki mindig a mienkbe ügyekszik átjöni? ha tanácsos, hasznos vele megmérkőznünk, hagyjuk őt hozzánk átkelni; minden esetre pedig várjuk be a már útban levő segédhadakat, a németeket Leopold badeni határgróffal, a francziákat Colignyval; nagyobbat merni, mielőtt ez megtörtént, ellenkezének a józansággal.“ Ezen indítványt elfogadni, annyi volt, mint Zerinvárt sorsára bízni. S csakugyan június 29-én annyira közeledtek a vívók a falakhoz, hogy ágyuinak már nem

veheté hasznát az őrség, a várban volt tisztok: Avancourt, Tasso, Buttler, Rossi már csak biztos kivonulást vettek észbe. Szándékukban megelőztettek a vívók által, kik június 30-án oly dühvel s oly sikerrel rohanták meg a falakat, hogy az őrség vad rendetlenségben megfutamodott, része a hidra vetvén magát, mely a súly alatt összeroskadt, része uszás által ügyekezvén a túlparti táborba jutni; az őrség két harmada a Murába veszett vagy a törökök kardjába hullott. ¹²³⁾ Nagy szívbeli fájdalommal — írta Zríni június 30-án Csáktornyról a stájer kormánytanácsnak — hallatlan dologról, minőt nem olvashatni historiákban, tudósítom nagyságtokat. Zerinvárt ép alappal, ép falakkal, az ellenség ma reggel, nagyobb seregünk szemeláttára, úgy szólván, csak kardéllal magáévá tette. Ez tehát a mindig remélt, mindig kívánt segéd! Montecuccoli úr soha még kardot sem vonatott oltalmára. Ez okon siettem ő felségéhez, de a magyar urak s maga Montecuccoli úr által megkeresve, visszajöttem utamból. Midőn itt megálapodom s a táborba készülök, veszem a boldogtalan hírt. Tudatni kell legkegyelmesebb urunkkal, hogy nincs oly hatalmas sereg a világon, mely több erősségeket és országokat elveszthetne, ha így fog folyni a háború. Én innen ismét visszatérek a táborba, melyről hiszem, hogy gyászba borult, és védeni fogom a Muravonalt, ha bár magam maradnék, utolsó csepyérem hullásával, ha kívántatnék, mert ott van helye, itt van ideje a haza mindenik polgárának a halálra. Nem irok a jövődőről. Önök arról gondoskodni fognak. ¹²⁴⁾ Július 7-én Zerinvár falait többől kihányatta a török, idomtalan kőhalom maradt helyén.

Kevéssel utóbb — július 19-kén — Souches, Leopold hadainak a Dunán innen vezére, ki még aprilisban Nyitrát,

123) Montecuccoli, II. 62—69. II. Zríni levele Leopoldhoz, Csákd könyve, II. 38. Ortelius rediv. 318. Hammer, VI. 132. Antler, az id. h.

124) Lünig, Litt. Procer. Europ. II. 37.

júniusban Lévát visszafoglalta, és Szentkeresztnél a Garan mellett Kucsuk Mohamedet megverte, új győzelmet vett a törökön. Léván felül Szentbenedeknél az Ali érsekujvári basa által vezérelt török hadat — öszvesen húsz, harmincezer ember — megtámadta és véres csatában megfutamtatta. Hatezer török, velök a basa, halva maradt, öszves táboruk zsákmányul jutott a győzőnek. A keresztyének vesztesége csak ötszáz főre ment, köztök egy magyar dandár nagyja, Kohári István. A szentbenedeki esatátérről Párkány elébe sietett Souches, az erősített helyet visszafoglalta, az esztergomi hidat szétrombolta. ¹²⁵⁾

De nem Esztergomnál, nem a Dunánál, mint Montecucoli hívé vala, következett be a jelen hadviselés döntő csapása. A nagyvezír, miután többrendbeli kísérletei, átvetni hadait a Murán, mindannyiszor meghiusítottak, július 12-én hajnalban felszedette a táborát, s este Kanizsa elébe érkezett. A kiskomáromi őrség bántatlan kiköltözködést biztosított magának, ha feladja az erősséget; midőn kilépne belőle, felkonczoltatott. Július 18-kán a Balatonnál táboroztak az újból megnövekedett török hadak. Kapornak és Kemend, Egerszeg és Egervár megadták magokat, vagy őrség nélkül találtattak; Peleske őrei, midőn a palánk már lángba ment, még huszonnégy óráig védelmezték magokat egy templomban, míg égő romjai közé temetkezhettek. Egervártól a Rábának tartott Köprili, mint eddig, egy magyar hitehagyott, kanizsai Alajbeg kalauzlata mellett. ¹²⁶⁾ Zríni látván, hogy a további haditervek még csak nem is közöltetnek vele, hogy a magyar és horvát hadak elmellőzésök érzetében haza oszolnak, Bécsbe

---

125) Ortelius rediv. 351. Kornéli János Fragm. hist. hung. I. 294. Wagner, Hist. Leop. I. 148. Oesterr. Milit. Zeitschrift. 1828. foly. II. 140.

126) Neu eröffnete ottomanische Kriegspforte, 20. Hammer. VI. 134.

sietett a császárhoz; Montecuccoli pedig, a nagyvezírnek Zerinvártóli távozása után negyednapra Neuhoftnál átkelt a Murán, s másnap a Leopold badeni határgrof által vezérlett németbirodalmi újabb segédhadakkal egyesült. S most Nádasdy dandárát, mely elejétől fogva tőle, nem Zrínitől várt parancsot, előre küldvén, hogy a Rába csákáni partját oltalmazza s fegyvert fogassanak a vidék lakosságával, — Coligny franciaíát magához vonta. Köprili mozgalmairól csak hézagosan volt értesítve, de elejét akarván venni, hogy Soprony és Németujhely felé utat semmi esetre se nyithasson magának az ellenség, lehető legsebesebben a Rába balpartjára ügykezett jutni. Szerencséjére épen az nap, július 26-án érkezett Körmendre, melyen a Rába túlpartjáról át ügykezett jutni a nagyvezír. A roham visszaveretett, vissza július 27-kén is; 28-kán Köprili a víz ellenére tovább indult, tovább Montecuccoli is a víz mentében; Montecuccoli előhada Csákánál ismét visszavetette az áttörni ügyekvőt. S most felment Szentgothárdig a vezír: fel mindig szemben vele a Laufnitznak a Murába szakadásaig a császári hadak; július 30-kán tábort jártak innen és tünan: Köprili a Szentgothárdtól félórányira fekvő Tótfalu halmain, Montecuccoli átellenben a lejtőség alján, Nagyfalvánál. A Rába itt különösen egy helytt, hol kigyózdó medre a vezírnek kedvező szöget képzett, ¹²⁷⁾ nem volt szélesebb tiz, tizenkét lépésnél; a pont felette van a Laufnitz öblének, és száraz idő járván, eső sem dagasztotta.

Július 30-án a nagyvezír Reninger Simont, ki félfogolykép a török táborban volt, sátorába hivatta. Körmendnél Leopold főminiszterétől, Lobkowitz herezegtől levelet vett, mely általános kifejezésekben a császár békehajlamáról szólott. Válasz volt Köprilinek még Nándorfehérvárról küldött üzenetére: hogy ő

---

127) Montecuccoli, II. 80. „L'acqua non più di dieci in dodici passi larga con tortuoso corso formava un angolo verso lui, rientrando ed avvantaggiato.“

szereti a békét, de hogy tenger fegyveressel van indulóban. A nagyvezír most semmit sem akart tudni a békéről, hanemha a török legeslegujabb szerzeményeit markában tarthatja; s más nap este, midőn jelentését e találkozásról Renninger Bécsbe küldötte, a török előhad néhány csapatai átkeltek a Rábán. A birodalmi dandárnak itt állomásozott örsei által észre sem vett hadat a jobb szárnyról érkezett császári könnyű lovasok visszavetették. Augusztus 1-én reggeli kilencz órakor három-ezer szpahi s háromezer jancsár ismét felkapott a túlpartra, s Hosszufalván állást fogott. A középdandárt képező birodalmiak — a jobbik szárnyon hatezer francia állott, a balon a császáriak — rendetlen futásban hátráltak. Ekkor Montecuccoli három gyalog és két lovas ezreddel, s vele a badeni határgróf néhány birodalmi hadtöredékkel helyreállították a viadalt. Sokáig tartó s kétesen habzó tusában megveretik s a vizen átüzetik a török. A hosszufalvai házakba zárkózott jancsárok, mintsem hogy megadnák magokat, inkább bennégték. De a nagyvezír ujabb és ujabb hadakat vetett által a Rábán, s Montecuccoli most buzgóbb segédre kérte fel a jobb szárny francziáit. Coligny megfelelt a felhívásnak, s herczeg la Feuillade és Beauvais a legsűrűebb tűzbe lovagoltak. Midőn Köprili a hajporos francia urakat és nemeseket előügetni látá, felkiáltott: mit akarnak e leányok? A herczeg és társai karddal irták a választ. Az ellenség a folyó kanyarulatához szorítattott; Montecuccoli mindkét szárnyát támaszthatta a Rábára. Ekkor — délben — három lovas csapatot vetett Köprili a középre; másrészt zászlóaljai a szárnyak felé vettek irányt. A jancsárok beásták magokat a partra; a csatahelyen felül, félórányi távolságra, fris török lovasság uszik át, a csatahelyen alól hasonló kísérlet történik. A keresztyének veszedelme nagy volt, de mielőtt megkerülésök eszközlésbe vétethetnék, Montecuccoli félholdat képző csatarendben egész erővel rádölt a részben még fejletlen török dandárokra, s a kétségbesés vitája

után a vízre s a vizen túlra vettetik az öszves török had. Délutáni négy óra volt. Tizezer szpahi, jaucsár, albániai lovas, Köprili seregének színe a Rábába halt vagy elvérzett; a szentgothárdi parton maradt utóhad örjögő futásnak eredt, tizenöt ágyut maga megett hagyva, s egyelőre Nádasdy magyarjai és horvátjai által üzőbe vétetve. ¹²⁸⁾

A nagyvezír szétmállott hadait együvé gyűjtötte, s augusztus 6-án régi helyén táborozott. A csata után nyomban beállott zápor rendkívül megnövesztette a Rába vizét; ez okon is, de főleg azért, mert lőporban szükségét szenvedett, mint mondja, s mert a nyert borostyánt, úgy látszik, nem akarta veszélyeztetni, Montecuccoli hüvelyébe eresztette a kardot. Köprili most táborát Vasvárra tette által, s itt augusztus 10-én ő és Reninger béke-oklevelet szerkesztettek, nagyjából azon feltételek alapján, melyekkel Leopold a háború megnyitása előtt megkínálá vala a portát. Kikötöttet, hogy az oklevélnek a császár általi megerősítéseig tovább folyhasson a háború, s Köprili, kit augusztus 13-kán Sümegnél, melyet siker nélkül vívott, 20-kán Székesfehérvártt találunk, september 25-kén Érsekújvárnál állott oly szándékkal, úgy látszik, hogy Nyitra visszafoglalását célba vegye, ha a Pozsony és Galgócz között táborozó Montecuccoli nem akadályozza. Ekkor — september 27-kén — Leopold részéről közbenjött a békelevél megerősítése, s a hadak — keresztyének és törökök — téli szállásaikra mentek.

Ezek voltak a béke pontjai: Azon erdélyi városok és erősségek, melyekben német őrség van, visszakerülnek Erdély fejedelméhez és rendeihez, de a török is kivonja hadait a tar-

---

¹²⁸⁾ Montecuccoli az id. h. Ortelius rediv. 338. Oesterr. milit. Zeitschrift, 1818. foly. XI. 359. Hammer, VI. 138. Mémoires de la guerre de Transilvanie et de Hongrie, entre l'Empereur Leopold I. et le Grand Seigneur Mehemed IV., Georges Ragotski et les autres successeurs Princes de Transilvanie. Amsterdam, 1680. II-dik k. 104—125 ll.

tományból, s ha ennek fejedelmi széke megürül, a rendek szabadon választhatnak fejedelmet, valamint egyéb kiváltságaikban is fentartatnak. Szatmár és Szabolcs, s az ehhez tartozó szabad hajdú-kerület, részét teszik a császári felség birodalmának; a töröknek, az erdélyi fejedelemnek hozzájuk semmi köze. Ezen megyék végvárait is tetszése szerint megerősítheti a felség, egész hadi sereget azonban ne vethessen beléjük, mit a török és erdélyi végekre is kell érteni. Székelyhid, kikerülésére azon bajoknak, melyek mindkét felet érhetnék miatta, leromboltatik, s felépítése azon túlra is tilalmaztatik. Rákóczi fia és Kemény Jánosé Erdélyre ne tarthassanak jogot. Az egyik fél ne adjon menedéket, segédet a másik fél pártos alattvalóinak. Zerinvárt azonképen mint Székelyhidat tilos újból felépíteni. A közelebbi mult évek mozgalmai miatt Erdélyben senki se bűnhődjék. A császár szabadságában áll Sempte és Guta között a Vágnál új erősséget emelni. Szűnjék meg minden ellenségeskedés a szerződő felek között. A béke tartson husz évig, Leopold kedveskedjék kétszázezer forint értékű ajándékokkal a szultánnak, mit ez illetőleg viszonzozzon. A zsitvatoroki békekötésnek későbbiek által nem módosított ágozatai érvényességben maradnak. ¹²⁹⁾

---

129) Katona, XXXIII. 564.

HUSZONKETTEDIK KÖNYV.

1664 — 1681.

I. Leopold, 1664—1681.

I.

A vasvári béke gyászszal töltötte el a hazafiakat. Ha Szentgothárdnál a török győz, nem követelhetett volna magának előnyösebb feltételeket; mert Nagyvárad és Érsekujvár, amaz keletről ez nyugotról a keresztyénség előfoka, odavesztek, oda Zerinvár és Székelyhid is. Mit a magyar koronának biztosított, az Erdély árnyék-fejedelemségének tovább lézengése volt. Leopold magához Bécsbe hívta a magyar tanácsosokat, s Lobkowitz által decemb. 9-én bővebben fejtegette előttök, hogy a békepontok majdnem ugyanazok, melyek 1662-ki július 25-kén — azaz, mikor Érsekujvár még nem engedtetthetett oda a portának, s mikor a szentgothárdi diadal még nem költhetett fel magasztosabb reményt magyarban, keresztyénben, — a pozsonyi országgyűlés elébe terjesztettek. A nép nem ismervén közelebbről az ügyet — mondá Leopold képviselője a magyar tanácsosoknak — gyakran hibás nézetből indul ki; s ő felsége ennél fogva bizton hiszi, hogy Magyarország nagyjai és tanácsosai elejét fogják venni a téveszmének, mely az imént kötött békét kártékonynak és veszettnek tartja; sőt ellenkezőleg, üdves voltát fogják bebizonyítani, még pedig könnyű szerrel, ha európai szempontból indulnak ki. A segéd t. i. nem oly biztos, minőnek hirdettetik, s ha a jelen évben, midőn azt a császár Regensburgban személyesen sürgethette, késett és késett, vajmi bizonytalanná fogott volna idő multával silányulni. Valamint arról sem kell megfélekedezni, hogy ő felsége örökös tartományai kimerítvék, s hogy maga az ország, a gyászos háború színhelye végre is összeroskadna a súly alatt; a béke ellenben meg felvirágoztathatja a hazát. ¹⁾

---

1) Dumout, VI. 2. 24. Folyt. I. 435. Gal. Gy. Priorato az id. h. III. 505. Hogy a nádor jelen volt e gyűlésben, az nem szenved kétséget; jelenvoltát az

Ezen és hasonló okoskodások nem voltak képesek kitépni az ország nagyjainak kebeléből a fullánkot, hogy a béke rólok nélkülök köttetett meg; nem olthatták el a fájdalmat, hogy amint év év után múlik, ék ék után foszlik le a szent koronáról. Élesebben senki sem érezte a fájdalmat, mint a magasztos lelkületű Zríni Miklós. „Mi vagyunk-e a magyarok? — kiáltott fel 1662-ben — de bár annak ne mondjuk magunkat! Ha Váradot vissza nem veszszük, ne is hadakozzunk bár azután, hanem vagy most vagy soha sem; fussunk ki az országból, ha ezt resteljük.“ S nem csak hogy Várad vissza nem vétetett, hanem még Érsekujvár s maga a báznak kedves fészke is utána hullott. Utána november 18-án ő maga is. „Csáktornyáról Zríni Miklóshoz érkeztem november 13-án — írja Bethlen Miklós, fia Jánosnak, az Apaffi kancellárjává lett történetirónak — nagy szerencsétlenségemre, mert csak öt nap lehetett vele ismerkednem s oda lőn.

1681-diki országgyűlés sérelmi lajstromára kiadott második királyi leirat tanúsítja; de Lippai, úgy látszik, nem vett részt a bécsi tanácskozmányban, vagy legalább sokáig vonakodott Bécsbe felmenni. „Statui omnino — irá october 19-én Pozsonyból P. Trinkeliusnak inémt még a nagyszombati egyetem rectorának — Viennam ad consultationem non ascendere, si enim de facto suspicio et querelae sunt contra me, quid erit si ea, quae sentio, ibi, vel etiam coram reliquis consiliariis repraesentabo? Adulari nescio neque volo; mentiri contra fidem meam, approbare quod reprobo, non possum. Obligor juramento, fidele et utile simul consilium regno dare, patriae proditorem audire, minus esse recuso . . . Ego turbas in regno et inter ungaros nunquam suscitabo, neque rebellionis ullius unquam particeps ero aut conscius; quinimo etiam si centum vitas haberem, paratus essem eas pro fidelitate S. M. deponere, de qua si ulterius fuero suspectus, potius Romam iter meum arripiam.“ És oct. 23-án: „Palatinus ad terminum comparere non poterit; (a felebbi adat után hinnünk kell, hogy még is megjelent, talán mert a határidő meghosszabbított, mit onnan is láthatni, mivel Zríni Miklóshoz, mint alább olvasni fogjuk, november közepén is érkezett meghívó levél,) dubito etiam de quibusdam aliis. Ego solus quid faciam, nisi odia praesertim ministrorum et malas tractationes sustinere cogar; et ne sic quidem utilitatis quidpiam praestare poteró.“ Egy német főúrhoz, úgy látszik, Hohenlohe herczeghez adott levelében, a németbirodalomnak ajánlván a magyar ügyet, határtalan gyászt jósol a békéből nem csak az országra hanem az öszves keresztýénségre. Hevenesi kézirat, XVI. k.

Engem ez a nagy ember érdemem felett becsült, és mennyire egynehány nap tapasztaltam, szeretett. . . Minthogy olyan rendet tartott, hogy maga, felesége, két három kedvesebb úrfi, vagy olyan kedvesebb elsőrendü szolgálja- s papjával benn a maga kis palotájában ett, levén más nagy asztal uraiméknak a nagy palotán, (melyet az akkori időben nem is igen dicsértek, mint németes szokást, a magyarok benne, minthogy magyar felesége holta után a német feleséggel kezdette volt, és csak akkor ett a nagy palotán, mikor sok úri fő és vitézlő rend vendége érkezett;) nekem benn volt vele asztalom; ekkor kevesen ettünk benn: maga, felesége egy kis asszonyka, Zichy Pál úrfi, Vitnyédi, Guzics Miklós udvari kapitánya, a páter és én. . . Magáról hogy írjak, ninesen erőm s időm reá; csak azt irhatom: igen tudós, vitéz, nagytanácsu, nemzetéhez buzgó, vallásában nem babonás s képmutató és üldöző, mindent igen megbecsülő, nemes, adakozó, józan életű, az olyanokat és az igazmondókat szerető, részegest, hazugot, félnket gyűlölő, nagy- és széptermetű, lelkü és ábrázatu, szóval: akkor magyar ember hozzá hasonló nem volt, sőt az én vékony ítéletem szerint Bethlen Gábortól fogva maig sem.“ —

Ennek előrebocsátása után, említi Bethlen Miklós, miszerint a bánt Leopold felhívta Bécsbe, „tanácsba a magyar dolgokról,“ és Zrínek csakugyan szándéka volt felmenni, mindamellett hogy a francia királytól jószágai pusztulásáért küldött s a császár hírével el is fogadott tizezer tallér miatt ²⁾

2) Petrovics Fridrik gyűjteményében, I. k. I. l. (Tököli Imrét, idejét és dolgait illető jegyzetek a francia külügyek miniszteriumának levéltárában „Hongrie et Transilvanie“ 1—8 köt. fol. található hiteles irományokból) következő levélkivonat olvastatik: „Zríni Miklós, Mora velencei kereskedőhöz dd. Csáktornya 1664. mart. 30-án. A francia király neki pénzt küldött követe által; ő nem tudja miért, és csudálja hogy micske hire Lajos királyhoz jutott.“ Egyébiránt nemcsak a francia király, hanem több olasz fejedelem is pénzt küldött Zrínek ez idén némi díjul annyit áldozatért, melyeket nemcsak Magyarország, hanem az öszves keresztyénség érdekében tett. Jóval a felebbi pénz vétele után Coligny és társai ekkép nyilatkoztak az általunk már többször idé-

gyanuba jött, s mindamellettt hogy Vitnyédi őt örömetst honn marasztotta volna. Aztán folytatja ekképen: „Hallám hogy mondá: conscia mens recti famae mendicia ridet. Semmit nem vétettem; ha veszek, ártatlan, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek, hogy ezt a gyalázatos békeséget nem javallottam; melyben nem voltam egyedül. — Szép őszi idő járván, majd mindennap vadászni mentünk. Paripát adatott mindenkor alám. November 18-án erdei disznókra menénk ebéd után, hintón. Volt ugyan paripa is. Vitnyédi az első, én a hátulsó ülésben bal, ő jobb felől ültünk csak hárman. Hozzáfogánk a vadászathoz. Ő maga levévén a nagy bő eszimat, melyeket a telekes boeskorra is felvonhatott, puskával bemene, és szokása szerint csak egyedül búkálván, löve egy nagy emedisznót. A hálóknál is a gyalogok lövének egyet, s vége lőn a vadászatnak. Kisregrlénk a hintóhoz, az úr is, hogy immár haza menjünk; este felé is vala. Azonban odahozá a fátum egy Póka nevű vadászát, ki monda horvátul: én egy kant sebesitettem, mentem a vérén: ha utána mennénk, elverhetnők. Az úr mindjárt mondá nekünk Zichyvel kettőnknek, látván hogy el akarunk vele menni: öcsém uraim, kegyelmeitek csak maradjon itt; Vitnyédinek, Guzics kapitánynak: csak beszélgessenek itt kegyelmeitek öcsém uraimékkal, meglátom mit mond ez a bolond. . . . Csak boeskorban lóra kapa, puszka kezében, Póka után elnyargala; egy Maglani nevű szábaudus ifju gavallér, Guzics öcscse, meg egy Angelo nevű kedves olasz inasa és a lovász nyargalának utána. Mi ott a hintónál beszélgettünk. Egyszer csak hamar ihol nyargal Guzics, mondja a bátyjának: hamar a hintót, oda az úr. Me-

---

zett Antler előlt: „se quatuor in Zrinio miratos fuisse: majestatem et gravitatem personae; prudentiam et promptitudinem in loquendo; liberalitatem et educationem in viro alias oriundo e natione non culta. Id unicum ei defuisse, quod palpari non didicerit; se propterea nunquam ausos fuisse vel unico ambiguo verbo ejus fidelitatem tentare, esto jam aemulorum conatibus et potentia fuerit exulceratus.“

nénk a mint hintó nyargalhat; és aztán gyalog a sűrűbe befuték én. Hát ott fekszik, még a bal kezében, mint tetszett, az ér gyengén lüktetett; de szeme sem volt nyitva, sem szólt, csak meghala. Maglani így beszélt: hogy a mint Póka után bement a disznó vérén az erdőbe, míg ők a lovakat kötözték, csak hallják a jajszót. Póka szava volt. Maglani legelől érkezik. Póka egy horgos fán; az úr arezczal a földön s a kan a hátán; ő hozzá lö, elfut a disznó, érkezik Guzics és Angeló; az úr felkél s mondja: rútil bánék velem a disznó, de ihol egy fa, — melyet csatákon is magával hordozott zsebében — állítsátok meg a sebnek vérét vele, ez arra igen jó. Eléggé próbálták vele, de hijába; csak elfolyt vére, s először ülni, aztán fekünni és végre csak meg kellett halni, mert a fején három seb vala, egy balfelől a fülén felül, feje csontján ment csak el a kan agyara, a homloka felé szakasztotta rútil a feje bőrét; más ugyan a bal fülén alól, az orezáján a szeme felé, rútil szakasztás; de e kettő semmi, hanem harmadik jobb felől a fülén alól a nyaka csigájának ment be s elé a toroka felé, és a nyakra feljáró minden inakat ketté szakasztotta; ez ölte meg, a vér elmenvén. Rettenetes sirás lőn az erdőben, a legalábbvaló, csak a gyermek is siratta.³⁾

3) Bethlen Miklós önnéletrása, XVII. rész. V. ö. Mémoires historiques du Comte Bethlen Miklos, Amsterdam, 1736. I. 294. Ugyancsak Bethlen Miklós elbeszélését Csereinéél. Nincs okunk Bethlen tanuságának hitelességét kétségbe vonnunk: az állítás, hogy tulajdon vadásza által, kit az udvar vagy Montecuccoli a vértetre felbérlett, meglövetett, vagy hogy a vadkannak valamikép irányt a vadász adott volna, épen csak monda, melyre későbbi események a valószínűség némi álcillámát vetették. Zrini Péternek bátyja haláláról 1664. dec. 8-án György szász választó fejedelemhez adott levele (Lünig. Epist. Proc. Europ. II. 348.) nem mutat arra, hogy Péter helyet adott volna a gyanúnak: „Ob benignissimum affectum, quo Serenitas Vestra dilectissimum meum fratrem prosequabatur . . . . intermittere nec debui nec potui, quin eandem certiozem facerem de infelici et insperato ipsius obitu, qui 18. elapsi, in aprorum venatione contigit.“ — Zrini Miklósnak első neje, Draskovics Eusebia után nem maradtak gyermekei, a máso-

Zríni halála nemcsak Szlavóniára és Horvátországra volt érzékeny csapás, melyeknek ő és testvére Péter, védgénusai voltak, mint Montecuccoli gúnyosan mondja, s mint a kanizsai, szigeti, szerémi, bosniai bégek tapasztalták; de pótolhatlan veszteség volt egész Magyarországra nézve is. A linczi békekötés óta, daczára a szószéken, a gyűlési teremekben megújuló vallási vitáknak, kivált az uri rendet által meg által hatotta a magyarság egységének s a magyarság veszélyben forgásának érzelme. Ezen érzelem őket összetartásra intette; kiviláglik ez, például, azon bizodalmasabb viszonyból is, mely a közelebbi mult években Lippait, Vesselényit, Nádasdyt, Zrínit II-dik Rákóczi Györgyhöz, az érseket, a nádort, az országbirót, a bánt Erdély fejedelméhez fűzte. Lerázni, ha lehet és a mely mértékben lehet, a török jármot; Erdélyt ismét bensőbb viszonyba hozni a magyar koronához; megőrzeni, feléleszteni a nemzet szabaditékait, s eldöntő súlyt nyerni a korona tanácsában, ez volt a hármasság czél, melyet teljes öntudattal követtek. Ezen hazafiúi törekvés legmagasztosabb személyesítője, már költői kedélyénél fogva is, Zríni Miklós volt, jellemének tisztasága, higgadt belátása egyszersmind biztosítékul szolgáltak, hogy a kitűzött irány nem fog ürügyül használtatni magánérdekek foganatosítására, hogy a választott eszközök nem lesznek férgesek, nem lesznek czéltévesztők, hogy a hazafiúi törekvés nem fog kibányásztatni cselszövő idegen hatalmasságok által.

Ez volt „Zríni ragyogó csillaga, ehhez tartott okos kormánya,” de a dicső férfiú gyászos vége, elszedvén a mozdulhatlan czélt, odavetette a hajót hullámnak, viharinak. A sietség, melylyel Rottal gróf császári főbiztos közbenjövetele^{1665.]} mellett Székelyhíd lerontása 1665. elején munkába vé-

dikkal, Löbl Mária Sófiával hármasságban nemzett: a halálakor két éves Ádámot, s Mária Katalint, és Mária Borbálát. Csáktornyan 1662 április 6-án kelt végintézete a Libri Regii XIII. kötetébe iktattatott.

tetett, közelben távolban még inkább elkeserítette a kedélyeket, 4) s így nem csoda, ha Lippai György esztergomi érsek halála siettetete Zríni ezélatának elferdülését. Az érsek még élt, midőn Leopold Bécsből Pozsonyba jött, s az ország főbjeit, hogy a vasvári békét velök érvényesnek ismertesse, maga körül gyülekeztette. Kérelmeikre: hogy szabadítassanak meg a külföldi zsoldosok kicsapongásaiktól, hogy bizassék a magyarokra az ország oltalma: ők vitézség, hűség dolgában nem fogják magokat a németek által felülmulatni engedni, ők nem akarják hinni, hogy a német őrsegek állítólag a török düh féken tartására, de valósággal a rendek lenyügzésére marasztatnak az országban, — Leopold ígéreret tön: hogy Lévát, Nyitrát, Tokajt, Szatmárt, Kállót, Ónodot magyar hűsége, magyar vitézsége fogja bízni. Ekkor az érsek s a nádor felhagytak szándékukkal, a magyar országtanács nevében óvást tenni a vasvári béke ellen, 5) és september 19-én

4) *Excerpta ex chronicis scepusiensibus*, Wagnernél, II. 30.: „Den 2-ten martii wurde zu Eperjes eine Congregation von den 13 Stühlen unter Praesidio Comitum a Rottal gehalten, wegen Zerstörung Székelyhid, darein die Ungern nicht willigen wollten; wurde jedoch zerstört.“

5) Hogy Lippai ez idétt egy nyomon járt Vesselényivel, nem szenved kétséget. Nádasdy második vallatásának tizenkilencedik pontjában emliti, hogy az érsek Magyarország ügyét a szentszéknek ajánlotta, hogy a nemzet sérelmeinek lajstromát Barberini bíbornoknak küldötte. S Nádasdy, ki 1664-ben több hetet töltött Rómában, ekkor is utóbb is ebbeli adatait a legtisztább forrásból merithette. Apaffi 1671 januárius 23-án a brandenburgi választó fejdelemhez adott levelében írja: „Romano-catholici sub initium evangelicis refragari, at quum omnes per immaturam illam pacem . . . in suspicione se periclitari vident, de religione quidem securi, de regione anxie solliciti esse coeperunt. Et hic jam incipit consultatio illa, quae hodie Viennae defectionis ad hostes et rebellionis nomen obtinet. . . Ea autem consultatio talis est: In tanta, quam recensui, rerum et animorum confusione coeperunt primores et cordationes, quos inter palatinus regni et archiepiscopus defuncti, Franciscus Vesselényi et Georgius Lippai, alias imperatori usque ad ungarorum nauseam fidi, coeperunt, inquam, meditari et consilia invicem communicare, quid in tantis malis agendum, quid consilii capiendum esset. . . Haec consilia per se innoxia, in suspicioso tamen hoc seculo, ne auctoribus aliquid periculi crearent, occulte, quantum fieri poterat, agitabantur.“ Babocsai Izsák pedig (Rumynál I.

Szelepcsényi kancellár számos magyar urak és Souches tábornok jelenlétében, mint Leopold képviselője, alapját vetette egy új erősségnek, mely — egy második Érsekujvár — szemben Galgóczczal volt emelkedendő, s a király nevére Leopoldvárnak kereszteltetett. 6) A tizenhárom éjszakeleti megye mind e mellett november 12-én Kassán, a vasvári békének újból ellenmondott. 7)

^{1666.]} Lippai 1666. januárius elején meghalálozott. A korona hű tanácsosának kidőlése vérmes reményekre szabadtotta a magyar név elleneit. Ideje letépnünk a magyar kuesmákról a bokrétát, ideje féken tartanunk a szilaj legényeket, arany és ezüst gombjaik helyett ólomból valókat varratnunk dolmányaikra, cseh lábbelibe szorítanunk czombjaikat, — ezen s illetén elmésségek felett jóízűen kaczagott az éretlenség, 8) de ez ellenhatást is idézett elő, melynek az ország legfőbb tisztviselői eszközül szolgáltak.

Vesselényi és Nádasdy, mióta amaz még 1623-ban Pázmány törekvésére a genfi hitágazatokat, emez Eszterházy sürgetésére az ágostaiakat Rómaéival felcserélte, buzgó hívei voltak a katolikus egyháznak, mint láttuk, de most ezélatuk létesítésére tanácsosnak vélték az evange-

---

22.) ezeket írja, kétségkívül szájról szájra adott hagyomány nyomán: „Ezen keresztyén ármádia szélleleszolván, gróf Zrini Miklós utjában fordul akkori mélt. esztergomi érsekhez, Lippai Györgylőz, Pozsonyban, kit szinte kertében találván, kezdé a gróf a törökkel való békeség miatt történt visszajövetelét az expeditióból szomoruan említeni. Melyet mint ujságot álmélkodással hallván az érsek, nem kevésbé apprehendálja legottan, hogy primás regni levén, sem vele, sem a palatinussal, úgy a bánnal is, és a több magyar tanácsccsal, ezen békeség legkisebb pontocskája is communicáltatott.“ — De mind ebből még nem következik, hogy az eszközöket, melyekhez utóbb a nádor nyult, helyeslette volna.

6) Wagner, I. 187. Kornéli, *Fragm. Hist. Hung.* 370. Das vormalss so mächtigte . . . anjetzo aber verwirrte Königreich Hungarn; 1684, 166. I.

7) *Excerpta ex chron. scepus. Wagnernél*, II. 30.

8) Kornéli az id. h. Katona. XXXIII. 617.

likusok legyezetését, és érdekeik felkarolását. Szelepcsényi György, Lippainak Esztergom érseki székén utóda, s ebbeli felmagasztalása óta a nádortól, az országbirótól irányban mindinkább különvaló, kérte a királyt: tiltaná az eperjesieket azon lyceum megnyitásától, melynek 1666. április 5-én alapját vetették; s Leopold rájok iratott, hogy mintán akademia alkotásához csak a felségnek van joga, hagynának fel a szándékkal, máskülönben súlyos büntetés éri őket. 9) Báthori Sófia, férjének II-dik Rákóczi Györgynek halála után visszatért a római egyház kebelébe, s fiát, Ferenczet, is abban neveltette. Az özvegy most a Rákócziháztól evangélikus lelkészeknek kijárt ségédpénzeket katolikus papok díjazására fordította, s a pataki reformált iskolának Lorándfi Susánna által adományozott telkeket visszafoglalta. Eljárásának igazolására az 1647. 11-dik cikkelyt hívta fel, mely szerint az evangélikus rendek a katolikus papoknak s a katolikus rendek az evangélikus lelkészeknek semminemű fizetésre nem kötelesek; más részről a pataki iskola Lorándfi Susánnának végintézetéből tulajdonjogát olvasta ki amaz elfoglalt jószágokra, s a segéd nélkül hagyott lelkészek és tanítók Szatmár, Zemplén, Bereg és Ung megyék által pártfogoltattak. Leopold az ügy végelintézését az országgyűlésre kívánta halasztatni, s a keletéjszaki megyék imént kinevezett főkapitányának, Csáky Ferencznek meghagyta, hogy Báthori Sófiát, az említett megyék ellenére megvédje. E tájban — mártius 1-én — Rákóczi Ferencz Zríni Péter leányával, Ilonával, házasságra lépett, s röviddel utóbb ipának tanácsára nemesak visszaadta a lelkészeknek, a tanítóknak az anyja által lefoglalt segédet, hanem

---

9) Wallaszky Pál, *Conspectus reipublicae litt. in Hung.* (második kiadás) 232. l. Wagner, *Anal. Scep.* II. 31. A lyceum, igaz, hogy gymnasium név alatt, mindamellert megnyitattott, s most gyermekeiket kivált Eperjesben iskoláztatták az elégedetlen evangélikus rendek.

az általuk vallott kárt is még ezer arannyal pótolta. ¹⁰⁾ Nagysád e mai nap húszezer kardot övedzett oldalára, mondá Rákóczinak egy evangélikus szónok, czélzással a Tiszamelléknek húszezer fegyverforgató kálvinistáira. A szónok talán Vitnyédi István volt, kit felebb Zríni Miklós udvarában is láttunk, ki Soprony városát s majd Soprony megyét a közelebbi mult országgyűléseken képviselte, s ki az ország alsó felső részeit szünet nélkül bebarangolta, hogy az elégedetleneket, kivált az elégedetlen protestánsokat Leopold ellen közös lázadás kötelékeibe fűzze.

A dolgok ez állásában Vesselényi és Zríni április 5-én a stubnai fürdőben frígyre léptek egymással, melynek erejénél fogva „az ország jelen nyomorú állapotában az egyik a másikat nem fogja elhagyni, sőt védeni fogja vére hullásával is ha kell.“ ¹¹⁾ Ugyanaz nap Vesselényi, ki már a mult évben viszonyba ereszkedett Gremonville francia követtel a bécsi udvarnál, s a XIV-ik Lajos és az elégedetlenek közt kötendő szövetség fő pontjait írásba foglalta, — saját és a vele volt magyarok nevében Zrínit felhatalmazta, hogy a követtől a közszükségek fedezésére pénzt vehessen fel. A nádor egyszerűs mind hosszab emlékiratot küldött be XIV-dik Lajosnak. A magyarnak, úgy mond, az arany bulla értelmében joga van ellenállásra; a magyar szövetségre lépend a dalmatákkal, szlávokkal, erdélyiekkel, oláhokkal, moldvaiakkal, s ez irányban évenkinti adó fizetésével fogja magának megnyerni a portát. Felső Magyarország tizenhárom megyéire és városaira bizton támaszkodhatni. Tizennégy ezer lovas és tizennégy ezer gyalog elégséges a merénylet létesítésére. A havi bérről s a szükséges tisztekről gondoskodjék a francia király s egyelőre küldjön százezer tallért. Ha lehet, bontsa fel Lajos a császárral kötött békét minélelőbb; ha nem lehet, önmagától

10) Kornéli, fragm. hist. hung. 457. Wagner, Antal. Scep. II. 30.

11) Petrovicsgyűjtemény, II.

fog háborúhoz a magyar, de nyújtson költséget hozzá a francia, s folytassa, mit amaz elkezdett. Békét, ha kell, csak ketten együtt kössenek a császárral. Lajos kieszközli, hogy Magyarország a római szent birodalom tagjává legyen, és mint ilyes, szavazattal bírjon a birodalom gyűlésein. Magyarország szabadságai tartassanak fenn esorba nélkül, s a francia azon legyen, hogy a koronától elszakasztott tartományok ehhez meg visszakerüljenek, s hogy mennyire a török sértése nélkül lehetséges, minél csekélyebb adót kellessék Konstantinápolyba küldeni. Ha lehetséges, Lengyelország is legyen tagja a szövetségnek; Lubomirski, mert francia herczegnek lengyel királylyá választatását gátolja, megöletik. A magyar nép és társai jutalmul Lajos pártfogásaért ennek valamelyik fiát vagy rokonát készek királyul választani, s ez koronázás alkalmával az ország szabadságainak fentartását hittel fogadja. Lajos adjon legfelebb harmincz nap alatt kerek választ: igen vagy nem; mert az ügy igen sürgetős. ¹²⁾

S Vesselényi most magához, Murányba, kérte meghittjeit, köztök Csáky Ferenczet, a keletéjszaki megyék főkapitányát, és a mit szándéklott, bővebben fejtegette előttök. Erdélyből Bethlen Miklós, János kancellárnak fia, és Teleki Mihály kővári kapitány, voltak jelen: általuk a nádor megkereste Apaffit, legyen közbenjáró a portánál, eszközölje ki, hogy évenkinti hatvanezer tallér adóért Magyarországot oltalmába vegye a szultán. Szörnyűködve fogja megérteni a világ, — monda Vesselényi — hogy keresztyén urunktól elpartoltunk s hogy annak szárnyai alá adtuk magunkat, kinek eddig legmérgesebb ellenei voltunk: de nincsen más mód segítenünk magunkon s a közügyön. A jelenvoltak megannyian titoktartást esküvel fogadtak egymásnak, s a gyűlés eloszlott. ¹³⁾

12) Ugyanott, II. 3, 4.

13) Bethlen János az id. h. I. 365.

A francia udvar elhalasztó választ adott. De Vesselényi neje, a merész, s még öreg napjaiban is kalandor hajlamu Szécsi Mária, és Zríni Péterné, a fényűző s még nagyobbra vágyó Frangepan Anna, buzdítottak, tüzeltek, semmi áron sem hagyták volna elaludni a szándékot. ¹⁴⁾ S october 20-kán újabb frígylevél alakult, melyet Nádasdy is aláírt, s melynek erejénél fogva a nádor, az országbiró, a bán, „mint Magyarország legfőbb oszlopai egyesült erővel kívánván hasznára lenni az országnak“, titoktartás ígérete mellett lekötelezik magokat mindannak előmozdítására, mi által Magyarország fenntartása eszközölhető, s egymás támogatására, ha valaki közülök vagy azok közül, kiket titkukba beavatók lesznek, e miatt üldözést szenvedne. Magyarország szerencsétlenségét a töröknek tulajdonítja a szövetséglevél, és közvetve annak, ki feltett szándékkal és czélzattal védelmi kötelességét elmulasztotta. ¹⁵⁾

II.

Vitnyédi restellte az ügynek lassu fejleményét. A vakmerő ember tervet forralt, Leopoldot, midőn ez novemberben arájának, IV-dik Fülep spanyol király leányának fogadására Schottwienba indúlna, kezébe ejteni, s Kaszavártt Trencsénben Petróczi Istvánnál foglyúl tartani, míg a protestánsok követeléseinek eleget teendett. E végre Zríni Pétertől ötszáz embert

14) Nádasdy utóbb szerencsétlenségének okául e két nőt vetette. Frey, az állodalmi vádló, nem akart hitelt adni az állításnak: „Plus quam ridiculum — úgy mond — quasi vero vir prudens et generosus, maxime vero S. C. Majestatis intimus consiliarius per foeminam facile seduci queat aut debeat.“

15) Az oklevél a cs. k. titkos levéltárban. Majláth, Geschichte des oesterreichischen Kaiserstaates, IV. 60.

kért, de ez megtagadván a kivánságot, a czélzatot meghiusította. Midőn Vesselényi a bős szándékról értesült, kérte Nádasdyt, kinek Vitnyédi, mielőtt megnemesítenék, jobbágya volt, fogassa el őt rendes lakhelyén Sopronyban s ölesse meg. Miért, miért nem, az országbiró nem akart megfelelni a felhivásnak. ¹⁶⁾

A nádor elutasította magától a merényletet, de saját tervével nem hagyott fel. December 16-kán Bécsben ő és Zríni levelet intéztek a francia követhoz, melyben viszonzásul XIV-dik Lajos üzenetére, hogy reá nézve még időnek előtte volna kitörni, jelentik: miszerint ők s a magyar nemzet már teljességgel nem várhatnak; kérik tehát, adna legalább hatvanezer tallért kölcsön, a többi szükségéről magok fognak gondoskodni. Választ negyven nap alatt várnak. ¹⁷⁾ — Lajos valamint nem volt kedve most Leopolddal háborúba keveredni, úgy pénzt sem adott Vesselényiéknek, de jó szót, biztatást, jövődőrci ígéretet eleget. 1667-nek elején ^{[1667.} Gremonville magához Bécsbe kérvén Vesselényit és Zrinit, ketten figyelmeztették a követet, hogy a magyarok már nemcsak nyugtalankodni, hanem Lajos jóakarataról is kezdenek kételkedni. Ez okon kivált az ország felső része hajlandó inkább a törökkel szövetségzni, mit azonban ők eddig elleztek. Ismétlik tehát a korábbi ajánlatot; s mert a vállalat roszra is fordulhatna, adjon vagy igérjen Lajos már most előre külön mindeniköknek ötvenezer tallért érő jószágot valahol a Rajnamelléken, azon esetre pedig, ha kedvező fejleményt venne az ügy, jutalmat szintén már most szabjon nekik. ¹⁸⁾ Készek voltak fiaikat is zálogba adni, s Lajos

16) Wagner, Hist. Leop. I. 205. Nádasdy első vallasásának 43—45 d. pontjai; negyedik vallasásának 8-dik pontja, Majláthnál, az id. h. 61. l.

17) Petrovicsgyűjtemény, II. k. 2. l.

18) Ugyanott, II. k. 5. l.

katonáit, mintha saját zsoldosaik volnának, váraikba bebocsátani, ha kivánná a király.

Martius elején törvényszolgálatás s az ország sérelmeinek eloszlatása végett Beszterczére, Vesselényinek mióta nádorrá lett, székhelyére gyülekeztek az ország főtisztjei, köztök az országbíró, a bán, s gyülekeztek kivált a felső megyék képviselői, és a ki gazdagságra első volt az ország e részében, Rákóczi Ferencz. Ez most közelebbről avatott a szövetség titkaiba; a megyei nemesség főbbjeinek értésül adatott, hogy az ország sérelmei maholnap orvosoltatni fognak, ha ők, az urak, tervök végrehajtásában számot tarthatnak a közép és kisebb nemesség bizodalma, hazafiúi készségére. Zríni Magyarországnak a német birodalomba olvasztását indítványozta. Ez esetben — úgy vélekedett — a német rendek az ország ügyében saját ügyöket fogják látni, s védelmet bő mértékben nyújtani Leopold ellen, ha folytatja a nemzet szabadítékainak megnyesését, s ki ellen, mert békét kötött a törökkel, nagy volt Regensburgban is a neheztelés. ¹⁹⁾ Az indítvány nem tetszett; az elégedetlenek többsége szeméit Apaffra, a portára vetette. Rottal János jelen volt, mint Leopold biztosa; a titkos czélzatok nem igen jöttek tudomására, s a megyei követek benne, mint külföldiben, nem akarták a király képviselőjét látni. Megbízó leveleiket elő sem mutatva neki, meg hazatértek, miután követeléseik lajstromát a nádornak kézbesítették volt. ²⁰⁾

A beszterczebányai gyűlés oszlóban volt, midőn Vesselényit martius 28-án a halál leléptette az élet színhelyéről. ²¹⁾

19) Kornéli. *Fragm. hist. hung.* I. 16.

20) Szirmay Antal, *Notitia hist. Comitatus Zempléniensis.*

21) 1667-ki mart. 14-éről Bezterczebányán kelt végintézete megerősíti az általa még a mult évben, a stubnai fürdőben tett intézkedést, miszerint valamennyi javai özvegyére szálljanak, ki őt, a jóformán szegényt, gazdaggá tette, s ki körülötte, a beteges aggastyán körül, majdnem szolgáló képében működik.

Szerencséjére. Az ügy, melyet képviselt, gonosz fejleménynek indult. Apaffi hajtván a murányi gyűlés kivánságára, Baló Lászlót Candiába küldte a nagyvezírhez oly utasítással, hogy Rosnyai Dávid deákot maga mellé vevén, adná tudtára Köprilinek, miszerint könnyű volna egész Magyarországnak s még a horvátságnak is a portához állását eszközölni, ha ez ügy akarja. A nagyvezír kinyilatkoztatta, hogv gyalázat nélkül nem lehetne az imént kötött békét már is megszegni. „Hagyjon fel ideig óráig Apaffi e gondolattal; utóbb majd előkerül hozzá az alkalom.“²²⁾

Vesselényi halála után a szövetség ügyeinek vezetése Nádasdyra és Zrinire szállott, de ők nyomban meghasonlottak egymással. Nádasdy, kit Leopold országgyűlés tartásaig Szepesényivel egyetemben, királyi helytartókká nevezett,²³⁾ ama szövetség által a nádorságot kívánta elérni, társul szegődve, hogy az evangélikus rendek szavazatait magának megnyerje; itt aztán örömezt megállapodott volna, holott Zríni és Rákóczi már azon okból is messzébb akartak menni, mert az egyik az ország délnyugoti, a másik az ország keletészaki részének fejlődéséért remélt válhatni. A célzat gyanuval töltötte el Apaffit, ki a magát Erdély választó fejedelmének író Rákócziban

---

Első nejétől, Bosnyák Sótától származott fia László, ki akkor Lengyelországban tartózkodott, már kielégítve levén, ha mostohája iránt háladatlanak mutatkoznék: „*maneant super caput ejusdem paternum meum anathema et vindicta ipse Deus.*“ Különös, hogy özvegyének, fia elleni védelmére még Leopoldot is felkéri, ki ellen kéz alatt már évek óta működött: „*Ad haec invoco Sac. C. R. Majestatem Dominum meum semper clementissimum, inclitosque regni Hungariae status ac ordines obsecro*“ (Libri regii, XIII.); de ez megszűnik különösnek látszani, ha áll, mit a pozsonyi ‘*delegatum judicium*’ 1671-ben kimondott: hogy Vesselényi halála előtt megbánta eljárását; mire Lessenyi Nagy Ferencz 1667-iki febr. 1-jén Nyitraszegről Nádasdy Ferenczhez adott levelében is látszik czélni: „kezdtelt volt az úr alterálódni az úton, de a mint hallom, elmullatta ő nagysága (a nádornét érti). Istennek hála.“ Egyébiránt ez betegségére is vonatkozhatik.

22) Hevenesi kéziratok IX. 321.

23) Szirmay az id. h. 208. l.

különben is vágytársat látott; a czélzat élesen bántotta Nádasdyt, kitől Vesselényi ítélőmestere s titkára Nagy Ferencz a besztercei gyűlésen e szavakat hallotta: Zríni urammá akar válni, abból semmisen leszen; s ki boszujában Kende Gábort Apaffihoz akarta küldeni oly üzenettel: hogy őt, Apaffit, kész fejedelméül ismerni, Zrínit nem. ²⁴⁾

A dolgok ez állásában az országbíró s a bán azontúl is csak külsőleg jártak együtt, mindamellettt hogy Zríni írásban mege esküdött Nádasdynak, miszerint javát minden úton módon előmozdítani fogja.

Lessenyei Nagy Ferencz és Bory Mihály, Vesselényinek, míg élt, meghitt tisztai, most Nádasdynak ügyekeztek kezére lenni. „Az erdélyi fejedelem embere, — írá amaz aprilis 29-én Murányból az országbírónak — nagysád távozása után nyomban, midőn a nádor még élne, Besztercebányára érkezett. Tőlem és Borytól azt nyerte válaszul, mit nagysád jelenlétében a társak írásba foglaltak. Azóta semmi hírt sem vettünk Erdélyből. Miféle tanácskozmányt tartottunk Murányban, arról Vitnyédi fogja nagysádat értesíteni. . . Ezen országrész magyarjai Nádasdyt ohajtják nádorul. Nagysádnak itt két hű szolgálója van; (magamagát érti és Boryt) parancsoljon ezentúl is velök. ²⁵⁾

Apaffi követe, Baló, június 11-kén indult el Candiából. Panajotti, a porta tolmácsa, kinek szintén ajánlá vala ügyét a követ, előbb az ausztriai követségnek volt tolmácsa és zsoldjában állott most is; így történt, hogy ugyanazon hajó,

---

24) Nagy Ferencz vallomása a cs. k. titkos levéltárban, Majláthnál az id. h. 63. l. Innen a harag, melylyel Apaffi a brandenburgi választó fejedelemhez adott, felebb idézett levelében Zríniről ir ekképen: „Comes Petrus Zrínius ridicula impostura et se, et generum suum Rákóczium, et multos alios praecipitavit. Ille . . . . pro se coronam Hungariae, pro genero principatum Transsilvaniae flagitare coepit.“

25) *Libraria diplomatum . . . . statum saeculi XVII. in Hung adumbrantium. III.*

mely Balót Candiából a szárazra szállította, Panajottinak a gyanus ügyet a bécsi cabinetnek bejelentő levelét is magával vitte. Nádasdy, mint Leopold belső tanácsának tagja, mását vette a levélnek, a szövettekkel és Apaffival közölte, s úgy vélekedett, hogy miután Panajottitól folytonosan tart-
hatni, láb alól kellene mozdítani az embert. ²⁵⁾

E közben a felső megyék rendei sérelmeiket még egy ízben a két helytartó és Bársony György nagyváradai püspök mint királyi biztos elébe terjesztették. Leopold válaszát meg-
értendőök Sátoralja-Újhelytt gyűltek együvé, hol tudokra adatott, a békére nézve: hogy a hadi szerenese forgandó; hogy a béke-
alkudozást nem lehetett az országgyűlés megnyilásaig halasz-
tani, mert hadi szerencséjének jobbrafordulásával súlyosabb béke-feltételeket fogott volna szabni a török; egyikét erősség
vesztését váltig helyre pótolják az ellenség torkából kiragadott Erdély s a Magyarországhoz visszakerült két megye: Szatmár és Szabolcs; aztán egyéb okai is voltak a királynak béke kötésére: a kimerített közkinestár, a külfejdelmek kétes segéde, s még más indító okok, melyeket nem lehet nyilvánosságra hozni. Az idegen hadakra nézve: ezek nem azért hozattak az országba, mintha a király nem viseltetnék bizodalommal a nemzet iránt, hanem mert elkerülhetlenül szükséges volt, fékezni a török fegyver dühét; aztán, rövid idő mulva úgyis kivonatnak az országból, s addig hogy fegyelmet tartsanak, komoly parancs ment reájok; a nagyobb kapitányságok sorában pedig már is több magyar vagyon: Eszterházy Pál, Pálffy Miklós, Czobor Ádám, Forgács Ádám, Kussenics, Pethő Zsigmond, Csáky Ferencz, Koháry István; a nemzeti hadak egy része pedig azért boesátatott el, hogy szerfelett ne terheltesse meg a lakosok: ha a szükség úgy

25) Bethlen J. 371. Nádasdy második vallatásának 23. és 24. pontjai az id. h.

fogja kívánni, egybehivatnak ismét. A koronaörökre nézve: ezek közül az egyik azért nem evangélikus, mert a minapi országgyűlést befejezése előtt hagyván oda az evangélikus rendek, érdekeikről magok feledkeztek meg. Egyébiránt a besztercebányai gyűlés alkalmával hozzászólottak volna a királyi biztosok az evangélikusok sérelmeikhez, ha ezek megbízó leveleiket elő sem mutatva, vad rendetlenségben nem távoznak. A viszály kiegyenlítéséről magyar biztosok kiküldetése által fog a felség gondoskodni, addig pedig óvakodják mindenki a szakadás-előidőzésre czélzó, törvénytelen gyűlések látogatásától. — Ez volt a leirat tartalma, melyre oly zordonul válaszolt a gyűlés, hogy Nádasdy és Szelepcsényi eredeti formájában Leopoldnak be sem mutatták az iratot; ^{1668.]} hasonló érdességű levén az is, melyet 1668-ki május 7-én Zemplén mezővárosban tartott gyűlése a tizenhárom megyének intézett vallási ügyekben Leopoldhoz. A király most szavát adta a panaszlóknak, hogy a külföldi zsoldosokat rövid idő mulva kiviteti az országból, s a törökkel kötött béke és az erdélyiekkel szerzett frigy okleveleit közölte a rendekkel. A vallási viszályok kiegyenlítésére tisztán magyar biztosságot, melynek Szelepcsényi, Nádasdy és Zríni voltak tagjai, nevezett ki. Mindezt nem elégtették a rendek; az egyetértés csak akkor fog helyreállani, — mondák, — ha betöltve leszen a nádori szék: mindenekelőtt tehát országgyűlés tartása szükséges. ²⁶⁾

Az 1667-diki év vége felé Apaffi s a szövetségettek nevében Inczédi Péter érkezett Candiába, hogy a segédet szorgalmaztassa, hogy Panajotti eljárását bejelentse. A tolmács elejét vette a veszélynek, mely őt érheté vala, s a nagyvezírt Leopold ügyének megnyerte. 1668-ki februárius 23-kán Inczédi, visszajövet Candiából, jelentést tett Apaffinak, hogy a nagyvezír nem látja helyén a római császárral kötött békét

26) Szirmai az id. h. 209 s. kk. II.

megszegni, de a fejdelem helyesen cselekedett, midőn ez úton is szolgáltni kívánta a portát, mely őt Zólyomi Miklós igényei ellen meg fogja védeni, 27) ha adófizetési készségében nem lesz hiba. 28) — A fejdelem tudtul adta a szövötteknek az Inczédi által hozott választ; ők megmaradtak szándékuknál, reményöket most újból, inkább mint valaha, a francia királyba vetve. A beszercei gyűlésből Zríni és Rákóczi segédet szorgalmaztak nála, segédet pénzben, melynek hogy nagy szükében vannak, gyakrabban emlegették a szövöttek. Nádasdy úgy vélekedett, hogy a hézag pótlására legjobb volna a Körmöczből Bécsbe induló pénzszekereket letartóztatni. A pénz szeptember 11-én volt utnak indulandó, s Nádasdy meghagyta Nagynak és Borynak, válogassák meg a szükséges eszközöket terve foganatosítására. Ezek Szobonya Istvánt, az elhunyt nádor mezei kapitányát bízták meg a végrehajtással, ki a korponai és bozóki őrségek hozzá állott néhány katonáival megkísérlette a merényletet, de a pénzverde tiszteinek ébersége miatt minden siker nélkül. 29) A pénzért küldött legénység — irák 1668-ki szeptember 29-én Bory és Nagy Tótlipcséből Nádasdynak — nagy zajt csinált, semmit egyebet. A lévai alkapitány bejelentette Bercsényi úrnak, Bercsényi úr bejelentette Souches úrnak, és Souches úr meghagyta a lévai alkapitánynak, fogassa el Szobonyát és czimboráit. Ez okon Szobonya ide hozzánk szökött. . . . . October 2-kán Bars megye gyűlést fog tartani, Nyitrából, Trencsénből, Hontból, Nógrádból és Zólyomból nagy számmal

27) Fia volt I. Rákóczi György versenytársának, s maga is versenytársa II. Rákóczi Györgynek, ki őt Ecseden fogva tartotta, s Kemény Jánosnak, ki őt a huszti várban őriztette. Most Apaffi elől, ki szintén féltette tőle fejdelem-ségét, Konstantinápolyba menekült, hol a porta a moldvai, a havasalföldi, az erdélyi vajdák hűségben tartására mindig ellenvajdákat hizlalt.

28) Bethlen J. 389.

29) Nádasdy vallatásának 22-ik pontja és Nagy Ferencz vallomása Majláthnál az id. h. IV. 6z. Nagy Ferencz levele ddto 1668 sept. 9. s Nádasdynak válasza, Libr. docum III. k.

jelen lesznek társaik, talán Petróczy is. Mivelhogy pedig látjuk, hogy Erdély és a felső részek huzzák, halasztják a dolgot, ez volna szándékunk: Bory Mihály october közepe felé, azon ürügy alatt, hogy az érsektől (Szelepcsényitől) sok bánalmat szenvedett, század magával felkeresi, s ha nincsen módja őt személyesen kezébe ejthetni, jószágait s a haza egyéb ilyen pestiseinek jószágait elfoglalja. Ekkor eljárásának okát kérdezendik Borytól a megyék, s ő válaszoló leszen: hogy annyit és annyit szenvedett, hogy a haza mily nyomoruságra jutott sat. A megyék e válasz következtében felkelnek, Petróczy és Faragó Trencsént elfoglalják, s ezen országrész rendei táborba szállva, megirandják ő felségének, hogy ők távolról sem akarnak pártot ütni, de szándékuk, törvényeikre támaszkodva, magokat mindenki ellen megvédeni; s felhívást intézendenek Nádasdyhoz, hogy jöjjön közéjük, és tartson hivatalból országgyűlést, mert már egy egész év folyt le a nádor halála óta. Táborozás közben a rendek fegyveres kézzel elfoglalják a bányákat, a harminczadokat, elpusztítják a velök nem tartó magyarok és németek urodalmaikat, megvesznek néhány erősséget s az ott találtató pénzeket a közszükségek fedezésére fordítják, a hűtlen hazafiakat kiirtják, a budai vezírnek ajándékot küldenek, oly kérelemmel, hogy csak távolról nézze az egészet, Barkóczynak két vagy három száz hajdúval megérkezését siettetik, Fábrián Farkas által segédet kérnek a felső megyéktől, hol, névszerint Szepesvárt, october 9-én Erdődy Ádám temetése alkalmával gyűlést tartandanak az érdekeltek, s hová akkorra Kende Gábor is vissza fogott jöni Erdélyből. Az Istenre kérjük nagysádat, nyilatkozzék minél előbb e tárgyban, vagy mutasson más módot, más eszközöket, mert különben elveszünk. Közölje e levelet nagysád a bánnaal, s ez üzenje meg a nádornénak, hogy mikor fog tartatni az eperjesi gyűlés. ³⁰⁾

30) Libr. diplom. III. k. ex orig. authent. C. Michaelis Viczay.

Nádasdyt elrémitette a vad terv, elrémitette annyival is inkább, mert a körmőczi kaland nagy zajt ütött Bécsben is, s mert Rottal János, az egésznek összefüggését gyanítani kezdvén, Bory Mihályt magához ügyekezett csalogatni, további nyomozás végett. Az országbíró ekkor már csak arra kérte a társakat, úgy látszik, hogy őt is, magokat is ne döntsék könnyelműen a végveszélybe, s hogy a nádorságot szánják inkább neki, mint Forgács Ádámnak, vagy Zichy Istvánnak.

E tájban Zríni, az eladósodott Zríni, indítványt tett fegyveres kézzel menni Erdődy Imre kastélyára, hol vagy száz-ezer forintot lehetne találni; az indítvány végrehajtás nélkül, a szövetség pénz nélkül maradt. E hézag pótlására egy Gich Kazimir nevű lengyel, követül küldetett Párisba. XIV-dik Lajos ekkor ifjusága virágjában állott, küszöbén egy hosszú pályának, melyen fegyverrel sokat szerzett, pénzzel még többet vásárlott magának, a francia állodalomnak. Hírnév utáni vágyában Leopoldot is, Velenczét is támogatta a török ellen; Szentgothardnál francia segédhadak működtek, Candiában azonkép. IV. Fülep spanyol király halála alkalmat szolgáltatott az ifju fejdelemnek, fegyverhez nyúlni saját nevében, saját érdekében. Neje Mária Terezia, leánya volt Fülep királynak; számára Lajos a spanyol korona által birtokolt németalföldi tartományokat követelte. Atyja ugyan lemondatott vele örököségi jogáról, midőn házasságra léptette, de férje e lemondást csak Spanyolországra kívánta értetni, nem Németalföldre; s miután a németalföldi tartományokban divatozott magánjog szerint az első házasságban szerzett javak kirekesztőleg az első házasságból származott gyermekeket illették, Lajos így okoskodott: Mária Terezia még élt, midőn IV-dik Fülep a németalföldi tartományok birtokába jutott: ezeket tehát nőm örökli, nem Fülepnek, második házasságából született fia, Károly. Igényeinek támogatására a király 1667 májusban Németalföldre tört. A habsburgiak spanyol ága se-

gédet kért a német ágtól, s Lajos attól tartva, hogy Leopold megadhatná a segédet, ügykezett őt otthom foglalkodtatni. Ez okon követe a bécsi udvarnál utasítást vett, közelednék az elégedetlenekhez s ígérne nekik erélyes segédet azon esetre, ha Leopold pártjára kel a spanyolnak. Nádasdyt, ki mindenha szűkebb határokat akart vonni a merényletnek mint társai, ki ha czélját érendette, a tüzet melyet gyújtott, elolt-hatni kívánta,³¹⁾ megdöbbsentette a készség, melylyel Gremonville felkarolta az ügyet; ilyesmibe ő nem ereszkedhetik, mondá, ő férj, ő atya. A pénzt is visszautasította, melylyel a követ őt megkinálá vala, és Zrinit; az utóbbik azonban nem vonakodott hatezer forintot elfogadni.³²⁾

III.

A tizenhárom megye, Abauj, Zemplén, Sáros, Ung, Szepes, Gömör, Bereg, Szatmár, Borsod, Torna, Szabolcs, Ugocea, Heves ^{1669.]} 1669. április végén ismét gyűlést tartottak Eperjesen. Kassa, Eperjes, Bártfa, Szeben, Lőcse, Késmárk, Szatmárnémeti követeik is jelen voltak; Leopold biztosai között Rottal Jánost és Zrími Pétert is találjuk. Zivataros gyűlés volt. A rendek újra tiltakoztak a vasvári békekötés ellen. Pető Zsigmond ónodi kapitányt s a kassai

31) „Nádasdius — irák az 1668-diki nyáron az evangelikus urak Erdélybe, — non in eum, quem Hungaria optabat, collimat scopum; ad continuationemque rei . . . principem Apaffium urgendo, motusque in Hungaria cieñdo, hoc unicum intendit, ut per interpositionem ipsius tumultibus in Hungaria sedatis, regnum Hungariae domus austriaca donum ipsius agnoscat, omnia ipsi debere cogatur.“ Bethlen.

32) Nádasdy második vallatása, Majláthnál, IV. 69. Zrini e tájban — 1668. mártius 3-án — Leopold által felhatalmaztatott az Ádria partján fekvő jószágaiba, illetőleg ezeknek kikötőibe érkezett áruknak országszerte, nevezetesen Zágrábban eladatására. Prot. Cam. Hung. Poson, 1668 — 1689 (a nemzeti muzeumban) 305 l. I.

főkapitány helyettesét arról vádolták, hogy ingerkedései által erősségére lázasztotta a törököt, miszerint ürügy legyen, itt-marasztani az idegen zsoldosokat. Sürgették az országgyűlés tartását, hogy az evangélikusok sérelmei orvosoltassanak, hogy nádor választathassék. Apaffi biztosai Kapi György, Teleki Mihály s társaik is nehezteléssel hagyták oda a gyűlést, mert több rendbeli igényeiktől elűtettek s névszerint a vallásügy „mint nem ezen forum elébe való“ elmellőztették.³³⁾ Látni lehetett, hogy minden pillanatban lobbott vehet a lázadás. Zríni és Rákóczi elszörnyűködtek a veszély közeledésére. Még gyűlés előtt, április 25-én gyorsfutárt küldöttek Párisba, ki nyakra-főre sürgesse a segédet, mert végveszedelmök mármár környékezi őket.³⁴⁾ Lajos július 7-én válaszolá, hogy a münsteri békekötés miatt nem mehet haddal a császár ellen; ő arra inti a magyarokat, „hogy viseltessenek engedelmességgel törvényes fejedelmök iránt, s várják inkább szenvedéseik végét saját hódolatuktól és királyuk igazságos voltától, mintsem hogy magok ellen lázítsák az eget oly támadás által, melynek a keresztyénség közös ellene egymaga fogná hasznát venni.“

Meglepő, s még az ügy ezen fejleményéből is alig-alig magyarázható, hogy Zríni, ki a szövetségeket ernyedetlenül előre uszította, ki névszerint folytatva, mit Vesselényi kezdett, a lengyel királyt, a lengyel udvart is örömet megnyerte volna az ügynek,³⁵⁾ most Bécsben rögtön vádat emelt Nádasdy és a felső magyarországi pártütők ellen.³⁶⁾ Nehéz, egész bizonyossággal ki-

33) Bethlen G. 422 s kk. II. Szirmay az id. h. 215. l. Acta et Statuta tredecim Comitatum superioris Hungariae, (kézirat a n. muzeumban) 108. l. Steckel János, kisszebeni követ naplója a nemzeti muzeumban.

34) Petrovicsgyűjtemény, IV. k. 6. l.

35) Majláth, IV. 65.

36) Státustanácsi jegyzőkönyv, a cs. k. titkos levéltárban. Zríni védírata, Lünignél, Litterae Proc. Europ. II. 577.: „Consiliorum Hun-

nyomozni az indító okot, mely őt e lépésre bírta. Gyűlölet Nádasdy ellen? a vágy őt megbuktatni? de e lépés következésében veje Rákóczi is bukandó volt, s ez nem állhatott szándékában. Ha azon állításnak hitelt adhatni, melyre utóbb védelmét az ellene indított perben alapította: hogy a szövetkezés részéről csak fogás volt nagyobb hivatal kizsarlására; hogy ráijesztés által ügyekezett azt kivívni, mire őt az ősök hűsége, az ősök magas erényei, úgy elhunyt testvérének és saját magának szolgálatai érdemessé tették, — ha, mondom, hitelt lehet adni ezen állításnak, akkor jelen lépése is indokolva volna előttünk.

Egy jesuita — Donellánnak hitták — meghozta Nádasdynak a hírt, hogy árulásról vádoltatott. Az országbiró, a belső titkos tanácsos, magát a vád alól tisztítandó, illetőleg kegyelmet érdemlendő ki magának, több okiratot adott át neki. Ilyesek voltak a közte, Vesselényi és Zríni közt kötött szövetség levelci, Vesselényi utasítása a portához küldött követ számára, Gremonville felhatalmazása a magyar urakkali alkudozásra. Ezen oklevelek emlékirat kíséretében nyújtattak be, melyben előadatik: hogy a törökkel czimboráskodás csak egy évvel a Konstantinápolyba küldött első követség után jött tudomására; hogy Zrinivel és Vesselényivel csak a végre szövetkezett, miszerint terveiket megghiúsíthassa és a császárt ez uton is szolgálhassa; hogy nem mulasztotta el őt a tizenhárom megyében szőtt ármányokra figyelmeztetni; hogy pater Müller által könyörgött a császárnak, viseltetnék bizodalommal iránta, Nádasdy iránt, ő fontos dolgot fog vele közölni;

---

gariae superioris non fui complex aut particeps, licet aliunde subodoraverim, rem ibi non bene et fideliter agi pro Majestate V. C. quod ipsum in aula vestra patefeci, sed id contemptum aut non creditum, tamquam foret proprium commentum.“ Majláth 1670 május 2-án ezt mondatja Zrinivel: „er habe das verflossene Jahr Rákóczi's Pläne selbst der Regierung angezeigt“ s mi ez okon is nem tehetjük a vád évét az említett történetíróval 1668-ra.

hogy ömaga is felkérte a császárt, kérdezné ki őt, de a felség nem akart neki kérdést tenni.³⁷⁾

Leopold az emlékirat benyújtása után is hallgatott, s Nádasdy e miatti aggodalmában lábailhoz vetette magát és boesánatot kért tőle. A császár megbocsátott neki, s Lobkovitz herczeghez utasította őt, ki újabb emlékiratot nyújtatott be vele, melyben hivatkozással az elsőre, hűséget ígért s eleve magára kérte a legszigorubb büntetést, ha hűbéri kötelességéről még egy ízben megfeledkeznék. Leopold 1669. december 1-én Nádasdy megnyugtatóására Lobkovitzhoz levelkét intézett, meghagyót: adná tudtára Nádasdynak, hogy hűsége alázatos felajánlását kegyesen vette, hogy bizodalommal viseltetik iránta, hogy eddigi és ezentüli szolgálatait mindig méltánylandja. „A mit egyebet — úgy mond — még meghagyok önnek, azt szintén részletesen fogja neki előadni.“³⁸⁾ — Mit mondott, mit nem mondott még Lobkovitz neki, arról hallgatnak történeti forrásaink. De Nádasdy, kinek elsőszülöttjét Leopold csak imént a vasi, és 1670. januárius 4-én a szalai és somogyi főispánságok elnyeréséről biztosította, „ha atyja, kit Isten még sokáig boldogul hagyjon élni, dicső halállal ki fogott múlni.“³⁹⁾ Nádasdy, úgy látszik, még is némi viszonyban maradt eddigi szövetségeseivel, és Zríni, bosszuságában, hogy felfedezéseinek semmi jutalmát sem vette, hogy tisztelenséggel bántak vele, szintén folytatta boldogtalan művét.⁴⁰⁾

Apaffi nevében ősszel Rosnyai Dávid ajándékokkal ment a

37) Nádasdy első vallatása, 9-ik kérdőpont; Abele, *continuatio voti*; — a cs. k. t. levéltárban. Majláth, e helyütt megjegyzi: *Welchem Orden Pater Müller angehörte, weiss ich nicht.* Kornéli (*Fragmenta hung. hist.*) írva hagyta: „*Prioribus et posterioribus aliquot annis Philippum Müller e societate Jesu Leopoldo confitenti aures commodasse, satis liquet.*“

38) Majláth, IV. 75.

39) *Libri regii*, XIV. k.

40) *Conferenzprotocoll*, Majláthnál, IV. 75: „*Er sagte in der Antecamera: ich werde mich schon fürchten machen.*“

^{1670.}1 nagyvezírhez, kinél az 1670–ki év első napjaiban Zríni Péter, Rákóczi Ferencz, Bocskai István és társaik követével, Bukovaczkai Ferenczcel találkozott. Leopold ügyviselője a portánál — Casanova — januárius 15–én ekkép irt Bécsbe: „Egy horvát, Zríni udvarmestere mint mondják, érkezett ide néhány felső megyei magyarok által küldetve, kik készek magokat alávetni a portának és évenként hatvanezer tallér adót fizetni, hogy magokat a németek s az őket vallásukban háborgató jesuiták zsarnoksága alól kiszabadíthassák.“ A szultán a nagyvezírhez Candiába, utasította a követet, ⁴¹⁾ kinek tiszte volt oly feltétel alatt kérni a porta segédét, hogy a jelenleg német örség hűségére bízott magyarországi várak azon esetre is, ha török erő által foglaltatnának vissza, a magyar koronát, ne a portát uralják, s hogy Magyarországon Zríni, Erdélyben Rákóczi ismertessenek fejedelmekül. ⁴²⁾

Midőn e lépés Leopold tudomására jutott, februárius 28–án Kászonyi Márton Bécsből követül ment Apaffihoz, a császár–király szolgálatait mind itthon mind a portánál felajánlandó, hogy a fejedelmet annál bizonyosabban elvonhassa az elégedetlenségtől. ⁴³⁾ Apaffi szintén elejébe jött Leopold–

41) Casanova jelentése, Hammernél, IV. 268. Bethlen szerint csak tizenkétezer tallér ajánlatott fel évenkénti adóul, és Frangepan a bekövetkezett perben szintén tizenkétezerre teszi az öszletet — Majláth, V. 71 — de csak Horvátországért, így látszik.

42) Így Bethlen, hivatkozással az oklevélre, melyet szerinte a nagyvezír Apaffival közöltetett. Magyarország alatt itt a dunai részeket és Horvátországot, Erdély alatt a nagyfejedelemséget s a tiszai részeket kellett érteni.

43) Bethlen az id. h. Leopold meglepetése oly nagy volt mint aggodalma. Követéhez a spanyol udvarnál, Pötting grófhoz martius 26–kán irt ekképen: „Ich bin ganz voll negotien, absonderlich da sich in Ungern und Kroatien grosse Unruhen hervorthun. . . . Bastivi questo aviso, dass der Graf Peter von Zerín, dessen Praedecessores olim tam fideles fuerunt, so weit kommen, dass er den Türken gehuldigt, und sich durch sie pro principe Croatiae et aliarum partium declariren lassen. Videntur somnia! sunt verissima, et ego ipse non crederem nisi cum meo periculo viderem. Ich hoffe aber, Gott werde mir beistehen, und will sie schon ad mores bringen, und auf die Finger klopfen, dass die Köpf wegspringen sollen.“

nak, mert meglepetése nem volt kisebb mint ezé, midőn Rosnyai visszajövet jelentést tett neki Bukovaczki küldetéséről, s midőn alaposnak látta korán felébredt de környezete által elaltatott aggodalmát: hogy az elégedetlen magyar urak vele is ellene is készek szövethetnek a portával. „Csókolom alá- zatosan felséged kegyes atyai hajlamát, — írá április 17-én Leopoldnak — kész vagyok erőmhöz képest háladattal mindenben szolgálni.“

Bukovaczki Zríninek válaszul hozta, hogy addig míg Horvátországban császári hadak vannak, addig nem fogja kívánsága teljesülését látni. 44) A bán ez okon mind maga mind sógora Frangepan Ferencz s a szövetség egyik stájer társa Tattenbach gróf által hadakat gyűjtetett, s egy feren- czest Budára küldött a vezírbasához kérelemmel: utasítaná a végek hadnagyait vele s az övéivel közös működésre. A török bégek nem igen mozdultak; annál serényebb volt az ifju Frangepan, ki azalatt, míg Zríni Károlyvár környékén a morlák, uszkók, oláh népséget zászlai alá doboltatta, kétszáz fegyverest vetett Zágrábba s a szlavoniai rendektől hódolatot kívánt be sógora számára. 45) A Draskovicsok, kikkel Zríni rozsz lábón állott, — Erdődy Miklós, Borkovics Márton zágrábi püspök, a zágrábi káptalan, a turopolyai nemesség meg- tagadták a kívánságot, Leopoldot írásban bizonyossá tették hűségökről; a püspök és Erdődy Bécsbe siettek. Ketten en- gesztelő szabályokat tanácsoltak, mert Zríni nem hivatkozott hívságosan az ország törvényein és szokásain ütött csorbákra, s mert Herberstein károlyvárosi kapitány sokfélekép bántotta a horvátokat, sértette a bán.

Mártius 20-án összeültek a miniszterek, köztök Lobko- vitz, Montecuccoli s Hoher udvari kancellár. Ők oda nyil-

---

44) Hammer, VI. 268.

45) Majláth, V. 76.

latkoztak, hogy Zríni különösen vétkes, mert a nyert bocsánat után is visszahanyatlott előbbeni ösvényére, de hogy kívül Frangepant is el kell fogatni, kinek imént még a zenghi kapitányságot szánták, és Tattenbachot, ki inkább „bivaly“ mint jelentékeny egyén, de kit gazdagsága, hatalma veszélyessé tesznek. Egyébiránt jó lesz, Zrinit felhívni, jelennék meg magától, személyesen a felségnél, bocsánatkérés végett. Igaz ugyan, hogy ő nem fog jönni — így folytatja a jegyzőkönyv, — de mégis kíséreltessék meg, ha lehetséges-e őt ezen jámbor ember (Borkovics) által rászedni, valamint ezt IV. Henrik a vendomei herezeggel tette volt, mert ő felsége jó lélekkel megcsalhatja azt, ki őt gonosz lélekkel ily gyalázatosan megcsalta. ⁴⁶⁾

S a levél, melyet a zágrábi püspök Zrininek hozott, csakugyan „a régi kegyelem folytatásán kívül még új kegyeket“ ígért. Lobkovitz pedig Forstal Márk ágostonos által Zrinit bizonyossá tette, hogy őt semmi baj sem fogja érni, ha fiát túsul küldi s azonfelül még nevével aláírt fehér lapot, jeléül hogy bízik a császárhoz, hogy engedelmes híve leend ezentúl. A bánóság helyett, ha lemond róla, a varasdi vagy károlyvárosi kapitányságra tarthat számot, s adósságainak törlesztésére negyvenezer forint járand ki neki. ⁴⁷⁾ A bán ideig-óráig elhalasztotta a Bécsbe menést; fiát és a fehér lapot, késelem nélkül felküldötte. E közben Leopold segédet kért a németbirodalmi fejedelmektől, Spankau tábornokot Greczbe küldötte a rendelkezésére állított ezredek vezérletének átvételére, Csáktornya és Légrád megszállására; s a magyar udvari kancelláriától intézmény érkezett Horvátországba, mely Zrinit a bánágtól megfosztotta, törvényes ügyekben a zágrábi püspököt, hadiakban Erdődy Miklóst iktatván helyébe.

46) Majláth, V. 80.

47) Katona. XXXIII. 840.

Forstal — gyóntató atyja volt Zríninek — egyelőre nem adá vala által a fehér lapot, hanem következő alkupontokat terjesztett küldője nevében a miniszterium elébe: A felség lépjen fel erélyesen, — ha lehetséges, támadólag a török ellen; hadvezérekké, kapitányokká hazafiak neveztessenek; ő, Zríni, és fia, ha alkalmas leszen e tisztre, bizassanak meg a varasdi kapitánysággal; Gissint és Gottscheet, Fiumét és Tersactot nyérjék örökképen; negyvenezer forint adósságot fizessen Zrínierért a császár, s fizesse helyette évenként azon négyezeröttszáz forintot, melyek Miklós özvegyét a Zríni-jószágokból illetik; Péter neveztessék egy dragonos s egy könnyű lovas ezred tulajdonosává; ha jószágai török kézbe esnek, pótoltsanak másokkal; a bánág évdija járjon ki nagyobb pontossággal neki, mint eddiglen. Rákóczi oltalmaztassék valamennyi ellenségei ellen. Hirdettessék közböcsánat. Ezen pontok teljesítését biztosítsa a szász választó fejdelem, vagy a bajor, vagy a németbirodalmi gyűlés, vagy a pápa. ⁴⁵⁾ Alkudozás közben — ezek az oklevél végszavai — holmit még hozzáadhatni a pontokhoz, holmit levonhatni tőlök, de az ügyön hamar kell általesni, mert minden órán megérkezhetik a kapucsi basa, a porta frigylevelével kezében.

Ez fenyegetés volt, de foganat nélküli, mert Bécsben tudták, hogy a török még mindig Candiával van elfoglalva, hogy még nem ígért segédet Zríninek és társainak. Április 9-én tartott tanácskozmányában úgy vélekedett a ministerium, hogy Zrínibe nem bízhatni, mert hitét már két ízben szegte meg, s különben is túlságos feltételei el nem fogadhatók; ígérete, hogy személyesen fog Bécsbe jöni, szintén hivságos ígéret. Csak induljanak Spaukau Zríni ellen, Herberstein Frangepan ellen. Igaz, Forstal fehér lapot akar kézbesíteni Zrínitől, de ilyes lapban nem sok erő rejlik, ha az általadó nin-

45) Majláth, V. 52.

csen felhatalmazva, róla szabadon rendelkezni; igaz, Forstal túsul hozta magával Zríni fiát, de ezt nem kell kézcsokolás végett a császár elébe bocsátani, mert ez annyi volna, mint atyját a kegyelemről biztosítani; már pedig lehetetlen Zríni halálát nem kívánni, mert míg ő meg nem halandott, addig nem leszen béke az országban. Ám legyen, hivassék fel Zríni Forstal által a megtérésre, Csáktornya, Légrád, Kotori, Buccari és Buccarizza általadására, — de mindez felesleges dolog, mert addig míg Forstal küldőjéhez visszajövendett, addig Spankau már el fogott járni tisztében.

Úgy volt. Tattenbach, kinek feladása lett volna, Fürstenfeldet, Potolt, Regedét megszállani, Greczet meglepetés által hatalmába ejteni s a Stíriában szállásolt császári hadakat foglalkodtatni, martius végén elzáratván, Spankau hatezer válogatott emberrel Zríni ellen indulhatott, ki nyolczezer, jobbára morlákokból s uszkókokból állott hadakkal, tétlenül, azt sem tudva, mit tegyen, Szlavonia szélein állott. A csöceselék nép Spankau közeledésének hírére szétfutott; Horvátország, Szlavonia kisebb nemessége elejétől fogva távol tartotta magát a merénylettől. Bukovaczi török földre menekült; Zríni kétezered magával Csáktornyába vonult, Csáktornyában keresett Frangepan is menedéket Herberstein hadai elől. Spankau haladék nélkül hozzáfogott a vár vívásához; hosszas ellenállásról szó sem lehetett az erősség hézagai, az őrség gyarlósága miatt. Zríni kiüzent a várból, hagyjanak fel a vívással, biztosai már Bécsben vannak alkudozni a császárral. Az őt nem illeti, volt Spankau válasza; őt azért küldték Bécsből, hogy Csáktornyát s a hűtlenek egyéb várait hatalmába kerítse. Ekkor Zríni és Frangepan éjtszakának idején húsz, huszonöt kísérvével odahagyták a várat. Bécsbe készültek. Más nap Körmenden háltak Batthyány Kristófnál. Harmad nap egy faluban a jesuitáknál. Negyed nap — aprilis 16-án — Kéry Ferencznek, ipolykéri Kéry János és Czobor Orsolya fiának potyi

kastélyában. Ennek tulajdonosa tanácsosnak látta, Leopoldot még azon éjtszaka értesíteni, hogy Zríni és Frangepan hozzá szállottak. Ha még nálad vannak, válaszolá neki más nap a császár, erősítsd őket szándékukban, idejőni; ha máshová készülnének, tartóztasd le őket, míg katonaságot fogtam érettök küldeni. — Nem volt rá szükség; ők más nap magoktól Bécsbe érkeztek. 49)

E közben Rákóczi, ipának felhívására, Zemplénbe januárius 24-ére gyűlést hirdetett a tizenhárom megyének, mely Kassán a teendők sorozatát kijelelje, mely sereget alkosson, mely irányt adjon a mozgalomnak. A fiscus tiltakozott ezen gyűlés tartása ellen; Csáky Ferencz, a felső megyék főkapitánya, fia a brandenburgi Kata által kegyelt, 1662-ben elhalt Istvánnak, az 1666-ki murányi gyűlésnek, mint felebb láttuk, egyik részese, vonakodott benne részt venni. Mire a jelenvolt követek s Bocskai István zempléni főispán, Csákit kötelességeinek hívebb teljesítésére intették; Leopoldhoz intézett felírásukban a gyűlés tartását az országos veszélyek felmerülésével mentegették, kérvén a felséget, hogy őket egy részről a török ellen sikeresebben megvédeni, más részről az idegen zsoldosokat fékezni méltóztassék. Egy úttal magok oltalmára ezer s egynehány lovast rendeltek tartatni Bocskai István, Gyulaffi László és Ispány Ferencz kapitányok alatt. 50) A rögtön Kassára érkezett Rottal János felhívta a gyűlést, oszólnék el; összejöniök a király engedelmé nélkül, törvénytelenység, felparancsolniok a hadakat, felségsértés, árulás. Mi a haza ügyében jöttünk össze, hangzott a válasz; hadaink a végek oltalmára gyülekezendők együvé, ezekről gondoskodni jogunk sőt kötelességünk.

49) Wagner, hist. Leop. I, 243. Katona, XXXIII. 799. Majláth, V. 85. Leopold április 23-án követéhez a spanyol udvarnál: „Der Zerín und Frangepan haben sich selbst in Arrest gestellet.“

50) Acta et statuta XIII. Comitatum superioris Hungariae in conventibus eorum a. 1670, 1—32. I. Wagner. Analecta Scepi. II. 32.

Leopold most hallván, hogy a dunáninneni megyék Lőcsén szövetkező gyűlést készülnék a tizenhárom megyével tartani, Besztercebányára hirdetett gyűlést, mely martius 27-én megnyílnék, s melyen tanácsosai mind a tizenhárom éjszakkéleti, mind a dunáninneni megyékkal alkudozásba ereszkedjenek. Jelen voltak a helytartók: Szelepcsényi és Nádasdy: jelen Széchenyi György kalocsai érsek, Szegedi Ferencz váci, Bársony György váradi püspökök, jelen Forgács Ádám tárnok, Csáky Ferencz kassai főkapitány, Zichy István kamaraelnök; de a megyei és városi követek úgy találván, hogy az említett királyi tanácsosok nincsenek a sérelmek és nehézségek rögtöni eloszlatására felhatalmazva, hogy tehát hosszabb értekeződés által idejüket hiába vesztegetnék; s megértvén, hogy Zríni kitűzte a lázadás zászlaját, hogy Tattenbach elfogott, — miután sérelmeik lajstromát újból benyújtották, és Szelepcsényi iránti bizalmatlanságukat, Nádasdy iránti bizalmukat ismételve nyilvánították, martius 28-án eloszlottak. ⁵¹⁾

IV.

Alig érkezett haza Rákóczi a gyűlésből, hol Bancsi Mártonnal és Kazinczy Péterrel Zemplént képviselte, midőn hímzés nélkül pártot ütött Leopold ellen. Husvéthétfőn Starhemberg Rüdiger tokaji várnagyot és tisztársait Patakon megvendégelte, s a lakoma után, nem ingadoztathatván meg őket Leopold iránti hűségökben, mindnyájokat regéczi várába küldte, hol a foglyok tolesvai Bónis Ferencz gondjaira bízattak. Ugyan az nap Zemplén főispánja Boeskey István Ónodot megvette, Szepesy Pál borsodi alispán és Szuhai Mátyás dandáraikkal

---

51) Acta XIII. Comitatum s a t. 43—103. II.

Tokajt körülkerítették, megszállották; Szendrőt, melynek főkapitánya Vesselényi László vonakodott velök szövetkezni, fenyegették; a homonnai és varannói harminczadok pénzeit elszedték. ⁵²⁾ Csáky Ferencz rémültében Kassáról a Szepességbe szaladt.

Azonegy időben e hírrel Zríni és Frangepan Bécsbe érkeztek. A szoros elzárást tisztesebb neme az őriztetésnek előzte meg. Midőn Zríni Lobkovitzot meglátogatná s levélírára ajánlkoznék, mely Rákóczit fegyverletételre, Starhemberg szabadon-bocsátására fogja bírni, — válaszolá neki a herceg: ha ezt kegyelmed eszközölheti, szabadulást, ő felségének néhai hajlamát, jószágai visszanyerését szentül ígérem; ígérek méltóságot, hivatalt, az első főkapitányságot, mely megürülni fogott, szóval még nagy embert csinállok kegyelmedből. ⁵³⁾ Zríni megírta a levelet. Egy úttal — április 22-én — Leopold országszerte meghirdettette, hogy daczára azoknak, melyek Beszterczebányán történtek, a rendek nehézségeinek eligazítására országgyűlést volt tartandó, de Rákóczi lázadása elhalasztatta vele a szándékot. Az eperjesi gyűlésen senki se merészseljen megjelenni, a Rákóczitól meg különválók kegyelemre oltalomra tarthatnak számot, a makacsok érdemlett büntetésre. Ő, a király, felelősekké teszi a mozgalmak élén állókat a bajokért, melyek az országot, az ártatlan pórnépet érhetik. Isten, a hűtlenség boszuállója, ki Zríni Péter és Frangepan Ferencz személyeiket, jószágaikat már kezébe adta a királynak, büntársaikat is rövid idő múlva megszégyenítendi. ⁵⁴⁾ S parancsolat ment a Morvában és Sziléziában állomásozott hadakhoz, parancsolat Spork és Heister tábornokokhoz, hogy

⁵²⁾ Babocsay Izsák, *Fata Tarczaliensia*, azaz: Tarczal városának főbb változásai, 1670—1700, Rumynál, I. 27. Wagner, *Anal. Scep.* II. k. 32. I. Szirmay az id. h. 216. I.

⁵³⁾ Zríni folyamodó levele Leopoldhoz, Lünignél s innen Katonánál, XXXIII. 841.

⁵⁴⁾ Bethlen. II. 25.

fegyvereikkel súlyt kölcsönözzenek a hirdetménynek; parancsolat ment Eszterházy Pálhoz, mint az Érsekújvár elleni végek főkapitányához, és Illésházy Györgyhöz, mint Trencsén főispányához, hogy Rákóczinak ledniczei és trencsényi urodmait a kamara kezéhez juttassák. ⁵⁵⁾

A hír hatvanezer katonáról szólott, kik az éjszakkéleti megyékre fognak jöni; de e hírnél is inkább a másik, melyet nem lehetett kétségbe vonni, hogy Horvátországban, Szlavóniában a lázadás el van nyomva, hogy a budai, a kanizsai, a boszniai basák Zríni oltalmára még csak nem is mozdultak, sőt hogy ez és Frangepan Bécsben foglyok, Rákóczit és társait elzibbasztotta. A tizenhárom megye rendei Tályán május 1-én tartott gyűlésökben Boksa István indítványára a fegyvert letéttetik, Tokaj vívását abba hagyatják. Zemplén rendei Pethő Zsigmond ónodi kapitányt, Benkovics Ágostont a pálosok másod-főnökét és Kazinczy Péter főjegyzőt Bécsbe küldötték, kik hűséget fogadjanak a megye nevében és Boeszkai főispánt a fejdelem kegyelmébe ajánlják. ⁵⁶⁾ Rákóczi rövid habozás után Starhemberget és tisztársait szabadon bocsátotta, s a munkácsi várba vonult anyjához, kinek a jesuiták által támogatott közbenvetésére kegyelmet nyert oly feltétel alatt, hogy erősségeit a császári hadaknak megnyissa, és bündülj háromszázötvenezer forintot fizessen, trencsényi jószági is a fiscus kezében maradandván. A makacsok ellen Zemplén felparancsolta a nemességet, melynek hadnagyává Barkóczy Ferencz választatott. ⁵⁷⁾

Sporck tábornok, Majthényi János mint királyi biztos kíséretében Turócza jött; június elején Teplitznél Trencsénben

55) Libri regii, XIV. k.

56) Babocsay, Rumynál, I. 28. Szirmay az id. h. 221. l.

57) Eddig mind Barkóczy Ferencz mind testvére István Rákóczival tartottak, a jelen zemplényi insurrectio is talán nemcsak a makacsok, hanem egyszersmind Kopp és társai ellen parancsolatott fel. Fenn van a Barkóczyak számára csak 1671-ki sept. 14-én kelt kegyelemlevél. Libri regii, XV. k.

táborozott, s nyilatkozványában figyelmeztette Leopold híveit: „ne adjanak hitelt a lázadóknak, ne bújtossanak rémülésekben; ő csak a gonoszok ellen küldetett.” S e közben Kopp Farkas kassai helyettes főkapitány Köröskényi Gáspárt, a czékei erdő feldúlóját, a falu felgyújtóját, mert vonakodott a megye idézésére törvényt állani, huszadmagával Ujhelynél karóba vonatta, másokat a czékei erdő fáira, ki hol kezébe esett, felakasztatta. Bocskai István, Kende Gábor és Márton, Szuhai Mátyás, Balassa Imre, Petróczy István, Forgács Miklós, Szepcsy Pál, Vay Mihály, Keezer Menyhárd, Kubinyi László, Uray Mihály, Csernel Pál, Serédi Benedek, Gyulaffi László, Fábíán Farkas, Vesselényi Pál a nádor öcsésének fia, s a mozgalom egyéb főbbjei — velök Lónyay Anna, Kemény János özvegye — Erdélybe menekültek. 58) Többen az ecsedi várban kerestek biztos menedéket, kiknek valamint az Apagi Sámuel és Torma Mihály kapitányok alatti őrségnek július 14-kén oly feltétel alatt adatott kegyelem, hogy a várat német őrségnek megnyissák. 59)

Nemcsak a bécsi udvar, de általában semmi józan ember sem hitte, — írja Bethlen János, Apaffi kancellárja — hogy az annyi szusszal keletkezett lázadás egy pillanatban elenyészhessék; s ez okon az erdélyi fejdelem bécsi követe Hedri Benedek biztos reménnyel volt, miszerint az ügy Apaffi közbenvetése által még szerencsésen fog kiegyenlítődni. Midőn napról napra felérkeztek a hírek, hogy az eszélytelenül vont fegyver még eszélytelenebbül elhányatott, üres szavakkal bocsátották el a követet, mert látni való volt, hogy nagyobb csapást mérhetni ellenállás nélkül. S csakugyan Leopold, ki már nyolcz év óta nem tartott általános országgyűlést, ki a

58) Wagner, hist. Leop. I. 245. Bethlen J. II. 32. Szirmay az id. h. 222. I. Libraria diplomatum . . . statum s. XVII. in Hung. adumbr. III. k. az 1671-ik évhez.

59) Libri regii, XV. k.

Vesselényi halála által megürült nádorságot betöltetlenül hagyta, most végkép felhagyott a szándékkal, meg visszatérni az ősi alkotmány formáihoz. „A magyar ügyek jó állapotban vannak — üzené május 22-én Pötting grófnak, követének a spanyol udvarnál, — én meg akarom ragadni az alkalmat a magyar közügyek másképeni elintézésére.“⁶⁰⁾

E célra mindenekelőtt biztosságot nevezett, melynek elnöke Rottal János, tagjai Heiszter Szigfríd altábornagy, Wolkra Otto császári tanácsos, Gubasóczy János pécsi püspök és Eszterházy Farkas királyi személynök voltak, s mely Lőcsén a végett ült együvé: „hogy a közbéke meg helyreállitassék, a katonaság féken tartassék, az ártatlanok úgy mint a gonoszok felismertessenek.“ Ezen biztosságtól vettek irányt, kik külön mindenik megyében a gyanús egyéneket elfogták; kik a szabad királyi városokba, melyek eddig kapúkat zárva tartották a császári hadak előtt, névszerint Kassába, Eperjesbe, Lőcsébe német őrséget vetettek; kik Murány alá indultak, hogy a várat, „az özveesküvés nagy műhelyét“ s a várral Vesselényi özvegyét, Szécsi Máriát, hatalmukba ejtsék. Károly lothringeni herczegre bizatott e tiszt, s mit tizenhatezer embere, mit ágyui nem voltak képesek végbevinni, az sikerült sima szavainak, nyugtató ígéreteinek. Mária általadta a várat, és kivel a lothringeni herczeg úgy bánt, mint tisztos matronával, azt a zordon tábornagy, Spork, tömlöczre vetette.⁶¹⁾ Wolkra, a lőcsei biztosság tagja, Vesselényi minden irományait magához vette, magához Lessenyei Nagy Ferenczet, az irományok őrét, kinek vallomásai, s úgy látszik, a magyar kancelláriában tállátott némi levelek is, még számos egyéneket bűnvádi eljárásba bonyolítottak, tömlöczbe, vérpadra vittek.⁶²⁾

60) Majláth, V. 96.

61) Szécsi Mária Bécsbe vitetett, hol, valószínűleg kolostorban, nyolcz évvel később — 1678-ki martius 8-án — még élt. Libri regii, XVI. k.

62) Wagner, hist. Leop. I. 246. Bethlen J. II. 42.

Köztök Nádasdyt. Már augusztus végén tudomására jutott, hogy a murányi irományok, hogy mások vallomásai őt veszélylyel fenyegetik. Levelet irt Leopoldnak, melyben újból kegyelmet kért; egyszersemind több okiratot elégetett, másokat sógorának Eszterházy Mihálynak adott át őrzés végett, oly szándékkal, mint utóbb mondá, hogy hasznukat vehesse védelmére. September 3-án kétszáz lovas Pottendorfba érkezett, s az országbirót Bécsbe vitte, hol elején saját házában, utóbb az alsó-ausztriai rendek épületében fogva tartatott; Zríni és Frangepán Németujhelybe szállítottak. September 20-án Hoher János ausztriai kancellár elnöklete alatt a foglyok elítélésére bíróság alakult, melynek tizenegy tagja az udvari tanács s az alsó ausztriai kormány collegiumából választatott, magyar nem volt közöttök; a vádló szerepében Frey György kamarai ügyviselő járt el. ⁶³⁾

Nádasdy arról vádoltatott, hogy 1669-ben, midőn kegyelmet kért és nyert a császártól, nem vallott be mindent a mit tudott, s hogy azontúl is némi érintkezésben maradt előbbeni szövetségeseivel. Második vallatása közben — november 13-án rögtön kinyilatkoztatta, hogy ő nem fogja magát védeni, hanem sorsát legkegyelmesebb urának és fejedelmének tetszésére bizza. Másnap vejét Draskovics Miklóst királyi főajtónállót, s általa fiait írásban felhívta, ügyekezzenek neki kegyelmet nyerni Leopoldtól következő indító okok alapján: Ha tudná is magát törvény útján kimenteni a veszedelemből, mégis elsőséget ad a kegyelem útjának; jobb ha a világ őt bünösnek tartja s nem ártatlanul szenvedőnek. Ő bünét már korábban bevallotta a felségnek s kegyelmet kért, és hitte, hogy kegyelmet nyert, mert ama vallomása után is még többrendbeli kedvezésben részesült; ő bizonyos benne, hogy semmi lényegest el nem titkolt, de a legparányiabb részletecskéket is

---

63) Fleury folytatója, LVIII. 471.

előadnia, lehetetlen volt; ezt tennie most sem volna lehetséges, mert két éve már, hogy magát visszavonta az ügytől, s egyetmást, bizony, elfelejt az ember. Addig míg ő részt vett az ügyben, iránya nem volt a felséget veszélylyel fenyegető; ő ellenzett minden ilyenén czélzatot, s frigyársai ez okon nehezteléssel teltek el iránta, ez okon hoztak végzést, mint Fáy László vallotta volt, hogy őt, s kikét barátjainak tartottak — Tököli és Petróczi urakat — ki fogják végezni, mihelyest fegyverre kelendettek. Elfogott leveleiből egész élete tárva fekszik a felség előtt; láthatni belőlök, hogy ilyesmikbe soha sem avatkozott; „és a jelen nyomoruságban is, melyről vádoltatik, nem keresett egyebet, mint az átkozott nádorságot, s ennek elérése után, úgy vélekedett, mindent meg helyrehozhat, sőt új kegyelmeket is nyerhet ama dolgok eloltása által.“ Vegye tekintetbe a felség, hogy az ő — Nádasdy — hirét nevét már jelen fogsága is eltemette. Tekintsen nevetlenül árváira, kiknek szükséges az atyai kéz vezérlete. Emlékezzék vissza a Nádasdyak s magának a folyamodónak is hű szolgálataira. Végre, gondolja meg, hogy hatalmát a nyomorúval nem érezteti az erős. ⁶⁴⁾

Nádasdy megmaradt szándékánál, hogy a perben nem fogja magát védeni, hogy ügyészt nem fog vallani; s a bíróság ez okon felvetette a kérdést: ha lehet-e ítéletet hozni ügyében ily körülmények között? Igen, lehet, volt a végzés. — Zríni és Frangepan irásban is védelmezték magokat, s a per berekesztése előtt ügyvédül ama mellé Stielle Ádám, eme mellé Eylers János rendeltetett. „Távol legyen tőlem, — ez volt Zríni önvédelmének hangja és fonala — hivatkoznom e helytt a magyarnak ellenállási jogára, ha szabadságai megnyesetnek, ha az alaptörvények kiforgattatnak, ha teljesebb egyeduraság és korlátlan hatalom hozatnak be fokonkint a választási alapon

64) Ugyanaz, LXIII. 499 Katona, XXXIII.

nyugvó országba; távol legyen tőlem, állítani, hogy király és rendek kölcsönös esküvel kötelezték, hogy az egyiknek elállása az alkupontoktól, felmenti alólok a másik felet is; távol legyen tőlem a nádorság betöltetlenül hagyását ily hosszadalmas ideig, hittet fogadott egyéb törvények megszegését, s más sérelmeket, melyekre az elégedetlenek most széltiliben hivatkoznak, ellene vetnem felségednek. Ámbár ezen és hasonló okokból származik talán, hogy a magyar zavargásokra nincs azon gyalázat bélyege sűtve, melyeket az örökös vazallok lázadásai magokon viselnek; s hogy felséged dicsőséges háza a szabadítékos magyarokat eddigelé szelidebben és mérsékeltebben szokta büntetni, mint más lázadó jobbágyokat. De soha sem voltam oly szándékkal, hogy ilyen felelések miatt, hitemet vagy a közbékét megszegjem.“ Ezen bevezetés után általtérvén a tényre, melyről vádoltatott, mindenki előtt tudvalevő dolognak állítja: hogy ő a törökkel nem lépett frigyre, hogy semmiféle szerződést nem irt alá, hogy tettel semmiféle ellenségeskedést nem követett el a felség ellen, hogy katonái, szolgálói nem fogtak fegyvert. Ennyit külső eljárásáról, mely egymaga vonathatik büntetés alá. A belsőt, a szív titkait mi illeti, esküvel erősítheti: hogy soha sem volt szándéka pártot ütni, vagy épen a törökökkel szövetekezni; szándéka volt, őket, ha lehet, megrontani. Felső Magyarország mozgalmában nem volt része, s midőn tudomására jutott, hogy ott gonosz dolgok történnek, jelentést tett az udvarnál, de nem talált hitelt, sőt ellenkezőleg megvetéssel fogadtatott figyelmeztetése. Bukovaczki kapitányt, igaz, Törökországba küldte, de ez a felség engedelmével történt, mert röviddel azelőtt Rottal gróf által bejelentette a vádlott a törökök ajánlatait, ígéreteit, s akkor ő felsége megparancsolta, hogy szándékaik kitudására levelezésbe ereszkedjék velök. S íme támad a hír: Zríni hit-szegővé, árulóvá lett, török hadakat fog a keresztyénekre vinni, követet tart a portánál. „És én — folytatja — hogy igazat

mondjak, akarván a zavarosban halászni, s érdemeimnek annyi ízben megtagadott jutalmát esellel kizsarolni, nem ügyekeztem elnémitani a hírt, sőt növeltem kétértelmű beszédek, levelek, alkudozások által, melyek most a vádtény támogatására ellenem felhozatnak; holott csak fogások voltak nagyobb méltóság elnyerésére.“ Hogy komoly szándéka nem volt a felség ellen fellépni, — folytatja — láthatta mindenki, mert a császári hadakat, melyek a Muraköz szélein csak lassudan s rendetlenül gyűltek együvé, könnyű lett volna csapatonkint elnyomni. . . Ha ama fogás által célt ér, ha valamely nagy méltóságot zsarol ki általa a felségtől, az oly férfinak jutott volna, ki saját személyében is, s kinek családja érdemeket szerzett magának a kerésztyénségért s az ausztriai házért. . . . Megismeri ugyan és tapasztalja, hogy sem komolyan sem tréfából nem kell alkudozni a fejdelemmel; de ha ilyesmiben vétség rejlik, az minden bizonynyal nem felségsértés, nem árulás, nem hűtlenség, hanem fogás . . . melyet Auersperg minisztersége alatt mások nem minden haszon nélkül alkalmazásba vettek, mert neki nem igen volt szeme, füle az érdem kiismerésére. 65) Hiszen ha a folyamodó vétkesnek érzi magát, nem jó Bécsbe, mert Német-, Olasz-, Magyar-, Törökországokba nyitva állott előtte az út. . . S most áttér az ünnepélyes ígéretekre, melyeket a császár nevében Lobkowitz minisztertől, Hoher kancellártól vett volt. „Hallom a választ — úgy mond — hogy páter Forstall talán a maga érdekében gondolta ki mindazon ígéreteket; hogy Lobkowitz herczeg és ez udvari kancellár szavai nem elégségesek; hogy a császár nem köteles mindazt teljesíteni, mit miniszterei ígérnek; hogy a fehér lap őt, a folyamodót, kötelezi, nem a császárt. De ilyenén szőr-

65) Auersperg 1669-ben veszítette el miniszteri tárczáját, mert Leopold nyomába jött, hogy a herczeg XIV-ik Lajos által megvesztegetve, inkább francia érdekekben működött mint ausztriaiban. V. ö. Mignet, *Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV.*, II. k. 323 s. kk. II.

szálhasogatások iskolai tanár szájába valók, tisztességes kal-
márok között is alig nyernek alkalmazást, annál kevésbé
császári udvarban. Én Lobkowitz herczeggel és Hoher kan-
cellárral szerződtem, mint a császár képviselőivel, az ő sza-
vok nekem császár szava. A fehér lap kölcsönösen kötelezi a
feleket. A császári sas nem fogdos legyeket, a császári sza-
vakat jó, nemes értelemben kell venni, nem félszegben“ . . .
S miután kiemelte volna, hogy a lázadásben részt vettek közül
névszerint protestánsok is megkegyelmeztettek; miután emlí-
tette volna, hogy nemcsak őt, hanem családat, gyermekeit is
büntetik miatta, kéri a felséget: mondja ki kegyességében,
miszerint a magyart nem kötelezik a németbirodalmi törvények,
ő a császár pedig kegyesen elvállalta a magyarokat, s ezek
szerint kell eljárni a jelen ügyben. De mindezt elmellőzi, ha
úgy tetszik, hivatkozván egyedül az ausztriai kegyelmességre,
melyet bő mértékben érdemeltek ki magoknak a Zríniek. ⁶⁶⁾

Frangepan védelme nem jött reánk, legalább nem tété-
tett közzé eddiglen. Egykoru történetíró szerint: „a Zríniétől
különböző ösvényt választott, mely kétségkivül üdves lesz neki,
ha egymaga áll a perben. Őszintén bevallott mindent, keserű
könyeket sírt hibái felett, Zríni tanácsait, irományait, leveleit
a bírának általadta.“ ⁶⁷⁾ Frangepan egyébiránt úgy nem tar-
tozott az ügy vezérei, irányadói közé, mint nem Rákóczi.
Nádasdy állandóan csak három főszemélyről szólott vallomá-
saiban, s e főszemélyek voltak: ő, Zríni és Vesselényi. Midőn
Hoher kancellár őt figyelmeztette, hogy a fenforgó jelensé-
gek alapján kőpadra is vonathatnék, ha késik büntársait be-
vallani, — válaszul nyerte: ha egyebet még vallanék a kő-
padon, hazugságot mondanék. Én nemcsak senkit sem tudok,
hanem senkire még csak gyanúm sincsen. Mi mindössze
hárman voltunk, a többiek töredékesen tudták a mit tudtak.

66) Fleury folyt. LXIII. 471. Katona. XXXIII.

67) Wagner, hist. Leop. I. 251.

Felekezetünk növesztésére gyüléseket tartottunk, lakmározunk, de célzatainkat magunknak tartottuk. 65)

^{1671.]} A bírák nem siettek a per befejezésével. 1671-ki mártius 30-án parancsot vettek, hozzanak valahára ítéletet, ha bár közülök egyik vagy másik nem volna is jelen a tanácsülésben. Ehezképezt ítélethozáshoz látott a törvényszék; s az állodalmi tanács, mely elébe az ítélet terjesztetett, Lobkovitz elnöklete alatt végzést hozott: „hogy igazságot kell szolgáltatni, s az ítéleteket végrehajtani.“ A Nádasdy ellen hozott ekkép hangzott:

„Mintán Nádasdy Ferencz többszöri kegyes vallatás közben önként megismerte, vagy mintán oklevelek és tanuságok által ellene bebizonyítatt, hogy megfélekedvén a felségtől s a felség elődeitől nyert jótéteményekről, hivatalokról, megfélekedvén letett esküjéről és kötelességeiről, gonosz nagyra-vágyása és istentelen vakmerősége által ösztönöztetve, felségsértést követett el; hogy névszerint: tilos, s mint a következő mutatta, törvényes királyának és természetes urának módfelett kártékony szövetségre lépett többekkel; a felség elleni összeesküvésben részt vett; az országot külhatalomnak és külpártfogásnak alávetni ügyekezett; a mondott szövetséget borzasztó, egyszersmind hívságos és Istent sértő esküvel erősítette; számos másokat e vétségbe berántott, s ez okon alattomos gyülésekben személyesen vagy mások által részt vett; a nemességnek, a megyéknek magához, gonosz célzataihoz édesgetésére semmit el nem mulasztott; — hogy továbbá másokkal arról tanácskozott, mint kell Magyarországra törni, kiket kell fogságra vetni, kiket kell jószágaitól megfosztani; hogy a felség személye elleni célzatot mindaddig be nem vallotta, míg az más uton nem jutott a király tudomására; hogy a felség titkos leveleit hordó embertől azokat erősz-

---

65) Majláth, V. 91.

kosan elszedette, elolvasta, elsikasztotta; ⁶⁹⁾ hogy a bánya-
városokból a felséghez indított ezüstpénzt béresei által útköz-
ben elraboltatni akarta, s e végre a szükséges intézkedésről
gondoskodott; hogy nagyfontosságú titkos ügyet, mely a stá-
tustanácsban tárgyalatott, czinkosaival ő felsége kárára köz-
lött; ⁷⁰⁾ hogy egy ártatlan személy megöletését tanácsolta; ⁷¹⁾
hogy gonosz beszédet irt össze, mely az ország négy rendeit
lázasra ösztönözte; ⁷²⁾ s hogy az irományokból és a per-
ből kivilágító még több illetén borzasztó vétségeket követett
el, melyeket maga bevallott, és melyeket neki előmutatott, ál-
tala megismert, s mint maga is több ízben nyilvánítá, nem
tagadható, nem védhető irományokból reá bizonyítottak. Ez

---

69) Majláth a cs. k. t. levéltár irományai nyomán megjegyzi hogy név-
szerint Rottal titoknokától és a Bécsből elutazó erdélyi követtől szedette volt
el Nádasdy a császári leveleket. Utána veti: „Das Datum der That lässt sich
nicht ausmitteln.“ A historiographus talán nem olvasta Bethlen János e
sorait: „Prima tandem octobris 1667 iteratam obtinuit (Horváth Ferencz, Apaffi
követe) audientiam, literasque suae majestatis. . . Egressus Vienna, una cum
secretario comitis a Rottal . . . tertio die subnoctem latrones quosdam obvios
habuit, quorum prima fuit quaestio: quonam literas secum habitas reposuisset.
Spoliatusque est tam literis, quam omnibus rebus secum habitis.“ Nádasdynek
oka volt, nem biznia Apaffiba, ki az országbíró iránt, vallási buzgólkodása miatt
ellenszenvvel viseltetett. Innen van, hogy ámbár szóval, üzenetekkel kedvét
ügyekezett keresni az erdélyi fejedelemnek, írásbeli szerződésre soha sem lépett
vele. „Ex Transsilvania etiam sperant (a felső megyék érdekeltjei) ad diem
9. oct. responsum, — írák 1668 sept. 29-én Bory és Nagy az országbírónak, —
Franciscus Nagy an eo (gyűlésökre) ire possit, indeterminatus est, cum multa
ibidem sint futura nobis metuenda, et fere inutile fore judicat, cum inter Domi-
num Nádasdy et Transsilvaniam nulla adhuc liga intercesserit.“

70) Panajotti jelentését.

71) Lubomirskira vonatkozik, úgy látszik, miről felebb a szövegben;
vagy talán szintén Panajottira.

72) E beszédről, mely kétségkívül irományai közt találtatott, első vallá-
tásakor (1670-ki sept. 18-án) azt mondta Nádasdy: hogy az votum volt, melyet
a tanácsban el akart olvasni, ő tehát nem a császárt hanem a magyar rendeket
értette, midőn az ország betegségének okát a törvények, a diplomák, a szoká-
sok megvetésében látja. Második vallatásakor (nov. 13-án) a szövetkezettek
nehézségeiből hagyja keletkezni a beszédet, de ha a titoknak — úgy mond —
felteszen valamely írást, abból még nem következik, hogy tartalmát helyesli. Ő
sajnálja, hogy azon irat elveszett, melyet válaszképen szerkesztett volt.

okon a felség által jelen ügygyel meghízott bíróság valamennyi irat és okmány érett megvizsgálása után, nem akarván ő felsége az igazság folyamát megakasztani, végzést hozott: Nádasdy Ferencz mint felségsértő, becsületével, életével, jószágaival lakoljon. Megfosztatik tehát hivatalaitól; jószágai odaítéltetnek a királyi fiskusnak; személye átadatik a hóhérnak, ki jobb kezét és fejét el fogja vágni, az előtt átfaladva a halálnak. Ez neki érdemlett büntetésül, másoknak ijesztő példaul szolgáljon. 73)

Ugyan azon büntetésben marasztattak el Zríni és Frangepan. Az első ellen hozott ítélet ekkép indokoltatik: „mert másokkal tilos szövetségre lépett s koronás királyának veszedelmére összeesküdött; a nyert kegyelem után is újabb ármányokat forralt; a szándéklott lázadás előidézésére több rendbeli egyéneket idegen országokba küldött, s mi csak tehetségében állott, mindent megkísérlett; a császári hadak érkezésének hírére Csáktornyt védelmi állapotba helyezte s ellenök örsöket indított; ármányait felső Magyarországra is kiterjesztette s magának gonosz nagyravágásában másokat is lekötelt; Frangepan Ferenczet, mintán saját és családjának felmagasztalására czélzó cselszövényeit vele megízleltette, igazgatói tiszttel megbízta; közösen vele a felség országait megtámadni s idegen hatalmasságnak alávetni nemcsak ügyekezett de meg is támadta valósággal; e czélra többektől, névszerint a törököktől pénzt, hadi segédet követek által szorgalmazott; a felség egyik hadi tisztét elcsábította; Kapronczát, a keresztység védfalát több ürügy alatt a császár iránti engedelmességtől elszerezni törekedett; az 1670. mártiusban tartott beszttercebányai gyűlés néhány főbb tagjait levél által nyíltan lázadásra felhívta, minek következtében csakugyan fegyverhez fogtak, mindenféle ellenségeskedést elkövettek, ártatlan vért

---

73) Fleury folytatója az id. h.

ontottak, — mert továbbá, az oláhokat (értsd a Zengh környékén lakott óhitű gyarmatokat) és úgynevezett püspöküket szövetségesekül nyerni erőködött, azonfelül egyvalakit gyalázatos és rágalmozó utasítással ő felsége legmagasabb személye, fenséges háza és dicsőséges kormánya ellen bizonyos helyre küldött, 74) s mert az irományokból és a perből kiviláglo még több rendbeli czégyeres tettekre vetemedett.“ 75)

A Frangepant elmarasztó pontok ezek voltak: hogy Zríni eselszövényeit, melyekbe teljesen volt beavatva, fel nem fedezte, sőt titokban tartásra és az ügynek Zríni képében igazgatására kötelezte magát; hogy 1670. mártius 9-én Novogradból Csolnics századoshoz a császári hadak s az öszves német nemzet becstelenítésére irányzott, és hűtlenségét felfedező levelet adott; 76) hogy Zágráb városát, az egyházi s világi horvát rendeket s a horvát népet Zríni lázadásának megnyerni ügyekezett; hogy a Száván Petriniába küldött szüleséget elfogta; hogy több rendbeli személyeket segéd szorgalmazására Törökországba küldött; hogy az oláhoknak s úgynevezett püspöküknek Zrínihez pártoltatásán fáradozott; hogy ő felségét gyalázatosan rágalmozó utasítást másokkal egyetemben szerkesztett, olasz nyelvre fordított, s biztos helyre küldött; hogy még több illetén gonosztetteket elkövetett. —

74) Zríni 1669-ki tavaszszal abbate Palmerinit Wiesnowiczki Mihály lengyel királyhoz küldötte, oly utasítással, hogy a király szándékát Eleonóra ausztriai főhercegnővel házasságra lépni, megváltoztatni ügyekezze. Az utasítás tiszteletlenséggel szól Leopold jelleméről és eszéről, határtalan megvetéssel fő tanácsosairól. Palmerini nem ért célzt; s az utasítás, melyet Frangepan irományai között találtak a nyomozók, nagy súlylyal birt az elmarasztók mérlegében.

75) Fleury folytatója, LXIII. 511.

76) A levél, nyomban kézhez kerülése után, Regensburgba küldetett a német birodalmi rendeknek, hogy az összeesküdtek ellen annál készebben nyujtsanak segédet, ha kell. „Vix expecto, ut pileos permutemus et Germanorum in aëra evibremus. . . Hodie Carolostadium ipse eques praeteribo, post me trahens syrma 300 meorum, quibus stipatus, carolostadienses ramicapas nequicquam timeo s a t.“ Cserei (35. h.) e levelet helytelenül Nádasdynak tulajdonítja.

A magyar tanácsosok kérelme, a szentszék közbenvetése, a rokonok és saját magok folyamodása nem szereztek kegyelmet a vádlottaknak. Lobkovitz, az állodalmi tanács lelke, vesztőket akarta, vesztőket Hocher, a kiküldött bírák elnöke és szóvivője; 77) és Spinola a spanyol követ, „veszélyt jósolt a birodalomnak, veszélyt a keresztységnek, ha a pallos kivéttetik az igazág kezéből.“ Az ítélet április 30-án végrehajtott, Bécsben Nádasdy ellen, Bécsújhelyben Zríni és Frangepan ellen; csak a jobb kar előleges csonkítása engedtetett el. Nádasdy a fásultság nyugalmaival ment a halál elébe, szívét csak gyermekeinek sorsa sebzette. Zríni megindulás nélkül lépett a vérpadra; ezek — mondá a nézőkre mutatva — inkább félnek a csapástól, mely rám fog méretni, mint ennen magam. Frangepan bánatát a hit vigasztalásai enyhítették. 78)

---

77) A közvélemény alig ha csalódott, midőn kivált Lobkovitz személyes ellenségeskedésének tulajdonította a vádlottak halálát. A Mignet által kiadott „négociations relatives à la succession d' Espagne“ sajtóságos világban láttatják e státusférfiú jellemét. Midőn a francia követtel szót váltott, uráról olyas kifejezésekkel élt, melyek a Palmerininek adott utasításba beillettek volna. Most kapott az alkalmon, hűségét azoknak buktatása által tüntetni ki, kik talán óvakodnak boldogtalan merényöktől, ha a Lobkowitzok és Auerspergek, Leopold ezen fő tanácsosai, jobbagyi hűség dolgában jobb példával mennek elő. — Hocher udv. kancellár votum-ában hosszasan fejtegette a halálos ítélet végrehajtásának jogos és szükséges voltát. „Jure victoris cum victis — így szólítja meg a császárt — jure regio cum perduellibus agit, qui ut in hostes arma, ut in reos et novissima exempla meritis securim stringit. . . Neque audio privilegia regni opposites, quae nec in necessitate attendi, neque ab illis adduci possunt, quibus violatae pacis, turbatae reipublicae reis nullum juris commercium est. . . Quorsum semper clausus vagina ensis, si nunquam educitur, si non est quod in eo boni sperent, improbi timeant? . . . Ignosce mihi, Domine, si dixerò, ipsam cunctis laudabilem pietatem, ipsam benignitatem, ipsam facilitatem tuam, tot periculis tuis, tot profligatissimorum ausis ansam et audaciam praebuisse. . . s a t. Lásd: Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen, herausgegeben von der zur Pflege vaterl. Geschichte aufgestellten Commission der kais. Akademie der Wissenschaften. VIII. k. 68. l.

78) Egykoru nyomtatott és írott hivatalos s nemhivatalos jelentések. Katona, XXXIII. 878 s kk. II.

Frangepan Ferenczben kihalt nemzetségének fiága. Zríni hitvese Anna Catharina, hajadon leányával Auróra Veronikával Greczbe apácza-zárdába küldetett. Az anya megtévelyodott s pár év mulva meghalt; a leánynak sorsa ninesen tudva. Zríni egyetlen egy fiáról, János Boldizsárról még alább lesz szó.

Tattenbach december 1-én szövetségeseit a halálban követte.

V.

Alig fejezte be üléseit a löcsei biztosság, midőn Leopold újabb biztosságot nevezett ki, mely szintén Rottal János elnöklete alatt 1670. december 3-án Pozsonyban együvé ült, melynek tagjai Szelepcsényi György esztergomi érsek, Gubasóczi János pécsi püspök, Forgács Ádám helyettes országbíró, Zichy István pozsonyi kamaracelnök, Majthényi János királyi személynök, Morócz István, Pesti Endre, Mednyánszky János, Bársony János, Orbán Pál, Korompay Péter és Kerekes Menyhárd, megannyian a királyi tábla közbirái, voltak, s mely elébe Majláth Miklós királyi ügyigazgató a Spankau, Kopp és Heister hadaik által elnyomott mozgalmak részeseit idézte. Kivált a kassai és eperjesi börtönökből vagy háromszáz kisebb nagyobb nemes került ama biztosság elébe, kik közül többen jószágaik vesztésében és fogságban elmarasztattak, ketten, Bónis Ferencz és az elhunyt nádor udvari kapitánya figedi Nagy Endre halált szenvedtek. ⁷⁹⁾ A murányi várban talált irományok, s

79) Kornéli, fragm. hist. hung. II. k. 182. 311. II. — Mint Horváth-Kissevics György a biztosság titkárának jegyzeteiből látom, Bónison és Nagy Endrén, s a makacsságból elmarasztottakon kívül még lessenyei Nagy Mihály, (Ferencznek testvére) Balogh Gáspár, Bancsi Mihály, Szobonya István,

főleg a Bécsben fogva tartott lessenyei Nagy Ferencz ⁸⁰⁾ valamásai Vesselényi nádoron kívül még Csáky Ferenczet a keletéjszaki megyék főkapitányát, ⁸¹⁾ Tököli Istvánt, Bory Mihályt, Vitnyédi Istvánt és Dobai Endrét, kik megannyian már természetes halállal kimúltak, nagy mértékben terhelték; ezeknek örököseik is a biztosság elébe idéztettek, s ez vagyonukat a fiscus által elkoboztatta. — S mert kiviláglott; hogy a lefolyt mozgalmaknak nemugyan fejei de legmakacsabb párthivei lutheránusokból, kálvinistákból állottak, kénye kedve szerint a protestánsok ellen fordulhatott mindenki. Báthori Sónia küzde urodalmaiból a reformált lelkészeket, a pataki iskolából a re-

---

Csernel György, Székely András, Kátai Ferencz, Guth Dániel, Fülö Miklós, Bory György, Mikházi István és Veber János is ítéltek halálra. Midőn a biztosság 1671-ki november 6-án szétment, Leopold kegyelmébe ajánlotta a nyomorukat, s a Libri Regii, XV. kötetéből látom, hogy közülök az első nov. 26-án csakugyan kegyelmet nyert, Balogh Gáspár megkegyelmeztetésének is nyomát találtam; a többiek sem végeztettek ki, legalább Bancsy, Székely, Csernel és Mikházi nem, kikről Kocsi Bálint egykoru pápai iskolamester írva hagyta, hogy éltök idejére cseh börtönnel bűnhődtek, valamint Guth Dániel sem, kivél még alább találkozandik az olvasó. — Nem mintha a jelen politikai mozgalmakban részt vett volna, hanem mert 1638 óta magát prófétának hirdette, s mert 1665-ben Amsterdamban egy fanaticus munka (*Lux in tenebris*) jelent meg tőle, Drabicz Miklós ledniczei lelkész is Pozsonyba idéztetett. Most már nyolczvannyolczadik évében állott, s még Bethlen idejében jött át Csehországból. Jóslatait és szidalmait II-dik Ferdinand ellen az itélőszék előtt ismételte. Én őt örültnek tartottam — írja Rottal a császárnak — de a pozsonyi orvosok, mindamellet hogy katolikus csak egy van közöttök, oda nyilatkoztak, hogy az ember nem örült. — Kivégeztetett.

80) Ennek sorsáról az egykoru Bethlennél ezt olvassuk: „cui tamen proditio haec nefanda incarcerationem, torturas et consequenter necem mox peperit.“ Hogy lessenyei Nagy Ferencz két évnél tovább börtönben ült, az nem szenved kétséget, de hivatalos oklevelekből az is bizonyos, hogy 1673-ki aprilis 19-én kegyelmet nyert s hogy egy évvel később még élt. Kivüle a vádlottak közül még Hidvéghi Mihály és Szenthe Bálint azért nyertek kegyelmet, mert részben vallomásaik alapján marasztathattak el Nádasdy és társaik. Szenthe utóbb egyike volt azoknak, kik 1674-ben a protestáns lelkészek ügyében bírásokdakt.

81) Ez, hogy a gyanút magától elhárítsa, Bethlen szerint, igen munkás volt a mult évben mások elzáratásán, de rövid idő mulva bekövetkezett halála véget vetett ezen foglalkozásának s elejét vette saját beperlésének.

formált tanárokat; Sopronyban egyelőre egy, majd valamennyi, Szakolezán két, Kőszegen két, Rosnyón egy templom elvették az evangélikusoktól, el az eperjesi collegium is; Kassán, melynek polgárai véres tusát vívtak az őrséggel, Spankau, már most felső magyarországi főkapitány, 1670-iki Katalin napján a főegyházat visszaadatta a katolikusoknak; 1671 végén a hajdúvárosok közül külön mindenik katolikus kapitány gondjaira bízott. ⁸²⁾

Leopold az országban telelő katonaság minden szükségét az ország által fedeztette, s azonfelül még tetemes pénzadót vetett nemesre, nem-nemesre egyiránt, és minden font hús, minden pint bor, ser, pálinka után, mészárossal, esaplárossal országszerte fogyasztási adót fizettetett. ^{83 a)}

Ezen rendszabályok végrehajtásával első sorban Kollonics Leopold bízott meg. Unokája a stájer földről ide szakadt s

82) Babocsai Rumynál, I. 32. Das verwirrtte Königreich Hungarn, 192. I. Kornéli, II. 196. — Ekkor jelent meg Bársony György szepesi prépost és nagyváradai püspök következő munkája: „Veritas toti mundo declarata, argumento triplici ostendens, Sacratiss. Caes. Reg. Majestatem non obligari tolerare in Ungaria sectas lutheranam et calvinianam,“ Kassa, 1671. Egyik argumentuma így hangzik: „Pacificationibus (viennensi et linciensis) novarum religionum exercitium permittebatur absque praejudicio catholicae religionis . . . ac si diceretur: lutheranis et calvinianis in Ungaria degere liceat, si summos pontifices sacrorum reges, ecclesiam ac concilia infallibilia agnoscant . . . Id si sectarii fecerint, nulli erunt usquam lutherani, nulli calviniani.“ Másrendbeli argumentuma ilyetén volt: „In Ungaria libertas religionis et templa permissa et helvetica et augustana formulis dogmata profitentibus: nostrates lutherani et calviniani dudum ab augustana et helvetica confessione, quin a se ipsis discesserunt, dogmata in dies instaurando, et quod heri pro divino oraculo habebant, hodie velut alienum a vero retractando.“ Feleltek e munkára nyomban Posaházi János, imént még pataki tanár, most Gyulafehérvártt Apaffi védenceze, ily czím alatt: „Falsitas veritatis toti mundo declaratae, in negotio tolerantiae exercitii publici religionis protestantium in Ungaria, breviter et dilucide ostensa,“ és Csipkés-Komáromi György debreczeni lelkész, következő könyvében: „Molimen sisyphium, hoc est: frustraneitas conatus istius, quo G. B. E. V. reformatos in Ungaria non esse helveticae confessionis . . . probare contendit.“

83 a) Egy mázsa hústól 50 dénár, egy akó bortól 30 dénár, egy akó sertől 15 dénár, egy iccze pálinkától 1 dénár fizettetett fogyasztási adóul.

Rudolf korszakában általunk többször említett Szigfrídnak, fia a római egyházhoz áttért Erneszt komáromi kapitánynak, ifjúságában, mint a máltai rend vitéze, részt vett a törökök elleni hadviselésben, de utóbb pappá szenteltetvén fel magát, 1666-ban nyitrai, 1669-ben németujhelyi püspökké lett, ^{83 b)} s most a felebbi czél elérésére elnökül adatott a pozsonyi kamarának. Habozás és kímélés nélkül, mint szokása volt, hozzá fogott tisztéhez. Eljárása rémuléssel töltötte el a nemességet. A ki ellenállott, büntetésül még nagyobb öszletet fizetett az adószedőnek. Széchenyi György, Mihálynak, 1566-ban veszprémi kapitánynak ivadóka, Mártonnak és Baan Sárának fia, előbb pécsi, veszprémi, most már győri püspök és kalocsai érsek 1671-ki aprilis 12-én következő folyamodást nyújtott be a császárnak. „Mély alázattal könyörgök felségednek, méltóztassék minapi adóparancsát felfüggeszteni; ne bírjon az érvényességgel, míglen felséged az uralkodó ház iránt rendületlenül hű tanácsosok véleményét s mások esedezéseit meghallgattad. Mert az emberek fel fognak jajdulni ezen pusztaságra jutott országban, kezeiket éghez fogják emelni, és számtalan árvák s özvegyek zokogása boszút fog kérni e gyászos parancsok szerzőire; tudja mindenki, hogy ezek nem felségedtől indultak ki. Ismerem a dicsőséges esászár s király hódolatát Isten széke előtt; tudom hogy Isten irgalmától és igazságától áldást kér magának, kedves nejének, a mi urnénknak és utódainak. Isten iránti hódolata, neje iránti szeretete, s utódokba

---

83 b) Heveneszi, Kollonicsnak későbbi években meghitt embere, kézírataiban (XXV. k.) írva hagyta: „Ibidem (Nitriae) existens scintillas rebellio-nis observavit, cumque remedium quaereretur, quomodo cancellarius Szegedi amoveri posset (hic enim ex simplicitate rebellibus correspondebat), se C. R. Majestati obtulit, quod velit cedere episcopatum Nitriensem, et Neostadiensem etsi proventibus longe inferiorem amplecti, ut dominus Szegedi Agriensis, et dominus Pálffy Nitriensis simul et cancellarius fieri posset, quod etiam nemine conscio die eadem factum est, per quod multas rebellium literas ad Cancellarium priorem scriptas, interceperunt.“

vetett reménye nevében kérem felségedet, várakozzék még csak rövid ideig e parancs végrehajtásával. A magyar nemzet némi érdemeket szerzett magának az ausztriai házért. Tudva van, mennyi vért ontott ügyében. Ma is égetik, vérezik, ölik a magyart, míg a szomszéd nemzetek, biztosságban az ellenség elől, békét élveznek, mert ő, mintegy az első sorban küzdve a barbárok ellen, mást is oltalmaz meg. Első Ferdinand és Maximilian idejében is voltak büntettesek, voltak felségsértők és lázadók. Érdemlett büntetésöket vették. Büntessenek meg most is azok, kik megérdemelték. De ha méltányos-e, hogy az egész nemzet néhány gonoszért lakoljon, azt ítélje meg bölcseségében felséged. A török soha sem fog nyugodni. A nagyvezír ifjusága virágjában s dicsvágytól égve, azon leszen, hogy az ozmán birodalom határait külebb terjeszse. Visszaszorítására nem fogják véröket ontani azok, kik békeközben vagyonuktól elejtettek. . . Nyelvem fennakad, midőn szólok; kezem reszket, szemeim könybe lábadnak, midőn e tárgyról irok. Látom, hogy a bajoknak egy egész iliásza fog az adókból e nemzedékre háramlani. Szeretem a felséges császárt és királyt. Kívánom szivemből, hogy ezen ország az övé maradjon örökké. Isten boldogítsa felségedet.“ . . . A folyamodásnak nem volt eredménye; Leopold miniszterei úgy vélekedtek, hogy a lázadókat még sokkal nagyobb büntetéssel sujthatta volna a felség; váltsák meg vétköket gyors engedelmesség által. ⁸⁴⁾

Petróczi István, az elhunyt Tököli István sógora, és Szepesy Pál az Erdélybe menekült urak és nemesek nevében az 1671-diki nyáron a portához indultak kérni a nagyvezírt: fogadtassa a szultánnal pártfogása alá a magyar nemzetet, mely viszonzásul évenkinti adó fizetésére kész. A hatalmas császár — válaszolá július 18-kán a nagyvezír — titeket s

84) Kornéli, 238.

általatok a magyar népet pártfogása alá veszi; az ügy vite-
lével megbízta a budai basát: menjetek hozzá. Mentek; s
Erdélyben maradt társaikat értesítették a válaszról. Ezek, máris
markukban vélvén mit kívántak, kéri Apaffit, sietne egész
erővel Magyarországba, kapcsolná össze hadait a már táborba
szállott budai basa seregével s támadná meg a leopoldiakat.
A fejdelem tanácsosai úgy tudták, hogy a nemzetek közötti
szerződésnek nem szoktak ily hebehurgyán megkötteni, s a
tárgy bővebb kipuhatolására Balló Lászlót Budára, Brenkovics
Györgyöt a portához küldötték. Mindketten visszaérkeztek no-
vemberben. Én kész vagyok a porta parancsait végrehajtani,
— írta a basa — de még nem vettem parancsot ez ügyben.
A nagyvezír levele ekkép hangzott: Hogy a bujdosó magya-
rok saját magok s az egész ország nevében a hatalmas csá-
szár pártfogását szorgalmazzák, élő szóval előadott könyör-
gésökből és leveledből (Apaffi leveléből) megértettem. Ők
Érsekujvár vívása közben, midőn a béke a két császár között
még nem volt megkötve, ügyeikkel mit sem gondolva, nem
mozdultak; nekik nem kellett a szultán kegyelme, midőn őket
parancsomra írott körleveled e kegyelemmel megkinálta; az ő
könyörgésökre tehát nem fogja a némettel kötött békét fel-
bontani a hatalmas császár. Add ezt tudtokra. Isten oltal-
mazzon. — A bujdosók sirva fakadtak, midőn e levél velök
közöltetett. És újra könyörögtek Apaffinak, vetné magát újból
közben a nagyvezírnél, a basánál. A fejdelem kívánságukra
hajlott.

Leopold biztosai, hivatkozással a fennálló békekötésre,
felkérték a portát: ne tűrné, hogy a Magyarországból meg-
szökött lázadók Erdélyben ármányaikat folytathassák. Köprili
^{1672.]} ez okon ekkép írt Apaffinak: A német követ panaszt
emelt a fényes portánál, hogy a két császár közötti békét
bizonyos zshiványok megzavarják, kik ragadozásból élnek, s
kik méltó büntetést várva a római császár tiszteitől, hozzád

menekültek, veled tartanak. A porta nem akart hitelt adni a vádnak, mert téged jámbor emberül ismer. Ha azonban mégis úgy volna, akkor, mihelyest e levelet átolvastad, küldd el magadtól ama zsványokat, mert a hatalmas császár csorbítatlanul akarja megtartatni az övéi által a békét. — A követ e levél kézhezadása után maga kívánt maradni Apaffival; a tanácsosok visszavonultak, s commentárul a levélhez ekkép szólott a török: Mit írt neked a német követ sürgetéseire a nagyvezír, látod. A német panaszkodott, hogy nálad zsványok lappanganak, rablásból élő, gyűlöletes emberek; ezeket ha itt mulatoznának, vedd ki udvarodból; ha pedig nem csavargók, hanem magyar urak és nemesek menekültek hozzád, maradjanak a hatalmas császár ezen örökös tartományában, s tudósítsd állapotukról, számukról a portát, hogy megértvén ügyöket, célirányosan intézkedhessék a nagyvezír. ⁸⁵⁾

Apaffi ehez képest nemcsak tűrte Erdélyben a hozzá menekülteket, kiknek ügyében Macskási Boldizsárt Bécsbe küldte: hanem még tovább is menvén, levelet intézett a hajdúkhöz, melyben őket segédéről biztosította, ha a bujdosó magyarság pártjára kelnek.

A reájok erőszakolt katolikus kapitányok előre láthaták, hogy első alkalommal ellenök fordul a kerület. Nehány főpap foglalásai szintén egyengették az utat a bujdosóknak. Bársony György váradi püspök és szepesi nagyprépost még januáriusban kilencz szepesi községből kiűzte a lelkészeket; áprilisban és májusban Kolosvári Imre egri nagyprépost a bártfai evangélikusoktól szedegetett el templomot és iskolát; júniusban és júliusban Széchenyi György kalocsai érsek, horvát zsoldosok kíséretében, mint amazok, a Hegyalját térítgette;

85) Bethlen, II. 100. 163. V. ö. gr. Kemény József, I. Apaffi Mihály időkorai eredeti levelekben, Kovacsóczy Mihály Arpádiájában, III. k. 103. 112. 115. 119 s tt. II. — Szepesy Pál jegyzetei a nemz. muzeumban.

szintakkor Szegedi Ferencz egri püspök az evangélikusok eperjesi lyceumát általadta a jesuitáknak s a lelkészeket és tanárokat száműzte, Kassán a superintendenst ötöd magával fogságra vettette. A dolgok ez állásában augusztus végén Vesselényi Pál, Petróczy István, Szuhai Mátyás, Szepesy Pál, Kende Gábor, Ispán Ferencz és Forgács Miklós nyolczszázad magokkal kijőnek Erdélyből, a váradi basától ötszáz török lovast magok mellé vesznek, s a hajdu-városok öszves legénységét felültetik. ⁸⁶⁾ Csakhamar tizenötezer ember állott zászlaik alatt. Spankau kassai főkapitány, Leopold kevés számú német hadaival átkelt a Tiszán, hogy a bujdosók előhaladását késleltesse, hogy a folyamon levő réveket ellenök megvédje; de kénytelen volt előlük a tulsó partra visszavonulni. A magyar hadak Kállónál elbocsátva a törököket, gyorsan utána nyomultak, és september első felében Petróczy Kendével Regécznél járt tábort, hová Rákóczi Ferencz előlük bezárkozott; Szuhai és Szepesy Kassát fenyegették, Nagybányával kaput tárattak magoknak; Vesselényi Pál meggyesi várában dandárának növekedését leste; mások Tokajt, Patakot, Ónodot, Szendrőt megszállották; Bélteket és Putnokot megvették. A Leopoldhoz hű maradt katolikus nemesség Munkácsban Rákóczi Sófianál, Ungvárt Homonnainénál keresett menedéket, a királyi hadak növekedését bevárando. Irgalmatlan kezek, felizgatva az imént említett főpapi eljárás által, katolikus lelkészeken és egyházakon szörnyűségeket vittek véghez. ⁸⁷⁾

Apaffi hívei közül Teleki Mihály kővári kapitány, mint

86) Bethlen, II. 245. Babocsai Rumynál, I. 33.

87) Bethlen, II. 244.: „In Nagyszőlős duobus patribus, (ferenczesek voltak) qui non pridem reformatorum ecclesiam occuparant, virilibus ademptis, quo erga religionem essent animo, documentum dedere . . . . Infensos prae caeteris eos persecutores ecclesiae sunt experti, quibus quicquid adimi potuit, ablatum est.“ — Babocsai Rumynál, I. 35.: „Nagyobb része a sok ezerekből álló magyar hadaknak az egész országra a prédáért kiszéledvén, valaholott ökröt, tehenet . . . kaphatott, pápistáénak fogván, indifferenter széltében hajtotta.“

sógora a férjét vezérlő fejedelemnének, de rendkívüli ügyességénél fogva is nagy befolyással birt férfiú, fő pártfogója volt a bujdosó magyarságnak. Ennek előkelőbb tagjai a nádorságot ígérték neki, úgy látszik. ⁸⁸⁾ Ellenére a fejedelem tanácsosainak de a fejedelem engedelmével, ki saját emberét akarta az elégedetlenek élén látni, hogy nélküle vagy épen ellene ne oldathassék meg az ügy, hogy Bethlen és I. Rákóczi György nyomába léphessen, — Teleki september 16-án Veszselényi Pál, Forgács Miklós és Gyulaffi László kíséretében, öszvesen hétszáz lovassal és ötszáz gyaloggal Kővárról Szatmár alá indult. A hely parancsnoka september 20-án kétezer némettel, hatszáz magyarral, s feles taraczkokkal kitörvén az erősségből, Teleki gyalogait leöldöste, ötmagát s lovasait megszalasztotta. ⁸⁹⁾ E győzelem meg lelket öntött Leopold híveibe, kiket az eddigi csapások, névszerint az enyiczkei ütközet hire, mely september 12-én Spankau hadainak Kassába szorításával végződött, rendkívül elfélték. Enyiczkeről Petróczi, Szuhai, Kende és Szepesy hadaikat Sárosba vitték, hol halállal és jószágvesztéssel fenyegetvén mindazokat, kik hozzájuk állani vonakodnak, ⁹⁰⁾ Eperjest, Kisszebent és Bártfát megvették, s innen Szepesre törvén, Késmárkot hatalmukba ejtették, Lőcsét megszállották. A gazdagon felszerelt és tetemes őrséggel ellátott város diadalmason ellenállott; a parancsnok, Diepenthal, féken tartotta a polgárságot, mely a megszállók kezére akarta játszani a helyet. ⁹¹⁾ Koppnak német, Eszterházy Pálnak az éjszaknyugoti végek főkapitányának és Barkóczy István szabolcsmegyei főispánnak magyar, s Pálffy Károlynak horvát hadaik elől Petróczi és társai october 17-kén Eperjesig visszavonulnak, s elnyeretvén tőlök Barkóczy ígéretei által a hajdúk,

---

88) Cserei Mihály historiája, 65.

89) Bethlen, II. 272.

90) Wagner, Anal. Scep. I. 162.

91) Excerpta ex chron. scep. Wagnernél, II. 35.

Kassa alól is tovább állanak. Spankau nem késett Koppal és társaival egyesülni, s a bujdosók Györkénél october 26-án megverettek, elszélesztettek. Közülök ezeröttszáz, köztök néhány lelkész, a csatamezőn maradt, tizenöt zászlójok, négy ágyú-jok ott veszett. Az imént kezökbe jutott erődök most nagyából megadták magokat a győzőknek, kik részben Tokajnál általkelvén a Tiszán, Debreczenig, Kállóig, az erdélyi szélekig a megfutamodott hadnak nyomában voltak.⁹²⁾ A hajdúk kezökre dolgoztak, Böszörményben Petróczit és Kendét elfogták, de tartván a töröktől, meg szabadon bocsátattak.

S azalatt, míg a leopoldiak elleneiken erőt vettek a Tiszánál, hátukban, kivált Liptó s Árva megyékben, mihelyest Kopp hadait onnan kihozá vala, felkeltek az evangélikus pórok, s Pika Gáspár vezérlete alatt Árva várát megvették. És ám-bár Spork a hozzá, Trencsénbe, menekült megyei tisztviselő-ekkel tüstént Árvában termett, s véres boszút vevén a felkelte-ken, és az árvai várát is visszafoglalván, november 25-én Pikát nyársra huzatta, huszonnégy falusi bírót felakasztatott⁹³⁾: rövid idő múlva ujra fejet emelt az evangélikus pór-ság, az Árva-várhoz közelebb eső katolikus helységeket pusztította, lakosaikat sanyargatta, s az ellenök küldött Pálffy-ezredből négyszáz embert leöldösött.⁹⁴⁾ Az éjszaknyugoti megyék Tököli István halála és Petróczit távozása óta már nem igen voltak összeköttetésben az Erdélybe menekült ren-dekkel, de a belháború most ott is zajlott, s jelleme majdnem kirekesztőleg vallási volt. Pongrácz György vácsi püspök

92) Bethlen, II. 310. Babocsai, Rumynál, I. 35. Kornéli, 255. Das verwirrte Königreich Ungarn, 200. Wagner, Analecta Scepus. II. 35 — 38.

93) Speculum Hungariae . . . editum a filiis Hung. genuinis pro nunc in partibus transtibisc. degentibus a 1675. K. I. a nemz. muzeumban. Wagner, Analecta Scepus. II. 38.

94) Das verwirrte K. Ungarn, 201.

és esztergomi nagyprépost s vele Majthényi János királyi személynök az év elején Nagyszombatban elfoglalták az ágostai és helvécziai hitvallásuk templomaikat; Szelepcsényi György esztergomi érsek és Kollonics Leopold németujhelyi püspök és magyar kamarachök, Pozsonyban, a kamara székhelyén, júliusban az evangélikusok egyházát és gymnasiumát bezáratták s használatul a katolikusoknak általadták, — külön biztosságsúlyos büntetést mért az általadást ellenző község főnökeire. Trencsén, Selmecz és Beszterczebánya városokban s több kisebb helységekben szintén elszedettek az evangélikusoktól templomok, imaházak, iskolák. Mindez megelőzte a bujdosók hadjárását; mindez közös érdek kapcsaiban egyesítette a fel-föld keleti és nyugoti megyéit, mindez amott inkább a közép és kisebb nemességet, emitt kivált a polgárságot dühre gyúlasztotta. Midőn Bársony György váradi püspök, evangélikus szülők gyermeke, s mint felebb láttuk, tettel, tollal, szóval buzgó térítő, és rokonlelkü testvére János itélőmester Turalukára Nyitrában érkeznének, a térítés művét folytatandók, július 14-én az összesereglett lutheránus parasztok Jánost baltákkal, szekerczékkel agyonütötték, Györgyöt óranegyednél tovább furkosokkal, eséplőkkel, vasvillákkal ütötték, verték, szúrták, félhalottul az útközepén hagyták. ⁹⁵⁾

VI.

Felebb olvastuk Leopold nyilatkozását, hogy a Vesselényi és társai összeesküvése által nyújtott alkalmat használni akarja a magyar közigazgatás átalakítására. Nádasdy és Zríni

---

⁹⁵⁾ Reimandus Rimandus, Pressburger Schul- und Kirchenverlust, 1673 in 4-to. Wagner, Scep. III. 115. Kornéli, 266. Katona, XXXIV. 76. Ribini.

halála után az országbirói és báni méltóságok betöltetlenül hagyattak, s csak helyettes tisztek, amaz Forgács Ádám, ez a zágrábi püspök s majd Erdődy Miklós varasdi főispán és petriniai főkapitány által töltettek be; most a Vesselényi kumulása óta, mint láttuk, szintén üresen hagyott nádorság s az esztergomi érsekek által nádor nemlétében gyakoroltatni szokott királyi helytartóság eltöröltetése ment határozatba. E végre Szelepcsényi kénytelen volt az utóbbi méltóságról, mennyiben ez törvényes ügyeken túl politikaiakra is kiterjesztés^{1673.} kedett, lemondani. ⁹⁶⁾ Leopold 1673-dik februárius 27-én ily értelmű intézményt bocsátott közre: Nagy szorgalommal azon vagyunk, hogy országainkban és tartományainkban nemcsak az igazságszolgáltatás jó lábon álljon, hanem a politikai kormányzat is minél jobban rendeztessék, s a közügyek szükséges és célirányos szerkesztése által szilárdítassék, mit az idő folyása megroskaszott. E végre nem tudunk alkalmasabb módot, mint bizonyos helyettes-kormányzóság felállítását, minő hajdanta Magyarországon, valamint a keresztyén világ jól rendezett egyéb birodalmaiban, tartományaiban is divatozott. Királyi kormányunk ez okon olyképen rendeztetik Magyarországon s a bekebelesített részekben és tartományokban, hogy a mondott helyettes királyi kormányzóság kitünő főből s melléje adott bizonyos számú tanácsosokból, titkárokból s egyéb szükséges irodai tisztekből álljon és állandóan Pozsonyvárbán székeljen. Ezen testületet felhatalmaztuk Magyarország közigazgatásának, az általunk kiadott utasítás nyomán vitelére. Fejéül jelennen Ambringen Gáspár Jánost, a német rend nagymesterét nevezzük, királyi hatalmunk teljével parancsolván, hogy Magyarország nagyobb és kisebb, egyházi és világi, politikai és katonai öszves tisztei, hatóságai s bármily rendű valamennyi lakosai ezen kormányzóság iránt engedel-

96) Kornéli, 296. Wagner, hist. Leop. I. 299. Katona, XXXIV. 91.

mességgel viseltessenek. 97) — Ambringen történetesen Magyarország született, az 1664-ki török háborúban részt vett, Candiában szintén a török ellen, Németországon a svéddek ellen vitézségének többrendbeli jeleit adta, s különben mint rendének főnöke és a német birodalom egyik papi fejedelme Mergentheimben a sváb földön székelte. Vitézsége miatt, s mert magyar módra lakmározni szerető úri ember vala, oly véleményben voltak róla a császár tanácsosai, hogy rövid idő múlva népszerűségre fog szert tenni. 98) Míddőn a császári biztosok, Nostitz és Rottal, az új magyar kormány beiktatására mártius 22-én Pozsonyba érkeztek, a városi tanács által a Dunaparton fogadtattak, s az utczákon felállított magyar és német katonasorok között, kísérelőkkel egyetemben tíz hatlovas hintón a királyi várba szállítatva, urak, nemesek és megyei követek által üdvezeltettek. Másnap reggeli kilencz órakor ismét megannyian összegyűltek a várban, s az isteni tisztelet után a rendek teremében, hol Pálffy Tamás nyitrai püspök s kancellár beiktató beszédet mondott, s hol a császári utasítás s a királyi pecsét Ambringenek általadatott, urak és megyék a hűség esküjét letették, mit fényes lakoma követett. Beiktatás utáni nap a kancellár,

97) Kazy, X, 142. A kormányzásnak utasításul adatott: I. A római-katholika vallás érdekeiről gondoskodni. II. A felség jogait épségben tartani: a közbéke háborgatásának, „conventiculumok” tartásának elejét venni; a törökökkel czimboráskodást megakadályozni; a fő hadi tanácsnak segédkezet nyújtani; a kereskedést előmozdítani, s e végre, névszerint a sulyagok és mértékek pontosságára ügyelni, a pénzérték ingadozásainak alkalmas eszközök által gátot vetni; városokban a belső és külső tisztaságra őrszemmel lenni. III. A lázadók s az urak minden vétségei felett ítéletet hozni; minden más ügyekben a barátságos kiegyenlítést megkísérteni; az özvegyek és árvák érdekeiről gondoskodni; a főrangúak gyámsági ügyeit ellenőrizni. IV. A hadsereg élelmezése, az adó kivetése, a katonai kicsapongások megvizsgálása körül czélszerűen intézkedni; a végházakban igazságot szolgáltatni. V. Kamarának és fiscusnak, hol s mikor kell, segédére lenni; egyébiránt úgy járni el a közigazgatásban, hogy működését belső megalégedéssel szemlélhesse a lakosság. Hevenesi, XXI.

98) Wagner, hist. Leop. I. 240.

másod nap a kamaraelnök, Kollonics és a város, harmad nap a kormányzó fényesnél fényesebb vendégséget adtak a rendeknek. ⁹⁹⁾

Pozsony falain kívül visszatetszéssel találkozott az új kormányzóság, s e visszatetszésre újabb foglalási terveket épít vala a porta. A bujdosók januárius végén Nyirbélteknél Szabolcsban a leopoldiak által újból megverettek, de maradványaikat jól látta a nagyváradi basa, ki élelmökről, szükségiekről gondoskodott s kinek emberei vigadalmasan poharoztak az elégedetlenekkel. A nagyvezír ugyan külsőleg nem pártfogolta az elégedetleneket, s midőn Szepesy Pál ismét segédért jött könyörögni a portához, nyilvános kihallgatása alkalmával elutasítatott. De este újból a nagyvezír sátorába vezették, s Köprili ekkép szólott hozzá: Taval a budai basához utasítottalak, jót sokat vártatok tőle, keveset nyertetek. De a porta ügyei ezt úgy kívánták. Isten most kedvezvén a hatalmas császár fegyvereinek, nagyobbakat merhetünk; színre azonban mindaddig híven akarunk a némettel kötött békéhez ragaszkodni, míg kész lesz minden a háborúhoz, míg váratlanúl megtámadhatjuk s elnyomhatjuk az ellenséget. A titkot, melybe, ime, beavattalak, csak meghitt társaidal közöljed; ha időnek előtte dobra ütöd, tudjad, hosszú karjai vannak a szultánnak. Apaffival, névszerint, ne közöld: ő nem tud titkot

---

99) Egykoru naptári jegyzetek Kovachich kéziratai között. Das verwirrte K. Hungarn, 203. l. A kormányzóság négy magyar s négy német tagból állott; amazok voltak: a főérsék, az országbíró, a pozsonyi kamaraelnök s a királyi személynök; emezek közül egy katonának, egy kamarai tanácsosnak, s két jogtudósnak kellett leünni. Öszves tagjainak s tiszteinek fizetése huszonnyolczezer ötszázötven forintban állapítatott meg. Német tagjai között Pötting János, Erhardt Ágoston, Dillensteiner Klaudius, Hofmann János tanácsosok, Spankau és Hofkirchen tábornokok neveikkel találkozunk. Egynémelyike az alsó ausztriai kormányzóságnak is levén tagja, csak időről időre érkezett, úgy látszik, Pozsonyba. Spankau néhány hónap mulva már Kassára ment. I. Protocollum Camerae Hung. Poson. 62 s kk. II., a nemzeti muzeumban.

tartani. Nyerjétek meg magatoknak a főurakat, jöjön ide közülök követül egyike a leghatalmasbagnak, kit a szultán királyul adhasson nektek. — Szepesy megköszönte a kegyes hajlamot, megigérvén, hogy öszves Magyarország követei rövid idő múlva a portához fognak érkezni, hatalmas férfiak, de még sem olyasok, kikből egyvalakit királyul szemelhessen ki a szultán, mert a magyarnak főszabadsága épen a királyválasztási jogban áll. Egyébiránt, úgy mond, lehetetlen nagyságod előtt főfő bajunkat eltitkolni. Országunk számos erősségeiben német őrségek levén, épen a főurak közül többen nem mernek velünk szövethetkezni, azonban kéz alatt velünk tartanak ők is, ügyünknek a portánál szorgalmazására buzdítanak. — Fognak-e, kérdé Szepesyt a nagyvezír, az Eszterházyak, Batthyányak, Forgácsok, Erdődyek az ügyhez állani, ha a porta nyiltan fellép mellette? — Oh igen, volt a válasz. — No hát, se baj, folytatá amaz, térj vissza a tiedhez; midőn ama nagyobb követséggel ismét a portához fogsz jőni, nagyobbakat, jobbakat hallandasz. ¹⁰⁰⁾

Szepesy, visszajövet Erdélyben, küldetésének eredményét Teleki Mihálylyal és Bánffi Dénessel, s ezeknek tanácsára Apaffival is közölte. A fejdelem alig akart hitelt adni az előadásnak, mert a portától imént visszajött saját követe, Balló László a vezír parancsát hozta: ne merjen a fejdelem a magyarországi mozgalmakba elegyedni s a szultán békéjét a római császárral megzavarni. S most Forgács Miklós, Kende Gábor, Szepesy Pál, Pécsy Gáspár és Kubínyi László, — a legeslegszakalósabb bujdosók, mint Appaffi kanczellárja, a történetiró Bethlen János mondja, — s kívülök Székely László, a fejdelem követe, Drinápolyba indultak, a portának szabott feltételek alatt hódolandók.

E közben Strassoldó Károly szatmári kapitány, Spankau

100) Bethlen, II. 352 s. kk. II.

és Spork hadaitól támogatva, a tavál óta a bujdosók hatalmában maradt Nagybányát bevette: az őrség megfutamodott. Leopold lerontatta az erősséget, hogy ne szolgálhasson újból támaszpontul az elégedetleneknek, kik Várad környékéről, hol táboroztak, a szomszéd tiszai megyéket háborgatták. Kopp áprilisban ellenök indult, s általkelvén a Tiszán, mindenek előtt Debreczen városát akarta megfenyíteni, a bujdosók fő hadi szállását. Szándéka kitudódott, s fegyvereseit számra felülmuló magyar-török dandár kész volt fogadására. Kopp, nem akarván hadait vakmerően veszélyeztetni, a gyalogságot Kállóba vetette, a lovassággal vissza, Kassára, sietett. Az ónodi magyar-német őrség áldozatul esett a dugába dült hadjáratnak: mikoron, a leopoldiak visszavonulásáról mit sem tudva, Debreczen felé sietne, a magyar-török had által felkonczoltatott. ¹⁰¹⁾

Májusban a Leopoldtól a bujdosókhoz pártolt diósgyőri őrség megfenyítésére ezeröt száz ember érkezett Kassáról. Midőn az erősség egyik kapuja s a felvonó híd már a vívók kezében voltak, meg szabadon bocsátotta az őrség Korlát kapitányt, hét világi papot s egy jesuitát, kiket már huzamosabb idő óta bilincsben tartott, s kikhez most segédért folyamodott a véginségben. A jesuita kitűzte a fehér zászlót s a vár feladására ajánlkozott, ha a benlevők kegyelmet nyernek. A leopoldiak elfogadták a feltételt, csak a főpártosok büntetését fentartva magoknak. Diósgyőr általadatott; tizenöt volt császári katona halált szenvedett, a többiek Tokajba küldettek, százhetven pór szabadon bocsátatott. ¹⁰²⁾ Ezen esztendőben — írja az egykoru tarczali jegyző Babocsai Izsák — kezdettenek legelsőben az alsó párton levő magyarok kurucz névvel, a német nemzet mellett király ő felsége

101) Bethlen, II. 352. s kk. II.

102) Das verwirrte K. Hungarn, 204.

hívségében hadakozók labancz nevezettel neveztetni; a kik tizenhárom esztendőök lefolyása alatt szertelen való nagy gyűlöléssel, maga tagja és saját nemzete ellen vérhüdött dühösséggel egymást ölni, fogyatni, vesztegetni, mint nyilvánvaló hétszer megesküött ellenséget, nem iszonyodtanak, valahol kárhozatos alkalmatosság adatott.

VII.

Midőn a bujdosók képviselői a nagyvezír drinápolyi táborába érkeztek, Köprili parancsából a városon kívül fogtak szállást, hogy Leopold biztosa, Kindsberg előtt megérkezésök titok maradjon; Lengyelország felmondotta a portának a békét, melynek kötésére tavál a szükség által kényszerítetett, s Köprili ovakodott most a romai császárt is magára lázítani. Harmincz-hét napi várakozás után titokban a nagyvezír elébe bocsátattak s ígéretet vettek, hogy a porta segíteni fogja őket, mihelyest a lengyel ügyen szerencsésen általesendett. Székely Lászlónak tudomásul adatott, hogy ura, a fejdelem, Magyarország kormányára semmi esetben se tartson számot, a portának feltett szándéka, soha és semmi áron sem engedni meg, hogy Magyarország és Erdély kormánya azonegy kézben nyugodjék. Apaffi mindemellett továbbá is pártfogolta a hozzá menekülteket, s ügyöket Turzai György által ismét és ismét a porta pártfogásába ajánlotta. Midőn Kopp már korábban figyelmeztetné a fejdelmet, hogy császár ő felsége hatalmas sereget állít ki a lázadók elnyomására, s hogy Erdélyt veszedelem fogja érni, ha czentül is pártolni találná a bujdosókat, ha vonakodik őket kiadni vagy kiűzni, — válaszul iratott neki, hogy Erdély fejdeme nem fegyveres segéddel hanem a béke eszközeivel ügyekszik véget vetni a magyarországi moz-

galmaknak, s hogy ő ismeri a császári felségnek, a keresztység fejének hatalmát, de nincs oka annak fegyvereitől tartani, kinek nem vétett. — Turzai visszajövet a nagyvezírtől levelet hozott Apaffinak, mely a fejedelmet inté, szünnék meg segédet nyújtani a bujdosóknak, levelet hozott ezeknek, mely a minapi ígéretet ismétlé. Köprili ekkor már útban volt Lengyelország felé, s rövid napok mulva Sobieski Jánostól a leendő lengyel királytól Choczimmál oly csapást vett, minő régóta nem érte a portát, s melyből a bujdosók nem nagy reményt meríthettek magoknak. ¹⁰³⁾

Szelepcsényi, Kollonics, Bársony és társaik térítési buzgalma új-új anyagot nyújt vala a gyászos belháborúnak. Napról napra több-több színhelyei a protestantismusnak templomok, iskolák, papok, szóval, külső isteni tisztelet nélkül látták falaik közt bolygani az evangélikusokat. ¹⁰⁴⁾ A vallási vakbuzgóság, melyben több éve már számos katolikus és protestáns lelkészek egymással versenyeztek, ¹⁰⁵⁾ s melyet az evangélikusok részéről kivált Vitnyédi ügyesen tudott politikai czélokra kibányászni, ¹⁰⁶⁾ keserű gyümölcsöket hozott hadmezőn és béketerén. Szelepcsényi mint törvényes ügyekben királyi helytartó september 25-kére maga elébe Pozsonyba idézte az ágostai hitvallás három superintendensét s a bányavárosi kerület evangélikus lelkészeit, hogy merényleteikről számot adjanak. Megjelent harminczhárom, köztök egy kálvinista Korponáról. Majláth Miklós királyi ügyigazgató vádat emelt ellenök: hogy nemcsak a katolikusokat általában, hanem névszerint az uralkodó ház özsves tagjait is bálványimádóknak

103) Bethlen, II. 394 s kk. II. Hammer az id. h.

104) Kornéli, 349 s kk. II. Ribini, II. 21.

105) Kis Inre és Sámbar Mátyás (udvari papjai voltak Rákóczi Sófának,) s Posaházi János sárospataki tanár 1660—1670-ben megjelent polemiai irataik e tekintetben talán legjellemzetesebbek.

106) Vitnyédi kétrendbeli levele, Kornélinál, 98. Katonánál, XXXIII. 770.

czímzik; hogy a szenteket, a boldogságos szüzet, magát a feszületet is gyalázó kifejezésekkel illetik; hogy gúnyiratokat kovácsolnak; hogy zavarokat és lázadást idéztek elő; hogy Petróczit és társait támogatták; hogy a császár küllelleneivel ármányt szőnek; hogy a szószékről izgató beszédeket mondanak a néphez; hogy tehát, mint az isteni s a földi felség sértői, büntetést érdemelnek. A törvényszéktől halált várhattak magokra. Leopold oda módosította az ítéletet, mielőtt kihirdettetett volna, hogy mondjanak le a lelkészi tisztről, és sem nyilvános helyen, sem titokban szót se tegyenek a vallásról, — ezt ha tevők lesznek, visszanyerik szabadságukat s maradhatnak a hazában; de aláírásukkal meg kell ismerniök: hogy tisztókkal visszaéltek; hogy a közrendet zavarták; hogy e miatt bíróilag elmarasztattak, a császártól kegyelmet kértek, és Magyarországon maradásra engedelmet nyertek; mely kegyelmet meghálálók az isteni tiszteletbe nem fognak avatkozni, a hűségben meg fognak maradni, s feljelentők lesznek a gyanúsokat: fogadásukat ha megszegik, javaikról, életökről rendelkezessék a császár. Kik a vallomást aláírni vonakodtak, kötelesek voltak egy hónap lefolyása alatt külföldre vándorolni, másnemű térítvény aláírása után, melynek értelmében, ha a kivándorlást bármi szín alatt elhalasztanák, a hűtlenség vétkébe fognának esni. Harminczkettő részint kivándorolt, részint az első térítvényt irta alá, a harminczharmadik katolikussá lett. ¹⁰⁷⁾

107) Ribini, II. 35. Lani György, ki a következő év idézetei között fő szerepet játszott, *Narratio historica captivitatis papisticae* s a t. czimű iratában, a 12-dik lapon ezt írja: „omnes et singuli quotquot tunc Posonii comparuerant ante ipsam sententiae pronunciationem turpissimis et foedissimis reversalibus papisticis subscribentes, ecclesiae, quae Christo in regno Hungariae hactenus colligebatur, non parum iacturae fecerunt.“ Lani az aláírási készségből és kivándorlásból következtette a jövő évi nagyobb idézést. V. ö. *Violenta nec non fraudulenta Antichristi occidentalis in Hungaria nunc furentis persecutio ut et benignissima ex eadem liberatio* M. Ludovici Lucii, ecclesiae quondam hospitalis, R.

A bányavárosok követei kérték Anbringent, engedné meg, hogy új lelkészeket választhassanak magoknak. A kormányzó, hatalmának szűk körére hivatkozott s a felség szándékára, a ^{1674.} többi evangélikus hitszónokokat is száműzni. Most egyenesen Leopoldhoz folyamodtak a követek: szabadítaná fel a bányavárosokat, hogy közülök mindenik egyegy német s egyegy tót ajku lelkészt hívhasson körébe, vagy hogy lakosaik legalább ünnep- és vasárnapokon együtt imádkozhassanak, harangszóval élhessenek, s halottaikat a szokott temetőbe vihessék; hogy továbbá a római-katholikus hitnek vallására, katholikus szertartásokbani részeltetésre s holmi szokatlan taksák fizetésére ne kényszerítessenek. Leopold tanácsosai a folyamodókat Szelepcsényihez utasították, ki 1674-iki martius 5-kére valamennyi evangélikus lelkészt és iskolamestert, „mint a közelebbi múlt években ő felsége ellen néhány gonosz ember által szervezett lázadás részeseit“ Pozsonyba, helytartósági széke elébe idézte. Az ágostai hitvalláson levők közül többen Németországba, a helvét hitvallásuk közül számosan a bujdosókhoz vonultak: de megjelent mégis háromszáz s egynehány, köztök ötvenkét kalvinista. Az ellenök emelt vád kivált Vitnyédi kétrendbeli levelén, ¹⁰⁸⁾ s a budai basa némi, kétség kívül

Liberaeque Civitatis Cremniciensis, . . . Pastoris, ab ipsomet . . . conscripta. 1678 (hely nélkül.)

108) Az egyik, Eperjesről május 10-én 1669-ben Bethlen Miklóshoz, az erdélyi kancellár fiához adatott, és szól ekképen: „Sancte conclusum est, ut libertates nostras proprio sanguine defendamus, turcarum imperatori tributum demus, cum regno Transsilvaniae unius cordis erimus. Rex Franciae praestabit tributum; per legatum gallicum obtulit; quod si non praestaret, ipsimet nos dabimus, modo sit in parato. . . . Valde bonum esset, si Transsilvaniae sacra corona occulte literas scriberet praedicatoribus ad omnes partes, bene ut dispo-nerent plebem, et ad tributum, ac etiam ut arma capiat, quando signum dabitur. Evangelicus status bene dispositus. Transdanubianam terram Soproniensibus et Kőszegiensibus praecipuis praedicatoribus commisimus. Moutanas civitates, Posonium, Cassoviam, Eperiesinum, Leutschoviam, Trenchinium, Arvam, Liptoviam, Turocium et reliqua, eorumdem locorum superintendentes et seniores parata tenent. Nos omnes pro Deo, ecclesia et libertate pugnaturi et morituri. Et papistas canes docebimus. Tantum dominationes vestrae non morentur cum

eltorzított közleményén ¹⁰⁹⁾ alapult, mely szerint ötvenezer tallért ígértek volna neki, ha minél több pópista lelkészt ügyekszik elfogni. A vádlottak koholtaknak állították Vitnyédi leveleit, vagy legalább olyasoknak, melyekhez ő nekik semmi közök, mert ők, bizony, feles számmal, még névről sem ismerték Vitnyédit; koholtaknak állították a basa által Komáromba küldött irományt; ők vétkesek, igen, ha vétek, nem-katholikusnak lenni. A bírák ¹¹⁰⁾ nem adtak hitelt a mentségnek;

hajdonicalibus oppidis et deditiis. Franciscum Rákóczi terrere oportet, sed etiam animare. Deus nobiscum, quis contra nos.“ — A másik levél Ketzer Ambrus eperjesi polgármesterhez van intézve, s kelt Pozsonyban december 30-dikán 1668-ban, hirdeti, hogy az evangélikus lelkészek országszerte megnyervék az ügynek; hogy az ausztriai, morva, cseh és sziléz atyafiakkal folyton foly a közlekedés; hogy a szószékről elő kell készíteni a népet, — „necessarium est ut in concionibus sed valde prudenter, insinuetur negotium: respectu saltem boni publici et libertatis sit sermo“; „quia vero populus a spiritualibus pastoribus dependet, et arca domini praecedebat, illi sint ubique optimis modis et formis motores, illi verbo, nos opere et gladio“; — hogy Boroszlóba és Danczkába nagy öszletekről szóló váltók (Franciaországból) érkeztek.

109) Wagnernél (hist. Leop. I. 335.) ezt olvassuk: „Budensi purpurato quinquagena imperialium millia promiseret, ut quam plurimos posset parochorum interciperet. Et revera barbarus . . . octo catholicos sacerdotés, praefectos nonnullos regios felici venatione in vincula Budam abduxerat. — Praecones, quum post diligentem stipis conquisitionem, non rediret unde fidem liberarent, negant se partem alteram pactae pecuniae soluturos. . . Dejectus lucelli spe turca, seu ab aula sua male sibi metuens . . . literas, ut erant ministrorum nominibus ac sigillis signatae, ad Comaromii gubernatorem, Hofkirchium, submittit.“

110) Ide irom a bíróság tagjait névről névre. Jobbról ültek: Szelepcsényi György esztergomi érsek, k. helytartó. Széchenyi György kalocsai érsek, győri püspök. Pálffy Tamás kanczellár, nyitrai püspök. Kollonics Leopold, pozsonyi kamara-elnök, németújhelyi püspök. Sennyey István veszprémi püspök. Klubosiczky István pécsi püspök. Balog István nagyszombati káptalanbeli. Lapsanszky János királyi táblai titoknok. Kerekesy Menyhért mosonyi alispán, k. táblai ülnök. Vályi Mihály az esztergomi káptalan jegyzője. Török György kir. táblai ülnök. Balról: Forgács Ádám országbíró-helyettes. Pálffy Miklós koronaőr. Pálffy Antal k. táblai ülnök. Szécsi István koronaőr. Erdődy György kir. táblai ülnök. A pannonhalmi apát. Szenthe Bálint királyi alhelytartó. Morócz István alország-bíró. Mednyánszky János a királyi helytartó ítélőmestere. Pesti Endre az országbíró ítélőmestere. Terstyánszky György a k. személynök ítélőmestere. Majláth Miklós a k. ügyek igazgatója. Orbán Pál. Ha e neveket olvassuk, nehéz hitelt adnunk Lapsanszky János Extractus brevis et verus-ának, melyben állítatik: „inter quos (judices) adfuere ipsi quoque acatholici.“ Sokan legalább nem voltak.

s április 4-én ítéletet hoztak, melynél fogva fej- és jószágvesztésben marasztattak el, de mely kegyelem útján oda módosítatott, hogy életököt, szabadságukat, lemondással a lelkészi s iskolamesteri hivatalról és azontúli tántoríthatlan hűség fogadásával, vagy kivándorlással válthassák meg. Szelepcsényi s mások sürgetésére a nagyobb szám május végéig aláírta a térítvények egyik vagy másik nemét; az aláírást megtagadók számra körülbelől százötvenen, Leopoldvárbá, Komáromba, Sávárba, Berencsbe, Kapuvárba s Eberhardba foglyokul küldettek. Innen felesen térítvény aláírásával segítették ki magokat; mások megszöktek, mások elholtak; a maradék: harminczkilencz helvét s huszonkét ágostai hitvallásu, része Nápolyba, része Triesztbe gályákra küldetett. ¹¹¹⁾ Ezek közül is a szenvedés, a bánat előlt nehányat; kik életben maradtak, két évvel később a svédek, a hollandiak, Szászország, Brandenburg, Lü-

---

Eldöntő súlylyal Szelepcsényi és Kollonics birtak a tanácsasztalnál; amaz egyébiránt emezt talán szintoly alaposan gyűlölte mint magokat a lelkészeket, s távollétében „röthaju német katonának“ szidta, ki majd megtanítja a tiszteletes urakat, ha vonakodnak a magyar ember szavát (önmagát érti) fogadni.

111) *Ejusmodi scripto 236 ministelli nomina sua inseruere, uti in posoniensi chartophylaceo hodie dum exstant*“ írja Wagner. Ezen chartophylaceum a pozsonyi kamara levéltára. *Narratio historica captivitatis papisticae nec non ex eadem liberatonis miraculosae M. Georgii Lani, rectoris olim gymnasii carponensis, 1676* (hely nélkül) a 18-dik lapon olvasom: „plusminus quadringenti, soli pastores et ludimagistri . . . aderant.“ Egyébiránt a Lani munkája ellen irányzott „*Animadversiones theologicopolitico-historico-criticae, 1676*“ című könyv szerzője (egyike a reversalisok aláíróinak) 29. l. előadja, hogy azon reversalisokon kívül, melyeknek tartalmát felebb láttuk, egy harmadik neme a reversalisoknak is létezett, melyekben az aláíró nem volt kénytelen magát vétkesnek vallani: „*Nos infrascripti, hisce reversalibus attestamur et nos obligamus, quod ex r. Hung., ex C. R. Majestatis D. D. nostri clem. rescripto, intra quindenam, ab hac posita die numerando, sub poena notae infidelitatis et amissione vitae et bonorum exire, nec amplius nisi ex altissime nominatae S. C. R.-que Majestatis Suae clementiss. impetrata licentia redire velimus. In cujus rei firmius robor praesentes has literas reversales, manu nostrarum subscriptione et apposito sigillo communicavimus. Posonii die 29. maji anno 1674.*“

neburg közbenvetésére szabadságokat visszanyerték, egy némelyik előbbeni állomását is a hazában. ¹¹²⁾

VIII.

Montecuccoli és Souches 1673-ban a Rajnánál s a Rajnán túl szerencsésen megmérkőztek XIV. Lajos hadaival; midőn 1674-ben Souchest a szerencse elhagyta, Spork léptetett helyébe. Itthonn Kopp, Pálffy Miklós s a Barkóczy testvérek István szabolcsi és Ferencz zempléni főispán, több ízben összeesaptak a bujdosókkal. Februárius végén Nánás mellett ötszáz kurucz esett Barkóczy István kardjába; májusban Ónodnál Pálffy horvát dandárának nagyobb része odaveszett; szintakkor Kopp, rosenbergi táborából kínos halállal fenyegette mindazokat, kik bármilyen viszonyban állanak a lázadókkal; szavát beváltandó, kit kereken töretett, kit karóra, nyársra húzatott: az ellenfél nem késett viszonzni az eljárást. ¹¹³⁾ Leopold most parancsot adott hadnagyainak, szüntessék meg a kegyetlenkedést, mely különben is visszaesik szerzőire; hadi fogolyra csak hadi törvényszék láthasson ítéletet. De a bíróságok is hebehurgyán marasztották el a foglyokat, s bárd, kerék, karó azontúl is

112) Otrókocsi Főris Ferencz rimaszécsi lelkész: *Furor bestiae contra testes Jesu Chr. in Hungaria*. Kocsi Bálint pápai iskolamester: (azonképen mint amaz, gályarab Nápolyban) *Narratio brevis de oppressione libertatis eccl. hung.*, a nemz. muzeum kéziratai között. Bruininx Gerhard (hollandi követ a bécsi udvarnál) s Van Pooth Ábrahám munkáik, az utóbbik Amsterdamban, 1684. Ribini, *Memorabilia Augustanae Confess.* II. 30. Wagner, *hist. Leop. I.* 335. Katona, XXXIV. 161.

113) Babocsai, Rumynál, I. 42. Wagner, *histor. Leop. I.* 342. Katona, XXXIV. 205. Azon korszakhoz értünk, melynek rajzát a szentemlékü Katona e szavakkal nyitja meg: „*Ex quo manum illustrandis patriae rebus admovi, tristem horum temporum, quae nunc argumentum scribendi praebent, memoriam non tantum extimui sed et exhorruui.*“

maradtak napi renden. Ekkor a vérengző tisztek a francziák ellen küldettek, s a helyökbe jöttek utasítást vettek: bánjanak emberségesen a magokat megadókkal, a hadi foglyokkal úgy, mint keresztyén ellennel bánni szokás. ¹¹⁴⁾ S míg a Tiszánál e parancs ellenére napról napra borzasztóbb alakot öltött a hadviselés, Érsekujvár török őrsége Pozsony kapujáig vitte az üszköt, s az egész környéket behódította. Komárom huszárai és hajdúi nem voltak elégségesek a török kalózok fékentartására, Leopoldvára sem felelt meg rendeltetésének; szükség volt még Sellyét és Semptét inkább megerősíteni, nagyobb őrséggel ellátni.

Erdélyben Bánffi Dénes az állandó hadak fővezére, kolozsmegyei főispán és somlyai kapitány, egyike volt azoknak, kik a bujdosók pártolását, Erdélynek miattuk veszélyeztetését élesen elleneztek; jutalmul Leopold által báróvá nevezetett, nagy cím még akkor időben, nagyobb, mint valahol, Erdélyben. A dúsgazdag büszke férfiú azontúl épen gőgössé, a kisebb nemesség, a földnép irányában zsarnokká vált; ellenei mód felett megnövekedtek. Mint a tartomány fő hadvezére, mint somlyai kapitány gyakorta surlódásba jött a váradi basával, ki a környék behódolását Erdély rovására ernyedetlenül folytatta, s ki a bárónak viszonyát a bécsi udvarral, melynél korábbi időkben segédet szorgalmazott a török ellen, hűtlenség képében tüntette fel Apaffi előtt. Az urak közül Béli Pál, Bánffi Zsigmond, Kapy György, Haller János és Pál, Teleki Mihály, Rhédey Ferencz, Naláczai István, Csáky László, Kornis Gáspár, Bethlen Miklós s mások összeszövetkeztek buktatására: Apaffi mármár versenytársat látott benne. A székelyek felparancsoltattak ispánjok, Béli Pál által: fogták el a pártütőt; nejét elfogták, ő maga megyéjébe, Kolozsvárra, menekült. Ennek őrsége, úgy a somlyai, csehi, sebes-

---

114) Kornéli, 121 e.

vári véghadak felültek mellette; Apaffi s a tanács felhívására meg szétosztak; és Bánffi, elfogatván, Bethlenbe vitetett. A fejdelem most országgyűlést hirdetett Gyulafehérvárra; tanács és rendek halált mondtak a vádlottra; Apaffi megerősítette az ítéletet. Csáky László az urak megbizásából nyakra főre sietett Bethlenbe, hogy a fejdelemtől netalán érkezhető megkegyelmezésnek elejét vegye. Éjtszakának idején Bánffit felkölteti: imádkoznék, mert meg kell halnia. A fogoly felkelt hitvese mellől és imádkozott. Aztán háló mentét vetvén nyakába, kijött a pitvarra. Csáky szőnyegre térdeltette a nyomorút s a bakó agyonmarczongolta. Az urak tudta nélkül kiadott fejdelmi kegyelemlevél három órával később érkezett meg. ¹¹⁵⁾

Egy időben Bánffival Bécsben Lobkovitz bukott; szerencsésebb mint amaz, szerencsésebb mint ama három gróf, kiket 1671-ben befolyása által megmenthetett volna a vérpadtól, csehországi urodalmaiba száműzetett; a per, mely czimborászkodását urának elleneivel napvilágra volt hozandó, megakasztatott. Bécsnek lakossága gúnykaezajjal kísérte a távozót, s a nyolczvan éves Szelepcsényi, ha egykoru jegyzetek hitelt érdemelnek, szitkokkal vett tőle bucsut. ¹¹⁶⁾

XIV-dik Lajos, mint felebb láttuk, ekkor ismét háborúban állott Leopolddal. Ez okon 1674-dik september 13-án Beaumont nevű ügyviselő küldetett a francia kormány által Erdélybe: ki Apaffit és a magyarokat Ausztria ellen hadra serkentse, s nekik Lajos részéről minél többet ígérjen; ki a király hatalmát, diadalaít előttük fitogtassa; ki azt is kémlelje ki, ha nem volnának-e hajlandók a magyarok, magoknak francia ágból királyt választani, de ki főleg czélul tűzze ki

115) Cserei, 70—86. Bethlen Miklós, II. könyv, 4, 5-dik rész.

116) Így olvastam C. N. de K. kézirati munkájában Nádasdy és társai kivégeztetéséről, mely a nemzeti muzeumban őriztetik. Az adat talán nem épen alaptalan, mert ilyesmit, igaz, hogy nem ez alkalomhoz, Cserei is említ.

magának, „őket valamely hatályos merényletre képesbökké tenni, olyatén merényletre, melynek következményeitől méltán tarthasson a bécsi udvar, mely ezt némileg akadályozza Franciaország elleneinek pártfogolásában. Ugyanis ennek elérésére semmi sem szolgálhat inkább, mint a magyarokat valamely csillámló hadi tette bírni, és tudatni a császárral, hogy ők egyetértésben vannak Franciaországgal s hogy ennek ^{1675.1} oltalmára és segédére számot tarthatnak.“¹¹⁷⁾ 1675 elején hasonló utasítással Akakia Rogér, a lengyelországi francia követségnél titkár, járt Erdélyben, a bujdosókat intő, hogy Vesselényi Pál helyett, kinek befolyása, mióta Béli vejevé lett, nőttön nőtt, Telekit bizzák meg a fővezérséggel, s ki husvétvasárnap előestéjén Fogarasban Apaffival találkozott, hogy őt a bujdosók támogatására buzdítsa. Ezek is választmányt küldtek Fogarasba, s a fejedelem segédet ígért nekik, nyilvánvalót ha a porta megengedi, titkost más-különben.

E közben Leopoldnak 1675-dik januárius 13-án kelt oltalomlevele a veszprémi, pápai, tihanyi, vásonkői, lévai és füleki őrségeket biztosította, hogy az evangélikus vallás gyakorlatában nem fognak háborgattatni; hogy ő nem fogja engedni, miszerint közülök a nem-katholikusok az áttérésre kényszerítenek. ¹¹⁸⁾ De a várfalakon kívül folyton folyt, kivált Szelepcsényi és Bársony vezérlete alatt az evangélikusok térítése; emez hat év lefolyása alatt hatezer hétszáz hatvannyolcz lelket nyert meg a római egyháznak, amaz X-dik Kelemen pápához adott levelében említi, hogy az egy esztergomi főmegyében hatvanhárom ezer fővel növekedett a katholikusok száma. Közvetlen eszközlői a tömeges áttérésnek kivált a jesuiták voltak. A rend egyik tagja eleven képét adja társai

---

117) Petrovits-gyűjtemény.

118) Libri regii, XV.

táborozásának. „Löcsén is, így ír, Jézus társasága bízott meg öt évre a szent ügygel. - Egy év közben részint Löcsén részint a szomszédban száz kilenczvenkilencz főt, köztök hét luteránus lelkészt elnyertek az eretnekektől. Még szerencsésebb sikerrel folyt a munka Tepliczában. Két atya intézésére kilenczvenkilencz főbb lakos bucsut mondott Luthernek. Követték őket az anyák, mindakét nembeli ifjuság, s végre az öszves polgárság a lelkész fiával egyetemben. Törvényt hoztak magoknak, hogy csak római-katholikus lakhassék községökben, ámulatára a szomszéd tizenhárom városnak, mert azelőtt nem tűrték falaik között a katolikusokat. Turalukán — Bársony János halálának színhelyén — Simonides János művelte az úr szőlejét. Egy éjszaka többen a hely zordon lakosai közül házára törtek. Gondolá hogy zshiványok, kik élelmet keresnek nála, mint már gyakrabban történt. Nyájasan látta őket; a mie volt, elejökbe adta. Nem vagyonodat jöttünk elvenni, hanem életedet; két plebánost már a pokolba küldtünk, te utánok mégy. Mondák . . . s irgalmatlanul megölték. Ez volt Simonides apostoli pályájának vége; Verboveczben ötszáz nyolczvan lelket vont el az eretnekségtől, Turalukán csak három híve volt. . . Az evangélikus lelkészek elmarasztását nem tudta békén eltűrni a rokon eretnekség; fenyegetés ment a gyöngyösi jesuitákra, hogy elevenen fognak megnyúztatni, ha amazok nem nyerik hamarjában vissza szabadságukat . . . A gyöngyösi ferenczesek oltalomlevelet kaptak a szultántól . . . A pálosok közül egy Boldogkőnél, egy másik Egernél halált szenvedett. . .“ 119)

A dolgok ez állásában Kassáról közbocsánatot hirdettetett a kuruczoknak, ha zászlaikat odahagyják; s vallásuk szabad gyakorlata ígértetett annyiban, mennyiben országszerte egyegy evangélikus lelkésze lehessen külön mindenik megyének. 120)

119) Kornéli, 84. 404.

120) Das verwirrte K. Hungarn.

A kuruczok többet kívántak, s török véghelyiekkel egyesülve folytatták barangolásaikat. Beregben Rákóczi Sófának kilencz falvát elhamvasztották; Varannónál, Szatmárnál, sőt Kassa szomszédságában is jelenkeztek; Sennyei Ferencz kállói kapitányt a nagytárkányi erősségben július 30-dikán meglepték, megölték. Torna és Szádvár német őrei, mert zsoldjuk késett, hozzájuk állottak. Barkóczy István közülök három ezeret Bőszörménynél megszalasztott, néhány százat kardra hányt, egy Forgácsot foglyul Kassára vitt. Schmidt ezredes Torma Mihályt, a kurucz hadak egyik alvezérét Diószegnél megtámadta: Petróczy idősb fia az ütközetben maradt, négy zászló diadaljelül Kassára küldetett. A kuruczok hamar kiépülve e csapásokból, Kállónál érzékeny veszteséget hoztak a leopoldiakra, de győzelmök után nyomban Spankau és Barkóczy által ismét megverettek. Strassoldo szatmári kapitány német, magyar, horvát hadait november elején Ónodtól Polgáriig vitte, az egri törököket visszavonulásra birta, s a hajdúk által is támogatva, Debreczent megszállotta, és kivált a bujdosók vagyonát feldúlta. ¹²¹⁾

IX.

Spankau július 13-án Kassán meghalt, utóda a főkapitányságban Strassoldo Károly volt. „Boldog, ki másnak kárán ^{1676.}[tanúl — így szólott tiszteben iktatásakor 1676-ki februárius 20-án kibocsátot körlevele, — ki pedig a maga veszedelme után nem okosodik, legboldogtalanabb, mineműnek nagy részint mutatta magát lenni Felső-Magyarország, annyi-

---

¹²¹⁾ Babocsai Rumynál, I. 50. Das verw. K. Hungarn, 211. Katona, XXXIV. 210. 240.

szor elpártolván koronás királyától, mert azon gonosz végre az erdélyiek segítségét soha úgy nem vette, hogy valamely keresztyén vár avagy város egész tartományostul pogány kézbe ne csúszott volna. ¹²²⁾

Most is annyi pártütés után a magyar nemzet jogait és szabadságát csorba nélkül akarja fentartani az ausztriai kegyesség, holott a török barátságot áhító, a szülőföldet pusztító, a testvéreket gyilkoló, sarcoló legeslegújabb lázadás is a szabadságot elnyomni, a jogokat összetépni ügyekszik. Kezére jár a Magyarország vesztét háromszáz év óta szomjazó ellenségnek. Tombol ez örömében, látva, hogy önmaga alatt vágja a fát a magyar. Végveszélytek akadályozására küldötte hozzátok seregét a császár. Nem tagadom, hogy e sereg súlyosan nyomja a szegényt: fuvar, eleség, szállás sok kell. A közpanaszok napvilágra hozzák a baj mindenik szálaeskáját. Pedig a törökök, a pártos magyarok, hol mikor lehet, sokkal többet zsarolnak. De mindemellett a harag, a neheztelés az ország e pestiseire koránt sem nyilatkozik oly dörgő hangon, mint szemben a királyi hadakkal, melyeket egyedül a polgári háború szövétnekeinek eloltására táplál a fejdelem. Magyarországtól távol kívánjátok látni e hadakat? nyomjátok el azokat, kik ellen behozattunk az országba. Ez irányban ne kiméljetez munkát, ne kiméljetez költséget, hogy ne kellésék még növelni e sereget. Ha egymásba fűzött henye karokkal nézitek a rablókat, ha szemet húnnytok előttök: Magyarország sorsa rövid idő múlva hasonló leszén Görög-, Bolgár-, Szerbországekéhoz, melyeknek fenmaradt nevök: jogaik és hatalmuk veszendőbe mentek. Hogy az övéit pusztító gyászos vihar-nak véget vethessen a császár, megbocsátja a multat, nem-

---

122) „Literarum ad Hungaros, quas typis excusas patrio idiomate qua-qua versus spargit Strassoldo, haec erat summa“, írja Kornéli. Szirmay csak néhány sort közöl a magyar eredetiből, miért az oklevelet ezekentül deákból kellett fordítani.

csak életökről hanem javaik birtokáról is biztosítja a megtérő pártosokat. De a gonoszok még gonoszbakká válnak, a királyi kegyelemben botorul félelmet látva, félelmet az ő hatalmuk elől. Rabságra vetnek katolikust, evangelikust egyiránt; ezt is azt is megrabolják, megölik, ha nem képes magát drága pénzen megváltani; keresztyén földieket Júdás módjára eladják az ennyi kegyetlenség látására elszörnyűködő töröknek. Az hallatik ugyan a pártosok között: veszszen el inkább országunk hogy sem a német bírja. De kérdeznéd meg a görög, a bolgár és rácországbelieket, ha inkább nem akarnák-e a keresztyén császár birodalmát a pogányok igájánál? Két megye többet adóz a töröknek, mint e tizenhárom mindössze a császárnak. A lázadás csak a dühös lélek makacsságára és Debreczenre támaszkodhatik: Debreczen a zsákmány raktára, a gonoszok menhelye, a segédhadak széke. Ez okon kellett őket itt is bolygatni, de a lakosság vagyona, iskoláik, templomaik semmi kárt sem szenvedtek a királyi hadaktól. Csak a bárgyu hiheti, hogy vallásuk mellett fogtak fegyvert, csak a bárgyu mentheti dühöket vallási buzgalmukkal. Protestáns fejdelmek tartományaikból kiűzték a katolikus papokat, mert a közjó elleni összeesküvés gyanújába jöttek. Száműztük a papokat, így hangzik mentségök, de a magános polgárt nem bántottuk vallásában. Hogy a protestáns lelkészek Magyarországot alája akarták vetni a töröknek, azt a Pozsonyban hozott ítélet s a törökök mellett Györkénél elhullottak holttestei napfényre hozták. Több lelkész száműzetett; ki mondhatja, hogy ezáltal erőszakot szenvedett vallásuk? s ha a lázadás üszke el fogott oltatni, akkor miért ne követhesse mindenki, tetszése szerint, vallását? Ki azzal nem gondol, ha Magyarországnak még keresztyén kézben levő része is török birtokká válik, az Krisztusnak nem ad elsőséget Mohamed felett. A török nem háborgat bennünket vallásunk szabad gyakorlatában, mondjátok. Ha mint a császár ellen, úgy for-

dultok ő ellene, nem csak szószékéről lelépteti a lelkeszt, de meg is öli. S van-e, ki ne tudná, hogy a vallásszabadság örve alatt ezren és ezren elhagyják Krisztust és Mohamedhez térnek át? Kik erre utat nyitnak, kik a rokon vért szomjuhozzák, azok előidézik, minek ovatos kikerülését ajánlja az apostol: ha egymást marjátok és eszitek, meglássátok, hogy egymástól meg ne emésztessetek. A diadalmas császár nem fog tartományainak oltalmával felhagyni; Isten ezentúl is segédére leszen a keresztyénség melletti tusájában. Éljetek boldogul, ha a keresztyénekhez akartok számítani.“ —

Egy időben e hirdetmény kibocsátásával Leopold Bécsbe hívatta a hívségében megmaradt magyar urakat, tanácskozándó velők, mint lehessen meg helyreállítani a közbékét. Ők — s köztök a pozsonyi kormány több tagjai, úgy látszik a Magyarországból mármár kikivánczó Ambringen is, — úgy vélekedtek, hogy e végre a nádorság helyreállítása okvetlenül szükséges. Kivánták továbbá az idegen hadaknak az országból kivonulását, a kamarai tisztségeknek magyarok általi betöltését, a városok, erősségek kormányának magyarokra bizatást, a nemesség adómentességét, a húsrá, borra, serre, pálinkára vetett fogyasztási díj megszüntetését, a pórok adóztatásának is az országgyűlés általi szabályozását, s általában a közügyeknek a rendek közbenjövételével elintézését. Ha nem érezhetik magokat hazájokban otthon a hazafiak, hűség, áldozatkészség dolgában nem sokat várhatni tőlök. A miniszterek úgy tudták, hogy a mozgalmakat ilyes eszközökkel lecsendesíteni akarni, annyi volna mint a hajótörés kikerülését a hajónak kormány nélkül a hullámokra bizatásától várni; a király intette a magyarokat: eszközöljék hűségök és engedelmességök által, hogy idegen zsoldosokra ne legyen szükség az országban: kedvesebb dolgot nem cselekedhetnének neki.¹²³⁾

123) Wagner, Hist. Leop. I. 548. Kornéli, 239. 259. Szirmay Pálffy Tamás kancellárnak, Bécsből 1676-ki sept. 1-jén a zempléniekhez adott

A bujdosóknak ez évben, ellenére a francia biztosok tanácsának, Vesselényi Pál volt fővezérök. Számra kilencz-ezeren Ónodnál Strassoldót megtámadták és megverték, magát a tábornokot veszedelmesen megsebesítették. Ónod vívását hijába kísérelték meg, s midőn közülök ezer lovas Kállónak tartana, Barkóczy huszárai és hajdúi, úgy Schmidt ezredes lövészei tetemes hézagot hoztak soraikba. Szatmár vívásával nem boldogultak; a Szepességből tetemes zsákmányt hoztak magokkal. Augusztusban, megtorlandók a csapást, melyet Kállónál Barkóczytól vettek, Nánást elpusztították; a város helye húzamosabb ideig lakosok nélküli sivatag maradt. Novemberben Kopp tábornok parancsából négy nemes, kik a tiszai megyéket lázítási czélzattal bentarták, iszonyatos halállal mult ki: az egyik tűzbe vettetett, a másik lófarkon hurezoltatott, a harmadik s negyedik felnyársaltattak. Leopold magyar tanácsosai figyelmeztették a koronát, hogy ilyen büntetések veszélyt hoznak a hű magyarokra, kik visszatörülés hasonló pogány eljárást várhatnak magokra. E figyelmeztetés következtében Koppnak meghagyatott, hogy ilyes kegyetlenkedéstől ovakodjék azontúl.¹²⁴⁾

Kivált a Hegyalja sokat szenvedett mind a labanczoktól mind a kuruczoktól; amazok tűzzel vassal mentek reá, mert lakosainak nagyobb része evangélikus lelkészektől vett irányt, emezek a Leopoldhoz visszapártolt Rákóczi Ferenczet, Hegyalja leghatalmasabb földesurát üldözték, s urodalmaiban, jobbagyaiban sujtották. A harminczegy éves ifju férfi 1676-ik július 1-én halt meg zborai várában; leánya Julianna Borbála tizenöt évvel később Aspremont grófnévé lett, fia Ferencz

---

levelét idézi, mely a nemességre vetett adó megszüntetéseért folyamodott megyét ekkép vigasztalja: „Nagyságtok, kegyelmetek legyen jó reménységben, az Uristen megfordítja a tanácsokat, és ennekutána kedvesebb állapotba rendelik dolgainkat.“

124) Das vewirrite K. Hungarn, 220. Wagner, hist. Leop. 550. I.

Leopold annak idején élére fog állani a kurucz hadnak. — A jelen év Claudia Felicitásnak, Leopold második nejének is halált hozott. Az elhunyt, leánya volt Ferdinánd Károly főhercegnek a tiroli ágból; harmadik hitvesül Eleonora Magdolna, a neuenburgi herceg idősb leánya szemeltetett ki a még mindig örökös nélküli császár számára.

Barkóczy Ferencz az 1677-ki év elején felment ^{[1677.} Bécsbe, engesztelő rendszabályokra bírni a miniszteriumot a kuruczok irányában. Úgy vélekedett: ha tetté válik az ígéret, hogy mindenik megyében egyegy templom átengedtetik a protestánsoknak, s ha az utóbbiak nem záratnak ki a méltóságokból, hivatalokból, sokan visszatérnek Leopoldhoz. A császár tanácsosai oly véleményben voltak, hogy szelid eljárás megedzi az ellenfél eljárását, nem hogy megtörné; de mégis felhatalmazták Barkóczyt: alkudozzék ez alapon Eperjesen a bujdosókkal. Még a mult év végén közülök néhány zászlóalj Leopoldhoz állott; Barkóczy közbenjárására most Kende Mártonnal ezerötszáz kurucz letette a fegyvert; a nagy többség jesuita-fogást vélt láthatni a békéltetésben, mely velök elhányassa a fegyvert, s őket aztán a bitófához vesse. ¹²⁵⁾

Lengyelországban Koribut Mihály halála után Sobieski János választatott királylyá. A bujdosók mindjárt uralkodásának elején segédet szorgalmaztak az új fejdelemnél, s a jelen év elején köszönetet irtak neki „kegyességeért, melyet azáltal tanusított, hogy titkos kihallgatásban a bujdosó magyar rendeket, tehát nemes Magyarországot pártfogása alá vette;“ küldjön segédet. ¹²⁶⁾ Nem küldött; és április 24-én szövetségre lépett Leopolddal, melynél fogva a szerződő felek szükség esetében egymást segitendik, világosan eltiltatván az egyik fél jobbjai minden czimboráskodástól a másik fél

125) Wagner Hist. Leop. I. 552.

126) Szepesy Pál egykoru másolatai, a nemz. muzeum kéziratai között.

lázadó alattvalóival. ¹²⁷⁾ E szövetség daczára Bethune marquis, XIV. Lajosnak Varsóban képviselője, Sobieskitől felhatalmazást nyert, lengyel földön toborzót járatni a kurucz erő növesztésére. Forval ezredes s egy Révérend Domokos nevű abbé, mint a francia udvar biztosai, Erdélybe érkeztek. A fejdelem Teleki befolyása által, ki most már a Béldicének is elébekapott, mindinkább megnyerettet az ügynek; s nevében Maesközi Boldizsár, az elégedetlen magyar rendek nevében Farkas Fábrián, Fajgel Péter és Absolon Dániel Varsóba küldettek, hol május 27-én a Bethune által indítványozott szerződés következő feltételek alatt alakult meg:

I. Apaffi és a bujdosó magyar rendek öszves hadaikkal egy egészet fognak képezni, a főhatalom a fejedelmet illetendvén, és mindkét részről a zsoldos hadak kilenczezer lovasból és hatezer gyalogból állandván; a háború jövő júliusban okvetlenül nyitattik meg, tíz ágyuval. II. Fővezér a fejdelem s a rendek közös kívánságából Teleki Mihály leszen, s ha Bethune, mire őt a rendek kéri, a maga részéről is segédhadakat küld, ezek és tiszteik szintén Telekitől fognak függeni. Ezen segédhadaknak szükség esetében Apaffi szabad átmeneget enged Erdélyen, valamint jövő télre, ha nem lehetne Magyarországon maradásuk, kész pénzért élést, szállást ad nekik. III. A bujdosók tizenkét tanácsost választanak Teleki mellé, kiknek valamint a francia követ tanácsával éljen hadviselés közben. IV. A segédpénz XIV-dik Lajos kegyelméből fognán fizettetni, megtérítése elmarad, a nélkül hogy Lajosnak e miatt némi igénye lehetne Magyarországra. V. Sem Apaffi, sem a rendek nem kevesbíthetik külön-külön tizenötezer főre szabott seregöket, a háború befejezése előtt s a király meg egyezése nélkül. VI. Jó ezredesekre s jó hadi fegyelemre nagy a szükség; Bethune kéri, küldjön tapasztalt francia

---

127) Lünig, P. Spec. cont. 444.

tiszteket. VII. Ha a porta Apaffit eltíltaná a hadviseléstől, kéz alatt mégis a szövetségesekkel tartand, s Telekit és hadait vissza nem hívandja. VIII. Apaffi és a rendek nem kötnek békét Leopolddal Lajos engedelmé nélkül; ha pedig a király békét köt Leopolddal, azon lesz, hogy a békének Apaffi és a rendek is hasznát lássák; ha végre áthághatlan nehézségek miatt a magyar ügyek nem fejthetnének meg a békeszerződésben, akkor kéz alatt Lajos mégis segíteni a bujdosókat, s a segédpénz kijárand nekik. IX. Lajosnak gondja leend, hogy e szövetség miatt Apaffinak vagy a rendeknek bajok meg ne gyűljön a portával; s a rendek kinyilatkoztatják, hogy a jelen szerződés nem akar csorbát ütni barátságukon és kötelezettségökön a porta irányában. X. Míg a háború tart, évenként százezer tallér leszen a segédpénz, azonkívül most egyelőre még húszezer tallért fizet a király, de a rendek követők által nagyobb segédpénzt fognak szorgalmazni. XI. Míg Lajosnak tetszeni fog, titokban tartatik a szerződés, melyet a király tizenöt, Apaffi s a rendek tiz hét lefolyása alatt fognak megerősíteni; a bujdosók követet küldenek Versaillesba, ki Lajosnak az ekkép velök kötött szövetségért köszönetet mondjon. ¹²⁸⁾

A nagyvezírnek közbenjött halála s a bizalmatlanság, melylyel utóda iránt viseltettek, Apaffival és Telekivel a következő évre halasztatták el a hadviselés megnyitását, mikoron már módjok és alkalmuk fogott lenni Kara Musztafát — ez volt az új nagyvezír neve — ajándékok által magoknak megnyerni. A jelen évben tehát ismét Vesselényi Pál volt a kuzuczok fővezére. Nyilatkozványt bocsátott a tizenhárom megyéhez, melyben őket összetartásra intette; felhívást Rákóczi özvegyéhez, Zríni Ilonához, melyben tüzzel vassal fenyegetődött, ha ügyét külön választja a bujdosókéétól. Még ez

¹²⁸⁾ Pray kéziratai a pesti egyetem könyvtárában. (Res transilv. ab anno 1590—1700.)

egyszer különválasztotta. S mielőtt újabb dühvel felgyúlt a nagyobb háború, Rákócziné urodalmi, névszerint a Hegyalja már nagy részt el voltak pusztítva. ¹²⁹⁾ S mint a kuruczok Hegyalját, úgy kóborlották be Mármarost Barkóczy labanczai. Éjtszakának idején az öreg Szuhai Mátyás házára törtek s felgyújtották, mert a gazda vonakodott magát megadni. Ekkor tizenhatod magával, bal kezében pisztoly, jobbában kard, e szavakkal rohant ki pitvarából: Én Szuhai Mátyás vagyok, hadd menjen ősz fejem veszendőbe az ügyért; s ha bár egy pipa dohánynyal vásárolhatnám meg életemet, kezetekből az nem kell nekem. A hajduk őt és embereit lekonzolták.

Augusztusban a kuruczok feles számmal átkeltek a Tiszán s Kassáig száguldoztak, hol Kopp tábornok, mint Strassoldonak a főkapitányságban utóda, september 23-án tisztébe iktattatott, s homnan útjokat Szepesbe véve, Késmárkot elfoglalták. October 7-kén Kopp faluról falura meghirdettetni parancsolá: „hogy senki, se nemes se paraszt ember, se úr se vármegye, se pedig annak tisztjei, se titkon se nyilván, se magok se mások által kuruczokkal ne ezimboráljon, egyebül mindennemű személyválogatás nélkül karóba vonatik“; s ugyancsak october elején kétezer lengyel Boham Kristóf marquis vezérlete alatt, Forval által Erdélyben gyűjtött dandár s körülbelől tizenkétszáz kurucz Szatmár elébe érkeztek. Schmidt, a császári hadak egyik osztályának vezére, hitelt adott három lengyel tisztnek, kik vele szólni kívántak, hogy embereik készségét a császárhoz pártolásra értésül adják. E közben Boham Nyalábvárnál tábort járatott. A leopoldiak rendetlenül a kuruczokra vetették magokat, soraikat felbontották, Major Ferencz kapitányukat megölték. Ekkor a lengyelek, kik mint Schmidt hívé vala, kapni fognak az alkalmon, hozzá áttérhetni, s Forval dandárai a leopoldiakat körülfojták s tönkre

---

129) Babocsai, Rumynál, I. k. 55. l.

tették. Ezerkétszáz ember a csatatéren maradt, köztök Herberstein szatmári kapitány s Collalto ezredes. Schmidt maga futásban keresett menedéket, Boham Ecsedre tette által a táborot. Kopp most kiindult Kassából, de felhagyott szándékával Bohamot magtámadni: Vesselényi vezérlete alatt a kurucz hadak színe kész volt fogadására. Dandárának magyar része tetemesen gyérült a folytonos szökődés által; ő maga a tél beállításával visszament székhelyébe, Barkóczy Ferenczet, mint a kassai főkapitányságban helyettesét bizva meg a kuruczok további mozgalmainak gátlásával. A megbízás nem volt olyas, melyet végre lehessen hajtani. A lengyel hadak ugyan, vezérok Boham ellen feltámadván, őt megugrasztották, magok pedig visszaköltöztek hazájokba; de Vesselényi Nagybányát bevette, s Munkács vívását, igaz hogy süker nélkül, megkísérelte. Bécei Gergely kurucz hadnagy Lúcz táján a Tiszától nem messze Pava ezredes labanczait megtámadta és megverte. A kuruczok az elfogott német tiszteket — harminczketten voltak — „Kereszteshez közel a Vereshalmon egy rendbe állítva, mind felkarózzák, kalapjaikat is mindeniknek fejére szegezik, egyet bocsátanak el közülök a végett, hogy Kassára ez irtóztató dologról hírt vihessen“. Ezen tisztekkal folytatja Babocsai az egykoru tarczali jegyző, ily képtelenül azért bántak, mert Kopp az elfogott kuruczokat akkor-időben csaknem naponkint karóztatta és más kínos halál nemével kivégeztette. Az egy kassai piacon három hónap lefolyása alatt hatvankét ízben működött a hóhér. A keresztesi nap Kopp dühét még növelendő volt, de Leopold most másod ízben elmozdította tisztéből az irgalmatlant, Würbent léptetvén helyébe. ¹³⁰⁾

130 Mémoires du Comte Betlem-Miklos, Amsterdam, 1736, II. 22—65. Das verwirrte K. Hungarn, 222—227. Kornéli, 262. 287. Wagner, hist. Leop. I. 551. Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde. Neue Folge. Brassó, 1853, I. k. 282. I. Szirmay az id. h. 246. I.

X.

A király újra véleményt kért magyar tanácsosaitól: mint lehessen Felső-Magyarország veszélyén segíteni, mint lehessen a lázadókat visszahozni a korona iránti hűségre. Bársony György, most már egri püspök, halála előestéjén sem tud vala más módot, mint a lutheránusok, a kálvinisták teljes ki-^{1678.]}irtását; Gubasóczi János váci püspök 1678-ki januárius 22-én Leopoldot király-elődeinek példájára figyelmeztette, kik hasonló viszonyok közt kegyelem útján értek czélt. Vékony egyházi belátásom szerint — írja a jámbor főpap — meg össze kellene ülnie a biztosságnak, mely ez ügyben már működött, s őszinte szerződésre lépve a lázadókkal, méltányos követeléseik teljesítését ígérnie. Köztudomásu dolog, mily módon, mily eszközökkel, mily hitegetésekkel ostromoltatnak a lázadók szivei felséged külellenei által. Ha csöcselék népből állana a lázadó had, nem fogta volna pártfogása alá venni a porta, Lengyelországból nem érkezett volna segéd, Franciaország sem nyujtott volna kezét. Kedvezésekkel kellene tehát őket megnyerni, jószágaik visszaadásával. Bölcs mondás: ha megszüntettük az okot, meg van szüntetve az okozat is. Vizsgálja meg tehát a bizottság: hogy mint keletkezett a bujdosás? mi okból idegenültek el a kedélyek? a korábbi biztosságoknak miért nem volt eredményök? jelennen miért foly az ellenségeskedés haza, keresztyénség romlására? Figyelmeztetni kell őket, hogy ügyök fejleménye nem leszen kedvező, mert felkent, koronás, apostoli királyuk ellen fogtak fegyvert. S mivelhogy ellenkezők ellenkezők által orvosoltatnak, a lázadást megszüntető eszközök azok fognak lenni, melyek ellentétben állanak a lázadást előidézőkkel. Álljon rá felséged a hű megyék által több ízben nyilvánított kívánalmakra. Ez józanabb

utat fog választatni a lázadókkal, kik, úgy látszik, Tamás apostol hívei, kik, ha nem látják tárva mindenki előtt az irgalom kapuját, ha nem fogják kézzel a kegyelem jeleit, nem hiszik, hogy jó sükere legyen megtérésöknek, hogy igényeik valósággal fognak kielégítetni. Az ügy elintézése nem szenved halasztást. Télnek idején is munkás az ellenség. A török hold felkel éjtszaka, hogy a keresztyéneket meggyilkolja. A francia keresve keres szövetségeseket. A keresztyénség előfalának végrésze is veszélyben forog; ha Magyarország eldőlt, a szomszéd tartományokra jő a sor. De Magyarország nemcsak előfoka a keresztyénségnek, hanem számos koronának is anyja, mely Zsigmond brandenburgi fejdelemnek a cseh s a birodalmi koronákat is szülte, mely számos fejdelemnek és nemzetnek hű, dicsőséges dajkája volt. A felséges ausztriai ház is tapasztalja száz s több év óta, hogy Magyarország koronák anyja, mert a rendek Zápolya János elmellőzésével I. Ferdinand császárt, utóbb más ausztriai főhercegeket, végre felségedet szabadon választották koronás királyaikul, kiváltságaik és ősi szabadságuk megtartásának reményével. E korona romlására törekedik az ellenség, hogy anyjok sorsára jussanak aztán a leányok is. Némelyek talán oly nézetben lesznek, hogy kivált a hitszegő lázadók nem érdemesek felséged kegyelmére. E kegyelmet a keresztyénség nevében kérem, melynek a magyar mell előfalul szolgál; a katolikus vallás növekedésének nevében, mely sokat remélhet, ha felséged megbocsát a lázadóknak; az ausztriai ház kegyeletes hírének nevében, melynél szebb nem gondoltathatik; felséged még nem született, de már ígért s annyi ország által fejedelmül esdett utódának nevében. ¹³¹⁾

S Leopold most tanácskozmány végett hívei közül a főbbeket Pozsonyban együvé gyülekeztette; nevében ott volt

---

131) Kazy XII-dik könyv. 260. l.

Pálffy Tamás nyitrai püspök s magyar kancellár, ott volt Hoher a freiburgi születésű császári kancellár. A magyar urak ismételték, mit már több ízben mondtak: a lázadók dühe az új kormány gyűlöletén s a vágyon sarkall, meg helyreállítani a régi viszonyokat; a népet kimeríti a sok teher, kétségbesésében semmitől sem borzad vissza; a nemesség az idegeneknek jutott polgári, hadi tisztségeket fájlalja; sokan vallásuk szabad gyakorlata mellett fogtak fegyvert; a nádori méltóság helyreállítását mindnyájan ahítozzák. A sérelmek orvoslása eloltandja a háború üszkeit. Hoher visszásnak látta e nézetet, s midőn a tanácskozmány tagjai újból és hévvel mellette nyilatkoztak, lázadónak mondta az egész nemzetet. A szó élesen sebztette a jelenvolt urakat. Jóságait tüzzel vassal pusztították a bujdosók; a ki Leopold magyar hívei közül kurucz kézbe esett, az súlyosabb szenvedést várhatott magára, mint a külföldi fogoly. Szenvedni, mert hű vagy, és mégis lázadásról vádoltatni a magad feláldozásával oltalmazott ügy emberei által, keserves dolog. Pálffy elutasította a vádat. Neki és társainak — mondá — talán csak szabad szót tenni az ország jogai mellett. Ők a király jobbágyai de nem rabszolgák. Az nem lehet vétek, ha szabadalmaik megnyesetését fájlalják. Egyébiránt, mit gondol, mit akar Hoher, azzal ő nem bibelődik. A király másnak ismeri a magyart. — Boldog Leopold! — válaszolá Hoher — ha tíz magyar között legalább egy, hű volna iránta. — Pálffyt elkapta a méreg, s Hochert összeszidta; Battyány Kristóf főpohárnok indítványára a gyűlés eloszlott. ¹³²⁾

Vesselényi Nagybánya bevétele után röviddel, hadait Debreczen környékén téli szállásaikra vitte. A tél újabb hadi készülétek közt folyt le; Teleki tanácskozás végett Somlyóba hívta a bujdosó had nagyjait: a kuruczok, a lengyel segéd

132) Kornéli, 55. Katona, XXXIV. 327.

dandár s az erdélyiek Nagybányához közel voltak, tavasz nyiltával összegyülcendők. S az erdélyiek csakugyan idejekorán jelenkeztek; de a lengyel dandár részét, midőn magyar földre akarna lépni, Lubomirski az ország belsejébe visszautasította; s a Debreczenben szállásoltak későcskén érkeztek, Vesselényi épen nem: meghasonlván Forvállal, aranyos-meggyesi várában maradt.

Az öszves had fővezére ez úttal a taval kötött szerződéshez képest Teleki volt, de a hadak e szerződés ellenére nem harmincz, hanem csak tíz, tizenkét ezer főből állottak. Teleki július 4-én Sóvártt kelt nyilatkozványában az erdélyi fejdelem, a török császár pártfogásáról bizonyossá tette a nemességet. Más nemzetektől is segédet ígért. Buzgósága az evangélikus vallás mellett nem foglal gyűlöletet magában a katolikusok iránt. Sokan a vallás ügye mellett fogtak fegyvert, a nemesség szabadságainak eltörlése miatt mindnyájan. Keresztyén hitére fogadja, hogy a ki vele és társaival tart, azt nem fogja baj érni a szövetséges had részéről; de a ki támaszát megvonja tőle, táborától, a közügytől, az nem magyar, az a magyarnak ellensége, annak vagyona fel fog perzseltetni, személye ha kézbe kerül, keservesen lakolni.

Szerencsi táborából Tokaj ellen is küldött vívó hadat Teleki, mely a várost tövcből kiégette, a várnak nem árthatott. Torna, Putnok, Szendrő megadták magokat, de Ónodot siker nélkül vívta néhány hétig egy kurucz csapat: a spanyol kapitány Petrys Henrik megtartotta Leopoldnak az erősséget. ¹³³⁾ Teleki most hadát Würben ellen volt viendő, ki ötezer emberrel Kassa környékén ide s tova bolyongott. Alig indultak útnak a kuruczok és szövetségeseik, s máris egymás ellen rőffentek. Würben e körülménynek köszönhető, hogy dandárát július 25-én Lőcsébe vethette, s augusztus 12-én

---

133) Libri Regii, XVII. k.

hadait a Liptóból érkezett Leslie és Dünewald hadaikkal összekapcsolhatta. Forval és Boham okát Telckire fogták, ki Eperjesnek tizenöt napig tartott sükeretlen vívása után augusztus közepén az erdélyi hadakkal ott hagyta a táborn, és Kővárra ment. ¹³⁴⁾

XI.

Utóda a fővezérségben Tököli Imre volt. A család, melyből a huszonegy éves ifju származott, a tizenhatodik század második felében nemesedett meg. Őse, Sebestyén, lókereskedés által roppant kincseket gyűjtött, 1579-ben már a Laszkiak késmárki és savniki urodalmait birtokolta, neje Dóczi Zsuzsánna által a Batthyányakkal, Nádasdyakkal, Forgácsokkal sógorságba jött, 1598-ban Győr visszavétele alkalmával magát kitüntetvén, bárói czímmel az úri rendbe soroztatott, s Bocskai korában kitűnő helyet foglalt el Felső-Magyarország evangélikus rendei között. Nagyatya, István, 1595—1600-ig beutazta Nyugoteuropát, visszajövet a Thurzók közé házasodott, s II-dik Ferdinand iránti hűségében inkább odahagyta veszni hetvenezer magyar forintot vásárolt bodrogkeresztúri urodalmát, mintsem hogy Bethlenhez álljon. Atyja, szintén István, grófi czímet és Árva örökös ispánságát nyerte, az árvai, likavai, késmárki és rosenbergi urodalmak után száz-ezer tallerra becsült jövedelemmel bírt, s Gyulaffi Máriával iktári Bethlen Mária leányával lépven házasságra, Erdélyben is nagyértékű jószágokra tett szert. ¹³⁵⁾ Mint Vesselényi és Nádasdy meghitt barátja, kiknek céljait tetemes pénzösze-

134) Babocsai, Rumynál, I. 60. Das verwirrte K. Hungarn, 228. Wagner, Anal. Scep. II. 42.

135) Libri Regii, XIII. Wagner, Anal. Scep. IV. 160. s kk. II.

tekkel ügyekezett elősegíteni, 1670-ben árvai erősségébe zárkozott, fiát, a tizenhárom éves Imrét Liptóba, a likavai várba küldötte. Haldoklott, midőn Leopold nevében Eszterházy Pál 1670-dik november végén Árvát vívta; halott volt, midőn a várat megvették. ¹³⁶⁾ Fia e hírre Erdélybe anyai jószágaira vette magát. Gazdagsága s korán nyilatkozott elméleti tehetségei, melyek Absolon Dániel és Fajgel Péter kalauzlata alatt rendkívüli fejleménynek indultak, már első ifjúságában tekintélyt szereztek neki a bujdosók között; s e tekintélyt azon körülmény, hogy Erdélybe érkezése után röviddel anyai nagybátyja, a magzatok nélkül elholt Rhédei Ferencz mármarosai urodalmi is reá szállottak, még tetemesen növelte.

Ezen urodalmak feje, a huszti vár, még tavasszal kaput tárván előtte, miután Leslie, a leopoldiak egyik hadvezére súlyos esapást szenvedett tőle, Murány és Rosemberg is megadták magokat. S most húszezer főre növesztett hadaival ősi várait, Likavát és Árvát visszafoglalta. Rövid nyugalom után a bányavárosokra vetették magokat a kuruczok. Boham october 10-én Besztercebányát elfoglalta; néhány nap mulva Zólyom, Körmöcz és Selmecz szintén Tököli kezében voltak, Léva utánok hajlott. Száznoleczvan ezer arany, s ezüstben még nagyobb érték, melyből „Tököli fejdelem s a magyar részek ura“ és „XIV-dik Lajos, Magyarország védője“ nevére pénzt vertek, zsákmányul jutott a kurucz hadnak.

Szelepcsényi, a császár megbizásából, követeléseik benyújtására hívta fel a bujdosókat. Nevökben Szalay Pál következő pontokkal érkezett fel Bécsbe: Közbocsánat. A nádori

---

136) Történetiróink Spork vagy Heister által szokták Árvát bevétetni, de hitelt kell adnunk Eszterházy Pálnak, úgy vélem, ki írva hagyta: „1670-ki 20. nov. ex mandato Suae Majestatis cum certis copiis (Sporkéit érti? de hiszen Spork nem függött tőle) obsidere debui arcem Arvam, ubi tertio post die ex gravi infirmitate demortuo comite Stephano Tököli, duae innuptae filiae arcem dederunt, cui praesidium caesareum imposui.“ Wagner, Anal. Scvp. IV. 185.

méltóság helyreállítása, az ország szabadítékainak megerősítése. Az elkobzott jószágok kibocsátása. Az ágostai és helvét hitvallások jogainak megismerése. A jesuitáknak az országból kimozdítása. Kéretik a felség: adjon e pontokra egy hónap lefolyása alatt választ, ha nem akarja hogy a bányavárosok zálogcézimmal a budai basára szálljanak. — Dünewald és Würben tábornokok meghíusították a fenyegetést: novemberben Szentkeresztnél erőt vettek a kuruczokon, Zólyomot és Besztercebányát, Körmöczöt és Selmecket visszafoglalták.¹³⁷⁾ A vett csapás s ennél is inkább azon körülmény, hogy XIV-dik Lajos a császárral mármár békét volt kötendő, mire Bethune is figyelmeztette a kuruczokat,^{138a)} Tökölivel elfogadtatta a császáriak által indítványozott fegyverszünetet, mely 1679. februárius végéig tartson, béke szerzésére.

^{1679.]} Az alkudozások Sopronban folytak. Vezetésökkel Szelepcsényin kívül Nostitz és Schwarzenberg voltak Leopold által megbízva. A Franciaországgal februárius 5-én megalkult béke, melybe Apaffi is befoglaltatott, de melyben a bujdosókról semmi szó, befolyással volt a biztosok utasítására. A jelenvolt magyar uraknak, kik a kuruczok egyes követeléseit támogatták, értésül adatott kötelességek: mindenek előtt fegyvereiket letéetni a lázadókkal, ha kívánalmaik tekintetbevételét ohajtják. Leopold nem idegen a nádori szék betöltésétől, de szükséges, hogy e méltóságnak a királyi hatalom működését gátló jogköre megszoritassék. A saját pénzőkön épített vagy szabott helyeken még építendő templomokat, ám legyen, birtokollhassák a protestánsok, de azokra semmi joguk, melyeket a mult időben erőszakosan szedtek volt el a katholicusoktól. Az országra vetett új adók, igen is, megszüntet-

137) Das verw. K. Hungarn, 230. Hungarisch-Türkische Chronik, 770. l. Mémoires du C. Bethlen-Miklós, II. 87. Wagner, hist. Leop. I. 556. Katona, XXXIII. 333.

138 a) Levele Szepesi Pál egykoru másolatai között.

nek, de azon feltétel alatt, hogy évenként egy millió hétszáz-ezer forintot fizessen a lakosság. A nyilvános alkudozáson kívül titkos is folyt Tököli s a császári biztosok között. Amaz, úgy látszik, még a katolikus egyházhoz állásra is késznek nyilatkozott, ha az udvar közbenjárásával Rákóczi Ferencz özvegyének jobbját és uroalmait megnyerheti magának. A biztosok úgy vélekedtek, hogy Leopold ezt csak akkor fogja Rákóczi Sófianál kieszközölhetni, ha Tököli már hűséget fogadandott a koronának. — Szalay megvitte a választ küldőjének; Sobieski is visszaparancsolván a lengyel segéddandárt, követeléseik lehangolására intette a bujdosókat; de ezek Tökölit gyanuba vevén, szemeket ismét Vesselényire vetették. ^{138b)}

Tavaszzal megújult a háború. Április elején Lesslie Kassáról válogatott hadat Torna alá vitt a jelentékenység nélküli hely vívására. Ott veszett a bádeni ezred tetemes része, ott névszerint Helmstädt ezredes. Lesslie Tornáról Divény elébe sietett. Az erősség Balassa Imreé volt, ki a bujdosóktól Leopoldhoz, s Leopoldtól a bujdosókhoz pártolt, és most gyanuba jött, hogy a Strassoldo által vívott helyet török oltalom alá török kézre akarja juttatni. Lesslie és Strassoldo egyesült erejének vár és őrség nem voltak képesek ellentállani; Divény után Torna és Szaláncz is buktak. Azalatt míg a leopoldiak idejüket s erejüket néhány rablófészek falai alatt vesztegették, egy kurucz csapat nagyobbakat mert. Vezére Józsa István tályai plebános s egri kanonok volt, püspökének egykori hadnagya. Korán gyanuba jövéen, hogy nagyobb rokonszenvvel viseltetik a kurucz mint a királyi ügy iránt, Eperjesen fogságra vetették. Kiszabadulása után csakugyan a bujdosókhoz állott, s hadratermettségének is több jeleit adta. 1678-ki szeptember 18-án ő és emberei kegyel-

^{138 b)} Das verwirrte K. Hungarn, 234. Kornéli, 100. Wágner hist. I. 558. Pray, hist. reg. Hung. III. k.

met nyertek Leopoldtól, ¹³⁹⁾ de csak hamar ismét az ellentáborban volt. Midőn késő ősszel Göncz-Ruszkán egyik barátjánál mulatoznék, Gersdorf ezredes által elfogatott s a kassai börtönbe záratott. 1679-ki januárius 20-án megvesztegetett öreivel egyetemben a kurucz táborba érkezett; aprilis végével háromezer főre menő dandárral Selmecezt megrohanta és bevette, a jesuitákat a városból kiűzte, s a kamara öszves aranyát, ezüstjét felzsákmányolta. Nem lehetvén reménye, hogy magát a bányavárosokban tartsa, a város, az aknaművek elhamvasztása után, Sárosban, Szepesben új-új zsákmányt keresett és talált; Késmárk háromezer forinttal váltotta meg magát; Bártfa és Kiszzeben Barkóczy hadainak szemeláltára kifosztattak.

A nyár derekán Vesselényi is kijött Erdélyből, de Tököli versenytársát fogva Somlyóra küldötte, s az innen kiszabadultat Zsibónál megszalasztotta. Ősznek elején az ifjú fővezér hadaival Gyöngyös környékén járatott táborát. Szándéka volt a bányavárosokat meglepni, de a leopoldiak minapi hibájokat helyrehozandók, a völgy minden nyílásait zárva tartották. Másutt folyton folyt a kisebb háború Erdély széleitől a Vágig. De vasnál, tűznél is inkább a döghalál fogyasztotta az ország nyomorú lakosait. A pestis Ambringent is reá birta, hogy bucsut mondjon Pozsonynak, bucsut kormányzói méltóságának. ¹⁴⁰⁾ Ősszel a nimwégi békekötés következtében Leopold hadai tetemesen megszaporoztak: a Rajnától öt lovas ezred a Dunához, Tiszához szállíthatott. Ekkor Józsa István is, nem tudni mi okon, a leopoldiakhoz

---

139) Libri Regii, XVI.

140) Így tudja Kornéli; de Leopoldnak egy 1680-ki január 29-én kelt okleveléből, mely a királyi könyvek XVI-dik kötetének 605. lapján olvasható, kiviláglik, hogy 1680-ban, legalább 1680-ki januárius 28-án még fennállott a pozsonyi kormányzás, s hogy Ambringen legalább névre még kormányzó volt.

pártolt. Röviddel utóbb — october 21-én — háromszázad magával Tályán a kuruczok által körülkerítetett, elfogatott. Ez úttal nem szabadult ki börtönéből; a kurucz hadnagy fejét vétette, s kivüle még hatvan labancz hajdú lenyakkasztatott.

Midőn november közepén Laborde tábornok Leopold német hadainak egy részével a hegyaljai szüretelőket oltalmazó, Dobzsánál a Hernád mellett táboroznék, s egyúttal Aszalót zsákmányolná és Szikszót, valamely parancs elmulasztása miatt feldúlással fenyegetné, Tököli által véletlenül meglepetett, s minden felől körülvéttetvén, emberei majdnem egy szálíg felkoncezoltattak. Dünewald, Gersdorf és Harrach grófok fogásba estek. E csapás után a kórsága miatt tehetlenné vált Lesslie leköszönt hivataláról, helyette Strassoldo bízott meg a császáriak fővezérletével. ¹⁴¹⁾

XII.

1680-hoz értünk. A mult évben meghalt Pálffy ^{1680.} Tamás nyitrai püspök s kanczellár; a fényes nemzetség, melynek tagja volt, névszerint Pálffy Pál nádor özvegye, röviddel ezelőtt honosította meg közöttünk a kegyes iskolák rendét, azóta anyai hazafinak nevelőjét. A rend első háza Privigyén emelkedett.

Nagyszombatban aprilis elején tanácskozmány tartatott a lázadás elnyomásának módjáról és eszközeiről. Tököli meghittjei közül is többen voltak jelen; Leopold hívei Szelepcesényitől, Forgács Ádámától, ki magát most már országbíró-

---

¹⁴¹⁾ Babocsai Rumynál, I. 65—70. Das verw. K. Hungarn, 238—249. Kornéli, 106. Mémoires du Comte Bethlen Miklos, II. 116.

nak, nem az országbiróság helytartójának írhatta, és Eszterházy Pál királyi főudvarmestertől vettek irányt. Megannyian következő pontokat juttattak Leopold elébe: Tartassék országgyűlés nádornak választására. Töltessenek be hazafiak által a közhivatalok. A végházak magyar kapitányok, magyar őrségek hűségére bizatandók. A német hadak városokban, ne faluhelyeken szállásoltassanak. — Az evangélikusok e pontokon túl még templomaikat is visszakivánták. — Tanácskozmány közben fegyverszünet volt pünkösdig. A vérontás ideig-óráig megakadályoztatott, de különben a föld népe nem sok hasznát látta a fegyverszünetnek. „Ennek alkalmatosságával — mint egykoru évkönyvben olvassuk — a kurucz a labanczezal összetalálkozván és megbarátkozván, minden tartalék és félelem nélkül harmad s negyed napig is eldorbézoltanak, a szegény lakosok nagy kárával, egy helyben.“

Május 17-dikén Caprara Éneás tábornok, mint Leopold követe Lőcsére érkezett, Tököli biztosaival alkudozandó. Ünnepeles fogadtatása alkalmával jobbjobban kardot, a bal kézben békeágot tartott. A kuruczok amazt választották. Tököli kibékélt Vesselényivel, de mióta Zríni Ilona házassági ígérletét birta, meghasonlott Telekivel, kinek leányával jegyben járt volt, s kinek a mult évben a jegygyűrűt visszaküldötte. A bujdosók mindent elkövettek, hogy a két hatalmas embert kibékéltessék egymással, s e végre Somlyóban együvé hozták őket. A kibékülés csak színre történt meg. ¹⁴²⁾ Visszajövet Somlyóról, Tököli seregét három felé osztályozta, részét Ballassára bizva, kit Morvába küldött, részét Petróczira, ki a jablunkai szoroson át Sziléziára törjön, ő maga a maradék élén itthonn Caprarával, most már Strassoldónak a kassai főkapitányságban utódával volt megvívandó. Starhemberg Rüdiger, kivel mint tokaji kapitánnyal felebb találkoztunk, jelenleg

---

142) Bethlen Miklós, II. k. 11. r.

Bécsnek hadi kormányzója, tábornok fogván a Vágnál, Balassát a morva szélektől visszavetette; Petróczy a jablunkai szorosnál megveretett, kevésbe mult, hogy maga is fogságba nem esett; Tököli nyolcz ezer emberrel Szepesben, Sárosban szerencsésebb volt: azalatt míg Caprara, hadainak színével Tót-Prónánál állott a bányavárosok oltalmára, Késmárk augusztus 16-án a kuruczok kezébe esett, kik Löcsénél, Bártfánál gazdag zsákmányra tettek szert. Caprara mozdulatlansága alkalmas szolgáltató több bujdosó csapatoknak, az ország nagyobb részét bebarangolni; váratlan veszély esetében oltalmat találtak a török végházakban, honnan a martalóczok feles számmal hozzájuk tódultak. Nem hinnéd, mily gyorsak ezen kuruczok — írja egy német ujságíró e korból — a lovaikra magok megé ültetett tolpacsokkal (talpasokkal, gyalogokkal) három nap alatt negyven mérföldnél többet kalandozván be, az ország minden zugát kikutatták s elvégre a Szepességben állapodtak meg. ^{143 a)}

Leopold a nyár vége felé Sebestyén Endre választott püspököt és lelkészi prépostot biztosul küldötte Tökölihez a béke-alkudozás folytatására. September 7-kén Löcsére, 9-kén Eperjesre érkezett a püspök, ki már taval is Szelepcsényi nevében és Szirmay István közbenjárásával értekeződésbe ereszkedett a bujdosókkal, s ezeknek, kivált Tökölinek bizodalját nagyobb mértékben birta.

„Tegnap reggel — írja september 12-dikén Sebestyén Szelepcsényinek — Tököli embere hozzám érkezett, s több pontokat terjesztett előmbé. I. A gróf úr már régóta hivatalos az october 28-kán megnyilando országgyűlésre, de nem fog oda menni. II. A francia udvar gazdag francia nő kezével kínálta meg a gróft, de ez jobb szeretne ő felsége kegyes szárnyai alatt megnyugodni. III. Akakia, a francia ügyviselő,

^{143 a)} Wagner, hist. Leop. I. 561. Babocsai Rumynál, I. 71. Das verw. K. Hungarn, 249. Wagner, Analecta Seep. IV. 188.

nagy kincseket hozott Erdélybe vesztegetési célzathból, a fejedlem számára névszerint táblai edényeket. IV. Szepesy Pál az Erdélyben szállásoló bujdosók nevében követül fog jöni a grófhhoz. V. A török szultán jövő tavasszal egész erővel, személyesen készül a császár ellen. — A gróf úr s az övéi — folytatja a püspök — még most is hajlandók a békére, s megbizatom nem lesz sükeretlen, ha a császári felség hadi s kamaratisztei nem szolgáltatnak uj okot elkeseredésre . . . Magasságod nekem hinni fogja, ha mondom, miszerint elkerülhetlenül szükséges, hogy az elviselhetlen terhek alól kegyelmesen felmentessék a nép, s a tiszt urak felhagyjanak az elnyomással. Tököli emberét sok szép intéssel és üzenettel visszaküldöttem, várván a gróftól, hogy helyet jeleljen ki nekem, hol, mint ő is ohajtja, a törökök s az erdélyiek tudta nélkül velem találkozhassek. Mit ír a bujdosók ügyviselője a portánál, az ide mellékelt irományokból látható.“

Sebestyén october 5-kén Kaposon találkozott Tökölivel, ki a békére hajlandónak látszott azon feltétel alatt, ha az udvar nem fogja ellenezni, hogy ő Zríni Ilona kezével, ellenére az e tájban meghalálozott Rákóczi Sónia végintézetének, a ház öszves várait és urodalmait is birtokolhassa. ^{143 b)} Leopold tanácsosai ellenezték a szándékot, mint olyast, mely a hatalmas ember erejét még növelni, befolyását az ország nemességére még öregbíteni fogná; de a kívánságot kereken megtagadni veszedelmesnek látszott. A püspök reményt nyújtott Tökölinek ez irányban, s a felek ismét fegyverszünetre léptek, mely négy hónapig tartson, s melyet november 15-kén Caprara a jolsvai táborban megerősített. Tököli kivonta hadait a Szepes-

---

143 b) Rákóczi Sónia 1679. december 19-én kelt és 1680. április 10-én megtoldott végintézete által menyének rövidségével öszves vagyonát unokáinak s a jesuitáknak hagyta, és amazokat a császár gyámsága alá helyezte, kétségkívül azért is, mert Ilonának hajlandóságát Tököli Imre a pártütő s a lutheránus iránt észrevette.

ségből, s téli szállásul Bereget, Ugocsát és Szatmárt jeleltette ki számukra. ¹⁴⁴⁾ A fegyverszünet utóbb június végéig hosszabbítatott meg.

Kunitz Kristóf császári követ a portánál jelentést ^{[1681.} tett, hogy az új nagyvezír nyilatkozásaiban ugyan hajlandónak mutatkozik a mármár lefolyandott béke meghosszabbítására, de kéz alatt pártolja a lázadókat; s kiegyenlítve lévén a határügyi villongás Lengyelországgal, valószínű, hogy a porta hadi készületei Magyarországra irányozvák. ¹⁴⁵⁾ Ez okon, s mert előre lehetett tudni, hogy a német birodalomnak rövid idő múlva ismét meggyül baja Franciaországgal, tanácsosnak látszott, még mielőtt lobbot vetne a háború, véget vetni a belviszályoknak, még pedig az annyi idő óta sürgetett, s Magyarországot előbbi közjogi állapotába visszahelyezendő országgyűlés tartása által. E végre Gubasóczi János, most már udvari kancellár, Starhemberg Rüdiger és Hörwart Henrik, Linczből, hol Leopold akkoron tartózkodott, februáriusban Pozsonyba érkeztek, Szelepesényi Györggyel, Forgács Ádámmal és Eszterházy Pállal az országgyűlés előzményeiről s a közbéke helyreállításának egyéb eszközeiről tanakodandók. ¹⁴⁶⁾ Februárius 28-dikán Linczben kelt az országgyűlést aprilis 28-dikára Sopronyba hívó levél; ¹⁴⁷⁾ s Tököli is felszólítatott, jelennék meg személyesen a rendek között. A felszólításnak nem volt eredménye, mindamellott hogy Eszterházy Pál késznek nyilatkozott, fiát túsul küldeni a kurucz táborba.

---

144) Wagner, Anal. Scep. III. 120. IV. 190. Kazy, XII. 245. Kornéli, 155. Das verw. K. Hungarn, 253. Heveneszi kéziratok, XXI. Libraria documentorum saeculi XVII. III. k.

145) Wagner, hist. Leop. I. 564.

146) Kazy, XII. 247.

147) Kovachich, Vest. Comit. 802.

XIII.

Midőn Leopold az országgyűlést személyesen megnyitandó, három ezred kíséretében Sopronyba érkezett, nagy számmal együtt találta a rendeket, kik közül egynémely főúr hatszázad magával jelent meg, mindamellett hogy a meghívó levélben intést vettek: „minél kisebb számu szolga-személyzetet hozni magokkal, mert Soprony városa igen szűknek mondatik lenni“. Emlékezzenek meg a rendek — ez volt a május 25-én felolvasott királyi előterjesztések tartalma — hogy a felség még a beszterezei tanácskozmány alkalmával országgyűlést indítványozott a bonyodalmak kiegyenlítésére. Ez akkor nem kellett az elégedetleneknek, s a király kénytelen volt nagy számu külföldi hadakat hozni az országra, hogy a fegyvert fegyverrel torolhassa meg. Közben-közben kegyelem és bűnbocsánat hirdettetett a lázadóknak, de süker nélkül; és az országgyűlés tartását eddiglen többenü körülmény, névszerint a pusztító döghalál is akadályozta. Most együtt vannak a rendek, hogy következő pontokról tanácskozzanak: Mi módon lehetne a bujdosókat visszahozni az egyességhez, a felség iránti hűséghez; mikép eszközölthetik a végeknek jobb karba helyezése, a szükséges hadaknak más, nem a rendeknek visszatetsző jelen mód szerinti élelmezése; mint lehet gátot rakni a török erő — ujj behódolások általi — növekedésének; mit kell tenni a zavargások közben gyászos hanyatlásra jutott igazság-szolgáztatás foganatosítására?

A királyi előterjesztések tárgyalását megelőzte a nádori szék betöltése. E végre Eszterházy Pál, Erdődy Miklós, Kolonics Ulrik és Zay Éndre jelelték közül az együtt volt rendek valamennyi szavazatával (az egy zenghi követ Erdődy bán mellett nyilatkozott) az első választatott nádorrá. Más

nap — június 14-kén — Izdenczi Márton a bujdosó rendek követe, ezeknek május 7-én Kaposon kelt üzenetöket mutatta be az országgyűlésnek, melyben előrebocsátván, miszerint főfő ügyöknek nézik az evangélikus hitvallás jogainak biztosítását, reményöket fejezik ki, hogy az ő fáradságuknak is köszönhető országgyűlés velök együtt valamennyi lelki testi szabadságaik teljes helyreállítására és kielégítésére fog törekedni. Ennek eszközlése után — folytatja az üzenet — gondoskodjanak a rendek az országot mindenünnen környező és a nemzetet máris megemésztő hatalmas török nép kielégítéséről, „kitől Isten után csak a neki való kedvkereséssel megoltalmazhatják és tarthatják a szegény hazát“. Működjek ez irányban alázatos törekvéssel olykép ő felségének színe előtt az országgyűlés, hogy ők is, kik annyi éven át száműzést, nyomorúságot szenvedtek, e cél elérésére a végzésekből megnyugodhassanak, máskülönben felelőssé teszik az országgyűlést a veszedelemért, mely netalán érhetni fogná a hazát. — Ezen üzenetre, mely Tökölnek a portához közeledését, a portától függését mármár nyilvánosságra hozta, június 18-án ily értelemben válaszoltak a rendek: „Kegyelmetek levelét, mely által az utolsó romlásra hanyatlott haza koronás királyunk kegyességéből előbbeni virágzó állapotának helybe való állítása végett talált meg, vettük. Mivel pedig az idevaló jó reménységgel teljes gyülekezetünknek kívánt zsengeit Isten máris megadta érnünk, méltóságos urunkat ő nagyságát választván e haza oszlopának és nádorispánjának, kinek is mind hazájához mind kegyelmetekhez való szereteti mind tisztbeli hivatala azt hozza magával, hogy a fenforgó egyenetlenségeket maga közbenjárása által lecsillapítsa: úgy tudjuk, ő nagysága ebben való szíves közremunkálását meg sem vonja.“ — Eszterházy maga is levelet intézett a bujdosókhoz, melynek ez volt értelme: Minthogy kegyelmetek levele fontos kérdéseket foglal magában, mindnyájan úgy vélelünk, hogy helyén volna, ha kegyel-

metek embereiket küldenék ide, kik utasításuk nyomán velünk e tárgyakról értekezessenek. S ezzel ne késsenek, máskülönben orvosolhatlan baj érhetné kegyelmeteket, a hazát. Bennünk nem leszen hiba, mert legkegyelmesebb urunk kivált a végre tartja ezen országgyűlést, „hogy a felháborodott állapotok jó csendességre hozattassanak“. Én híven fogok azon tisztt kötelességeiben eljárni, melybe ő felsége s az öszves ország parancsából helyeztettem; nincs is ok aggódásra, ha kegyelmetek szivét a haza, a béke szeretete dobogtatja, hiszen a felség és mindnyájunk forró kívánsága, ha Isten is úgy akarja, ennyi veszedelemből partra juttatni a sülyedező országot. Minthogy pedig maholnap lefolyni fogott a fegyvernügvas ideje, szándékom ő felségénél meghosszabítását kieszközölni, ha kegyelmeteknek is úgy tetszik. ¹⁴⁸⁾

Tökölinek, kit a franczia udvar most inkább, mint valaha, ellenállásra buzdított, s kinek biztos tudomása volt, hogy ügyét most hímezés nélkül és nyomatékosabban fogja pártfogolni a porta — Tökölinek nem kellett a fegyverszünet meghosszabbítása. Ő ezt még májusban jelentette meg Caprarának, s miután június 11-én Beregszászon Apaffi követeivel találkozott, kik őt erdélyi jószágainak elkobzásával s a porta neheztelésével fenyegették, ha jelenleg békét kötne Leopolddal, július 6-án a palyi táborból ekkép válaszolt a Sopronyban gyülekezett rendeknek: Nagyságtok, kegyelmetek félretevén az egyezkedést, máris szabadságaink ellen emeltek kezét, s elmellőzvé a vallási ügy elintézését, melytől egymagától függ a béke helyreállítása, nálunk nélkül jártak el a nádorispán választásában, holott levelünkben mindnyájunk közremunkálását sürgettük a lelki testi szabadság ügyében. Említettük azt is, hogy a porta hozzájárulásával kell történni az egyezkedésnek: ennek is ennyi időtől fogva semmi foganatát sem

148) Bulyovszky Ferencz, Acta Comit. Sopron. a. 1681. 1—6. Hevenessi-kéziratok, LII. k. 383—396. II.

tapasztaltuk. Sopronyba indulandó embereink számára is olyan hitlevelek érkeztek, melyekben sok a fogyatkozás, s melyek nem értekeződésről hanem könyörgésről szólnak, és a rendekkel való tanácskozásról eltiltanak bennünket. Isten s világ előtt nyilván vagyunk, hogy a bekövetkezhető újabb bomlásnak okai nem mi leszünk, hanem azok, kik e nehézségek szerzői voltak. ¹⁴⁹⁾

XIV.

A felső táblánál már azelőtt húsz évvel is alig ült egy-nehány nem-katholikus úr; azóta az alsónál szintén fogyton fogytak az evangélikusok. A jelen országgyűlésen hatvan megyei követ közül harminczhárom római-katholikus volt, tizennégy helvét hitvallású, azaz, mint Magyarországon most nevezzük, reformált, tizenhárom ágostai hitvallású, azaz, evangélikus a szó mai szorosabb értelmében, mert a XVII-dik században nálunk, mint másutt még jelenleg is, kálvinisták és lutheránusok egyiránt és általánosan evangélikusoknak nevezték magokat. ¹⁵⁰⁾ A városi követek számában azonkép harminczhárom katholikus volt, két reformált, tizenhat evangélikus; a jelen nem levők követei közül tizenhat a katholikus egyházhoz tartozott, egy a helvét, hat az ágostai hitvallást követte. Többségre nem tarthattak számot a protestansok, arra sem, hogy igényeik jogosságát megismerje a katholikusoknak irányt adott clerus: két ok, kivánniok, hogy jogaikba egyenesen a korona által helyeztessenek vissza.

---

149) Bulyovszky az id. h. 38. l. Hevenessi kéziratai, II. k. 334. l., amott deák fordításban, itt az eredeti magyar szöveg.

150) S e szokást mi is követtük jelen munka folyamában.

Június 25-dikén „Magyarország evangélikus rendei“ ily értelmű felirást bocsátottak a királyhoz: „Vallásunk ügye 1662-ben orvosulatlanul hagyatott, s azóta ellenei nemcsak megszaporodván, hanem még nagyobb üldözési dühre is vetemedvén, oda jutottunk, hogy az ország törvényei és a királyi hitlevél által erősített szabad vallásgyakorlatnak már csak néhány idomtalan romjai maradtak fenn. Az evangélikusok által törvényesen és békén birtokolt templomok, plebániák, gymnasiumok, iskolák, kórházak s az ide tartozó jövedelmek, igen kevés kivétellel, fenyegetések, ijesztések s fegyver által, vagy más szín alatt, sőt hallatlan úton tettelegesen elfoglaltattak, némelyek tövükből kiforgattattak, ólokká s egyéb világi czélokra átídomítattak; a halottak csak tetemes díj fizetése mellett temetettek; az evangélikus lelkészek és tanítók mindenféle ürügy alatt egyházi világi urak, káptalanok, plebánosok, jesuiták, végtisztek s egyéb rendbeli emberek, úgy a külföldi katonaság által öszves vagyonuktól megfosztattak, elzárattak, vasba verettek, az országból kihurczoltattak; közülök néhányan keresztvassal a falakhoz vagy a földhöz lánczoltattak; mások török rabszolgák módjára botoztattak; ismét mások csak váltság mellett bocsátattak szabadon; a többiek pedig néhány iskolamesterrel s diákkal egyetemben a szokottól eltérő módon lázadás örve alatt törvény elébe állitattak; egynémelyek száműzettek, mások gályákra küldettek, mi többeknek halálát vontá maga után, egy épen hármás kúnpadra vonatott s elevenen megégettetett; ¹⁵¹⁾ a többiek térítvény kizsarlása mellett tiszteikből mozdítattak, miért is a templomok nagyobb része lelkészek nélkül maradt, a nép isteni tisztelet nélkül

151) Baki Jánost ekeli lelkészt érti, ki Hofkircher komáromi kapitány rendeletéből az említett módon kivégeztetett. Lampe, hist. eccl. ref. 749. l. Hist. dipl. 72. l. Lapsanszki azon iratában, melynek feladása volt bizonyítani „hogy a lelkészek nem a religio hanem a rebellio miatt bűnhődtek“, arról vádolja a nevezett lelkészt, hogy Komárom városát felgyújtotta, remélvén miszerint a tűz, mely számos házat elhamvasztott, mindkét várra is el fog ragadni.

barommódra élni kényszerítetett, nem kevés gyermek elhalt, mielőtt megkereszteltethetett volna. Nemesek, pórok egyiránt mindenféle szín alatt börtönbe vettek, bilincsekben az egyházba cipeltettek, egynémelyiknek szája kifeszítetett, hogy belé kényszeríthessék az ostya. Többen kivették jószágaikból, mások mert evangélikus lelkész előtt kötöttek házasságot vagy máskülönben evangélikus lelkész szolgálatával éltek, a szentszék elébe idéztettek, bündíjban elmarasztattak, a válás változtatására, pénznek katolikus plebános kezéhez fizetésére kényszerítettek; ismét mások, még a nemességből valók is, midőn magánházakban Istenhez imádkoztak vagy zsoltárokat énekeltek, gonosztevők képében, idegen katonatisztek által elfogattak s csak kezesség vagy váltság mellett bocsátattak ki. Több végházakban ő felsége külön oltalomleveleinek ellenére a tisztek makacsul ellenezték az evangélikus lelkész befogadását; néhány megyékben az evangélikus nemesek a hivatalokból kivették, miért is az evangélikusok köréből követek szokott módon jelen országgyűlésre sem küldethettek; néhány királyi városban és szabadalmas mezővárosban a tanács egészen vagy nagyjából eloszlattatott, s helyébe nem a polgárok szabad választásából hanem magyar kamarabiztosok és végtisztek által új hivatalnokok iktattattak, kik aztán az evangélikusokat a tanácsból kirekesztették; és ámbár felséged kegyelmes meghívó levelét nemesak a tanácshoz hanem az öszves községhez intézte, mégis csak a katolikusok hivattak együvé s az evangélikusok kizárásával követek a szokott mód ellenére csak a katolikusok közül küldettek. Némely városokban az evangélikus hazafiak polgárokul vagy épen nem, vagy csak nagynehezen fogadtatnak, fekvő birtokot nem vásárolhatnak; más városok evangélikus tiszti kara, mert alkalmas egyéniségek nem lévén a katolikusok között, katolikusokat nem fogadhatott kebelébe, tetemes birságban elmarasztatott; ismét más városok templomai a plebániákkal s egyéb házakkal

egyetemben, a védúri és tulajdoni jog rövidségével a jesuitáknak adattak át . . . Némely czéhek régi szabadítékai elszedettek és elszaggattattak, a helyökbe adott újak az evangélikusok kizárására irányozvák. Sok helyütt az esketők, keresztelések s egyéb szertartások betiltattak, míglen az illetők vallásukat odahagyták vagy reményt nyujtottak a kitéréshez; az evangélikusoknak vallási czélokra szánt hagyományaik erőszakosan elfoglaltattak. . . . „Méltóztassék felséged — ezek a felírás végszavai — még e jelen országgyűlés folyama alatt, kegyelmes hitlevelének értelmében királyi hatalmával bajainkat orvosolni; a sértetteket és kárvallottakat meg jogaikba iktattatni; a szabad vallásgyakorlat háborgatóit érdemeikhez képest büntettetni; az elnyomorodott evangélikus státust előbbi szilárd biztosságába, úgy akarván a törvények, visszahelyeztetni. Eb-beli kegyelmét nemcsak felséged boldogságaért s a dicsőségesen uralkodó ausztriai ház örök fenmaradásaért Istenhez küldendő bőséges imádságunkkal, hanem ingadozhatlan job-bágyi hűségünkkel is alázatosan kiérdemelni minden erőnkkel törekedendünk.“

Július 3-án Nostitz, minit Leopold biztosa, értésül adta az evangélikus rendeknek, hogy felírásukat elolvasta és megvizsgálta a király, de válaszát csak a másik fél meghallgatása után adhatja ki. „Az ágostai és helvét hitvallásuak 1662 óta összekeresgélt sérelmeik — így szól a katolikus rendek ellenfelirása — első pillanatra némi súlylyal látszanak bírni; de ha összehasonlíthatnak azokkal, melyeket a katolikusok ama hitvallások első kezdete óta követőiktől szenvedtek, épen semmiseknek fognak mutatkozni. Ugyanis, miután a római-katolikus s valóban keresztyén vallás nem az isteni igének hirdetése hanem beháboru és fegyver által csonkítatott meg, szabadságukban állott az igazhitű hazafiaknak ősi örökségöket, azaz: a templomokat és egyházakat meg visszafoglalni, melyek hajdanában katolikusok által építettek, alapítottak, és melyek aztán

kezeikből erőszakosan vétettek ki. Lesznek, kik mondani fogják, hogy a később hozott törvények, a később keletkezett királyi levelek, a hosszas gyakorlat tiltják ez eljárást. Nem tiltják, felséges császár, mert ama törvények az erőszak fegyverei által esikartattak ki, mert az öszves egyházi rend és számos világi úr, nemes ellenmondottak e törvényeknek, e szokásnak; s mert az annyi ízben emlegetett hitlevél-alap magok az akatholikusok által rendítetett meg. Ugyanis a bécsi békekötés 1606 : 1. törvény-cikkelye, melyre valamennyi későbbi királyi hitlevél a hatodik ágozatban vonatkozik, világosan rendeli: hogy a vallásgyakorlat szabad legyen, de a katolikus vallás rövidsége nélkül; hogy a katolikus clerus, a katolikus templomok és egyházak illetlenül maradjanak, hogy azt meg visszanyerjék, mitől a zavargások idejében megfosztattak. De a zsákmány nem adatott vissza, sőt a békekötés s az erre oltott királyi hitlevelek daczára, számos lélek vesztével és az öszves katolikus világ nyilvánvaló rövidségével az erőszakos foglalmány még erőszakosabban tartóztatott le. Aztán, Isten kegyelméből jelenleg ez országban az előbbenitől különböző arcza van a vallásnak. Mert találkozik-e, ki nem tudná, hogy a hatalmas nádorok és urak a Thurzó, Illésházy, Perényi, Nádasdy, Szécsi, Batthyány, Rákóczi és más nemzetségekből majdnem az ország nagyobb részét birtokolták, alattvalóikat saját hitvallásuk elvállalására készítették, az urodalmaikban találtatott templomokról kényők kedvök szerint rendelkeztek. De most az urak nagyobb része már visszatért szentegyházunk kebelébe, most már csak igen kevés úr és nemes, most nagyjából csak a pórság, még pedig katolikus urak hatalma alatt levő pórság ragaszkodik ama hitvallások maradványaihoz. Valljon mily joggal követelhetni, hogy a jobbágy állásánál gonoszabb legyen az uré, hogy a mely földeken az ország törvényének értelmében, munkabérén kívül egyéb nem illeti a jobbágyot, övéi legyenek a templomok, a földesúr pedig

magánháiban szolgáljon vallásának? . . . Ők, a katolikus rendek, a protestánsok által felhordott panaszokat, mint részben ismeretlen, részben egészen más vagy éppen semmiféle tényeken sem alapulókat, részben elégséges ellenokkal eloszlathatókat, — hogy névszerint a lelkészek nem mint lelkészek hanem mint lázadók büntetettek — könnyen megcáfolhatnák: de elég annyit mondaniok, hogy ők az akatholikusoktól sokkal iszonyatosabb dolgokat szenvedtek. A bujdosók, s élőkön lelkészeik, bőven elkövették mind azt, mit a katolikus vallás gyűlölete képes megfogamtatni az elvetemdedt lélekben. E gyűlölet által vezéreltetve — folytatja a felírás — mind a megyékben mind a szabad városokban és mezővárosokban a legérdemesebb katolikusokat is kirekesztették a hivatalokból, ki a czéhekből; szolgálul sem fogadtak katolikust, hanemha kész volt hitének megtagadására. Az ágostai s helvét hitvallásu alispánok nem ismertek mértéket a büntetésben, ha saját lelkészeiken ejtett sérelmet voltak megfenyítők: a mieink bár mit s bár mennyit szenvedtek, nem nyertek elégtételt. A superintendensek való pereket a mieink ellen az ő székeik előtt indítottak; lelkészeik eltiltották híveiket az egyházainkba járástól, „bálványimádó“ czímmel illetván bennünket, s pénzt mindamellert a mieinktől is szedvén. Katolikus nem vehetett jószágot, nem lakást az övéik között; nem léphetett házasságra, temetése nem történhetett harangszó mellett, nem szertartásaink kíséretében; főfő katolikus családok sirboltjai feltörettek, a holttestek megcsónkítottak, kifosztattak, kihányattak; jobbágyaink ellenünk lázítottak; a hitválsunkon levő megyei bírák s egyéb hivatalnokok megcsúfolttak, öreik agyonlövettek; felséged biztosai eljárásukban fegyveres kézzel akadályoztattak, felséged más tisztei megvertettek, kinoztattak, gyilkoltattak, s vallásunk megvetésére, homlokaikra vésett kereszttekkel az országuton hagyattak, ebeknek és bestyéknék martalékul. Felséged katonái közeledésének

hirére, akkor is ha békés járatban voltak, zászlók emeltettek; a töröktől még ezelőtt néhány hónappal katolikus plebánosok ellen segéd kéretett; nemesek leberetvált szakállal, bajuszszal, hajjal közcsúfságra kitétettek; néhánynak nyelve levágott; mások rabokul eladattak a töröknek; többen, köztök urak is, kegyetlen halállal kivégeztettek; számos mezővárosok s falvak felgyújtattak, lakosaik közül több száz tűzzel vassal felemésztetett. Mindez nem elégitette ki olthatlan üldözési szomjukat; az egyházi, a szerzetes személyek ellen még dühösebben dulakodtak. A plebánosok jogaiktól, vagyonuktól megfosztattak, mindenfélekép gúnyoltattak, mások kegyetlenül megverettek, megsebesítettek, mások télnék idején egy üregben a lovak mellett hurezoltattak, mások fogságra vettettek, szabadságukat csak tetemes váltságdíj mellett nyerték vissza; mások meztelenül faluról falura czipeltettek; mások szeméremtesteikre kötött félmázsányi kövekkel, testeikre vetett farkasbőrökkel utcáról utcára hurezoltattak, tánczolásra, tűzön átugrásra korbáccsal kényszerítettek; mások csalánba, bogácsokba, tüskékbe göngyöltettek; mások kutakba vettettek; mások megnyúztattak; mások kezeiken, lábaikon megpatkóltattak; mások a török végekben eladattak, mások pelengér alatt felkonczoltattak, mások más halálummal kivégeztettek, névszerint egy plebános az egyházban a szétroncsolt oltárhoz köttetett, feje felett a protestáns lelkész által a képek és szentek tisztelete ellen irányzott hosszú, szitkozódó beszéd mondatott, melynek berekesztése után a fogoly a piacra vitetett, a felgyújtott oltár töredékei közé dobatott, hét sebbel hajánál fogva ki a mezővárosból hurezoltatott, mellbe lövetett és félholtan eltemtetett; mások méreggel elveszítettek, mások hátán dohányt vágta, agyokat, fejöket fatörzsökhöz sujtották, másokat másnemű kegyetlenséggel öltek meg. Nincsen iszonyatosság, melyet egyházakon, oltárakon, feszületeken, képeken, kelyheken, ostyákon elkövetni elmulasztottak volna, . . . szóval a katho-

likus vallás annyira megnyirbáltatott, kiirtatott, hogy Liptóban a katolikusoknak csak két egyházuk van, holott a protestansok negyvenhatal bírnak; Szatmárban és Szabolcsban, ha a szatmári, ecsedi és böszörményi erősségeket kiveszszük, katolikus papot, egyházat sehol sem találhatni; Zemplénben, Ungban, Beregben, Ugocsában és Abaujban vajmi kevés a pap és vajmi számos a predikátor; Szepesben, Tornában, Gömörben, ha elvonatkozunk a királyi városoktól s néhány mezővárostól, ritka a plebános, és a kik vannak, azok is rejtekben kénytelenek lappangani; Veszprémben, Szalában, ha kifogjuk a végeket és Muraközt, csak öt plebános van, predikátor tizenhat; Somogyban egyetlenegy plebános sincsen, predikátor körülbelől száz; Baranyában szintén nincs plebános, a predikátorok száma ötvenre megyen. — A felírás annak ismétlésével végződik, hogy a katolikusokon ejtett sérelmek felülmulják jóval az ellenfélét, miért is méltóztassék a felség nekik elégtételt nyújtani. ¹⁵²⁾

XV.

Leopold július 19-én Németujhelyből felhívta a rendeket, tegyék félre a magános ügyeket, fogjanak hozzá az országos sérelmek szerkesztéséhez, s vegyék tárgyallásba a köznyugalom s közbiztosság helyreállítására célzó királyi előterjesztéseket, ¹⁵³⁾ — és július 24-én Nostitz intette az evangélikusokat: egyenlítsék ki viszályukat a katolikusokkal barátságosan, nevezzenek e végre kebelökből biztosságot, a katolikusok

---

¹⁵²⁾ Das verwirrte Königreich Hungarn, 255. Az 1681. o. gyűlés irományai.

¹⁵³⁾ Ribini Hist. diplom. a függelékben 158. s kk. II.

hasonlót lesznek cselekvők. Ezen intéésre s a katolikusok által elősorolt panaszokra augusztus 1-jén hosszabb emlékiratot nyújtottak be az evangélikus rendek. A vádat, hogy a vallási reformatio nem Isten igéjének hirdetése, hanem a véres szablya által terjesztetett legyen az országban, nehezteléssel utasították vissza. Ezen állításnak — folytatja az emlékirat — ellenmond a múlt század története, s midőn a jelen század elején a közszabadság néhány rendbontó katoliktól esorbát vett, szintakkor vette volt kezdetét az evangélikus hitvallás üldözése. Az sem áll, hogy a királyi hitlevelek fegyver által csikartattak ki, mert ő felsége koronázásakor, s 1659-ben, midőn hitlevele törvénybe iktatott, nem volt háború, valamint Mátyás, II. és III. Ferdinand hitleveleik is ellenkezőt bizonyítanak, melyekben olvasható, hogy ő felségeik nem félelemből, hanem atyai szeretetből és hív alattvalóik alázatos kérelmére kötöttek békét. A clerus ellenmondására sem hivatkozhatnak joggal a katolikus rendek, mert az 1647 : 5. t. cz. ezen ellenmondást a király megegyezésével érvénytelennek nyilvánítja. És feltéve de meg nem engedve, hogy a katolikus rendeknek bizonyos egyházakat, melyek erőszakkal foglaltattak el tőlök, meg vissza kellett volna adnunk, e miatt koránt sem válik érvénytelenné a bécsi oklevél, mert ilyen esetben a katolikusok ezen egyházakat a következő országgyűlésen visszakövetelhetnék volna. De ilyesmit nemcsak állítani kell, hanem bebizonyítani. Minthogy azonban az 1608. k. e. 1. t. cz. nem említi az egyházak ezen visszabocsátását, sőt 1647-ben és 1649-ben királyi hitlevél nemcsak templomaik birtokában megerősítette az evangélikusokat, hanem azonfelül még kilenczvent visszaadott nekik: semmi vád sem érheti az evangélikusokat a templomok letartóztatása miatt. A katolikusok számának növekedését mi illeti, — e kérdés feszegetésébe nem akar ereszkedni az evangélikus státus; de annyit nem hallgathat el: hogy a pórságon kívül még a nemesség

tetes részre, még számos városok, mezővárosok és véghe-
lyek az evangélikus hitvalláshoz, de ő felségéhez is ragasz-
kodnak. A katolikus rendek azon állítása, hogy a vallásuk-
beli földesurak jószágain épült templomokhoz jobbágyaiknak
semmi joguk, arra mutat, hogy ők megfélemlítettek az 1646-ki
nagyszombati szerződés s az utána következett országgyűlés
intézkedéseiről, melyek a szóban forgó ügyet kimerítik. A
katolikusok vádjára, hogy ők sokkal kegyetlenebbül üldöz-
tettek, mint a panasztevők, ez a megjegyzése az evangélikus
státusnak: vegyének tehát minél szigorubb büntetést mind-
azok, kik a törvények s a királyi hitlevelek ellenére bánta-
lommal illették a katolikus egyházat. Különös, hogy a ka-
tolikus rendek egyes emberek vétségeit az összes evangélikus
státusra fogják, holott ez a clerus kihágásait soha sem tulaj-
donította általában a katolikus rendeknek. A dolgok ez
állásában nincsen hajlama az evangélikus státusnak szerződésre
lépni a katolikus rendekkel s e célra biztosokat választani
kebeléből, — nincsen hajlama azért, mert visszajeszti az
1647-ki példa, midőn négyszáz templom helyett, melyekre a
királyi hitlevél értelmében joga volt, csak kilenczvent nyert
vissza; mert a clerus most is ellenmondana; s végre, mert
a barátságos egyezkedésnek az a természete, hogy az illető
felek jogaikból valamit elengednek, az evangélikus státus pedig
szorosán ragaszkodik a királyi hitlevél tartalmához s kéri a
felséget: intézze el főfő hatalmával még a jelen országgyűlés
folyama alatt ez ügyet. ¹⁵⁴⁾

Schwarzenberg, a császár egyik biztosa, egyezkedésre
intette az evangélikusokat, mert Trója falain belül és kívül
követték el törvénytelenégeket; ne emlegessék a minapi
szerződés szerencsétlen eredményét, mert nem a multban,

---

154) Das verw. K. Hungarn, 274. Katona, XXXIV. 444. 1681. o. gy.
irományok.

hanem a jelenben él az ember. Hoher császári főkancellár figyelmeztette az evangélikus státust, hogy a magában meghasonlott országnak el kel veszni, hogy a békehajlamot nemcsak szóval hanem tettel is illik tanúsítani, valamint ő felsége is mindent el fog követni, mit a közbéke helyreállítására célirányosnak látand. Imre bécsi püspök sokallotta az evangélikusok kívánságait; a királyi hitlevelet illetőleg megjegyzette, hogy ő legjobban ismeri az akkori idők viszonyait, ő azt is tudja, hogy a királyi fiscus néhány templom építésének ellenmondott. Hermann, a bécsi hadi tanács élén állott bádeni határgróf, szintén követelései mérséklését tanácsolta az evangélikusoknak, gondolják meg, hogy háború esetében ügyök rozabb karba fog jőni, akár a császár győzzön, akár a török, mindkét esetben az erdélyi fejdelem pártfogásának nem sok hasznát fogják látni. ¹⁵⁵⁾ A hollandi követ Hamel Bruininx augusztus 12-dikén, valamint már korábban a svéd Oxenstirna, Leopoldnál közbenvetette magát az evangélikusok mellett, de ezeket egyszersmind mértékletességre intette. Válaszuk a felebb említett okokat ismétli, hogy miért vonakodnak szerződésre lépni. ¹⁵⁶⁾

Augusztus 26-dikán, a nádor által benyújtott negyedik rendbeli folyamodványukban újból kérték a királyt, intéztetné el hatalmánál fogva, még a jelen országgyűlés folyama alatt sérelmeiket, máskülönbén orvoslásukat nem igen remélhetnék, mint az 1649 utáni évek mutatják: hiszen a jelen országgyűlés tagjai közül néhányan hímezés nélkül kinyilatkoztatták, hogy a templomok visszabocsátását országos vélemény ellenére is akadályozandják. Az evangélikus rendek, ha vallási sérelmeik, melyek bármely adónál, tehernél súlyosabbak, elintézetlenül maradnak, más ügyek tárgyallásába nem bocsátkozhatnak,

---

155) Hist. dipl. app. 166 s kk. II. Katona, XXXIV. 448.

156) Das verw. K. Hungarn, 258. 281.

mit rosz néven ne vegyen nekik ő felsége. — Leopold augusztus 28-dikán kelt leírásában visszatetszését fejezte ki, hogy az ország sérelmei még ninesenek végleg lajstromba szedve, s hogy az ágostai és helvét hitvalláson levők vonakodnak ezek tárgyallásába ereszkedni, míg az ő külön sérelmeik orvoslatlanul maradnak. Ez veszedelmes ujtás s annál is inkább roszallásra méltó, mert ő felsége épen most tanácskozik magával, mint lehessen a vallási vizályt szelíd módon elintézni, s mert feltett szándéka, még a jelen országgyűlés folyama alatt intézkedni ez ügyben. — Az evangélikus rendek augusztus 30-án nádor és személynök előtt kinyilatkoztatták, hogy őket e leírás sem nyugtathatja meg, és september 7-dikén az országgyűlési többség bemutatta a halaszthatlan orvoslást igénylő sérelem-lajstromot. Ennek hatodik pontja a vallásügynek még a jelen országgyűlés folyama alatt ő felsége általi elintézését sürgeti, mivel e tekintetben mind a kathólikus mind az evangélikus státus a felség oklevelére hivatkozott. — Leopold september 27-én kelt válaszában e pontra nézve odanyilatkozott: hogy miután az ágostai és helvét hitvalláson levők nem akartak barátságos szerződésre lépni a kathólikusokkal, ő felsége, kegyelmes ígéréthez képest, még a jelen országgyűlés folyama alatt nyilatkozó leszen e tárgyban.

A nyilatkozat kelt november 9-én ily értelemben: I. A bécsi békekötés általában, főleg pedig mindkét vallást illető első cikkelye, minden részleteiben ismételtetik és megerősítetik. II. A mondott békekötés folyadékaul, a kathólikusok azonképen mint az ágostai és helvét hitvalláson levők, urak, nemesek, szabad királyi városok s a koronához tartozó szabadalmas mezővárosok lakosai azonképen mint a végekben tartózkodó katonák és hazafiak vallásukban minden háborgatás nélkül meghagyatnak; a jelen pont ellen vétők szigorúan büntettetnek. III. Az ágostai és helvét hitvalláson levők olyas szertartásokra ne kényszerítessenek, melyek hitvallásukkal el-

lentétben állanak, de legyen gond a közbotrány kikerülésére. IV. E szabadságon kívül az ágostai és helvét hitvalláson levőknek vallásuk gyakorlata is engedélyeztetik, de a földes urak — akár katolikusok akár evangélikusok legyenek — jogainak fentartásával; oly jószágokban, melyek vegyes uraság által birtokoltatnak, megtartatik a jelen divat. V. A vallás-szabadság örve alatt plebánost, predikátort elmozdítani tilos. VII. A béke és köznyugalom tekintetéből rendeltetik, hogy a mely vallásfelekezet 1670 eleje óta valamely templomot, egyházat, jövedelmet félbenszakasztás nélkül birtokolt, azt ezentúl is birtokolja. VIII. Pozsony lutheránus lakosai saját költségeiken, alkalmas helyen, a felség által kijelendő külvárosban templomot építhetnek magoknak. IX. Soprony városában a jelen vallási viszonyok változatlanul megmaradnak.¹⁵⁷⁾ X. Trencsénben, Körmöcz- és Beszterczebányán, úgy Bártfán, Lőcsén, Eperjesen, Kassán és Nagybányán szintén helyet jelelend ki ő felsége templom építésére. XI. A megyéket mi illeti, Vasban az ágostai hitvalláson levők Dömölkön és Nemescsón, a helvét hitvallásuak Felsőőrben; Sopronban Vadosfalván és Nemeskéren; Pozsonyban Rétén és Pusztafödémesen; Nyitrában Szerdahelytt és Strázsán; Barsban Simonyban és Szeleszényben; Zólyomban Osztrolukán és Garanszezen; Turóczban Neczpálon és Ivánkafalván; Liptóban Hibén és Nagypalugyán; Árvában Felső-Kubinban és Isztebnyén; Trencsénben Szulyovon és Zajugróczon; Szepesben Görgön és Toporezon vagy Batizfalván; Sárosban Tarczán és Pöklénben; a helvét hitvallásuak pedig Tótselmesen és Bálpatakán birhassanak templomokat; Szalában, Veszprémbe, Győrben, Abaujban, Ungban, Beregben, Tornában, Gömörben, Borsodban, Nógrádban, Szolnok-Hevesben, Szabolcsban, Szatmárban, Zemplénben, Ugocsában és Hontban jelenleg is birnak vallás-

157) Még 1674-ben ideiglenesen megengedettett, hogy Sopronyban két evangélikus lelkész lehessen, kivált azért, mert a Bécsben lakó protestánsok „consiliarii imperiales aulici, ablegati, residentes et agentes in aula caesarea“ a husvéti és pünkösdi ünnepeket Sopronyban szokták megülneni.

gyakorlattal; valamint a végekben, névszerint a kanizsai kapitányságban Egerszegen és Szentgróton; a győrben, Tihanyban, Vázsonyban, Pápán, Veszprémben, Győrött és Komáromban; az előhegyiben Léván, Korponán és Füleken; a felső-magyarországiiban Putnokon, Ónodon, Szendrőn és Tokajban; a Tiszán túl Kállóban és Szatmártt. XII. Az ágostai és helvét hitvalláson levő urak és nemesek váraikban vallásuk gyakorlatára imaházakat és kápolnákat szabadon építhetnek. XIII. Miután a római-katholikusok méltán országszerte szabad vallásgyakorlattal bírnak, vagy birniok kellene, abban soha semmiféle helyeken és semmiféle időben se háborgattassanak. XIV. Ezentúl netalán felmerülő újabb sérelmek ne fegyveres erővel, hanem a felek meghallgatása után a király által intéztessenek el. XV. Ő felsége komolyan inti a rendeket s az ország öszves lakosait, hogy az egyik a másik vallásának gunyolásától, gyaláztatásától szigoruan ovakodjék. — Ezen engedményekhez feltételül szabatik, hogy az ágostai és helvét hitvallásokon levők jobbágyi hűséggel viseltessenek a király iránt.

Az országgyűlés katholikus többsége november 22-én kelt felírásában kinyilatkoztatta, hogy a katholikus státus nem elégedhetik meg a vallásügy ezen elintézésével, s panaszait, sérelmeit újból felemlítette; újból december 3-kán kelt negyedik felírásában is. Az evangelikus rendek pedig december 8-án kelt hatodik folyamodványukban a fölök elfoglalt templomok, plebániák, collegiumok, gymnasiumok, kisebb iskolák és kórházak, úgy a hozzájuk tartozó javak és jövedelmek visszabocsátását kérték, kinyilatkoztatván: miszerint lehetetlen beléegyezniök, hogy az evangelikus vallás gyakorlata, mely előbb a királyi hitlevél erejénél fogva az öszves országban, s valamennyi földesúr még a fiskus jószágaiban is szabad volt, csak e végre kijelelt és nemkényelmes helyekre szoríttassék; s hogy a földesurak jobbágyaik irányában kényszerítő joggal birjanak a vallás körül. Ugyancsak december 8-kán

Leopold hitvesét, a másnap királynéul koronázott Eleonorát is közbenjáróul felkérték. E folyamodvány következtetésében újabb leírás kinyilatkoztatta, hogy a felség nem ellenzi, miszerint az engedélyezett templomok más alkalmasabb helyekben építtessenek, s hogy az ágostai és helvét hitvallásuak által már korábban épített s aztán tőlök a katolikusok részére elfoglalt azon templomok, melyek világi czélokra fordítottak, nekik visszaadassanak, — oly számmal azonban, mely a lajstrombelieket felül ne haladhassa; és a nádor által Leopold nevében tudtul adatott az evangélikus rendeknek, hogy a templomépítés szabadsága, iskola-alapítás szabadságával is jár, s hogy halottaikat szokott szertartásaik kíséretében temethetik el. — Az evangélikus rendek még egy hetedik folyamodványt is nyújtottak be, s benyújtottak egy nyolczadikat, melyekre a király december 22-én odanyilatkozott, hogy kivánsága, miszerint a vallásügyet illető pontok is helyet foglaljanak az országgyűlési végzeményben; hogy a legközelebbi országgyűlésen a kétes pontok bővebben magyaríztathatnak meg. December 28-kán a nádor által arról értesültek az evangélikus rendek, hogy a felebb említett városokon kívül még Modron, Késmárkon és Kísszebenben is építhetnek templomot magoknak; mire ők más nap még egy folyamodványt, a kilenczediket adták be, melyben a november 9-én kelt királyi nyilatkozat pontjainak a törvényczikkelyekbe iktatása ellen újból tiltakoztak. A katolikusok most már nem ellenezvén a nyilatkozatnak törvénynyé emeltetését, ama tiltakozásnak nem volt sükere; a hozott végzések, s köztök a vallásügyet illető czikkelyek december 30-án Leopold által szentesítettek, az evangélikus rendek pedig e czikkelyek mint elégtelenek ellen, nádor és személynök előtt óvást tettek. ¹⁵⁸⁾

158) Ribini, Hist. dipl. app. 170 s. kk. II. Katona, XXXIV. 448 s. kk. II. Das verwirrte K. Hungarn, 375.

XVI.

A vallásügyen kívül főleg a nádori méltóság jogkörének felélesztése foglalkodtatta az 1681-ki országgyűlést. Leopold ugyan, mint felebb láttuk, Eszterháznak nádorrá választásában megnyugodott, de a rendek ezt nem elégelve, september 7-én kelt felírásukban reményöket nyilvánították: „hogya felség őt, a fő urat s a király hű szolgáját hajdani jogkörében és hatóságában a királyi hitlevél hetedik alkupontja s az ebben idézett törvények, úgy az 1659:30, Mátyás király V. 1—6 s az 1608. k. e. 18-dik cikkelyek szerint kegyesen megtartani méltóztatandik, alázatosan könyörögvén: miszerint nádorral birván ismét az ország, s az ennek törvényei ellen behozott korábbi helytartóság és kormányzóság megszüntetve levén, ezentúl a nádor halála esetében az 1608-ki k. e. harmadik cikkely szigoruan alkalmaztassék, s az idézett cikkelylyel ellenkező helytartóság teljesen eltöröltessék. — „A felség, ekkép hangzott e pontra a september 27-kei leírás, tekintetbe vevén a nádor rendíthetlen hűségét és fényes érdemeit, mindig különös gondját fogja viselni a nádori hatáskör fentartásának. Egyébiránt a helytartóságra nézve az illető törvénycikkelyek épségben maradását s a régi szokáshoz ragaszkodást kívánja, úgy fogván e tekintetben eljárni, mint az ország jóléte s a körülmények sugallandják.“ — A rendek october 25-én úgy vélekedtek, hogy a nádori jogkör nemcsak a jelen nádor érdemeinek tekintetéből, hanem úgy kívánván ezt e méltóság természete, a királyi hitlevél hetedik pontja s a többi törvények szerint, egyszerűen és önmagától fentartandó. S miután a kormányzóság és az eddig Szelepcsényi által gyakorlott helytartóság eltöröltetéséről nem szól világosan a királyi leírás, az a rendek kívánsága: hogy ezen

két hivatal eltörlése, czímeik megszünése, pecséteik megsemmisítése és a nádorválasztás óta netalán még kiadott helytartói intézmények érvénytelensége világos szavakkal mondassék ki. A nádor halála esetében be ne hozatandó helytartóságra nézve pedig, a királyi hitlevél által megerősített, e helyütt újra megerősítendő s ezentúl szigoruan megtartandó 1608-ki k. e. 3-dik czikkelyhez ragaszkodnak, miután az idők mostohasága által a törvények sérelmével behozott divat, melylyel egynémelyek a helytartóság e nemét támogatják, úgy az iránta hozott régiebb törvények a mondott czikkely által eltöröltettek. — Leopold s a rendek nézetei még most sem találkoztak együvé e tárgy körül, és november 19-én a felső tábla azon volt, hogy az esztergomi érseket reá birja, miszerint a nádori méltóság megürülése esetére saját és utódai nevében a helytartóságról örök időkre lemondjon. Az érsek e miatt kemény szókkal illette a nádort, ez és hívei pedig odahagyták a tanácssteremet. ¹⁵⁹⁾ — Végre következő szerkezetben erősítettek meg a király által az illető pontok: „A rendek bizton hiszik, hogy ő felsége hű szolgáját, a nádort, hajdani hatóságában és méltóságával járó jogkörében a királyi hitlevél hetedik pontja s az ebben idézett törvények, úgy az 1659:30, Mátyás király V: 1—6, 1608-ki k. e. 18, 1618: 4, 1609: 66, 1635: 14, 1555: 2 s más róla szóló czikkelyek szerint, melyek ezzel megújítatnak, kegyelmesen megtartandja, és fizetéséről a vele kötött szerződéshez képest gondoskodandik. Miután pedig maga a nádorválasztás által a jelen zavarok közben behozott kormányzóság és helytartóság egyiránt teljesen megszüntettek, ez okon mind a kormányzói mind a helytartói pecsétek, a nádor választása óta kelt kiadványokkal egyetemben jövendőre érvényteleneknek nyilvánítatnak. S hogy a nádor halála esetében az e helytt megújított 1608-ki k. e.

---

159) Das verwirrte Königreich Hungarn,

3-dik tezikkel a benne kijelelt módon ezentúl sértetlenül megtartassék és foganatosítassék, közértelemmel végeztetik. ¹⁶⁰⁾

A negyedik törvényczikkely rendelí, hogy a törökkel való béke — mert újat még pedig huszonhárom évre szólót reméltetett Kunitz az udvarral — s valamennyi magyar ügy az 1608-ki k. e. 2-dik tezikk, és a királyi hitlevél 3-dik és 13-dik pontjai, úgy az 1613 : 29, 1630 : 28, 1655 : 50, 1559 : 8 szerint a magyar tanács közbenjövételével köttessék, elintéztessenek, a hazafiakkal annak módja szerint közöltessenek, s a békepontok a megyék által ünnepélyesen közzé tétessenek; hogy továbbá született magyar ügyviselő is adassék a portán levő császári ügyviselő mellé, valamint a portához menő követségekből született magyar követnek is jusson hely a császári mellett, ki ezzel magyar ügyekben egyiránti hatalommal birjon, s kit a magyar tanács lásson el utasítással az 1655 : 50, 1630 : 36, 1647 : 74, 1649 : 7. tezikkelyek értelmében. — Az ötödik tezik. a végeknek magyar katonaság általi megszállásáról gondoskodik; e katonaság fizetése nemcsak az országnak e czélra felajánlott jövedelmeiből s a félharminczadból, hanem az 1638 : 34 és 1559 : 2. tezik. szerint a szomszéd tartományok által is történjék; ¹⁶¹⁾ egy úttal köszönet mondatik a felségnek, hogy a pápa, a római szent birodalom s a spanyol király segédét is felkérte Magyarországnak, mint az öszves keresztyénség védfalának oltalmára; és remény fejeztetik ki, hogy a végek szükséges javításáról és felszereléséről is gondoskodandik hitlevele nyolczadik pontjához képest, nádor és hadi tanács meghallgatásával a király. — Az 1655 : 19 és 1659 : 25. értelmében ugyan méltán

160) Acta Comit. Sopr. a. 1681. 57 s kk. II.

161) Június 19-én Szécsi Péter, a Kanizsa elleni erődök kapitánysága nevében jelentést tett a rendeknek, hogy ezen kapitányság végvárainak katonasága, mely korábban 1700 főből állott, ezelőtt nyolcz vagy kilencz évvel 800-ra szállított le, és még ezeknek sem jár ki pontosan a fizetés.

kivánhatnák a hazafiak — mondja a nyolczadik czikkely — hogy az ország törvényei s a királyi hitlevél tizenharmadik pontja ellenére a rendek megegyezése nélkül több ízben behozott s most is az országban tartózkodó idegen katonaság teljesen kivitessék; miután azonban a jelen idő körülményei ezt nem engedik, hadd maradjon a belháború megszünéseiglen ama katonaság az országban, de éljen saját költségén s a hazafiak háborgatása nélkül. — A tizedik törvényczikkely megerősíti a nemesi előjogokról s az ország szabadalmairól szóló valamennyi törvényt, érvénytelennek nyilvánítva mind azt, mi kivált a közelebb lefolyt zavaros években ellenök az országon belül vagy kívül elkövetett. — Más czikkely a fiskus által elkobzott jószágokra nézve rendeli, hogy mihez joguk van a kárvallottaknak, azt méltóztassék nekik belföldi biztosok által visszaszolgáltatni a felség. A kamarai tisztek által önkényesen elfoglalt, s ő felségének megegyezésével vagy megegyezése nélkül másoknak adományozott jószágok kerüljenek vissza teljes elégtétel mellett törvényes birtokosaikhoz. Végre, a magánszemélyek által elsajátított birtokok foglaltassanak vissza az 1542 : 4. czikkely értelmében az alispánok által törvényes uraik számára. A térítvényi, kezességi s egyéb okiratok vizsgáltassanak meg az említett biztosok által, s az ország törvényei ellenére kizsarlottak semmisítenek meg. A fiskus által elidegenített egyéb jószágokra nézve kegyelmet kérnek a rendek ő felségétől a kárvallottak számára. — A rendek alázatos kérelmére, ő felségének is kegyes megegyezésével, a jelen mozgalmak közben behozott kivétségi és accisai terhek eltöröltetnek; egy úttal rendelés hozatik, hogy ezen s hasonló terhek viselésére, külföldi katonák szállásoltatására, szabott ár melletti élelem-, abraknyújtásra, s más ingyen szolgáltatokra az ország törvényeinek rövidségével ne kényszerítessenek a hazafiak. — A magyar kamara függetlensége az udvaritól ujra kimondatik; az idevágó visszaélé-

sek szüntessenek meg; az idegen tisztviselők, névszerint a pozsonyi alelnök s a kassai igazgató mozdítassanak el hivatalaikból, és a felesleges és haszontalan magyar tisztek száma is korlátoztassék. A kamara élére még a jelen országgyűlés folyama alatt érdemes világi hazafi (Kollonics püspök helyébe) állitassék. — A félharminczad czentül is, úgy némi sóadó, a magyar véghadak fizetésére fordítassék. — Eleségi segédül, feltéve hogy a kül- és belföldi katonaság fegyelemben tartatik, minden porta után az ország felső részeiben két kassai köből, a dunáninnyi és túli részekben hat nagyszombati mérő ajánltatik fel. — A véghadak s a szabad hajdúk kicsapongásainak fékezése a belföldi főkapitányokra, s ha ezek hanyagul járnának el kötelességeikben, a nádorra bizatik. — A végekben tartozkodó nemesek szabadítékaikban fentartatnak. — A mindkét nemzet tisztjei által néhány év óta szedetni szokott törvénytelen hid- és útvámok eltöröltetnek. — Az 1670 óta lefolyt zivataros évek, azonképen mint az 1649 : 93. czikkelyben említettek, nem szolgálnak alapul törvényes elévülésnek. — Ha a törökkel kötött béke nem hosszabbíthatatnék meg az ország veszélyeztetése nélkül, személyesen lesznek felkelők a rendek, ha t. i. addig a belzavarok meg fogtak szüntetni. Ez esetben valamennyi, bármily rendbeli hazafiak, úgy a királyi fiskus, s a megyékben várakat és jószágokat birtokló bányakamrák, személyes felkelésen túl, hús-hús a töröknek be nem hódolt egész házhely után, saját költségeiken egy lovast, jobbágyaikén egy gyalogot kötelesek kiállítani; negyven behódolt egész házhelyre hasonló járandóság esvén. — Kisebb veszedelem esetében kisebb, vidékszerinti felkelésre is készek a hazafiak, ha a magyar tanács s a nádor rendén látják. — Mivel a jelen belzavarok miatt több sérelem elintézése a jövő országgyűlésre halasztott: ő felsége bizonyossá teszi a rendeket, hogy már egy év mulva, még pedig Pozsonyban országgyűlés tartatik okvet-

lenül. — A hűtelenek közül mindazok, kik a jelen végzemeny kihirdetése után két hónap lefolyása alatt magokba szállanak s leteszik a hűségesküt, személyeikre és vagyonukra nézve teljes bűnbocsánatot nyernek. ¹⁶²⁾ — Dalmát-, Horvát- és Tótországok sérelmeik külön terjesztettek fel, külön intézettek el; s a három tartományt illető rendeletek, mintegy külön egészben, berekesztik a végzemenyt. A szabad királyi városoknak szintén külön felterjesztett sérelmeik csekély figyelemre méltattak.

Említést érdemel még, hogy a június 19-én tartott ülésben Széchenyi György kalocsai érsek kinyilatkoztatá, miszerint hajlandó a tizenhárom szepesi várost saját pénzén Lengyelországtól visszaváltani, részéről elégvén, ha azokat holta napjáig birtokolhatja, s ha kimulása után a belőlök eredő jövedelem a felföldi végházak jobb karban tartására fordítatik. ¹⁶³⁾ Ajánlata törvénybe ment, s a biztosok is kinevezettek, kik eszközlők lesznek a kiváltást; de az ügy megakadt, vagy talán meg sem indulhatott. Említést érdemel továbbá, hogy Illésházy György trencsényi főispán, ki a múlt évben a pozsonyi várba zárattott, mert a királyi ügyigazgató őt Tökölihez szításról vádolta: országgyűlés közben szabadon bocsátatott; s hogy Ruszt a szabad királyi városok sorába iktattatott.

XVII.

Az országgyűlése még állott, midőn Appaffit felhatalmazta a porta, hogy nyiltan a bujdosók segédére kelhessen.

---

¹⁶²⁾ Corpus juris hung. II. 52.

¹⁶³⁾ Megcselekszem, — folytatá — 80,000 forintot adok, de előbb nem, minekelőtte securitast tudjak; ne járjak úgy, mint Szakmári 60,000 aranya, ki csak elkölt, a városokat ugyan nem váltották ki rajta.

A fejedelem, noha a vasvári béke évei még nem folytak le egészen, ígéretet vett válogatott török hadaknak is melléje adásáról. ¹⁶⁴⁾ Nyilatkozványában úgy szól magáról, mint a magyar nép fejedelméről, ki olyatén athnámét nyert a portától, minőt Lippai főérsek, Vesselényi nádor és társaik hijába ügyekeztek kieszközölni magoknak. ¹⁶⁵⁾ Augusztus utolsó hetében tízezer erdélyi, moldvai, havasalföldi emberével tartományából kiindult, Somlyónál Teleki Mihályt nevezte ki fővezérré. Apátinál Vesselényi Pál tizenkétszáz lovasával, Debreczennél Tököli hatezer főre menő dandárával, s a váradi basával odajött hétezer törökkel nemanyira egyesültek mint találkoztak a fejedelem hadai. A sereg három-, négyféle állatkai folyvást viszályban állottak egymással, Kállót és Böszörményt mindemellett könnyü szerrel bevették. Caprara september elején Kesztnénél táborozott, itt vette a váradi basa levelét, melyben megmagyaráztatott neki, „hogy a török hadak csak azért szállottak a táborba, miszerint a két császár között köteendő újabb békét illendően megüllhessék.“ ¹⁶⁶⁾ Caprara meg által költözött a Tiszán a nagyobb erő elől, Tököli utána indult, Teleki Szatmárt süker nélkül vívta. Ekkor — october közepén, Apaffi visszament Erdélybe, vissza a törökök is erősségeikbe. ¹⁶⁷⁾

Teleki a sovány eredményt Tökölinek tulajdonította. Most már hozzáfoghatnánk a munkához — irá september 11-én Duvernay-Boucauldhoz, Akakia visszahivatása óta francia követhez Erdélyben — ha gróf Tököli szokott ármányai s napról napra meg-megujuló fogásai által törekvésein-

164) Londorp, Acta publ. P. XI. Cont. 135. l.

165) Deakul az 1681. országgyűlés irományai között olvastam, németül egykoru nyomtatványban; magyar példányt még nem láttam.

166) Az 1681. országgyűlésnek a körmöczbányai követ által vezetett naplója. Az akademia könyvtárában.

167) Bethlen Miklós, II-dik könyv, 11-dik rész. Babocsai, az id. h. Pray, Epist. Proc. III. k. 474 l.]

ket meg nem hiúsítaná. Sem a fejdelem méltósága sem az ügy fontossága nem birtak annyi súlylyal előtte, hogy hadait az én kegyelmes uram seregével összekapcsolta volna, sőt biztosításaink ellenére a törökhöz csatlakozott. Basa kíséretében jött az udvarhoz, elment az udvartól, s most külön helytt táboroz. Korlátlanul és függetlenül jár el mindenben, tekintetbe sem véve a fáradságot, a költséget, melyeket uram annyi éveken át az ügyre fordított. — S october 4-én a károlyi táborból: Gróf Tököli átment a Tiszán, s folytatta utját, szóval ugyan függést és szófogadást vallva, de tetteivel egyebet véve czélba. A napról napra súlyosbuló bajoknak orvosságot csak Isten nyujthat. ¹⁶⁸⁾

Így Teleki. Más részről Apaffit hovatovább nem látták annak a bujdosók, kitől erélyesebb működést várhassanak, Telekit pedig követők a francia udvarnál, Absolon Dániel, most arról vádolta, hogy Tököli jószágaira ahítozik. Már közel volt az idő, midőn az erdélyi fejdelem és főfő tanácsosa egyenesen a bujdosók ellen fordulnak.

---

168) Petrovics-gyűjtemény.

HUSZONHARMADIK KÖNYV.

1681 — 1687.

I. Leopold, 1681—1687.

I.

Alig szakadt vége a kurta táborozásnak, midőn Saponara Fülep pataki kapitány Leopold nevében Tökölihez érkezett, kit november 14-kén Berettyó-Ujfalván találunk. 1) Az értekeződés megnyílt, s elhuzódott december elejéig, midőn az olasz Bécsbe ment. Tököli késznek nyilatkozott, magát alávetni Leopoldnak, ha Magyarország alkotmánya visszaállítatik, ha jogaiba visszahelyeztetik az evangélikus egyház, ha ő és hívei elkobzott jószágaitat visszanyerik, s ha a Rákóczi György által birtokolt megyék reá, mint Magyarország részeinek urára, szállítatnak. Választ hat hét lefolyása alatt kívánt e pontokra, kinyilatkoztatván egy úttal Saponarának, midőn ez Bécsbe indult, hogy követeket fog küldeni a portához, melytől különválnia, mielőtt Leopold jószándékáról teljesen biztosítva leend, nem volna tanácsos; tisztökben fogván állani a követeknek, őt Apaffi rágalmai alól kitisztítani s a közbéke művét előmozdítani. 2)

A fegyverszünet megkötésekor Tököli biztosítást vett a császártól, hogy ő nem fogja házasságát az özvegy Rákóczi-néval ellenezni; s a huszonöt éves boldog vőlegény csakugyan nem volt idegen a békétől. „A császár — irá novemberben Duvernay-Boncauldnek — követe által teljes elégtételről biz-

---

1) Hammer, *Gesch. des osman. Reiches*, VI. 376. Innen irá az nap a nagyvezirnek, Kara Musztafának: „Innatae Celsitudinis vestrae clementiae toties declarati favoris dulcis recordatio ad Celsitudinis vestrae obsequia me tam arcte adstrinxit, ut diem perdidisse putarem, qua praeminens C. V. memoria excideret.“

2) Saponara olasz promemoriája, a cs. t. levéltárból, Rödernél: *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*. Karlsruhe, 1839—1842, I. k. 11. l. Wagner, *Anal. Scep.* IV. 191.

tosította a magyarokat. Caprara tábornok a fegyverszünet meghirdetésekor szintén teljes elégtételt ígért, s midőn Harsányi ezredest megvendégelné, nyíltan kimondotta, hogy ő felsége egyetlenegy elfoglalt templomot sem fog visszatartani; hogy az ország szabadságait vissza fogja adni; hogy a bujdosókat ki fogja elégíteni. S e szerint meg kell térnetek, folytatá a tábornok, mert semmi okotok sem leszen további háborúra.“³⁾ Baj volt, hogy az egy hónappal később Sopronyból hazatért evangélikus rendek más színben tüntették fel a bécsi cabinet eljárását, s hogy a vallási intézkedések negyedik pontjában, mely a földesurak jogait szemben a községekkel fentartotta, az utóbbiak vallási szabadságukat veszélyeztetve^{1682.]} látták; baj volt, hogy Saponara csak 1682-ki április 7-én vette kezéhez a választ.

E közben XIV. Lajos, ki ez időtt a német birodalom határait folyvást nyesegette, s ez okon a birodalom, a császár fegyvereit magára várhatta, nem szünt meg mind a portát mind Tökölit újra és újra Leopold ellen lázítani. S egy időben a francia udvar biztatásaival, pénzküldeményeivel, tudomására jutottak Tökölinek a császár hadi készületei, tudomására Caprara Albertnek, a tábornok testvérének Konstantinápolyba utazása nagy ajándékokkal és fényes kísérettel,⁴⁾ mit ő, Saponara hosszas kimaradásal hozván kapcsolatba, gyanu keletkezett benne, hogy Leopold tanácsosai addig akarják húzni-halasztani az ügyet, míg a portával újból és huzamos időre megkötengették a békét, mikor aztán könnyű leszen őt elnyomniok.⁵⁾ Ehhezképest színre folytatta ugyan Saponarával az alkudozást, ki április 14-én Lőcsén át, Sebestyén püspök

3) Petrovics-gyűjtemény.

4) Caprarának Magyarország részéről a sopronyi országgyűlés végzemenyéhez képest társa volt Pavesics Gergely, imént még a magyar tengerparti (Zrini Péter és Frangepanféle) fiscalis jószágok igazgatója, s a császári követ kíséretében Nádasdy Tamást, Ferencznek egyik fiát is találjuk.

5) Saponara promemoriája, Rödernél, I. 12.

kiséretében, hozzá, Kaposra utazott, ⁶⁾ de a porta felhívására számos bujdosó társaságában április 28-án Budára indult, hol Ibrahim vezírbasával újabb hadviselést terveztek Leopold ellen. ⁷⁾ A Konstantinápolyból jelentett hadi készülétek s a szándéklott szorosabb szövetkezés a portával Tököli higgadtabb tanácsosait aggodalommal töltötték. Ez okból még az utolsó pillanatban is azon voltak, hogy Leopoldot némi engedékenységre bírassák. Szalay Pál, ki a múlt évben másodszor is mint Tököli biztosa jelent meg Sopronyban, április 30-án Eperjesről ekkép irt Strassoldónak, most újból a császári hadak fővezérének: „A török segéd már készen áll. Egy hajszáltól függ minden. A táborból még egy nyilatkozmány fog menni ő felségéhez ily értelemben: ha az ország kívánalmainak, a vallásügyet s más szabadítékait illetőleg elégtétetik; ha saját törvényeihez s annyi király hitleveléhez képest kormányoztatik a nemzet; ha Tököli s a porta kielégítetnek: szétozlik a sereg; máskülönben fegyver leszen a jelszó. Ezt őszintén akartam nagyméltóságodnak jelenteni. Az Isten szerelmére kérlek benneteket, uraim, ne rontsátok el húzás-halasztás által az ügyet. Húzni-halasztani még nem annyi, mint Fábiusnak lenni. S ne hallgassátok el a császár előtt, ne vessétek meg a mit irok. Keresztyén vagy, uram, s a császár hű tanácsosa. És én mondom neked: Isten engem úgy segítjen, végveszélyben forgunk. Holott ha derekasan hozzá láttok az alkudozáshoz, mind az ország megtartatik a királynak, mind a török rohamot elhárítjátok magatoktól. Ne vonakodjatok évenként bizonyos öszletet fizetni a portának; történt ez előbb is: olvassátok Istvánffit. Hogy mily szolgálatot tehet ez ügyben Tököli gróf úr mind ő felségének mind a keresztyénségnek, azt felesleges volna említenem.“ ⁸⁾

6) Wagner Anal. Scep. IV. 192.

7) Pray, Epist. Proc. III. 480.

8) Ugyanaz, ugyanott, több hézaggal és számos hibával.

Május 18-án Tököli, magyar lovasok és német gyalogok kíséretében Budáról vissza Kaposra érkezett. Zríni János Boldizsár, Rákóczi Ilona testvére, ⁹⁾ s Ilonának hat éves fia Ferencz, Leleszig indultak elejébe. Június 15-én fényes ünnepély tartott Munkács várában, melyre Leopold követe Saponara is meg volt híva: Imre gróf egybekelése Ilonával, a vár urnéjával. ¹⁰⁾ A hercegné — irá negyven, ötven évvel utóbb anyjáról Rákóczi Ferencz, — nem tudott ellenállani gróf Tökölinek a szenvedelmes kérőnek, ki úgy viselé vala magát, mintha e házasságtól függne életének üdvessége. A bécsi udvar, hosszabb ellenzés után végre beléegyezett a gróf kívánságába, oly okoktól indítva, melyekben, ámbár önmaga ellen látszott cselekedni, jócska része volt a politikának is. Az erdélyi fejedelem fő tanácsosa Teleki szintoly szenvedelmesen ohajtotta leányát Tökölivel elvételni, valamint ez égett, a hercegnét magáénak mondhatni. A császár tanácsosai úgy vélekedtek, hogy az utóbbi házasság kiengesztelhetlenül fogná összeveszíteni a gróft az erdélyi miniszterrel, ki nagy befolyással birt urára; s hogy az ekkép előidézett viszály Tökölit meg fogná fosztani az erdélyi fejedelem pártfogásától, melyben majdnem kirekesztőleg rejlett az elégedetlenek ügyének biztosítéka. Más indok is lehetett hatással a bécsi udvarra: elhi-

9) L'abbé Dominique Révérend a mémoires du comte Bethlen Niklós szerzője, XIV. Lajosnak Apaffi udvaránál képviselője, Zríni Boldizsárról ezeket írja: Báthori Sófia halála után, Rákóczi Ilona testvére, gróf Zríni, ki nevelését Bécsben vette, engedelmet nyert a császártól, hogy nővérét Munkácsra meglátogathassa. Egy nap a bujdosók rabló sőpredékének kezébe esvén, Erdélybe menekült, honnan Apaffi parancsából védesapat adatván melléje, vissza, Munkácsra kísértetett. Révérend úr mindent elkövetett, hogy őt a császár ellen hangolja; de mind hiába. Zríni visszament Bécsbe (1679), kinyilatkoztatván, hogy vasas ezredet fog magának kérni a császártól, melynek élén irántai hűségét tanúsíthassa, de hogy azon esetre, ha e kérése megtagadtnék, francia szolgálatba fogna lépni. — V. ö. Katona, XXXIV. 370. — Most a bécsi cabinet megbizásából jött le újból, hogy a békealkudozásokat ő is előmozdítsa.

10) Pray, Epist. Proc. 3. k. 480. s kk. II. Wagner Anal. Scep. IV. 192.

tethette magával, hogy ily előnyös házasság Tököli nagyra-
vágyásának határt szaband, s hogy ez megelégedendik a
hercegné kezével, kit imádott, s a roppant jószágokkal, me-
lyeket nejének köszönhetett. De e tekintetben csalódott az
udvar. A gróf, Munkács várának és a Rákóczi-ház kincseinek
birtokában, támogatva e ház hívei által, most képes volt a
háború erélyesebb folytatására. Neje hajlandó volt nézeteiben
osztozkodni: atyjának, Zríni Péternek és nagybátyjának, Fran-
gepannak halála ez irányban hatalmas indokokul szolgáltak
neki; s az őszinte hajlam, melylyel férje iránt viseltetett, a
befolyás, melyet ez reá gyakorolt, talán szintűgy irányadólag
hatottak eljárására. ¹¹⁾

II.

Tököli követei Géczy István, Radics Endre és Tunyogi Sá-
muel még januárius 9-én fogadtattak a szultán által. ¹²⁾ Caprara,
a császár követe, februárius 3-án indult el Bécsből, de csak
május 12-én érkezett Konstantinápolyba, csak június 9-dikén
jelentette be ünnepélyes fogadtatása alkalmával a szultánnak,
hogy a fegyverszünet hosszabbítását jött szorgalmazni. Száraz:
jól van, jól van, volt a válasz. Tökölinek már meg volt
ígérve a segéd. Ibrahim, budai basa, bízott meg a fővezér-
lettel, s Apaffihoz parancs ment, hogy siessen hadaival Ma-
gyarországra, Ibrahim seregéhez csatlakozandó. ¹³⁾ Ha Leo-
pold békét akar, helyezze vissza Magyarországot azon álla-

11) Histoire des Revolutions de Hongrie, Hága, 1739, II. k. 9. l.

12) A császári residens, Khunitz, jelentése szerint egy jesuita is volt kíséretökben: „P. Benze Jesuiter ist verkhlaiter in compania deren Bedienten, hat wider den kays. Hof stomachirt.“

13) Hammer, VI. 376. 380.

potba, melyben azelőtt huszonöt évvel volt; fizessen évenként fél millio forintot adóul; rontassa le földig a leopoldvári és gutai erősségeket; s ismerje Tökölit a Rákócziak által birtokolt megyék urául. 14) Oly feltételek, melyeket, mint felebb láttuk, Tököli biztosai is sürgettek, de melyeket a császár tanácsosai túlságosoknak találtak.

A gróf június 24-dikén felmondotta a fegyverszünetet. Válaszul Eszterházy Pál az új nádor, ki e napokban jegyezte el magának Tököli nővérét, a huszonkét éves Évát, 15) július 7-én közfelkelést hirdetett: „hogy ezáltal a haza szabadságát csak szóval kereső és másfelől rontó ellenség kiirtassék.“ 16) Tököli mindenek előtt Kassát ügyekezett hatalmába ejteni, tudván, hogy Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György idejében Kassának birtoka az öszves keletéjszaki részek birtokát is maga után vont. E végre Harsányi György és Petneházi Dávid lovas, és Madács Péter gyalog ezredeseknek a Kassára vezető utak elzárását meghagyta, kik július 7-én Herberstein tábornokot, midőn ez százötvened magával Eperjesről Kassára sietne, elfogták. 17) Tököli Ujfalunál táborozott, honnan közhír szerint a Tiszához s innen Pest felé volt indulandó, hogy augusztus 6-án a Rákoson Ibrahim és Apaffi hadaikkal egyesüljön. 18) De július 19-dike és 20-dika közötti éjtszaka Szirmay Endre, Tökölinek egykoron Eperjesen iskolatársa, majd oderai Frankfurtban a hadi építészet buzgó tanulója, utóbb három évig Kassán az ítélőmester oldala mellett törvényszéki gyakorló, s magának ez alkalommal az 1670-en innen épült fellegvár műveinek részletes ismeretét szerző, azt ezer gyaloggal és háromszáz lovassal bevette. Az örök közül hetvennyolcz, velők

14) Coxe, III. 264.

15) Tököli Éva jegyzetei, Wagnernél, Anal. Scep. IV. 204.

16) Kaprinai kéziratai, XXXII. k. a m. egyetem könyvtárában.

17) Pray, Epist. Proc. III. 492. Kovachich, Script. min. I. 309.

18) Saponarának promemoriája, Rödernél, I. 13.

a parancsnok, halva maradt, kilenczvennégy fogságba esett, a többiek a városba menekültek, ¹⁹⁾ mely ellen most a fellegvár öszves ágyui irányoztattak. S e hírre Tököli július 20-án délben öszves lovasságával Kassa alá érkezett, hol gyalog és tüzér hadait bevárando, a Hernád partján tábort járatott. Innen július 26-káról kelt nyilatkozványban hirdeté: hogy ő szövetségre lépett a törökkel, mert Leopold a jelen fegyverszünet közben is őt és a nemzetet kijátszani akarta; s hogy ő a hatalmas budai vezír rendeletéből, kinek segédhadai már útban vannak feléje, értesíti a hazafiakat, miszerint most vége a semlegességnek. Keljen fel mindenki, s urak és megyék augusztus 5-én fegyveresen ott legyenek, hol ő tábort járand, máskülönben fejö, vagyonuk végveszedelemben forog. ²⁰⁾

Ibrahim csakugyan, mihelyest Tököli tudósítását vette, hogy reménye van Kassát hatalmába ejthetni, s hogy ez okon visszásság volna hadaival a közép Dunához indulnia s az ellenség kényének odaengednie a felföldet, — augusztus 1-jén sátorait felszedte, s Ónod alá indulván, az erősséget három napi vívás után megvette és felperzselt. ²¹⁾ Itt találkozott Nemessányi Bálinttal, Tököli küldöttével, ki őt hadjáratának siettetésére kérte, s kivel augusztus 11-kén Kassa elébe érkezett. Lamb parancsnok eddig visszautasította Tököli felhívásait a város megadására; visszaverte, a mint nap nap után múlt, Tököli rohamait. De augusztus 12-kén híre jött, hogy Strassoldo már Szentbenedekig vonult vissza a bányakerület oltalmára, s az egyesült magyar-török erő oly dühhel vívta a várost, hogy más nap a lakosok, nemesek és polgárok a megadást most is ellenző tiszteket fogságra vetették, az

---

19) *Andreae Szirmay accurata descriptio citadellae Cassoviensis suo ductu, auspiciis autem Emerici Tökölii interceptae, anno 1682, Kovachichnál, az id. h.*

20) Pray, *Epist. Proc.* III. 493.

21) Windisch, *Geogr. v. Ungarn*, II, 108.

őrséget lefegyverkezték, s alkudozásba ereszkedvén a vívókkal, augusztus 14-kén a várost Tökölinek általadták, Ibrahim kegyét harmincz ezer tallérral vásárolván meg magoknak. 22) Más nap az örök közül hatszáz Tököli zászlai alá állott, kétszáz Lamb kapitánynyal s néhány kamra-tiszttel a lengyel szélekig kísértetett. A város Fajgel Péter gondjaira bízott, a jesuiták kiűzettek, az evangélikusok még egy ízben templomaik birtokába helyeztettek. Kassa példájára Eperjes, Lőcse, Szádvár, Tokaj megadták magokat.

Tököli augusztus 16-kán Kassáról Fülek alá indult, hol Ibrahim derékserege táborozott, s hová az erdélyi hadak is, élőkön Apaffi és Teleki, már megérkeztek volt. Füleken ekkor Kohári István, az 1664-ben Lévánál elesett hősnek fia parancsolt, ki a várat 1678-ban a bujdosók ellen szerencsésen megvédette. Most is megtörhetlen lélekkel járt el oltalmában, s kész volt inkább romjai alá temetkezni, mint a gondjaira bízott kincset, a bányavárosok előfokát Tökölinek általadni. Két hét alatt három ezer főre ment a vívók vesztesége, de más részről a város odaveszett, s a vár is mármár kőhalomná volt válandó. A beszorult nemesség elégtette az ellenállást, s az őrség is ezél nélküli makaesságot látott a szándékban: az omló falakat százezer fegyveres ellen továbbá is megvédeni. Alkudozáshoz fogtak, s örök és lakosok september 16-án vagyonukkal vállaikon bántás nélkül takarodhattak ki az erőd-ből. 23) Kohári vonakodott az alkut aláírni, s mert Tökölit

22) Szirmay Endre az id. h. Károlyi Sándor önnéleltirása, Kantonánál, XXXIV. 737.

23) „Fülekinum, fortalitium alias famosum, nolens protectioni meae sese subdere, post obsidionem spatio duarum hebdomadarum toleratum, ad conditiones pacis acceptandas suppliciter provolvi (praesidiariis et cuncta plebe eo coacta, cum sarcinulis, quas quivis humeris suis sustentare efferreque poterat, libere dimissis) compulsus.“ Tököli Duvernayhez, datum ex castris hungaricis ad Füleket positis, die 18. sept. 1682. E levél keltéből is láthatni, hogy Fülek bukását Hammer hibásan teszi september 29-kére; de tévednek azok is, úgy látszik, kik september 10-dikén vagy 11-dikén adják által a

szemben is pártosnak, törökpribéknek szidta, foglyul a regécsi várba küldetett. 24)

September 17-én Ibrahim basa együvé gyülekeztette az erdélyi és felső magyarországi rendeket, s jelenlétükben Tökölnek a fejedelemség jelképeit, botot, zászlót és süveget általadván, őt a szultán nevében felső Magyarország királyának nyilvánította. Tököli, követvén Bocskai példáját, elutasította magától a királyi méltóságot, Magyarország fejedelmének és kormányzójának címét elégelve. Késmárki Tököli Imre, kinek vége boldog legyen, — mondja az augusztus 10-dikén kelt athname, — követet küldött portánkhoz; felséges ajtóküszöbünknek, melyen a paradicsom lotosz-virága nő, szolgálatait felajánlotta; és könyörgött nekünk, hogy őt évenkinti negyven ezer piaszterért Magyarország urául ismertessük, melynek lakosai azonképen mint Erdélyei mindenha boldog szolgálaink közé számíthatnak. Kérelmét meghallgattuk, s felső Magyarország és a hozzá tartozó helyek urodalma azon feltétel alatt adományoztatott neki, hogy irányunkban szófogadó és alázatos legyen. 25)

várat. „Ultimo die mercurii (16. sept.) — írja Fajgel 1682-ki september 22-én Kassáról Duvernaynak — cepimus munitionem Filekiensem.“ Egyébiránt lehet, hogy september 22-ike, mint keletnap, itt nyomtatási hibából áll, mert a löcsei német krónika szerint is: „Die 10. sept. hat sich auch die Festung Fillek . . . mit Accord übergeben.“

24) Kazy Fer., Posthuma memoria Steph. Kohári, Nagyszombat 1732, 20 s kk. II. Wagner, hist. Leop. I. 573. Bel, not. Hung. IV. 81. Moesári Antal, Nógrád várm. esmer. III. 55. s kk. II

25) Hammer, VI. 731. Az athname eredetije a csász. kir. udvari levéltárban. — Egyébiránt helytelenül mondja Hammer a Hist. des révolutions de Hongrie-ban s a Rycaut-nál előforduló hűbéri alkupontokat apocryphoknak; ezen pontok egy szultáni oklevélből vannak kivonva, mely amaz athname kiadását megelőzte, s mely egész terjedelmében, Röder-nél, az első kötet oklevéllárában olvasható. Szerinte: Tököli halála után felső Magyarország népe új királyt szabadon választhasson magának, de nem a katolikusok közül. A magyarok s a tőlök függő horvátok szabaditékaikban fentartassanak; a kalvinisták és lutheránusok törvényes jogaikkal szabadon élhessenek; a portára küldetni szokott ajándékok ne szaporitassanak. A magyar nemzet s a magyar föld

Apaffira nézve a kitüntetések ideje lejárt. A porta előtt gyanuba jött, s nem ok nélkül, hogy politikája forduló pontra ért, mely Erdélyt hovatovább közelebb hozandja Ausztriához. Helyébe a diván több tagjai Tökölit választják fejdelmül, ha nem győz azoknak nézete, kik Bethlenhez és Rákóczihoz hasonlatos hűbéresektől tartva, felállították az elvet: hogy azon-egy fejdelem ne bírhasssa mind Erdélyt, mind a magyar részeket. Tökölinek — írja a szemtanu Bethlen Miklós, az erdélyi hadak egyik főtiszte — becsülete s hitele a török előtt volt kétannyi mint a fejdelemnek, Telekinek pedig nemcsak semmi sem volt, hanem még veszedelemben forgott a török miatt Tököli vádlására. Nem is volt semmi munkánk, mert semmire nem parancsolt a budai vezír Fülel kivásakor is, hanem hogy aztán feladák a várat, a kerítését parancsolá a török hogy földig lerontsuk, mert addig haza nem bocsát bennünket. A falat úgy elrontók három nap, hogy félől ha maradt a földszinén benne felül; aztán elbocsáta a vezír haza, de kilenez ezer tallért ránta rajtunk.

---

mindenki ellen oltalmaztassék. A porta hadi segédet ad Tökölinek s a mennyi várat, várost felső Magyarország népe e segéddel visszafoglal a németektől, mind az ő kezében maradjon. Békét felső Magyarország rövidségével ne kötessen a porta. Felső Magyarország irányában az 1664-diki béke pontjai megerősítetnek. Azon gonosz magyarok, kik eddig felső Magyarország s a vallás ellenei voltak, elmozdítandók, püspökök, plebánosok egyiránt. A felső részek lakosainak polgári állása kellő alapra fektessék. A kétfelé adózó helységek ezentúl is mindkétfelé adózzanak. Felső Magyarország kereskedői akadály nélkül járassák be a török birodalmat. A portához érkező követek tisztességesen fogadtassanak. Felső Magyarország évenkint 40,000 tallér adót fizessen, sem többet, sem kevesebbet. — Ezen alkupontokra czéloz Mehmed nógrádi bég (Praynál, Epist. III. 489.), irván július 1-én Tökölinek: „Quas per me voluit praesentari nostro Vezirio (nem ‚supremo‘, mert a budai basát érti) praesentavi, easque is in linguam turcicam curans transferri, legit et relegit, ne quid postulato in iis insinuato desit.“

III.

Kassa és Fülek bukása rémuléssel töltötte el Leopold híveit. A török hadak elosztak; része kiment az országból, része meg felkereste az erősségeket, melyeknek őrségül szolgált, része a bujdosók táborában maradt, kik most elfoglalták a bányavárosokat, el Zólyomot és Víglest, honnan Caprara és Strassoldó Trencsén felé a morva és szilézi szélek oltalmára vonultak vissza. Tököli october 2-án Zólyomnál, 14-én Báthnál táborozott, s Léva őrsége kitakarodott a várból előle. 26) Nagybátyja, az öreg Petróczy, Sziléziában Biliicz városát kifosztotta.

Eszterházy Pál, ki az általa hirdetett közfelkelésnek csak sovány eredményeit tapasztalta, mert királyi hadakat senki sem látott zászlai alatt, s a nemességet mindenha kivált e látmány buzdította, kényszerítette felkelésre, — Eszterházy még augusztus 25-én tanácsolta Leopoldnak: ültesse át a háborút az ellenség földjére; vívassa Esztergomot, s ügyekezzen ez által, nemcsak a törököt elvonni az elégedetlenektől, hanem saját híveiben is a bizton remélhető süker által lelket ébreszteni. Íme, hozzák a hírt, — e szavakkal rekeszti be előadását — hogy Kassán és Eperjesen kívül már Lőcse is bukott, hogy az ellenség már Szendrőt és Füleket is vívja. Az utóbbi nyolcz napig is alig lesz képes ellenállani: bástyái módfelett gyengék. És aztán minden bizonynyal odavesznek a bányavárosok, odavész a Vágon-túli öszves országrész. Nem kell tehát még továbbá is késni, legkegyelmesebb uram, hanem fegyvert kell fogni, s meg kell támadni az ellenséget. Ha nem fogunk Esztergom vívásához — rosz próféta legyek —

---

26) Katona, XXXIV. 749.

rövid idő mulva Bécs alatt látjuk az ellenséget. S én óvást teszek Isten és felséged, és az egész világ előtt: senki se vádoljon, hogy kötelességemnek nem tettem eleget, hogy elmulasztottam a veszedelmet felségednek bejelenteni. Én többször szorgalmaztam, kértem, az Isten fiáért könyörögtem: készüljünk ne higyjünk az ellenségnek, fogadjunk belföldi katonát, öregbítsük, fizessük a véghadakat, előzzük meg az ellenséget: máskülönben elveszünk; de e napig semmit sem tudtam kieszközteni. Még tavál sürgettem a véghadak szaporítását, de a mult hónapig halasztatott el az ügy. Ha kérelmem annak idején hallgattatik meg, akkor Isten segedelmével erőt vettem volna Tökölin s az övéim, és a török most nem dúlná az országot. Saponara úr alkudozásai csakugyan bevittek bennünket a tömkelegbe. A törvényczikkelyek végrehajtását is sürgettem: de mind hiába. Én tehát Isten és felséged előtt ki vagyok mentve, mert eljártam, mint kellett, a hű szolga tisztében. S mondom még egyszer: hogy ámbár Magyarország nagyobb része már elveszett valósággal, mégis ha felséged méltóztatik a felebbieket foganatosítani, belföldi katonát fogadni, közszemlét rendelni, a véghadakat fizetni és öregbíteni, s az ellenséget derekasan megtámadni: még remélek valamicskét; de ha ez nem történik halogatás nélkül, Magyarország s a szomszéd tartományok el vannak veszve. ²⁷⁾

Leopold tanácsosai bizalmatlanságukban ovakodtak a belföldi hadakat tetemesen növeszteni; s derekas vállalatra nem volt elégséges a császári erő. Hermann bádeni örgróf, ki a hadi ügyek kormányát vitte Bécsben, nyolczvanezer katonát kívánt volt a jelen évre, de a kamara csak hatvanezerhez adott pénzt, s ezeknek is csak fele nyert Magyarországon alkalmazást, másik fele nagyjából a Rajnánál volt elfoglalva

27) Opiniones et literae Pauli Eszterházy, a n. muzeum kéziratai között.

XIV. Lajos ellen. A dolgok ez állásában a bécsi udvar nem volt idegen a fegyverszünettől, melyet Tököli, látván, hogy a Vágvonalt oltalma Eszterházyra, magyar erőre van bízva, s hogy a nádor fel van hatalmazva, a bujdosókat Leopold kegyelméről biztosítani, ²⁸⁾ november elején indítványozott. Követei, Szirmay István és Jánoki Zsigmond december 1-jén kilencz fegyvernyugvási ponttal érkeztek le Bécsből Lőcsére, honnan Tököli téli szállását ideig-óráig Munkácsba tette által.

1. A gróf ajánkozása, magát a béke ügyében a portánál közbevetni, elfogadtatik.
2. A fegyverszünet felbomlását négy-héti felmondás előzze meg.
3. A Garanon innen s túnan fekvő bányavárosok visszaadtnak a császári felségnek.
4. A kamara hónapról hónapra háromezer német forintot fizet Tökölinek a bányajövedelmekből.
5. Tököli és a törökök fegyverszünet közben bántás nélkül hagyandják a bányászokat.
6. Szatmár, Ecsed, Patak, Szendrő, Szepesvár, Murány, Árva, Liptó, Csábrág, s ha még más várak volnának e környéken császár ő felsége kezében, fegyverszünet alatt is felszerelt-hessenek s új őrséggel ellátathassanak.
7. Tököli a mondott váraktól legalább is egy mérföldre távol marad hadaival, s nem ellenzi, hogy azokba a szükséges eleség szállíthatassék.
8. A clerus és a főurak, névszerint az esztergomi érsek ne háborgattassanak.
9. Hadaít Tököli ne szállásoltassa a Garanon túl, névszerint ne Árvában és Liptóban, valamint császári katonaság sem fog az említett megyékben tanyázni, azon helyek kivételével, melyekben jelenleg is császári őrség van. ²⁹⁾

Tököli december 12-én Munkácsból országgyűlést hirdetett Kassára, mely 1683-ki januárius 13-án fog meg- ^{[1683.} nyilni, s melyben a császár hívei is minden aggodalom nélkül szabadon nyilatkozhatnak a közügyekről. Leopold nem elle-

28) Libri regii, XVII, k. 317. l.

29) Egykoru másolatból.

nezte az övéinek is megjelenését, s Hofmann főtábornoki hadbírókat biztosul küldte Kassára. ³⁰⁾ Egy úttal meghagyta a nádornak, hogy kivált a dunai részek nevezetesebb uraival tanácskozzék az eszközökről, melyekkel a török háboru megújulásának esetében magokról s a hazáról elháríthassák a veszélyt. Az urak életöket, véröket felajánlották, s a nádor úgy vélekedett, hogy ötezer emberre számot tarthat a korona. ³¹⁾ De ha czélt akarunk érní, — folytatja Eszterháznak

30) Hist. des Revol. de Hongrie, I. k. 304. l.

31) Dunán túl:

a nádor	200	lovast,	100	gyalogot.
az országbíró	100	"	100	"
a kalocsai érsek	100	"	100	"
Batthyány Kristóf	200	"	—	"
Eszterházy Ferencz	100	"	—	"
Zrini Ádám	—	"	100	"
Zichy István	50	"	—	"
a veszprémi püspök	50	"	—	"
Szécsi Péter	25	"	—	"
Csáky László	25	"	—	"
Batthyány Ferencz	30	"	50	"
Erdődy Sándor	20	"	—	"
Kéry Ferencz	20	"	—	"
Eszterházy János és Mihály	20	"	—	"
Cziráký Mózes és Hedly Mátyás	20	"	—	"
Grácý Piridis (?)	20	"	—	"
a győri káptalan	20	"	10	"
a pécsi püspök	10	"	—	"
a szombathelyi káptalan	10	"	10	"
a csornai prépost	10	"	10	"
Nádasdy István és Ferencz	10	"	10	"
Szenicz özvegye	—	"	10	"
Zichy Pál	10	"	—	"
a szentmártoni főapát	—	"	50	"
a tihanyi apát	—	"	10	"
a szalavári apát	—	"	10	"
a bakonybéli apát	—	"	10	"
a túri prépost	—	"	10	"
Soprony megye	—	"	60	"
Vas megye	—	"	50	"
Mosony megye	—	"	50	"
Győr, Komárom, Veszprém, Szala	—	"	200	"

januárius 16-án kelt felterjesztése — alkalmas eszközökhöz is kell nyúlnunk. Már pedig az együvé hívott urak keservesen panaszkodtak, mint bánik velök felséged idegen katonasága; oly annyira, hogy az országnak felségedhez még hű maradt parányi része is veszendőbe megyen rövid idő alatt, ha ama kicsapongások nem gátoltatnak. S akkor mint

Dunán innen:

az esztergomi érsek	200	lovast,	100	gyalogot.
Pálffy János	100	"	100	"
Erdődy György és Kristóf	100	"	100	"
Czobor Ádám	100	"	—	"
Pálffy Károly	50	"	50	"
Pálffy Miklós és Ferencz	40	"	—	"
Kolonics	20	"	—	"
Személynök	10	"	—	"
Eszterházy Zsigmond és Imre	10	"	—	"
Révay	20	"	—	"
Kanczellár	20	"	—	"
Homonnai Bálint	10	"	—	"
az esztergomi káptalan	10	"	50	"
a pozsonyi káptalan	10	"	—	"
a jesuiták	10	"	50	"
a pálosok	10	"	—	"
Ostrosics	10	"	19	"
Jakusics	10	"	10	"
ifj. Zichy István	10	"	—	"
Illésházy	20	"	10	"
Bercsényi	10	"	10	"
a váczai püspök	20	"	—	"
Pozsony vármegye	20	"	100	"
Nyitra	20	"	50	"
Trencsén	20	"	50	"
Bars	10	"	50	"
Zólyom	10	"	50	"
Turóc	10	"	50	"
Liptó	10	"	50	"
Árva	10	"	50	"
Újhelyi prépost	10	"	10	"
Forgács, Amade, Csáky	20	"	50	"
Koháry	20	"	—	"
Balassa	20	"	—	"
A horvát részek öszvesen	1000	"	—	"

szolgálhassák felségedet a nyomorú hazafiak, nehéz átlátni. Mert ha e télen még tönkre jönnek, szükségkép koplalni fog a katona s a jobbágy, mikorra ki fogott nyaralni, és kétségbesésében a föld népe talán épen az ellenséghez csatlakozik. Felséged nem képzelheti magának, mily szabadosan él a katona Magyarországon, mindent ingyen akar mind magának mind lovainak, pedig az örökös tartományok, úgy tudom, gondoskodnak eltartásáról, s felséged is szigoruan megparancsolta, hogy ilyesektől ovakodjék. Ennek daezára azonban gyötri a nemességet, gyötri a pórt; miért is méltóztassék felséged kegyelmesen intézkedni ez ügyben, hogy a nemzet minél alkalmasbá váljék hűségének tetteleges tanusítására. Kivánták továbbá az urak, hogy a háború színhelyeül ne választassék az országnak felségedet uraló része, hanem az ellenség földje; mert hogymint fogjon fegyvert a magyar nép, ha mindkét fél seregeinek pusztítását kell elviselnie. S e tekintetből az urak megannyian kivált Esztergom vívása mellett nyilatkoztak: oly terv, melyet már egy évvel ezelőtt szerencsém volt felséged figyelmébe ajánlani. Szükséges továbbá, harmadszor, hogy a véghadakból külön belföldi sereg is alakíttassék, még pedig ideje-korán, mert a hadviselést már martiusban kellene megnyitni. Végre a személyes felkelés iránt már most lehetne írni a megyékre, hogy felhívásomra valamennyien haladék nélkül körülettem gyülekezessenek; taval is az idő rövidségét vetették elmaradásuk s gyér megjelenésök okául. ³²⁾

E közben Kassán megnyílt az országgyűlés. Elnökké Sebestyén Endre erdélyi püspök, Leopoldnak azonképen mint Tökölinek bizodalmas embere választatott; de küldetése levén a lengyel királyhoz, helyét Jalkóczi Endre egri nagyprépost foglalta el. S most Tököli tanácsosai, Szepesy Pál és Sza-

---

32) Opiniones et literae Pauli Eszterházy.

lay Pál másod magokkal, „felső Magyarország fejedelmének“ előterjesztéseit felolvastatták. Az első pont említi, mennyit fáradozott Tököli az ország érdekében és mily szerencsével. A második pont tudára adja a rendeknek, hogy Leopold őt, Tökölit, közbenjáróul választotta a portánál, hová a fejdelem részéről követség fog menni. S mivelhogy sok panasz van a törökök kicsapongásai ellen, ám, küldjenek részökről is követet a rendek, ki egyúttal köszönetet mondhat a füleki mezőn meghirdetett athnaméért. Két pont a véghelyek jó karban tartását szorgalmazza; a katonaság téli szállásának ügyét sürgeti szorgalmaztatni egy másik; a hetedik a katolikusok által az evangélikusoktól elfoglalt templomok visszaadását indítványozza; a nyolczadik és végső, egyetértésre inti a rendeket, hozzáadván, hogy a semlegesek vagy a bujdosók iránt ellenséges indulattal levők távozzanak el minél előbb, ha nem akarják a porta nehezitelését magokra vonni.³³⁾

Az együtt volt rendek nagyjából megfeleltek Tököli kívánságának, s januárius 20-án ötven ezer forintot ajánlottak fel a szükséges költségek fedezésére, és Szirmay Istvánt, ki Tököli nevében Konstantinápolyba volt menendő, részökről is megbízták a közügyekbeni eljárásra.³⁴⁾

IV.

XIV. Lajos visszatetszéssel látta Tökölinek szorosabb szövetkezését a portával, mert a gróf megszűnt az nap főleg az ő eszköze lenni, melyen a szultán hűbéresei

---

33) Kaprinai kéziratának XXXII-ik kötete, a pesti egyetem könyvtárában.

34) Ugyanott.

közé szegődött. „Semmi szándékom — írta Lajos 1682-ki szeptember 7-én követének a lengyel udvarnál — az elégedetlenség minden szükségéről gondoskodni; mert azon kívül, hogy csinján akarok bánni a császárral, míg nem fordul ellenem: helytelennek látnám, segédemmel öregbíteni azon segédet, melyben a török részelteti a magyarokat, kik jelenleg egészen a nagyur parancsaitól váltak függökké.“ A francia udvar mindamellett négyezer hétszáz aranyat rendelt a bujdosóknak kifizettetni, de melyeket Tököli, most már a bujdosók fejedelme, zsoldosainak fizetésére magánál tartott. Fajgel Péter kassai kapitány, urának ezen eljárását igazolandó, februárius 3-án figyelmeztette a követet: hogy a magyarok bezzeg már elfogadták volna a bécsi kabinet által ajánlott békét, ha Tököli nem tart három ezer zsoldost, kikre minden körülmények között támaszkodhatik. „Most repült ide Bécsből — folytatja — Hofmann úr, s ennek nyomában lesz mindjárt Saponara.“³⁵⁾

Az utóbbik folytatta Leopold nevében a békealkudozókat. Tököli követeléseiről Eszterháznak februárius 8-kán a királyhoz adott leveléből értesülünk. A magyar korona tartományaiban — mondja a nádor — jelenleg már nincsenek hercegek az egy királyi helytartón vagy nádoron s az esztergomi érseken kívül, ki szintén élni szokott a hercegi czímmel. Mindemellet Tököli elbízván magát a felséged részéről tapasztalt kegyes eljárás következtében, valamennyi keresztyén fejedelem csúfjára s felségednek is mint törvényes királyának rövidségére, vakmerően elfogadta a török zsarnoktól a fejedelmi, hercegi czímet, mit kétségkívül nem merészel tenni, ha Saponara ez irányban is nem nyújt reményt neki. Jelenleg még csak egyes magyarországi részek fejedelmének írja magát, de ha nem akadályoztatik, jobbát rövid idő múlva

35) Petrovics kéziratai, a magyar akadémia könyvtárában.

a királyi pálcza után nyujtandja, mit pártfelei már is hirdetnek, oly hozzáadással, hogy Pozsonyt fogja székvárosául választani.

Kérdés tehát, ha kell-e illetén eretnek s pártütő embernek a hercegi czímet megadni, főkép ha a cím mellé még kézzelfogható dolgot is, t. i. Magyarország tetemes részének birtokát kéri magának? Kérdés továbbá, ha, mint ilyes, felségednek akar-e jobbágya lenni, vagy a töröknek, vagy mindkettőnek? Ha a török jobbágyok sorában fog helyet, akkor nemcsak hercegi címre nem érdemes, de még arra sem méltó, hogy keresztyénnek nevezessék. Ha kétfelé akar alattvalói viszonyban állani, akkor magából a szentírásból olvashatja ki a választ: hogy két úrnak senki sem szolgálhat, kivált két különböző úrnak, minők: keresztyén császár-király s pogány szultán. Ha végre, felséged jobbágya akar lenni, akkor tudja meg, hogy lehetetlen, miszerint a korona Magyarország valamely részét reá szállítsa, mert ama megyék urasága elidegeníthetlen a királyi felségtől. De — fogja talán Tököli mondani — Bocskai, Bethlen, Rákóczi szintén birtak néhány felső magyarországi megyét, miért ne birhasson tehát ő is hasonlóképen néhányat?

Felelet: az erdélyi fejedelmek, mint ilyesek, hercegek voltak, s így cím tekintetében semmi újat nem nyertek, Magyarországon pedig nem követeltek fejedelemséget magoknak, hanem csak urodalmakat, mi épen nem ujság a keresztyén világban, mert, például, a spanyol, svéd, dán királyok is birnak Németországon urodalmakat, a nélkül hogy azért Németország fejedelmeinek irnák magokat, holott Tököli egyenesen felső Magyarország fejedelmének, nem magyarországi urodalmak urának kíván czímeztetni. Következik innen, hogy nem volna tanácsos felséged részéről őt fejedelemnek ismerni. — De kérdés továbbá: mit kell tenni, ha megelégednék a pusztá czímmel? Én úgy vélekszem, hogy ilyesmihez inkább

felsőged hívei mint ellenei tarthatnak igényt. S ha a jelen körülmények között kénytelen-kelletlen meg kell adni Tökölinnek a hercegi czímet, méltányosnak látnám, hogy előbb még a nádor diszítetnék fel e czímmel, mint ki a felségnek híve és helytartója, s ki mint nádor különben is herceg, s nem is követel tartományt vagy megyét magának, hanem megelégednék a csupasz névvel, a római szentbirodalom címzetes hercegeinek képeire, kik fejdelemségre, ülésre szavazatra nem tartanak igényt. Innen azt látná Tököli, hogy nem a szultán hanem felséged hatalmában áll, valakit herceggé tenni; a nádor pedig nagyobb súlylyal léphetne fel a jelen forradalomban Magyarországon. De innen nem következik, hogy a későbbi nádorok is igényt fognak tartani e czímre. A körülmények nem mindig ugyanazok; de hasonló körülmények között dicső emlékezetű I. Ferdinand császár is feldiszította Imre nádort a hercegi czímmel, hogy a pártokra szakadt országban annál nagyobb sikerrel mozdíthassa elő a közügyet.³⁶⁾

Kérdés végre: mit kell tenni, ha Tököli nem elégszik meg a pusztá czímmel, hanem ahoz még felső Magyarországot is követeli magának? Ez esetben vissza kell utasítani a kívánságot, mert máskülönben lassankint kiszedegettetik felséged kezéből az ország, s adja Isten hogy az örökös tartományok ne hulljanak majdan utána. Ilyesmire nem kell kaput tárti, kivált eretnekeknek nem, kik egyébiránt is éjjel nappal azon vannak, hogy felekezetöket előmozdítsák a katolikus egyház rovására.

Aztán minek is tartana felséged annyira az egy Tökölitől, ki a keresztyén világ szeme láttára rövid idő mulva kudarcot fog vallani. Jöjjen csak segédünkre néhány ezer emberrel a lengyel király; s járjon csak ki Barkóczynak s

36) Eszterházy Perényi Imrét érti, de ezt nem Ferdinand hanem I. Maximilián császár sorozta a római szentbirodalom hercegei közé, miről annak helyén szó volt.

felsőged egyéb híveinek, kik nagyoeska számmal vannak, zsoldosok szerzésére egy kis pénz: fogadom, rövid idő múlva magára marad Tököli. Főkép ha felsőged segédére méltóztatik lenni a nádornak, ki szintén együvé szerkesztend egy belföldi dandárt az ország oltalmára és felsőged szolgálatjára. Méltóztassék továbbá százezer forintot valamely hű biztosának kezéhez adni, ki a nádor oldalánál tartózkodjék s adandó alkalommal amaz öszletet Tököli párthivei között kiosztogassa. Katonái hozzánk át fognak térni, s talán nagyobb merényletet lesznek megkísérők; és ehez képest csekély pénzzel milliókat érő eredményt vásárolhatunk meg. Fogadjon felsőged három ezer magyar lovas s kétezer magyar gyalogot; fogadjon szintannyit az ország: lesz mindössze tíz ezer fő; és felsőged tapasztalni fogja, hogy Tökölit vissza verjük Isten segítségével. ³⁷⁾

Így vélekedett a nádor. Tököli a kassai gyűlés eloszlása után februárius 20-án Lőcsére érkezett, hol neje őt egy fiacskával megajándékozta, kit Istvánnak kereszteltetett, de ki néhány nap múlva, április 3-án meghalálozott. ³⁸⁾ Két nappal korábban Sebestyén püspök is elhunyt, Tököli nagy fájdalmára, mint az egykoru lőcsei krónikában olvashatni. Májusban a tizenhárom felső s hat szomszéd megye — Abauj, Zemplén, Sáros, Szepes, Torna, Gömör, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Ung, Heves, Liptó, Árva, Zólyom, Nógrád, Hont, Bars — követei Tályán gyűlést tartottak Tököli felhívására. Tanácsosai Szepesy Pál és Szalay Pál, titoknoká Guth Dániel s pecsétőre Absolon Dániel, május 25-én, nevében tíz pontot terjesztettek a gyűlés elébe, névszerint „a békeséghez jó reménysége lévén ő nagyságának“ kívántak húsz ezer ember számára szekereket, s két hónapra

37) *Opiniones et literae Pauli Eszterházy.*

38) Ladiver Ilyés, *Natale victoriarum praesagim*, Lőcse, 1683 Wagner. *Analecta Scepi*. IV. 208.

lisztet és húst; kívánták azontúl, hogy keljen fel személyesen az öszves nemesség. A béke nevében indítványozott hadi készületek nem voltak ingyére a gyűlésnek, mely azonképen, mint a kassai, hijába szorgalmazta, hogy közöltessék vele a füleki mezőn meghirdetett athname. Ninesen kezemnél, volt Tököli válasza, kiről mindenki tudta, hogy amaz athnáménál fogva, a porta hűbéresei között fogott helyet.³⁹⁾ A rendek Macsai János, Döry András, Gyürky Pál, Gyulai János és Kubínyi Menyhárd, mint választmányi tagok által kinyilatkoztatták, hogy lehetetlen felkelniök, mert ninesenek lovaik, ninesen pénzök; mert ez idő szerint a mfezei munkával kell foglalkodniök; s mert azalatt, míg ők fel és tovább kelnek, Szatmár, Ecsed, Patak, Szendrő, Murány, Likava, Árva és a Leopold kezében volt más várak őrségei megrabolnák a környéket. De adnak négyszáz szekeret, négyezer köből búzát és hatszáz vágómarhát; „noha igen elromlottak, s noha azzal van dolguk, ki fájlalhatja romlásukat.“ Tököli nem palástolta neheztelését. „Kegyelmetek eddig sem munkálkodott velünk, — válaszola a rendeknek — s talán gyemeknek tart; holott most is nem a nemes vármegyék segítségével, hanem három annyi hozzá-tételével, vittem végben a portánál a dolgokat. Tizenkét esztendeje, hogy bujdosom; azért, Isten úgy segéljen, valaki fel nem ül, nem csak jószágával, hanem életével is fog fizetni. Gyemeknek tart? én már kikölttem abból; s megmutatom, hogy ura s fejedelme vagyok a hazának. Idegenek előtt való becsületemet nem engedem, hanem meg fogom oltalmazni. Kivetem mindenik megyére mennyit tartozik adni.

---

30) Bár mint erősödött külsőleg egyelőre e szövetség által, a közvélemény mégis ellene fordult miatta. „L'alliance de Tékéli avec les Turcs — írja Rákóczi, vagy ennek valamely meghittje — le rendait odieux à toute l'Europe, aussi-bien qu'à ses compatriotes: on l'accusait d'une ambition démesurée, à laquelle il était disposé à tout sacrifier, et on le rendait responsable de tous les malheurs, qu'une guerre entre deux puissantes nations . . . ne manquerait pas à produire.“

Talán azt gondolja kegyelmetek, hogy a kassai gyűlésen felajánlott egynehány pénz segített? Kegyelmetek eloszolhat, már nincsen semmi dolga, már nem kérjük kegyelmeteket, hanem magunk biztosai által meghatározzuk mindenik megyének illetőségét.⁴⁰⁾ A követek bocsánatot kértek, bocsánatot nyertek, egy uttal értésökre adatván, hogy most nem jár olyan idő, midőn a törvényes formák megtartását sürgethetni. Eljő ennek is napja, majd ha helyreállandott a béke. S más nap, május 27-én, Tököli biztosai meghagyták a megyéknek, hogy június 6-án ezer négyszáz szekér, ezer négyszáz vágó marha, tizennégy ezer köböl liszt, Vizsolynál készen álljon a hadak számára; s hogy Ónod, Tokaj, Kálló felépítéséről ingyen munkák által gondoskodjanak. Miután a biztosok még végzést hoztak a gyűléssel, hogy egyféle véka, — a kassai — egyféle font, egyféle sing, egyféle iccze — a budai — legyen országszerte; hogy egy hordó bor álljon kétszáz budai icczéből, egy mázsa álljon százhusz fontból, — a rendek haza oszoltak.⁴¹⁾

V.

Ha száz kezem volna, — írá Caprara még 1682-ki october 31-én Leopoldnak Drinápolyból — s ha erem mindenik lüktetésével egyegy levelet irhatnék, mégis csak azt mondanám mindig és mindig, hogy felségednek nem marad hátra más választás, mint kardhoz nyúlni, és a monarchiát s az öszves kereszttyénséget megvédeni; semmi kilátás a békére. — És Leopold tanácsosai még sem akartak megválni a gon-

---

40) A gyűlés irományai, Szalay Ágoston gyűjteményében.

41) Ugyanott.

dolattól, hogy a porta egyelőre még nem fogja egész erővel megtámadni a császárt, csak 1684-ben folyandván le a vasvári béke. De midőn 1683-ki januárius 2-án a szultán palotája előtt Magyarország irányában lobogtak a lófarkok, Leopoldnak meg volt üzenve a háború. ⁴²⁾

Most, végre, komolyabb készülétek tétettek az ellenség fogadására. XI. Incze pápa januárius 20-án intette XIV. Lajost, ne bántaná Leopoldot, miszerint ez öszves erejét a török ellen fordíthassa; ⁴³⁾ s a franezia király csakugyan tartózkodónak mutatkozott ez évben, s ovakodott újabb alkalmat szolgáltatni a nimwegi béke felbontására. A bajor és szász választó fejedelmek, a német birodalom frank és sváb kerületei frígyre léptek Leopolddal, frígyre mártius 31-én Sobieski János lengyel király is. Szerződésök értelmében Leopold hatvan ezer, Sobieski negyven ezer fegyverest állítanak ki; ha Béceset vagy Krakót vivás fenyegetné, mindkét fél hadai egyesülnek; Leopold egy millió kétszáz ezer lengyel forintot fizet társának; a szerződő felek külön-külön nem kötnek békét a törökkel, s azon lesznek, hogy névszerint a muszka ezárt is szövetséges társul nyerjék. ⁴⁴⁾

„Az egész kereszttyénséget, főképen pedig régi vitéz magyar nemzetünket mindenkor gyűlölő pogány török — irá mártius 18-án Eszterházy a megyéknek — minemü kegyetlenséggel feni fogát szegény édes hazánk ellen, nyilván vagy on kegyelmetek előtt, ki nagy hadi készülettel levén, azon van, hogy elsőben is ezt a megromlott, s már nagyobb részt igája alá hozott országot semmivé tegye, aztán a többi kereszttyénséget is épenséggel megtapodja. S noha némelyeknek

---

42) Benaglia, Reisebeschreibung des Grafen Albert Caprara, 99. l.

43) Lünig, Litt. Proc. III. l.

44) Katona, XXXV, 20.

köztünk színes álnok praktikája és szavai által szabadságot ígér: bizonyára utolsó rabságunkra czéloz. Elégséges példát mutat a görög birodalom sok más keresztyén országokkal együtt, melyek birtoka alatt vannak, a holott kirekesztetvén minden nemes vér, gyalázatos rabságban tartatik a keresztyénség.

Látván azért kegyelmes atyáskodó királyunk ő felsége, édes hazánknaak, úgy mint kedves országának nagy veszedelemben forgó állapotját, a mi sokszori alázatos nádorispányi közbevetésünket is méltó tekintetbe vevén, igen nagy s égis magasztalható kegyelmességből elhatározta magát, hogy Isten áldásából maga szép számos hadaival levő szerszámival, s más ahozvaló hadi állapotokkal a keresztyén vért szomjuhozó pogány ellenségnek ne csak ellene álljon, de még Isten jóvoltából azon ellenség földén is nyomakodtassa hadait. Járulván még ehez némely felséges keresztyén királyok segítsége is, kik kegyelmes urunkkal ő felségével egyetértvén, akarnak egy szívvel lélekkel a közönséges ellenség ellen mind vizen s mind szárazon menni. Most vagy on azért Isten által mód szegény hazánk pogány igája alól felszabadításában, s hogy ha szintén a magyarok közül megcsalatott is volna egynémelyik az ellenség szép szavaitól, az elhajolván tőle kegyelmes koronás királyunk hívségére, s fegyvert fogván, mutassa meg régi eleinktől reánk származott igazi magyarságát, s értvén személyünk szerint mezőben való szállásunkat, kapcsolja hozzánk kiki magát, hogy Isten kegyelméből együtt levén, mehessük bátran ellenségünkre, s mutassuk meg mind kegyelmes királyunkhoz s mind pedig édes hazánkhoz igaz kötelességünket, most levén egyszer nemzetünknek igen szép alkalmatossága, hogy az egész keresztyénség előtt mind Isten dicsőségére, mind urunk s hazánk szolgálatjára, mind magunk becsületire örök dicséretre méltó régi vitéz magyarságát megmutassa. Nem kételkedvén azért kegyelmetek igaz keresz-

tyénségén, akartuk ezzel felhívni, s nádorispányi hatalmunknál fogva parancsoljuk: legyen kegyelmes urunk levelének foglatatja szerint oly készüléttel, hogy mihelyt veszi újabb rendeletünket, azonnal mentül számosabban álljon fel, s a hol érteni fogja létünket, minden haladék nélkül az ország törvényében említett büntetés alatt kapcsolja hozzánk magát, egyebet sem cselekedvén.⁴⁵⁾

Mártius 31-én a jancsárok, április 1-én maga IV. Mohamed kiindultak Drinápolyból: velök utánok a kétszáz ötven ezer főre becsült őszves sereg, három száz ágyuval. Philipopolisnál Tököli követe Szirmay István, s vele Fajgel Péter érkeztek a szultán táborába.⁴⁶⁾ Május közepén Nándorfehérvárrt voltak a hadak. Szirmay és társa ekkor kihallgattatván, vissza, küldőjökhez bocsátattak; s a szultán most nagyvezírét Kara Musztafát karddal és paripával ajándékozván meg, kaptánnal és kócsaggal diszítván fel, őt az őszves török erő élére állította. Utját Eszéknek vette a szerdár, honnan Caprarát elvégre Bécsbe eresztette, levéllel, mely Leopold tiszteit, névszerint a véghelyek kapitányait vádolja a békebontásról; s hol június 10-ikén Tököli személyesen tisztelkedett neki. Felső-Magyarország ura ötven főbb nemes környezetében, huszár és hajdú csapatoktól kísérve jelent meg. A szerdár kérdést intézett hozzá, mint lehessen három dolgot azonegy csapás által eszközölni, névszerint: boszút állani Leopoldon, a hadak zsákmány-szomját kielégíteni és Magyarország jövődjét biztosítani. — Bécsnek vívása és tőből kifogatása által, volt Tököli válasza.⁴⁷⁾ S Kara Musztafa csakugyan e szándékkal indult ki Drinápolyból. Mit Szolimán nem birt végrehajtani, mit a Köpriliek még csak meg sem kísérltek, azt ő czélul

45) Lit. et opiniones P. Eszterházy.

46) Hammer, VI. 389.

47) Fajgel Péternek, 1683-ki július 15-dikén Kassáról Duvernayhez adott levele, Petrovics gyűjteményében.

tűzte ki magának: Bécs bukását. E végre Tökölinek meghagyta, hogy a Dunának bal partján ügyekezzenek Bécs alá jutni: ő a vezír a folyamon innen fog működni. S most egyik hívét Leopoldhoz küldte Tököli a fegyverszünet felmondására; ő maga június 24-én már Lőcsén volt ismét. De Barkóczy Ferenczet, Szepesy Pált és Szalay Pált nyolcz század magokkal a vezír táborában hagyta, előhadul, mely mindenkit biztosítson, hogy nem leszen bántása a nagyvezírtől, ha Tökölinek hódol mint fejedelmének. Barkóczy tiz évnél tovább első sorban küzdött a bujdosók ellen: most kénytelen volt örsül menni velök, hogy jószágai Szabolcsban, Zemplénben, Abaujban ne menjenek veszendőbe. Tiszáninnen s Tiszántúl Leopold hada inkább mint valaha tűnő félben volt. Patak is Tököli kezébe került, Saponara Szatmárra költöztette az örséget. 48)

Leopold, hadainak fővezérletével sógorát, Károly lothringeni herceget bízta meg. A deréksereg Köpcsénnél ütött tábornok, számra harminczkétezer hatszáz ember, ötvenhat ágyúval. 49) A másodsereg, mely Ádriától a Jablunka-szorosig mintegy örvonalt képezzen a török-tatár száguldozók és Tököli ellen, huszonnyolcz ezer emberre ment, következő pontokon fogván állást: nyolczezer ember Schultz alatt a felső Vág megett; ötezer magyar Eszterházy parancsai alatt Leopoldvára és Komárom között; 50) hatezer magyar Batthyány Kristóffal a

48) Ugyanaz ugyanott. Wagner Anal. IV. 195.

49) Ide irom alkatrészeit. Gyalogság. Hét egész ezred: Starhemberg, Badeu, Grana, Mansfeld, Souches, Scherffenberg, Diepenthal. Öt fél ezred: Strassoldo, Thimb, Heister, Neuburg, Würtemberg. Wallis és Bock ezredekől hét-hét osztály. Őszvesen 21,800 ember Starhemberg Rüdiger és herczeg Croy vezérlete alatt. — Lovasság: Tiz vasas ezred: Caprara, Rabatta, Düneward, Pálffy, Gondola, Mercy, Hallweil, Montecuccoli, Götz, Dupigny; és Taffnak fele. Három dragonos ezred: Styrum, Castell, Herbeville. Őszvesen 10,800 ló; tábornokok: a szász-lauenburgi herczeg, Caprara, Rabatta, és Lajos badeni ögróf.

50) „Ego quinque regimina partim ex confinariis partim ex aliis conflata summa cum industria et labore inexplicabili conquisi — írja 1683-diki

Rába megett Győr és Körmend között; Herberstein négyezer hatszáz embere a Muraközben s az alsó Mura hosszában; ötezer horvát élén a bán, Horvátország s a tengerpart ortal-mára. 51)

Május 4-kén Pozsonyba érkezett Leopold, hitvesének s Maximilián Emánuel bajor választó fejdelem kíséretében, és Köpcsén mezején szemlét tartott a hadak felett. Május 8-kán a király felhívására Eszterházy tanácskozmányt tartott a jelen-volt magyar urakkal, mit kellessék ama hadakkal a török sereg érkezéseiglen mívelni; s megannyian oly véleményben voltak, hogy miután Érsekujvár vívása sok időt és sok erőt igényelne, s miután Fehérvár kissé távol esik és hadi szempontból nem sok jelentőséggel bír, Esztergomot kellene körüláborlani, mely-nek birtokából mind Budát mind Ujvárt fenyegetnék a császári hadak; ha pedig ezen indítvány elvettetnék, tanácsosnak lát-szik, hogy legalább a közelebb fekvő kisebb erősségeket kel-lene a törökök kezéből kivenni, s a bennök találtató szüle-séget zsákmányolni, mi végre kivált a belföldi könnyü lovasság öregbítése fogna czélszerűnek mutatkozni. 52) Más nap Leo-pold odautasította a lothringeni herceget, hogy Magyar-Óváron és Győrön át Komárom felé nyomuljon elő, mi által az ellenség földjét megközelíti, s mégis a Rába és Vág völ-gyében maradván, mihelyest szükséges, segédére lehet az e

aprilis 7-kén Leopoldhoz intézett panaszlevelében Eszterházy — quibus spem etiam dedi de menstruo stipendio, . . . quibus etiam jam ex anticipata pecunia mea aliquid solvi, ut obligati maneant, praeterea haec rebellibus quoque intimavi, si qui venire voluerint, eos a Majest. V. S. accomodationem et gratiam ac solutionem habituros, quorum jam ad centum circiter venerunt . . . Interim in diem hodiernum nullae dantur pecuniae, sine quibus impossibile est belligerare . . . Inaudiivi etiam quod dominus episcopus Kollonics confidat se decem millia hominum reperiturum, pro tribus florenis equitem et duobus peditem, nec esse necessarios colonellos aut alios ejusmodi officiales. Fateor, clementissime domine, quod quamvis a triginta jam annis in confiniis Hungariae inserviam, artem tamen istam ignoro.“

51) Röder, I. 16.

52) Lit. et opiniones P. Eszterházy.

folyamok megett felállított örvonalnak; s hogy a török hadak megérkezése előtt a körülményekhez képest Esztergom vagy Ujvár vívásához fogjon. ⁵³⁾

E parancshoz képest Károly herceg május 11-kén — az nap, melyen Leopold vissza Bécsbe indult — seregének élére állott, s Komáromnak tartván, tizenöt nappal később Tatán felül tábornot ütött. Május 27-én hadi tanácsot tartott, s ámbár ez a seregnek csekély volta miatt minden vívás ellen tiltakozott, mégis 31-kén a lovassággal Esztergomig nyomult elő. Nem annyira a hely erőssége, mint a budai vezírbasának közel volta, s a környék számos szorulatai, melyek a netalán visszavonuló hadakat könnyen veszélyeztethetnék, őt arra bírták, hogy Esztergom vívásáról lemondván, s a párkányi híd felgyújtására Szőnyből leúsztatott tűzszázadok hatásának hírét be sem várván, Komáromnál a Dunán általkeljen és június 5-én Ujvárt körül táborolja. ⁵⁴⁾ A vívás már kezdetét vette s a közelebb fekvő keresztyén erősségekből mármár érkezendők voltak az ostromgépek, midőn a herceg június 8-kán éjjel vissza Komáromba indult, mert a nagyvezír már Észékre érkezett öszves erejével, „neki pedig — a hercegnek — utasításul van adva, hogy kivált az örökös tartományok oltalmára s a hadak épségben tartására ügyeljen.“ A vívás ezen rögtöni félbenszakasztása, melyben egynémelyik a budai basa előli hátrálást látott, ⁵⁵⁾ Leopoldnak sem tetszett, ⁵⁶⁾ de kivált a nádort elbőszítette. Akartam felségednek alázatosan jelenteni — írta június 18-án a semptei táborból Leopoldnak — hogy felséged még mindig nincs képviselve a nemzeti zászlóaljban,

53) Röder az id. h.

54) A hercegnek június 2-kán Szőnyből Leopoldhoz adott levele a cs. t. levéltárban. Röder, I. 22.

55) Praynál, *Epist. Procer.* III. 505. a budai basának ddo Ujvárini, die 6. junii 1683 Tökölihez adott levele áll, melyben írja: „Castra nostra distunt medio milliari ab Ujvarino.“ 6^t helyett talán 9^t-et kellene olvasni.

56) Röder, I. 23.

mindamellett hogy Kollonics püspök havonkinti három forintért egy sereg zsoldosra vélt szert tehetni, a hazafiak részéről pedig, ámbár senki sem köteles felkelni a királyi zászló megérkezéseiglen, az enyéimmal egyetemben körülbelől négyezer lovas és gyalog van körülöttem, de ezek is annyira elkeseredtek Érsekujvár vívásának minapi félbenszakasztása miatt, — melyhez bár sohasem fogtak volna hozzá felséged hadai — miszerint azt lehetetlen leírnom; mert máris hímezés nélkül mondják, hogy a hazának nem oltalmára, hanem megrontására érkezett hozzánk a sereg. ⁵⁷⁾

Kara Musztafa június 15-én a dárdai táborból kiáltványt bocsátott a magyarokhoz, melyben szabadságaik s vagyonuk sértetlenül fenmaradását igéri nekik, ha Tökölivel a portához állanak; de ha nem akarják megismerni, hogy a szultán kegyében rejlik reájok nézve a béke s nyugalom forrása, mindnyájan és fejenkint keservesen fognak lakolni. ⁵⁸⁾ S most Somogyot és Szalát elárasztották a török hadak; ragadozás, gyújtás, öldöklés elől csak Tököli biztosai adhattak menedéket. A nagyvezír előhadai Veszprémet elfoglalták; a deréksereg Fehérvárnál fogott állást. Kara Musztafa itt tanácskozmányt tartott, melyben az Erdélyen át besereglett krimi tatárok khánja Muradgiraj, s Ibrahim, az öszves hadaival Ujvár alól ide parancsolt budai basa is részt vettek. Az eszéki határozat: egyenesen Bécsnek tartani, újra megerősítetett. Egyes csapatok Tatát és Pápát elfoglalták, Pannonhalmát feldúlták. ⁵⁹⁾

A lothringeni herczeg most már a Rába és Rábeza közt táborozott; szándéka volt Győrt oltalmazni, a nagyvezír közeledését akadályozni. De a török hadak néhány mérfölddel felebb átmentek a Rábán, megkerülni vagy hátból fogni a keresztyén tábor. Nyolcz ezer tatár néhány óra alatt, úgy

57) Lit. et opiniones P. Eszterházy.

58) Röder, I. a mellékletek között 7. l.

59) Török források Hammernél, VI. 393.

szólván, Óvárig, Neziderig vitte a pusztítást. A nádor június 30-án semptei táborából értesíteni kívánta Leopoldot a gyászról, a kétségbeesésről, melybe Dunán innen s Dunán túl esett a nép. Megkerestek a lakosok — úgy ír — terjeszteném állapotjokat felséged elébe, tudnám meg, mi tevők legyenek, szemben oly hatalommal, melynek, úgy látszik, lehetetlen ellenállani. Felséged Dunán innen már csak Pozsony és Trencsén megyéket s Nyitrának részét bírja, a többi mind Tököli kezében van. Dunán túl csak Soprony és Mosony, s részben Vas tartozik felségedhez, a többi veszendőbe ment már régebben, vagy veszendőbe megyen most; rövid napok mulva valamenynyi végvár a töröké lesz. Felséged nemzeti zászlóalja sehol sem mutatkozik; pénz itt nincsen; az ellenség ereje óráról órára növekedik; Ujvár vívása csúful abbanmaradt; főszeregünk vizek közé vette magát, melyek közül kibontakoznia semmi kedve, vagy melyek közül legfelebb a végre fog kimozdulni, hogy Magyarországot magára hagyván, Bécs alá siessen; felséged Linczig fog visszavonulni, mint hallom, vagy még tovább; a Vág oltalmára mellém adott négy dragonos és horvát ezred Morva és Szilézia széleihez parancsoltatott; Tököli közeledik; a lengyel segédnek semmi nyoma; én itt vagyok katonaság nélkül, az ellenség torkában, mert a dunántúliak hallván, hogy honuk egy tűzvész, oda siettek vagyonuk megmentésére, a dunáninneniek pedig, hasonló sorsot várhatván magokra, elszélednek; Pozsony, végre, és a Pozsonyban őrzött szent korona a legnagyobb veszedelemben forognak! Könyörög tehát általam, mint nádor és közbenjáró által, ez ország-rész felségednek, méltóztassék neki tudtára adni, mitevő legyen e végveszélyben; s ha képes-e felséged, a lakosokat megtalálni vagy sem? Ha igen, — annak mielőbbi végrehajtásaért esedeznek, mert az ellenség küszöbünkuél van, s mármár összetapos bennünket; ha nem, — ne vegye nekik rossz néven felséged, ha az időjáráshoz alkalmazkodván s a kénytelen-

ségtől kérvén tanácsot, magok, nejeik és gyermekeik megmaradásáról gondoskodnak, azok példájára, kiket a multévi gyászos fegyverszünet Tököli hatalmának vetett alá. Én nem fogok Bál előtt térdet hajtani; de meg levén győződve, hogy felséged nem akarja, miszerint a nádori méltóság csúfjára az ellenség kezébe kerüljek, esedezem: méltóztassék minélelőbb segédhadakat küldeni, vagy engem távozásra felhatalmazni, mert egymagam nem vagyok képes egész seregeket futamodásra bírni. S méltóztassék megengedni, hogy ezen országrész lakosai magok gondoskodhassanak magokról, míg Isten ő felsége urokat meg nagyobb erővel fogta felruházni. 60)

VI.

Károly herczeg, miután gyalog és tüzér hadait a Csalóközbe vetette, hogy Győrrel fentarthassa a közlekedést, — július 1-én éjjel, lovasságának élén Bécsnek tartott. Tartalékandára felperzselte a Rábczahidat, de Mosonyon innen egy mérföldnyire már nyomában voltak a tatárok, leöldösve a maradozókat. Július 2-án Magyar-Óvárnál, 3-án Parendornál, 61) 4-én Köpesémnél táborozott a herczeg. Kara Musztafa, mihe.lyest a lothringeninek távozása tudomására jutott, tizenkét ezer jancsárt átvetett a Rábán, kik Győr külvárosait felgyújtották; ő maga július 8-án derékseregével az ausztriai szélekhez sietett. A tatárok ez nap Károly herczeget Petronellnél másod

60) *Opiniones et literae Pauli Eszterházy.*

61) Lajos badeni őrgróf 1684-ki július 3-kán Parendorból Hermann nagybátyjához adott levele, Rödernél, I. 26. Hammer a török forrásokban azt olvasta, hogy a tatárok Altunbardakig vették tüzöbe a német lovasságot, s ezen hely, mely szerinte arany kannát jelent török nyelven, valószínűleg azonegy Boldogasszonynyal, úgy mond. De hogy Altunbardak = Altenburg, arról, úgy hiszem, nem lehet kétség.

ízben támadták meg, s háromszáz emberét levágták. A leopoldiak Fischamendben töltötték az éjszakát; Caprara tábornok és Montecuccoli ezredes Bécsbe lovagoltak, hirt hozandók a török erő közeledéséről. Leopold futár által meghagyta a Csallóközben állomásozott gyalogságnak, hogy késedelem nélkül a herezeg hadaival egyesüljön; Bécsset öt tagból álló választmány gondjaira bízta; s mielőtt felvirradna, udvarostul Linzbe utazott.

Tököli július 12-én tizennyolcz ezer emberrel Putnoknál táborozott, honnan az egri és váradi basák kíséretében, kik a nagyvezír parancsából öt tizenkét ezer törökkel támogatták, a bányavárosokon át Pozsony felé indult. A Vágvonalt, mint felebb láttuk, Eszterházy és Schultz voltak oltalmazandók, kikhez még Lubomirski kétezer hétszáz lengyel zsoldossal csatlakozott. A nádor július 7-én Bécsben volt, hová, úgy látszik a koronát magával vitte, s honnan egy kis vigasztalással remélt a semptei táborba visszatérhetni; s íme hírét hallja, hogy Leopold már útban van Linz felé; hogy a nagyvezír már átkelt a Rábán; hogy Schultz és Lubomirski most már idétlennek látván a Vágvonalt oltalmának megkísérlését, Bécs felé vonultak; hogy a magyar hadak végmaradványai is szétoszoltak. A dolgok ez állásában Eszterházy Fraknóba vette magát: Tököli előtt nem volt ellenség. ⁶²⁾ A megyék és városok Dunán innen s Dunán túl versenyeztek egymással hódolatuk beküldésében.

Csallóközből a gyalog hadak július 13-dikán érkeztek Bécsbe: a nagyvezír, ügyetlenségében két napot töltvén Magyaróvártt, huszonnégy órával megelőztetett általuk. A nádor most a lothringeni herezeghez fordult segédért, százhusz gyaloggal — ennyiből állott a fraknoi őrség — lehetetlen lévén

---

62) Fajgel Péter levele Vitryhez, ddo Kassa, 1683, július 15-kén. Petrovics gyűjteményében. *Opiniones et Literae Pauli Eszterházy. Röder, az id. h.*

a várat megoltalmazni. De Károly herczegnek most csak egy gondolatja volt: Béceset megmenteni a császárnak, a keresztységnek. S a nádor mármár lemondott minden reményről. Soprony Tökölihez állott, — kiált fel kétségbeesve Leopoldhoz adott levelében — Ruszt és Kismarton követni fogják a példát. Íme, mily hasznot hajtanak a szabadalmas városok, kik mióta Magyarország fennáll, mindig a lázadás fészkei voltak. Draskovics és Batthyány szintén az ellenséghez pártoltak s reám fegyverrel akarnak jöni. Sopronyból azt a hírt veszem, hogy Tököli Draskovics Miklóst nádorrá, Batthyány Kristófot országbiróvá, maga magát királylyá akarja tenni, a clerus megegyezésével. Barkóczyt ma várják ide a lázadók, ő és Draskovics felkelésre buzdítják a nemességet, s reám uszítják az összes népet. Az ellenség már egy millio kárt tett jószágaimon, mert valamennyi felső magyarországi urodalmaim az ő kezében vannak; már négyezernél több jobbágyom vagy meggyilkoltatott vagy fogságba esett; s nincsen egyéb vigasztalásom, mint Isten és szentjei és tiszta lelkiismeretem... Eddig irtam leveletem, s íme hallom, hogy Draskovics Sopronyba érkezett, s hogy a nagyvezír nevében személyes megjelenésemet kívánja; akkor, ugy mond, az én váraim, az én urodalmaim is biztosítatnak a török dühe elől, valamint ez megannyi szomszédal megtörtént; máskülönb pedig tönkre tesz okvetlenül. Mily nyomoruságra jutottam legyen, legkegyelmesebb császár, azt csak Isten tudja. Krisztus kínszenvedésére kérem felségedet, gondoskodjék rólam, ne hagyjon engem elveszni; mert nem tudom, hová vegyem magamat, az ellenség színe elől. — Ezeket július 13-dikán Fraknóból irta a nádor, s néhány nappal később tanácsosnak látta nejevel és gyermekeivel Magyarországon kívül Németujhelyben keresni menedéket.

Tököli hadjárata Pozsonyig, diadalmenethez volt hasonló. Pozsony megye rendei még július 1-jén Bazinból küldték be

hódolatukat; 19-dikén Nagyszombat hűséget esküdött neki. Július 25-én Cseklésznél táborozott Tököli, 26-kán magában Pozsony városában, mely minden ellenállás nélkül kaput tárt fogadására. A vár ellenállott. Károly herceg, miután a Bécs oltalmára rendelt erő, öszvesen tizenkét ezer ember, együtt és benn volt a városban, július 16-kán a Dunának bal partjára tért által, s a Bisamberg alján járt tábort; Tököli közeledésének hírére a Morva vízéhez sietett. A mely ötszáz embert előre küldött, hogy az őrség segédére Pozsony várába ügykezzenek bejutni, azok közül a magyar-török hadak július 27-én háromszázat levágtak, a maradékot megszalasztották. ⁶³⁾ A herceg most egész erejével átkelt a Morván, s július 29-én Pozsony városát megadásra bírta. ⁶⁴⁾ Tököli katonáiból már nem volt benne több ötvennél, hatvannál; a fejdelem derék-serege a szőlőkben fogott állást, honnan kiszorítván, néhány százra menő veszteséggel — a halottak között Harsányi ezredes említetik — Szeréd és Sempte felé vonult. ⁶⁵⁾

A lothringeni herceg most visszatért bisambergi táborába, s a magyarországi megyéket győzelméről tudósítván, reményt fejezett ki, hogy ügyét nem fogják azonosítani a kuruczokéval; hogy Pozsony városának példáját fogják követni, mely megtért s melynek ő megkegyelmezett. Tökölit augusztus 7-kén Nagyszombatban találjuk, honnan odaérkezése előtt

---

63) Lajos badeni örgrófnak augusztus 2-dikán Hermann bátyjához adott levele: „Obriſtwachmeister Ogilby und Horn ſolemniffime Stöſs bekommen, und über 300 Mann verloren.“

64) Ugyanaz ugyanott: „Der Stadt, ſo die Thor nicht öffnen wollen, ſagen laſſen, daſſ wann ſie es länger weigern wollten, kein Kind darin verſchonen würde: worauf ſich dann die wohlweiſen Herrn des Magiſtrats reſolvirt, die Thor aufzumachen.“

65) Lothringeni Károly jelentése a császárhoz július 30-káról Rödernél. Tököli levele a nagyvezirhez, július 29-kéről. Londornál, Acta publ. P. XI. Cont. VII. 558. Tököli Huſſzajn baſát, a melléje adott törökök vezérét makacſágról vádolja, ki vonakodván mások tanácsának engedni, s a Vágig visszavonulni, oktalanul megvívott az erőſebb ellenséggel.

két nappal a jesuiták kiűzettek s hol az esztergomi káptalan hatezer forinttal s hódolatos üdvezlettel vásárolt megmaradást magának. Alig távozott 8-án a fejdelem, midőn a kívül marasztott törökök egy esűrt felgyújtottak, melynek tüzét a városba vitte a szél. Két óra mulva valamennyi utca lángban állott, s nem levén mód a kihatolásra, mert a kapuk be voltak zárva s a polgárok mindenképen elrekesztették városukat a törökök elől, négy ezer lakos bennégett vagy bennfűlt. ⁶⁶⁾ Végre berontottak a kuruczok, egyszersmind oltani és rabolni. Balogh Miklós címzetes esanádi püspököt s még két más káptalanbelit foglyokul magokkal vitték, de néhány nap mulva — úgy látszik Tököli parancsából — meg szabadon bocsátották.

VII.

E közben a nádor, ki július 29-dikén Stíría valamelyik mezővárosában kelt kiáltványa által a horvátokat hűségök tanusítására, a kuruczok elleni felkelésre buzdította, ⁶⁷⁾ Passauba érkezett Leopoldhoz, s augusztus 5-dikén a királyhoz intézett emlékiratában nem látott más módot az ország, a birodalom megmentésére, mint ha Leopold szövetségre lép eddigi ádáz ellenségével a francia királylyal, s ha ezáltal az egész keresztyénséget maga körül gyülekezteti. Itt kérdés támad, — folytatja — minő legyen ezen szövetség, hogy belőle kár ne háramoljék felségedre. Ez nehéz kérdés, nem tagadom,

---

66) Ennyiről szól a város jegyzőkönyve, Tud. Gyűjt. 1818. IV. k. 41. l., más egykoru jegyzet Wagnernél, Analecta Scep. IV. 195. körülbelül három ezerre teszi az áldozatok számát.

67) Lit. et opiniones P. Eszterházy.

mert a francia király követelései velem nem közöltetnek, s ennél fogva lehetetlen, részletekbe bocsátkoznom; de ha a legkeresztyénebb király jelenleg nem követeli magának a császári koronát, vagy az öszves spanyol Belgiumot, vagy a római szent birodalom egész tartományait, ha, mondom, egy vagy más szomszéd helylyel, minő például Strassburg, megelégednék, s viszonzásul öszves erővel, valamennyi szövetségeseivel egyetemben, mind szárazon mind vizen felséged oltalmára kelne, méltóztassék kívánságára hajlani. Mert ha a mindenható Isten felséged fegyvereit diadalmaskodtatja, egy város helyett egész országokat fog nyerni, sőt, ha csak az egy Magyarországot hajdani terjedelmében visszafoglalja, nagyobb, többet nyerend, mint ha Bécestől Hollandig parancsolna, mert a fekete tengertől az Adriáig fekvő valamennyi tartományok felségedet, mint magyar királyt, fogják uralni. — Hogy Eszterházy e tervvel elő mert állani, melyről maga mondja, hogy annak sok és hatalmas ellenei lesznek, s mely egyjelentésű volt a birodalom politikájának gyökeres megmáskísásával, — ezen körülmény egymaga is elégséges annak bebizonyítására, hogy a nádor, ő az ausztriai háznak rendületlen híve, tetőpontjára érkezettnek látta a veszélyt. S ez csakugyan nem lehetett volna nagyobb: itt volt a percz, melyben vagy fordulót veszen az ügy, vagy századok művét temeti romjai közé.

Starhemberg Rüdiger, s vele Bécsnek mind őrsége mind lakossága példás elszántsággal vívtak a vívókkal, de a török szablyán kívül ragályos nyavalyák is ritkították soraikat, s midőn september elején ostrom ostromot követett és a lothringeni herczeg által ígért segéd még mindig nem érkezett meg: az örvény szélén állott a város. Néhány nap mulva a veszély el volt hárítva. Kremsnél elvégre összegyülekeztek a német segédhadak, — bajorok, szászok, frankok, württembergiek — és Sobieski, a lengyel király, huszonhat ezer harczos

élén augusztus 15-dikén elindult Krakóból, 30-dikán a tulni mezőn egyesült Károly herczeggel, ki csak imént Raasdorfnál még egy ízben visszaverte a kuruczokat, egyesült a németbirodalmi hadakkal, s a martiusi szerződéshez képest a nyolczvan ezer főre menő sereg vezérletét átvette. September 12-én Bécs felmentetett, s a nagyvezír, kinek júliusban hét napra volt szüksége, hogy Győről a császári székváros elébe érkezhessenek, most oly eszeveszetten futamodott meg, hogy seregének töredékei más nap — september 13-án — délelőtti tíz órakor már a Rábczánál jelentkeztek. ⁶⁸⁾ A mely órában Kara Musztafa Győr alá érkezett, Ibrahimot, a nyolczvan éves budai pasát, kit Tököli atyjának hitt, megfojtatta. Ő volt a gyalázatos megfutamodás indító oka, mondá; s kivüle még egy falka tisztet megöletett, hogy hadait a végfelbomlástól megóvja. September 17-kén, miután Érsekujvárbá és Esztergomba őrségpótlékot vetett, s Kara Mohamed diarbekri basát budai helytartóvá nevezte, Fehérvárra s innen Budára indult.

A szász segédhadak Bécs felmentése után visszatértek hazájokba; a szövetséges sereg egyéb alkotó részei öt napi nyugalom után Magyarországnak tartottak. Sobieski lengyelei képezték az előhadat, a közép a császáriaknak jutott, németbirodalmi osztályokból állott a tartaléksereg. September 20-án Pozsonynál Tököli követei Absolon és Giza a lengyel táborban kinyilatkoztatták, hogy urok a közte és a császár között fenforgó ügyet kész Sobieski ítélete alá bocsátani. A király feljelentette Leopoldnak az indítványt, ⁶⁹⁾ s folytatván

---

68) Eszterházy János győri alkapitánynak 1683-ki sept. 17-én Győről Hermann badeni őrgrófhoz, az udvari hadi tanács elnökéhez, mint a győrkerületi végházak főkapitányához adott levele, Rödernél, I. a mellékletek között: „Turcae tartarique post susceptam cladem die praeterita lunae diei hora decima in conspectum nostrum sese effudere, inordinatusque eorundem cum celeritate progressus, profligati exercitus suspicionem nobis ingessit.“

69) Lettres du roi de Pologne Jean Sobieski à la reine Marie Casimire pendant la campagne de Vienne, traduites par Mr. le C.

a hadjáratot, seregét a Csallóközbe vitte, oly szándékkal, hogy a Vágon átkeljen s Érsekújvárt körüláborolja. Sorait a vérhas napról napra ritkította, s más betegségek is dúlván közöttök, csak october elején érkeztek Érsekújvár alá. Az évnek e szakában nem látszott tanácsosnak oly hely vívásához fogni, mely valószínűleg huzamos ideig fogna ellenállhatni: a sereg tovább kelt. Komárom és Párkány között, egy mérföldre az utóbbi helytől, october 7-dikén lesbe esett a lengyel előhad, ezer ötszáz ember felkonezoltatott, a király és fia is életveszélyben forogtak. De a keresztyén fegyverek két nappal később már kiköszörülték a csorbát. Sobieski és a lothringeni herezeg 9-dikén reggel a párkányi hidfőnél Kara Mohamed tizenhat ezer emberét megtámadták és megverték, s magát Párkányt is elfoglalták. A török dandár maradványa sietett a folyamon átkelni, de a hid laszakadván alatta, részét elnyelték a hullámok, része nagynehezen menekült Esztergom falai közé. A töröknek hét ezer emberébe került Magyarország felmentésének ez első napja. Tököli ekkor már Pestnél táborozott, de alkudozásait innen is folytatá a lengyel királylyal, s midőn a vezirtől parancsot vett, hogy könnyű lovasságával Párkányra siessen, szándékosan elkésett. Tököli követei — irá más nap hitvesének Sobieski — tanúi voltak a tegnapi viadalnak. Kezdetben remegtek, nem is kételkedve, hogy a török összetapos bennünket. Most örvendeznek; ha őszinte lélekkel-e, nem tudom; de ez elvégre nem lehetetlen: hiszen ők keresztyének. A nagyvezír, huszonnégyszáz órával a párkányi ütközet után, seregének töredékeivel utját Nándorfehérvárnak vette, honnan october 12-dikén Drinápolyba költözött a

Plater et publiées par N. A. de Salvandy. Paris, 1826. 79. l. Sobieski hitvese a francia Mária Casimira, ki tudnivalóképen a koronás hőst rövid pórázon tartotta, férjének szemére vetette, hogy Tökölit ismét legyezgeti. „Je n'ai aucun faible pour Tékéli, malgré ce que vous en dites; — válaszolá az — c'est la nation hongroise qui m'inspire une grande compassion: ils sont bien malheureux.“

szultán. 70) Szintekkor Apaffi hadosztálya is haza bocsátott, mely Tökölitől külön, a moldvai és oláh hadakkal egyetemben, közvetlenül Kara Musztafától vett parancsot. „A fejedelem Lippa felé jött vissza — írja egy szemtanu — felette tanácstalanul, az éhbel, döggel megholt hadnak majd talán csak felével, a kit elvitt volt; mert fegyver nélkül is jó része elhullott.“

Esztergom őrségét elrémítette a szeme láttára történt párkányi csapás, s a keresztyén sereg a városon felül akadály nélkül verhetett hidat a Dunán. E közben Tököli követei — köztök Homonnai Zsigmond — békeindítványukat a lothringeni hercegnek is jelenlétében közelebről fejtegették. Ők küldöjök számára a keletéjszaki tizenhárom megyét követelték, mint fejdelemséget, továbbá a bujdosók jószágainak visszaadatását, s a nemzet sérelmeinek orvoslását e végre tartandó országgyűlésen. Ezen követelések teljesítését Tököli fegyverben fogja bevárni. Károly herceg ellenben Kassa általadásától függesztette fel a békeértekezlet megnyilását. E válasz nem tetszett a követségnek. 71) S íme támad a hír, hogy a litván hadak, melyeknek összesereglését Sobieski nem győzvén bevárni, nélkülök indult Bécs felmentésére, most felső Magyarországra vetették magokat. E körülmény a közbenjáróul felkért lengyel király ellen is bizalmatlanságot gerjesztett. Az alkudozások félbenszakadtak — irá october 20-án hitvesének Sobieski — mihelyest a litván hadak kicsapongásainak hírét vettük. Ah, nagy Isten, hogy olyasok is találkoznak, kik a nyomoru pórokat kinozzák! Én részemről még a kezembe esett magyar katonákat is szabadon bocsátom, meg-

70) Eszterházy Jánosnak Győrről 1683-iki oct. 27-én Hermann örgrófhhoz adott levele. *Lettres du roi de Pologne*, az id. h. Röder, I. 68. Hammer, VI. 420.

71) Sobieski, 1683-ki oct. 20-kán Esztergommal szemben, hitvesének: „Les commissaires sont bien mécontents de la visite, qu'ils ont fait au duc de Lorraine. Je suis le médiateur entre deux partis' envénimés.“

magyarárván nekik, hogy nem jöttem hadat viselni a keresztényekkel, ha bár kálvinisták lennének is. S ez okon az őszves nép imadkozik Istenhez ügyünkért. Aztán, mit keres Morvaország határszélén a litván sereg? hiszen, a törökök itt vannak, Tököli itt van, nem oda fenn. 72) A biztosok kinyilatkoztatták, hogy ők nem folytathatják az alkudozásokat, miglen uroktól választ veendettek jelentésökre. E jelentésben érintették, hogy ama kicsapongások tudtom s akaratom nélkül történtek.“

October 20-án megnyílt Esztergom vívása. A Tamáshegyen levő crőd bevétetvén, száznyoleczvan török felkonczoltatott, kétszáz foglyul esett. A viziváros kiostromlása után, Esztergom őrsége alkudozásba ereszkedett a vívókkal, s más nap hat ezer török kiköltözködött a várból, ezer mázsa lőport s ötven ágyut maga megett hagyván. Kara Musztafa még nem érkezett Nándorfehérvárra; midőn Esztergom bukásának híret vette. Dühében meghagyta a budai helytartónak, gyilkoltatná meg a basát és négy társát, kik a nagynevű várat feladták. A parancs végrehajtatott. De rövid idő mulva hasonló sors érte a nagyvezírt. Bécs vívásának megghiusulását az agg Ibrahim basára fogta, kit Győrnél megfojtatott, s Tököli hazug értesítésére, ki ildomosan távol tartotta magát a kudarcz után: a nagyúr hitelt adván a mentségnek, drága markolatú szablyát küldött neki, díjul a sereg megmentéseért. De midőn Esztergom bukása tudtára jött a szultánnak, nővére, a meggyilkolt budai basának özvegye, elégtételt nyert. IV. Mohamed Nándorfehér-

---

72) Ezen hadakról szól az egykoru jegyzet Wagnernél, IV. 196.: „Die 4. octobris fielen die Polen in die Spanschaft Orava (Árva) ein und griefen die Ungern, welche das schloss Arva belagerten ohne versehen an, jagten sie mit vielem Verlust in die Flucht, befreieten also das Schloss von der Belagerung, brennten alsdann über 27 Dörfer aus, und zogen mit grossem Raub davon.“ Azalatt mig Tököli oda volt, párthívei Árván kívül Trencsént, Szatmárt, Ecsedet, Szendrőt és Murányt is vívták, de szintén süker nélkül.

várra küldte főkamrását, selyemsinórral, mely december 25-én Kara Musztafa életének véget vetett.

Esztergom bevétele után a császári hadak téli szállásaiakra, a németbirodalmiak vissza hazájokba mentek; Sobieski felső Magyarországon át vette útját Krakóba. November 10-én Szécsént, december 9-én Kisszebent hatalmába ejtven, mindkettőt a császáriaknak általadta, kiknek most Lubomirski zsoldosai Lőcsét is visszafoglalták. Kassa és Eperjes vívását meg sem kísérelte a király, nagy levén az eleség és takarmány szüke — mint Leopoldnak ír — mert a lakosok inkább felgyújtják falvaikat, inkább veszendőbe hagyják menni vagyonukat, mintsem hogy velünk tartsanak. Látni lehetett, hogy mindez Tököli ösztönzésére történik; és Sobieski, ki, úgy látszik, Absolon biztatására reményt táplált, hogy a felső magyarországiak őt nyílt karral lesznek fogadók, mint kitől ügyök szerencsés elintézését várják, napról napra élesebbé vált a bujdosók irányában. Tököli rászedett engem, — ír december 6-dikán Mária Casimirának — az első pillanattól fogva, melyben felső Magyarország földjére léptem, Szádvártól kezdve idáig, nyomról nyomra ellenségeskedéssel találkoztam. Minden faluból, minden bokorból reánk lönek; nemesek, pórok, katonák, megannyian üzőbe vesznek bennünket, mintha csak farkasok volnánk. — S néhány nappal később, az országnak határszélén: Semmi kétség, hogy a németeknek máskép kellene magokat viselniök a magyarok iránt; de az is áll, hogy e nép gonosz és kegyetlen. Azok, kik a török végek hosszában laknak, derék legények, de az ide valók semmit sem érnek.

Krakó, december 23-án ünnepélyesen fogadta a diadalmas fejedelmet, s néhány nappal később levél ment Tökölihez, őt értesítő, hogy a lengyel korona ezentúl nem fog ügyében közbenjárni a császárnál.

VIII.

Eszterházy egyike volt azoknak, kik ohajtották, hogy Leopold a szövetséges seregek működésében személyesen részt vegyen: de a császár udvara más nézetben lévén, Dürrensteinban, Béestől nyolcz mérföldnyire marasztotta a fejedelmet az ütközet lefolyásaiglan. A nádor, Károly herczeg táborában volt Bécs felmentésekor, s a diadal után Magyarország ügyeinek kormányát újból kezéhez vette. Jelentem felségednek — irá september 27-én Fraknóból Leopoldnak — hogy Soprony, Kismarton, Ruszt és Kőszeg hódolatukat felajánlották, hogy néhány nyilvánvaló lázadót elzárattam, hogy a jesuitákat s más szerzeteseket egyházaikba s kolostoraikba meg visszahe-lyeztem, hogy a Tökölihez pártolt megyék és urak ismét felségedhez kezdenek állani, s felkelnek a török ellen.⁷³⁾ Az ország ezen részében a Draskovicsok és Batthyányak voltak a pártosok fejei, ők lázitották fel a többiket, őket követték a Nádasdyak és Szécsi; őket Nagy Ferencz, Sárkány János és mások a nemességből; őket a szabad királyi városok, névszerint ezeknek eretnek lakosaik. A Dunának balpartján Czobor viselte magát leggonoszabbul, mint mondják, kivüle Illésházy György, Révai Elek és Imre, Orbán Pál, s mások, kiket eleddig és innen még nem nyomozhattam ki. Az érintett fő pártosok úgy vélekednek, hogy felségedtől teljes kegyelmet fognak nyerni, pedig nagy kárba ejtették a híveket, s nem pirultak felséged és a keresztyénség ellen nyiltan fellépni. Hímezés nélkül hirdetgetik, hogy Tököli kegyelmet fog nyerni és her-

73) S nemcsak felkeltek, de nyomban a török ellen fordultak. „Les Hon-grois du parti de l' empereur — irja Rákóczi Ferencz — qui avaient été obligés de céder à la puissance des Turcs, ne virent pas plutôt la déroute de leurs armées qu'ils les chargèrent partout, et ne contribuèrent pas peu à les chasser jusqu' à leurs anciens frontières.“

ezei czímet, s azonfelül néhány vármegyét, s hogy tehát az eretnokség ezentúl is díszleni fog, kivált Magyarországon, még pedig a lengyel király közbenjárására, mit róla, mint buzgó katolikusról nehéz elhinnem . . . Jóságaim annyira elpusztítottak, hogy első szükségemet is alig fedezhetem; de örvendek minden alkalomnak, mely módot nyújt hűségemet, ha bár vérem hullásával is, felséged iránt tanúsítanom; remélvén, hogy megronesolt szolgálját felsegíteni, s azon czímmel, melyet a rosznak kútforrása, Tököli, magának követel, feldiszíteni kegyes leend. — S october 16-án: Jelentem, hogy Isten segítségével az ország ezen részét rendbe szedtem s hogy most a Dunának másik partjára térek által. Öt ezer fegyveres van körülöttem, közülök ezer a károlyvárosi kapitányhoz megyen, a kanizsai és horvát végek oltalmára. Felséged fiscusa zár alá veszi azoknak ingó javait, kik az ellenségnek hódoltak, mi nem csekély zajt üt a nemesség között s a felkelést is némileg gátolja. De miután felséged nem hagyta meg nekem egyenesen, hogy a fő lázadókat, kik már hozzánk alkalmazkodtak, elfogassam, kérdés, ha kell-e Draskovicsot, Batthyányt, a Nádasdyakat, Szécsit, Viczayt elzáratnom? váraikba ugyan már német őrséget vetettem, s őket is szemmel tartom, de elzáratásukat nem rendeltem el, máskülönben lehetetlen lett volna eszközlésbe vennem a felkelést. 74) — Leopold october 28-án Linzből adott válaszában oda utasította a fiscust, hogy további jóságkobbástól ovakodjék; mert ő, a király, még ninesen magával tisztában aziránt, mily eszközökkel kellessék Magyarországot megnyugtatnia. 75) Eszterházy Léva környékén vette e rendeletet, hol a császári sereggel egyesült, s honnan téli szállásaikra osztottak a hadak.

^{1684.} 1684-ki januárius 12-én közböcsánat hirdettetett mindazoknak, kik februárius végéig hűséget fogadnak a pozso-

74) *Literae et opiniones Pauli Esztházy.*

75) „*Quia plenarie et finaliter necdum nos resolvimus, quid pro memorato regno nostro tranquillando post victoriam facere expediat, quidam contra ejusmodi deviantes incolas statui debeat.*“

nyi biztosság előtt, mely a Lothringeni herceg elnöklete alatt ült együvé, s melynek tagjai között Althan Venczel és Traun Vilmos mellett Eszterházy Pállal, Gubasóczy kancellárral és Erdődy Kristóf helyettes kamaranökökkel találkozunk. 76) Tizenhét megye és tizenkét város követei jelentek meg a biztosság előtt, s kívülök még tizennégy úr, kikről mint Tökölihez hajlottakról már felebb szólottunk, s kikhez még Beresényi Miklóst és hasonló fiát kell adnunk. 77) Felmerülvén a kérdés: ha valljon tanácsos-e a nagyobb méltóságokat is visszaadni a megtérteknek, névszerint az országbiróságot Draskovicsnak, a dunántúli részek főkapitányságát Batthyánynak, az Érsekújvár elleni végek alkapitányságát az idősb Beresényinek, — oly véleményben volt a biztosság, hogy a mennyiben a nevezettek szenvedőleg viselték magokat s ténylegesen nem léptek fel a korona ellen, tisztükbe veszedelem nélkül iktathatnak vissza.

A hódolati eskü letétele után, sérelmeik benyújtására hivatnak fel a megyék. Megannyian kivált háromnak orvoslását sürgették. Hogy a német hadak télszaka ne szállásoljanak az országban, vagy pedig csekélyebb számú portiókat fizessenek az adózók; sőt éljen a magáéból a katonaság és kicsapongásai szüntessenek meg. Hogy a végekben levő magyar hadakról a minapi országgyűlés értelmében történjék intézkedés, s ezen hadak kicsapongásainak is gát vettessék. Hogy

76) Libri regii, XVIII. kötet.

77) Zrini Boldizsár, Péternek fia, nem volt közöttök; a boldogtalan ekkor már fogoly volt Rottenburgban, Tirolban. Török forrásból (Hammer, VI. 392) tudjuk, hogy ő is hódolt a nagyvezírnek, de e tekintetben nem állott egymaga, s elnézésre számot tarthatott, mint társai, kik Leopoldnak, mint felebb láttuk, könyörögtek: ne venné rossz neven nekik, ha a kénytelenségnek engedve meghunnyáskodnak, míg őt, a királyt, még nagyobb erővel fogta felruházni a mindenható. Zrini vesztét azon körülmény okozta, hogy midőn Leopold a nagyvezír elől Bécsből Linczbe sietett, Boldizsár is útra kelt Lincz felé, s mint vádlói állítják, kalauzul szolgált a tatároknak, kik mindenütt Leopold nyomában voltak; mint védői mondják, azért távozott Magyarországból, mert nem akart eszközül szolgálni a császár ellenségeinek, s gyanúba azért vétetett, mert Zrini nevet viselt.

szintén a felhívott országgyűlés rendeletéhez képest, Kollonics helyett más valamely érdemes hazafi állítassék a magyar kamara élére. Az első kivánságra oda nyilatkozott a biztosság, hogy a jelen viszonyok között épen lehetetlen a katonaságot az országból kiszállítani, s hogy a hadak nem élhetnek a magokéból, tömérdek kiadásai levén ő felségének; de gond leszen arra, miszerint kicsapongásaikat megszüntessék s keltetnél többet ne zsarolhassanak ki az adózóktól. A másodikat mi illeti, azon leszen a biztosság, hogy a végvárak helyreállitassanak s az őrségnek kijáró zsold fizetessék valóssággal. A harmadikra nézve szintén remélhetni, hogy ő felsége ez irányban is vigasztaló leszen a hazafiakat. Leopold ohajtá vala, hogy a biztosság tagjai, néhány magyar törvénytudós hozzájárulásával az általa koronázásakor kiadott hitlevelet is magyarázzák; de a nádor elhárította magáról a kényes ügyet. A hitlevél magyarázatát mi illeti, — irá februárius 29-én Leopoldnak — azt épen elmellőztük, mert senki sem hozta szóba; a vallási ügyet pedig elhalasztottuk a legközelebbi országgyűlésre.

Tököli még januárius 30-án a szász választó fejedelmet kérte fel Sobieski helyett közbenjáróul; a portának tudtul adta hogy csak szüire keres közbenjárót a császárnál; s részéről is bocsánatot hirdetvén mind azok azámára, kik őt a török hadak megfutamodásakor elhagyták, de kik most készek hozzá visszatérni, — szintén tanácskozmányt hitt együvé a jog- és kegyelemczímek vizsgálatára, mely üléseit Eperjesen tartotta, s melynek Szirmay István, Sárosy Sebestyén és Keczer Endre voltak vezértagjai. Egy úttal nyilatkozványt bocsátott ki, melyben „a keresztyén világ minden királynak, fejedelminek, népeinek, a felséges római birodalom rendeinek, és az iga alól sohajtozó megnyomorodott Pannonia lakosinak boldogságot kívánván,“ tiltakozik a pozsonyi biztosság minden végzései mint érvénytelenek ellen, mert a közügyeket országgyűlések

nem biztosságok útján kell intézni, s mert ama biztosságban olyasok is ülnek, kik nem magyarok. „Nem kételkedünk abban, — folytatja — hogy ő felségének szorgalmatos gondja nem lett volna arra, hogy ez a magyar nemzet maga számkivetéséből a régi kötelességre visszahozassék: de szabadságának visszaadásáról szerivel és igazán semmi nem végeztetett, hanem csak kelepce, tör és háló, sőt inkább füst vettetett elejébe, valamint síró gyermeknek gyermekjáték. Valóságos szándék: a szabadságot elrontani, elfojtani; és kigyomlálni minden félelmes jószágos eselekedetet, hogy még csak árnyéka se tessék a régi nemességnek. És ezt midőn sem erővel, sem hatalommal végbe nem vihették volna, biztosságok által, hogy sokfelé ragadtassék a magyarság, követik dolgukat. Kesergik bizonyára ezen biztosságoknak sanyaru mivoltát, a nyomorult nemzetnek nemcsak morzsaléki, de ugyan holt testeinek sok méltóságos uraknak, a közszabadságért lenyakaztattnak siralmas epitaphiumi; kesergik annyi sok pusztaságok, melyeknek alkalmatosságot — meg kell vallani — nemannyira az ő felségének természet szerint való kegyelmességre hajlandósága, mint azt javalló némely minisztereknek tanácsai okoztak.‘ A sopronyi országgyűlés — úgymond — csak arra való volt, hogy az evangélikus vallás szépszerével elnyomassék, s a pozsonyi biztosságnak mégis ezen országgyűlés szabatott sinormértékül. A biztosság el fogja csavarni a koronázási hitlevelet, ha magyarázatába ereszkedik; semmi szükség, hogy ama hitlevél magyaráztassék, de annál szükségesebb, hogy megtartassék. Veszedelmes dolog — rekeszti be nyilatkozványát Tököli — a hatalmas nemzetet (a törököt) bántani. Azon eljárástól sem várhatni jó következményeket, mely az ő követéit nem akarja Bécsbe, a császár színe elébe boesátani. Ha a dolgok ez állásában kénytelenségből végkép a portához áll: felelősök érette mások, nem ő. 78)

79) Egykoru kéziratból.

Egy időben e nyilatkozvánnyal, április 12-én, a római pápához is ment levél Tökölitől, melyben említvén, hogy egész készséggel lépett volna békére a császárral, ha ez neki és feleinek vallásuk gyakorlatát biztosítja; hogy midőn tavál Bécsét vívták a törökök, ő semmiféle kárt nem tett a keresztyéneken; s hogy részéről soha sem vétett a katolikusoknak: magát és ügyét ajánlja ő szentségének, csókolván — ő az evangélikus — szentelt lábait. Kerestesse ki a szentszék jeruzsálemi Endre király arany bulláját a vatikán leveles kincsei közül: az abban foglalt jogokért küzdenek a bujdosók; s Leopold az eretnekek elleni harcot csak ürügyül használja ama szabadságok elnyomására, s a választott királyságnak örökössé átalakítására. 79) — Nyilatkozvány és levél nem sokat használtak Tököli ügyének, s még kevesebbet azon erőt színlelő kegyetlenség, melyet azok irányában gyakorlott, kik tavál kénytelenségből hozzá állottak, s kik most megelszakadtak tőle. 80) A nemzetben megvolt az érzés, hogy a török uralom Magyarországon már idejét multá; s ha eze-

79) Katona, XXXV. 102.

80) „Qualesnam D. Generalis Stephani Csáky receperim litteras — irá 1684-ki januárius 16-án Leopoldnak Eszterházy — eadem ex hungarico in latinum translata Vestrae Sac. Majestati humillime transmittere volui, ex quibus apparet, quasnam exerceat etiam nunc hostilitates Tökölius . . . Ad Majestatis vestrae fidelitatem redeuntes, qui se ad tutiora loca repente recipere non potuerunt, capi et suspendi jubet.“ Hogy Homonnai Zsigmondot is kivégeztette volna, mint Szirmaynál olvasom, az nem látszik valószínűnek. Ungvárt, hová Homonnai magát lengyel őrséggel vette volt, Tököli huzamos vívás után bevette, (Wagner Anal. Scep. IV. 197) de egykoru történetírókban tudomra nincsen szó amannak haláláról, és Szirmay megfeledezett állításának urát adni. Sobieski kancellárja 1684-ki januárius 10-én Homonnai ügyében ekkép ír Tökölihez: „Celsitudinem vestram obtestari volui, ut a persecutione et obsidione illustr. comitis Homonnai, unaque militum suae Regiae Majestatis, in statione hyberna ibidem existentium, velit de facto cessare, nimirum, quod Comes sub peculiari Serinissimi Regis protectione existit. Alias enim nimium quam evidens foret V. Celsitudinem neglectum habere respectum Regis . . . et apertam hostilitatem declarare velle. Quod an V. Celsitudini expediat, pro usu prudentiae facile dijudicabit“ Nehéz feltenni, hogy Tököli ezen intést teljesen szem elől eresztette volna; ámbár más részről áll, hogy Homonnai a következő években már

lőtt két évvel a merész pártfőnök népszerűsége csorbát szenvedett azon okból, mert nem vonakodott magát a töröknek alávetni: most szerencséjébe sem bíztak, mert a hajó, melyen evezett, sülyedésnek indult.

Iuce pápa közbenjárására mártiusban Velence is hozzá állott a Leopold és Sobieski között tavál szerződött frigyhez⁸¹⁾, a signoria Dalmátországban s a tengeren, a lengyel király podol földön, Leopold Magyarországon fogván a porta ellen működni. Május 3-án körlevél ment a lothringeni herceg vezérlete alá helyezett ezredekhez, hogy 20-án Sellyénél találkozzanak okvetlenül.⁸²⁾ A készülétek lassu menetele, de kivált a császár tanácsosai között felmerült véleménykülönbség, ha valljon Érsekujvárt kellessék-e mindenek előtt vívni vagy Budát, elhalasztották a hadjárat megnyitását. Leopold, végre, Budának visszafoglalását tűzte ki első sorban a hadaknak. Károly herceg június 1-jén a Nyitra partján táborozott; s miután Sellye, Léva, Sempte, Leopoldvár és Komárom őrségeinek meghagyta: vigyáznának, hogy eleséget vagy segédet ne vethessen Ujvárba a török, — tovább indult és június 12-én Párkánynál állott, nyolczvanöt lovas századdal, harminczkilencz gyalog zászlóaljjal és hetven ágyuval.⁸³⁾ A főszeregen kívül két mellékhad állítatott ki:

nem élt. — Engel szerint két Barkóczy is végeztetett ki, de erről Szirmaynak nincsen tudomása. Ketteler (Istvánfi folytatója) írja, hogy Tököli mielőtt Homonnát bevénne, tizenöt magyar dynastát vonatot karóra, de neveiket nem említi; s ugyancsak Ketteler szerint Osiesna elfoglalása után az öszves őrségét halálnak adta volna.

81) Az oklevelek, Katonánál, XXXV. 108.

82) Arneth Alfred, Das Leben des kais. Feldmarschalls Grafen Guido Starhemberg, Bécs, 1853, 39. l.

83) Osztályozása ilyes volt: Fővezér: Károly lothringeni herceg. Lovasság: Caprara Éneás. Balszárny: Salm hg. Harmincz vasas század (Caprara, Dünwald, Pálffy, Talf, Montecuccoli, Götz). Tíz dragonos század (Styrum, Savoye). Jobb szárny: Lajos badeni örgróf. Harmincz vasas század (Szász-lauenburg, Rabatta, Gondola, Hallweil, Mercy, Piccolomini), tíz dragonos század (Schultz, Heissler), öt horvát század (Lodron). Gyalogság. Starhemberg Rüdiger. Bal szárny. Első brigáda. Souches, kilencz zászlóalj (Grana, Souches, Timb,

Schultzé, mely felső Magyarországon Tököli ellen működjék, s melyhez Barkóczy Ferencz is adatott, öszvesen nyolcz ezer ember; és Lessliée, mely tiz ezer főre ment, és részben a dunántúli véghelyek őrségeinek töredékeiből alakult, s melynek meg volt hagyva, hogy Eszéknél erős állást fogván, a Nándorfehérvárról netalán Budára igyekező török sereget szorítsa vissza. A nemességnek felkelési napul június 24-dike tüzetett ki.

Károly herczeg június 13-án átkelt a folyamon, s nehéz táborszereit Esztergomnál hagyván, Visegrád elébe indult. A Dunaparton elnyúló város, három nappal később a császáriak hatalmában volt; 18-án a hegy tetején épült vár is megadta magát. A herczeg négyszáz embert vetett belé őrségül. ⁸⁴⁾ Kivívása előtti nap Budáról küldött ötezer török lovas Esztergomnál megtámadta a táborszerek őrzésével megbízott dandárt. Hailweil tábornok két kopjaszúrás alatt összeroskadt; a megtámadók csak nagynehezen szorítottak vissza. E hírre, s mert tudomására jutott, hogy Budánál Musztafa pasa szerdársága alatt tizenkétezer főből álló, imént megérkezett török-tatár had jár tábort, Károly herczeg még 18-kán este visszasietett Esztergomba, homnan, átkelvén a hidon, Pest elébe volt indulandó. A jelen körülmények között szükségesnek látszott, mindenek előtt Pestet foglalni el, hogy Budának vívása közben, a Dunának bal partján ne foghasson állást az ellenség s az örökös tartományokat onnan ne fenyegethesse. ⁸⁵⁾

Metternich.) Jobb szárny. Első brigáda. Lajos neuburgi hg. Tiz zászlóalj (Starhemberg, Neuburg, Beck, Lothringen). Balszárny. Második brigáda. Fontaine. Tiz zászlóalj (Baden, Mannsfeld, Wallis, Rosenberg). Jobb szárny. Második brigáda. Scherffenberg. Tiz zászlóalj (Kaiserstein, Scherffenberg, Aspremont). S azonfelül: Bercsényi Miklósnak, az Érsekujvár elleni végek alkapitányának könnyű lovassági dandára, mint egykoru történetírónál olvassuk; „az eleséget hordó Duna partjainak oltalmára igen-igen alkalmas had;“ végre Lubomirski lengyel zsoldosai.

⁸⁴⁾ Wagner, hist. Leop. I. 635.

⁸⁵⁾ Lajos badeni örgrófnak 1684-ki június 18-dikán az esztergomi táborból Hermann örgrófhoz adott levele, Rödernél, I. 81.

A császári hadak június 21-én csakugyan általáltak a Dunán, s a szobi és marosi szorulatokon át ovatosan Vácznak tartottak. Musztafa szerdár, mihelyt Károly herceg mozgalmáról értesült, tizenötezer lovast és kétezer gyalogot küldött néhány ágyuval elejébe, kik őt a nógrádi hegyek közé vessék vissza. Június 27-kén félóránnyira Váczon felül a két sereg szemben volt egymással. A törökök egyik szárnyukat a jobbról elnyúló hegysorra, a másikat a Dunára támasztották, előttök jobbról mocsár, balról magasabb orom volt. Ezen előnyös állás daczára a herceg nem késett őket megtámadni. Jobb szárnyát bádeni Lajos, a balt Lajos neuburgi herceg, a középhadat Starhemberg Maximilián vezérelték, a lothringeni herceg és Starhemberg Rüdiger oda fogván sietni, hol legeslegnagyobb leszen a veszély. A törökök botorul nem elleneztek, hogy a császári hadak amaz oromra felkaphassanak, honnan a gyalogság néhány sorlövése elégséges volt, őket rendtelenségbe hozni, mely Szajdi Amhád temesvári basa halála miatt, csakhamar vad futamodássá fajult. Károly herceg lovasságának része nyomukban levén, talán kétezernél több ottveszett közülök, s Vác rövid törés után még az nap megadta magát. Nyolczszáz főből álló őrsége, s négyszáz jancsár, kik a csatamezőről ide menekültek, evező legényekül a dunai naszádokra küldettek. ⁸⁶⁾ Június 30-kán Pest elébe érkeztek a császáriak; közeledésök hírére az őrség üszköt vetett a főbb épületekre, s Budára költözvén, maga után felbontotta a hajóhidat. A császáriak kardesapás nélkül jutottak a város birtokába.

Károly herceg, most midőn szemben állott a fővárossal, melynek bevételére volt eleddig a hadjárat irányozva, attól

86) Ugyanannak, 1654-ki június 28-kán a váci táborból ugyanahhoz adott levele, Rödernél, I. 84. Starhemberg Rüdigernek június 27-kén öcscséhez Gundackerhez adott levele, Arnethnél, 41. Wagner, hist. Leop. az id. h. Hammer, VI. 434.

tartott, hogy viszonylag csekély erejével nem leszen képes a már annyi ízben süker nélkül megkísérlett feladás végrehajtására. Starhemberg Rüdiger is hasonló nézetben volt. S feltevé de meg nem engedve, — mondá — hogy Budát beveszszük, a vívó hadak nagyobb részét minden esetre elvesztjük alatta; s akkor valljon lesz-e seregünk a Szávától, Drávától kétségkívül felérkezendő hadak fogadására, mely hadak nemcsak Budát meg visszafoglalhatják, hanem Budának megkerülésével, ha úgy tetszik nekik, útvokat egyenesen Bécsnek vehetik. Jobb lesz egyelőre, könnyebben elérhető célra, Érsekujvár kivívására fordítanunk erőnket. De az ellenvélemény képviselői: Lajos badeni örgróf, a neuburgi herceg, Caprara, Gondola és Salm tábornokok, lassanként magokhoz hajlították a fővezért, és Starhemberg majdnem maga maradt.

A lothringeni herceg tizennégyszáz gyalogot és háromszáz lovast hagyván őrségül Pesten, július 9-kén és 10-kén Váczon alúl a szigetnél meg átkelt a Dunán és Szentendrénél tábort ütött. A Budánál, mint felebb mondtuk, tábort járt török-tatár hadak szerdárja, Musztafa aleppoi basa, úgy vélekedvén, hogy még csak az előhad ment által, s hogy módjában leszen a deréksereg átszállítását akadályozni s amazt elszigetelt állásában megsemmisíteni, 10-dikén délben megtámadta a tábort, de véres fővel visszautasítatott. Július 14-én a császáriak Budát harmincnegyezer emberrel körüláborlották. Benn tizezer válogatott harezos képezte az őrséget; kétszáz ágyu szolgált oltalmául.

IX.

Ez idétt Budavárnak erődítése nagyobb és kisebb köröndökkel szárnyékkolt kerítési falból és ennek hosszában elnyúló

száráz árokból állott. A kerítés, ha kiveszszük a kettős, sőt hármás kőfallal biztosított éjszaki várhomlokzatot, csak egyszerű volt, s egész terjedelmében erős földgáttal beszegve: települ az ágyuknak. A kastély, mely akkor a mai vízi kapuig terjedett, délről, messze kiszögellő körönddel, a többi részekről többszörös falakkal és közben fekvő rekesztékekkel volt oltalmazva. A várnak ivó-vizzeli ellátására két párhuzamos falból épült folyosó vezetett le, a vizmü mai helyén, a Dunához, közvetlenül a parton épült két védkörönddel. Kapuja három volt a várnak: a fejevári, bécsi és vízi, melyek akkoron: zsidó, szombati és pesti kapuknak is nevezettek. Az alsó város — a mai országút és ujjváros — három, négy lábnyi vastag, és töltés helyett facsarnokkal ellátott fallal volt erősítve; a vár éjszaknyugoti csücsától indulva le, a dunai körönd által, közel az alsó vagy királyfürdőhez, érintkezett a folyammal. A mai ráczváros, mely Tabán (hosszu külváros) nevét a törököktől nyerte, s a mostani viziváros nem voltak falakkal körülvéve; a megerősített alsó városba pedig három kapu vezetett: a folyamra nyiló alsó, a középső, s a Pál völgyére, a mai szép juhászuéra néző felső kapu (törökül: a kakas-, temető- és újkapu).⁸⁷⁾ A Gellérthegyen — törökül: a csókadombon — ágyuház állott.

Mihelyest a lothringeni herczeg július 14-kén reggel a külső öröket a velikhánból — a mostani császárfürdőből — be a városba szoritotta, s felhéviznél állást fogot, a várat és várost körülszemlélte. Éjszaka kísérletet tőn az alsó város falait tűzagnák által légbe repíteni; mi nem sikerülvén, az ostromárkot megnyitotta, az ágyutelepeket felépítette.

A szerdár Érdnél táborozván, folyvást közlekedésben volt

87) Disegno di Buda assediata dalle armi christiane l'anno 1684. da Leandro Anguissola, Hermann badeni örgrófnak, a császári hadi tanács akkori elnökének ajánlva. Bizzoséri, la sagra lega, II. 181. Röder, I. 91, 92. II.

a délszokról még körül nem fogott várral. Hogy ennek elejét vegye, július 18-kán Károly herceg néhány lovas századot Tabán felé indított. A szándék megghiusítására hatezer török kitört a vár s az alsó város megannyi kapuján az ostrom-árokra, s az Érdről sebesen előnyomuló szerdár támogatta a mozdulatot. Négy lovassági század vonakodott a vett parancshoz képest előnyomulni a várból szünet nélkül dörgő ágyutüz miatt, mely az őrség kitörését azonképen támogató vala. A vívók közül kétszáz, köztök egy Fürstenberg s egy Hohenzollern már halva feküdtek. Ekkor az ifju Starhemberg Guido ezredének egy zászlóaljával az ellenségre veti magát, s bőszült tusa után, mely a császáriaknak még száz emberökbe került s melyben maga Starhemberg is veszedelmesen megsebesítet, várba és városba visszaszorítja. ⁸⁸⁾

Más nap alkonyban, midőn az alsó város falövébe már két helytt rés volt löve, Starhemberg Rüdiger hétezer emberrel rohamhoz készült. Az e végre kiszemelt dandárban kétezer magyarral is találkozunk, azok közül valókkal, kik a nádor vezérlete alatt e napokban érkeztek Buda alá. A bátor had mind a réseken mind a szekerczékkel bezúzott egyik kapun benyomult a városba és megvette. A roham ezernél több töröknek életébe került, s tiz ágyut juttatott a leopoldiak kezébe. Az életben maradt őrség a várba vonult vissza, a várost pedig, mert a vívók nem voltak elégséges számmal megvédésére, hadtanyául szolgálhatott néhány ház kivételével, Starhemberg felgyújtatta. Budának alsó városa tegnap óta már kezünkben van — ira július 20-án Leopoldnak Eszterházy — a rohamban kétezer magyar gyalog is vett részt, derekasan viselte magát. Közülök kevesen hullottak el, s a sebesülteknek száma sem nagy. Napról napra több-több magyar harczos gyűl együvé; már hétezeren vannak, néhány nap mulva számuk

---

88) Röder, I. 94. Arneth, 43.

még nagyobb leszen, remélem. Ma reggel a Gellérdhegyen épült ágyuházból kitakarodott az ellenség, a mieink nyomban elfoglalták. Az Ercsi környékén táborozott szerdár közeledik ugyan, megtámadási szándékkal, mint látszik, de bizom Istenben, felséged fegyverei diadalmaskodni fognak. A szegény magyar katonák könyörögnek alázatosan, méltóztassék őket szolgálati készségükért némi zsolddal kegyelmesen megvigasztalni. ⁸⁹⁾

Alig ment el e levél, midőn a lothringeni herczeg öszves lovasságával s néhány gyalog zászlóaljjal a szerdárt táborába visszaszorította, s a várat most délszokról is körülfogta. Július 21-kén este a német lovasság nagyobb részével, Eszterházy János győri alkapitány vezérlete alá adott ezerötszáz huszárral és ezer gyaloggal ujból a szerdár elébe indult a herczeg, s hajnalban fél mérföldre állott az érdi tábortól. A törökök, kilépvén belőle, hadi rendbe állottak, s négy órahosszig mindenkép erőködtek, oldalról fogni a leopoldiakat. De ezek mindannyiszor meghiusították a kísérletet, s végre oly hatalommal vetették magokat az ellenségre, hogy ez rútúl megzavarodván, öszves táborszereinek hátrahagyásával megfutamodott. Az ütközet, melyben badeni Lajos, Salm s Caprara tábornokok és Eszterházy János huszárai ⁹⁰⁾ magokat első sorban megkülönböztették, tizenötezerről talán tizezerre fogyasztotta a szerdár hadait, s tizenkét zászlót, köztök a szerdár lobogóját ⁹¹⁾ juttatván a keresztyének kezébe, önbizalmukat tetemesen, talán kelletinél is inkább növelte.

---

89) Lit. et opiniones P. Eszterházy, hol, kétségkívül másolási hibából, die 27. julii áll die 20-a helyett.

90) Lajos badeni örgróf, Hermann nagybátyjához: „Die Huszarn aus Eu. Gnaden Gouvernement (Hermann gróf czimzetes győri főkapitány volt) unterm Commando des Vicegenerals zu Raab, so bei mir waren, haben sich gar wohl gehalten.“

91) Hammer szerint a szerdár lobogója a bécsi táborszerházban őriztetik, mihez képest különböző volt attól, melyet Eszterházy augusztus 2-dikán a

Még Starhemberg Rüdiger is, ő ki imént Budának vívásából gyászt jószolt a császári hadakra, most oly véleményben volt, hogy július végéig Magyarország fővárosa Leopold hatalmában lesz. A vár vívása, a nyárshegyről a székesfehérvári kapu nagy köröndjét a kastély kis köröndjével egybekapcsoló fal ellen, s a vízi város felső kapujától a bécsi sarokkörönd ellen, amaz Starhemberg Rüdiger, emez Starhemberg Maximilián vezérlete alatt egész erélylyel folyt, de az őrség hasonló erélylyel válaszolt, s rohamot roham után visszautasított.

A silány eredmény s a fel-felkapó nézet, hogy a vár bevételének legkönnyebb módja abban állana, ha közlekedése a Dunával, honnan magát vízzel ellátja, felbontatnék, Starhemberget arra bírta, hogy még egy harmadik rohamot az alsó város köfalától a két vízi körönd ellen irányoztasson, mi által különben is csekély erejét, többfelé osztván, még inkább meggyengítette. ⁹²⁾ A tűzagnak fúrására fordított idő és fáradság szintén terméketlen maradt. Várnak és őrségnek kárt alig-alig tettek a fellobbantott lőpor-művek. „Bajos dolog, ügyünkről nyilatkoznom, — írta Lajos badeni őrgróf, bátyjának a hadi tanács elnökének — de a mi uraink nagy zavarban vannak, s ha nem fognak másképp hozzá, örökké fog tartani a vívás, mindamellett hogy ez csak nyomorú erősség.”

---

magyar nemzet nevében Ince pápának küldött: „Novem hungarorum millia necum hic pro liberatione patriae ac servitio clementissimi nostri domini, — mondja a levél, melyből tanuljuk, hogy tizenkét nap alatt kétezerrel szaporodtak a magyar hadak, — strenue operam navant, pluresque in dies expectantur: volens itaque hostis, obsidionem turbare, castra sua hic prope collocavit, quem Serenissimus cum exercitus parte ac militia hungarica aggressus, cum Dei adjutorio victoriam reportavit, ubi Hungari quoque inter caetera signa militaria unum praecipuum vexillum ipsius bassae, qui caput exercitus hostilis erat, trucidato signifero attulerunt, quod etiam, humillimam devotionem suam demonstrare volentes, Sanctitati Vestrae totius nationis hungaricae nomine per me summa cum demissione praesentant.“

92) Röder, I. 102.

Eszterházy is lassankint erőt vett az aggodalom. 'Az akná-
szok roszul dolgoztak — írta augusztus 10-én Leopoldnak —
mert roszul zárván el az innenső nyilást, a kőfalak csekély
kárával lobbantak fel az aknák, mit a művesek ügyetlenségé-
nek kellessék-e tulajdonítanunk vagy gazságának, nehéz meg-
határozni. Amyi bizonyos, hogy nem ártana, ha nagyobb
gond fordítatnék ilyesmire. Batthyányt ma portyázni küldtem
kétezer magyar lovassal Székesfehérvár felé, hogy az ellenség
szándékát kikutassa.' A meg-megújuló hír t. i. hogy nagyobb
török erő közeledik a vár felmentésére, zibbasztólag hatott
a vívókra.

A lothringeni herczeg augusztus 14-kén hímezés nélkül
vallotta be a vívás csekély előmenetelét; kiemelte, hogy az
ellenség és ragályos nyavalyák a gyalogságot nyolcezerrel a
lovasságot kétezerrel fogyatkoztatták meg négy hét alatt; s
figyelmeztette a császárt, hogy a vívás folytatására és a kö-
zeledő török hadakkali megütközésre okvetlenül szükséges,
miszerint nagyobb szám katonaság és táborszerek segédül
küldessenek neki. Starhemberg Rüdiger tovább menvén, ide
leun újra és újra emlegette, hogy ő a július 4-dikén Pesten
tartott értekezletben ellene volt a Buda alá menésnek; oda
fenn pedig levelek és ismerősök által ügyekezett a vívás fél-
benhagyását előkészíteni. Bádeni Hermann a hadi tanács elnöke
erről semmit sem akart tudni. Öcsese Lajos kivált az inga-
dozásnak, a lengeségnek, melylyel tervet tervért cseréltek a
császáriak, tulajdonította a vívás eredménytelenségét, nem a
hely erős voltának, nem a vívó hadak csekély számának. Ő
maga Hermann pedig, nemcsak időelőttinek is nyilvánítá a
szándékot, Buda vívásával felhagyni, hanem egyszersmind
olyasnak, mely a császári hadaknak gyalázatára válnék. 'A
vívó sereg ugyan tetemesen meggyengült, de a bajor segéd-
hadak s néhány császári ezredek, úgy eleség és táborszerek
már útban vannak feléje; s más részről fel kell tenni, hogy

a várórség is azon arányban fogyatkozott meg, melyben a császáriak; hogy ostromok és aknák mégis valamieske kárt tettek a kőfalakban.'

Starhemberg befolyása oly nagy volt Bécsben, hogy a császár gróf Rabattát leküldte a táborba, észlelés s annak mit tapasztaló leszen, bejelentése végett. „A lothringeni herezeget betegen, ágyában találtam; — írá september 6-án Leopoldnak Rabatta — a seregből már csak tizenkétezer ötszáz ember képes szolgálatra; a tiszték, a legények java Budának falai alatt lelte temetőjét, a maradékot gonosz kórságok gátolják a szolgálattételben; a lovasság messze földön kénytelen takarmányt keresni; a kémek jelentik, hogy a szerdár hadai közelednek; végre, hadi tanácsban a tábornokok a vívás folytatását csak azon feltétel alatt nyilvánították lehetségesnek, ha a bajor segédhad még a szerdár előtt érkezik Buda alá. ^{93 a)}

A magyar dandárból, mint Eszterháznak a királyhoz intézett leveleiből láthatni, september elejéig ötszáznál több veszett vívás közben; nyavalyák és kórságok egyébiránt kevésbé bántották a nádor hadát, mint az inség, mely tetemes részét eloszlásra birta. Eszterházy ismételve könyörgött Leopoldnak, küldene legalább parányi zsoldot az általa roppant erőfeszítéssel mindenünnen összekeresgélt fegyveresek jutalmazására; de a könyörgés, úgy látszik, minden süker nélkül hangzott el, a kiürült pénztárnak miatta'.

93 a) Ugyanaz, I. 108.

X.

Franciaország augusztus 15-én Regensburgban a német birodalommal húsz évi fegyverszünetre lépett. Ennek következtében a bajor választó fejedelem Maximilián Emánuel már szeptember 9-én a budai táborba érkezett; két nappal később az általa bejelentett nyolcezer bajor első része Csepel szigeténél átkelt a folyamon s a Gellérdhegy déli alján ütött tábor, ^{93 b)} a maradék szeptember végén és october elején jött utánok. Alig építették fel első ágyutelepöket a Gellérdhegyen, alig tüzték ki vonalaikat, midőn fejedelmök szeptember 13-án a császár nevében megadásra hívta fel az örséget. Kara Mohamed néhány nappal azelőtt meghalt sebeiben; utóda a vezírbasaságban, Ibrahim-Sátán, eddig a tüzerek parancsnoka, tizenöt aranyot ajándékozott Maximilián Emánuel emberének, válaszul adván, hogy még nincsen oka a várat általadnia. ⁹⁴⁾

Az árki és aknászati munkák folyton folytak, s a vívók, köszönet a tábornokok közötti meghasonlásnak, s a kísérletről kísérletre szökő állhatatlanságnak, még mindig távol voltak a céltől. Károly herezeg ez okért Starhemberg Rüdiger-től vissza, saját kezeibe vette a vívási ügy vezérletét, nagyobb egységet és következetességet hozandó az öszves

93 b) A magyar tábor tőszomszédjában, úgy látszik. Gerardi monte, depulsis 200 turcis, (önmagoktól távoztak, mint felebb láttuk) repurgato, equitatus in eadem valle, Hungari ad angustias Lambec (?) dictas stationem cepere. Wagner.

94) Hammer, VI. 441. — Sunt duo praecipui commendantes — irá néhány héttel azelőtt Leopoldnak Eszterházy — primus est vizirius budensis qui Kara Ibraim (úgy látszik, tollhiba Kara Mohamed helyett) nuncupatur, alter eidem adjunctus Satan-Ibrúm bassa, qui rem tormentariam curat.“

működésbe. Szintekkor Eszterházy és Lubomirski száguldói hírt hoztak, hogy a vár felmentésére már érkezik Eszék-ről a sereg, mely részben bosnyákokból és szerbekből állott, s melynek előhada szeptember 20-án a császári takarmányzókat a táborhoz közel megszalasztván, egyetértésre inté a vívókat. A herczeg siettette a tábor körülgátló vonal befejezését. Július 23-án épen szemben e vonallal a budaörsii és budakezii utakon merült fel az ellenség. A vár őrsége, adott jelre, mely őt a segédére küldött hadak megérkezéséről értesíté, mind a császári mind a bajor ostromárokra vetette magát, a szerdár a körülgátlási vonalat rohanta meg, s a már néhány nap óta Heissler ezredes visszaszorítása után a tulsó folyamparton jelentkezett egri és szolnoki törökök, szintén jelek által felhíva, Pestnek vívásához fogtak. A szerdár nem volt ugyan képes ama vonalon áttörni, s érzékeny veszteség után délutáni három óra tájban Fehérvár felé a Budától három mérföldre fekvő, „öregkastély”-ig hátrált; az egri és szolnoki törökök is visszaszorítottak; de az őrség annyiban ezélt ért, mennyiben a nyárshegynél a Starhemberg által épített pözsztützelepeket megsemmisítette, az ostromműveket, igaz, hogy háromszáz ember feláldozásával, szétrombolta.⁹⁵⁾ Más nap, ismételt kitörés alkalmával, a dunapart hosszában épült műveket, névszerint a közeledési vonalokat is feldúlta az őrség, kétszázat kardra hányván a császáriak közül. A kitörés támogatására ez nap újból közeledett a szerdár, fél órányira a császáriaktól ütven tábor. Károly herezegnek szándéka volt, őket még azon éjtszaka megtámadni, de záporoső miatt elhalasztván a szándéklatot, megelőztetett a szerdár által. Ez, ugyanis, 25-én hajnalban színre valamennyi vonalaikban támadván meg a császáriakat, észre nem véve tőlök, lovassági

95) Eszterházy levele, dd. ex castris ad Budam positis 24. a septembris 1684 — Leopoldhoz. Röder, I. 112.

dandár szent Pál völgyébe lopódzott, mely kardra hányván az árokban Aspremont ezredét, a székesfehérvári kapun hatszáz embert szerencsésen beszöktetett a várba. Mi megtörténvén, délutáni három órakor meg vissza vonult a szerdár, a vonaloktól egy ágyülvésnyire töltvén az éjtszakát, hol őt Eszterházy örömet megtámadta volna, de honnan őt hajnalban bántatlanul hagyták távozni Fehérvár felé. Később ugyan utána vágatott a lovasságnak egy része, de anélkül hogy utolérhette volna. Budát ugyan vívjuk, legkegyelmesebb császár — írta szeptember 29-én Leopoldnak a nádor — de ha így folytatatik vívása, tartok tőle hogy nem jó kezünkbe. A magyar katonaság is fogyni kezd véginsége miatt, elégsége nincsen, fizetés nem érkezik, szavakkal már nem tarthatom továbbá. S e nyomoruságnak közepette veszem a megyéknek szóló parancsot, mely a jövő télen is Magyarországon akarja szállásoltatni a hadakat, s mely oly zavarba ejti a nemzetet, hogy néhány nap alatt valamennyien távozók lesznek a táborból. S ez igen természetes. Mert hiszen a múlt télen is épen a hű megyéket sújtotta a téli szállásolás, és most ingyen, egy fillér díj nélkül szolgálunk, vérünket ontjuk felségedért: és ismét szállást adjunk, ismét nyomást szenvedjünk. Mi, bizony, hű szolgálatunkért jutalmat, nem büntetést remélünk, s a lothringeni herczeg tanuságot tehet őszinte buzgalomunk mellett. Isten a megmondhatója, mennyi fáradsággal szedegettem hadaimat együvé; három ezeret Ujvár bekerítésére szántam, két ezeret a Rábánál hagytam, Lesslie tábornok úrnak pedig két ezeret küldtem: s mind ez egy krajezájába sem került a fiscusnak, azon kevés kenyeren kívül, melyet itt kiosztogattak, s mely nagyjából oly rossz volt, hogy senki sem volt képes megenni. Esedeznek tehát alázatosan felséged színe előtt e hazának nyomorunál nyomoruabb fiai, s kériken Isten irgalmára, méltóztassék hű jobbágyait ezen elviselhetlen teher alól felmenteni, s ha valahol szükség van Magyarországon

katonaságra, leszen mód benne, azt ott alkalmazni, hol jobb dolga is leszen, s honnan felséged híveit nem fogja bolygatni. ⁹⁶⁾

A császáriak tízhetes vívás után kiindulásuk pontjáig hanyatlottak vissza. A dolgok ez állásában Károly herczeg kérdést tett Leopoldnál, ha folytassa-e még azontúl is az annyi remények közt megindított, s most mindinkább boszantó fordulatot vett vállalatot, vagy pedig hagyjon-e fel vele végkép. A császár ezt a tábornoki kar belátására bizta válaszában, s utóiratképen az Eszterházy feljajdulásának okot szolgáltatott tárgyra nézve ily értelemben nyilatkozott: „A megyékhez szállás dolgában ment nyíltlevelet mi illeti, mely a magyarok között némi zavart idézett elő, azzal talán kénytelenek leszünk ideiglenesen felhagyni, utóbb azonban feladását mégis végre fogja hajtani a biztosság. Nem kétlem, hogy titkos tanácsosom báró Abele eddig már kedvességedhez érkezett, s bővebben fejtegette előtte megbizását, mely nagyrészt a magyar rendek javára czéloz.”

S Abele csakugyan october elején a táborba érkezett, s Eszterházy bosszuságát lelohasztotta. Vettem felséged levelét — irá october 9-én Leopoldnak a nádor — s vettem felségednek vele született kegyét irántam, csekély alattvalója iránt, melyet illőleg meghálálni nem vagyok képes, de melyért legalább a lehetőségig fogok kötelességemhez képest felséged ügyében buzgólkodni. Felséged legjobban tudja, mennyit szenvedtünk legyen tavál a téli szállások miatt, oly annyira, hogy okvetlenül elvesznek mind a katonák mind a lakosok, ha amaz eljárás folytattatik. S miután nem tudom miféle katonaság és hány poreziók fognak az országban maradni, nehéz a felosztás; aztán, nem tudom, ha akarja-e felséged magának a vak poreziókat is fizettetni, mint a mult télen történt, mert

---

96) *Literae et Opiniones Pauli Eszterházy.*

ez esetben csaknem kétszer annyiba kerülend; végre azt sem tudom, ha akar-e felséged a behódolt úgy a tiszáninzeni s tiszántúli és az erdélyi országrészekben is némi katonaságot szállásoltatni, mert ez esetben könnyebb lenne az elhelyezés. Annyi bizonyos, hogy e szállásolási ügynek híre rendkívül elrémitette a magyar nemzetet, s fiait földönfutókká teszi. . . . S minthogy felséged gyűléseket parancsolt tartatni a megyékkel ez ügyben, a nemesek és zászlós népek eltávoztak innen, s már csak magam vagyok itt az enyéimmal, s a győri és előhegyi alkapitányok Eszterházy Ferencz és Beresényi Miklós némi véghaddal, s azonfelül még néhány önkénytes, kik valamicske zsoldot húztak eleddig. A vívás dolga jelenleg abban vagon: hogy a tisztek veszekednek egymással, s hogy a népek veszendőbe mennek eleség hiánya miatt. . . . Nem volna csoda, legkegyelmesebb uram, ha végre is hijába fáradoztunk volna. Én ámbár semmiféle tanácskozmányba sem hivatam meg, eljárám tisztemben, intvén, figyelmeztetvén a szükséghez képest, s intő és figyelmeztető leszek ezentúl is, mert tudom, mily jelentességgel bír Buda, tudom, mennyi haszon háramolnék felségedre Budának birtokából. Mindamellett, dicsőséges császár, ámbár sok és súlyos nehézségekkel szükség megvívunk, mégis irgalmasságában diadalmaskodtathatja felséged fegyvereit az úr Isten, mert a szökevények mondják, hogy az őrségnek sokat kell szenvedni, s mert lázadásra is mutatkozik hajlam a lakosokban.

A remény, melyet Eszterházy levelének zársoraiban kifejezett, azon is alapúlhatott, hogy a bajorok működése szerencsésebb legyen a császáriakénál, melyet az őrség, mint felebb láttuk, tökéletesen meghiusított. S a bajorok csakugyan, miután ágyúik tetemes részt lőttek a kastély-körönd falában, october 4-én ostromhoz láttak, mely két óráig tartott, de mely négyszáz emberökbe került, és visszaveretett mégis. Nyolcz nappal később a sváb kerületek dandára — öszvesen

négyszer fő — érkezett meg Károly Gusztáv baden-durlachi örgróf vezérlete alatt; de a vívás műve, nem hogy előhaladott volna, mindinkább visszahanyatlott az őrség szerencsés kitörései s a külső ellenség egyes mozgalmai miatt. ⁹⁷⁾

Ez volt az ügynök állása, midőn Leopold magát a császári hadi tanács elnökét, Hermann örgrófit a budai táborba küldte, hogy a hadjárat, mennyire még lehetséges volna, dicsőségesen rekesztessék be. Az örgróf, előleges óvás után, hogy a császár egyebet ne kívánjon tőle mint a mi lehetséges, lement Budára, de ekkor, már nem a vívás folytatásáról, hanem arról tanácskozott a tábornoki kar, mint lehessen a sereg végmorzsáit, szemben ellenséges hadakkal és a süker által felbátorított várőrség támadásai elől, partra juttatni. Starhemberg Rüdiger már october elején engedelmet nyert a császártól, hogy a budai tábornak búcsút mondhasson, mely a vívás meddő voltát neki tulajdonította; october 19-én újabb kitörés a vívási műveknek még fenvolt részét is szétrombolta; s most, különben is itt lévén az ősz, a körültáborlás megszüntetése mellett nyilatkozott mindenki. Pest falainak feldúlása, Buda külvárosainak felégetése után az ötvenhétezer emberről huszonháromezerre leapadt hadak az óbudai réten együvé gyülekeztek; 29-én a vívó szerek, s a betegek hajókon Esztergomba, Komáromba, Győrre szállítottak; 30-án útját Visegrádnak, s innen Esztergomnak vette a sereg, hol november 13-ig a híd elkészítéseiglen időzött. A török hadak egy része üzőbe vette a távozókat; a maradozók közül ötszázat felkonczolt, a szentendrei szigeten hagyott súlyos betegeket meggyilkolta; a szerdár pedig diadallövések között bement Budavárba, melynek őrsége háromezer jancsárral egészítetett ki. ⁹⁸⁾

97) Röder, I. 114.

98) Wagner, hist. Leop. I. 645 s kk. II. Katona, XXXV. 130. Hammer, 17. 442. Röder, I. 121. Arneht, 46.

Leopold szlavoniai hadosztálya szerencsésebben működött a budainál. Lesslie a horvát bánnal s a károlyvárosi kapitánnyal július 10-én Verőcze előtt termett, a hely felmentésére Bosniából küldött török dandárt megszalasztotta, s tizenöt napi vívás után bevette az erősséget. Verőcze bukását három kisebb erősségé követte. Lesslie most öröme Esték ellen működött volna, de hadainak csekély száma, s Kanizsa, Sziget, Siklós őrségei őt ovatosságra intették. Táborát járta Turanovaeznál, s lovasságát a Dráva magyar partján száguldoztatta; de augusztus 15-én tudomására jutván, hogy az érdi ütközetből megfutamodott szlavoniai basa, a posegai és cserneki begek Verőczét fenyegetik, öszves hadait maga körül gyülekeztette, és Bresniczánál a török erőt szétvervén, hadjáratát befejezte.⁹⁹⁾

Felső Magyarországon változó szerencsével folyt a harez. Schultz betegsége miatt kezdetben Pálffy Károly volt a leopoldiak fővezére. Tíz helyen és tíz apró ütközetben fogyasztották egymást az ellenfelek. Júniusban és júliusban — írja az egykoru löcsei jegyzetek szerzője — majdnem naponkint zaj volt a kuruczok miatt, kik számos falvat pusztítottak, számos embert elfogtak s csak tetemes váltságdíjért bocsátottak szabadon. Polgáraink alig járhattak ki s be, a szántóföldek ugarban heverték, marháját senki sem merte kihajtani, mindenütt nagy volt a nyomoruság künn és benn. A nemes emberek városokba vonultak, jószágáikon tartózkodniok nem volt tanácsos; s ezalatt Jakab napjáig kiszolgáltatták magoknak a porziókat a németek. — És az egykoru tarczali jegyző: Ezen esztendőben a gyakorta való sikeretlen táborozással nemes Zemplén vármegye tisztjei fel s alá hurczolván az elalélt nemességet, itt a Hegyalja körül egész nyári

⁹⁹⁾ Boetius, Ruhmbelorbearer Kriegshelm, I. 301. Wagner, I. 649. Röder, az id. h.

oeconomiájoknak leghagyásával kimondhatatlan nagy károokra, Tarczalra is egész vármegyéستül szállván, és közel egy hétig idő vontatva rajtok heverésznén, nem kevés gazdáskodást kellett tenni mindenféle tiszteteknek. Homnan a fejedelem parancsolatjára Eperjeshez a táborra felmentek.

Schultz september közepén Kisszebennél állott. Kémei hírül hozván, hogy Tököli hétezer emberrel szándékozik táborából ellene indulni, september 17-én hadainak egy részével, köztök Barkóczy huszáraival váratlanul Eperjesnél termett. A város őrsége tüzet adott az érkezőkre, s csak ekkor eszmélt fel, úgy látszik, a tábor. Tököli gyalogjai, számra háromezeren, hamar rendben, sorban állottak, s elejébe vetették magokat az ellenségnek, de Veterani, Schultz előhadának vezére, erőt vett rajtok, négyszázat levágott, a többiek megfutamodtak, vagy a városba menekültek. A tábor árkokkal volt körülvéve, Schultz emberei rövid tusa után túl voltak az árkokon. Tököli majdnem sátorában éretvén, nagynehezen lóra kapott, hogy megmenekülhessen. Öszves táborszerei, hadi pénz- és levéltára ottveszett; tizenhárom zászlaja jutott a győzők kezébe. Eperjes vívását későbbre halasztva, most Bártfa elébe indultak a császáriak, melynek őrsége talán nyoleczvan főből állván, september 28-án magát megadta. October 13-án Makoviczát, majd Sztropkót bevévén, ismét Eperjes elébe érkezett Schultz, s ennek vívását Veteranira bízta, ki a bujdosók által folytonosan háborgatva, a beállott kemény tél miatt is feladásában nem boldogult, és Lőcse felé vonult vissza.¹⁰⁰⁾

Ezek voltak az 1684-ki hadjárat peripetiái, melyekben Eszterházy számítása szerint huszonötezer magyar és horvát harcolt a leopoldiak között. Ezeknek, úgy a szövetséges bajor és sváb hadaknak nagyobb része Magyarországnak ki-

100) Wagner, Anal. Scep. IV. 198. Babocsai, Rumynál, I. 86. Wagner, hist. Leop. az id. h. Des Grafen Veterani Feldzüge in Ungarn, Drezda, 1788, 19. l.

vált éjszaknyugoti s Ausztriával és Stíriával határos megyéiben vett téli szállást, százyolezvan ezer porczio követeltetvén számukra, miknek értékét öt millio forintra becsülte a nádor.

Sobieski ez évben nem nagy szerencsével küzdött podol földön a törökök ellen; nagyobbab a másik hatalmasság, mely frigyben állott Leopolddal: Velence Duaret és Risanót Dalmátországban, a santa maurai szigetet, s Albániában a prevesai várat hatalmába ejtette.

XI.

Az agg Szelepecsényi, ki még 1682-ki october 24-én, addig is míg Magyarországon egyházi zsinat tartathatik, az úgynevezett galliai egyház tanainak ellenmondott,¹⁰¹⁾ 1685. ^{11685.} januárius 14-én meghalálozott. Azon négyszázkilenczvenhárom ezer forinton kívül, melyeket a Pázmány után nevezett papnővelde előljáróinak gondjaikra bizott, s melyek Bécs víváskor Kollonics által a városiak inségének enyhítésére fordítattak, hátrahagyott vagyonából még százhetven ezer forint értékű arany, ezüst került a hadi pénztárba, melynek költségei a jelen év folyamában előreláthatólag roppantak fognak lenni. Tököli április 29-én Túrban kelt kiáltványa által híveit azáltal ügyekezett vigasztalni: „hogy a német, Buda alatt — úgy mond — annyi kárt szenvedett, miszerint többet két hadjáratban sem szenvedhetett volna; hogy a szövetségesek állanak tőle; s hogy a hatalmas török nemzet már is készülteket tesz újabb hadviselésre.“¹⁰²⁾

---

101) Péterffy, Conc. Hung. II. 439.

102) Londorp. Acta publ. XII. 182.

De a porta szintén érzékeny kárt vallott Budánál, miért is Musztafa basát a szerdárságtól megfosztotta; s a diván úgy volt értesítve, hogy Leopold szövetségesei a jelen évben még nagyobb erőt fognak kifejleszteni, mint tavál. A nagyvezír, Kara Ibrahim, mind Apaffi mind a budai basa által szorgalmazta Leopoldnál a békét, s a szultán ügyviselői hatvan ezer aranyat ígértek a bécsi minisztereknek, ha sikerül nekik, urokat a felajánlott béke elfogadására hajlítani. ¹⁰³⁾ Ezen lépés hadi készülleteinek siettetésére birta a bécsi cabinetet; s a szentszéktől segédpénzül küldött háromszázezer forint és a felhatalmazás a papi jövedelmek után száztólít a háború költségeire fordítani, képesebbé tették Leopoldot, mind hadainak öregbítésére, melyekbe a mult év oly tetemes hézagokat hozott, mind a német birodalom több fejedelmétől zsoldosoknak vásárlására. Braunschweig-Lüneburg négyszázezer forintért tízezeret, aránylagos öszletért a bajor választó fejedelem nyolcz ezeret, a kölni hatezeret, a frank és felső rajnai kerületek nyolczezeret, a sváb kerület négyezer ötszázat, a salzburgi érsek vegyes táborszereket ajánlottak fel. Leopold saját katonáinak száma hatvanegyezerben állapítatott meg, ¹⁰⁴⁾ a magyar és horvát felkelő

---

103) Hermann bádeni örgrófnak 1685-diki januárius 19-én kelt jelentése Leopoldhoz, Rödernél, I. 126.

104) Fővezér: a lothringeni herceg. Főserg: 32,450 ember. Gyalogság: 115 csapat (egy csapat 150 fő) 17,250 ember hg. Waldeck, hg. Croy, Lajos pfalz-neuburgi herceg, Souches és Scherffenberg vezérletök alatt. Lovasság 95 század (egy század 160 ló) 16,200 ló Caprara, Lajos bádeni örgróf Düneward, Pálffy, Caraffa, Taff, Mercy, Lodron és Styrum vezérletök alatt (tizenhárom vasas, négy dragonos ezred s Lodron horvátjai) Tüzérség: 75 ágyu. Azonkívül a kanisai, győri és az előhegyi (Érsekujvár elleni) kapitányságok magyar véghada. Sereg Horvátországban: 8,450 ember. Vezér: gróf Lesslie. Gyalogság: 35 csapat 5250 ember, marquis de la Verne alatt. Lovasság: 20 század 3200 ló, hg. Salm alatt (vasasok és dragonosok). Azonkívül a horvát véghad. Sereg felső Magyarországon: 10,850 emher. Vezér: gróf Schultz. Gyalogság 35 csapat 5,250 ember, György Fridrik württembergi herceg alatt. Lovasság 35 század 5,600 ló, gróf Veterani alatt (vasasok, dragonosok, Kéry és Ricciardi horvátjaik). Azonkívül Barkóczy és Gombos huszáraik. Várőrségek: Tren-

seregnek, a magyar és horvát véghadak tetemes részének, s a magyar zsoldosoknak ide tudása nélkül; — öszvesen száz-ezeret jóval felülbaladó fegyveres erő.

A hadviselő felek a telet sem húzták ki épen tétlenül. Buda vívásának félbenszakasztása után röviddel, ötszáz török — önkénytesek a budai, egri és nógrádi várakból — Vácot meg visszafoglalták, kardra vetve az őrség tetemes részét, visszatörölésül, mint mondák, a Verőcze kivívásakor a horvátok által az alkupontok ellenére leöldösött török örökért. ¹⁰⁵⁾ Heissler kísérletet tőn, Vácot váratlanul, meglopás által, mint akkoron mondák, bevenni, de külvárosainak felégetésére szorított az eredmény. Ellenben a törökök sem boldogultak Győr és Visegrád elleni czélzataikkal, amazt árulás által remélték hatalmukba ejthetni, de a cselszövény felfedezettett idején, emezt parancsnoka Marsigli diadalmasan megvédette. Tököli és Schultz hadaik között is történtek esetepatéek. Tudomására jöven az utóbbiknak, hogy Tököli lovasságával és hajdúinak részével Iglóhoz közel Szepesben táboroz, ment őt felkeresni. Az előhad Barkóczy huszáraiból és kétszáz német lovasból állott Veterani vezérlete alatt, s oly váratlanul lepte meg a bujdosókat, hogy ámbár számra többen voltak, mégis érzékeny csapást szenvedtek. E körülménynek köszönhatték a leopoldiak, hogy téli szállásaikban a Vágon túl Tököli által nem háborgattattak, ki a Buda alól eltávozott ezredmaradékokat épen tönkre készült tenni; s hogy az ország innenső részében Rosnyó hatalmukba került. ¹⁰⁶⁾

A kikelet megnyílt; de a lothringeni herczeg nem volt

---

csén, Litava, Lednicze, Nyitra 10, Leopoldvára 3, Győr 3, Pozsony 2, Komárom 2, bányavárosok, Csábrág, Szitna, Likava, Árva 9, Esztergom, Visegrád 5, Szatmár 10, Ecsed 4, Dunajecz, Szendrő, Murány, Szepesvár, Kísszeben, Lőcse, Bártfa, Makovicza 16, — öszvesen 64 csapat, 9,600 ember.

105) Boethius Kriegshelm, I. 331.

106) Ugyanaz, II. 27. 55. Rasid, Hammernál, VI. 455. Veterani, 21. l.

képes, mint szándéka tartá, Buda vagy Székesfehérvár ellen nemcsak működni, hanem a vívást be is fejezni, még mielőtt a törökök által szintén nagy erőfeszítéssel gyűjtött újabb sereg felérkezhetett volna, — nem volt képes azért, mert május és június lefolytak, s a főszereg még nem volt együtt. Ily viszonyok közt Érsekújvár körüláborlására határozá el magát a herezeg, honnan az imént meghalálozott parancsnok, Hasszán, nemcsak Galgóczot, hanem a szomszéd megyéket, hanem az ausztriai és a morva széleket is folyvást háborgatta. Ujvár néhány hónap óta, előbb Pálffy utóbb Heissler által minden külső közlekedéstől el volt rekesztve, minek következtében lázadás törvén ki az őrség között, a hely még annyival is inkább bevehetőnek látszott. Egyébiránt az ostromzári dandár sem dúslakodott eleségben; a folytonos hadjáratok s az országban szállásoló katonaság által szükségelt porciók kivált az éjszaknyugoti megyékben majdnem éhhalált idéztek elő. Ez okon gyakorta kardhoz nyúltak egymás ellen az eleség kiosztásakor a leopoldiak. Midőn egy ízben Heissler négyszáz ökörre tévén szert, Kollonics Ádám, Czobor ezredében alezredes, azokat kiosztogatná, egy Losenstein — végivadéka volt Ausztria legrégebbi nemzetségének — összeveszván Kollonicsossal, reá mindkét pisztolyát elesattantotta, de egyik sem sülvén el, Ádám alezredes, szintén végivadéka nemzetségének, (mert a mostani Kollonicsok tudnivalóképen Zayak) amazt föbe lötte. ¹⁰⁷⁾

Károly herezeg bevezetésül Ujvár vívásához, a nógrádi erősséget, mely Buda és Ujvár között némi támaszul szolgált a töröknek, s melyet Czobor ezredes már húzamosabban sanyargatott, szerette volna elfoglalni. E végre június 25-én a husz éves herezeg Laroche sur Yonne — az utóbb oly hires

---

107) Starhemberg Rüdigernek Bécsből május 10-én Gundackerhez adott levele, Arnehtnél, 51. l.

François-Louis de Conti — s más francia önkénytesek kíséretében, párkányi főhadiszállásából ama bérczvárat indult szemrevenni; de úgy tapasztalván, hogy azt lehetetlen egy csapásra elfoglalni, s hogy más részről rendszeres vívásra nem méltó, felhagyott szándékával, július 4-dikén huszonnégyezer emberrel Ujvár elébe indult, s azt három nappal később körültáborlotta. Július 9-dikén, — időközben megérkezvén a lüneburgi és bajor segéddandárok — negyvenháromezer főre mentek a vívó hadak. A vár őrsége háromezer emberre becsültetett. Július 11-én tartott hadi tanácskozmány két oldalról rendelt vívást; az egyiket császáriak és lüneburgiak, a másikat ismét császáriak és bajorok fogják eszközzésbe venni, amazt felváltva Croy főttáborszernagy és a lüneburgiak vezére a hannoveri herczeg, emezt a bajor választó fejdelem s tábornoka Sereni vezérlendvén. A vívás második napján híre jött, hogy Ibrahim-Sátán, a szerdár névezett budai basa, Eszéknél negyvenezer emberrel készül a folyamon átkelni; hogy az egri, váradi és temesvári basák Hatvannál táboroznak, hadaikat a szerdáréival egyesítendő. E híre intézkedés történt Esztergom kellő megerősítésére, melyet a leopoldiak eleddig épen elmulasztottak volt. Július 15-én száz lépésre voltak a vívók a várároktól; más nap Károly herczeg értesítést vett, hogy a szerdár Mohácsig érkezett; hogy maholnap Fehérvárt leszen; hogy a tatárok már Vácznál száguldoznak; hogy a budai őrség kísérletet tőn, Visegrádot meglopni. Más részről még mindig kétséges levén, Dunán innen vagy Dunán túl fog-e közeledni a szerdár, Heissler ezredes Esztergom felé küldetett, itt a magyar őrsvonallal egyesülendő; Scherffenberg Komáromba ment hidsánczok építésére, s a várőrség öregbítésére; a Nyitra partjai idciglenesen megerősítettek.

Július 23-dikán, midőn a vizét a Nyitrából nyerő árok már át volt vágva, s elgátolására harmincezer fővenyzsák már készen állott, a vívók felhívták Ujvárt, adná meg

magát. Ujvár kulcsai a budai basa kezében vannak — volt a parancsnok válasza — nem az enyéimben. Más nap, kitörvén az erősségből a jancsárok, a durlachi örgróffal nem rég megérkezett sváb dandár sorait tetemesen ritkították. Heissler ezredes híriül hozta, hogy az egri és temesvári basák az Ipoly s a Garan között táboroznak; hogy a szerdár július 22-kén Budára érkezett. Augusztus elején Visegrád már török kézben volt ismét, Esztergom a szerdár által körülzárolva, a Tamáshegyen levő erőd bevéve, maga a vár élénken veszélyeztetve. ¹⁰⁸⁾ A lothringeni herceg augusztus 7-én tartott tanácskozmányban végzést hozatott, hogy Caprara tábornagy tizenhatezer emberrel, köztök ezeröttszáz hajdúval a vívás folytatására Érsekujvárnál fog maradni; hogy kétezer ötszáz magyar a Nyitra vizének partjait fogja oltalmazni; s hogy a deréksereg, öszvesen negyvenezer ember hatvan ágyuval haladék nélkül Esztergom felmentésére indul Komárom felé.

Augusztus 8-dikán a leopoldiak Komáromnál átkeltek a Dunán, s Tatán át 9-dikén Almásra érkeztek, hol háromszáz embert, kik Visegrádot többszörös ostrom után feladták, magokhoz vonván, útjokat Nyergesujfalunak vették s innen Esztergomnak fordultak. A szerdár most rögtön felhagyott a vár vívásával, melyet Strasser alezredes ezerkétszáz emberrel oltalmazott, és ostromgépeit Budára küldvén, elejökbe indult. Tátnál megállapodott, a Dunába szivárgó, azóta kiszáritott mocsár megett ¹⁰⁹⁾ háttal a budai országuira támaszkodva.

---

108) Journal de ce qui s'est passé au siège de Neuhausel depuis le 7. juillet jusqu' au 19 aout Brüsszel, 1685. Boethius, II. 88. Wagner, hist. Leop. I. 660. Egykoru német napló, Rödernél, I. 131 s. kk. II. Hammer, VI. 456.

109) Dextro latere Strigonium — írja Wagner — laevo ad colles, Tátensi paludi haerentes porrecto. Katona megjegyzi: Angustiae viarum inter Danubium et adsitos montes Almásino versus Tath porrectarum, nullum ejusmodi paludi locum praebent. Quicquid igitur ejus paludis est, totum prope Strigonium colligitur.

Más nap a császáriak, részökről, még inkább közeledtek az ellenséghez: közte és köztök csak ama mocsár maradván. S ezen állásban négy napig szemmel tartották egymást, csatarendben, mozdulatlanul, semmit sem mívelve, ha kiveszszük, hogy Ibrahim táborát körülsáncolta, s hogy a lothringeni herceg Esztergom felszereléséről gondoskodott és Ujfaluig úsztatta a komáromi hidat, miszerint a túlsó partra siethessen, ha a szerdár váratlan átkelés által őt Ujvártól elrekeszteni akarná. A császáriak augusztus 15-én ama hidig — félóránnyira — visszavonultak, ovakodván ok nélkül bár mit veszélyeztetni, míg Ujvár elvégre hatalmukban leszen. Ekkor a szerdár éjtszakának idején a lothringeni herceg örseit visszaszorítván, s a mocsáron, fatörzsök s kisebb hidasok segédével átkelvén, jelét adta, hogy eltökélett szándéka más nap megütközni. A lothringeni herceg csatarendbe állítván hadait, két osztályt képezett. Az elsőnek jobb szárnyát önmaga vezérelte, bal szárnyát a bajor választó fejdelem; a második osztálynak élére Dünewald állítatott. A francia önkénytesek és a szászlaenburgi herceg az első sorokban, a lothringeni ház hercegei Commercy és Vaudemont, rokonuk a fővezér mellett fogtak állást.

Az előhad parancsot vett, hogy az ellenséget ne háborgassa, hogy várja be, míg általa megtámadtatik. Augusztus 16-dikán hajnalban, az évszakhoz képest sűrűnek mondhatott köd eloszlása után az ellenfelek szemben és egymás mellett állanak. Ibrahim a seregének homlokzata előtt felállítva volt ágyuk elsütésével megnyitja az ütközetet. A török lovasok, számra harmincezeren, mély tömegekben, megeresztett gyep-lővel s Allah kiáltással a keresztyén hadak első osztályának jobb szárnyára vetik magokat. Károly herceg s Lajos badeni örgróf visszaszorítják. A török gyalogság — öszvesen tizenkétezer fő — a bal szárnyat támadja meg, de visszavetetik szintén. S most kibontakozván védelmi állásukból, támadáshoz

fognak a császáriak. Nehány lépésnyire az ellenség homlokzatától tüzet ad — s most első ízben, — a gyalogság. A törökök hátrálnak, főleg Batthyány Ádám és Czobor Ádám könnyű magyar lovasaik és Monasterly rácjai által üzőbe vétetve, be a mocsárba, s az utánok rohanó gyalogság által még hátrább gázoltatva, kivált ágyuik és lovaik tetemes része bennvész a pocsolyákban. A posványáságon túl az övéit meg együvé gyűjtötte a szerdár, s ágyuzással alárecozván futamodását, hadának tömegével még az nap este Budára érkezett. A reggeli ütközet ezerötszáz töröknek, köztök az egyiptomi helytartónak Ozmán basának életébe került, kétszáz fogoly, harminczegy ágyu, több zászló, s az öszves táborszerek, minek továbbszállítására ezer szekér és négy hajó kivántatott, jutottak bérül a diadalmas keresztyén hadaknak. ¹¹⁰⁾

A lothringeni herczeg seregének része augusztus 17-én Ujfalunál, része augusztus 18-án Komáromnál átkelt a Dunán, s utját Érsekujvárnak vette a vívás minél erélyesebb folytatására. S íme küldött érkezik Caprarától, hírt hozó, hogy a várfalak már annyira roncsoltak, miszerint egy ostrom kétség kívül elégséges a hely megvételére. Jönné tehát a herczeg, és szedné saját személyében az általa érlelésre hozott gyümölcsöt. Szedje azt osztatlanul Caprara, válaszóla szerényen amaz, néhány török foglyot adván a küldött mellé, kik Esztergom felmentéséről s a szerdár visszavonulásáról bizonyosságot tegyenek az őrség előtt. Ennek makacssága rendületlen maradván mind végig, augusztus 19-kén reggeli hét órakor kétrendbeli hadláb, melyek közül mindenik ezerötszáz főből állott, végostromhoz fogott. Három órával később Caprara már megirhatta Leopoldnak, hogy Ujvár ki van víva, hogy az ezer főre olvadt őrség, mert most is vonakodott magát megadni,

110) Boethius, II. 130. Wagner hist. Leop. I. 657. Spángár, Magyar krónika p. m. 44. Röder, 144. Arneht, 54.

s mert ő, Caprara, személyeket és vagyont oda ígért az ostromlóknak, basástul nagyjából felkonczoltatott. A császáriak részéről a halottak s a megsebesítettek száma egyiránt csekély volt; negyven keresztyén fogoly felszabadítatott; kilencvennyolcz ágyu s a várnak nagyhirű főzászlaja bejelentethettek Leopoldnak, mint a zsákmány legnevesebb része.

Midőn ezelőtt huszonnégy évvel Ujvár török kézbe jutott, milliók feljajdultak itthon s a külföldön; a mily általános volt akkor a gyász, oly általános volt visszaszerzésekor az öröm. Nürnberg, Frankfurt, Boroszló, Stuttgart, Regensburg, Hamburg, Lübeck, Brüsszel, Nápoly fényes ünnepélyekkel dicsőítették a győzedelmet. Eszterházy Pál, nádorrá választása előtt s azóta is az éjszaknyugoti vagy előhegyi országrész főkapitánya, augusztus 30-dikán Kismartonból ekkép irt Leopoldnak: Minthogy Isten segédével felséged hadai Magyarország nagy védfalát Ujvárt felséged koronájához visszakapcsolták; s minthogy tudnivalóképen az előhegyi kapitányság székhelye ezelőtt is Ujvár volt: felséged engemet a hív jobbágyot, remélem, kegyesen megvigasztal annyiban, mennyiben megengedendi, hogy lakásomat Semptéből, hol időközben maradnom kellett, áttehessem Ujvárba, s hogy addig míg utódom ki fogott neveztetni, ott is székelhessek, mint főkapitány. ¹¹¹⁾

XII.

A szerdár óbudai táborából, miután többeket megfojtatott vagy lenyakaztatott, kik példájok által másokat is futamodásra birtak, átkelt a pesti partra, s Váczon át Érsekujvár alá készült, melynek bukásáról még nem volt tudomása. Károly

---

111) Lit. et opiniones P. Eszterházy.

herczeg most Komárom környékéről a Garanhoz sietett, s augusztus 26-án ötvenötezer emberrel — az Ujvárnál működött hadakat is magához vonta — Párkánynál táborozott. Kivált a bajor választó fejdelem s Lajos badeni örgróf égtek még egy ízben megmérkőzhetni a törökkel. A lothringeni, kivánságuknak engedve, átkelt a Garanon, át az Ipolyon, s Marosig nyomult elő. De a szerdár Nógrád lerombolása és Vác felgyujtása után, vissza, Pestre, vonult, s a reményétől elejtett bajor és a franczia önkénytesek most búcsut mondtak a tábornak.

Károly herczeg még Marosnál állott, a fárasztó sebes járat után hadainak pihenést engedve, midőn augusztus 30-án este a szerdárnak Dselebi Amhád nevű küldötte érkezik hozzá, levéllel, mely a porta készségéről szólott, Leopolddal békére lépni, ¹¹²⁾ szóbeli ígérettel, hogy Tökölit és a békebontás egyéb szerzőit Leopold kezéhez fogják adni. A herczeg más nap Bécsbe küldte a felhívást, hová rövid idő mulva, Abdurrahman a budai vezirbasának september 7-dikén Hermann örgrófhhoz és hadi tanácselnökhöz adott levele is érkezett, melyben kérdés tétetik: valljon tett-e a békeügyben jelentést a herczeg; s melyben a levélíró, mint jó szomszéd, Hermann örgrófnak is lelkére köti a szent ügyet. „Szomszéd uram — hangzott a válasz — ámbár az eszély szabálya tiltja, bejelentenem leghatalmasabb császáromnak e békeajánlatot épen akkor, midőn Isten őt győzelemről győzelemre vezeti, tudván, hogy ő felségének méltó oka van reátok neheztelni, mint kik a vele kötött szerződéseket több ízben megszegtetek, a lázadó magyarokat ápolitátok és fegyverrel oltalmaztátok, a behódolt községek adóját rémségesen felcsigáztátok, fegyverszünet közben több helyet elfoglaltatok mint háború idején, s miután ezt

---

112) A levél, egész terjedelmében olvasható Boethiusnál, II. 167. Katonánál, XXXV. 178.

hosszú évekig gyakoroltátok, végre összes erőtöket együvé vonván, a fegyverszünet lefolyása előtt gonosz háborút indítottatok, hallatlan kegyetlenségeket követve el, s myriádokra menő kárba ejtvén a mieinket. Mindamellett, ismervén a császári felségnek veleszületett kegyességét, s tudva levén előttem, hogy népeit a vérontástól s a háboruval járó egyéb nyomoroktól örömezt megóvná, nem vagyok idegen, ebbeli indítványtokat alázatosan elejébe terjeszteni, oly feltétel alatt, hogy a szultán tudtával és megegyezésével olyatén alkupontok ajánlattanak fel általatok, melyeket mind az én legkegyelmesebb uram, mind szövetségesei, névszerint a lengyel király és a velencei köztársaság elfogadhassanak, az utóbbiak hozzájárulásával fogván megállapítani a béke. Tudva van előttem, hogy a birodalmak és uraságok az emberi ügyek változásának vannak alávetve, s hogy ti, mert háborúban álltok egymással a keresztyének, tartományaitokat annak idején roppantul öregbítettétek. Így került hatalmatokba Magyar- és Horvátországok nagy része, megengedvén ezt bűneink miatt az Úr Isten. A méltányosság úgy hozza magával, hogy ti most helyrehozzátok a kárt, hogy visszaadjátok, a mit tőlünk és szövetségeseinktől igazságtalanul elfoglaltatok. Ha ez iránt a porta szándékát bejelented nekünk, nem fogom elmulasztani az ügyet uram és szövetségesei elébe terjeszteni. ¹¹³⁾

A szerdár e közben a Duna jobb partjára tért által, hogy a császáriakkal ne találkozhassék; s majd Dárdánál a Dráva hidján, melynek lerontását Lesslie augusztusban süker nélkül megkísérlte, általkelvén, Eszék erősítésével foglalkodott. A lothringeni herczeg ekkor hat gyalog és hét lovas ezredet — öszvesen nyolczezer embert — Scherffenberg vezérlete alatt felső Magyarországra küldött, Schultz erejének növesztésére; szintannyit Mercyvel és Heisslerrel Eger alá s a

---

113) Levél és válasz Rödernél, az I. k. mellékletei között.

közép Tiszához; Pálffy nak meghagyta, hogy négyezer huszárral, bajorral, heszszel a Rábát oltalmazza, szolgálván kapesul Lesslie és Schultz hadaik között; ő maga busz egynehány ezer emberrel az Ipoly megett Szalkánál fogott állást. Schultz május elején Ungvárt vívta, s kilencszáz embert vesztett alatta. Tököli magyar hadai s egy tatár csapat közeledésének hírére visszavonult, de a Latorczán túl Szentmihálynál utól-étvén és körülfogatván, csak számos embereinek feláldozásával nyithatott utat magának; három ágyut, negyven társzerkeret veszített. Krasznahorkának Schultz általi kivívása csekélyebb súlylyal birt a mérlegben; de Ónod elfoglalása június elején Barkóczy huszárai által, Tökölit megdöbbsentette. Július 21-én nyolczezer német s kétezer magyar Eperjest körülfogta. Benn egy Feldmeyer nevü sziléz volt parancsnok, ki Leopoldtól a bujdosókhoz pártolt, s a hétszáz magyar és háromszáz német gyalogból álló őrséget makaes ellenállásra buzdította. A vívás ötödik hetében, midőn a kőfal már el volt rontva, Schultz ostromot parancsolt, de az őrség s a városbeliek háromszáznál többet ölvén meg közülök, a császáriakat visszavetették. Eleségben és lőszerben hovatovább nagyobb szükségét szenvedvén a vívók, s Tököli közel volta miatt a takarmányozás is nehezen levén eszközölhető, márnár valószínűnek látszott, hogy a császáriak ismét eredmény nélkül fognak a város alól odább állani. Ekkor — augusztus végén — Veterani huszárcsapat tál és ötszáz német lovassal Szendrőre indult, hogy innen két nagyobb ágyut s a szükséges lőszer t Schultz táborába vitesse. Időközben a szintén Schultz hadában szolgált holsteini herezeg a bujdosók egyik kóbor csapatát megszaslasztotta, s Veterani elébe indulván, Szendrőn innen akadály nélkül egyesült vele. Elmentek Kassa alatt, bántás nélkül; visszaérkeztek a táborba, minden veszteség nélkül. Az ágyuk első felszólalása a további védelem hívságos voltát éreztette az őrséggel. September 11-dikén Eperjes megadta magát,

következő feltételek alatt: a polgárok szabadalmaikat ezentúl is élvezhessék, vallásukat szabadon gyakorolhassák, jószágaiikat csorba nélkül birtokolhassák. A multakért s hűtlenségi vád alapján senki sem háborgattassék. Az örségnek szabadságában álland, távoznia hová tetszik, vagy a császár-király szolgálatába állania. ¹¹⁴⁾ S most Tokaj alá indulván a hadak, a felső Tiszának kulcsát september 29-dikén elfoglalták. ¹¹⁵⁾ Tököli kevesed magával Kállóba s innen Püspökre, Várad mellett, vonult.

Még Eperjes bukása előtt, biztos embere által tudára adta Eszterháznak, hogy nem volna idegen magát Leopoldnak alávetni, s hogy küldené hozzá követét a nádor, kivel az alkupontok iránt intézkedhessék. Eszterházy úgy vélekedett, miszerint Tökölit illeti a követküldés, még pedig egyenesen a felséghez. Meglesz, mondá a biztos, ha nagyságod szabad jövetet, menetet eszközöl ki számára a császárnál. „Mennyiben kivehettem — írá Leopoldnak Eszterházy — Szirmayt fogná küldeni, s mostanság választ vár tőlem, melyet lehetetlen adnom, míglen felséged parancsát veendettem. Legkegyelmesebb császár! Tököli ugyan nem méltó, hogy felséged által meghallgattassék, s úgy látszik, most sem kell hinni neki, de a felségeddel született kegyelmesség talán nem fogja épen visszavetni az indítványt. Fegyverszünetre azonban semmi esetre sem kellene lépni vele és semmit sem elmulasztani, mi az ország oltalmára szükségesnek mutatkoznék, sőt minél erősebben folytatni kellene a hadviselést. Várom felséged parancsát. ¹¹⁶⁾

114) Veterani's Feldzüge in Ungarn, 22. l. Spángár, magyar krónika, 45. l. Wagner, hist. Leop. I. 669. Katona, XXXV. 184. s kk. ll.

115) Babocsai: A várbeli hajdu-vitézek az elejkebe praeficiált német tisztet sok rendbeli türethetetlen excessusaiért in flagranti meglövöldöztvén, harmad napra annakutána . . . bizonyos conditiókra a várat feladják.

116) Opiniones et lit. P. Eszterházy, a levélnek nincsen kelete, de közvetlenül az augusztus 30-án kelt felebb idézett levél előtt áll.

Szirmay Istvánt Bécsben szivesen látták; a követ tervét fejtegette a tanácsosok előtt, hogymint lehetne a törököt Magyarországból végkép száműzni. De íme érkezik a hír, hogy Tökölit a váradi basa, Ibrahim szerdár parancsára october 4-én elfogta és Eszékre küldte; érkezik tudósítás tudósításra, hogy a szerdár, ki a jelen évi hadviselés szerencsétlen fejleményét Tökölinek tujajdonította, parancsot vár Konstantinápolyból, melynek megérkezte után Bécsbe küldi az árulót, vagy fejét véteti; érkezik a felső Magyarországi öszves hadak ujonnan kinevezett fővezérétől, Caprarától, jelentés, hogy Tököli párthívei rémülésökben őt seregesen elhagyták, hogy huszárainak része Deák Ferencz vezérlete alatt, Barkóczy huszáraival egyesült. Az ügynek váratlan fordulata a különben oly ügyes Szirmayt is bajba ejtette. October 13-án a hadi tanács elnöke bádeni Hermann értekezletet tartott Eszterházyval, Kollonicsal, Illésházy Györggyel és az idősb Bercsényivel, mint a felség magyar tanácsosaival, mit kellessék Szirmayval tenni? A nádor úgy vélekedett, hogy ő, mint közbenjáró a korona s a nemzet között teljes bűnbocsánat mellett köteles nyilatkozni; ha mindjárt kémet akarna is valaki a követben látni, még sem rekesztethetik ki belőle. Kollonics Tökölit semmi esetre sem részeltetné az amnestiában, Szirmait pedig, ki titkos jegyekkel irt a pártosnak levelet, fogságra vettetné. Illésházy és Bercsényi hasonló nézetben voltak és Szirmay cseh börtönbe küldetett. ¹¹⁷⁾

Petróczi István egyike volt azon keveseknek, kik Tökölit Váradra kísérték. A basa őt és Tököli öszves udvari népét szabadon bocsátotta, s midőn az öreg, Mármárosba indulandó, Szatmár mellett elmenne, beüzent a főispánhoz, Károlyi Lászlóhoz, s kegyelmet kért magának Leopoldnál

---

17) Kaprinai kézirat, XXXIII. Babocsai Rumynál, I. 90. Histoire des revolutions de Hongrie, I. 320 Wagner, hist. Leop. I. 670. Szirmay Antal, Notitia hist. comit. Zempliniensis.

eszközöltetni. Károlyi tettetést látván az üzenetben, arra czélzót, hogy Petróczy és társai még egy ízben kibontakozhassanak a szorosból, népét utánok küldte. Visknél együvé találkoztak: Petróczy megszökött, de kísérőinek nagy része fogóságba esett.¹¹⁸⁾ Károlyi csatlakozott. A fáradt bujdosó csakugyan kegyelmet kért és kegyelmet nyert, s october 23-án Eperjesből Kassára küldetett,¹¹⁹⁾ melyet Caprara azelőtt tíz nappal körülfogott, mely alatt az első roham alkalmával György Fridrik württembergi herczeg halva maradt, s melynek kivívása kivált most késő ősszel nem látszott valószínűnek. Petróczyval azonegy időben Petneházi Dávid huszár-czredes is Leopoldhoz állván, kettejüknek esdeklésére Kassának lakosai és őrsége alkudozásba ereszkedtek urok egykori főfő híveivel s általok a vívókkal. Petneházi eleven színekkel rajzolta előtök a törökök bánásmódját, kik Tököli fejét odavetik a győzőnek, békét remélik érte; fejtegette a veszedelmet, mely Kassát s általában a bujdosók ügyét érhetné, ha makacsságukban megfeledkeznek az eszélyről: alkudjanak meg tehát nem annyira Leopolddal mint a sorssal; engedjenek a kénytelenségnek. — S october 25-én Kassa csakugyan megadta magát, olyatén feltételek alatt, mint Eperjes. Felső Magyarország fővárosának példájára Patak, Regécz, Ungvár is kaput tártak a leopoldiak előtt; ekkor szabadult meg végre Koháry István, Füleknek 1682-ben megtörhetlen oltalmazója, ki Leopold iránti tántoríthatlan hűségeért három évet töltött Munkács, Patak és Ungvár börtöneiben; ugyan ekkor Mercy és Heissler által Szolnok és Szarvas visszafoglaltattak a töröktől.

Az első, december végén Petneházi társaságában, Aradnál ezerötszáz jancsárt megtámadott, kik Gyulába és Váradba eleséget voltak szállítandók, s közülök ezret levágván, három

118) Károlyi Sándor autobiographiája, Katonánál, XXXV. 195.

119) 1685-ki october 23-án kelt eperjesi levél egykoru másolata.

százat rabul ejtvén, nemcsak a szállítmányt de magát Aradot is elfoglalta. A városnak nagyjából rác és zsidó lakosai oly gazdagok voltak, hogy a leopoldiak itt nagyobb zsákmányra tettek szert, mint magában a hírneves Érsekújvárbán. ¹²⁰⁾

XIII.

A szerdár Tökölit Eszékről Nándorfehérvárra vitte magával. Innen november 17-én a béke előkészítésére, következő pontok érkeztek Bécsbe: I. A jelen háboru szerzői Tököli és Kara Musztafa voltak; emez küldötte a segédhadakat amaannak, emez szállá vala meg Bécset: de a nagyvezír eljárásaért nem lehet felelősekké tenni a szultánt s az ozmán nemzetet, kikről jó lélekkel mondhatni, hogy eleddig is békében éltek Leopolddal. II. S valamint ők, úgy a szerdár is őszintén óhajtja a békét; könnyü lesz véget vetni a háborúnak, csak akarja igazán a császár; s minthogy főfő tárgyakról nehéz levelezés útján értekezni, jeleltessék ki alkalmas hely a békealkudozások megnyitására, neveztesse ki e végre teljhatalmu követek: a szultán azon leszen, hogy Leopold szövetségesei is méltányos igényeik kielégítését lássák. III. Tököli haladék nélkül kiadatik a császárnak, mihelyest a békealkudozás meg fog nyitvatni. — És december 11-dikén újabb levél érkezett a szerdártól, mely egyenesen a szultán nevében kinyilatkozattatta, hogy Törökország őszintén áhitozza a békét.

¹²⁰⁾ Wagner, I. k. hist. Leop. I. 671. Postuma memoria Stephani Koháry, Nagyszombat, 1732, 35. l. Katona, XXXV. 188. Starhemberg Rüdigernek, 1686-ki januárius 6-án Bécsből Gundackerhez adott levele Arnehnél, 59. l.

A velenceiek, kik a jelen évben is szerencsésen hadakozva, Moreában Koront hatalmukba ejtették, szintén nem voltak idegenek a békétől; de Sobieskiről, ki betegség által akadályozva nem állhatott az övéinek élére, s kinek hadai Moldvában érzékeny csapást vettek, azt egyelőre nem lehetett feltenni. Ehhezképest Leopold tanácsosai válaszukban oda nyilatkoztak, hogy a császárnak sem joga sem akaratja, szövetségeseitől különválva alkudozásra bocsátkozni. Sürgesse tehát ezen szövetségeseknél is a békét a szultán; de tudja meg egyszersmind, hogy ezek csak akkor lesznek hajlandók a békére, ha a keresztyénektől elrablott városok és tartományok még az értekezlet előtt tetteleg visszakerülnek törvényes uraikhoz. ¹²¹⁾

XIV. Lajos már huzamosabb idő óta vontta meg segédét a bujdosóktól; Forval, úgy látszik, még 1684-ben hagyta oda a király parancsára Tököli táborát. De Konstantinápolyban Guilleragues, a francia követ, most mégis azon volt, hogy a divánban meg felülkerekedjék a háborúpárt. Szabadulását Tököli ezen körülménynek köszönheté. A szerdár, mert Érsekujvárt elvesztette s mert nyakra-főre sürgette a békét, halálra találtatott méltónak. S a szultán főkamaraása Abdisade Mahomedaga Nándorfehérvárra küldetett a halálos ítélet végrehajtására. Nagy az Isten — válaszolá november 21-én Zrini Ilona Caprarának, midőn ez Munkács általadását, mert Tökölitől a fogolytól már nem érkezhetik segéd, sürgetlen sürgetné, — férjem talán előbb szabadul ki, mint hinnők. S alig indult útnak a szerdár felebbi békeesdeklése, midőn Tököli december 4-én nejének írhatta: hogy ő szabad; hogy a nyolczvan éves Ibrahim-Sátán, a volt szerdár, halált szenvedett, s hogy Abdurrahman budai basa meg van bízva a szultán által, őt, Tökölit, visszaiktatni a fejedelemségbe. December 20-án közel utraindulását jelentette Ilonának; s 1686. ^{[1686.}

¹²¹⁾ Katona. XXXV. 179.

januárus 3-án, midőn a Dunán épen át volt lépendő, vigadalmas farsangot jósolt nevének.¹²²⁾ Nehány nap múlva Váradon volt, hol a basa által ünnepélyesen fogadtatott, s honnan kiáltványokban fegyverre hívta egykori híveit.

Caprara egyik hadosztályának a nápolyi születésű Antonio Caraffa volt vezére, ki imént még Ibrahim basát küldöttei által biztatgatta, hogy Tökölinek kiadásaért, ura békét, ő, a basa, tetemes pénzoszletet fog Leopoldtól jutalmul nyerni; s ki most Szatmárról, hol téli szállást fogott, négyezer némettel és háromezer magyarral, úgy szólván a váradi török őrség szemeláttára, februárus 9-én Szentjób elébe érkezett, s három nap múlva az erősséget bevette. Az ötszáz főből állott török őrségbeliek Váradra kísértettek, hol közülök tizenhatnak fejét vétette a basa; Caraffa pedig, néhány száz emberét Szentjóbban hagyván, Debreczennek fordult, mely bizván a törökben, a községére kivetett adót és egyéb szolgáltatokat megtagadta, s melynek lakosaitól most száznolczvan ezer forintot csikart ki a nápolyi.¹²³⁾ S visszatérván a Tiszához hidat építtetett, hogy szükség esetében Szolnokot megsegíthesse; hogy Munkácsot, melynek zárlata, Caprara távozásával, reá bizatott, fenyegethesse; hogy az egeri őrség gyakori kitöréseit és kóborlásait akadályozza. Ötven huszár Eger alá érkezvén, rögtön, mint jött vala, távozott ismét. A futás színlelt volt, hogy magok után iramtassák az őrséget. Czélt értek. Ozmán basa nyomukban volt egy völgyig, melyben Caraffa és Heissler készek voltak fogadására: három százat vágtak le emberei közül.

122) Tököli három rendbeli levele (deákra fordítva) egykoru másolatban. Tököli, úgy látszik, sem Drinápolyba, sem Konstantinápolyba nem hurczoltatott, mint későbbi történetiróknál olvassuk, hanem Ibrahim foglya volt előbb Eszéken aztán Nándorfehérvárott.

103) Joannes Vicus, de rebus gestis Ant. Caraphaei, libri IV. Nápoly, 1716, 127. l. Wagner, hist. Leop. I. 680. Babocsai Rumynál, I. 95. Wagner és Vico elhallgatják a kínzásokat, melyekhez Caraffa folyamodott, hogy amaz öszletet minél hamarabb behajthassa.

Apaffi, vagy inkább mindenható tanácsosa Teleki Mihály, már 1682 óta kéz alatt Leopolddal tartott mind Franciaország mind a porta ellen. 1683-ban, midőn az erdélyiek kénytelenek valának Kara Musztafát Győrre küldeni, Vajda László Bécsben volt mint Apaffinak követe, s Leopold távozásakor Eszterházyval Fraknóba ment, mint bizodalmas embere a nádornak. ¹²⁴⁾ A következő évben Apaffi késznek nyilatkozott Erdélyt a király hadainak megnyitni, mihelyest ezek Tököln és a törökön erőt véve, a tartomány széleire fogtak közeledni. 1684 s 1685-ben egy Dunod nevű jesuita járt Erdélyben, ki a rendek előtt bővebben fejtegette, hogy a porta ajánkozott Sobieskinek, Erdélyt reá szállítani, ha Leopoldnak felmondja a szövetséget; ¹²⁵⁾ s Apaffi nem ellenezte, hogy Veterani négy lovas és egy gyalog ezreddel Máramarosban, mint Magyarországnak Erdélyhez tartozott részében fogjon téli szállást, ámbár a Dunod által indítványozott alkupontok egyelőre még aláíratlanok maradtak. ¹²⁶⁾ 1686-ki június 28-án Apaffi követei Haller János, Pernyeszi Zsigmond, Inczédi Mihály és Miles Mátyás, Leopold biztosaival Dietrichstein Ferdinánddal, Hermann badeni örgróffal és Strattmann udvari főkancellárral szerződésre léptek, melynek ezek voltak lényeges pontjai: Ő császári királyi felsége Erdély fejedelmét és rendeit s a hozzá tartozó magyar részeket felhíván, hogy a szent szövetségben magokat részeltessék, s ők buzgalmuk tanusítására követséggel viszonzván e felhívást, következő szerződésre léptek egymással: Ő császári királyi felsége magára vállalja Erdély s az ehhez kapcsolt magyar részek oltalmát, s adandó alkalommal a fejedelem és rendek felkérésére idején segédhadat küldend, melyet ő felsége tisztei vezérlendének ugyan, de mely addig, míg Er-

124) Cserei az id. h. 133. 138 h. h.

125) Bethlen Miklós élete, II. k. 12. r.

126) Veterani és Bethlen M. az id. h. Szász K. Syll. tract. 3. l.

dély határai közt marad, irányt a fejdelemtől és utódaitól veend; zsoldját ő felsége fogja fizetni, élelméről és a szükséges fuvarokról az erdélyiek fognak gondoskodni. A mi elvétetik a töröktől, földek és helységek, fegyverjogilag az elfoglalóci lesznek, de a mi valaha Erdélyhez tartozott, mindaz ezentúl is Erdélyt fogja illetni. Erdélyt s a hozzá való magyar részeket egész terjedelmökben s az eddigi jog alapján birják fejdelem és rendek; s ő felsége kinyilatkoztatja, hogy a fejdelem jogainak ellenére, vámot, harminczadot nem szedend, hogy a fejdelem megegyezése nélkül várakat, erősségeket nem emelend. Valamint az Erdélyben s a részekben elfogadott négy vallást sem fogja soha semmi módon és semmi ürügy alatt háborgatni: templomaikat, iskoláikat, jószágaikat s mindennemű jövedelmeiket bántatlanul hagyván. A szövetségek jogával szabadon élhessenek az erdélyi fejdelem és törvényes utódai, oly feltétel alatt azonban, hogy azok a jelen szerződéssel ne ellenkezzenek, hanem a keresztyénség s kivált ő császári királyi felsége, úgy háza és országai javára, közös ellenségek megtörésére köttessenek. Erdély törvényes fejdelme Apaffi Mihály semmi bántást sem fog szenvedni, valamint a fiára, Mihályra, esett választást is helybenhagyja ő felsége; haláluk után pedig, — s remélni kell, hogy ez minél később következendik be — Erdély rendjei szabadon választhassanak fejdelmet magoknak. A fejdelmek czíme és czímere is megmaradjon az eddigi szokáshoz képest, s Leopold azokat ne tulajdoníthassa magának. Ő felsége soha sem leszen azon, hogy patronátusi vagy papi jog hozassék be Erdélybe. Ám bár a keresztyén ügy oltalmához és öregbitéséhez Erdély fejdelme és rendei örömet járulnának öszves erővel már most is: hogy mindazáltal időelőtti fegyvervillogatás által a törököket és tatárokat magokra ne uszítsák, beléegyezik ő császári királyi felsége, hogy Várad és Temesvár kivívása előtt ne köteleztessenek nyilván a császári hadakhoz esatlakozni, s

addig csak eleséggel, fuvarral sat. segítsék az Erdély széleihez közeledő császári fegyvereket. Ő felsége nem fogja Erdélyt s a részeket téli szállásokkal terhelni, hanem ha magának Erdélynek java s a hadviselés viszonyai úgy kívánnák. A törökkel kötendő békekötésbe vagy fegyverszünetbe a jelen szerződés szellemében Erdély, Moldva és Oláhország szintén foglaltassanak be, s ő felsége azon legyen, hogy Erdély ezentúl ne tartozzék adót fizetni a töröknek. Erdély fejedelme és rendei viszontag kötelezik magokat, hogy nemcsak ő felsége, úgy háza, országai dicsőségét, javát tanácsesal tettel előmozdítók lesznek, hanem a felebb említett királyi oltalomért évenként huszonöt ezer aranyat vagy ötven ezer tallért fizetnek örök időkre, s erős szükség esetében eleséggel, fuvarral s egyébbel is szolgálnak. S ezen szerződésnek valamint Erdélynek is nagyobb biztosítására a jelen háború lefolyásaiglan Kolosvárt és Dévát olyformán adják Leopold kezéhez, hogy az őrség két harmada császári katonákból álljon, mely őrség, zsoldját a felségtől, eleségét Erdélytől fogja nyerni, s a háború megszünésekor ama helyekből távozik okvetlenül. Jelen szerződés titokban fog ugyan tartatni, de kötelezi mind ő császári királyi felségét mind Erdély fejedelmét és rendeit, valamint a felek örökösüket és utódaikat ízről izre; nem is fog soha, még békekötés után sem, felfedeztetni a török előtt. A szerződés megerősített oklevelei, egy hónap lefolyása alatt, s ha lehetséges, még előbb, annak módja szerint fognak kicseréltetni. ¹²⁷⁾

Ezen alku még annál is jelentesebb volt, melyet Leopold csak imént Fridrik Vilmossal a nagy brandenburi választó fejdelemmel húsz évre kötött, s melynél fogva Schwibusznak Szileziában odaengedéseért és százezer tallérért a jelen évre hatezer gyalogot és kétezer lovast szerzett magának.

---

127) Dumont, VII. k. 2. r. 130. l. Szász K. 11. l.

Ugyancsak Leopold és Fridrik Vilmos közbenjárására alakult meg 1686-ki májusban Lengyel- és Oroszországok között az úgynevezett örök béke, mely a czárt arra kötelezte, hogy Lengyelország igényeit Smolenskre s az Ukrainára másfél millió forintot magához váltsa, és a portának háborút üzenjen, társul szegődvén az úgynevezett szent szövetséghez. Ennek következtében Sobieski képtessé vált, Moldvát újból megrohanni; más részről Velence is késznek nyilatkozott minél erélyesebb hadviselésre.

XIV.

Leopold számot tartott, hogy százezer főre menő sereggel fogja megnyithatni a hadviselést. Saját hadai — húsz ezer magyarnak és horvátnak ide tudásával — majdnem hetven ezer főre becsültettek; a németbirodalmi segédhadak — Brandenburg, Bajor- és Szászországok, a sváb, frank és felső rajnai kerületek — öszvesen huszonnyolcz ezer négyszázra. Utóbb kiviláglott, hogy tizenötezer emberrel több volt a pároson mint a harczmezőn.

A hadviselés tervét május 17-én adatta ki Leopold a lothringeni herceg számára. Ahhoz képest két seregre oszlanak a hadak: az egyik, melynek vezére a bajor választó fejdelem lesz, Székesfehérvárt fogván vívni; a másik, mely a herceg vezérlete alatt álland, amazt fedezendvén. A hercegé negyvenkétezer főben, a választó fejdelemé huszonhatezerben állapítatott meg. Kívülök még két mellék-hadosztály működendik; felső Magyarországon Caraffa által vezéreltetve az egyik, mely tizennégy ezer főből, köztök négyezer magyarból álljon; Horvátországon a másik, melynek vezére Leslie lesz s melynek ereje talán kilencezer főre fog menni.

Június elején, midőn a két főserég Komárom és Párkány környékén alakulóban volna, parancs érkezett Leopoldtól, hogy Székesfehérvár helyett Budának vívásához fogjanak közös erővel a hadak. Ezen parancs a lothringeni herczeg sürgetésére érkezett, úgy látszik, ki elejétől fogva Magyarország fővárosának visszafoglalását tűzte ki magas feladásul a jelen évi hadviselésnek, ellentétben a császári miniszterekkel, kik az 1685-diki vívás szerencsétlen fejleménye óta veszett kősziklának szidták a budai várat, melyhez csak az eszéki hidnak teljes szétrombolása és Székesfehérvár bevétele után közeledhetni nagyobb veszély nélkül. ¹²⁸⁾ A hír, hogy Budának birtokáért készül vívni a keresztyénség, általános lelkesedést gerjesztett Európában. Mint azelőtt háromszáz évvel, midőn Zsigmond király Nikápoly alá volt indulandó, önkénytesek érkeztek mindenünnen. Franciaország ¹²⁹⁾ azonképen mint Anglia ¹³⁰⁾ díszesen voltak képviselve; Spanyolország egynél több vitézt küldött, kiknek eleik a maurusokkal hadakoztak, a mohamedánusok gyűlöletét örökségül hagyva utódaikra; ¹³¹⁾ de küldött számos egyszerű kézműveseket is, kik érzékeny nélkülözések között tették meg szárazon és vizen e nehéz utat, s kik most kettős lelkesedéssel nyultak fegyvereikhez, mert azon város kőfalait fogják színről színre szemlélhetni, melyet eleven képzelődésökben örök dicsőség sugaraival láttak körülfonva. ¹³²⁾

A lothringeni herczeg s a bajor választó fejdelem, mint a két főserég vezérei, június 9, 10 és 11-dikén Párkánynál

128) Wagner, hist. Leop. I. 683. Röder, I. 170.

129) Marquis, utóbb duc de Villars (sz. 1653. mh. 1734.), Suvri, Crequi, Chatellet, Longueval sat.

130) Rupert herczeg fia, Berwick herczeg II. Jakab természetes fia, egy Halifax, Granart, Monho sat.

131) Vejas és Escalona herczegek, egy Zuniga, Almeida, Losana, Ottana, Morano sat.

132) Köztök hatvan cataloniai, kiknek Françes Astorga volt hadnagyok.

értekezletet tartottak Strattmann császári főkancellárral, melyben határozatot hoztak, hogy Károly herceg már e helytt, a választó fejedelem pedig csak Pestnek elfoglalása után fog a Dunán átkelni, amazzal egyesülendő. Végzés hozatott továbbá, hogy a herceg éjszokról, a fejedelem délről fogják vinni a helyet; s ezen végzésekhöz képest, mindenik sereg működéséhez látott. Június 16-án amaz Szentendrénél, emez Vácznál állott; 17-kén a választó fejedelem Pestre ért, melyet a hajóhid kiszedése után magára hagytak a törökök; más nap pedig a lovassággal Buda alatt táborozott a lothringeni herceg, ¹³³⁾ a gyalogság Starhemberg Rüdigerrel Óbudán, gyalogokból és lovasokból alakult vegyes dandár szent Pál völgyében maradván.

Budában Abdurrahman basa parancsolt; a hetven éves aggastyán Candiában és Kameniecz előtt megkülönböztette volt magát, s a tizenhatezer főre ment őrség az ozmán hadak színéből állott. Szerdárul Szolimán basa az új nagyvezír neveztetett, ki a múlt évben diadalmasan ütközött meg a lengyelekkel Moldvában. A temesvári, székesfehérvári és eszéki basákhoz parancsolat ment, tartanak készen magokat és hadaikat. Ideiglenesen az utóbbik volt a fővezér, míg Szolimán basa június elején Nándorfehérvárra érkezett. Tököli is ott volt a tisztelkedők között, s húszezer tallért és egy zászlóalj törököt adtak neki, hogy Apaffinak hatalmát velök megtörje. ¹³⁴⁾

A lothringeni herceg június 21-dikén éjtszaka nyitotta meg az alsó város ellen a vívárkot. Alatta Starhembergen kívül Caprara volt parancsnok. A választó fejedelem szinte az nap költöztette által hadait Pestről Budára, s megszállván a Gellérdhegyet, június 23-kán éjtszaka részéről is hozzáfogott a víváshoz, a királyi kastély vívásához. Seregében szolgáltak a

---

133) Röder, I. 179.

134) Hammer, VI. 468.

bajor és szász segédhadak, amaz Sereni tábornagy, ez Kerestély szász-weissenfelsi herceg vezérlete alatt. Lajos badeni örgróf, kivel már megismerkedtünk s Eugen savoyei herceg, kivel megismerkedők leszünk, szintén e seregnél parancsoltak. Károly herceg ekkor fő hadi szállását a mai Svábhegyre tette által, s Pálffy a lovasság nagyobb részével Székesfehérvár felé küldetett, mind a városi őrség, mind az Eszékről közeledő török sereg mozgalmainak szemmeltartására. Batthyány Ádám huszárai jó példával mentek elől. A budai törökök közül a főbbek nejeiket és kincseiket, balfejlemény előérzetében Csepel szigetére küldötték, a szomszéd palánkok, névszerint Eresi lovasainak meghagyván, hogy e drágaságokat biztos helyre szállítsák. Útban voltak már Székesfehérvár felé, midőn Batthyány a kísérőket megtámadta és kardra hányta, a nőket fogságba ejtette. Ezeket a huszárok rabnőkül eladogatták a táborban, s a zsákmány egyéb részletei talán kétszázezer forintot hoztak be nekik. ¹³⁵⁾

Június 24-én a köfalba lőtt résen s a sajkákból ágyuztatott és petarda segédével berepesztett kapun át az alsó városba nyomulván a vívók, azt elfoglalták. Hat nappal később a sváb kerület hadai, július 4-dikén Schöning Ádám vezérlete alatt, a brandenburgiak érkeztek meg. Amazok a szent Pál völgyétől nyugotra emelkedő hegylánczon, névszerint ennek azon részén, mely azóta Svábhegynek neveztetik, ütöttek tábor; emezek a császáriak mellett, balról, fogtak állást, s huszonnégy óra alatt művök egy vonalban állott az utóbbiakéval: ötven lépésnyire a várfaltól. A híres brandenburgi tábornok Derflinger fia, egyike volt a nap halottainak. ¹³⁶⁾

Július 6-án a császáriak és a brandenburgiak közeledési

135) Hasslingen főkvártélymester naplója, Arnethnél, 65. Wagner, hist. Leop. I. az id. h.

136) Des Generalfeldmarschalls Hans Adam von Schöning Leben und Kriegsthaten. Berlin, 1837, 101 l.

vonalaik egymással kapcsolatba hozattak, s készültek tétettek, hogy a lothringeni herceg és a bajor választó fejedelem műveik között fekvő s az őrség kitöréseit mintegy magára hívó nyílt tér ellenszanczolási vonal által elrekesztessék. Török szökevény hírül hozván, hogy az őrség a megtámadott homlokvonalak ellenrészzeit aláasta, részökről is tűzagnák építéséhez fogtak a vívók, melyek amazokéit meghiusítsák. A szándék Abdurrahman tudomására jutott, s a törökök július 9-én felrepítettek egy ellentöltvényt, mely a császáriak első tűzagnáját behányta, a munkásokat megölte. S most kitörvén az őrség, megrohanta a brandenburgiakat, meg a szomszéd császáriakat, közülök százötvent megölvén vagy megsebesítvén. Ugyan ekkor rögtön kerekedett forgószél a hajóhidat Buda és Pest között szétszaggatta, s más nap oly zápor esett, hogy a vívók huszonnégy óránál tovább tétlenségre kárhoztattak. 11-én Heisslertől üzenet érkezett, hogy Szegedről egy török basa útban van Pest felé, mi annál valószínűbbnek látszott, mert a vízi tornyoknál hajóit rendezgette az őrség. Ehhez képest Károly herceg, Mercyt háromezer magyar és német lovassal, s négy császári és két brandenburgi gyalog csapattal a sietve meg együvé fűzött hidon átküldötte, a Pest körüli sánczok és közlekedési vonalak jó karba helyezésére. Utóbb hazugnak mutatkozott a hír. ¹³⁷⁾

A vár őrsége július 13-án ismét felgyujtott egy ellenaknát, de oly gonosz hatással, hogy a császáriaknak vívási tárgyul szolgált kisebb körönd a bécsi kaputól balra, tövében megrendítetett, s utóbb néhány lövés elégséges volt a falnak épen bedöntésére. A törökök, jobb süker esetében, kétségtelenül kitörést voltak teendők: most mozdulatlanul a városban maradtak. Károly herceg, kinek ágyui különben is már rést lőttek a bécsi

---

137) Károly lothringeni herceg naplója, Rödernél, 188 s a mellékletek között. Wagner, az id. h.

kapu sarokköröndjébe, este hét órakor ostromot parancsolt. Starhemberg Guido, Rüdigernek unokaöcsese a jobb szárnyat, egy Auersperg a balt, egy Herberstein a középhadat vezérelte, — nyolezszáz embert külön mindenik. Herberstein mindjárt a vonalokból kiléptekor halva terült el. Starhemberg gránátosai, midőn a számukra kijelelt köröndre törnének, golyókkal és kövekkel fogadtattak; többen egy idején elsült aknába veszték; ő maga megsebesített, meg Auersperg is. Károly herezeg segédet küldött utánok, de a nőkkel és gyermekekkel vegyest a bástyákra tóduló törökök bátorsága, a vakmerőség, melylyel a legveszélyesb pillanatban kitörvén, magokat a brandenburgiakra vetették, elkábította az ostromlót. S most az önkényteseken volt a sor, győzni vagy halni. Valamennyien lelkesedéssel feleltek meg a felhívásnak, legelől a spanyolok. A viadal fellobogott még egy ízben. Az ostromlók fel-felkaptak a kőfalakra, de páratlan vitézségök sem volt képes a kettős czölöpzetet, s a közbenvetett köveket és főveny-zsákokat, melyek gerébfalul szolgáltak az őrségnek, kitépni, kiszakítani az erősségből. Az éj alászállott, s a kik még életben voltak a délczeg hadból, azokat visszahívta a herezeg. Ezernégyszáz ott maradt a bástyákon, a kőfalak alján, a hegyoldalon, köztök Herbersteinon kívül Dohna Károly brandenburgi ezredes, s Rupert angol herezeg fia, negyed magával. Sebet vettek: Veldentz, Piccolomini és Veja herezegek, halálost mindhárman; herezeg Commercy, Escalona spanyol grand, az ifju Crequi, Longueval és mások.

Három nappal később, tiz órakor este, a választó fejdelem állást fogott a királyi kastély köröndének árkában; Fontaine altábornagy, néhány kisebb tiszt s vagy ötven közvitéz halva maradtak; Aspremont ezredes megsebesített. Július 17-től 21-ig semmi nevesebb esemény nem adta magát elő, a vívók annyi érzékeny veszteség után, folytonos ágyuzásra szorítóztak. Július 22-én a választó fejdelem ágyutelepei a

vár hadszercsarnokába küldtek egy golyót, mely a löportárba esvén, ezt felrepítette. Ezerötszáz ember halva maradt benne és körülötte; közápor esett városra és táborra; egyes szikladarabok a Dunán túl, Pesten hullottak le; s a rengés oly nagy volt, hogy a parton az őrállók megfutamodtak a hullámok elől. Midőn két óra múlva a füst és por végre elhuzódott, itt is amott is a körfal be volt dőlve, de épen oly helyeken, hol a meredekség miatt lehetetlennek látszott az ostrom; s különben is már a hézagok kitöltésével, használván e czélra a szétrombolt építmények töredékeit, foglalkodott az őrség.

A lothringeni herczeg más nap Königsegg Vilmos által felhívta a basát, adná meg a várat; a vívók nagyobbak vélhették a tegnapi esemény által az őrség közt okozott rettegést, mintsem a minő az valósággal volt. Tudjátok meg — írja a herczeg — hogy mi, urunk a római császár győzedelmes hadaival e vár alá jöttünk, s hogy ágyuink segédével rést lövén, szándékunk minélelőbb ostromhoz látni. Ha megadjátok a várat, mind ti mind a lakosok bántatlanul kiköltözködhettek belőle, oltalom-kisérettel is fogtok ellátatni; ellenben, ha erős kézzel fogjuk a várat bevenni, senki sem marad életben, bárki és bármi legyen, mindnyáját kardra hányjuk. — Négy óra lefolyása után Königseggnek következő választ küldtek ki a várból: Még táborra szállástok előtt tudtuk, hogy szándéktok e vár alá jöni. Azért meg is erősítettük a lehetőségig. Eszünk ágában sincsen az általadás. Ostrommal fenyegetődztek. Már kétszer kíséreltétek meg: eredmény nélkül mindkétszer. Ha ismét ostromhoz nyúltok, Isten büntetni fog benneteket, prófétája, Mohamed, dicsőítésére. Gőgösökké váltatok: Isten a gőgösnek ellensége és büntetője. ¹³⁸⁾ — S most ismét mindkét részről folyt az ágyuzás,

138) Az idézett napló, ugyanott a mellékletek között, 66 l.

a gömbhajítás, mely utóbbinak nagy mestere a keresztyén táborban, egy inént érkezett Gábor nevű ferenczes volt, kit a magyarok tüzes Gábornak híttak.

Szavát beváltandó, július 27-kén ismét ostromot parancsolt a lothringeni. Délutáni öt órakor Pestről adott jelre kétezer hercegi, köztök magyar hajdúk, és ezer brandenburgi a bécsi kapuról, kétezer választófejedelmi a királyi kastély déli aljáról, s kétezer magyar a mai halászárosról, hol a fellobbantott lőpor inént rést szaggatott a kőfalba, megrohanták a várat. Az utóbbiak rohama inkább csak arra szolgált, hogy az elsőbektől részben elvonja az ellenséget, mert a rés, mint mondók, már ki volt töltve, s az ideszánt ostromlábtók rövidebbek voltak, mintsem hogy tetemes hasznát vehessék a vívók. Délről és éjszokról annál mérgeesebben zajlott a tusa. Négy fellobbantott tűzakna viaszodorta az ostromlókat. Lajos badeni örgróf s Eugen savoyei herceg elejökbe vetették magokat a futamodóknak; a lothringeni s a bajor választó fejedelem új-új erőt küldtek támogatásukra. Az őrségbeliek kénnel és szurokkal bélelt égő zsákokat vetettek az érkezőkre; soraik között nőket és gyermekeket is lehetett látni. Végre négy órahosszig tartott gyilkos tusa után a külbástyák birtokába mind a bécsi kapunál mind a királyi kastélynál helyezték magokat a keresztyének. Első a ki zászlót tűzött az elfoglalt várművekre, Eszterházy János győri alkapitány egyik hajdúja volt. Tizenegy ágyu s hat mozsár jutott a vívók kezébe, kik egyébiránt nagy áldozatokkal vásárolták meg a mai nap szerencsés eredményét. Kétezer hercegi, nyolecszáz választó-fejedelmi, négyszáz nyoleczvanhat brandenburgi halva maradt vagy súlyosan megsebesítetett: köztök kétszáz tiszt. ¹³⁹⁾

Abdurrahman ostromközben azzal védette a belső kőfalat, hogy égő tűszereket vetett az árokba; s e kőfal levén most

¹³⁹⁾ Wagner, hist. Leop. I. 706. Hammer, VI. 472. Schöning, az id. h. Röder, I. 205.

az egyetlenegy gát annak akadályozására, hogy a vívók haladék nélkül ne nyomulhassanak be a várba, éjjel és nappal annak erősítésével foglalkodott. Abdurrahman tudta, hogy Konstantinápolyban, nyilvános helyeken imádságok mondatnak Buda fennállásaért; tudta, hogy a nagyvezír Eszékenél már átkelt a Dráván, hogy útban van a vár felmentésére. Amaz a hívet, emez a harczost bizodalommal töltötte: A lothringeni herczeg más részről oda volt utasítva, hogy a szerdár megérkezése előtt ügyekezzen bevenni a várat, ha nem akar másod ízben is kudarcot vallani alatta.

Előbb a választó fejdelem tudta nélkül, mit ez rosz néven is vett, hívta fel a lothringeni herczeg magok megadására az őrségbelieket: július 30-án együtt intéztek hasonló felszólítást a basához. Felszólítottunk már minap benneteket, — így hangzott a levél — hogy tisztességes feltételek mellett adnátok meg a várat. Kegyelmiünk akkor nem kellett nektek, s mi Isten jóvoltából kiostromoltuk a bástyákat. Nyomorú állastok tudva van előttünk, s mégis — akarván a vérontást megszüntetni — tudtotokra adjuk, hogy azon esetre, ha a várat megadjátok, bántatlanul kiköltözködhettek megannyian belőle, valamint ez megtörtént Esztergomnál, Visegrádnál és más erősségeknél. Máskülönben makacsságtoknak kárát fogjátok látni. — Leveleteket vettük, válaszolá más nap Abdurrahman, s megértettük belőle, hogy ismét a vár feladását sürgetitek. A várfeladás Isten kezében van, nem a mienkben. Ha restelitek a vérontást, akkor hagyjatok fel Budának vívásával s fogjatok hozzá a békekötés művéhez, hogy ne menjen végkép veszendőbe a jobbágység. Isten oltsa minél előbb a háború tüzét. Ámen. ¹⁴⁰⁾

Károly herczeg nyomban a válasz vétele után felgyújtott egy tűzakuát, mely némi kárt tett a várfalban, de melyet azzal viszonoztak az őrségbeliek, hogy Starhemberg Rüdigert,

140) Károly lothr. herczeg naplója, az id h. 75.

midőn a várműveknek még török kezében volt részét szemügyre venné, tetemesen megsebesítették. A tábornagy Bécsbe vitetett sebeinek gyógyítására. A basa most ráüzent a bajorokra, folytatnák ők az alkudozást, s küldenének e végre biztost a várba, ki tolmácsát magával hozhatja, ő, a basa, két agát küld ki túsokul. A szerint történt, s a biztos némi kitüntetéssel fogadtatott. Abdurrahman Kara Musztafára és Tökölire vetvén a háború okát, kinyilatkoztatta, miszerint tőle mindent kívánhatnak a vívók, csak azt ne, hogy az ozmán birodalom egyik kulcsát, az annyi ízben süker nélkül vívott Budát kezökhöz adja. Gondolnák meg a szerencse ingatag voltát; ne biznák el magokat, mert a külső fal birtokába jöttek elvégre: hiszen Budának legnagyobb része, Budának szive még az ő, a basa, hatalmában van. Kivánjanak más várat, más erősségeket Buda helyett, s kívánságuk teljesedését fogják látni. — A biztos kinyilatkoztatta, hogy Budát, úgyszólván, már kezökben tartják a császáriak, s hogy ő csak Buda átadásának alapján alkudozhatik az örséggel. S Abdurrahman, most elbocsátván a tanácsosok nagyobb részét, és csak a muftit s néhány főbbet marasztván a teremben, elmondotta hogy Budának feladásától sem leszen idegen a porta, de csak a békeértekezlet megnyitása után, mire ők részökről felhatalmazvák, és csak a békének megpecsétlésére. — Megviszem a választ küldőimnek, mondá a biztos, kit sűrű katonasorok között, mintegy csökkenthetlen erejének kitüntetésére, a bécsi kapuig, s onnan a keresztyén táborig kísértetett a basa. A túsok visszaküldettek, üzenetet hozók, hogy Budát haladék nélkül kell feladni, s a megújuló ágyuzás véget vetett a néhány órai fegyverszünetnek. ¹⁴¹⁾

A lothringeni herczeg már ezelőtt néhány nappal magához vonta a Pálffy alatt Székesfehérvár s a Sárvíz felé küldött

141) Ugyanaz ugyanott. Boethius, II. 399.

lovasságot; augusztus 2-án Caraffa és Heissler felérkeztek hadaikkal Szolnokról, s Pesten a hidfőnél tábort jártak; és Scherffenberghez parancs ment, sietnie fel hadosztályával Erdélyből, hová a néhány héttel azelőtt kötött szerződés foganatosítására ment volt.

XV.

Az erdélyi biztosok, midőn június 28-án a szerződést aláírnák, kinyilatkoztaták, hogy nekik Kolozsvár és Déva kézhezadására nézve Erdély fejedelmétől és rendeitől felhatalmazásuk nincsen, hogy tehát az illető pontot csak helybenhagyás reménye alatt fogadták el és irták alá. Ebbeli óvásukról Leopold más nap bizonyosságot adatott nekik, ellenóvással: hogy részéről ama pontot a szerződés sarkkövének tartja, mely nélkül az semmissé válnék; hogy tehát annak szükségképen benn kell maradnia, máskülönben elmarad a császári királyi szentesítés. ¹⁴²⁾

Tököli e tájban magyar-török dandárának részét Jenőnél és Karánsebesnél hagyván, részével Vajda-Hunyadra ment, mely őt anyai jogon illette, s mely azonképen mint mármaroszi urodalmi Apaffi által már néhány évvel ezelőtt elkoboztatott. A fejdelem és meghittje, Teleki, Szebenből, hol épen tartózkodtak, Kálnoki Sámuel Tököli ellen küldték, s a bujdosó főnök tanácsosnak látta török területre, Jenő ágyui alá vonulni.

Scherffenberg még a szerződés aláírása előtt, még tavasszal lépett Caraffa hadosztályának hétezer emberével — köztök

---

142) Szász, Sylloge tractatum hist. diplom. leop. illustr. 18. l.

Veterani ezredét s Csáky László ezer ötszáz huszárját is találjuk, — Erdély földére. A falvak üresek voltak: lakosaik nagyobb része az erdőbe szaladt, vagy városokban keresett menedéket, s az utóbbiak, elzárkozván a katonaság elől, szintén ovakodtak az érintkezéstől. Scherffenberg nyomban visszahívását sürgette, mert a dolgok ez állásában megbízását eleve eredménytelennek látta; ¹⁴³⁾ de kezéhez vevén július eiején a szerződésnek kicserélés végett hozzá küldött párját, apahidai táborából felhívta Apaffit: szentesítené részéről is aláírásával a szerződést, adná át a császáriaknak Kolozsvárt és Dévát, s gondoskodnék a hadak élelmezéséről. Bethlen Miklós úgy vélekedett, hogy a békeség kedvéért legtanácsosabb, elfogadni a szerződést. Közöljük párját a törökkel — mondá — s éreztessük vele az elfogadás szükséges voltát. Fizessük neki az adót mint eddiglen, s adjunk annyit a császáriaknak mennyit adhatunk: ez az egyetlen egy mód Scylla és Charybdis között szerenesésen hajókázmunk a vihar megszünéseiglen. Ha a török győz, az adó ment meg bennünket; ha a császáriak győznek, a szerződés lesz Erdély megmaradásának horgonya. Teleki szintén nem volt ellene a szerződésnek, mit az által is tanúsított, hogy múlt évi october 25-én ily értelmű végzést hozatott a Gyulafehérvártt együtt volt rendek által: „Szegény hazánknak dolgai végett kegyelmes urunk az úr által atyánkfianak római császárhoz adott felhatalmazó levél és utasítás nekünk is tetszenek, és rendeltünk mi is pénzt az ő kegyelmek költségére.“ De egy az, hogy az erdélyi biztosok külön pontban kikötötték, miszerint Csáky László, ki Béldi bukásakor egyike volt a Konstantinápolyba menekülteknek, ne lehessen tiszte az

143) „J'ai vu la lettre de Scherffenberg de Transilvanie — jegyzé már június 11-én naplójába a lothringeni herczeg — dans laquelle il dit fort l'état ou il se trouve de ne pouvoir subsister, et que tout le pays est contre lui, et souhaiterait d' être rappelé.“

Erdélyben szállásolandó hadaknak; s Csáky e pont ellenére épen kalauzul szolgált az övével Scherffenbergnek. Más az, hogy a lakosság minden rétegeiben éles ellenszenv nyilatkozott a hadak befogadása ellen, kivált azért: mert ama helyeknek, mint hivék, ideiglenesből örökké válható birtoklása követeltetett; mert csak imént távozott egy kapucsi basa, ki a porta nevében negyvenezer főre menő segédhadat ajánlott fel Apaffinak; s mert a lengyel király, máris Moldvát féltvén Leopoldtól, kéz alatt ama hadak elutasítását tanácsolta, — mind ezen okoknál fogva Teleki a fejdelem által megtagadtatta a szerződés aláírását, s követeket küldött Scherffenberghez, kik szállást akkorára ígérjenek a császári hadaknak, mikor befogadásuk által törököt, tatárt nem lázit magára a tartomány. Teleki annál bizodalmasabban várta kívánságának meghallgatását, mert ragaszkodását Leopoldhoz Tökölinek kiüzetése által csak imént tanúsította. A Szeben körül tanyázó székely hadak is Tököli ellen parancsoltattak fel, mint mondá, ámbár nem tagadhatni, hogy ők készek Scherffenberg ellen is fordulni. Menjen ki tehát ideig óráig a tartományból, ez esetben annyi buzát rendel számára a fejdelem, mennyi kell. Kolozsvárra és Dévára pedig egyáltalán ne tartson számot, azoktól lehetetlen megválniok a rendeknek, azoknak átadását ki kell törölni a szerződésből, ha ennek életbeléptetése, akkor mikor, szándékoltatik, és Szászsebest lehetne iktatni helyökbe.

Midőn Bethlen Miklós Scherffenbergnek vitte a választ, Tököli felderésében csak magánboszút akart látni a tábornok; s általtérvén az üzenet egyéb pontjaira, és megköszönvén a buzát, ha az elég és jó leszen, úgy vélekedett, hogy Erdély rendei, ha merik Szászsebest neki általadni a török daczára, általadhatják Kolozsvárt is. S hogy mentségök legyen a porta előtt, ime, ő kész, néhány ágyuval törni szívre a város falát, s egy pár tűzgömböt is hajítani be oly helyre, hol kárt

nem tehet; s aztán adják fel minél jobb feltételek alatt városukat a lakosok, ő kinyilatkoztatja, hogy azokat elfogadó leszen, s a török is meg fog nyugodni a fejleménybe, mert azonképen mint a császári cabinet, tudja a diván, hogy Kolozsvár még csak nem is erősség. S ha nem volna fogadhatja e mentségnek, akkor vessé bizodalma Istenbe s a császárhoz Erdély; ő, Scherffenberg, kész ama negyvenezer emberrel is megvívni, melyeket oly bőkezűleg jelentett be Apaffinak a kapusi basa. A székely hadakat s a megyei népeket boosássa haza a fejdelem; azoknak semmi hasznát sem fogja venni, vezéreik Bethlen Gergely és Gyulaffi László nem tudják őket féken tartani, s innen van, hogy addig fogják csipkedni a császári hadakat, míg ezek bosszút állók lesznek. Végre, neki nem áll hatalmában, Erdélyt elhagynia, hanemha eziránt parancsot veend a császártól.

Bethlen visszajött Szebenbe, de „Apaffi csak úgy vevé az üzenetet, mint ha valami kínai ujságot mondtak volna neki“, s Teleki megmaradt véleményénél, melyet megváltoztatnia azért sem látszott tanácsosnak, mert száz templomban száz szószékről hirdettek vést a szerződés pártolóra. Ily viszonyok között nehéz volt előre látni, mily fordulatot s kinek kárával veend az ügy, midőn íme Scherffenberg parancsot veszen, hogy Buda alá induljon hadaival. Ha Erdélyben maradása nagy nehézségekkel járt volna, a kivonulás belőle sem volt veszély nélküli. A nép, mely első közeledésekor üresen és pusztán hagyta a falvakat előtte, most könnyen nyomába zúdulhatott s hadait állomásról állomásra folytonos csipkedések által legalább is rendkívül fárasztotta volna. Ennek elkerülésére czélszerűnek látszott leplezni a hátrálót. Veterani és Csáky oda utasítottak, hogy magok mellé vevén vagy ezer lovast, támadnák meg a Szeben ágyúinak oltalma alatt táborot ütött székelyeket, kiknek száma három ezerre mehetett. Ketten éjtszakának idején véletlenül reájok esnek, s talán nyolcz-

százat vágtak le közülök. Vezérok Gyulaffi megfutamodott mert Szeben ágyúí hallgattak, s a fejdelem környezetében is oly nagy volt a zavar, hogy a városban szállásolt nagyszámu zsoldosok közül egy lélek sem jött ki a veszélynek ha nem elhárítására legalább megtorlására. Veterani és Csáky egész kényelemmel zsákmányolhatták fel a tábort, s a szerencsétlen ütközet híre oly rémülést terjesztett a földnépe között, hogy Scherffenberg Meggyes és Segesvár mellett elmenve, nagyobb baj nélkül vonhatta ki hadait a tartományból. ¹⁴⁴⁾

XVI.

Buda még mindig ellenállott. Augusztus 3-án mind a királyi kastély, mind a vár belső kerítése ellen ismét zajlott az ostrom. A törökök épen ez nap újabb, részletesebb hírt vettek a nagyvezír közeledéséről, s ez oly annyira lelkesítette őket, hogy még a szokottnál is erélyesebben verték vissza mindkét részről a rohamot. A keresztyének közül kétszáz halva maradt, köztök Herberstein alezredes. Lajos badeni őgróf megsebesítetett. A lothringeni herczeg szokott pontosságával iktatta még az este naplójába az eredményt, utána vetvén: Gróf Batthyány (Kristóf) és Bercsényi ma érkeztek népeikkel ide.

A vezérek most majdnem kirekesztőleg a szerdár mozgalmaira fordították figyelmöket, ki augusztus 7-én ötvenezet emberrel Fehérvárnál táborozott. Körülsánczolási vonalok építése volt most a legsürgetősb feladás, s a lothringeni herczeg

---

¹⁴⁴⁾ Bethlen Miklós élete, II. könyv, 14. 15. rr. Cserei, 155. s kk. hh. Veterani's Feldzüge, 25. l.

ugyancsak 7-én ezeket jegyezte naplójába: „Ma hozatott rendbe a tábor. A bajor választó fejedelemé a Dunától (a Gellérdhegy keleti aljától) azon völgyig megyen, mely Budára néz (a Sas-hegy völgyéig). Itt kezdődik a császári tábor, s vonul szent Pál völgyéig. Szent Pál völgyét a brandenburgiak szállották meg; végpontját Heissler ezrede. Innen jobbról (a Rókushegy felé) Lodron áll (horvátok), a hegynek másik oldalán, az ágyútelep mellett, Bercsényi huszárai. Az alsóvárosfalhoz (a mai országuton) körülsánczolt táborba háromezer német parancsolatott, azon hajdúk mellé, kik a győri alkaptánynyal gróf Eszterházyval a közép kapunál maradtak. Más hajdúk az alsó kapunál, a Dunánál táboroznak, száz német adatván melléjük ama kapu vártájául. Az alsó város rése ezölöpszet által jól kitöltve levén, teljesen elrekesztettnek mondathatik a város. A körülsánczolási vonalok nagyobb része még ma készen fog állani.“

Augusztus 10-én készen állottak megannyian. A sánczok folyton folytak a Dunától ismét a Dunáig, három órányi félkörben, mely a szorosabb értelemben vett budai hegyeket egytől egyig magába foglalta. A Gellérd hegyénél vert kettős hajóhíd elősegítette a biztosabb közlekedést a Duna balpartjával, s mintegy kiegészítette azon sánczolási rendszert, mely már a vívás első szakában Pestnek erődítésére s a Duna balpartjáról érkehető török segéd visszaszorítására, munkába vétetett. ¹⁴⁵⁾ Augusztus 11 és 12-én készültek történetek újabb ostromhoz, miszerint Budát, ha lehetséges volna, még a nagyvezír megérkezése előtt magokénak mondhassák a vívók, de a tűzaknák visszás elsülése megghiúsította a szándékot. E közben híre jött, hogy a nagyvezír már Ercsihez érkezett. A lothringeni herczeg magához kérte a tábornoki kart, vele a szükséges intézkedésekről tanácskozandó. Lajos badeni

---

145) Röder, I. 214.

örgróf indítványára végzés hozatott, hogy a sereg, tekintettel nagyszámu lovasságának élelmezésére, egyelőre nem fog a vonalokba zárkózni, hanem tízezer gyalogot s lovast a várkokban hagyván, elébe megy az ellenségnek és megütközik vele. ¹⁴³⁾

A lothringeni herczeg ehezképest negyvenezer emberrel Promontor es Bia között akart állást fogni, de tudomására jutván, hogy az ellenség őt ama dombokon, halmokon megelőzte, augusztus 13-án éjjél után a budai hegyek lejtőségén seregét két csapatban állította fel, szemben az ellenséggel, bal szárnyát a vonalokon belül a Dunára, jobb szárnyát a vonalokon kívül a budaörsi útra támasztva. „Az ellenség egy ágyulövésnyire van táborunktól, — irá Lajos örgróf hajnalhasadás előtt nagybátyjának — s nem kétlem, hogy néhány óra mulva hatalmas ütközetbe keveredünk vele, a vívás fejleménye nagy részt ezen ütközet kimenetelétől függ.” De a nagyvezír azonképen ovakodott a kezdeményezéstől, mint a császáriak, s néhány kihívó mozdulat, néhány ágyulövés után visszatért táborába, honnan a híd felgyujtását tűzszeres sájkák által eredmény nélkül kísérlette meg. Az örségbeliek is oly véleményben voltak, hogy a két sereg okvetlenül megütközik egymással, s az első ágyuszóra, kitörtek mind a kastélyból mind a bécsi kapun a vívókra, de mindkét helyütt véres fővel visszautasítottak.

Más nap ismét úgy látszott, mintha az ellenségnek szándéka volna a magasságból leszállani, s megütközni a keresztényekkel. Mozgalmai szándékának álarcozására voltak irányozva, Budakeszin és szent Pál völgyén át minél tetemesb segédet juttatni a várba. Balszárnyától különvált, nyolezezer lovasból és gyalogból állott dandár, megkerülvén a kereszt-

---

146) Vecchi cs. ezredesnek, „dal campo de Bavari avanti Buda li 12. agosto 1686“ a bécsi fő hadi tanács elnökéhez adott levele.

tyének jobb szárnyát, hátuk megett mind közelebb vonult céljához, midőn a nagy Svábhegyen nyolez lovas ezreddel Dünewald és Pálffy vezérlete alatt találkozott. A horvát őrsök visszavetettvén, saját alezredesöket, Lodront is összetaposták, de a Dünewalddal volt Bercsényi-huszárok nyomban helyreállították az ütközetet, s a német vasasok által támogatva, megszalasztották a szpálikat, s a szemények — gyalogok — nagyobb részét kardra hányták. Két ezernél több, köztök két basa, halva maradt vagy súlyosan megsebesítetett, nyolez ágyu és számos nagyobb kisebb zászló a győzők kezében maradt. ¹⁴⁷⁾ A szerdár, Szolimán basa, ismét ovakodván a megütközéstől, a keresztyén hadak folytonos csipdezései közt táborába vissza vonult.

Más nap két paraszt fogatott el, kik az őrségnek kémekül szolgálva, levelet vittek a nagyvezírnek, melyben ez a vár belső viszonyairól s a módról, hogymint lehessen a vívókat kárba ejteni, körülményesebben értesítetett. Az egyik paraszt kegyelmet kért és nyert, a másik karóra vonatott. S most a ví-árkokban kitűzettek az elfoglalt zászlók, hogy a tegnapi győzelmet szemmel láthassa az őrség, mely azonban ágyulövéssekkel válaszolt a vívóknak.

E közben Szolimán basa Ercsiig vonult vissza, honnan egy Eszékről felérkezett segéddandárral augusztus 18-án előbbi táborhelyét Promontornál még egy ízben elfoglalta. A vívás műve nem igen haladt előre, mert az őrségbeliek, reményöket a közel segédbe vetve, makacsabbul állottak ellent, mint valaha, erőt még a szenvedett csapásokból is merítve; más részről meg a nagyvezír folytonos mozgalmi, a felmentési, megkerülési kísérletek fárasztották és feladásuk megoldásától mintegy elvonták a vívókat. Augusztus 20-kán — szent István napján — reggeli öt óraker kétezer válogatott

---

147) Röder, I. 217, s a mellékletek között, 85. l. Wagner az id. h.

jancsár lóháton a visszavetett magyar őrökkel azonegy időben szent Pál völgyének vonalainál termett. Itt állaltörvén a brandenburgi tábor jobb szárnyán, egy horvát ezred és Heissler három vasas csapatán, és sebes vágatva meghaladván az ellentáborlati végektől a kis Svábhegyig vont árkot, mindenünnen üzőbe vétetve, közülök három százan¹, a kitörő őrség által támogatva, a székesfehérvári kapun bejutottak a várba. Abdurrahman ágyudurrogásokkal üllötte meg a szerencsés eseményt: a keresztyén táborban nagy volt nem anynyira az elcsüggedés mint a szégyenpironság.

Szolimán basa a czélzat előmozdítására leszállott a halmokról, s újra mozdulatot tett a választó-fejdelmi tábor felé, de az őrség örömlövéseinek hallására, elégelve az eredményt, meg visszatért a mely úton jött vala, s más nap ismét Érd és Eresi között táborozott. A beállott nyugalmat tetemesen megkárosult vívási műveinek helyreigazítására és tökélyesbítésére fordította a herczeg; Lajos badeni örgróf s a bajor választó fejdelem, mit már két ízben hijába megkísérlettek, most vélték eszközölhetni: a kastély végleges megszállását. Ehezképest augusztus 22-én reggeli hét órakor két roham, mindenik száz negyven ember s a szükséges tartaléksapat által tétetett a kastély ellen; Károly herczeg, a merénylet előmozdítására részéről is rohamot színlelt a vár ellen. Ama hadlábok állást fogtak a nagytorony omladékain, még mielőtt a meglepett törökök ellenök parancsoltathattak volna. S ezek most látván a lehetetlenséget, puska- és gránáttűznek közepette a kastély belső udvarában rendbe, sorba állhatni a felülről jött rohamok visszautasítására, leszállottak a pinczékbe s a tartalékhadat, a mint ez a köröndről az előudvaron át előnyomult, a pinczelyukakból küldött golyókkal fogadták, s közte és az előhad között épen megszüntették a közlekedést. A badeniekből állott bal hadláb mindamellet nem tágitott; de a bajorok, kiknek egyik tábornokuk, Rummel, egyik ezre-

desők, Chatel, halva maradtak, meg oda hagyták a kastélyt. Boszuságában a válaszó fejdelem, éjtszaka záporban és zivatarban ismételte a rohamot, mely ez úttal csakugyan sikerült neki, hajnalban a kastélynak kétszer is ellene törő őrségét kétszer vetették vissza.

Abdurrahman szintűgy hasznát akarván venni az augusztus 22-én éjtszaka dühöngött viharok, egy törökké lett magyart s egy feketét levelekkel küldött a nagyvezírhez. Emez, jobb úszó levén, csakhamar túlhan volt a keresztyén tábornak folyamhosszanti vonalain, amazt Csepel szigetének csúcsánál elfogták a huszárok. Lehetetlen továbbá tartanom a kastélyt — így hangzott a levél — már pedig a kastély bukása okvetlenül maga után vonja a város bukását. Kérek tehát segédet, minél gyorsabb segédet, különben vége van az ellenállásnak. Én nem mulasztottam el semmit, a mi tenni lehetett, én elkövettem mindent, a mi hatalmamban állott. Engem nem érhet vád. Huszadikán alig háromszáz ember érkezhett be hozzám, huszonkettedikén közülök száz elhullott a kastély oltalmában. Az ellenség, minden törekvéseim ellenére befészkelte magát a kastélyba; kiket ellene küldöttem közülünk, azok nincsenek többé. Segédet, gyors segédet kérek a nagy Isten nevében. ¹⁴⁸⁾

Minthogy a fekete nem éretett utól, némi bizonyossággal lehetett várni, hogy a szerdár, mihelyest venni fogja a levelet, újból segédet leszen küldendő az őrségnek. Attól már senki sem tartott, azt már senki sem remélette, hogy nagyszerű ütközet által fogja eldönteni az ügyet. Míg ama mozgalom kívülről be fogott következni, a vívók mindkét tábora feladását ernyedetlenül folytatta. A válaszó-fejdelmek gátnák által épületet épület után, teremtet terem után foglaltak

---

148) Vecchi ezredesnek a budai táborból augusztus 24-én Hermann badani őrgrofhoz adott levele, Rödernél.

el a kastélyban, mindig szűkebbre szorítván az oltalmat. A lothringeniek pedig s velök a brandenburgiak gátnáikat a vár belső falának omladékain át azon czölöpzet aljáig tolták elő, melyet az őrség akkor rögtönzött, mikor a külső kőfal veszendőbe ment, de melybe már is oly tetemes rést lőtt az őrség, hogy harmincz ember egy sorban átfért volna. ¹⁴⁹⁾

A nagyvezír táborából jött többrendbéli szökevény egyhangulag oda nyilatkozott, hogy az ellenség most Óbudáról vagy a folyamról szándékozik segédet vetni a városba. Károly herezeg ez okon több helyen czölöpzetekkel elrekesztette a partot, fegyveres sajkákkal a folyamot, valamint a Budára nyíló völgyeket s az alsó város sánczait és őrhelyeit többenél több emberrel megrakta. Augusztus 28-án a választó fejedelmiek egy törököt fogtak el, kinél Abdurrahmantól a nagyvezírhez irányzott levelet találtak. Ennek öszves tartalma abból állott, hogy annak, mit levélvivő mondó leszen, adjon hitelt a szerdár. A keresztyének előtt oda nyilatkozott a török, hogy megvolt bízva, Szolimán basát figyelmeztetni: miszerint a fáradt őrség alig-alig lesz képes a vívóknak legközelebbi rohamát visszaverni: de ha emberei szavokat állják, utolsó csepp véréig leszen ellenálló. Megkérdeztetve, hány főre olvadt légyen az őrség, válaszolá, hogy kétezerre.

Augusztus 29-kén alig hajnallott, midőn a nagyvezír serege ismét a választó-fejedelmiek tábora előtt jelentkezett, s több lovas csapatai az éjszaki hegyek tetőiről leereszkedtek. Ezer ötszáz ló rögtön Óbudán termett, s maga előtt hajtva az őrsöket, és a folyam hosszában épült vonalok mellett elrobogva, magokat a dunai köröndre vetették. Asti alezredes magyar és német gyalogai úgy a csajkák s az alsóvárosi czölöpzetek megett állomásozott hajdúk tüze által erélyesen fogadtatva, a Rókushegynél épült nagy ágyútelepig szágul-

---

249) Röder, I. 222.

doztak, hol Mercy és Heissler által fogadtatva, közülök kétszáz halva maradt. Kettős sebből vérző török Mercyre oly csapást mért, mely utóbb a tábornok halálát vonta volt maga után; a törökök általában drágán adták el életüket, de a városba jutniok, nem volt mód. A szétmállott hadlábának egy része a kis Svábhegy felé szorítottván, Pálffy Ferencz alezredes vasasai által a brandenburgiak közé vettetett, kiket Schöning, s a Schöninghez, hogy fogságba ne essék, menekült lothringeni herczeg épen ellenök voltak vezérlendők. A törökök rövid tusa után rakásra ölettek s kik bősziultságokban a szomszéd főhadi szállás felé rohantak, itt agybfőbe verettek a szolgálk által. Megannyijok közül talán egyetlenegy sem menekülhetett vissza hírt mondani a szerdárnak ¹⁵⁰⁾

Ez délelőtt történt. Délutáni egy órakor az annyi idő óta várva várt Scherffenberg előhada Piccolomini főörmester vezérlete alatt Pestről átlovagolt a herczegi táborba, melynek jobb szárnyához kapcsolatott. Midőn Szolimán basa a hídon átjöni látta az öt ezerből álló csapatot, érdi táborába visszavonult. Más nap a viárkokban kitűzettek a tegnapi elfoglalt zászlók; és Scherffenberg osztályának még hátra volt részei nagyjából szintén a herczeg táborába soroztattak. A hadak homlokzata, szemben a várnak nyugoti részével félkörben terült el, a balszárny Óbudánál a Duna partján kezdődött, a jobb szárny a Dunánál a Gellérdhegy déli alján végződött. ¹⁵¹⁾

150) A lothringeni herczeg naplója, Rödernél, a mellékletek között, 96. l. Schöning, az id. h. 116. l. Wagner, az id. h.

151) Nézőhely a nagyobb Svábhegy: Bal szárny. A lothringeni herczeg serege. Scherffenberg hadosztálya: Csáky huszárok; Veterani, Götz, Scherffenberg, Spinola, Tettvin, Magni, Szászlaenburg, Piccolomini, Saint-Croix ezredek. Koháry és Balassa-huszárok. Lodron horvátjai. — A brandenburgiak. — Császári és németbirodalmi (kerületbeli) ezredek: Kisel, Caprara, Starhemberg, Croy, Pálffy (3 század), Salm, Mansfeld, Pálffy (2. század), Diepenthal, Taff (2. század), Metternich (3. század), Taff (3. század), Baden-Durlach, Neuburg (2. század), Oetting, Neuburg (3. század), Kött (5. zászlóalj), Lothringen, Thüngen, de la Verne (7. zászlóalj), Gondola (5. század), Souches, Kaiserstein (4. zászlóalj), Gondola (5. század),

Strattmann Henrik udvari főkancellár jelenlétében értekezlet tartatott: tanácsosabb-e egyenesen a nagyvezír ellen indulni, tízezer gyalognak és lovasnak a vonalokban hagyásával; vagy pedig öszves erővel ezekben maradván, egy vég ostromot kísérteni meg Budavár kivívására? A többség az utóbbi mellett nyilatkozott. Még augusztus 31-én mindkét vívó táborban megtörténtek az ostromot szükségképen megelőző lépések. A hadak fegyverben állottak egész éjszaka; táborát a tétényi halmok megé tette volt által a nagyvezír. Az ostrom napjául szeptember 1-je, majd szeptember 2-dika tűzetett ki, mert egyetmást nem lehetett huszonnég óra alatt elvégezni. A herezeg részéről hatezer, a választó fejdeleméről háromezer volt az ostromban eljárandó, — egy új találmány, a szurony használata is ajánltatván nekik — a sereg többi részei az ostrom fedezésére, a kívülről jöhető megtámadások visszautasítására a vonalok megett fogtak állást.

Délutáni három órakor hat ágyulövés jelt adott az ostromra. A kis Svábhegyen volt tűztelep tizenhat ágyuval meggyitotta már nemannyira a falak mint a czölöpzetek törését, s a közép ostromláb, Spinola ezredes által vezéreltetve, majdnem veszteség nélkül, mert az őrségtől úgy szólván észre sem véve, érkezett a vár éjszaknyugoti főmetszlékének czölöpzetéhez. Itt az ellenség által fogadtatva, ellenállást tapasztaltak mindaddig, míg a jobbik ostromláb Souches tábornok vezérlete alatt, mely nyugotról a sarokköröndtől jobbra eső rést vívta, s melynél Asti alezredes néhány önkénytessel ez alkalommal halálosan megsebe-

---

Düneward, Eszterházy János dandára, Styrum, Svédek (kik sept. 2-án érkeztek) 5 gyalog zászlóalj, 4 lovas század. Jobbszárny. A bajor választó fejdelem serege. Császári ezredek: Savoye, Soyer, Baden, de la Pace, Beck, Aspremont, Sereni. — Szászok — Bajorok (közülök tizenkilenz század vasas a császáriak közé beosztva). Tartaléksereg: Heissler, Mercy, Serau, Truchsess, Fürstenberg, Hannover, Gronsfeld (6 század vasas), Honstett (6 század vasas), Gallenfels (8 zászlóalj gyalogság), Batthyány- és Bercsényihuszárok. A pesti vonalokban: Caraffa, Barkóczy- és Petneházi-huszárok.

sítetett, a bástyára felhágván, a metszlék őreit oldalról és hátról foghatta. Első, ki Budavárba nyomult Petneházi Dávid volt; a vitéz ezredes a pesti táborból átjött, a hajduk élén nevét örökítendő. ^{152^a)} Most a közép hadláb szintén felkapott a résre, és összekapcsolván magát húzamosb erőködés után, mely Spinolának életébe került, a bécsi kapunál Abdurrahman s más főtorökök holttestein áttörő balostromlábbal, második, még be nem fejezett metszlékökből is kiszorította az örököt, kik a zsidóutczán — a mai úri utcán — át, a keresztyének által folytonosan üzetve, a kastélynak tartottak. ^{152^b)}

Ez, vagy inkább ennek legbelsőbb magva még mindig ellénállott a választó-fejedelmeknek, kik közül Tattenbach bajor gróf halva maradt, Zacco főörmester Aspremont ezredéből, halálosan megsebesítetett. De most a herzegiek által is támogatván a vívók, a kastélyból a megette volt nagy toronyba vetette magát az őrség, hol a városból jött szökevényekkel egyesülhetett. Itt keskeny négyszögbe szorítva — számba két ezren nőekkel és gyermekekkel, a jancsáragával s a muf-tival egyetemben végre megadták magokat; a választó fejedelem, Strattmann közbenvetésére féken tartva az övéinek dühét, életben hagyta az éltök fentartásáért folyamodókat.

Budavár öt órakor ki volt víva. Estve lángban állott a város; a lakosok gyilkolása, kifosztása egész éjszaka s még más nap is folyton folyt. A zsákmánylók között Marsigli ezredest, a nemes bolognait találjuk, ki a holt testek s az égő portékák között mindenütt kéziratokat és könyveket nyomoz-

152 a) Így tudja az egykoru Cserei, kit Arneth is követ, megjegyzevén mindazáltal, hogy a cs. k. hadi levéltárban egy emlékirat találtatik, mely e dicsőséget Strausser tábornok (Strasser ezredes?) fiának számára veszi igénybe. Podhraczkynál olvasom, hogy egy Fiáth lett volna első a várfokon. Cserei szerint Pétneházi az őrségbeliek által elfogatott s felkötötetett, de az utána tóduló hajduk még idején érkeztek, hogy választott vezéröket leoldván a fáról, meg visszaadhassák az életnek.

152 b) Marsigli, Stato militare del imperio ottomano, IIga, 1732, 155. l. V. ö. Némegy, die Belagerungen Ofens, Pest, 1853.

gatott. A város fő egyházában, száz negyvenöt évig a város főmecszetében, melyet a tűz megkímélt, de melyben, beléptekor, egy folt dülő-fosztó épen az imámot lefejezte, két kamrában keleti kéziratokat talált; egy másik mecszetben is nyomába jött néhánynek. Öszvesen százötven kötetre ment a drága kincs, melyet Marsigli az általa szülővárosában alapított tudományos academiának ajándékozott. A kastély egyik pinczében Mátyás király könyvtárának némi maradványaira is akadt Marsigli, melyekről a sereg főbiztosának, Rabattának jelentést tett, ki azokat Bécsbe szállította. ¹⁵³⁾

September 4-én reggel a lothringeni herczeg ötszáz török foglyot küldött a városba, kik a holtakat eltemessék, az időről időre még mindig lobbot vető tüzet eloltsák. Kétszáz tizennégy nagyobb kisebb löveg szállott győzelemdíjul a nyertes hadakra; eleség annyi volt a várban, hogy az őrség még két hónapig beérhetett volna vele. Más nap Budavár Beck főörmasternek gondjaira bízott, négyezer német és kétezer magyar — az utóbbiak Koháry István vezérlete alatt — rendeltetvén őrségül melléje. — A nagyvezír buta mozdulatlanságban nézte Budának vég ostromát. Mintha eleddigi örökös mozgalmát ismételni akarná, a fejlemény után félfordulatot tett a választó fejdelmi tábor felé, s aztán, mintegy meggondolva magát, Fehérvár felé rohant.

XVII.

Miután az annyi óhajlás, s a szenvedő magyarság annyi sóhajlása által esdett nap feltűnt elvégre, — irá september 5-én Fraknóból Leopoldnak a nádor — miután Buda, az ország

¹⁵³⁾ Memorie della vita del C. Marsigli, Bologna 1770, 53. l. Hammer, 17. 475.

fővárosa s Magyarország hajdani királyainak székhelye Isten kegyelméből s örökös királynénk a boldogságos Szűz közbenjárására felséged kezébe jött, szívem túláradozó örömeben azt sem tudom, hol kezdjem alázatos szerencse-kívánásomat. Felséged nyughatatlan ellenei, bizony, üdves büntettet követtek el, mert illetén győzelmet, s következőleg a magyar nemzetnek a pogány járom alóli felmentését nemzette. Minthogy pedig felséged kegyeit hívei nem képesek meghálálni, felajánljuk életünket és vérünket szolgálattjára, kívánván, hogy az isteni jóság hagyja felségedet minél hosszabban, és házáat a világ végeiglen nemesak Magyarországnak hanem az egyháznak is javára dicsőségesen országolni.

S e levél iratása után röviddel felsietvén Bécsbe, a nyugoti és éjszaknyugoti megyék nevében, melyek éveken át csaknem egymagok viselték a hadi szállásolás terhét, ekkép folyamodott a koronához: „Az ország székhelye, Buda, felséged fegyverei által már ki lévén víva s annál fogva nem lehetvén kétség, hogy a Dunán inneni föld Pécsig és az eszéki hidig, a túnan levő pedig Kalocsáig és Zomborig a budai diadal következtében késcdelem nélkül fog felségednek meghódolui, új tér nyílik a katonaság szállásolására. Adjuk hozzá, hogy Erdély sem fog vonakodni némi szolgálattételtől, ha t. i. a katonaság magaviselete kissé eltérő leszen attól, melyhez már hozzá szoktatott bennünket, s hogy a Nagyvárad és Lippa és Temesvár körüli részek, melyek eddig vagy keveset vagy épen semmit sem adóztak, szintén részeltethetnek a terhekben. E szerint felséged jelen katonasága elégséges téli szállással lesz ellátva, kivált ha a segédhadaknak része visszamegyen hazájába; s ehezképest bizton hiszik ezen országrész nyomorú lakosai, hogy miután földjeiket nemesak a törökök és tatárok, hanem a keresztyén hadak is, kiknek három télen át adtak szállást, rémségesen pusztították, módjók leszen, kissé fellélekzeniök elvégre. S ők ennyi szenvedés mellett is hasznos szolgálattot

tettek felségednek, mit magok a hadvezérek is tanusítók lesznek, mert tizezer magyar jelent meg Buda alatt; ők méltók ennél-fogva, hogy felséged által megvigasztaltassanak.¹⁵⁴⁾

A remény, melyet Eszterházy Budának visszaszerzéséhez kapcsolt, részben csakugyan teljesedésbe ment még a jelen hadviselés alatt. A diadal után nyomban, Strattmann felhívására tanácskozmány tartatott: kell-e még az őszszel tovább terjeszteni a hadjáratot, és ha igen, mily irányban? Találkoztak, kiknek az volt véleményök, hogy a fáradt katonának nyugodalmat kell engedni, hogy a hézagokat ki kell pótolni: ha ez megtörténendett, akkor bőségesen lesz idő és alkalom új hadjáratról gondoskodni. De a többség azon elvből indulva ki, hogy melegeben kell pörölyözni a vasat, a nagyvezírt ugyan most sem remélé ütközetre bírhatni, de még is rendében látá, utána indulni, s majdan kétfelé osztván a sereget, Szegedre és Pécsre törni, es ezeknek elfoglalása után, ide át Szigetet, Kanizsát és Székesfehérvárt, amott Egervárát körül-fogni.¹⁵⁵⁾ Ehezképest felszedetvén a tábor, september 6-án a Duna mentében Érdig haladt a sereg, másnap Ercsiig; innen Pentelén és Földváron át csak september 20-án érkeztek Tolnára a hadak, mert az előttök a Drávához hömpölygött törökök és tatárok mindent felemésztettek, s a szükséges takarmányra csak a dunai szigeteken vagy épen messze földön lehetett nagy erő- es időpazarlással szert tenni. Midőn a herczeg már túl volna a Sárvizen, melynek mindkét hidját épségben találta, mert felgyújtásukról megfélekedezett a nem annyira hátráló mint futamodó ellenség, hírül hozták a kémek, hogy a nagyvezír ideiglenesen ugyan Dárdánál mégallapodott, de csak a végett, miszerint készületeit a folyamon átkeléshez némi szabatossággal tehesse meg; s hogy jelenleg már a Drávának tulsó partján Nándorfehérvár felé leszen útban. Ekkor már nem volt ok,

154) *Opiniones et Literae Pauli Eszterházy.*

155) *Wagner, I. 725.*

késni a sereg felosztásával. Lajos badeni örgróf négy gyalog és nyolcz lovas ezred élére állítatott, melyekhez még Batthyány és Eszterházy huszáraik csatoltattak; s a horvátországi hadosztályhoz, mely Schultznak csak imént bekövetkezett halálával Scherffenberg vezérletére bízott, parancs ment, jőne által Verőczénél a Dráva innenső partjára, s támogatná működése közben a Pécs ellen indulandó hadakat.

Az örgróf szeptember 23-án Simontornya elébe érkezett, melynek bevételével megnyitotta hadviselését. A deréksereg Károly herczeggel Tolnánál vert hajóhidon szeptember 25. és 26-án átkelt a Dunának bal partjára s Bogyiszlónál tábornok járt. A szövetséges hadak haza kívánczok, s két nappal később csakugyan lejött Bécsből a parancs, hogy kívánságukhoz kell alkalmazkodni. Szeptember 29-én a szászok távoztak, 30-án a brandenburgiak, october 1-én a bajorok, de az utóbbiak nem hazájokba térés végett, hanem oly czélzattal, hogy az ország éjszaknyugoti megyéiben teleljenek. A herczeg még néhány napig Kalocsán maradt, — melynek érsekei százhatvan év óta messze földön barangoltak, s honnan most de la Verne tábornok tízezer emberrel ment a Tiszához Szeged vívására. A lothringenivel maradt ezredek, midőn ez october 13-án Budán át, Bécsbe menne, az örökös tartományokban számukra kimutatott téli szállásaikra indultak.

Simontornyáról, a fogoly őrséget magával hajtva, october 9-én Barcsra a Drávához érkezett az örgróf. A horvátországi hadosztály még mindig a folyamnak tulsó partján időzött. Az árviz elszaggatta a hidat, és Scherffenberg hadai most nagylassan hajókban szállítottak át. October 15-én a Dráva mentében, melyen a szükséges vívó műszerek s az eleség nagyobb része Karántországból usztak alá, megindult az egyesült sereg és 16-án este Pécs elébe érkezett. Közeledésének hírére a török parancsnok felgyújtotta a várost, mely csak árokkal és egyszerű kőfallal lévén körülfogva, most úgy

nem lett volna képes ellenállani, mint nem hűsz s néhány évvel korábban Zríminek és Hohenlohenak, — s a sziklán épített várba vonult vissza. Lajos örgróf eloltatván a tüzet, a városba takarított szüleségnek nagyobb részét megmentette, s más nap megnyitván a viárcokat a vár ellen, s öt napig törvén a tornyokkal erősített ketős kőfalat, 22-én ostromhoz készült, midőn az ivó víznek szüke miatt tiszteli ellen fellázadt őrség magát kegyelemre megadta. Kétezer fegyveres hadi fogolylyá lett; a parancsnok s a vár lobogója Bécsbe küldettek.

Pécsnek keresztyén őrséggel ellátása után, — parancsnokul Thüngen tábornok választatott — october 24-én Siklós alá jöttek a hadak. Az erősség hat napi vívás után megadta magát és Vecchi tábornok gondjaira bízott. Siklósról Dárdára indult az örgróf; fáradtsága felesleges volt. A hídfőt üresen de egyszersmind szétrombolva találta; a mocsáron átvezető hid szintén fel volt bomlasztva, a hajóhid Eszékre szállítva. Amannak gyökeres kiirtása után november 1-én vissza Pécsre indult az örgróf, mert a beállott kemény időjárás gátul szolgált a hadviselés külebb terjesztésének. A hadak már útban voltak téli szállásaik felé, midőn november 12-én Kaposvárt három napi vívás után bevették, s ezáltal Szigetvárt talán még nagyobb mértékben mint Pécs elfoglalása által, fenyegették. ¹⁵⁶⁾

De la Verne, s alatta Veterani, mint a lovasság, Wallis mint a gyalogság alvezérei, october 5-én Szegedet körülfozták, s a várost még az nap bevették. A várat nem sikerült egy rohammal elfoglalni, s a vívás lassan haladt elő, kivált a löszerek szüke miatt. Egy ágyugolyó de la Verne életének véget vetett, a parancsnokság ideiglenesen Wallisra szállott. Most tanácskozmányt tartottak a tábornokok: ha

156) Wagner, hist. Leop. I. 727. Röder, I. 233 s kk. II. Ligne, Mémoires sur les campagnes du prince Louis de Baden telvék hibás adatokkal.

kell-e a vívást folytatni, vagy abbahagyni. A vélemények szétágaztak; Wallis, Caraffától, mint a hadosztály főnökétől, ki inént Bécsben s most Szolnokon volt elfoglalva, egyenes parancsot kért ez ügyben. S íme Barkóczy huszárai hírért hozzák, hogy Zenta körül tizenkét ezer török s tatár együvé gyülekezett. Wallis a gyalogsággal és két ezer lovassal folytatta a vívást, Veterani pedig Barkóczynak társaságában négyezer lóval october 19-én este a zentaiak ellen indult, kiket más nap reggel táborukban megtámadott s könnyű szerrel elszélesített. Emberei zsákmány után voltak indulandók, midőn jobbról nagy porfellel emelkedett. A nagyvezír Szolimán basa volt az érkező, tizenhat ezer válogatott lovast és jancsárt, s húsz ágyut hozva magával. Veterani, látván, hogy megveretése esetében a roppant rónaságon nincs menekvése, egy pillanatil sem késett, egyik ezredének élén hadait az ellenségre vezetni. Midőn már csak három, négy lépésnyi távolságra volt tőle, tüzet adatott. Az ellenség hátrált, Veterani utána rohant. Ekkor észreveszi, hogy a nagyvezír őt színlelt futás által gyalogjai és ágyúi elébe vonta. Megáll és összeszedi magát. S kiállván az ágyuk és puskák tüzét, oly szerencsével rohan az ellenségre, hogy ágyúit elnyeri, jancsárait megfutamatlja. Ekkor a lovasság ellen indult és szétgázolja azonképen. A merész hadi tett után kinyugodta magát a kisdud sereg, s más nap négy ezer lóval, számos mulával, zászlóval és húsz ágyúval, mint megannyi diadaljellel, vissza, Szegedre, érkezett. E látmányra az őrség késznek nyilatkozott a vár általadására: hatszáz török bántás nélkül költözködött ki belőle.¹⁵⁷⁾ A diadalmas hadak a Tisza mindkét partján, Veterani ezredei ismét Mármarosban fogtak téli szállást.

Horvátországban is egy pár apróbb helylyel növekedett

---

157) Veterani's Feldzüge, 29 l. Wagner, hist. Leop. az id h. Röder, I. 236. l.

Leopold birodalma, ¹⁵⁸⁾ s a császár szövetségesei közül Velence Dalmátországban Zenghet, Moreában Navarint és Napoli di Romaniát nyerte el a töröktől; de a lengyelek ez úttal sem tüntették magokat ki Moldvában.

XVIII.

A zentai csata után egyelőre Péterváradján állapotott meg a nagyvezír. October 25-én küldöttség érkezett tőle Veteranihoz, mely Ibrahim-Sátán példájára, Szolimán nevében békét indítványozzon. Szegedről Szolnokra Caraffához mentek a küldöttek, tőle kíséretet kérők, hogy Bécsbe mehessenek, Hermann badeni örgróffal, mint a hadi tanács elnökével, a békéről alkudozandók. Az alkudozás csak ürügy, — válaszolá amaz — szándéktok bizalmatlanságot idézni elő egymás iránt a szövetségesek között, s a keresztyén hadak tettejét lelohasztani a béke emlegetésével. S midőn Mehmed aga a küldöttek főnöke, esküdöznék, hogy nekik komoly szándékuk, békét kötni, ha lehetséges: Caraffa úgy vélekedett, miszerint becsületes szándékuk tanusítására mindenek előtt Tököli fejét kellene beküldeniök. Az aga oda nyilatkozott, hogy talán rövid idő múlva magával hozandhatja a kívánt ajándékot, ha általa a béke ösvényét egyengetheti; s a császári tábornagy kész volt, míg a küldöttség felkísérésére Bécsből felhatalmazást fogott nyerni, egyelőre az örgróffhoz intézett levelet indi-

---

158) Spangár, Magyar Krón. 46. l. „Horvátországban Tigrért, Jolant, Czechinart, Klaviczet, Orakovist és Khorrádot megveszik. A török Veroviczát vissza akarván venni, Makár nevű horvát vitéztől megveretik.“

tani útnak. ¹⁵⁹⁾ Midőn a ti követeitek annak idején a fényes portához érkeztek, — így hangzott a levél — ott a béke megújításán fáradoztak, szeretetet és barátságot ajánlottak: akkor csakugyan volt egynéhány a közügyek kezelői között, kik az indítványt elleneztek, a békét elvetették és zavart idéztek elő. De ők érdemlett büntetésöket vették. S miután a jelen évben, én, a ki barátotok vagyok, bizattam meg az Isten rabszolgáinak kormányával, tekintetbe vevén korábbi kérelmeteket és békehajlamotokat, úgy vélekedtem, hogy a Mindenható segédével tisztességes szerződésre léphetnénk egymással. Ezért utaztam Nándorfehérvárra. Útközben megértettem, hogy ama békeindítványtok elvetése miatt Budának vívásához fogtatok, s megértettem a löporraktár felgyujtása miatt származott szerencsétlenséget. Isten úgy akarta. Isten az öszves világ felett parancsol, övé minden, tőle függ minden. Mostanság e levelet azért irtuk hozzád, hogy béke által, mire hajlandók voltatok, meg helyre jöjjön mindkét birodalom. Válaszszatok e végre alkalmas helyet, tetszéstökre; küldjétek biztosaitokat: hadd vegye kezdetét az alkudozás. Ha pedig szemet hunyva a jövőendő előtt, elvetitek a békét, akkor nyilvánulni fog Isten igazsága, s büntetést fogtok venni. A mi eddig történt, az megtörtént; úgy akarta az isteni gondviselés. De illik, hogy ezentúl ne károsítsák egymást mindkét birodalom alattvalói, hogy mindkét uralkodó becsületére váló békével ajándékozzuk meg őket. Gondoljátok meg a mit irtam, és adjatok gyorsan választ: legyen az bárminő. ¹⁶⁰⁾

159) Vico, De rebus gestis Caraphaei, 133. l.

160) Feigius, Adlerschwung, 250. l. Rödernél hibásan áll: „gegeben im Lager von Grosswardein“ e helyett: „Peterwardein“, s hibásan hogy az év vége felé iratott a levél, mert Veteraninál olvassuk, hogy azt már october 24. vagy 25-én hozták Szegedre; Caraffának életirója pedig úgy tudja, hogy a küldöttség october 31-én hozta a levelet Szolnokra.

Vagy Caraffa késett a levél felküldésével, — mi nem lehetetlen, mert ellensége volt a badeninek — vagy pedig Bécsben sokáig folyt a tanakodás, mit kellessék irni; mert a ^{1687.]} hadi tanács elnöke csak 1687-ki januárius 17-én válaszolt ily értelemben: Leveledből láttuk, hogy alkudozásba akartok ereszkedni a béke helyreállítása végett, melynek tinnen vallomástok szerint is, ti voltatok szegői. De csalatkoztatok, ha véltitek, hogy néhány vétkesnek büntetése által már elég van téve a békeszegésért, s hogy a további vérontásért mi leszünk felelősök, ha késünk az indítványhoz állani. Az én császáromnak semmi köze magánszemélyekhez, hivatalnokokhoz, miniszterekhez, hanem egyedül és közvetlenül a portához. A magyar lázadás tüzét a porta szította; béke idején a porta rablott meg bennünket; háborúban népeinket a porta öldöste; a porta kényszerített bennünket, hogy oltalmi szövetségre lépjünk a lengyel királylyal és Velenczével. A szultán néhány tanácsosának halála által még távolról sincsen törlesztve az adósság; még nincsen elégtétel nyujtva császárom szentelt felségének sértéséért, ki teljes kárpótlást követel, biztosítást a jövődre nézve, s a szövetségesek kielégítését. Így hozza ezt magával az igazság Isten és emberek előtt. Való, senki sem kíméli inkább jobbágyainak vérét, mint az én győzhetetlen császárom; ő békét ohajt, de méltányos és biztos békét, és nemcsak önmagának, hanem szövetségeseinek számára is. Ha ilyenén alkupontokat lesztek indítványozók, akkor nem fogja magától elutasítani az értekezletet; de ha máskép cselekesztek, akkor lehetetlen hinnünk, hogy komoly szándéktok van békét kötni. A tettetés sokszor nagyobb kárba ejtette a hiszélékenyt, mint a fegyveres erő. A lázadók vészes főnökét még mindig kebletekben ápoljátok, és mégis békéről tesztek szót. Adtatok-e szabatos választ tavali nyilatkozásainkra? S véltitek, hogy amugy minden előkészület, minden előzmény nélkül hozzá foghatni az értekezlethez?

Császárom előtt tudva van, hogy neked személyed szerint nem volt részed a békebontásban; e miatt becsül is, remélvén, hogy Isten felvilágosításával, rövid idő múlva tisztességes bébepontokat fogsz felajánlani, tudnillik az elrablott tartományok visszaadását és szövetségeseink kielégítését, miszerint Isten haragját még továbbá is magatok ellen ne lázításatok s a vesztetekre szövetkezett hatalmasságok számát ne szaporítsátok.

A nagyvezír februárius 25-én Nándorfehérvártt téli szállásán kelt újabb levélben őszinte békehajlamát újra erősítette. Szövetséges társaitok kielégítését, a kárpótlást s az elfoglalt helyek visszaadását mi illeti, — mondja a levél — Érsekújvár volt az utolsó hely, melyet hatalmunkba ejtettünk; ti azt visszafoglaltátok, s kezetekben van jelenleg is. A gonosz emberek által bűneink miatt keletkezett kárra nézve az a megjegyzésem, hogy kárt mi is szenvedtünk, azonképen mint ti: szerzői adjanak számot Istennek az utolsó ítélet napján. Szövetséges társaitok előbb békében éltek velünk, barátainknak címezve magokat; ők békeszegők voltak irányunkban: elégtételt mi követelhetnénk tőlök, nem ők mitőlünk. Minde mellett őket is befoglalhatni a szerződésbe; minthogy azonban bajos dolog irásban és a távolból űzni-fűzni az ilyeseket: azért régi jó szokás szerint választassanak teljhatalmu köveitek, kik a felek nevében szabott helyen megkössék a békét. A magyar ügyet mi illeti, szintén mód és alkalom leszen azt rendbeszedhetni, ha a békeértekezlet határnapja és főpontjai meg fogtak állapítatni. — Az aga, ki e levelet továbbszállítás végett Caraffának általadta, egyszersmind élő szóval kinyilatkoztatá, hogy a nagyvezír kész Tökölit kiadni, s hogy őt e célból már maga elébe Nándorfehérvárra idézte, hol minden pillanatban nyakoncsípheti. Szolimán basa látván, hogy nemcsak a tábornagy, hanem a császár hadi tanácsának elnöke is ily rendkívüli értéket tulajdonít Tököli személyének, reményt

táplált, úgy látszik, hogy a portának annyi bajt szerzett hűbéres odavetése által, jobb napok felvirradásaiglan megakaszthatja a keresztyén fegyverek diadalmas előhaladását. Innen élő szóval tett második indítványa, mely szerint a két birodalomnak csere általi kikerekítésére szorítkoznék a békemű. Törökország kiadná Egert, de Szolnokot és Szegedet visszakapná helyette; kiadná Székesfehérvárt, Siklósért és Pécsért cserében. — Caraffa magánál marasztotta az agát, a válasz leérkezéseiglen; de a bécsi cabinet még idején észrevette mind saját hibás lépését mind a cselművet, melyhez annak következésében nyulandó volt a porta, s Hermann örgróf április 23-án semmit sem akart tudni a békeértekezletről, melynek indítványozásában csak fogást látott a nagyvezír részéről; s Caraffának meghagyta, nyilatkoztatná ki élő szóval az aga előtt, „hogy ő, Caraffa, a felajánlott Tökölit csak önmagától és önmagának kérte ajándékol, a császári királyi felség keveset vagy épen semmit sem gondol az emberrel.“ 161)

S ezzel megakadt a levelezés. A porta egész erővel folytatta a különben sem félbeszakasztott hadi készüléteket, új hadi adót vetvén öszves birodalmára. A nagyvezír pedig Nándorfehérvárt kivált a jaucsárok és szpahiak testületeinek újjászervezéséről gondoskodott.

---

161) Vico, az id. h. Röder, II. 6. s kk. II.

XIX.

Munkács, terjedelmes lápok és rengeteg erdők között, a tizenhetedik században hosszan elnyúló kőfalóval és mély csatornával volt körülvéve. A palánk közepette — délnyugotra a várostól — meredek hegyen hatalmas kastély emelkedett, sziklákba vésett árokkal. A kastély három erőd-ből állott, melyek árkokkal voltak egymástól különválasztva, de azonegy fal által bekerítve. Mindháromba csak egy kapu, s ehhez keskeny szirtek közt kígyózdó ösvény vezetett. A közvélemény bevehetlennek tartotta, s ez okon Zríni Ilona inkább Munkácsba zárkozott, mintsem hogy férjét ezentúl is örökös barangolásában követve, ezáltal első urától maradt gyermekeinek életét veszélyeztesse. ¹⁶²⁾ Várnagyul Radics Endre adatott melléje, tanácsosul Absolon Dániel, Tökölinek, mint láttuk, első ifjúságától fogva meghittje.

Caprara öt hónapig folytatott vívás után még csak a palánkot sem tudta bevenni, ha bár tűzgömbjei által némi kárt tett a felső erődökben: egy alkalommal Ilona lábainál pattant el a vézszel fenyegető golyó. Caprara távozása után Caraffa ostromzárt léptetett a vívás helyébe; négyszegű gátot

162) „On le (François Rákóczi) trainait partout à la suite de son beau-père — írja a „Histoire des revolutions de Hongrie“ második kötetének szerzője, úgy látszik maga Rákóczi Ferencz — on l'exposait sans aucune nécessité à toutes les injures de l'air, et on le laissait souvent manquer du nécessaire même.“ A mi következik, — hogy Tököli tanácsosai szerették volna láb alól mozdítani az ifju fejedelmet, mert a Rákócziház örökösében urok nagyságának egyik gátját látták, — azt mendemondának tartjuk; ellenben az nem látszik valószínűség nélkül lenni, mit a szerző folytatólag mond: hogy Tököli nem volt idegen, a kilencz éves gyermeket túszul adni a portának, de hogy az anyai sziv nem tudott megválni fiától, s Ferencz Munkács várában maradt, midőn Tököli a püspökii táborba indult.

és széles árkot vonván táborá körül, melyben Terzi ezredes ezerötszáz emberrel a kétezer főre becsült őrség minden mozdulatait ellenőrizze, s azt a külső világgali minden közlekedéstől elrekesztvén, megadásra kényszerítse. De Munkács már egy évnél tovább ellenállott, s mi több, az őrség módot talált Tökölivel és a portával közlekedetni, mert a szultán kezéhez levél érkezett, melyben „a Munkács várába zárkozott urak és nemesek, lovasok és gyalogok“ a várat és úrnéját és a Rákóczi-gyermekeket és az általuk képviselt s oltalmazott magyar szabadságot további pártfogásába ajánlottak; és Zríni Ilonához török küldöttek érkeztek, kik őt a padisah nevében mind magasztaló beszéddel dicsőítvén, mind arannyal himzett selyem köntösökkel feldíszítvén, további ellenállásra buzdítsák. ¹⁶³⁾

Ezen ernyedetlen ellenállás, s az időről időre mutatkozó nyomok, hogy az őrség lépéseket tesz, talán nem épen sikertelen lépéseket a künmaradt felekezetteli érintkezésre, Caraffát elbőszítették. Tököli harmadik nővére, Mária — az első, Katalin, mint felebb láttuk, neje volt Eszterházy Ferencznek, a második, Eva, a nádornak volt neje — Nádasdy Istvánnal lépett házasságra. Férjével látogatáson volt Ilona sógornéjánál, midőn Munkács körülkerítetett, s férje meghalván az ostromzár közben, Terzitől útlevelet kért magának az özvegy, hogy távozhassek. Kapta és távozott. S ím, híre szárnyall, hogy Nádasdy özvegye Kassán párthiveket ügyekszik szerezni fivérének. A parancsnok két markotányosnét fogat el, kikről mondatott, hogy Nádasdynének eszközül szolgáltak, ¹⁶⁴⁾ s kik, úgy látszik, vallomást tettek, hogy ők a munkácsi őrség meghagyásából török és tatár segéd érkezésével biztatták mind Kassán mind Eperjesen Tökölinek egykori híveit. ¹⁶⁵⁾ E pillanattól fogva Caraffa mindenütt összeesküvést látott maga ellen, a

163) Vico, az id. h. 188. s kk. II.

164) Histoire des revol. Hongrie, I. k. 349.

165) Vico, ugyanott.

császár ellen. Felfedeztem egy messze terjedő összeesküvést — írta a császárnak — melyből ha felséged nagyszerű diadalai nem szívják ki az életerőt, mely ha most nem jó nyilvánosságra, alapjában rendítette volna meg az állodalmat. Innen származik Tököli göggye, hadi ereje annyi éveken át e napig. S ez nem új összeesküvés, hanem régi, még felséged atya idejében keletkezett, mindig több-több, mindig új-új fejekkel felmerülő hydra. Áll pedig sereg számra menő tagokból, közülök mások pénzzel, mások tanácssal, mások tekintélyvel, mások más-más szolgálatokkal mozdítják a merényletet elő. Vannak, kik kívülről szítják a tüzet, de ezt mindnyájánál inkább szítja, ithonn: a büntetlenség. Én könyveket írhatnék együvé azon dolgokról, melyeket felfedeztem, de veszedelmes volna papirosra bíznom a nyomozás eddigi eredményeit; elég annyit mondanom: hogy felséged szentséges élete ellen törekeshnek; hogy szándékuk felséged valamennyi országait és tartományait tönkre tenni; hogy még a keresztyén nevet is ki akarják irtani. Követeli tehát maga a keresztyénség, követeli a birodalom üdve, hogy a gonoszok lakoljanak elvégre, s hogy legyen, ki azon buzgalommal működjék ellenök, melylyel felséged és Isten ellen működnek ök. Felséged szelídsége — bocsánatot kérek — ártalmasabb a kegyetlenségnél: mert kegyelmezvén a gonoszoknak, veszedelembre ejti a jókat. Nehány év lefolyása alatt öt ízben nyertek bocsánatot a lázadók: Rabattától a bányavárosokban, Dünevaldtól Lőcsén, a lothringeni hercegtől Pozsonyban, Schultztól Eperjesen, Caprarától Kassán; büntetést senki sem szenvedett, sőt felséged túlságos kegyelmességéből sokan még földekkkel és tisztekkel is jutalmaztattak meg. És hívebbekké még sem lettek, mert örök nyavalyája ezen országnak, hogy mindig pártosoktól hemzseg; hiszen találkoztak, kik még István a szent király ellen is ütöttek pártot. S íme most alkalom nyílik, örök időre irtani ki Magyarországból a pártoskodást,

mind magának a magyar földnek mind az örökös tartományoknak maradandó javára. A hadi szerencse jelenleg kedvez felségednek; a lázadókat arról vádolja a világ, hogy majdnem végveszélybe ejtették a keresztyénséget: s e szerint nemcsak igazságosnak fog látszani a büntetés, hanem helyeseltetni is fog, fennen és általánosan. A birságok, az elkobzások öregbítőek lesznek a közkinestárt, miszerint ez képes legyen azok ellen vinni, azokra torolni vissza a háborút, kik annak szerzői voltak. Félzsabálynak semmi haszna, mert ilyes által barátokat nem szerzünk magunknak, az ellenségtől meg nem menekszünk általa. Miért is nem elég, őket külön valamely városban megbüntetni, hanem büntetni kell őket országszerte; nagyot kicsit kell elrémíteni a hívek és őreik biztosítására. Nagyvárad, Eger, Munkács folyvást veszedelemmel fenyegetnek bennünket, készek mindig és mindenki ellen a lázadók befogadására, ápolására. Kell tehát, hogy az országnak több pontjain egyszerre s minél erélyesebben folyjon az eljárás, más-különből találkozni fognak, kik mondók lesznek, hogy ők kénytelenek voltak Tökölihez állani, mert hijába néztek a császári hadak elébe, kik őket megvédjék. Én gyűlöletes dolgokat mondok, felséges uram, méltóztassék tehát valamely magasállású férfiút, kit hűsége épen úgy ajánl mint törvénytudománya, méltóztassék vagy Kinskit vagy Strattmannt bírótársul leküldeni hozzám. Tudom, hogy a legnagyobb veszedelemnek teszem ki magamat, de kész vagyok mindennek elszenvedésére a császárért, a közjóért.

Kinski és Strattmann ovakodtak ahhoz társul szegődni, kiről földije és magasztalója, Vico mondá: „hogy felségsértési ügyekben a gyanút bebizonyított bűnténynek vette“, de megengedték mégis, miszerint Eperjesen törvényt láthasson a bűnösökre, utasításul adatván neki Leopold által: hogy a magyar törvények szerint hozzon ítéletet; hogy a kik tőle, a királytól, bocsánatot nyertek, azokat ne bántsa; hogy vizsgálja meg

lelkismeretesen, valljon vétkeztek-e újból ama megkegyelmezés után, s hogy vétkeességöket saját vallomásaik által ügyekeztek bebizonyítani; szóval, eljárása olyas legyen, minőt a vád súlya követel: egyedül eldöntő bizonyítékok alapján törtenhessék meg az elmarasztás. ¹⁶⁶⁾

Caraffa februárius elején Eperjesre érkezett s a város kapuit elzáratta, az ítélőszéket alakultnak nyilvánította. Saját elnöklete alatt, ezek voltak tagjai: Wallis, gyalogsági ezredes s alelnök. Fischer Mihály a kassai kamara igazgatója. Pelsőezi György királyi ügyigazgató. Szentiványi László fő feladó, mint a hagyomány mondja. Megyeri Gábor sárosmegyei jegyző. Harter Mihály és Medveczki Mátyás eperjesi tanácsosok. Juliani Péter és Friderici Péter eperjesi polgárok. Braheim Vilmos danczkai születésű eperjesi lakos. Görtz Márton az eperjesi őrség parancsnoka. Burghart Mátyás hadbíró. — Hozzá fogtak az eljáráshoz. Februárius 16-án, vasárnap este történtek a város belsejében az első befogatások, s martius 3-án következő ítélet hozatott: „Miatán ő felsége a római császár, magyar- és csehországi király, I. Leopold legykegyelmesebb urunk fegyverei, a mindenható és igazságos Isten által megáldatván és felmagasztaltatván, Magyarország más részein és helyein kívül Eperjes városát is tartozó, törvényes engedelmességre újból visszahozták, a mondott város, bőséges kegyelmet nyervén s az általános amnestiában részeltetvén, hittel kötelezte le magát az ő felsége iránti hűségre. Találkoztak mégis, kik gonoszságukban és vakmerőségökben annyira mentek, hogy királyuk iránti hűségöket s a csak imént letett esküt megszegvén, a lázadókhöz, Tökölihez pártoltak, üzeneteket küldvén nekik és üzeneteket vevén tőlök, egymást a párttűés folytatására buzdítván, Tökölinének levelet irván szenvedéseikről, vigasztalást érezvén midőn tőle hírt vettek, hogy férjének jól megyen

166) Vico, ugyanott. Katona, XXXV, 339.

dolga, szerencsét kívánván neki s igérvén, hogy örömet kezehez adandják a várost, mihelyest a császáriaktól meg fogtak szabadulni. Mire választ adván Tököliné, örömét fejezte ki, hogy az eperjesiek oly buzgó ragaszkodással viseltetnek ura iránt, s intette őket, hogy reméljenek jobb napokat, ha bár most szenvedniök kellene, mert Isten rövid idő múlva segédökre leszen, és segédökre a törökök, kik visszafoglalván a császáriak által birtokolt helyeket, s azokat Tökölinek átadván, módot nyújtok lesznek, hogy meg felegyenesedhessenek az elnyomottak. Kisülvén pedig és szorgalmas vizsgálat után bebizonyítva lévén, hogy mások között és másokon kívül Zimmermann Zsigmond, Rauscher Gáspár, Keczer Endre és Baranyay Ferencz ezen ügybe be voltak keverve; s részint saját vallomásaik részint más tanutételek alapján kivilágolván, hogy többször ismételt esküjüket megszegették, hogy a hűséget, melyre kötelesek voltak, meg nem tartották, hogy urok, királyok felsége ellen iszonyatosan vétkeztek, hogy a felségsértés, lázadás és hűtlenség büntetése estek, hogy a törökök és tatárok segédét támaszát kérték kívánták: mind ezeknél fogva a kiküldött bíróság végzést és ítéletet hozott, miszerint Zimmermann Zsigmond, Rauscher Gáspár, Keczer Endre és Baranyay Ferencz ezen általuk elkövetett büntettek miatt, özves ingó és ingatlan vagyonuk elkobzásán kívül, érdemlett büntetésül és másoknak például, jobb kezeik előleges levágása után a hóhér által lefejeztessenek, testeik felnegyeltessenek, s ezen testrészek Eperjes körül több helytt az országúton kitűzessenek, a fejek pedig a városon kívül a pelen-gérnél egymás mellé szegeztesse. Így kívánván az igazság. — Két nappal később, martius 5-én mindnégyökön végre-hajtatott az ítélet. —

A felső magyarországi városokban, névszerint Kassán s még nagyobb mértékben Eperjesen, melyet a közelebb múlt években kétszer vívtak a leopoldiak, kétségkívül sok volt az

elégedetlen. S ha Károlyi Sándor önnéleltirásában ez évhez olvassuk: „Atyám (László) királyi rendeletet vőn, hogy a kassai főkapitány társaságában a lutheránusok és kalvinisták templomaikat a királyi városokban elfoglalja; mely kegyelmes parancsolatnak engedelmeskedvén, mindjárt új esztendő napja után elindultunk, s először is Eperjesen visszaadtuk egyházaikat a katolikusoknak, az akatholikusoknak a külvárosban jelevén ki helyet vallásuk gyakorlatára, ¹⁶⁷⁾ természetesnek fogjuk találni, hogy kivált az evangélikusok között nagy volt az ingerültség. A tótajku lakosoktól még a mult évben vétetett el a templom s visszaadatott a ferenczeseknek, 1687. januárius 7-én a magyar és német polgárok templomaik is elfoglaltattak. Ekkor Zimmermann Zsigmond, a város egyik tanácsosa s a most újból felfüggesztett lyceum felügyelője, egész buzgósággal azon volt, hogy az evangélikusok haladék nélkül nyithassanak imaházat a külvárosban; s e végre pénzt is gyűjtött hitsorsosai között. E buzgóság élénk gyanút költött fel ellene; találkoztak, kik nemannyira vallási mint politikai czélokra mondták általa gyűjtöttnek a pénzöszerletet. A gyanút növelte azon körülmény, hogy Keczer Endre leányával élt házasságban. Keczer az 1662-diki országgyűlésen egyike volt az evangélikus ügy legbuzgóbb védőinek; 1671-ben a pozsonyi biztosság elébe idéztetett, de elmarasztására nem láttak elégséges okot a bírák; utóbb Tököli meghitt

167) 1686. november 19-én kelt az utasítás Csáky István szepesi és beregi főispán ugy a felső részek és a kassai őrség főkapitánya, Barkóczy Ferencz zempléni, Károlyi László szatmári főispánok, Klobusiczky Ferencz és Putnoki Ferencz királyi táblabírák s magok mellé veendő két szepesi kamratanácsos számára, kik a keletéjszaki országrészben az 1681-diki országgyűlés 25. és 26. tt. cikkelyeit végrehajtsák, — kissé későcskén, a közbenjött politikai mozgalmak miatt. „A szent Erzsébethez címzett kassai főegyházat ügyekezzenek, mint jó katolikusok, a katolikusoknak megtartani.“ Ők, ugy látszik, még az utasítás szerzőinél is katolikusabbak voltak. — A dunánimemi s dunántúli megyékben — Liptónak is ide tudásával — ezek voltak a biztosok: Draskovics Miklós országbíró, Zichy István koronaőr, Szenthe Bálint alnádor, Szapáry Péter alországbíró, Bezeredy István, Szentiványi Pongrácz, Beniczky Tamás és két pozsonyi kamratanácsos. Libri Regii, XVIII.

tanácsosai között találjuk. A közbenjött amnestiák s az alku-pontok, melyek Eperjesnek általadását kísérték, mind életét mind kétszázezer forintra becsült vagyonát biztosították. De e vagyon őt annál veszedelmesebbnek látatta Caraffa szemében, ki a népszerű férfi befolyását kivált e vagyontól származtatta. S ezen befolyása és politikai multja vitték őt a vérpadra, úgy látszik: a vád, hogy Tököli felekezetével folyvást érintkezésben, hogy névszerint a munkácsiakkal levelezésben állott volna, nem bizonyítatott be ellene, ¹⁶⁸⁾ valamint veje Zimmermann ellen sem. Rauscher kereskedelmi társa volt Zimmermannak, s Tököli urasága idejében az őrség pénztárnoka; Baranyay Ferencz, mint városi tanácsos s mint a lyceum egyik felügyelője, buzgóságát az evangélikus ügy iránt bő mértékben tüntette ki, sőt ellenszenvét is a másvallásnak iránt, mert az ő felhívására rombolta le a tömeg 1682-ben a császáriak távozása után a ferenczesek kolostorát. Az ő fejeikre is valószínűleg a mult évek eseményeiért szállott le a csapás. Pedig Leopold, mint felebb láttuk, világosan kikötötte, hogy az amnestia által eltörlesztett tettekért vizsgálat alá senki se vonassék, s hogy a magyar törvények szerint történjék a birói eljárás. Caraffa nemcsak a magyar törvényekhez nem alkalmazkodott, hanem

---

168) Így vélekedett már az egykoru Rink (Leben Leopold's, I. 199): „Graf Caraffa hat sich bei einigen, durch die Grausamkeit, so er in Ungarn ausgeübt, und durch die Conspirationen, so er erdacht, beliebt gemacht;“ így még Caraffa életírója is Vico (gondolom, azonegy a nagynevű törvénytudóssal Giovanni Battista Vicoval): „in majestatis rebus suspiciones habere pro crimine;“ s így majdnem valamennyi író, ki e tárgyat érintette Starhemberg Guido legújabb biographusáig (Das Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Guido Starhemberg, von Alfred Arneht, Hofconcipist im Ministerium des kaiserlichen Hauses und der auswärtigen Angelegenheiten, Wien 1853): „So rühmlich diese Standhaftigkeit des Wiener Hofes den Türken gegenüber erscheint, so sehr ist es zu bedauern, dass der Glanz der erfochtenen Siege durch die Grausamkeit befleckt wurde, mit welcher der unmenschliche Antonio Caraffa zu Eperies gegen die angeblichen Theilnehmer einer kaum wirklich bestandenen Verschwörung verfuhr.“

általában semmiféle törvényhez sem. ¹⁶⁹⁾ Miért is Wallis martius 20-án leköszönt tisztéről, s Fischer, kamarai igazgató, miután Guth Zsigmond városi tanácsost a vádlottak számából szerencsés volt kiragadni, vissza, Kassára sietett.

Wallis távozása után két nappal — martius 22-én — Keczer Gábor, Endrének fia; Sárosy Márton, Endrének veje s fia Tököli egyik tisztének, ki a munkácsi várba menekült; Fleischhaecker György, 1685-ben, midőn Schultz Eperjest másod ízben vívná, városi bíró; Medveczki Sámuel és Schönleben György, ugyan akkor városi tanácsosok — lenyakaztattak. — Feldmeyer Simon, Eperjes második vívása alkalmával az őrség parancsnoka, 1686-ban Buda alatt Petneházival a leopoldiak szolgálatában, öngyilkosság által került ki az elmarasztást; Feja György, Tököli urasága idejében kassai bíró, most vád alatt, hogy a munkácsiakkal leveleket váltott volna, a zsarpadon szenvedett kínszások következtében meghalt, mielőtt elítélték.

Május 9-én lenyakaztattak: Székely Endre, mint ki Eperjes második vívásakor Tökölitől levelet csempészett be a városba; és Veber Dániel; — lenyakaztattak, miután előbb jobb kezeik fejsze alá jöttek, s lenyakaztatásuk után felnégyeltettek: Bezzegh György, Tököli tanácsosa, 1685-ben, midőn Kassa Caprara előtt kaput tárna, az alkupontokhoz képest életben maradt, most elmarasztatott, mint a munkácsi őrséggel czimboráskodó; Radvánszky György, Zólyom megyének egyik dynastája, arról vádolva, hogy a munkácsiaknak pénzt küldött volna; Veber Fridrik, Dánielnek testvére, Eperjes kétszeres vívásakor városi tanácsos és jegyző, vádolva, hogy testvérével egyetemben Munkácsból jött és Munkácsba ment leveleket olva-

---

169) „Certe D. Gabriel Megyeri — írja az egykoru Rezik János, lyceumi tanár Eperjesen — a legatus e comitatu Sárosiensis ad proxima anni 1687 Posoniensia Comitata, qui unus erat e iudicibus, linguas suffragiaque iudicum ligata fuisse, et omnia ex mente et voluntate generalis acta, propalavit.“

sott volna; Palásthy Gábor, nyitrai nemes, előbb egyike a mindig harcra kész bujdosóknak, utóbb ősi fészkében gazda, elmarasztva a zsarpadon tett vallomásának alapján, hogy Radvánszkytól épen 1687. új esztendő napján pénzt vitt volna a munkácsi várba. — Kovács György, kassai mészáros, állítólag Fejának levélhordója, s e miatt fejvesztésre ítélve, rekesztette be a harmadik nap véres művét. ¹⁷⁰⁾

170) Vico, ki Caraffa papirosainak alapján dolgozott, a kassaiak és eperjesiek bűnét ezekben foglalja együvé: „Tököliae litteras interceptit, quibus cognovit Eperiesinos cum Munkacsensibus in rempublicam conjurasse. Etenim anno belli tertio (1685) Eperie caesari dedita, quum adhuc Cassovia in Tökölíi partibus staret, Eperiesinorum cum Cassoviensibus conspiratio perdurabat . . . Postquam vero Cassovia a Germanis recepta est, Eperiesini spes suas ad Munkacsenses converterant . . . Anno superiore (1686) quidam Munkacsiensis Eperiem nunciatum venit: Tökölíum incolumem, et validissimum ei Turcarum et Tartarorum auxilium in proximum annum decretum, iisque copiis eos vindicatorum esse in libertatem . . . Ad quod nuncium Eperiesinorum animi erecti sunt. Mox ab aula Tökölíae homines, tamquam S. Jobum iter facerent, Varadinum ad Tökölíum mittuntur; inde Munkacsium repetunt. Post haec litteris per sigla scriptis, ad Tökölíi adventum tumultus faciendi ratio constituitur, in quo germanicum urbis praesidium internecent, eique urbem prodant.“ Nincsen nyoma, hogy Tökölíinének felebb említett levele, vagy a titkos jelekkel irt utóbbi a vádlottaknak előmutatattott volna. De szó van írott üzenetekről, melyeket egy Kassáról Eperjesre költözködött Ujhelyi Erzsók nevű markotányosné Munkácsról hozott volna. Ezek sem mutattak elő, — úgy látszik, — itélelhozás alkalmával; de a vád azt és annyit ügyekezett felállítani: hogy amaz írott üzeneteket Ujhelyi Erzsók Veber Fridrikkel, ez pedig Zimmermannal, Rauscherrel sat. közölte volna. Hogy holmi üzenetek történtek, az valószínű; az egykoru Rezik János írja, miszerint Keczer Endre még templomba se járt, máskülönben oly valamit sughatna neki akármily jöttment ember, mi őt gyanussá tehetné: ez arra mutat, hogy a közvélemény hitelt adott az üzenetváltás tényének, de mutat arra is, hogy Keczer ovakodott ilyesekbe elegyedni. Azok után, mik eddig e tárgyban közzétették, úgy találja a történeti nyomozó, hogy Caraffa vagy az amnestia által eltörlesztett tettekért, vagy bizonytalan és ingatag vád alapján követte el a vérontást. Egyes vádlottnak mást mondó egyes vallomására azért nem hivatkozhatni, mert az eperjesi judicium delegatum tudnivalóképen a torturát alkalmazta; hogy a tortura által vagy a torturátólí félelem által nyert vallomásoknak nem adhat hitelt a történészet, világos, nem adhat ez alkalommal annyival is inkább, mivel Munkács bukása után a Leopold szolgálatába állott várnagyok ismételve erősítették, hogy sem ők, sem Tökölíné nem irták a felebb említett leveleket az eperjesieknek.

A börtönök mindinkább megteltek foglyokkal, s Caraffa még mindig tovább és tovább terjesztette kutatásait, hogy gyökerestül irthassa ki az árulást, a lázadást. Jánoki Zsigmond és Géczi István, Tökölinek egykoron követei, amaz Bécsben ez Konstantinápolyban, már fogva ültek, fogva Fajgel Péter volt kassai parancsnok, Szunyogh Gáspár, Szirmay Miklós, Keczer Miklós, Menyhárdnak fia, Bertóti Ferencz, Kende Márton. A két utóbbit zsarpaddal fenyegette Caraffa, ha késnek Csáky István és Károlyi László ellen vallomást tenni. Kalmancaizai országbirói ítélőmestertől, szintén fenyegetések által ügyekezett az országbirót, Draskovics Miklóst sujtó vallomásokat kizsarolni. Ekkor már látni lehetett, hogy a tábornok nem akar az evangélikusok eljárásának vizsgálatára szorítkozni; ekkor már általános volt a nézet, hogy birói székéről magán-elleneit is akarja megsemmisíteni a nápolyi; s midőn királyfalvai Róth Jánost tízezer tallérért szabadon bocsátotta, gyanúba jött, hogy az elkobzások által nemannyira a közkinestárnak mint önmagának akart pénzszerzési forrást nyitni. Tisztéhez képest a nádor már korábban felszólalt Caraffa eljárása ellen. S miután Petenada Györgytől épen azt akarták Eperjesen kicsikarni, hogy nemcsak a nádor, az országbiró s a bán, hanem még bádeni Hermann a fő hadi tanács elnöke is kéz alatt Tökölivel tartanak, legfelsőbb parancsolat jött a nyomozások rögtöni megszüntetésére. ¹⁷¹⁾

S azalatt, míg Caraffa ott is akart árulást kisítni, hol nem volt: kevésbe mult, hogy Budát török kézre nem játszák vala egy áruló. Az 1684-diki vívás után Budavár roncsolt kőfalait nyolez, kilenez hónap lefolyása alatt tökéletesen helyreállították a törökök; most már fél éve mult, hogy a keresztényeké volt a vár, s a kőfalakban még mindig csak fával

---

171) Rezik János, *Theatrum publicum lanienae Eperiensis*. A nemzeti muzeum kéziratai között. Vico, az id. h.

voltak tatarozva a hézagok. ¹⁷²⁾ Ez okon Veterani talán nem csalódott, midőn oly vélemben volt, hogy a nagyvezír, ha nem veretik meg általa Szegednél, még a mult novemberben Buda alatt terem s könnyű szerrel meg visszafoglalja a várat; ez okon kivált a székesfehérvári és egri basák még nem tettek le a reményről, a másfél századig virágzott beglerbégység székhelyét, talán némi véletlen által ismét a porta hatalmába ejthetni. Salm gyalog ezrede a budai őrség alkatrészét képezte. Ennek egyik hadnagya, a porosz születésű Fink Konrád, levelet küldött a székesfehérvári basának, melyet ez elolvastván, felszökött örömeiben, s haladék nélkül tanácskozást tartott bégjeivel. A hadnagy késznek ajánkozott, kétezer aranyért török erőt Budába segíteni. Egy keresztyén ifju tolmácsul szolgált a basának, s vallása iránti buzgalmában Beck és Koháry parancsnokok tudomására juttatá a czélzatot. Fink elején tagadta, miről vádoltatott; majd azzal mentegődött, hogy szándéka volt a basát rászedni, mert hiszen nem állott volna módjában kezére játszani az erősséget; végre bocsánatkéréshez folyamodott. Mind híjába. A hadnagyot aprilis 8-án lefejezték s felnégyelték, és a mely ösvényeken Buda alá volt jöendő a basa, azokon póznákra tüzték a holttestrészeket; a levélhordásban eljárt pórt karóra vonták. ¹⁷³⁾

XX.

A német birodalom s a császár ismét háborúba kevertek Franciaországgal, de a háború még nem vett olyas

---

172) Tollius Jac., *Epistolae itiner.* 199. I.

173) Wagner, *hist. Leop.* II. k. 3. I.

fejleményt, hogy ne lehessen a jelen évben is tetemes hadi erőt a porta ellen kiállítani. A nagyvezírrrel mérközendő sereg, a magyar és horvát dandárokon kívül, de a bajor, sváb, felsőrajnai és frank segédhadak idetudásával, hatvanezer főre ment, melyeknek két harmada a lothringeni herczeg, egy harmada a bajor választó fejdelem, illetőleg Lajos badeni örgróf, most már császári tábornagy vezérletére bízott. A várakban és erősségekben tizennégyezer hétszáz ember képezte az őrségeket, szintén a magyar és horvát jutalékokon kívül. Munkácsot s Egert Caraffa vasasai, Terzi osztálya, s magyar könnyű lovasok tartották körülfogva.

A császár Nándorfehérvár visszafoglalását szerette volna hadi erejének czélul kitűzni, de a lothringeni herczeg és a hadi tanács elnöke túlmerésznek tartották a kísérletet, Temesvárral, Váraddal, Egerrel, Székesfehérvárral, Kanizsával és Szigettel hátukban. Tanácsosabbnak vélték egyes csapatok által a Duna és Dráva réveit ellenőriztetni, s a deréksereggel az említett várak egyike alá indulni, — a herczeg Váradot vagy Egert értette, a hadi tanács elnöke, öcscsének Lajosnak nézetéhez képest, Szigetet. A vélemények ezen elágazása miatt egy harmadik terv fogadtatott el, mely szerint a lothringeni herczeg serege a Dunának jobb partján Eszék felé, a választó fejdelem s a badeni örgróf hadaik a Dunának bal partján Pétervárad felé fognának irányoztatni, biztos összeköttetésök alkalmas hidak és hidasok által levén eszközlendő. A tábornokok reményt tápláltak, hogy ezáltal Szolimán basát a Dunán s Dráván túl fogják maraszthatni s őt Egertől azonkép mint a szintén már megszállott vagy megszállandó Szigettől, Kanizsától és Székesfehérvártól távol tarthatni; szabadságukban állván majdan a körülményekhez képest, vagy az említett helyek közül valamelyiket akár külön akár egyesülten vívni, vagy pedig egyesült erővel Eszék s talán Nándorfehérvár ellen is működni. ¹⁷⁴⁾

174) Röder, II. 11—14.

Május második felében Esztergomnál és Szolnoknál együtt kellett volna lenni amott a lothringeni herceg, imitt a bajor választó fejedelem hadainak; de az első, midőn június 2-án Esztergomba érkezett, még csak tizenhat ezer embert talált elő. Caraffa odanyilatkozott levelében, hogy felső Magyarországon, az őrségeken kívül is, tetemes hadi erőt kell hagyni, különben kész a lázadás; s Veterani még csak a hó közepén fog Máramarosból kimozdulhatni. A dolgok ez állásában a herceg egyelőre Budavár erősítésével készült foglalkodni, midőn hírt veszen, hogy nagyszámu török-tatár had Péterváradnál már átkelt a Dunán, Eger felmentésére sietendő. Ujabb hír ezt oda módosította, hogy egy tatár csapatnak csakugyan sikerült pénzt csempészni be Egervárába, de hogy Heister közülök háromszázat levágott s a többiek Pétervárad felé száguldoztak. Mindemellett Károly herceg most nem késett útját a Drávának venni, hogy megelőzvé a nagyvezírt, ki negyvenezer emberrel már kiindult Nándorfehérvárból, az Eszéknél állomásozó, tízezer főre becsült török dandárt elszigetelt állásában megsemmisítse. E végre szükségesnek látszott, hogy Lajos örgróf, ki június közepén néhány ezreddel Pestnél táborozott s innen Szolnokra volt indulandó, vele akár Pentelénél akár Tolmánál egyesüljön. Kivánságát június 16-án Duna-Földvarról megirta az örgrófnak, de ez nem vélte magát jogosítottnak az elébe szabott tervnek, már a hadviselés megnyitásakor, módosítására, s a választó fejdelemben indult Szolnokra. ¹⁷⁵⁾

Június véghetében a nagyvezír Péterváradnál állott, a lothringeni herceg Dárdánál. Lajos örgróf oly véleményben volt, hogy a választó fejedelem serege — eleddig tizenhét ezer ember — egymaga is elégséges a nagyvezírt a Duna tulsó partján marasztani, sőt meg is vívni vele, ha Péterváradnál

¹⁷⁵⁾ Károly lothringeni herceg levele, Rödernél, II. 15. Wagner, II. 6.

már átkelt volna a folyamon, mert úgy tudta, hogy katonái ujczekokból s kóbor népből állanak jobbára. Bécsbe küldött javaslata tehát odament, hogy a herczeg ügyekezze Szigetet elfoglalni, s ha meg fogta venni, öregbítse néhány ezreddel a választó fejdelem hadait Nagyvárad körül táborlására. A herczeggel Dárdánál egyesülnünk s a tiszai részeket katonaság nélkül hagynunk, — írta június 29-én Csongrádból egyik barátjának — veszedelmes dolog fogna lenni, főképp jelenleg, midőn kegyetlen bánásmód által (Caraffát érti) mindenkibe kettős hajlam oltatott lázadásra.¹⁷⁶⁾ De az alsó-tiszai részek annyira voltak elpusztítva, hogy az eleséget Tokajból kellett leosztani, mihez három hét kivántatott, s végre is nem érkezett le annyi, mennyi az emberek és lovak eltartására szükséges volt. Ehhez képest tanácsosnak mutatkozott a Tiszától megválni, és megválni a Pétervár elleni menetel gondolatjától. Július elején már Bajánál táboroztak a választó fejdelem hadai, hol, valamint Mohácsnál, a herczeg a közlekedés és egyesülés eszközlésére hidat építtetett, s melyen ha a választó fejdelem átkél, hogy vele egyesülhessen, mit most sürgetve sürgetett, szándéka volt öszves erővel a Dráván átmenni s a nagyvezír elébe indulni. Lajos örgróf ugyan ellene volt a szándéknak, mert ha sikerülne is az ellenség szemelátára a folyamon általkelni, még mindig szabadságában áll a nagyvezírnek, a Száva megé vonulás által kerülni ki az ütközetet, hová őt aligha követhetik a császáriak, miután visszatértökig Tököli s a váradi basa Munkácsot és Egert valószínűleg fel fognák menteni; ellenben, ha az egyik sereg szemmel tartja a tiszai részek mozgalmait, a másik pedig len a Dunán s Dráván innen fekvő erősségeket valamelyikét vívná: akkor a nagyvezír leszen kénytelen, az ellenség szemelátára ájtőni a folyamon, vagy sorsára bízni az erősséget. A bajor választó fejdelem mindazáltal engedett a herczeg kívánságának, hogy azon esetre,

¹⁷⁶⁾ Röder, II. 19.

ha szerencsétlen fordulatot venne a hadviselés, őt ne tegyék felelőssé érette.

A herczeg még június 24-én kiugrasztotta a dárdai hidfőből a jancsárokat, kik azt némileg helyreállították volt, s felgyújtott malom által tetemesen károsította magát a hidat. Midőn a választó fejdelem üzenetét vette, hogy ám legyen meg az egyesülés, a Dráva partján felfelé Szentmártonig vonult, hol ő és az övéi július 12-én, a választó fejdelem hadai és Veterani négy ezrede 15-én keltek által a folyamon, s másnap megannyian Valpónál egyesültek. A sereg mindössze ötvenhétezer emberből állott, jobb szárnyát a herczeg, balszárnyát a fejdelem hadai képezték. Valpó egyelőre bántatlanul maradt, mert kettős árokkal, erős kőfallal és ötszáz őrral ellen fogott volna állhatni, mit, hogy szándéka van tenni, fekete és veres zászló kitűzésével tanusított; — a sereg egyenesen Eszéknek tartott, a nagyvezír tatár örsei által folyvást körülrajozva. A mint előhaladt, a vezérek soha sem hitték volna, hogy Szolimán basa őket bevárni fogná, és eleve fájlalták, hogy az ütközet s tehát a győzelem ki fog siklani kezeikből. S ime, midőn october 18-án Eszék alá érkeznek, ott találják az öszves török erőt, tizennégyszáz tevével egyetemben, ott találják, s nem nyílt mezőn, az eddigi török szokáshoz képest, hanem európai módra erődített s hetven ágyuval ellátott táborban, a vár oltalma alatt félkörben elnyulva, s jobb szárnyával a Drávára bal szárnyával a Dunára támaszkodva. A lovasságnak része a táborvonalokon kívül várta a keresztyének megérkezését.

Ezeket, szűk levén a tér, s azon felül még eszerjékkal benöve, lehetetlen volt kellő csatarendbe állítani, s a tábornokok a török lovasság visszaszorítása után, puskalövésnyire közeledtek a táborhoz, szemrevétel végett. Hat óra lefolyása után az ellenség tüze Leopoldnak ezernél több fegyveresét, köztök a Pálffyak egyik ifju sarjadékát halomra öldöste, s így e

szemle nélkül is látnivaló volt, hogy miután a császáriak mind a tábor mind a vár ágyuinak ki voltak téve; miután oly sűrű sorokban állottak, miszerint ritka lövés nem talált amugy vaktában is; s miután végre takarmányul csak nád és káka kínálkozott: nincsen mód táborából kizaklatni az ellenséget; s legtanácsosabb, haladék nélkül visszavonulni előle.¹⁷⁷⁾ A hadak azon úton tértek vissza a Dráva megé, melyen jöttek, s a hátrálás — ellentétben a gondatlansággal, mely a nagyvezír állásának minden előleges kipuhatólása nélkül szárazon és vizen barangoltatta a hadakat — oly ovatossággal vétetett eszközzésbe, hogy mindössze ezer ember és négy ágyu vesztesége után július 25-dikén meg Siklósnál volt a sereg.

Azalatt míg a lothringeni herczeg Szentmártonnál a hajóhidat elsüllyesztette s az Eszék elleni működés számára gyűjtött eleséget katonái között elosztatta vagy megsemmisítette: a nagyvezír helyreállítván az eszéki hidat, szintén átkelt a folyamon, és Baranyavárnál a Karasicza megett ütött tábort, melyet, azonképen mint Eszéknél tevé, sánczokkal fogott körül. A szigeti őrséghez adott levelében, mely a császáriak kezébe esett, olvassuk: „hogy Allah meghallgatván az övéinek imádságát, a keresztyén kutyákat megszalasztotta, kik most, a gyalázatot magokról lemosandók, kétségkívül Sziget elébe fognak érkezni; álljon tehát vitézül ellen az őrség, ő, a nagyvezír, segédet hoz nekik ha kell.“ De a lothringeni herczeg más szándékkal volt. Hogy Eger felmentésének elejét vegye, mindenek előtt Veteranit négyezer magyar s német lovassal a Zagyvához küldötte; aztán, féltvén a mohácsi hidat, melynek oltalma csekély számu német gyalogokra és magyar lovasokra volt bizva, oda sietett, és július 31-én a Karasicza

---

177) Hasslingen Tóbiás (cs. főhadi-kvartélymester), Handbuch auf die Feldzüge 1687—1688 in Ungarn, Arnehtnél, 79. l. Röder, II. 22. Boëthius, III. 106.

bal partján, szemben a nagyvezírrrel járt tábor. A két sereghat napig nézte egymást, parányi csipkedésekre szorítkozván az ellenségeskedés. ¹⁷⁸⁾

Augusztus 6-án táborát Mohácsra tette által a herceg, oly remény fejébe, hogy Szolimán basa őt követni fogja; három nap mulva — mert a törökök meg sem mozdultak — eltökélte magát, hogy átkél a Dunán, de előbb még Siklósból és Pécsből ki akarta vonni az őrségeket, s mindkét hely erődítéseit felrepiteni. Siklós felé indultában augusztus 11-dikén Nagyharsányig érkezett, hol a hegynek lejtőségén, homlokzatát a Drávának fordítva, fogott állást. A nagyvezír, saját hadai által elragadtatva, kik a keresztyén sereg ezen újabb mozgalmában futást láttak, odahagyván baranyavári táborát, másodnap már a császáriak nyomában volt, s most átellenben velök állította fel hadait. És békövetkezett az ütközet, mely teljesen megfelelt a Bécsből leküldött legujabb utasításnak, hogy olyasmihhez kell fogni, mi által a diadalmas hadak fénye meg helyreállitassék.

Baranyavártól balra, Nagyharsány, Lapáncsa és Villány között folyt le a csata. A keresztyén tábor párhuzamosan állott a mohács-siklói országúttal, balról a Karasiczára, jobbról a harsányi hegyre támaszkodva. Ereje ötvenezer emberre becsültetett; kisebb felében lovasokból állott, jobb szárnyát

---

178) Augusztus 4-én következő esemény adta magát élő. Dünewald tábornok egy 1686-ban fogságába esett török basával is kísértette magát, kinek a török táborban volt fia a váltságdíj iránt alkudozásban állott a tábornokkal. Végre meg volt az alku. Kétszáz török és kétszáz német vasas az ellenséges táborok közötti téren tisztelkedtek egymásnak, s Dünewald hétezer aranyért s még egyéb drágaságokért szabadon bocsátotta a basát. Marquis Villars tanuja volt a kiváltásnak, mint a keresztyén táborban szolgált önkénytes Öltözetéről rá ismervén egy aga, hogy francia, rácz nyelven ekkép szólott hozzá: „Nemde, te francia vagy? tegnap egyvalaki hozzánk, táborunkba jött, ki szintily himvarrások ruhát viselt, s ki bizonyosan testvéred; jer te is hozzánk; hiszen a francziák féltörökök s a francia király nekünk jó barátunk. Hasslingen, az id. h. V. ö. Mémoires de Villars, I. 117.

a hercegiek, bal szárnyát a választó-fejedelmiek képezték. A török tábor számra valószínűleg felülmulta egyikét ezerrel a keresztyént, melynek homlokzata előtt agyagos levén a terep és bozótaival mozgást s kilátást egyiránt gátló, augusztus 12-én jobbra-kanyarodás által a megütközésre sokkal alkalmasabb siklósi rónára ügyekeztek jutni a vezérek. A harsányi hegy lejtőségén át vezető ösvény, vágányai miatt mélyutat képez. Midőn a lothringeni herceg ezen már átment, s a mozgalom fedezésére veszteg állott és a vágányok által a jobb szárnybeliektől különválasztott balszárny utána indulóban volt, a bozótok megől előbukó szpahik rögtön oly erőlyesen vetették magokat a választó fejdelemre, hogy ennek alig volt ideje hadait csatarendbe állítani. A roham elvégre mégis visszaveretett, és Lajos örgróf a Karasiczán átkelt lovasságot ismét hátrálásra birta. A lothringeni herceg ekkor visszahozta az övéit a választó-fejedelmiek támogatására, kiket mármár megkerülő és hátból fogó volt a török; most egyesült erővel vissza, táborába szorították Szolimán basát a keresztyének. Rövid habozás után a tábor sánczait is áthágták; a lothringeni herceg az elsők közül volt, kik paripáikat az árkon átugraszta s magok után iramtatva a tömegeket, megfutamtatták a lovasságot, kardra hányták, vagy a Karasicza sarába ölték a gyalogság tetemes részét. Sokan a szomszéd erdőkben kerestek menedéket; a nagyvezír, minden táborszeleinek hátrahagyásával, megállapodás nélkül Dárdáig rohant, hajnalban seregének töredékeivel Eszéken volt. Nyolczezer török maradott a csatamezőn, kétezer fogságba esett. A keresztyének vesztesége talán ezer főre ment mindösze; egy magyar ezredest temetkezés végett Mohácsra vittek, Commerey herceg kiépült sebeiből. A zsákmány, mely a győzteseknek jutott, kivált lőszerek és eleség dolgában roppant volt. Hetvennyolcz ágyu esett kezökbe; a nagyvezír sátora tizennégy toronnyal, mindenik torony arany gombbal, a választó fejde-

lemnek, a tábor irodája a lothringeni herczegnek jutott emlékül. A török hadak talán épen megsemmisítettek volna, ha a megkerülésökre küldött hadláb Dünewald tábornok alatt nem téved el az erdőkben, s ha e miatt nem késik el. De még így is számosan felkoncezoltattak futamodás közben, kivált Gondola és Styrum könnyű esapataik által; s a dárdai partról Eszékre átnyomulók alatt leszakadván a híd, a Drávába is haltak többen. S a mily fényes volt a győzelem, oly termékenynyé fog válhatni; mert Siklós és Pécs, melyekről már-már lemondottak a keresztyének, épségben és Leopold kezében maradtak, s a lothringeni herczeg, kibontakozva annyi ellenséges viszony közül, belátásához képest szabadjára rekesztette be a hadviselést. Savoyei Eugen, ki magát dandárának élén az ütközetben kiválólag megkülönböztette, vitte meg Leopoldnak a diadal hírét. ¹⁷⁹⁾

A hadak augusztus 13-án és 14-én kinyugodták magokat a török táborban; vezérek értekezletet tartottak a legközelebbi teendőkről. A lothringeni herczeg között egyrésztől, s a választó fejdelem és Lajos örgróf között a másiktól fel-felmerülő visszavonás, már több ízben kártékonynak mutatkozott, s most könnyen gyümölcseitől foszthatná meg a közösen kivívott győzedelmet. Voltak, kik indítványozták, hogy egyesült erővel még egy ízben kellene a Dráván áttaladni, s Eszéknél az ellenség töredékeit is megsemmisíteni. A választó-fejdelem elégelevén, hogy ez alkalommal még egy ízben a lothringeni herczegtől vett parancsot, külön akart működni; s Lajos örgróf, mint a lothringenivel folyvást újat húzó badeni Hermannak öcscse és híve, támogatta a bajornak kívánságát s Eger alá akart vele indulni. A lothringeni herczeg ellenben úgy vélekedett, hogy nagyobb eredmények

---

179) Boëthius, III. 138. Wagner, II. 19. Hammer, VI. 480. Röder II. 23 — 37. Arneth, 82.

nézhetni elébe, ha az úgynevezett szlavoniai megyék visszafoglalására tetemes hadosztály átmegy a Dráván, a deréksereg pedig Erdélybe indul, hol jobbnál jobb téli szállásoknak fog örvendhetni, s mi több, új forrásokat nyitni magának a háború folytatására. Lajos ögróf osztozkodott e nézetben, s ama hadosztály vezérévé kívánt neveztetni; de a herceg e tisztet már Dünewaldnak ígérte oda, min a badeni annyira felháborodott, hogy boszuságában a bajor választó fejdelemmel együtt rövid idő múlva odahagyta a tábornokot, s fel, Bécsbe ment. ¹⁸⁰⁾

Augusztus 15-én az öszves hadak a mohácsi híd felé vették útjokat. Más nap az Eszék ellen működendő hadosztály — számra tízezer fő — külön válván, Turanovacznak tartott, utasítása levén, ott a Dráván általkelni, s túl a bán hadaival egyesülni, melyek Kosztainiczát csak imént foglalák vissza a koronának. Működésük elősegítésére Károly herceg, miután a deréksereget Mohácsnál és Bajánál a Dunánál átvezette, lefelé ment vele Apatinig, hírt költve, hogy Temesvár vívását tűzte ki célul magának. Közel volt Péterváradjához, midőn tudomására jutott, hogy a török hadak felmondották a nagyvezírnek az engedelmességet. A rémülés, melyet megveretése a szlavoniai végek hosszában terjesztett, oly nagy volt, hogy Dünewald több erősséget, magát Eszéket is épen üresen találta, és october 17-ig Eszéken kívül Péterváradja, Bucsina, Valpó, Vukovár, Karlovicz, Posega, Csernek s más kisebb erősségek nem annyira visszafoglaltattak, mint magoktól kerültek vissza a koronához.

---

180) Röder, II. 35.

XXI.

A jelen évben már nem válhatott veszedelmessé a porta, annyival is inkább, mert szakadatlan záporosók következtében kivált az alsó Dunánál majdnem eszközölhetlenné vált a közlekedés. A lothringeni herceg ehhezképest aggodalom nélkül fordulhatott Erdély felé. Zomboron és Szabadkán át szeptember 16-án a Tiszához érkezett. Szeged megtekintése után Szolnokra indult, hol nyolez napig időzött, s honnan a birodalmi segédhadnak evangélikus részét, mely az erdélyiek mint vallásuknál fogva testvérek ellen menni vonakodott, Eger alá küldötte: cseréül Veterani ezredeit híván magához. Még mielőtt a Tiszán általkelne, Szatmár kapitányát Houchin bárót Apaffihoz küldötte. A császári hadak, — ez volt utasításának tartalma — csak a végre jönnek Erdélybe, hogy a török járom alól felszabadítsák a tartományt; miért is a fejedelem előzékeny készségével remélnek találkozni. Küldje tehát biztosait a herceg táborába, kikkel egyezkedésre lehessen lépni, s egyelőre szállítasson annyi eleséget, mennyi kívántatik, Somlyóra.

Fejedelem és rendek a lothringeni herceg közeledésének hírére, követjüket a bécsi udvarnál, Gyulai Ferenczet, megbízták, háritsa el rólok a téli szállás veszedelmét; de Leopoldnak szeptember 27-én kelt nyilatkozata őket ez ügyben a herceg elébe utasította, ki a császári hadak élén állván s a hely színén levén, a szükséghez képest fog intézkedni.¹⁸¹⁾ A dolgok ez állásában megkinálták százezer forinttal a lothrin-

---

¹⁸¹⁾ Szász, Sylloge Tractatum, 37. l.

geni herceget s készeknek nyilatkoztak, tetemes mennyiségű életert és takarmányt küldeni a táborba, csak ne kívánassék, hogy téli szállást adjanak a hadaknak, s hogy erőseiket — mit Houchin szintén megpendített — császári őrsegeknek megnyissák, mert ezáltal a törököt és tatárt okvetlenül magokra vonnák. Károly herceg Székelyhídján vette a kérelmet, de választ sem adván reá, tovább indult, az erdélyi szélek felé. Somlyónál Bánffy György, Alvinczi Péter és Perneszi Zsigmond jöttek a fejdelem és rendek nevében elébe. Örömet fejezték ki a császári fegyverek diadalai felett: nyilatkozatuk köszönettel vétetett. Pénzt, elcséget bőségesen ígértek, feltéve hogy nem kényszerítetnek szállást adni a hadaknak, váraikat és városaikat előttök megnyitni: válaszul nyerték, hogy e kívánalmaktól lehetetlen elállania a hercegnek. A küldöttség távozott s october 12-én Scherffenberg követül ment Apaffihoz a császáriak részéről. ¹⁸²⁾

A somlyai várparancsnok, többszörös kérdésére: ha oltalmazza-e magát vagy sem a császáriak ellen? — ingatag választ nyervén Bánffytól, october 13-án a várat feladta, s a herceg, miután erős őrseget vetett belé, tovább indult hadaival. Kolosvár, Veterani biztatására, hogy Erdély s a város szabadítékai csorbíthatlanul fenn fognak tartatni, s Veterani fenyegetésére, hogy ellenállás esetében végveszély éri a várost, october 18-án kaput tárt, s más nap a herceg írásban is megerősítette a polgárok jogigényeit, Starhemberg Guido neveztetvén a hely parancsnokául. Kolosvár példájára october 20-án Szamosujvár, Veteraninak, mint a császári előhad vezérének bejelentette készségét a magamegadásra, az őrseg befogadására. ¹⁸³⁾

182) Instruction für die an Apaffi gesendeten Abgeordneten Graf Scherffenberg und B. Falkenheimb, 12. oct. 1687. Arnethnél, 85.

183) Hasslingens Handbuch der Feldzüge in Ungarn, 1687 und 1688. Arnethnél, 86. Rödernél, II. 44. Veterani's Feldzüge, 35. Wagner, II. 27.

Scherffenberg, visszajövet Szebenből, hol Apaffival találkozott, ennek hajlamáról szólott, a herczeg kívánatainak engedni, csak Szebenbe ne vettessék őrség; de a lothringeni úgy találta, hogy mind a hadsereg biztossága, mind kívált a császár dicsősége kívánják, miszerint Szeben egyik főhelye levén a tartománynak, s jelenleg a fejdelem székhelye, készségét a keresztyén ügy iránt első sorban tüntesse ki. A császári hadak már a Maroson túl voltak, midőn az erdélyi küldöttség másod ízben érkezett táborukba, ismét eredmény nélkül. Végre october 27-én a lothringeni herczeg, ő felsége a császár király nevében, s a küldöttek, mint Apaffi és a rendek képviselői, Balásfalván szerződésre léptek, melynek ez volt tartalma: A császári hadaknak része e télen át Erdélyben fog szállásolni; következő városok és várak fognak szálláshelyül szolgálni: Szeben, Kolosvár, Besztercze, Gyulafehérvár, Szászsebes, Szászváros, Vásárhely, Déva, Szamosujvár, Somlyó, Monostor és Tövis. Buza vagy liszt, hús, bor, zab, széna és szalma ingyen jár ki e hadak számára fejdelemtől és rendektől; fát, sőt és világítást a ház gazdája ad nekik. Kézpénzben hétszázezer forintot fizet Erdély a hadi biztosság kezéhez; ide nem tudva a magyarországi részeket, melyekkel a szállások iránt külön intézkedés történik, a nélkül hogy a szállások ezen különválasztása Erdély jogain e részekre, csorbát üthetne. Ezeknek teljesítése kötelességül vállaltatik fel Apaffi s a rendek által; de viszonzásul következő pontok szentültartására ígérkezik a császári királyi felség nevében a herczeg: 1) Apaffi, fiával az ifjabb fejdelemmel és hitvesével, úgy öszves udvarával és tanácsosaival, s a vele lévő nemeség és hadi nép kiköltözködnek Szebenből, s bántás nélkül oda mennek, hol szándékuk van telelni. 2) A fejdelem s a fejdelemné, úgy a tanácsosok, az urak és nemesek, s a városi tisztviselők szebeni lakházaik felmentetnek a szállás terhe alól. 3) A befogadott négy vallás egész jogköre épségben tartatik.

4) A fejdelem jogaiba, a közkormányba, az országgyűlésbe s a közjövödelmek ügyébe nem avatkoznak a hadak. 5) A közhatóságok működési köre, s a rendek szabadítékai épségben maradnak. 6) A hajdani, a jelen s a jövendő erdélyi fejdelmek adományozási és szabadíték-osztási joga biztosítatik. 7) A káptalani konventek eddigi jogaikban fentartatnak. 8) A községi s a magántulajdon nem fog rövidséget szenvedni; 9) nevezetesen nem azon helyekben, melyek őrség befogadására köteleztetnek. 10) A szabad közlekedés nem akadályoztatik. 11) A fejdelem és udvara, az urak és nemesek és hadinépek befogadtatnak az őrségekkel ellátott helyekbe, ha oltalmuk, kivált a törökök és tatárok előli oltalmuk úgy kívánná: ilyes esetben közös erővel fogják a felek védeni magokat s a tartományt. 12) Árulkodóknak és rágalmozóknak nem ad hitelt a herezeg, sőt neveiket közli az illetőkkel, hogy büntetésöket vegyék. 13) Jószágaiban senki sem háborgattatik, tehát annál kevésbé a fejdelem; szolgálattételre semmiféle jobbágy sem kényszeríthetik. 14) Szekeret, ökröt, fuvar alkalmával elvenni vagy letartóztatni tilos. 15) Általános és örök amnestia adatik mindenkinek, bár mily rangu s állásu legyen, de az illetők bejelentésére. 16) Kelletinél nagyobb őrség semmiféle helybe se vettessék. 17) A szabad kereskedést háborgatni, a harminczadokba, vámokba, névszerint a görög és örmény kalmárok rövidségével avatkozni tilos. 18) Az őrséggel ellátott vagy ellátandó helyekben nemcsak a kebelökbeli birtokos urak és nemesek, de háznépök és szolgálk se terheltessenek semmiképen. 19) Jövő tavasszal mindünnen kiszedegettetnek az őrségek; ha azonban ezt hadi szempontból veszedelmes volna megeselekedni, iránta külön fog a esászári királyi felség a fennséges fejdelemmel barátságosan egyezkedni. 20) A városok, várak és erősségek hadi szereikhez csak a legnagyobb szükség esetében nyúl az őrség; 21) egyszersmind ovakodó leszen bármily

garázdálkodástól, névszerint a nőnem erőszakolásától. 22) A kapuk, tornyok és erődök őrzéséből ne rekesztessék ki a polgárság. 23) A fejdelem iránti hűségtől valakit eltántorítani tilos. 24) Egymás szökevényeit kiadják a felek; a fejdelemnek szabadságában áll, követeket küldeni a portára, kik őt e szerződés kötése miatt ildomosan mentegessék. 25) A felebb nevezett helyeken kívül tilos másuvá őrseget vetni hanemha későbbi kötéspontról értelmében. 26) Ha a császári királyi felség valaha békére lépne a törökkel, Erdélyt is befoglaló leszen a szerződésbe, mint eziránt Gyulai Ferenczet már biztosította. 27) Ismételtetik, hogy a fejdelemnek szabadságában áll országgyűlést tartani. 28) Valamint gond leszen a fejdelem s a rendek részéről, hogy annak helyén és idején a szükséges eleség készen legyen: úgy más részről ennek beszerzésébe nem avatkoznak a hadak. ¹⁸⁴⁾

Apaffi Fogaras várába ment telelni; s a lothringeni herczeg, miután négy hadi kerületre osztva a tartományt, a kolozsvárit Starhemberg Guidora, a beszerceit Piccolomini Aeneas Sylviusra, a gyulafehérvárit Veterani Fridrikre, a szebenit és véle az egész ügynek főkörmányát Scherffenbergre bizta, felment Leopoldhoz.

S azalatt, míg a herczeg Erdélyt nemcsak hatalmába ejtette, hanem végképeni visszakerülését a koronához is, békés úton előkészítette, Pozsonyban a király nem kevésbé jelentos diadalnak ment elébe.

---

184) Szász, az id. h. 24—36.

HUSZONNEGYEDIK KÖNYV.

1687 — 1699.

I. Leopold, 1687—1699.

I.

Fejedelmünk másfél század óta Magyarország örökös királyainak tartották magokat: a rendek ellenkezőleg úgy vélekedtek, hogy ezen időközben is királyt király után szabadon választottak magoknak. Leopold most megérkezettnek látta a pillanatot az öröködési elv megállapítására, országgyűlésen a rendek által elvállalására. Ő azt keresztülvitte, mit elődei annyi ízben süker nélkül megkísérlettek.

A nádorral s a magyar korona többi tanácsosaival tartott értekezlet után 1687. augusztus 22-én országgyűlést hirdetett Pozsonyba, mely october 18-án kezdetét vegye. „Remélhető levén — így szól a meghívó levél — hogy szeretett Magyarországunk, mely az istentelen kezek által reá erőszakolt török járomtól azonképen mint belmozgalmaktól sokat szenvedett, Isten segedelmével és diadalmas fegyvereink közbenjövetelevelével ismét virágzásnak fog indulni, mint hajdanta: — a gyászos visszahanyatlás veszélyének kikerülésére nem tudunk alkalmasabb gyógyszert, mint a fenséges főherczeget, Józsefet, fiunkat s következőleg, ha Isten életünknek véget vet, ezen ország és egyéb birodalmaink örökösét Magyarországunk királyává koronáztassuk“.

Az országgyűlés megnyitására kitűzött napon Orbán István királyi személynök Pozsonyban volt ugyan, de a rendek csak lassacskán gyülekeztek együvé, s a nádor is csak october 22-én jött le Bécsből. Első ülését, négy nappal később tartotta az alsó tábla. Először is Kende Adám, szatmármegyei követ, úgy kívánta, hogy Szatmár városa addig ne bírjon üléssel és szavazattal, míglen külön törvénycikkely által a szabad királyi városok közé fogott soroztatni. A személynök

tiszteletben kívánta tartatni Szatmár városának országgyűlési jogát, melynek gyakorlatára a felség levele által hivatott; és Szirmay István, 1685-ben Tököli követe a bécsi udvarnál, majd államfogoly, most országbírói ítélőmester, úgy vélekedett, hogy kívánatos, miszerint a szavazatok száma e táblánál ne korlátoztassék, hanem inkább szaporíttassék. Kende ismételte az óvást; és a személynök szükségesnek látta megjegyezni, hogy kár csomót keresni a kákán, kár az ellen agyarkodni, mit a felség helyesnek talált. És midőn Kende s társai még mindig nem akartak Szatmár városa ülési és szavazási jogában megnyugodni, közbenszólott a személynök, hogy neki kötelességévé tétetett: ilyes 'csácsogók' neveit feljegyezni és feljelenteni. Ha nem szabad szólani, kimehetünk, — mondák néhányan a megyei követek közül; mire a személynök e szavakkal: 'szabad szólani, szabad hallgatni, szabad még tiltakozni is,' meg helyreállította a rendet.

Ezen előzmény után a személynök, s vele a királyi tábla tagjai, nem különben a káptalani és megyei követek helyet fogtak; a jelen nem levők s a városok követeik közül többen kénytelenek voltak a terem szűke miatt állva maradni. És most megnyitó beszédéhez fogván a személynök, — 'Tekintetes nemes magyarországi státusok, édes véreim, jóakaróim, atyámfiak, szomszédim, — mondá — örvendek, hogy nagyságtok, kegyelmetek szerencsésen ideérkeztek, hogy a mindenható Úristen által kiragadtattak a töröknek torkából. Az ő kegyelméből fog történni, ha a mint kezdjük, szerencsésen be is fejezzük ez országgyűlést. Tisztelnél fogva mindenek előtt arra kérem, kényszerítem nagyságtokat, kegyelmeteket, ovakodjanak olyatén szakadásoktól, minők a közelebbi múlt sopronyi országgyűlés alkalmával mindnyájunk kárával jelentkeztek; hiszen tudják, hogy a pártokra oszlott ország szükségkép veszendőbe megyen, hogy ellenben egyetértés által erősekké válnak a gyengék is. A meghívó levelekből látni való, hogy bajainkat

első sorban József főhercegnek királylyá koronáztatása fogja orvosolni. Vegyük tekintetbe, hogy Bécsnek kapúí felett e betűk: A. E. I. O. U ezt jelentik: Aquila Electa Iuste Omnia Vincit, s jelentik ezt: Austria Erit In Orbe Ultima. S ha valaki szóba akarná hozni a választás kérdését, vegyük gondolóra, hogy a felséges ház kétségkívül örökségképen birja Magyarországot, mert hiszen I. Ferdinand koronázásakor önkényt beléegyezett az uralkodó ház öröködésébe a nemzet. S ugyan választhatna-e magának hatalmasabb házból királyt a magyar mint az ausztriaiból, mely csak imént Budát, Esztergomot, Ujvárt, Eszéket a töröktől visszafoglalta?'

October 30-án Leopold és fiai, József s Károly főhercegek, Pozsonyváriba érkeztek; más nap mindkét tábla a király körül gyülekezett. Ő felsége közénk méltóztatott jőni — mondá Korompai Péter nyitrai püspök és kancellár magyar nyelven — hogy elsőszülött herceg fiát örökös királyunkká koronázzuk. S ekkor Leopold deákul üdvezelvén a rendeket, és az esztergomi érsek által a rendek hódolatának elfogadására felkérérvén, általadta a királyi előterjesztéseket, ily tartalommal:

„Miatán ő császári királyi felsége, a mindenható Úristen segedelmével legyőzte a roppant veszedelmeket, miknek kedves Magyarországa, mely hajdanta dicsőséges I. Ferdinánd császár s király idejében az ausztriai fejdelmek uralkodásának s örököseik és utódaik hatalmának alávetettett mindörökre, úgy ennek szentséges koronája, sőt ő felségének saját személye s maga Bécs városa, és következőleg az öszves keresztyénség ügye, a gonoszok pártoskodása miatt ki voltak téve; miután meggyőzetvén és kiűzetvén az ellenség, s Buda, az öszves országnak egykoron fénynyel virágzott fővárosa más helyekkel és erősségekkel kiragadva lévén az ellenség torkából, ezen országnak török járom alatt nyögött tetemesebb részét gyalázatos szolgaság alól felmentette: gondoskodását arra irányzá,

mint lehessen ezentúl ilyes veszedelmeknek elejét venni, s Magyarországot megnyugtanni és az általa eddig szenvedett bajok hosszú sora elől jövődre biztosítani. És úgy vélekedett, hogy e végre nem lehetne alkalmasabb és üdvesebb eszközt találni, mint ha Istentől segédet kérvén s a diadalmas hadviselést folytatván a keresztyén névnek eskütt ellensége a török ellen: egyszersmind országgyűlést hirdet a hű rendeknek; együvé hívja őket; közikbe jő; kedves országának ügyeiről tanácskozik velök; s egy úttal József főherceget, a kedves elsőszülöttet és örökös fejedelmet szokott módon jövődő királyokul és urokul koronáztatja ezen rendekkel; bizván benne, hogy Isten kegyelméből, ez által s ezen új csillagzat befolyása alatt új és állandó derü fog az annyi véstől hányatott Magyarországra fölébe, ő felségének legnagyobb öröme s a hű rendek és az öszves ország javára terjedni. Jogában állana ugyan ő császári királyi felségének, ezen ország számára, melyet annyi nehéz munkával, veszélylyel, költséggel, és az övéinek vérével, részint a lázadók, részint a törökök kezéből, csakugyan a véstől visszaszerzett, új törvényeket szabni, és a diadalmas fegyverek ereje által szerzettek, a haború-jog alapján különkülön magának és dicsőséges örököseinek fentartani, s alkalmas és szelíd törvények által kormányozni: mindamelllett véle-született kegyelmességéből akarja, hogy ezentúl is érvényességgel bírjanak a régi törvények, hogy a rendek szabadságai és kiváltságai, jogai és törvényei továbbá is csorbanélkül fentartassanak, s ezt a koronázandó új király által, azon esküformula szerint, melyet I. Ferdinand császár és király, felavatásakor letett volt, úgy azon formula szerint, mely felett, mindennek a mi kétséges, kártékony, vagy épen kivihetlen, elmellőzésével, megtörténendik az egyezkedés, hittel is megerősíteni, s a mondott szerzeményeket is, módjával, ezen kedves országába ismét bekeblezni, s azonegy törvénybe fűzni: feltéve mindazáltal, hogy előlegesen ki fogott igazítani, mi az

I. Ferdinand által hajdanában, mint érintettük, letett esküformulába Endre király 1222 : 31. tezikelyének megtartásáról beiktatva találtatik; hogy továbbá az örököségi jog, mely a dicsőséges ausztriai házat ünnepélyes alkupontok és szerződések erejénél fogva illeti, s melyet, ámbár tetteleg, és ugyan ezen ausztriai ház egymást követő elsőszülött fejedelmeinek szakadatlan sora által csorbítatlanul gyakoroltatott, mégis az idő rozsdája miatt s némi mozgalmak alkalmával, e század elején a gonoszok sérelmes magyarázatai színre megingadoztattak és kétségbe vontak: a rendek méltányosnál méltányosabb nyilatkozata által teljesen helyreállítatik, s e végre alkotandó és a jelen országgyűlés felavatási végzeményébe iktatandó czikkely által mind örökre biztosítatik. Mert máskülönbön meg nem foghatja ő felsége, mint lehessen olyas valamire megesküdni, mi az isteni és emberi törvényekkel ellenkező, a király és az ország kézzelfogható veszedelme nélkül nem tarthatatik meg; utat nyit ugyanis a hazafiaknak, melyen királyunknak ellen lehessen állaniok, és mindennemű gonoszságokat szabadosan elkövetniök, mi számos évek tapasztalásai tanutétele szerint, annyi belmozgalmat, annyi külfáborút, s mi több, Isten haragját felköltötte, és az öszves országot mármár sirjához és végveszélyéhez sodorta; nem egyébnek, mint az isteni irgalom gondviselésének levén köszönhető, hogy ezen apostoli ország nem került végkép a török járom alá, nemcsak valamennyi szabadítékainak és öszves vagyonának feláldozásával, hanem Krisztus drágalátos vérén megváltott annyi myriád léleknek is örök és helyrehozhatlan kárával és végveszedelmével. Egyébiránt semmi kétség, hogy a hadviselés eseményei számos csapást mértek a hazafiakra, miért is alkalom szolgáltatott igazságos panaszra; de miután ezt e háború első szerzőinek kelletik tulajdonítani, s különben is ő császári királyi felsége eléggé restelli, hogy szükséges önvédelem által kényszerítve, ügyeit nem mérsékelheti, mint

kivánná; miután továbbá háborúközben nem lehet mindent megigazítani, s jelenleg nem tanácskozással hanem hadi készülétekkel szükség tölteni az időt: ő császári királyi felsége, lejövén ez országgyűlésre, melynek feladása a közjót s a közbékét minél hamarabb helyreigazítani, kegyelmesen követeli a rendektől, hogy a közsérelmek olykép vétessenek lajstromba, miszerint tíz vagy legfelebb tizennégyszáz nap alatt végleg ő felsége elébe terjesztessenek, s a felterjesztettek fejtegetése a koronázási cselekményt ne késleltesse, mely is történjék meg, mihelyest a mondott határidőn belül a felavatási czikelyek elkészülni fogtak és felterjesztetni; a többi tárgyak pedig vagy biztosság vagy békésebb időben tartandó országgyűlés által intéztessenek el. Végre örömmel és kegyesen fogja venni ő felsége, ha a rendek alkalmas módot lesznek indítványozók, mint lehessen ezen országban a tenkre jutott igazságszolgáltatást meg felsegíteni, mint lehessen ezt minél tökéletesebben s minél sebesebben eszközzésbe venni.¹⁾

II.

A királyi személynök november 2-án figyelmeztette a rendeket, hogy miután a királyi előterjesztések már meg vannak hirdetve, annál is inkább sietni kell a sérelemlajstromzók — compilerok — választásával, mert a felség által tizennégyszáz napra szabott a határidő. Tanácsos pedig minél kevesebbet választani, hogy a nagy szám ne álljon önmagának útjában.

1) Diarium Comitiorum a. 1687/8 (Kárász Tóbiás körmőczy követ által szerkesztve), a magyar academia kéziratai között. Acta Diaetae a. 1687/8 (Komárom megye követeinek gyűjteménye) a nemzeti muzeumban. Katona, XXXV. 431.

Ekkor felállván Megyeri Gábor, sárosi követ, előadá, miszerint neki utasításul adatott, hogy a fenséges főherczeg, József, megkoronáztassék, de hogy egyszersmind a sopronyi országgyűlésen hozott törvényczikkelyek megerősítését is sürgesse; már pedig ezek által Endre király öszves végzeménye, tehát a 31-dik ágazat is, mely ellen a királyi előterjesztések nyilatkoznak, sértetlenül rendeltetik fentartatni. — Megyeri csak imént még tagja volt az eperjesi biztosságnak; nyilatkozata által jellemét tisztára vélte moshatni, ugy látszik. Annyi bizonyos, hogy a rendek nem keltek pártfogására, midőn találkozott, ki közbenszólását garázdának, idéttlennek, s legalább is más ülésre valónak mondotta. Az ülés megválasztotta a sérelmi biztosságot, melyben az öszves királyi táblának hely jutott, s melyben két evangelikusnak jelenléte elégségesnek találtatott, miután a káptalanok részéről csak három tag választott belé.

Más nap az ifjuság ellen tiltakozott a személynök, mely hogy az ülésekbe eljárhasson, a királyi tábla jegyzőihez csatlakozott, kik akkor jóval korosabbak s kivált nem oly számosak voltak, mint később. Ezen ifjaknak, mondá, itt nincsen helyök. Vagynak itt némely becsületes nemes emberek gyermekci, — válaszóla Szirmay — kik azért jöttek, hogy láthassanak, hallhassanak: hadd maradnának itt benn. De a személynök a felségtől vett utasítására hivatkozott, mely őt azonképen kötelezi, mint a hatósági követet a magáé. S most felolvastatván Róth János emlékiratát, melyben előadatik, mit szenvedett legyen, még pedig ártatlanul, Eperjesen, s felolvastatván Mariássy Katalinnak, Radvánszky György özvegyének könyörgő levelét, melyben férje meggyilkoltatását bepanaszolja, s az ügynek újabb vizsgálatát és az elkobzott jószágok visszaadátását kéri elrendeltetni, — Megyerihez fordult a személynök, felhiván őt, mondaná el az elszörnyűködött rendeknek, mint hoztak itéletet ama biztosság kebelében, melynek ő, a követ,

tagja volt. Kénytelenek voltunk szavazatainkat a hadbíró fülébe súgni, — válaszolá a megszólított, — aztán a nem-magyar tagok szavazatai nagyobb értékkel bírtak, mint a magyarokéi, s végre nem is a szavazatokhoz képest hoztattak az ítéletek. Medveczki Mátyás eperjesi tanácsos, ki, mint felebb láttuk, szintén tagja volt ama bíróságnak, s ki most, mint Eperjes képviselője ült a rendek közt, hasonló értelemben nyilatkozott, hozzá adván, miszerint nekik megparancsoltatott legyen, hogy ne az ország törvényei hanem Carpzwow és lel-kismeretők szerint hozzanak ítéletet. Klobusiczky Ferencz királyi táblai ülnök és zempléni követ előadta, hogy Caraffától, midőn akkor időben nála megfordulna, mást hallott, hogy a tábornok — legalább saját állítása szerint — intette a bírakat, ne keressék kedvét szavazataik által, ő felségének kegyét se véljék ilyes úton, ilyes eszközökkel elérhetni, hanem ítéljenek lelkismeretesen az igazság szerint. Kegyelmeteknek minden esetre a törvények szerint kellett volna ítéletet hozniok. Szirmay István is osztozkodott e nézetben, s a személynök folytatta az emlékiratok felolvasását, melyek közül még néhány az eperjesi vérbíróságra vonatkozott, s melyekből látni volt, hogy még több vádlott fogva ül Eperjesen. Ekkor Szenthe Bálint alnádor s pozsonymegyei követ és Lapsanszky János, a treneséni nemesség egyik képviselője, kérdést tettek: valljon nem volna-e immár ideje, azon lenniök, hogy ama biztosság, melynek eltörlése már rég ígértetett meg, de mely még mindig létezik, szüntessék meg valahára. És hallattak helyeslések az indítvány felett, és hallattak jajveszéklések, hogy a holttestek részben még mindig kiczégérezvék, hogy a véres állvány még mindig ott van a városház terén, mintha holnap vagy holnapután ismételtetni fognának a szörnyüségek. Ehhezképest üzenet ment a főrendekhez, kérnék közösen a felséget, hogy a biztosságot megszüntetni, a foglyok szabadon boesátását elrendelni, s az árvákat az elkobzott jószágok visszaadásával megvigasztalni méltóztassék.

November 4-én Fenesi György egri püspök, Kéri Ferencz és Czobor Ádám meghozták a nádor s a főrendek viszonzó-üzenetét, hogy az eperjesi ügyre nézve egy értelemben levén mindkét tábla, az már holnap fog a felség elébe hozatni; egy úttal értesíteni kívánták az urak a rendeket, hogy felkérve általok ő császári királyi felsége, méltóztatnék a magyar korona öröködése iránt közelebből nyilatkozni, kívánságát három pontban adatta elejökbe: 1) Az öröködés csak az ő felsége tulajdon ágyékából származó fimagzatra értetik, még pedig az elsőszülöttség rende szerint; fimagszakadás esetében beáll ismét a rendek választási joga. 2) Abból, hogy Endre király végzeményének az ellenállásra vonatkozó része kártékonynak s mint ilyes, eltörlendőnek nyilvánítatik, nem kell következtetni, hogy szándék van az országot egyéb szabadságaitól is megfosztani; sőt ő felsége kész eziránt írásban is biztosítani az országot. 3) Ha József főherczeg kiskorusága miatt volnának az eskü szempontjából nehézségeik a rendeknek, ezeket is kész elosztatni a felség. — Tanácskozzék tehát ez ügyben a tábla, s üzenje meg véleményét. — Az urak sem előbb sem utóbb nem ismerték meg az alsó tábla olyatén kezdeményezési jogát, mely saját jogkörüket az illető indítvány elfogadására vagy visszavetésére szorítaná. De most nem akartak kezdeményezőök lenni; az ügy nem volt népszerű, s kebelökben talán még élesebb ellenszenv nyilatkozott iránta, mint a rendekében. A küldöttség távozása után kérdést tett a személynök: ha kell-e a nagyfontosságú ügyet még e mai nap tárgyalás alá venni; de a követek oly véleményben voltak, hogy a ki nagy fát akar mozgatni, annak szükség, hogy előbb kipihente legyen magát. Végzés hozatott tehát, hogy holnap délelőtti kilencz órakor fognak összegyűlni, tanácskozzandók, mint lehessen módot találni ő felsége szándékának felkarolására; de utóbb eszökbe jött, hogy november 5-dike Imre herczegnek van szentelve; s hogy az ünnepet megüllhessék, november 6-dikára halasztották az ülést.

Nem kétlem, — e szavakkal nyitotta meg a személynök a tanácskozást — friss elékezetében vagyon nagyságtoknak kegyelmeteknek mind ő nagyságok tegnapelőtti üzenete, mind pedig kegyelmes urunk ő felsége előterjesztése; az urak ugyan ma ninesenek együtt, mindazáltal beszélgetvén a nemes ország felőle, holnap ő nagyságoknak az uraknak megüzenhetjük. — Ha meggondolom — jegyzé meg Szirmay István — hogy a rendek néma hallgatással vették az urak tegnapi üzenetét, valaminek lappangani kell alatta, valami különös oknak, melynél fogva semmit sem válaszoltak a főrendeknek. Az ok talán abban rejlik, — mondá Szapáry Péter alországbiró és mosonyi követ — hogy a rendek töprenkednek a mód felett, melylyel nyúlniok kellessék a dologhoz. — Úgy van, — hangzott több megyei követ válasza — ha az urak ma még csak ülést sem tartanak, lehetetlen hozzászólamunk a tárgyhoz; hiszen az volna a legjobb tárgyalási mód, ha épen együtt, közös ülésben hoznánk végzést iránta. — Minthogy tegnapelőtt azt üzente az uraknak a nemes ország, maga követei által fog a vele közlött pontokról üzeni ő nagyságoknak, ma pedig a dologhoz nem szólunk, azért szükség hogy azon megalkudjunk, ha ma bocsát-e az ország eziránt követséget az urakhoz, vagy csak holnap? — Csak holnap, — viszhangzott a terem mindenik részéből — s holmi közönyösebb irományok felolvasásával telt el az ülés.

Midőn a személynök a november 7-kei ülést megnyitná, — Ideje már valahára hozzáfognunk — mondá — a királyi öröködést s az aranybulla megigazítását tárgyazó pontokhoz, ideje feltalálnunk az e tárgy elintézéséhez legalkalmasabb módot. Azon nézet soha se tartóztassa nagyságtokat s kegyelmeteket az e tárgyban eljárástól, hogy előbb az uraknak kellene nyilatkozniok, s csak azután a rendeknek. Hiszen ő felsége nem királyválasztást tűzött előnkbe, midőn csakugyan a nádort illeti az első szavazat, és így tovább, hanem királykoronázást.

Aztán nagyságtok s kegyelmetek nem tudják, mit én talán csak harmadmagammal tudok az udvar szándékáról, ha ellenállunk, az udvar szándékáról, ha beléegyezőnk; de aziránt minden esetre megnyugtatta lehetnek nagyságtok s kegyelmetek, hogy ő felségének nem áll szándékában, a nemesség szabadítékait megnyesni, hogy ezentúl is fenn fog maradni a nemesi szabadság sarkköve, mely csak előleges idézés után engedi perbe fogatni a hazafiakat. Fogjanak már valahára munkához nagyságtok s kegyelmetek, mert ő felségének rövid idő múlva Prágába kell utaznia; s kérem a Mindenhatóra, támogassa a nemes országot, szándékát. Akarja-e a királyi örökösödést vagy sem? — A követek most is hallgattak, vagy lassu hangon mondogatták egymásnak, hogy az urak közhír szerint már beléegyeztek a király kívánságába.

Végre felkelt Píber László, az esztergomi káptalan követe, s a clerus nevében kinyilatkoztatta, hogy ő elfogadja az örökös királyságot, az urak üzenetében említett feltételek alatt; elfogadja névszerint hálából az ausztriai ház iránt, mely Magyarország jóval nagyobb részét már felmentette a török járom alól, mely Magyarországnak visszaszerezte a szabadságot. Ha őseink I. Lajos iránti hálából leányát Máriát választották királyokul, miért ne koronázhatnók mi most I. Leopold érdemeinek tekintetéből, elsőszülöttét, József főherceget örökös királyul. — De előleges megválasztása után, nemde, — jegyzé meg Petróczi János, Pozsony városának követe. — Így vélekedik Pozsony városa? — vágott közbe megindulással a személynök. — Én csak a clerus nézetét akartam minél szabatosabban tudni, s azért kérdést tettem apátúr ő nagyságának, — válaszolá amaz.

Píber után Jászi János nyitrai követ állott fel, szólani, mint mondá, nem szavazni. Úgy vélekedett, hogy ő felségét meg kellene keresni, méltóztatnék elégelni, ha kimondatik, miszerint Magyarországnak mindig az ausztriai házból leszen

királya. Ezáltal más részről annyiban meghagyatnék a választási jog, mennyiben ő felsége fiai közül azt szemelhetnék ki fejedelmökül magoknak a hazafiak, ki a korona viselésére alkalmasabbnak fog felismerszeni. — A személynök s az egyházi rend tagjai figyelmeztették a szólót, hogy indítványa, mert a választási elv fenmaradna, nem fogná elejét venni a pártoskodásoknak, pedig épen ezeknek megszüntetése czéloztatik az örökös elvének elfogadása, azaz: a koronának elsőszülöttről elsőszülöttre szállítása által. — Mire Csemuczki Gáspár, Zólyom megyei követ, oda nyilatkozott a dunáninni megyék nevében: hogy József főherceget örökös királyul kell koronázni, de egy úttal folyamodni ő felségéhez, miszerint Endre király végzeményének öszves szabadítékait ezentúl is csorbítatlanul élvezhessék a hazafiak. — A személynök figyelmeztette a rendeket, hogy az örökös elvének kimondását nem tanácsos feltételhez kötni, különben is magában értetvén, hogy készségeket nem fogja megismerés nélkül hagyni a felség. — S most elvégre, a dunáninni és dunántúli megyék, azon értelemben, mint imént a clerus, beléegyeztek a korona örökösésébe.

Utánok Kende Ádám a tizenhárom megye nevében, melyekhez a jelen országgyűlés alatt Bihar tizennegyedikül csatlakozott, előadta, hogy ők nem kereshetnék ő felsége kedvét, ha utasításaik értelmében szavaznának; de a felség iránti hódolatos tiszteletök által vezéreltetve, beléegyeznek ők is, hogy az elsőszülöttre szálljon, a főrendi üzenet feltételeinek értelmében, a korona. Hasonlókép nyilatkoztak a jelennemlevő urak nevében Dúl Mihály, Koháry István küldötte, s a szabad királyi és bányavárosok nevében Petróczi János; az utóbbi olyatén megtoldással, hogy az örökös elvének kimondása a korább hozott törvények egyenes folyadéka. Udvarhelyi István abauji követ, helyén látta még azt is hozzáadni, hogy a király halála után ne amúgy egyszerűen, hanem országgyűlés közbenjöveteleivel ünnepélyesen iktassék fejedelmi székébe az utód.

Az első pontról gondoskodtunk, — mondá a személy-
nők — lássunk most a másodiknak is megfejtéséhez; lássuk
mint lehetne Endre király végzeményét kiigazítani. Hossza-
sabb vita után, mely kivált a kérdés körül forgott: hogy tehát
mint segítsenek magokon a rendek, ha a fejdelem lábbal
tapodná a törvényt? üzenet ment az urakhoz, velök az örö-
ködés iránti végzést közlő s őket felkérő: nyilatkoznának
szabatosabban, mint kellessék Endre király végzeményének
neheztelt pontját magyarázni; a koronázandó király képtlen-
ségére vagy inkább kiskoruságára vonatkozólag mint kell
intézkedni; és tekintenék az eperjesi bizottság megszüntetésé-
nek, az árvák megvigasztalásának, s a porció-szám leebb-
szállításának kérdéseit olyasoknak, melyeknél fontosbakat s
tehát sürgetősbekeket nem ismerhetnek a rendek. A küldöttség
visszajövet előadta, a korona örökösödésére nézve: hogy ők,
az urak, azt épen nem ellenzik, miért is nagy tetszésökre
van a rendek készsége; Endre király végzeményének magya-
rázatát mi illeti: azt talán a sérelemlajstromzókra kellene
bízni, időközben is egyengetni fogván, mit hol lehet, a nádor;
a király kiskoruságát még csak említeni sem kellene, mert
örökös országokban máskép kezeltek ezen ügy, mint válasz-
tásiakban; az eperjesi bizottság megszüntetése s az ezzel ro-
kon tárgyak pedig egész erővel fognak szorgalmaztatni.

Az uraknál kivált Széchenyi György, Szelepcsényinek az
esztergomi érsekségben utóda, a nádor s a kancellár fára-
doztak a korona örökösödésének külön törvénycikkely általi
kimondásán. Sophisták és szószaporítók feleseljenek — mon-
dák — arról, hogy jobb-e, született vagy választott király-
lyal bírnia az országnak. Európában épen a legnagyobb
virágzásnak örvendő nemzetek született királyok által kormá-
nyoztatnak; többen önként mondtak le a választási szabad-
ságról, nem annyira az uralkodó ház iránti kegyeletből, mint
hazájok iránti szeretetből, melyet a választó országgyűlésekben

nyilvánulni szokott pártoskodások és ármányok időről időre az örvény széléhez szoktak sodorni. Hogy már szent István idejében így vélekedtek a magyarok, hogy a koronának örökődése már akkor ment törvénybe, tudjuk a történetirókból. Ha a századok omladékai közé temetkezett ezen törvényt meg felélesztenék a hazafiak, örök hálára köteleznék magok iránt az utódokat, az országot, mely mintegy kivíthatlan erősségre fogna annyi hullámok között szert tenni e törvény által. S ha az intézkedés üdves voltáról nem lehet kétség, ha az elv vitatásának kérdésén már túl vagyunk: ugyan kit kívánhatnánk inkább örökös királyul magunknak, mint Leopoldot és elsőszülöttét, József főherceget; amazt mert érdemei nagyok, mert hatalma szintén nagy; emezt, mert ártatlan. Van-e fejedelmi ház Európában, melytől nagyobb jótéteményeket nyert volna az ország? van-e, melytől ezentúl is egyrészt bokrosabban lehetne várni, remélni a jót, melytől másrészt tartani, félni oly kevés ok volna, mint ennek irányában? Másfél százada, hogy reá szállott az égből küldött korona; azóta, nemde, alig van erősített város, melyet fegyvereivel és költségeivel vissza nem szerzett volna a pogányoktól. A jelen hadviselés közben az ország felét nyerte meg újból a koronának; minél fogva Leopold, ha nem mondhatná is magát Anna királyné ivadékának, (Lajos testvérét értik) még is kiérdemelte volna magának és utódainak a koronát, — kiérdemelte volna annyival is inkább, mert az öröködést nem akarja a háborújognak köszönni, hanem adományt akar benne látni a magyar rendek szabad akaratából; mert kívánsága, hogy az atya s a gyermekek kölcsönös kötelekeivel kapcsolassanak együvé fejedelem és nemzet, szeretetben és hűségben versenyezve egymással, tisztelet tárgyai az idegenek, rémülés tárgyai az ellenség szemében. ²⁾

2) Wagner, hist. Leop. II. 30.

A ki az urak közül leginkább ellenezte az örökös királyság elvének kimondását, az Draskovics Miklós országbiró volt. Nem mintha Józseftől meg akarta volna vonni a koronát, de mert attól tartott, hogy szabadítékait csak választási alapon nyugvó királyság biztosítja a nemességnek, s hogy az örökös elvének kimondása kivált az urak, mint a főfő választók befolyását a közügyekre, nem ugyan megsemmisíteni, de mégis tetemesen csökkenteni fogja. Leopold éles szóval éreztette neheztelését az országbiróval, „mint ki egymaga vonakodik József főherceget örökös királyul ismerni;”³⁾ s törtévé, hogy rövid nap mulva, Draskovics szélhűdés miatt rögtön meghalálozott,⁴⁾ a szélső felek megragadták a magvetés alkalmát, találkoztak kik Isten úját látták az eseményben, méltó büntetését az elhunyt makaességának, s találkoztak ismét mások, kik erőszakosnak hirdették a halált, s azt politikai elleneinek tulajdonították.⁵⁾

III.

November 9-én a rendek ülésének megnyitásakor Szirmai István országbirói ítélőmester előadta, hogy meghalálozván tegnap főnöke, neki, mint az elhunyt ítélőmesterének, most nincsen helye a királyi táblánál, miért is bucsut mond az ülésnek; lévén azonban még mondani valója a múlt napokban

---

3) Wagner, hist. Leopoldi, II. 30. s kk. II.

4) Kárász Tóbiás országgyűlési naplója: „Hac die (8. nov.) illustr. d. Comes Nicolaus Draskovith Iudex Curiae Regiae circa meridiem, cum mensae accumbere voluisset, appoplexia tactus, hic Posonii e vita decessit.“

5) Katona, XXXV. 441.

tárgyalt ügyek s kivált a felső részek néhány folyamodványai körül, engedelmet kér, hogy a mai tanácskozásban még részt vehessen. A személynök versenytársat láthatott az ügyes és népszerű férfiúban, s e miatt rokonszenve sem lehetett iránta. „A rendek — mondá — fájdalommal értették meg országbíró ő nagyságának halálát; a mi kegyelmed táblai ülését illeti, — folytatá — ki nem adok ugyan becsületes személyén, de az a szokás, hogy midőn az országnak ilyes fötiszte meghal, emberei búcsut mondanak a táblának, mit Szapáry Péter alországbíró is bizonyít mai meg nem jelenése által.” De a tizennégy megye mintegy természetes vezéröket látva Szirmayban, ki Tököli táborában is velök volt s ki velök jött át Leopoldhoz, az ítélőmester előadását kérelmeikkel támogatták; s a személynök végre nem ellenezte, hogy Szirmay még ez egyszer részt vehessen az ülésben, de ingerlékeny közbenszólások által tanúsította neheztelését a magok helyett másokat dolgoztatni akaró rendekre: Kegyelmeteknek nem szolgálai ítélőmester uraimék, — kiáltott fel — adja elsőben ő kegyelmök eleibe kegyelmetek.

Másnap a királyi előadásokra adandó válasz mintái felolvasattak. Elsőben a clerus által szerkesztettnek három pontja: 1) Hogy ő felségének elsőszülötte királyul koronáztassék, de az örökös szorítkozzék az egyenes vonalra s a fiágra, és megszakadás esetében választási joggal élhessenek a rendek. 2) Endre király törvényének az ellenállást illető része javítassék ki, olyképen azonban, hogy a rendeket előleges idézés nélkül ne lehessen törvény elébe állítani, névszerint — még hűtlenségi esetekben is, melyeket Isten kegyelmesen eltávoztasson — ne olyas bíróság elébe, minő az eperjesi volt. 3) Köszönet mondatik az ígéretért, hogy a visszafoglalt részek ismét az országba fognak keblesítetni. Ezen javaslat közlését követték a dunai megyék, a tizennégy megye s a városok válaszmintáinak felolvasása, melyek lényegesen nem

különböztek amattól. Horvátország megnyugtatta levén ő felsége kegyelmes biztosítása által, hogy a rendek szabadságai fenn fognak tartatni, a válasz pontjaihoz megegyezését adja. Hasonlót cselekesznek a jelen nem levő urak képviselői. A császári udvar válaszjavaslata I. Ferdinánd korától hozván le az öröködést, nem látszott törvényczikkely alkotására alkalmasnak, de igen a nádoré, mely a felebbiektől nem térvén el lényegesen, a rendek válaszának ahhoz alkalmazása ment végzésbe.

Most a sérelmek lajstromzására tért által a tábla, melyek között első helytt az eperjesi bírósággal találkozunk; s íme a koronaöröködés körül új nehézségek látszanak támadni. „Midőn tegnap felséged színe előtt távoztam — írja november 10-én Leopoldnak Eszterházy — fő udvarmester úrtól megértettem, hogy a spanyol követ panaszt emelt urának a magyar korona öröködéséből kirekesztése miatt. A követ talán engem vet okul, hogy e kirekesztés megtörtént, pedig felséged előtt tudva van e vád alaptalansága, mert ilyes parancsot nem vettem felségedtől, s magamtól meg nem mertem effélebe avatkozni. De ha tetszenék felségednek, hogy a spanyol király személye s az ő fimagzatai is iktassanak, a dicsőséges leopoldi vonal magszakadása esetére, a törvényczikkelybe, — nehézséggel fog ugyan járni a dolog, de azon leszek, hogy ezt is jó módjával és jó eredménnyel a rendek elébe terjeszszem.⁶⁾ — A nádor már néhány nap mulva írhatta a királynak, hogy „Istennek hála, mind az egyházi mind a világi uraknál sok fáradság után kicsinálta, miszerint a spanyol király is az öröködés iránt szerkesztendő törvényczikkelybe iktassék, de a rendek, úgy mond, még késnek az egyezéssel.“

---

6) Literae et opiniones Pauli Eszterházy. A kéziratban hibásan áll 10-ma dec. e helyett: 10-ma nov.

S csakugyan, midőn november 14-én az egri püspök negyed magával az alsó táblának a főrendek üzenetét hozta: hogy ő felsége és udvara megfélekedezvén a királyi előterjesztésekben említeni, miszerint ő felsége megszakadásának esetére az uralkodó ház spanyol ágának is kellene az öröködést biztosítani, ez pótlólag beiktatandó volna a törvényczikkelybe: a követek nagyobb része arra hivatkozott, hogy nekik eziránt nincsen utasításuk. Aztán, mondák, mi nem az ausztriai házat, hanem ő felségét és fiörököseit fogadtuk Magyarország örökös királyaiul; s Lapsanszki János trencsényi követ úgy vélekedett, hogy a spanyol királyi ház beiktatása után majd mások fognak igényeikkel előállani, s így a törvényczikkely nemcsak nem biztosítaná ő felsége ügyét, mint szándékoltatik, hanem épen kaput nyitna a pártoskodásnak, a cselszövényeknek. — Más nap kinyilatkoztatta a személynök, hogy ő felsége megmarad kivánságánál, miszerint a spanyol ágra is kellene az öröködést kiterjeszteni. Ne ellenezzék tehát még továbbá a rendek, hiszen a spanyol király érdemeket szerzett magának a felség s az ország irányában; 1683-ban két millió forintot adott zsoldosok fogadására; s most épen négy milliót ígér a spanyol követ a hadviselés folytatására. Különösen a tizen-négy megye követei ne ellenezzék a kivánságot, az urak megegyeztek ezen, a clerus hasonlóképen, a városok is, tudom, megegyeznek, lássa immár a ki ellene akar szólani, kivált mikor bizonyosok lehetünk benne, hogy jutalmul sok teher leemeltetik vállainkról. S most felállván Piber, kinyilatkoztatta a clerus nézetét: hogy miután készek voltunk ő felsége kivánságának a főpontra nézve megfelelni, ne szabadkozzunk a pótléknak is elvállalásától. És az uraktól ismét üzenet érkezett, kérő, kényszerítő a rendeket, ne tegyék ki ő felségét és utódait a veszedelemnek, hogy öröködési jogukat Spanyolországra elveszítsék, mi könnyen megtörténhetnék, ha a spanyoloknak eszökbe jőne, eljárásunkat hasonló eljárással

torolni meg. Ekkor Nagy István, Nádasdy Endre és Lapsanszki János Soprony, Vas és Trencsén megyék követei úgy vélekedtek, hogy miután az urak beléegyeztek ő felsége kívánságába, ám legyen, járuljanak a megyék követei is hozzá, ha bár utasításaik hallgatnak ez ügyben; járuljanak hozzá oly remény fejébe, hogy ő felsége a rendek készségét sérthetnek orvoslásával fogja viszonzani. És felállottak a jelen nem volt urak küldöttei, szintén pártolók az üzenetet, nem lehetvén kétségek aziránt, hogy küldőik, ha jelen lennének, a többi urakkal egyértelműleg fogtak volna szavazni. És felállott Pozsony városának követe és jegyzője Petróczy, kinyilatkoztatván, hogy a negyedik rend sem akarja a felség kívánságát ellenezni, ohajtván részéről, miszerint a spanyol követ, urának nevében biztosítsa az országot, hogy valamint ő felsége ajánlkozik ősi szabadságaink megőrzésére, úgy kötelezi le magát a spanyol király is azoknak megtartására. Végre a tizennégy megye követei igazságtalannak mondották az ellenök irányzott vádat, mintha ők s csak ők magok nehézségeket nehézségekre halmoznának a közügyek békés fejlődésének akadályozására, mert az öröködést illető pontok nincsenek ugyan utasításaikba foglalva, de bennvan az általános szabály, hogy az ország közjavát érdeklő kérdésekben alkalmazkodjanak a rendek többségéhez. Végzését az alsótábla küldöttségileg megüzente a felsőnek, s Eszterházy bejelentette a királynak, hogy ,dicsértessék érette az úr Isten, a spanyol király ügye szerencsésen meg van oldva, annak nyilvánításával azonban, miszerint felséged magvaszakadásának esetében a leendő magyar királyok Magyarországon vagy a szomszéd tartományokban székelljenek. Holnap ez ügyben küldöttség fog felségednél tisztelkedni, melynek egyszersmind kötelességévé tétetett, hogy az eperjesi bizottság s a katonaság téli szállásainak kérdéseiben ügykezzék felségedtől vigasztaló választ kieszközölni.'

A küldöttség vezére Széchenyi György esztergomi érsek volt. Szintén november 17-én az evangélikus rendek küldöttsége is tisztelkedett Leopoldnál Okolicsányi Pálnak, özvegy Zay Endréné követének tolmáclata mellett. Az általa benyújtott emlékirat, röviden de még is részletesen elősorolja az evangélikusoknak a sopronyi országgyűlés óta összehalmozódott vallási sérelmeiket; kérvén a felséget, méltóztassék az evangélikus hitvallást régi s a felhívott országgyűlésen újra meg erősített szabadítékaiiba, az 1681. törvényczikkelyekbe becsúztatott megszorítás nélkül, visszahelyezni. József főherczegnek is nyujtottak be folyamadást, esdeklők, hogy magát ügyökben atyjoknál közbenvetni kegyes legyen. A király oda nyilatkozott, hogy az emlékiratot el fogja olvasni, s igazsághoz és méltányhoz képest intézkedni. 7) Már harmadik hete folyván, s az intézmény még mindig nem adatván ki, december 6-án azon voltak az evangélikus rendek, hogy az előleges sérelmek vallásügyökről is tegyenek említést. „Én, hitemre, ebből kivon szom magamat, — mondá a személynök — mert azt vetették szememre, hogy az elmúlt országgyűlésekor is hétezer forintot vettem érette nagyságtoktól s kegyelmetektől; folyamodjanak eziránt az urakhoz; azt megcselekszem mégis, hogy innen küldöm oda az általunk ez ügyben már korább feltett pontot.“ Mit Udvarhelyi István Abauj, és Csemniczki Gáspár Zólyom-megye követei megköszömvén, többed magokkal átvitték az érintett pontot, melynek ez volt fogalma: „Miután a hazafiak egyessége és egyetértése nem csekély mértékben a vallásügy kiegyenlítésétől függ, méltóztassék azt ő felsége — de mégis a katolikus hitvallás rövidsége nélkül — kegyelmesen elintézni.“ — A küldöttség, visszajövet előadta, hogy mind a személynök úr ő nagysága ellen gyártott rágalmat, mind az illető sérelmi pontot a nádor elébe terjesztették, kitől olyatén

7) Ribini, hist. dipl. app. 226. 1.

választ nyertek: hogy ő felsége lelkismerete szerint fog a vallási ügyben eljárni; s hogy az általküldött sérelmi pontra nézve üzenet fog jöni a táblához. És csakugyan rövid idő múlva átjött Benyovszky Mátyás a nádor titoknoka, ki főnökének nevében előadta: hogy ama pont csakugyan menjen be az előleges sérelmi lajstromba, s mivelhogy ő nagyságát a személynököt az evangélikusok miatt méltatlanság érte, „meltó hogy ő nagyságok és ő kegyelmek pótolják azon hétezer forintot.” „Lesz hát hétezer forintom” mondá mosolyogva a személynök; s az ügy 93-dik pontul ment a sérelmek közé. ⁸⁾

Midőn az evangélikus küldöttség az urak tereméből kilépett, Széchenyi György utána kiáltott, hogy neki, mint esztergomi érseknek is van joga, hozzászólni a vallási ügyhez; hogy ő nem ellenzi, miszerint ama pont felmenjen a királyhoz; de hogy ő „evangélikusokat” igenis, de „evangélikus status”-t nem ismer az országban. Küldött urak magok mentésére előadták, hogy ez elnevezés csak ennyit akar mondani: a státusoknak az evangélikus hitvallást követő része; s e magyarázat egyelőre megnyugtatta az érseket, úgy látszik. Utóbb mindazáltal az egyházi státus nevében folyamodványt nyújtott be Leopoldnak, melynek hat első pontja az evangélikusok ellen van intézve, kik törvényes jogokra nem hivatkozhatnak, miután pártütések miatt a jó és békés magaviselet feltétele alatt nyert engedély erőtelenné vált, nem is említve, hogy ama törvények hozatalának mindig ellenmondott az egyházi rend; kik Tököli hatalmaskodásának idejében kegyetlenségekkel és méltatlanságokkal illették a katolikusokat; kik magokat evangélikus státusnak merik mondani, holott az országnak csak négy státusa van: a főpapoké, a mágnásoké vagy világi uraké, a nemeseké, s a szabad városoké; s kiket végre nem evangélikusoknak, hanem anti-evangélikusoknak az evangyéliom elleneinek

8) Kárász Tóbiás és a komárommegyei követek o. gyűlési irományaik.

kellene hívni. — Ezek után Leopold ama sérelmi pontra nézve ekkép nyilatkozott: „A belbéke és egyetértés fentartása egyik főrésze és főgondja a királyi tisztnek. Miért is hogy e tekintetben a császári királyi felség, a rendek ohajtásaihoz képest célt érhessen, közölteti velök a clerus sérelmeit s az ágostai és helvét hitvallásuak által benyújtott kívánalmakat, hogy miután véleményeiket ezen kétrendbeli oklevelek iránt még fogta hallgatóni, nagyobb alaposággal és szilárdsággal intézkedhessék a köznyugalom követeléséhez s a rendek ohajtásához képest, e nagyjelentességü ügyben.“

A horvátok sérelmei közé ment, hogy országukban se fekvő jószágokat ne birtokolhassanak az evangélikusok, se állandó lakást ne vehessenek benne; de a magyar rendek ismételve kinyilatkoztatták: „hogy a 93-dik pontban foglalt könyörgéshez, az abba iktatott biztosítéknak ismétlésével, továbbá is ragaszkodik az ország státusai közül három, egy — a clerus — azonban ellenmond neki.“

IV.

1687. december 9-én a nádor s az esztergomi érsek Józsefnek, a kilencz éves főhercegnek, Magyarország első örökös királyának fejére tették a koronát. A koronázást megelőzte, még december 8-án, a felavatási oklevél elfogadása, melynek alkupontjai közül, az első az ország szabadságait, II. Endre végzeménye 31-dik cikkelyének ellenállási záradékán kívül megerősíti, s melyeket az új király, midőn a kormányt

kezéhez veendi, a törvényczikkelyek közé fog iktattatni és meghirdettetni; ⁹⁾ s megelőzte, mindamellettt hogy az örökös elve ki volt mondva és elfogadva, a nádornak magyar nyelven három ízben ismételt kérdése: akarják-e a rendek József főherceget királyukul koronázni? Az igenlő válaszközben kigyúlt a nap a felhők megől, melyek eleddig takargatták, s fényében József fején felvillant a korona. A rendek hajlandók voltak szerencsés jóslatot látni e körülményben. Széchenyi György a kilenczvenegy éves főpap, szerencsét kívánt a koronás növendéknek. Diadalmaskodjál elleneid felett otkünn, végy diadalt első sorban a félholdon. Itthonn pedig? Oltár a király, melyhez bizodalommal fordulnak, megannyian, az alattvalók. Nincsen hatalmasabb erőd a király oltalmára, mint szerettetni. Mert mennyi szeretettel ragaszkodnak hozzá az övéi, annyi rémuléssel telnek el ellenei. Az ellenség azért fog tartani tőled, mert a hazafiak szeretni fognak. Ijesztő eszközökre — hidd nekem — nem támaszkodhatik az uralkodó. A szeretet s a kegyelmesség lesznek leghűbb öreid. És nem léssz valósággal boldog, hanemha boldogítani fogsz másokat; mit ha téssz, mindenkinek hajlamát lánczolod magadhoz. Él j tehát király, Isten és a népek által szerettetve!

S most szent Márton templomából a ferenczesekébe kísérték Józsefet, hol ősi szokás szerint a rendek közül néhányat aransarkantyús vitézzé ütött, s honnan kilépvén lóra ült, melyről szent Mihály kapuján kívül meg leszállott, hogy kardját, a magyar király kardját, a négy világrész felé villogtassa, s

---

9) Ez nem történt, mert József neve alatt nem adatott ki országgyűlési végzemény, de III. Károly felavatási oklevele, úgy szólván, másolata volt a Józsefének, csak hogy ebben második helytt a királyoknak Magyarországon vagy a szomszéd tartományokban lakásáról biztosítanak a hazafiak, minek ismétlése a spanyol ág kihalása után szükségtelennek látszott; hetedik helytt pedig, atyja életének idejére, a közkormányba nem avatkozását ígérte az ifjabb király, mi hasonló alkalom felmerülésével, 1830-ban, ismét bément a királyi hitlevelet magában foglaló cikkelybe. V. ö. Kovachich, Supplem. ad vest. comit. III. 423.

hogy magát következő esküvel kötelezze: „Mi József, Isten kegyelméből Magyarország örökös királya, esküszünk az élő Istenre, ennek szentséges anyjára, szűz Máriára és minden szentjeire, hogy mi Isten egyházait, az egyházi és világi urakat, nemeseket, szabad városokat, s a hazafiakat általán kiváltságaikban, jogaikban, szabadítékaikban, és régi jó s megerősített szokásaikban, valamint ezeknek értelme és alkalmazása iránt király és rendek egymással országgyűlésileg megegyezők lesznek, megtartandjuk; ¹⁰⁾ mindenkinek igazságot szolgáltatandunk; néhai fenséges Endre király végzeményéhez (kizáratván azonban és elmellőztetvén ugyanezen végzemény 31-dik cikkelyének záradéka, e szavaktól: „hogy ha pedig mi‘ e szavakig: „hatalmat adunk örökré‘) alkalmazkodandunk; Magyarországunk határait, s mi bármily joggal vagy czímmel hozzá tartozik, el nem idegenítendjük s nem kisebbitendjük, hanem a lehetőségig öregbítendjük és kiterjesztendjük; és mindent egyebet tevők leszünk, mit a közjóért, s valamennyi rendek és öszves Magyarországunk becsületéért és előnyéért igazságosan tehetendünk. Isten minket úgy segéljen és minden szentei.“

^{1688.]} Az országgyűlés még 1688. januárius 25-dikéig tartott, mely nap a nádor biztosította a rendeket, hogy az ifjú király esküjébe bement, a törvények és szokások magyarázatát illető záradékot betűszerinti, tehát alkotmányos értelemben akarja vétetni a felség, miről ő, a nádor, körlevél által a megyéket is megnyugtató leszen. S most mindkét tábla tagjai felmentek a várba, a kancellár szónoklata mellett a hozott törvényezikkelyeket bémutatandók a királynak, ki azokat, — számra huszonkilenczet — még az nap megerősítette. Az

---

10) A záradék: „valamint ezeknek sat“ nem volt benn az alsó tábla által magának a koronázásnak napján az urakhoz üzent s a felség elébe szánt, de — mint Kárász Tóbiás mondja, ob brevitatem temporis et supervenientem coronationis solennitatem talán fel nem terjesztethetett esküformulában. S ezen záradék a felavatási hitlevélbe is bement.

első tezikkel József koronázásáról szól, a hitlevélről melyet kiadott, az esküről melyet letett. A második és harmadik a korona örökösét tárgyalják. „Miután ő császári királyi felsége diadalmas és dicsőséges fegyvereivel a keresztyén név iszonyatos ellenségét, a törököt, gyakori, véres és nagyobb ütközetekben megvervén, Isten segédével a rendeket a naponkint reájok nehezedett járom alól felmenteni, és ezen ország legnevesebb erősségeit, köztök Budát, az egykor fényesen virágzott királyi székhelyet s a most nagyjából visszafoglalt ország előfalát, a töröknek torkából, melyben annyi idő óta a nemzetnek legnagyobb veszedelmével sinlődtek, kiragadni s ezen édes haza felszabadításáért annyit áldozni méltóztatott: ezen jótétemények örökös emlékeül, és soha meg nem szünő alázatos hálájok tanúsítására, Magyarország és a hozzá kapcsolt részek öszves karai és rendei kinyilatkoztatják, hogy mostantól fogva továbbá, senkit mást, mint az ő császári királyi felségének ágyékából származó fiörökösök közül az elsőszülöttet, mindörökké (az 1547 : 5 és e tárgybeli más törvényezikkelyek is ezt rendelvén) törvényes királyokul és urokul fogják tartani; és az említett hitleveli czikkelyeknek mindannyiszor, valamennyiszor ilyes felavatásban el kellend járnai, előleges elfogadása vagy királyi biztosítása után, s a felette, az elődei által elvállalt formában leteendő eskü után, országgyűlésileg Magyarországon belül annak rende szerint megkoronázni. Ha pedig — mit az isteni jószág távoztasson el kegyelmesen mindörökre — ő császári királyi felségének fimagva szakadni találna, akkor ezen ekkép tovább szállandó és felveendő országlás örökösége, szintén előleges s a mondott módon előrebocsátandó királyi biztosítás, az említett hitleveli czikkelyek elfogadása s a felette leteendő eskü mellett, háramolják és szálljon Spanyolország fennséges királyának, II. Károlynak szintén fimagvára; tehát egyedül azon esetben, melyet az isteni jószág, kegyelmesen távol tartson, ha mind ő császári

királyi felségének mind a fenséges spanyol királynak fimagva szakadna, fog a karoknak és rendeknek királyaik választása és koronázása körüli ősi és régi, helybenhagyott szokása és előjoga ismét feléledni.“ — Az ötödik cikkely szerint: „am-
bár az 1222 : 31. záradékának 'becsületes értelmét csak néhány magánpolgárnak gonosz magyarázata ügyekezett roszzá csavarni; s ámbár ő felsége józanabb és hű rendei soha sem voltak oly véleményben, hogy a gonoszok és pártoskodók által kisütött amaz értelemnél fogva valakinek joga lehetne törvényes királya és ura ellen felkelni s fegyvert fogni: mindazáltal e tekintetben is hódolatuk további tanusítására, mocsok nélküli hűségre kötelezettségöknél fogva, s azon bizalmatlanság gyökeres kiirtására, mely a király között egy részről s az ország és a hozzá kapcsolt részek között más részről, e miatt ne talán jövendőben keletkezhetnék: kedvkereső és alá-
zatos jobbagyi érzülettel beléegyeztek a rendek, hogy az ellenmondás és ellenállás szabadsága iránt közbenvetett ama záradék a II. Endre király végzeménye 31. cikkelyének szövegéből, s következőleg a mondott formában letett felavatási esküből is, jelen cikkely erejénél fogva, kirekesztessék és távolíttassék. De különben ezen cikkely s ezen végzemény, valamennyi pontjaikra, feltételeikre és záradékaikra nézve érvényesek maradnak, mint eddiglen; nem kételkedvén a rendek, sőt semmiről sem lévén inkább meggyőződve mint arról, hogy ő felsége s említett örökösei és egyéb utódai, a felség előterjesztéseiben foglalt kegyes atyai ajánlkozásnak értelmében, őket — a rendeket — és utódaikat is azonkép, öszves, közös, ősi jogaikban, kiváltságaikban, szabadságaikban és törvényeikben, hitleveleik cikkelyeihez képest, királyi kormányuk folyama alatt mindenha lelkismeretesen és csorbátlanul fentartók lesznek.“ Az ötödik tez. a király nyiltlevelei s 1684-ben a lothringeni herczeg által meghirdetett amnestiát az azóta beállott eseményekre, s az időközben elhunytak örö-

köseikre és utódaikra is kiterjeszti; csak Tököli vétetvén ki és a még most is velevők, kik a jelen czikkely által, mint a hazának ellenei s mint felségsértők, törvényesen elmarasztatnak. Mult évi novemberben a vérpad eltűnt végre Eperjes piaczáról; most a 6. tcz. által kimondatik, hogy az ifjabbik király közbenvetésére s a rendek folyamodására az eperjesi bizottság megszüntetik, s a foglyok szabadon bocsátatnak, rendeltetvén egy úttal, hogy ezentúl, ha netalán hűtlenségi esetek előfordulnának, az ország törvényei szerint kell a bűnösök ellen eljárni. A 7-dik törvényczikkely az Eperjesen kivégeztettek, vagy máskép kárvallottak, úgy az 1681 : 11 jótéteményére számot tarthatott egyének özvegyeiket és árváikat, a fiscus által elfoglalt jószágokra és jögezimekre nézve a királynak mind igazságáról mind kegyelméről biztosítja. A magyar udvari kancellária jog- és hatáskörét szabályozó törvények, névszerint az 1613 : 25. 1635 : 28. 1655 : 50. tcz. megerősítetnek. (8. tcz.) „Magyarország mágnásai és főbbjei vagyonbeli bukásának kikerülésére, s a jószágok szabados elidegenítésének és pazarlásának fékezésére, joggal végzés hozatott, hogy, ha ezentúl e mágnások és főbb nemesek közül egyvalaki olyas jószágairól, melyeket vagy szolgálatai által, vagy maga erejével, vagy az ősi javak gyümölcseiből szerzett, előlegesen a megyékben kihirdetendő végintézet által ő császári királyi felsége által megerősített hitbizományt és előfiséget alkot és rendel: örökösei és utódai nem jogosítvák az atyai végrendelesnek alávetett ilyes jószágokat, e végrendelet tartalmának ellenére a szerzési pénzösztetre nézve elzálogosítani vagy elidegeníteni: hanem ezen jószágoknak csak jövedelmeiket és gyümölcseiket szedhessék, az előfiség elvesztésének büntetése alatt: jelen czikkely egyáltalában nem terjeszkedvén ki a nemesekre.“ (9. tcz.) A 10-dik tcz. így hangzik: Miután az ország karainak és rendeinek nem csekély alkalmatlanságára volt eddig ama villongás, mely az urak között tanácsteremi

üléseik iránt keletkezett, ennek elhárítására s a jó rend fentartására következő sorozat állapotot meg (a főisztelendő clerus tagjai egymás közt már elvégezvén kölcsönösen és illetékesen üléseik ügyét): Az ország nádora, mint királyi helytartó után ülnek az országbíró s a bán, ha személyesen jelen van; következnek a tárnok s az országbárók, kinevezésök rende szerint, mert máskülönbön rangra hasonlatosok egymáshoz; utánok a pozsonyi gróf fog helyet s a szent korona két őre, aztán a megyék örökös főispánai, a mint ki előbb beiktattatott tisztebe, végül a többi főispánok, szintén beiktatásuk elsőbbségétől függvén az ülési elsőbbség; kiket a tanácsos urak kinevezésök rende szerint követnek; ¹¹⁾ a másik tábla ülései eddigi állapotukban hagyatván s abban ezentúl is meghagyandók levén. ¹²⁾ — Ámbár olyas nemesek ellen, kik lakházukon kívül alig bírnak más jószágot, kikről azonban nyilvánvaló, hogy büntettet büntettre halmoznak, úgy czinkostársaik ellen az 1655 : 38 tez. külön peres eljárást rendel: találkoznak mindazáltal közülök feles számmal, kik bűnösségök tudatában titkon megszöknek, mihelyest az ellenök irányzott bűnvizsgálat hírért veszik. Nehogy tehát ezáltal is tárva maradjon a kapu mind az érdemlett fenytés kijátszására, mind bármely czéges bűntettnek ezentúl is elkövetésére, a rendek következőleg magyarázták meg bővebben az idézett cikkelyt: hogy a mondott gonosztevők, mihelyest büntettökről világos és elégséges tudomása van az illetékes megye tisztviselőinek, ezek rendeletéből nyomban, még ama bűnvizsgálat elrendelése és

11) A czimzetes bárók és grófok ekkor, mint ilyesek, még nem ültek a felső táblánál. „Qui in numerum magnificorum relatus est“, mint a kinevezési oklevél mondotta, azt lassankint baro-nak kezdék czímezgetni; gróf-nak az írta magát, kit a fejedelem levele azok közé sorozott: „quos lingua germanica Graf appellat“; de mindkét elnevezés még mindig nem vert gyökeret a közéletben. Két évtized mulva ez meg fog történni; addig csak az „urak“ és „nemesek“, a „magnates“ és „regnicolae“ közötti különbséget ékezi meg a történetírás.

12) Bihar és Pest megyék, s Buda, Pest és Esztergom városok hosszú távollét után képviselőik által ismét jelenvoltak az országgyűlésen.

lefolyása előtt elfogathatnak, aztán az igazságszolgáltatás törvényes rende szerint fogván érdemlett büntetésben elmarasztalni (14-dik. tcz.). Miután Magyarország szabad királyi városainak száma, igen sok ilyenén hely dicsőséges visszafoglalása által annyira megszorodott, hogy a negyedik rend a többieket számra nemcsak feléri de talán felül is múlja: ő felsége kegyelmes megegyezésével végzés hozatott, hogy ezen városok száma szerfelett ne szaporitassék, s hogy a közjök eleddig teljesen be nem sorozott helyek ezentúl be ne fogadtassanak; azok pedig, melyek jelen czikkely ellenére jövődöben netalán befogadtatnának, be nem fogadottak gyanánt tekintessenek, hanemha ő császári királyi felsége nagy érdemek s a közhaszon által indítatva, úgy találná, hogy az egyik vagy másik hely, különválólag, ilyes kegyelemben, még pedig törvényczikkely utján, részesítendő (17-dik tcz.). Hogy ezentúl a Jézus társaságabeli szerzet, mint testület, ő felsége kegyelmes elhatározása s a rendeknek eziránt benyujtott alázasatos folyamodás következésében Magyarországon s a hozzá kapcsolt részekben befogadottnak és állandósítottak tekintessék, egyhangulag végeztetett (20. tcz.).¹³⁾ Ámbár a vallásügyben a legközelebbi sopronyi országgyűlésen hozott 25. és 26. tczikkelyekkel tiltakozásuk által visszaélvén az ágostai és helvét hitvalláson levők, ezen tettöknél fogva megszüntek ama czikkelyek jótéteményében résztvenni: mégis, miután ő felsége az idézett czikkelyeket kegyelemből még érvényeseknek nyilvánította, a karok és rendek is ezen atyai intézkedés értelmében, a házi egyetértés és béke s az ország köznyugalma tekintetéből, (ellenemállván a clerus és más világi katolikusok tiltakozása) végzést hoztak, hogy ama czikkelyeket megújítottaknak és előbbi erejökbe visszahelyezetteknek kell nézni, s ha és mennyiben még eleddig

13) Ülés és szavazat az országgyűlésen most még megtagadtatott tőlök

végre nem hajtattak, vagy pedig némi visszaélések által, melyeket az egyik vagy másik fél időközben behozott, megsértettek volna, minélelőbb tartozókép végrehajtsanak, s a hozataluk idejekor vagy utóbb történt el- és visszafoglalások helyrehozassanak (21. tez.). Hogy ő császári királyi felsége, azon hűségnek is különös tekintetbe-vételével, melylyel Dalmát-, Horvát- és Tótországok s bánjok Erdődy Miklós iránta állandóan viseltettek, a báni tisztet és hatóságot, s a mondott országok jogait, kiváltságait, s régi és jelen szabadságait, az ezeknek gyakorlatáról és értelméről az imént koronázott fenséges király hitlevelébe iktatott módosítással, megerősíteni, s jövődre is teljesen és csorbitatlanul fentartásokra magát kegyesen elhatározni méltóztatott, alázatosan megértették a rendek. Miért is, hozzájárulván ő felségének beléegyezése, rendeltetik: hogy a mondott országok hatóságának, jogainak és szabadságainak, úgy a báni hatáskörnek mind béke mind háboru idején fentartása körül az 1608:k. e. 11. 1609:20. 1649:33. 1681:62. 66 és 71. s az ezekben idézett többi czikkelyek teljesezésbe menjenek (22. tez.). Továbbá a kedélyek egyetértésének s az ország köznyugalmának megőrzésére, mely tudnivalóképen kivált a vallás egységén sarkall, — ez okból hozatván is be a mondott országokba — ő felségének kegyelmes hozzájárulásával határoztatott, hogy Dalmát-, Horvát- és Tótországokban, ezzel megerősített municipális törvényeikhez képest, mind a hatóságuk alatt jelenleg létező részekben, mind a jövődre, ő felségének kegyelmes rendeletéhez képest, ahhoz törvényesen visszakapcsolandókban, mint eddigelé úgy ezentúl is jószágbirtoklásra csak katolikusok legyenek képesek (23. tez.). A 26. tez., végre, a magyarokul fogadott idegenekkel fejenkint ezer aranyat fizettet az ország közszükségeinek fedezésére, s esküt tétet le külön mindenikökkel, hogy a magyar törvényeknek engedelmeskedő, hogy azokat megtartó leszen.

Ezek voltak az 1687-diki országgyűlés eredményei, melyek részben a közügyek Eszterházy Pál általi vezérletének levén köszönhetőek, a nádor megnyerte, mit régóta ohajtott: a római szentbirodalom herezegének czímét. Ő sem eszközölhette ki azonban a rendeknél, hogy az országgyűlés eloslása után nádori elnöklet alatt bizottság üljön együvé, mely az idő rövidsége miatt a felség és rendek által megfajtatlanul hagyott közügyek iránt, a jövő országgyűlés elébe terjesztendő javaslatot készítsen. Az alsó tábla attól tartott, hogy ez első lépés akar lenni állandó bizottságnak az országgyűlés helyébe léptetésére, s a főrendek többszörös felhívására is vonakodott beléegyezését adni; míg végre az urak is a mily váratlanul oly rögtön az alsótábla nézetéhez állottak. Midőn ma reggel a zöldházban ülést tartanánk, — írja kelet nélküli levélben Leopoldnak a nádor — s midőn említést tennék a bizottságról, az esztergomi érsek úr kinyilatkoztatta, hogy ő sohasem fogja megegyezését adni ilyes bizottsághoz; a mely tárgyak még a jelen országgyűlésen megfajthatók, azok fejtesse meg, a többiek pedig halasztassanak a legközelebbi országgyűlésre. S az érseknek e nyilatkozatát a clerus s a világi urak nagyobb részének helyeslése követte.

V.

Az országgyűlés folyama alatt Palota, Eger és Munkács visszakerültek a koronához. Palotát 1687-ki november 22-én Eszterházy János az ernyedetlen győri helyettes kapitány foglalta vissza; s hogy Eger magát elvégre megadta, az Koháry István lángbuzgalmának is volt köszönhető, ki a neves helyet

Doria János ezredessel egyetemben lehető legszorosabban körültáborlotta. Midőn az őrségbeliek lelkét a hosszas szenvedések s a napról napra gyilkolóbbá vált éhség megtörték, s midőn az Eperjesről Eger alá személyesen érkezett Caraffa tudtára adta Ruszten basának, hogy hiába vár segédet, mert Szolimánbasa saját hadai elől Nándorfehérvárról Konstantinápolyba szaladt, hol a sereg kívánságára fejét vették; s mert a fellázadt zsoldosok november 8-án Mohamed szultánt letévén, a helyébe léptetett testvér hatalma még igen gyarló lábbon áll, — Ruszten december 7-én aláírta a feltételeket, melyek alatt kész a várat feladni,¹⁴⁾ mihelyest a császár által is megerősíteni fogtak az alkupontok. Nehány nap múlva Pozsonyból leérkezett a megerősítés, s Eger kaput tárt Caraffa előtt. A keresztyén foglyok felszabadítottak; az őrségbeliek fegyverben kiköltözködtek a várból, s Heissler által Nagyváradra kísértettek.¹⁵⁾ Nemesak legközelebbi környéke, de a Hegyalja és Abauj községei is behódolva lévén Egerhez, néhány százezer pór most szabadabban lélekezhetett, s Budát a Mátra aljáról már nem fenyegette veszély.

S Caraffa most levelet intézett Zríni Ilonához. „A török hatalom — ír a neki — már nem mérkőzhetik többé a császár szerencséjével, s fogyton fogy; a császári fegyverek majdnem egész Magyarországot visszafoglalták, bejárták egész Szlavoniát, s a szövetséges Erdélyben vettek téli szállást; József főherczeg Magyarország örökös királyává koronáztatott a magyar rendek közmegegyezésével; az ozmán birodalmat Nándorfehérvártól Konstantinápolyig, s Konstantinápolytól Egyiptomig pártos katonaság dülja; a díván békét kér, békéért könyörög: Munkács egymaga akarna még ellenállani? Vagy talán nem a portától, hanem Tökölitől remél segédet, Tökölitől, kinek alig van már egy marok híve, kinek az eperjesi

14) A feladási alkupontok a cs. hadi levéltárban. I. Arneth, 88. I.

15) Vico, 179. 245. II. Wagner, II. 33. Babocsai, Rumynál, I. 101.

piaczon minapában végkép inát szegték, s kinek ő — Ilona — nem tartozik adott szavát megtartani, hogy Munkácsot védeni fogja egy világ ellen, mert ilyes eskü megtartása hitszegés a császár irányában. Fogadja tehát a jóakarónak, a keresztyénnek tanácsát, bizza magát és szerencsáját a császár kegyességére, s ne akarjon az ő, a dicsőséges Rákóczi ház magzatainak inkább mostohája mint édesanyja lenni. ¹⁶⁾ — A levél ügyesen volt szerkesztve, ügyes kivált a végpont, mely a hitves habozását az anyának kötelességével ügyekezett lenyügözni, és Ilona mégis hajlandó vala még egy ízben visszautasítani a felhívást, mert úgy tudta, hogy a várban most is annyi az eleség, mennyiből talán félévig eltarthatni az őrségbelieket. De ezek már húzamosabb idő óta nem kapván zsoldot, már két karácsont töltvén elszigeteltségökben, nem támogatták egykori buzgalmukkal az úrnét; sőt maga a várkapitány Radics Endre, s Tökölinek annyi éveken át jobb keze Absolon Dániel szintén már nem osztozkodtak Ilona lelkesedésében. Elhajlásukat az ekkor tizenkét éves Rákóczi Ferencz, ki nővérével, Juliannával, szemtanuja volt anyja minden küzdelmeinek, ekkép indokolja. „Tököli — így ir — nem helyezhetvén a fenforgó viszonyok között reményt a törökbe, levél által megkereste hitvesét, küldené egyik udvari papját Rómába, s indítványozza a pápának, hogy azon esetre, ha ő szentsége előnyös feltételeket eszközölhetne ki számára a császártól, nem csak katolikussá válik, de a lutheránusok megtérítésében is munkás leszen. A levél titkos jegyekkel volt írva, azokkal, melyeket nejének benső ügyek számára hagyott. Kancellárjának, Absolonnak, a többi ügyekre más jegyei voltak. A felebbi levél a kancellár kezébe adatott kibetűzés végett, s ez nem lévén a jegyek kulcsának birtokában, értesítette iránta a fejdelemnét, ki nem ügyelvén arra, hogy a levél tartalma csak neki magának szólhatna, saját titkos jegyei-

16) Vico, 257 s. kk. II.

nek kulcsát általadta a kanczellárnak. Tököli szándéka nagy mértékben meglepte Absolont, a buzgó lutheránust. Felgyűjtva hitvallásának érdekei által is, eltökélé magát, hogy urának célzatát megelőzi, még pedig azon hűség rovására, melylyel neki tartozott; s mert tervét nem hajthatta végre a várnagy segéde nélkül, közlé vele a levelet, beavatván őt aggodalmaiba és terveibe, melyeket ama célzat sugallt neki. Ketten, egyesülve azonegy vallás s azonegy érdek által, ígérik Caraffának, hogy a fejedelemnét kényszeríteni fogják a hely általadására, ha ő, a tábornok, bizonyos feltételekre áll, melyeket elébe terjesztettek. Caraffa késznek nyilatkozott ama feltételek elfogadására, s ezentúl a várnagy bőségesebben osztogatta embereinek az eleséget, mint a szükség kívánta, sőt nagyocska mennyiségét épen elrejtette. Ama pazarlás következésében viszonylag rövid idő mulva éhségtől lehetett tartani, s Radics kinyilatkoztatta a fejedelemnének, hogy a hely csak két hónapra van eleséggel ellátva, hogy tehát előnyös alkupontok melletti feladásról kell gondoskodni, vagy pedig mindennek elvállalására lenni késznek, mit Leopold reájok fog mérni, ha a vég pillanatig lesznek halasztók a feladást.¹⁷⁾ Meglehet, hogy csak azért, mert Tököli nem fogja őket felmenthetni, s mert makacsságuk esetében Leopoldtól súlyos fenytést várhatnak magokra, nyitották meg az alkudozást. Absolon egyébiránt már 1683-ban Tökölit annak tartotta, ki az ügyet soha sem fogja kölcsönös engedmények alapján elintézni, miért is Sobieskit, mint közbenjárót, örömet Magyarországnak marasztotta volna, Tököli daczára s a bujdosók érdekeinek némi oltalmára egyszersmind.¹⁸⁾

Ilona hijába ügyekezett még tovább halasztani az eldöntő napot, hijába ügyekezett, jutalmul a hely általadásaért férjének a császár kegyelmét biztosítani; januárius 14-én következő alku-

17) Hist. des rev. de Hongrie, I. 381.

18) Sobieski levelei nejéhez.

pontok mellett adatott meg Caraffának a vár: I. Teljes amnestia adatik mind azoknak, kik Munkács várában vannak, de a Tökölivel levőknek nem. II. A fejdelemné (s vele az árvák) Bécsbe kísértetik, s ott marad szabad lábon, de ő felségének külön engedelme nélkül nem távozhatik onnan. III. Valamennyi ingatlan jószágaik azon állapotban, mint jelenleg a kamara által birtokoltatnak, az ingók pedig akárhol legyenek, visszakérülnek az árvákhoz. Mi pedig a munkácsi urodatmal s a Szentmiklóshoz való jószágokat illeti (miután azok Magyarország szent koronájához tartoznak, mint mondják) visszaadatásuk egyelőre függőben marad. IV. A fejdelemnének, férje által lekötelezett hitbére pedig, vagy természetben, vagy hasonló értékben, vagy évenkinti kamat útján, de az árvák rövidsége nélkül visszaadatik, valamennyi ingósággal egyetemben, melyeket a magáéinak bizonyítand; olykép azonban, hogy, az árvákat illető dolgok lajstroma, esküvel megerősítve, biztos uraknak átadassék. V. A fejdelemné az uralkodás jelképeit, melyeket Tököli a portától nyert, az athnáméval együtt a biztosok kezéhez adja. — Következik még tizenegy pont, melyek közül az egyik kiemeli, hogy a várban levők valamennyien, öszves ingó és ingatlan javaikat azon állapotban fogják visszakapni, melyben ama javak most a kamara által kezeltetnek; egy másrendbeli: hogy a Rákóczi-árvák, a császár gyámsága alatt állván, az alatt maradnak is, vagy azéba mennek által, kire a császár e tisztet szállító leszen. ¹⁹⁾

Az alkupontok aláíratása után a túsok kijöttek a várból, a biztosok bébocsátattak az ingóságok átvételére, lajstromzására; s januárius 17-én császári őrség ment belé. Klobusiczky Ferencz zempléni alispán, a Rákócziház egykori híve, „ki a vár feladásának eszközlése körül nagy érdemeket szerzett magának“ januárius 24-én, az országgyűlés eloszlásának előestvéjén Pozsonyba érkezett, s Tököli fejdelemsége végma-

19) Wagner, Aual. Scep. IV. 202.

radványait, az athnámét, a süveget, botot és zászlót Leopoldnak általadta. Ilona és gyermekei Bécsbe kísértettek; amannak az Orsolya-szűzek zárdája jelettetett ki lakul, emezeknek Kollonics Leopold jutott gyámul, ki Ferenczet Csehországba küldte a neuhausi jesuiták nevelőházába, s az árvák urodalmainak igazgatásával Klobusiczkyt bizta meg, oly utasítással, hogy az evangélikus lelkészeket nyomban valamennyiből száműzze. 20)

Caraffa Munkács átadásakor kikötötte, hogy ,a fejdelemné emberei közül senki se merje az átadás híret és okait Tökölnek megvinni, mert ő polgári halott'; s oly bizodalommal várta, miszerint Tökölit, mint szerencsétlenségök egyik főokát s mióta inségre jutott, haszontalan hűbéresöket, most csakugyan ki fogják végezni a törökök, hogy máris halálának híret költötte. Meghazudtolásaul kiáltványt boesátott ki a most Gyula környékén tartózkodott bujdosó. Magyar nép, — így hangzott az oklevél — a te elleneid s az enyéim, régebben is halálatot híresztelték, de én Isten kegyelméből még élek, elnyomott szabadságtok oltalmára élek. Tudom, hogy kénytelen-kelletlen vettétek magatokra a jármot. Úgy kívánták a körülmények. De ismerem lelketeket azonképen mint a magamét; tudom, hogy utálattal viseltetek saját tetteitek iránt; tudom, hogy gyűlölitek azokat, kik lábaitokra szabták a békókat, kiknek kötelességök volna a szabadság békóit széttörni. Szégyen, gyalázat, hogy egy Eszterházy a római birodalom hercegének czíme után eseng, mintha bizony Magyarország nádorának méltósága nem volna hasonlatlanul több annál. Ez tehát a bér, melyet annyi árulásért veszen? részemről jobb szeretném jószágaimat odavetni az ellenség kényének, mint megváltani ily árért. Mit nem ígértek nekem, hogy benneket elbajjalak? mit nem ígérnek még ma is, ha a szerint

20) Lampe, hist. eccl. ref. 505. Hist. des rév. de Hongrie, II. 14. Katona, XXXV. 537.

fogok cselekedni? De én boldogtalan leszek, ha Isten úgy akarja; árulóvá nem lehetek soha. Előbb magamat fogom elárulni, mint benneteket. Értetek kardot vontam, míg erőm volt hozzá. Most is elébe teszem a dicsőséges halált a gyalázatos életnek, nem kételkedvén, miszerint megismerők lesztek, hogy véghetlenül szerencsétlen voltam, de hogy jobb sorsra lettem volna méltó. De még nincsen ok elcsüggednünk. Tudva van előttetek, hogy a hatalmas török császár oltalma alatt állok, hogy ő kész, benneteket is oltalma alá venni, s hogy a bal eseményeknek egy egész halmaza sem képes őt elnyomni. Ha elveszítené mind azt, mit Európában bir, — a mi pedig még messze távol van tőle — fenmaradna még két világrész számára, melyeken uralkodik. Nem volt a fényes portának a mostaninál több ereje, midőn a keleti birodalmat kiforgatta: a nyugoti még kevésbé fog hatalmának ellenállani. Tehát még nem érkezett meg az idő, mondani, — mint naponkint történik — hogy, bizony, már oda van a török. A ti elleneitek s az enyéim ezt jól tudják. Ez okon kímélnék minket, mert máskülönben, hajlamaikat követve, azon lennének, hogy bennünket kiirtsanak. Vagy nem emlékeztek az annyi ízben ismételt vérontásról? Van-e valaki közületek, ki nem vesztett volna egy testvért, egy rokont, egy barátot Carraffa vérpadján? Mi haszna volt panaszt emelnetek ellene, mi haszna volt megmutatnatok, hogy ennyi kegyetlenségnek csak egy a czélja: az özvegyek s az árvák kifosztása? Parancs érkezett az igazságszolgáltatás formáinak tiszteletbentartására; de valljon végrehajtatott-e a parancs? Kétszáznál több személyt számlálhatunk, kiket ő csak azért marasztott el, mert neki úgy tetszett, s kik, midőn magokat a vád alól menteni akarnák, a szemtelen választ vették tőle: hogy előbb kivégeztetnek, s aztán védhetik magokat a perben. Meddig fog türelmetek tartani? Elleneitek hatalma nem oly nagy, mint vélitek. Mióta vetem én azt meg? Mit nem értünk volna el

eddig, ha engem egész erővel támogattok? Szolimán, az új szultán, kezet nyújt nektek, hogy kiemeljen az elnyomásból. Egy hasonló szultán előtt remegtek hajdanában azok, kik-től ti most féltetek. S ámbár az innen következtetett jóslatoknak nem kell hitelt adni, még is lehetetlen nem közlenem veletek, hogy a törökök rebesgetik, miszerint némi jóslat szerint, birodalmuk, kibontakozván jelen bajaiból, nagyobb virágzásra fog jutni e szultán alatt, mint a minőnek hasonló előde alatt örvendhetett. Legyetek azon, hogy valósággá váljék e jóslat; mert a ti üdvetek azonkép mint az enyim e néppeli összeköttetésünktől fog függeni ezentúl. Számos évek óta nemcsak minnen magunk oltalmazzuk magunkat, hanem oltalmaztatunk általok is. Aggodalmas gonddal ápoltuk mindig e szövetséget; miért tértek el a rendszertől, melyet tinnen magatok oly jónak tapasztaltatok? Vagy talán ellenceitek igéreteibe biztok? Vessétek szeméiteket Erdély nyomorú fejedelmére, látni fogjátok, hogy hiszelékenysége miatt jutott mostani sorsára. Mi haszna, hogy szövetségre lépett velök, mikor annak egyetlenegy czikkelyét sem tartották meg irányában. De semmi szükség idegen példára hivatkoznom; vessétek szeméiteket tinnen magatokra, emlékezzetek meg a beváltatlanul maradt ígéretekről, tudom, bölcsőbbekké fogtok válni. S ha mindaz, mit eddiglen előadtam, nem képes benneteket megindítani, legalább arról legyetek meggyőződve, hogy egyedül a ti érdektekben szólaltam fel. Én, mihelyest akarom, békét köthetek oly feltételek alatt, melyeket elég hasznosoknak fogna találni olyas úri ember, ki nem gondol a hazával; de én Istennek hála, mióta eszemet tudom, nem feledkeztem meg róla, s most a vágy is ösztönöz, annyi derék földiért boszút állhatni. Kellene, hogy ti is azonképen, mint én, hallanátok a boszú szózatát. ²¹⁾

21) Histoire d'Émeric comte de Tékéli, 232. l. Katona XXXV, 535—544. ll.

Az oklevél hangjából észrevenni, hogy Tököli ekkor már elhagyottnak érzi magát, hogy maga sem kecsgettette magát nagy reménnyel. A török fegyverek hanyatlását tagadni annyi csapás után, melyet szenvedtek, s midőn már alig maradt egyiket nevesb erősség birtokukban, nehéz feladás volt; jóslatokhoz folyamodni, feneketlen törekvés. A parányi segédpénzből, melyet a porta fizetett neki, egy zászlóalj magyar zsoldos is alig került ki; egyikét tisztén kívül táborából elszivárgott a nemesség. Erejét török és tatár dandárok képezték, melyeket parancsa alá adott a nagyvezír, s melyekkel annyiban remélhetett valamit eszközölhetni, mennyiben bizodal-
mát nem többé a tizenhárom megye hanem Erdély kuszált viszonyaiba vetette.

VI.

Midőn a lothringeni herczeg Magyarországból távozott, családjánál Insbruckban a telet töltendő, Magyarországon és Erdélyben a császári hadak fővezérévé Caraffa lőn kinevezve. Mint ilyes, most Erdélybe ment a nápolyi, mert híre szárnyallt, hogy a tatárok nyiló tavasszal a tartományra fognak jőni, s mert az örökös tivornyázásban végkép elerőtlenedett Apaffinak halála minden pillanatban következhetvén be, itt volt az idő Leopold uralkodásának előkészíteni az időt. Caraffa már huszonegy évet töltött a tiszai részekben, Erdély ügyei tehát nem voltak ismeretlenek előtte, de ezekre nézve főtanácsosul Absolon Dániel adatott melléje, ki Munkács bevételekor Leopold szolgálatába lépett. Ennek sugallatára mindenen előtt azon volt, hogy Telekit magához hajlítsa, őt, a főfő embert

a fejdelem udvarában azonkép; mint a rendek gyűléseiben. S ebbeli czélzatában sükert annál is inkább remélhetett, mert Teleki tudta, hogy az általa hat év óta követett eljárást soha sem fogja neki megbocsátani a porta, s hogy ez, ha védura marad ezentúl is Erdélynek, Tökölit szándékozik a tartomány fejedelmévé nevezni az öreg Apaffi halála után, mi az ő — Teleki — bukását fogja okvetlenül maga után vonni.

Caraffa Szebenbe érkezvén, egyenesen a fejdelem házába szállott: Apaffi még mindig Fogaras várában ült. Itt vette a tábornagy felhívását: nyilatkoztatná ki, ő és az urak, mily indulattal viseltetnek a császár iránt; mily készüléket tettek a tatárok fogadására, ha ezek netalán Erdélyre törnének; s mily és mennyi erővel fogják a császáriakat támogatni a török ellen. Továbbá küldené tanácskozás végett hozzá, Szebenbe, Teleki Mihályt. A választ ennek veje, Vay Mihály, hozta meg, ki előre boesátván a fejdelem örömét Caraffa megérkezésén, előadta: hogy Apaffi s az urak tetteik által tüntették ki indulatukat a császár iránt, hadait készséggel fogadván be erősségeikbe s mindennel látván el őket, mire szükségök van; hogy a Konstantinápolyban tartózkodó követek jelentése szerint, a törökök végveszélylyel fenyegették Erdélyt, mert a császáriak semmiféle ellenállást sem tapasztaltak, midőn téli szállást vettek a tartományban, s büntetésül parancs volt menendő a tatárokhoz, állanának boszút a hitszegőkön, sikerült azonban a követeknek, némileg lecsendesíteni a díván dühét, mely egyelőre csak az adó beküldését sürgeti; s végre hogy a segédről, melylyel Erdély Leopoldot támogató leszen, Teleki és társai fogják értesíteni a tábornagyot.

Teleki élénk aggodalommal indult ki Fogarashól: az eperjesi vértettek Erdélyben is rettentő viszhangot költöttek fel. Végintézetet tőn, mint ki halálának megyen elébe. 22)

---

22) Cserei Mih. 180. h.

Aggodalma alaptalan volt: Caraffa lovas osztályt küldött elébe, mely őt a legnagyobb tisztelettel fogadja. 23) Erdély fejedelme és rendei még Bethlen Gergelyt és Eleket, Székely Lászlót, Frank Bálintot, Szabó Kerestélyt, Bethlen Miklóst, Apor Istvánt, Alvinczi Pétert, Sárosi Jánost és Filstich Mihályt adták melléje, „felhatalmazván őket, hogy Caraffával alkudozhassanak, s kinyilatkoztatván, hogy a mit küldöttei végezők lesznek, azt ők helyeselni fogják és megtartani.” 24) De Telekin kívül a többiekkel csak színre alkudozott Caraffa; s midőn Bethlen Miklós, ki imént emlékirást nyújtott be Scherffenbergnek 25) mely kivált Teleki buktatására volt irányozva, országgyűlést indítványozott az ügy elintézésére, Caraffától válaszul nyerte: „a ki egy ajtón, egy kulcs segédével mehet be a szobába, az bolond volna, ha mindenünnen együvé gyűjtött lábtók segédével az ablakon akarna bemenni.” 26) Az egy ajtó, az egy kulcs Teleki vala, ő, ki néhány nap alatt még nagyobb súlyra tett szert Caraffa tanácsában, mint melylyel maga Absolon birt. Ez ugyanis oly véleményben volt: hogy Apaffinak Erdély fejedelemsége helyett más urodalmakat kellene adni s Erdély különállását végkép megszüntetni, Magyarország királyait illetvén a főhatalom e tartományban, melyet, mint az öszves birodalom egyik védfalát, meghitt tisztek gondjaikra kell bízni. Erdély különválasztása Magyarországtól nemcsak igazságtalan de fonák cselekedet is volt: kell hogy azonegy lélek kormányozza mindkettejét. 27) De Teleki nemcsak mindenható tanácsosa hanem őszinte híve is volt az Apaffi-háznak, s Absolon tanácsát sokallotta. Én a kormánynál mindig

23) Vico: „Telekium superbi ingenii virum maxima honoris significatione excipit.”

24) Szász, Sylloge tract. 39. l.

25) Moribunda Transsilvania ad pedes SS. Imperatoris projecta.

26) Bethlen önnéleletirása, II. könyv 17. fejez.

27) Vico, 321.

a közjóra ügyeltem, — mondá Caraffának — én a magam érdekét soha sem választottam külön a közérdektől, s most is szentül fogadom, hogy a császár védurasága Erdély felett kettő által biztosítható: ha Apaffi meghagyatik a fejedelmi széken, s ha minden háborgatás nélkül megmarad mostani állapotában a vallásügy. Caraffa nem késett e nézethez állani; s május 9-én fejdelem és rendek nevében Leopoldot és örököseit Erdély védurail fogadta a küldöttség. Erdély — mondja az Absolon által szerkesztett oklevél — visszatér Magyarország királyához, melytől az irigy sors s egyesek vak merényei különválasztották, és elfogadja I. Leopold római császár és magyarországi örökös király, s utódai, a leendő magyarországi örökös királyok (mint a legújabb pozsonyi országgyűlésen nyilvánítot) atyai és hatalmas oltalmát, a rendek közmegegyezéséből. Lemondunk teljhatalmu megbízásunknál és nagyobb biztosítás okáért a fenséges fejdelem és rendek végzéseinket megerősítő levelénél fogva, közakarattal, önkénytelen, és keresztyén buzgalomból az ottomán oltalomról s jövedőrci minden levelezésről, ajándék és adóküldésről, lemondunk minden érintkezésről a portával s a római császár legkegyelmesebb urunk és utódai a magyarországi törvényes s örökös királyok bármely elleneivel, hűtlenség és felségsértés büntetése alatt, mely a vád igazságának kiviláglása után Erdély törvényei szerint fogja sújtani a bűnöst. Elfogadván másrésztől, őszintén és jó hiszemmel, ő felsége atyai oltalmát magunk s Erdély öszves utódsága számára; és hogy ezen magunk-alávetésének és alkalmazkodásának tetteleg némi jelét adjuk, a felebb említett felhatalmazásnak s végzéseink a fenséges fejdelem és rendek általi megerősítésének alapján, befogadjuk a római császár őrségeit a kövári, huszti, görgényi és brassai erősségekbe (azokon kívül melyekben már tetteleg létezik császári erősség,) s készek vagyunk fegyverrel menni a keresztyénség közös ellenére, vagy bár kire, ha ő felsége paran-

csolni fogja; könyörögvén alázatosan, hogy a győzhetetlen császár, vele született kegyelmességében szabadságainkat és kiváltságainkat, névszerint az eddig befogadott hitvallások szabad gyakorlatát megerősíteni, s minket és utódainkat azokban oltalmazni és megtartani méltóztatik; nem kételkedvén, hogy gróf Caralla ő nagyméltósága a fenséges fejdelem s az öszves ország alázatos folyamodványait ő felségének hatályosan fogja ajánlani, azoknak elfogadásaiglan a lothringeni herczeggel kötött szerződés érvényességben maradván. 25)

Ezen folyamodványok készítése úgy a végett, hogy a nyilatkozvány országul megerősítessék, Fogarasba hivattak a rendek. 29) A megerősítés nem maradt el, 30) s a június

25) Szász, sylloge tract. 40. l.

29) Vico szerint ugyan a fogarasi országgyűlés megelőzte volna a nyilatkozvány aláírását, — „Cibinium ablegati — így ír — respondent, se de tantis ac tam novis rebus decernendi nullam habere potestatem nisi prius ad curiata regni comitia referant. Caraphaeus sinit Fogarae libera haberi comitia; in iis igitur permissa potestas ablegatis, ut apud Caraphaeum rei transsylvanicae providerent, quod aequius, melius videretur. Ubi cum his redierunt mandatis“ sat. De Bethlen Miklós világosan írja, hogy ő, ki a nyilatkozvány elfogadásáról vagy el nem fogadásáról Fogarasban akart a rendekkel tanácskozni mielőtt az aláíratnék, egymaga maradt kivánságával. Mind Bethlennél mind Csereinéél semmi nyoma, hogy a küldöttség Fogarasba rándult volna, a rendek megegyezésének kikérése végett. Más részről azonban Telekinek és társainak felebb idézett s május 3-án kelt felhatalmazásában, melyet első ízben Szász Károly tett közzé, olvassuk: Nos status et ordines trium nationum regni Transsylvanicae . . . damus pro memoria, quod . . . denuo expeditimus ad Exc. D. Caralla . . . fratres nostros D. Michaellem Teleki sat. Úgy látszik tehát, hogy ezen oklevél a küldöttségnek Szebenbe indulása s érkezése után kelt, s hogy Teleki a rendek nevében szóló felhatalmazást pótólólag maga után küldette, mint szükségeset. Ezen „plenipotenciales confirmatoriae“ névszerint a „denuo expeditimus“ szók téveszthették el Vicót. Bethlen Miklós tiltakozását ő is említi, de azon megtoldással, hogy a tiltakozó utóbb a többiekhez állott: „Tekelius et reliqui omnes conseatientibus studiis repromittunt. Unus omnium Nicolaus Bettenius incredibili ardore animi intercessit. Omnes Bettenium, ne perverso et importuno libertatis studio provinciam perditum eat, commonent, commoventque.“

30) Rebus sic confectis vagy contractis — írja Bethlen — elmenénk vissza a fejdelemhez Fogarasba, és ott a szegény fejdelem s ország Caraffa kivánságát egészen teljesíté, a Teleki omnipotens munkája által.

1-én kelt folyamodványi pontoknak ez volt értelmök: I. A négy befogadott hitvallás soha semmiféle időben és semmiféle ürügy alatt se háborgattassék szabad gyakorlatában, mint eziránt a fenséges lothringeni herczeg végezett velünk. II. A jelen fenséges fejdelem, s általunk már megválasztott fia, országulásukban ne akadályoztassanak, hanem Erdély törvényei és szokásai szerint megtartassanak abban; haláluk után is szabadon választhassanak az erdélyiek fejedelmet, ki mindenütt és mindenha Magyarország nádorát rangban megelőzze. III. A patronatusi és papi jog soha sem hozathassék be Erdélybe. IV. A régi, jelen és jövődő fejedelmek kiváltságai és adományai, s általában az ország törvényei és szokásai, minden újítás nélkül, szentül és illetetlenül tartassanak meg. V. Az Erdélyhez tartozó, s a töröktől már visszafoglalt vagy ezentúl visszafoglalandó magyar részekben fekvő azon jószágok, melyeknek tulajdonosaik erdélyiek, ezekhez kerüljenek vissza. VI. Magyarországon is igazságos igényeik kielégítését lássák az erdélyiek; VII. és szabadon kereskedhessenek mindenütt. VIII. A szökevényeket és árulókat egyik fél se legyezgesse, sőt adassanak ki; a hamis feladók pedig vegyenek büntetést Erdély törvényeinek értelmében. IX. Minthogy Erdély már erején felül tüntette ki hódolatát ő felsége s a keresztyén ügy iránt, emeltessék le róla a szállási és adózási teher, s elégedjék meg ő felsége évenkinti ötven ezer tallérral. X. A törökkel kötendő béke Erdély jövődjét is biztosítsa; s ő felségének katonasága az erősségekből s általában a tartományból kivonassék, és míg ki fogott vonatni, semmiféle kárt se tegyen a hazafiaknak, valamint az ország kormányába és jövedelmeibe se avatkozzék. XI. Veszedelem esetében a fejdelem és fejdelemné s az öszves udvar és a rendek megannyian az erősségekkel ellátott helyekbe vonulhassanak oltalomkeresés végett. XII. Oszto-gasson ő felsége általános és örök amnestiát Erdély minden állapotu és rangu lakosainak, kik eddiglen tettel vagy irással

vétkeztek ellene. XIII. Ha, mitől Isten mentsen a fejdelem és fejdelemné, s Erdély urai és nemesei a törökök és tatárok miatt nem volnának képesek megállani, méltóztassék ő felsége azoknak, kik hozzá folyamodók lesznek, Magyarországon vagy más tartományokban menedéket, oltalmat, ellátást adni. ³¹⁾

Leopold ama nyilatkozványra s ezen folyamodási pontokra június 17-én egész általánosságban ekkép felelt: Hí-vünk, gróf Caraffa Antal, bőséges jelentést tett nekünk nem kevésbé dicséretes mint tinnenmagatoknak hasznos végzéstek-ről, melyhez képest, lerázván magatokról a pogány jármot, mely annyi évig nyomott és majdnem elnyomott benneteket, s lemondván önként az ozmán oltalomról sőt elviselhetlen rabság-ról, hozzánk mint törvényes királytokhoz öszves utódaitokkal egyetemben visszatértetek, személyeiteket és vagyonotokat császári királyi oltalmunk alá vetvén. Mely nemes és bátor nyilatkozástokat, valamint a török ellen eddigelé nyújtott minden segédet kegyelmes és hálás lélekkel vevén, nem fogunk kiméleni munkát, éberséget és szorgalmat, hogy fenmaradástokról és biztosságtokról, a pogány bármily törekvései ellen gondoskodva legyen, s atyai oltalmunkat mindjárt jelenleg is érezték, valamint lelkismereti szabadságában s az Erdélyben eddig tűrt és befogadott vallás gyakorlatában háborgattatni senkit sem engedendünk, szóval, mindenkép azon leszünk, hogy kegyelmességünkbe vetett bizodalmotoknak megfeleljen az eredmény, szigorú katonai fenyítéknek is megőrzése által. E végre kemény parancsok mentek tábornokainkhoz, s a jelen hadjárat befejezése után, folytatni és betetőzni fogjuk ebbeli reátok nézve oly üdves intézkedéseinket, közlendvén veletek eziránt öszinte nézeteinket. Addig is bizzatok velünk együtt a Mindenhatóba, ki saját ügyét védeni fogja, folytassátok a megkezdett művet, s várjátok minden jót atyai gondoskodá-

³¹⁾ Szász, sylloge tract. 45. l.

sunktól és kegyelmességüinktől, melyet lehető legbőségesebben ajánlunk fel nektek. ³²⁾)

Kővár, Huszt és Görgény egész készséggel tártak kaput a császári őrségek előtt, de Brassó vonakodott példájokat követni. Hijába irt reá Caraffa a császár, hijába Teleki a fejdelem nevében. Amaz tehát három lovas és két gyalog ezredet küldött Veterani vezérlete alatt a felhívást felhívás után visszautasító brassai polgárság ellen, s Teleki Veteranihoz csatlakozott, hogy a hatalmas szász várost, mely eddig minden teherviselésben engedelmes volt, az őrségnek is elvállalására bírhasssa. Veterani száz lóval s az őrségül szánt német hadi osztálylyal Szebenből előre ment, oly remény fejében, hogy katonáit megkímélheti a fáradalmas uttól; de mihelyt Brassó elébe érkezett, a fellegvárból és városból ágyulövésekkel fogadtatott, s kénytelen volt egy közel faluba vonulni. Dandárát itt várta be, sánczkosarak, rőzsék s egyéb vívási eszközök készítésével töltvén az időközt. A lovas ezredek megérkezése után, — néhány kisebb ágyu és morszarak is levén velök — olykép intézé el kiindulását, hogy ama három ezred három különböző oldalról azonegy időben teremjen a külvárosokban. Ekkor leszállván lovaikról, a fellegvár körüli száraz árkokban fogtak állást a polgárság kitöréscinek gátlására. Magának s a leendő őrségnek a kapu tőszomszédságában nézett ki alkalmas helyet Veterani. A gyalogság megjelenése egyszersmind jelül szolgált a vívás megnyitására. A fellegvár a harmadik gömbre, mely belé esett, megadta magát, a város épen az elsőre: ez is az is feltétlenül. Veterani a polgárok közül tizenkettőt Caraffához küldött, kik magokat előtte megaláztatván, kegyelmet kérjenek magoknak és társaiknak. A tábornagy megkegyelmezett a városnak, világos kikötéssel, hogy a felbojtók büntetést vegye-

32) Ugyanaz, ugyanott, 50. l.

nek a fejedelem kezéből. Ehhez képest egy Kraiss Gáspár nevű aranyműves, néhányad magával kivégeztetett. ³³⁾ S Caraffa most Veteranit bizván meg az erdélyi őrségek felügyelésével s négy lovas ezredet hagyván vele, két ezer gyaloggal, négy száz lovassal s a szükséges vívási eszközökkel Lippa elébe indult.

VII.

Leopold az 1688-diki hadjáratnak Nándorfehérvár visszavételét tűzte ki fő feladásul. E végre az előleges terv szerint, május végén Eszéknél negyvenezer ember együtt leszen, s hat ezer főből álló mellékdandár Boszniába nyomulván, ama vállalat könnyebb végrehajtására, a Száva jobb partján Nándorfehérvár irányában fog működni. Mind a lothringeni herczeg mind a bajor választó fejedelem igényelték a fővezérletet. Leopold örömet sógorának ad elsőséget, ki XIV. Lajos által országától elejtetvén, már számos évek óta buzgón szolgált a császárt kivált a török elleni hadviselésében; de Maximilián Emánuel a bajor választó fejedelem kinyilatkoztatván, hogy hadait csak azon esetre hagyja ipának a császárnak seregénél, ha ennek ő leszen fővezére, s követelésében a badeni örgrófok által is támogattatván, kívánságának teljesülését látta. A Boszniában működendő dandár vezérletével badeni Lajos bízott meg. Hogy azonban a lothringeni herczeg is némi elégtételt nyerjen, s a tábornagyok közötti surlódások főszerzője

---

³³⁾ Veterani's Feldzüge, 37. l. Bethlen Miklós az id. h. Wagner, hist. Leop. II. 52.

eltávolíttassék, Hermann örgróf császári főbiztosul Regensburgba küldetett, s helyébe hadi tanács-elnökül Starhemberg Rüdiger neveztetett. 34)

Addig míg a választó fejedelem Münchenből meg fogott érkezni, Caprara járt el a hadjárat előkészületeiben. Utban volt Eszék felé, midőn Székesfehérvár, melyet Batthyány Ádám már húzamosabban körüláborlott, éhség által kényszerítve, május 19-én magát megadta. Az alkupontok erejénél fogva, miket elfogadás végett Laxenburgba küldtek az őrségbeliek, parancsnokuk Amhád basa ezerszáztizennyolczad magával, a nőket és gyermekeket ide nem tudva, bántás nélkül kiköltözködött a városból s Batthyány által melléje adott magyar és német védésapatok által Eszékig kísértetett. Székesfehérvár visszafoglalásával a budai beglerbegység két évvel azelőtt még oly terjedelmes hatóságának végnyoma is elenyészett. 35)

Caprara alig tizenkétezer embert talált az eszéki táborban. Június 28-án Erdődön találjuk, más nap Vukovárt, hol július 5-dikéig időzött. — Caraffa, a solymosi erősség bevétele után június 18-án Lippa vívásához fogott. A hely jelentosnek tartatott, mert Váraddal, Gyulával, Jenővel Lippa fogná az új szerdárnak biztosítani a közlekedést; s mert Erdély összeköttetését a császáriak hatalmában volt Péterváradal Lippa fogja eszközteni. Starhemberg Guido a gyalog hadak élén, s Piccolomini és Veterani, kit Caraffa szintén magához hívott, ostrommal bevették a tűz által mármár felemészített várost; az őrség a várba vonult, melyet két nap mulva kénytelen volt általadni, még pedig feltétel nélkül. Két ezer fegyveres fogságba került, a nők — néhány szépség kivéte-

34) Wagner, hist. Leop. II. 55. Röder, II. 52.

35) 'Exilium turcis annotat Alba redux', mondja a Fehérvár felszabadítására veretett emlékpénzen álló évv. Wagner, II. 43. Katona, XXXV, 575. Röder, II. 53.

lével, melyeket Caraffa tisztei magoknál marasztottak, a gyermekek és aggastyánok a temesvári basának küldettek. Lippa bukását Lugosé követte, melynek háromszáz főből állott török-rácز őrsege a helyet minden ellenállás nélkül feladta. ³⁶⁾ Veterani ekkor Karánsebes ellen fordult, honnan Erdélyt könnyen veszedelem érhetné; s Caraffa Szegednél átkelt a Tiszán, Erdődnél átkelt a Dunán, és most hadainak részét Lajos örgrófnak adta által a boszniai hadjárat számára, részét a főserег táborába vitte.

Caprara még Vukovárnál állott, midőn értésére esett, hogy a Musztafa nagyvezír által szeraszkiírrá nevezett Hasszán basa tizenötezer emberrel Nándorfehérvárnál, Jegen basa tizenegy ezerrel Szabácsnál, a boszniai basa kilenczezerrel Banalukánál s négyezer főből álló dandár Bródnál a Száva partján táboroznak; értésére jutott továbbá, hogy Nándorfehérvárnál körülsánczolt tábor építése van munkában. A császári tábornagy július 6-án Illok ellen indult, melyet 12-én bevett, s honnan Lajos örgróf vissza, Erdődre, ment, hol, mint láttuk, Caraffával találkozott. Bécsből oda volt utasítva, hogy Kraljeva-Velikánál vagy más alkalmas helyen hidat vervén a Száván, túlnan a bánnal és Draskovics horvátjaival egyesüljön, a folyam partjait az ellenségtől tisztítsa, s ezáltal a Nándorfehérvár elleni vállalatot támogassa'. ³⁷⁾ Caprara július 14-én Nestinnél táborozott, tiz mérföldre Eszéktől, honnan azelőtt tizenhét nappal kiindult, s hol a főhadi tanácstól parancsot vett: 'ne sietne mód felett Pétervárad felé, mert hiszen be kell várni az örgróf boszniai működésének eredményét, mihez némi idő kívántatik'. A tábornok tehát még az eddiginél is nagyobb lassúsággal július 18-án érkezett Pétervárad alá, hol addig, míg a választó fejedelem elvégre meg fogott érkezni, hadaival tábort jártatott, a tábort sánczokkal környeztette s Titelbe őrseget küldött.

36) Vico, 339. l. Wagner, II. 44. Contarini, II. 57.

37) Wagner az id. h. Röder, II. 55.

A főhaditanács pedig fáradaiban híven osztozkodandó, megírta neki, „miszerint ő — a tanács — hirt vett, hogy Pétervárad nem fekszik épen a Dunánál, hogy tehát a tábornagy visszavonulásának a Dunához, biztosítására, vezessen egymást szárnyékoló csúpokkal ellátott vonalat a folyam partjáig.“³⁸⁾

Midőn Caraffa a táborba érkezett, még mindig csak helyettes fővezére volt a seregnek, s Caprarát tétlensége miatt méltán vádolhatni, úgy látszik, mert Nándorfehérvárt épen e napokban lázadás ütött ki, mely a szeraskírságot Musztafa nagyvezír ellenére Hasszántól egy pártos czimborára, Jegen Ozmánra szállította, s melynek felhasználásával talán hosszab vívás nélkül, merész hadi csín által juthattak volna a császáriak Nándorfehérvár birtokához. Végre, július 28-án Péterváradra érkezett a választó fejdelem. Az ekkor huszonhat éves Maximilián Emánuel, Leopoldnak 1685. óta veje, bátor katona, vitéz férfiú vala, de a hadvezér tapintatával és ismereteivel csekélyebb mértékben volt felkészítve; a sereg, melynek parancsolt, tizenhét ezer gyalogból s tizenöt ezer lovasból állott kilenczvennyolcz ágyuval. A bajorok száma hétezerre, a sváboké és frankoké ötezerre ment. Július 30-án Heissler és Wallis visszaérkeztek Titelről, melyet elfoglaltak s melybe őrséget vetettek; augusztus 7. 8. és 9-én a császári hadak Zimonymál, a Szávának úgynevezett ezigányszigetén felül egy mérföldre, általkeltek a folyamon. A Száva tulsó partján állomásozott török had hiába ügyekezett a császáriakat visszaszorítani, ágyúinak tüze úgy nem gátolhatta általkelésöket, mint nem a part meredeksége. A szeraskír s a ezigánysziget oltalmával megbízott Tököli 9-én éjtszaka Szendrő felé vonultak vissza; s a leopoldiak elfoglalván a Nándorfehérvár alatt elnyúló, általok odahagyott tábor, nyomban megszállották a várost.

---

38) Röder, II. 56. l.

Nándorfehérvár épen a Szávának a Dunába szakadásánál, ennek jobb partján fekszik. Éjszokról, keletről és nyugotról, a szerbbolgár hegyhát sarjadékai emelkednek a folyam fölébe, délről halmok és dombok által csak helylyel-közzel megszakasztott rónaság terül el. A város ama sarjadékok egyikén Zimonynyal szemben, épült, s akkor is, mint jelenleg, több részből állott: a nyugotról sziklán fekvő várból, a keletről emelkedő felső városból, az éjszokról épen a Szávának torkolatánál elnyúló vizivárosból, s a délszakra eső külvárosból. Ennek kivételével, a többi városrészek lőrésekkel ellátott és tornyokkal szárnyékkolt kőfalakkal erősítve és egymástól különválasztva voltak. ³⁹⁾

Midőn a szeraszkir Szendrőhöz vette magát, felgyújtotta a nagyterjedelmű külvárost, melynek lakosai kivált szerbek és zsidók voltak, Ibrahimot a néhai szegszárdi béget paranesnokul hagyta a várba, s buzdításul a „budai basa” ezimével diszítette fel az aggastyánt, Amhád basát pedig szerdárul, azaz: három, négy ezer janesár vezéréül nevezte. A felsőváros török népességének része vagyónával Viddin felé ügyekezett a Dunán, része Temesvárnak tartott, része a várba menekült; a szerbek nagyjából a császáriakhoz állottak. ⁴⁰⁾ A választó fejdelem Eugen savoyei herceget oda utasította: ügyekezniék a külvárosban dülő tüzet eloltani, de a szél által növesztett elem erősebb volt Eugen minden ügyekezetenél. Tetemes szüleség, minden, mit a lakosok nem vittek magokkal, a lángok martalékává lett.

A főhaditanács Maximilián Emánuelnek meghagyta: „kímélné legalább kezdetben a számra úgy sem tetemes gyalog hadakat a lehetőségig, hogy a válságos pillanatokban minél nagyobb hasznokat vehesse.” ⁴¹⁾ A választó fejdelem ez okon

39) Ugyanaz, II. 59. l.

40) Hammer, VI. 516.

41) Arneth, 95.

csak egy oldalról szándékozott vívni a felsővárost. Az e végre kiszemelt délszaki oldalnak kőfalöve czölöp-ereszü mély szárazárokkaal volt erősítve; s a kőfalöv megett — mit a vívók nem tudtak, — még egy árok volt és még egy kőfal. A vívás ügyeivel első sorban gróf Sereni bizatott meg; több lovas ezred — köztök Barkóczy huszárai — Szendrő felé küldettek, Jegen ozmánbasa mozdulatainak szemmeltartására.

A hely szemléje után, augusztus 12-én a leégett külvárosban megnyittattak a viárkok. Főhadiszállását a külváros megett elszórt kerti lakok egyikében vette a választó fejdelem, a tábornak épen közepette. A viárkokban napról napra három ezer ember fogja egymást felváltani. Még augusztus 12-én veretett vissza az őrség első kitörése, 13-án a második. Utána való nap kezdetét vette a hely lődöztetése, de melynek hatása egyelőre csekély volt, mert a Budáról ide várt nehéz löszerek pénz és szállító eszközök szüke miatt, még mindig távol voltak. Augusztus 15-én az őrségbeliek harmadik kitörése is visszautasítatott, de a más nap fogoly török által a városba küldött megadási felhívás válasz nélkül maradt. A törökök napról napra hatalmasabban feleltek a császáriak gyenge tüzére; a viárkokban mindamellet nagy volt a tevékenység; a vonalok csaknem közvetlenül a városfal árkáig értek immár, s Maximilián Emánuel oly annyira nem gondolt a veszedelemmel, hogy a császár tanácsosnak látta, őt Caraffa által intetni, ne keresné fel, úgy szólván ok nélkül, a veszélyeket. Augusztus 22-én a vívóknak sükerült hidat verniök a váron alól, netaláni felmentési kísérleteknek, ha ilyesek a Dunán felfelé czéloztatnának, meghiusítására; s ugyanaz nap egy csausz érkezett a táborba, Jegen Ozmánbasától küldve, ki szabad menetet jövetet kért Szülfikar Effendi, a Bécsbe küldendő portai követ számára. 42)

42) A választó fejdelem aug. 23-án kelt deák válaszánaak másolata a carlsruhei nagyhercegei levéltárban, Röderneél, II. 63. Minthogy azonban a

Augusztus 25-én a választó fejdelem rendelkezésére állottak a nehéz löszerek. S most három ágyutelepről oly hatékonyan tüzeltek a vívók, hogy a felsővárosnak déli homlokzatát a keletivel öszveköttő sarokkörönd rövid idő múlva rommá volt löve. Augusztus 28-án a városból küldött gömb a vívók egyik lőpor-raktárát felrepítette, s a törökök ezt felhasználók, két helyütt is törtek ki; de minden siker nélkül. Más nap másod ízben hívta fel Maximilián Emánuel levél által az őrséget, adná meg magát. „Tiszteljük ő magasságát, a választó fejedelmet; jól van,‘ volt a szóbeli válasz, 43) melyet megtorlandó, Starhemberg Guido ezredes éjfélnben az árok-eresznek egyik sánczát hatszázad magával megtámadta s az ellenséget szerencsésen kiverte belőle.

A vívás ernyedetlenül folyt, de az őrség tüze is ügyesen volt irányozva s napról napra erélyesebbé vált. Szeptember 2-án Eugen savoyei herczeg veszedelmes sebet vett, 4-én az őrség ismét egy gömböt vetett a császáriak egyik lőportartójába, mely felrepülvén, egy szomszéd mecsetet is magával sodrott s romjaival a viároknek legszélsőbb részét behányta. 44) Ez nap a lothringeni herczeg is érkezett a táborba, s a fővezérség iránti feleselések megújulandók voltak, mert a választó fejdelem már is tiltakozott minden beavatkozás ellen, ha Caraffának nem sikerül, a herceget arra bírni, hogy Maximilián Emánuel magára hagyván, a lovassággal Bolgárországra törjön. Közbenjött betegség ismét távozásra bírta a lothringenit a seregtől, s a lovasság Szendrőn innen maradt. 45)

müncheni királyi könyvtárban következő nyomtatvány találtatik: „Litterae Osmani bassae aleppensis ad Sereniss. Electorem Bavariae pro impetrando salvo conductu ad aulam caesaream 23. a augusti 1688“, csakugyan meglehet, hogy nem a válasz, hanem a felkérés kelt augusztus 23-án, mi azáltal is valószínűbbé válik, mivel valamennyi egykoru évkönyvíró szerint, Szülfikar csak néhány héttel később ment Nándorfehérváron át Bécsbe.

43) Boethius, III. 580.

44) Wagner, II. 50. Katona, XXXV. 578. Theatr. Eur. XIII. 287.

45) Vico, 371. I. Röder, 65.

September 6-án, midőn a vívók már akkora rést törtek a kőfalövében, hogy azokon negyven, ötven ember nyomulhat át egy sorban, s midőn a viárokban történt kár meg helyre-póltatott, a választó fejdelem ostromot parancsolt, öt roham fogván történni: kettő a résekre, s e kettőnek álarcozásául egy a Dunától a felsőváros keleti homlokzatára, egy a Szá-vától a felsőváros nyugoti homlokzatára, s egy a vizivárosra hajókról. A két első rohamot kétezer száz ember fogja vég-rehajtani, közvetlenül a fejdelem és Sereni vezérletök alatt; környezetökben Sárkány ezredessel találkozunk. A mint ki-mozdultak a hadlábak, Scherffenberg halva terült el egy golyó-tól, Fürstenberg ezredest hasonló sors érte, Auersperg ezredes megsebesítetett. A roham mindazáltal szerencsésen végrehaj-tatott mind két résnél, de a választó fejdelem most észre vette, mily hézagosan volt a város oltalmi eszközeiről érte-sítve, mert a belső árok és sánczai, melyekről felebb szótot-tunk, nem kevésbé lepték meg őt. Katonái a kivívott bástyán állottak, védtelenül a törökök gyilkos tüzének kitéve. A leg-bátrabbak is ingadozni kezdtek a golyók és kövek záporá-ban, a reájok hajtott löporzsákok lángárjaiban. De Maximi-lián Emánuel most magához vonta a tartalékesapatokat. Első, ki az ellenség árkába ugrott, Starhemberg Ferencz volt, Guido testvére, ezredének legénysége követte a példát, maga után vonva a vívó had legnagyobb részét. Gyilkos tusa után, melyben a választó fejdelem is arezán nyíl által megsebesítetett, végre a keresztyéneké volt az árok, a törökök sánczaikba szorultak, míg innen is kiverettek.

Mindez két órának műve volt. E közben a többi pon-tokról szintén megtörténtek Arco és Heissler tábornokok s Pinni főőrmester vezérlete alatt a rohamok, sikerrel mindenütt. A város be volt véve. S most a várnak őrsége, kitűzván a fehér zászlót, kegyelemre megadta magát. A választó fejdelem őket, köztök Ibrahim parancsnokot, életben hagyta, s kívülök talán

még ezer török került ki a halált. A többiek mind felkonczoltattak; az elvégre diadalmas ostromlók dühe nem ismert határt. Hétezerre tétetik a török halottak száma, a keresztyéneké csak hétszázra. A zsákmány nem volt felette nagy, mert a lakosok, mint már említettük, vagyonuk nagyobb részét még a vívás kezdete előtt a Dunán lefelé szállították; az elfoglalt ágyuk száma hetvenhétre ment, köztök két ropant faltörő, melyek közül az egyik háromszáz hús, a másik négyszáz negyven fontnyi golyókat lött. ⁴⁶⁾

Nándorfehérvár vívása közben, Jegen Ozmánbasa Szendrő felgyújtása után visszavonult Sofiáig; Galambóczot is üresen hagyták a törökök. Barkóczy huszárai és hajdúi három száz török nőt fogtak el, kik megannyian felvevén a keresztyénséget, része azonnal meg is férjesült. ⁴⁷⁾ Szendrő védelmi állapotba helyeztetett, ezer gyalog vettetvén belé őrségül. Nándorfehérvár parancsnokává Starhemberg Guido neveztetett; négyezer ember adatott melléje. Parancsot vett, nyomban hozzálatni az erődítési művek helyreállításához és tökélyesbítéséhez; s ő erélyesen járt el tisztében. ⁴⁸⁾ S most a választó fejdelem ismét Caprarára bizta a hadak vezérletét, és visszament Bajorországba. Ott az általa épített schleisheimi kastélyban, három órányira Münchentől, gazdag festménytárának egyik főbb diszét tette Nándorfehérvár kiostromlásának ábrázolata; műve egy németalföldi festésznek, kivel magát táborból táborba kísértette, s kinek művei közül még más három, az Esztergom, Érsekujvár és Buda visszafoglalását tárgyazó festmények közelebbről érdeklik a magyar történelem e korszakának barátjait.

---

46) Maximilián Emánuel jelentése a császárhoz, Rödernél, II. 66—71. Boethius, III. 590.

47) Boethius, III. 568.

48) Wagner, II. 52. Arneth, 100. I.

VIII.

Lajos badeni örgróf, boszniai hadjáratát megnyitandó, Erdőd-ről, hol őt július közepén hagytuk, ötezer emberrel s tizenöt ágyuval Eszékre ment. Innen Deákováron át Posegára indult, hol Hofkirchen ezredes magyar-német csapatát, mely Bródot imént elfoglalta, magához vonván, útját Sziszeknek vette. A bán négyezer emberrel Petrinianál táborozott, s augusztus 8-án mindketten a Száván átléptek. Négy nappal később az Unnához érkeztek, a folyónak jobb partját a boszniai basának hatezer főre becsült dandárától tisztították, s augusztus 15-én Kosztajniczát, mely még a mult évben újból török kézbe esett, visszafoglalták. „Azon vagyok — írta más nap az örgróf a császárnak — hogy e szép és jó tartományt a lehetőségig kiméljem, de a velem levő horvátok, kik magának az érde- mes bánnak sem szoktak szót fogadni, mindenféle kicsapon- gásokat tesznek. Kivált Thurn kőrösi parancsnok ellen kell panaszt emelnem, ki nemcsak szabadosan hagyja kóvályogni embereit, hanem intésemre, hogy ő és véghada annak rende szerint kötelesek felségedet szolgálni, mert azért jár ki nekik a zsold; s hogy máskülönbén hanyagságát be fogom jelenteni: rám üzent, miszerint neki azonképen van irótolla mint nekem, s felséged előtt az ő levele fel fog érni az enyimmel; s aztán, ha jár-e nem-e zsold az ő hadának, azt én nem tudom, de annyi tudva van ő előtt, hogy én a magam németjeit sem tudom féken tartani.“

Dubiczából és Gradiskából kivonulván a törökök, mind- kettőbe horvát őrség vettetett, s az örgróf most különválván

a bántól, ki ötszáz válogatott embert maga megett hagyva, a végek oltalmára visszament Horvátországba, augusztus 28-án Bródnál ütött táborn. Itt vette a választó fejedelem levelét, mely szerint „miután a császári sereg nemcsak átment a Száván, hanem Nándorfehérvárt is vívja, természetesen nem szükséges, hogy a hadviselés megnyitásakor elébe tűzött irányban működjék az örgróf. Foglalja-el most Gradiskát, ha ez még nem történt volna, hogy a felső Szávára is támaszkodhassanak a császári hadak; aztán fogjon állást Bródnál.“ A bádeni sietett tudósítani a bajort, hogy mindez már megtörtént; s újabb rendeletek érkezéseiglen Gradiska felszerelésével és a Száva mindkét partján erődített híd építésével foglalkodott, melyen a keresztyén hadak annak idején bizton költözködhessenek Boszniába.

E közben a boszniai basa és Szjavusz buzsini beg, a fegyverfogható földnépet is magokhoz vonván, Derbentnél táborn ütöttek, hogy az örgrófnak a hidfő oltalmára felállított hadait csipdezhessék s őt a bosnyák végek sarezolásában gátolhassák. A bádeni, hitelt adván egy kémnek, ki a török erőt legfelebb nyolcz ezer főből állónak mondotta, remélé, hogy váratlan megtámadás által erőt vehet a veszedelmes szomszédon. Hírt költ, hogy a bródi hidon vissza Szlavoniába vonuland, s e hírnek hitelesítésére, september 4-én fényes nappal a hadi poggyászt a hidon átküldi, a gyalogságot Bródba szállítja, csak háromezer lovast marasztván magánál a Száva jobb partján. A mint alkonyodik, utnak indul velök, meghaladja a közel halmokat s az Ukrina vizét, mely őt az ellenségtől külön választja, s 8-án hajnalban Derbentnél, a szpahik sátorai előtt áll. Az örsök közül egynémelyik szerencsésen megmenekülvén, álmából felébresztette a basát, kinek épen még annyi ideje maradt, hogy az örgróf megérkezéseiglen, hadait csatarendbe, középett a jancsárokat, mindkét szárnyon a szpahikat állíthassa. Lajos első pillanatra

látta, hogy hazug hírt hozott neki a kém: a török erő legalább is tizenöt ezer főre ment. A helyzet gonosz helyzet volt. Meglepetésről már szó sem lehetett; s a sokkal nagyobb számú ellenség elől biztosan visszavonulni még veszedelmesebb feladat lett volna, mint vele megütközni. Megütközött tehát. Közte és a török lovasság között mély-út volt. Átugrat, egyike az elsőknek, a Piccolomini-dandár élén; ez még alig állott rendben, sorban a megvívásra, s Castell dandára nagyjából még a parton innen volt, midőn a szpahik őt körülözönlik. De hadai visszaverik az első rohamot, vissza a másodikat; a török lovasság sorai ingadoznak, s Castellék által oldalt fogva, elszélednek. A középett magokra maradt jancsárok, az első sortűz után, handzsáraikhoz nyultak, s védének magokat, de a lovasság által összegázolva, része ott veszett, része tömegesen megfutamodott, hogy az utána rohant vasasok kardjai által megziláltassék. Mondják, ötezerre ment a török halottak száma; a basa s a jancsáraga közöttök voltak. Az örgróf két ezer fogolylyal és ötven zászlóval tért vissza Bródra; saját veszteségét kétszáz főre becsülte.⁴⁹⁾

A derbendi győzelem huszonnégy órával előzte meg a nándorfehérvári diadalt. Ennek is amak is híre azonegy időben érkezett Bécsbe. A főhaditanács úgy vélekedett, hogy most egy elszánt katonai séta elégséges leszen özsves Szerbia és Bosznia meghódítására. Nándorfehérvárra parancs ment: használják fel a vezérek a török birodalomban még mindig zajló lázadások s a nagynevű végvár visszafoglalása által okozott rémülés alkalmait; legyenek azon, hogy meghaladván a Balkán szorosait, Sofiát a nagy, de rosszul vagy épen nem erődített várost, még az ősz első felében hatalmokba ejtsék; ezáltal lehetségessé válnék a téli szállások terhét részben Ma-

49) Castell Magnus jelentése Hermann bádeni örgrófhhoz, dd. 6. sept. 1688, Rödernél, II. 86. Wagner, II. 55.

gyarországról leemelni, s egy úttal Nándorfehérvár biztosságáról is volna gondoskodva. A lovasság tíz nap alatt Sofia előtt teremhet; a gyalogság majd utána fog jöni. — De Caprara oda nyilatkozott válaszában, „hogy a tábornokok megannyian olyanak vélik az indítványt, mely a sereg erejét felülhaladja. Sofia városát, ha csak kissé akar ellenállani, a lovasság egy-maga nem képes bevenni; a kifárasztott és megfogyasztott gyalogságot pedig veszedelmes volna, a lakosok megfutamodása miatt pusztaságra jutott földön s kivált ez évszakban ily hosszú útra bocsátani; annyi bizonyos, hogy october vége előtt nem fogna megindulhatni, mert a szállítási eszközök nem állanak azonnal rendelkezésére.”

Hasonló felhívás ment Lajos őrgrófhhoz is, de tőle olytén válasz érkezett Bécsbe, mint Nándorfehérvárból. „A bajor választó fejdelem oda van utasítva — írja neki september 15-én az udvar — hogy őt még öt-hatezer emberrel, néhány ágyúval s egy kis pénzzel ellássa. Mielőtt azonban Bosznia bel-sejébe nyomulnak a hadak, kísérletet kell tenni a tartomány-nak békés uton meghódítására. E végre küldjön alkalmas személyt Bosznaszerajba; ereszkedjék általa alkudozásba a főbekkel, hogy ne csak magába a nevezett fővárosba, hanem a szerb és dalmát határszéleken fekvő várakba is császári őrseget lehessen vetni. A sereg élelmezését, ha úgy kíván-tatnék, kész pénzzel is lehetne eszközölni. S csak ha békés uton nem sikerülne a tartomány hódítása, csak akkor kellene fegyverhez nyúlni.” És néhány nappal később parancs érke-zett az őrgrófhhoz, „hogy nemcsak Boszniát, hanem Hercego-vinát és Dalmátországot is foglalja el, miszerint a császár e tekintetben a velenceieket megelőzhesse, kik Zenghet már ha-talmukba ejtették.” — „A választó fejdelem — válaszolá a badeni — hozzám már útnak indította ama hatezer embert, de nem oly nézetben hogy e maroknyi néppel egész tarto-mányokat hódítsak, hanem hogy őrseget vethessenek a Szávánál

elfoglalt helyekbe, s hogy a télen át urai maradhassunk a folyamnak. Alkalmas személyt, melyet Bosznaszerajba lehessen küldeni, bajos volna találni, mert az odavezető hegyszorosok török hadak által megszállvák, s mert Bosznaszeraj s a környék lakosainak nagyobb része törökökből áll. Bosznaszerajba miért kellessék császári őrséget vetni, nehéz fel fogni; hiszen az nem vár, az egészen nyílt hely, és mindenünnen annyira fölébe emelkednek a hegyek, hogy macska sem tudna benne elbújni. A dalmát végeknél legfelebb a kis gajzai várba lehetne őrséget szállítani; de mind Bosznaszerajba mind Gajzába nincsen biztos közlekedés a Szávától; az első hó elszigeteli az őrségeket, azaz, tenkre teszi. Kész pénzen eszközölni az ételmezést, igen szép dolog, de ahhoz sok pénz kell s nekem kevés is alig van.“

Hogy az udvarnak magában véve igen üdves szándékát — egykori tartományainak birtokába meg visszahelyezni a magyar koronát — az örgróf a lehetőségig elősegítse, mindenek előtt azon kellett lennie, hogy Bosznia és Szerbia között a Drin vizén át egyenes közlekedést hozzon létre. E végett, miután Bercskánál a főserég táborából érkezett segédhadat magához vont, Zwornik elébe indult. A hely a Drin bal partján fekszik, s általa a Boszniát Szerbiától különválasztó folyam urává teheti magát a birtokló. A zworniki beg a szomszéd szorulatok megszállása által ügyekezett az örgróftól távol tartani, de valamennyi állomásaiból kiforgattatván, végre is a városba kénytelenítetett zárkózni. A város felett bércezen kastély van, melyet october 15-én a megvesztegetett őrség Herberstein alezredesnek kezére játszott. A kastélynak a császáriak hatalmába kerülésével tarthatlanná lön a város; miért is azt a basa oly feltétel alatt, hogy népestül szabadon költözködhessék ki belőle, az örgrófnak feladta. Az itt talált eleség és takarmány a legbecsesebb zsákmány volt, melyre a Bercska és Zwornik közötti kopár földön kiéhezett gyalog

és lovas hadak szert tehettek. — Zwornik megvétele befejezte a boszniai hadjáratot; Erdődy Miklós bán, kit buzgalma nem hagyott otthonn nyugodni, Bihácsot süker nélkül vívta, s dan-dárát, miután az Unnánál egy török csapatot szétvert, horvát földre vitte; Lajos őrgróf pedig a hadak fővezérletét Piccolomini altábornagyra bízván, felment Bécsbe. ⁵⁰⁾

Az udvar czélzatai nemesak Boszniára és Szerbiára, hanem Bolgárországra és Havasalföldre is kiterjeszkedtek. Veteráninak kötelességévé tétetett: ügyekezniék vagy bolgár földön, vagy a mai Oláhországban erős állást foghatni. Karánsebesről, melyet június végén elfoglalt, a Cserna völgyén Orsova elébe indult a tábornok. Az általa szabadon haza bocsátott karánsebesi őrséget útközben meggyilkolták a szerbek, s e hír annyira elrémitette az orsovai törököket, hogy a helynek üresen hagyásával idején másutt kerestek menedéket, de közülök is sokan felmészároltattak a földnépe által. Nehány napot, míg hadai magokat kinyugodták, Orsova körül töltött Veteráni. A hely roszul volt erősítve s fekvése sem előnyös, mert a szomszéd hegyek fölébe magaslanak, de mégis tekintet érdemelt, mint az al-Dunának egyik főbb pontja. A tábornok tehát szerb csapatra bízta őrizését, hogy saját hadait ne kénytelenítessék fogyasztani, melyekkel most a Csernecz szomszédságában épült Trajánhidig nyomult elő. Ali basa, a cserneczi parancsnok, ajándékokat küldött Veteráninak; Mitrovaczból megszökött az őrség, sőt Viddinből is, pedig még a Dunának oláh partján voltak a leopoldiak, kiket egyébiránt mind Brassóból, mind Krajovából — a havasalföldi vajda rendeletére — a szükségesekkel elláttak. Ekkor úsztak le a Dunán ama hajók, melyekre Nándorfehérvár lakosai a vívás

50) Egykoru hivatalos irományok után Röder, II. 78—91. Mind Wagner mind a Mémoires sur le prince Louis de Bade szerzője (hg. de Ligne) a Mélanges militaires et sentiment. III-dik kötetében, hibásan mondják, hogy az őrgróf Banalukát is elfoglalta.

megnyílása előtt magokat és drágaságaikat bizták; számra néhány száz. ⁵¹⁾ Ali basa tizenkétezer tallérral kínálta meg Veteranit, ha irást ad neki, hogy bántatlanul hagyja a hajókat. A tábornok négyszázezer tallért kívánt s fenyegetődött, hogy máskülönben a Csernecz melletti szigetből elzárja a folyamot. A basa mindinkább elrémült, pedig Veteraninak nem voltak elégséges hajói, hogy a hatalmas folyót elrekeszthesse, s mindössze csak négy lovas ezred volt vele, semmi tüzéri eszközök. Az alkudozások tovább folytak, és kétszáz-ezer tallérban történt megállapodás. A nándorfehérvári szökevények most tizenkét túszt küldtek neki, a pénz lefizetésiglen, s a császáriak részéről egy biztos, néhány tiszt s egy sor legénység küldetett Vetiszlamra, hol az első hajók horgonyt vetettek, hogy kezökhöz vegyék a pénzt és a szökevényeket szükséghez képest meg is oltalmazzák. Ezek már hatvanezer aranyat leolvastak, midőn alkonyatkor Tököli egy lovas csapattal rögtön köztök terem, a katonákat levágja, a biztost s az aranyokat lefoglalván, elszáguлд. Veterani felbontottnak tekintette az alkut, a túsztokat visszatartoztatta, s midőn röviddel utóbb a vaskapunál negyvenkét hajó zátonyra került, azokat embereivel kifosztatta, és ötszáz szökevényt táborában marasztott. De a többi hajók, kivétel nélkül szerencsésen leúsztak Viddinig és Nikápolyig; a puskatűz, melylyel a Csernecz melletti szigetről fogadtattak, nem árthatott nekik. ⁵²⁾

E közben értekezetbe ereszkedett Szorban havasalföldi vajdával, s kieszközölte, hogy ez tizenkét ezrednek és a tüzérségnek téli szállást ígért tartományában; addig is, mint Leopold hűbérese havonkint négyezerkétszáz tallér fizetésére

51) Wagner ötszázra teszi a hajók számát: „500 scilicet navigia, praetiosius rebus onusta;“ Veterani nyolczszázra. Rasid, Hammernál, nem a hajók, hanem a szökevények számát említi, s ezeket nyolczezerre teszi.

52) Veterani's Feldzüge, 43. l. Rasid, Hammernél, VI. 517.

kötelezvéen magát. Veteraninak azonban úgy látszott, hogy tanácsosabb, a telet Erdélyben tölteni, melyről úgy vélekedett, hogy könnyen kicsúszhatnék a császáriak kezéből, s melyet folyvást a budzsaki tatárok által fenyegetettnek vélt. Vissza-ment tehát Krajován át Erdélybe, hol Nándorfehérvár kiostromlásának hírére vette, s hol egyelőre Háromszéken és a Bozzán táborozván, a bozzai szorosnál sánczot építtetett. Itt találta őt páter Dunod, kinek kérelmére, hogy szállaná meg újból Havasalföldet, süket maradt. Ügyviselői Bécsben előterjesztették, hogy most midőn a francziák Philipsburgot vívják, s midőn a császári hadaknak része a Németbirodalomnak segédére fog indulni, nem kell még többet merni az al-Dunánál, miután az eddigi vállalatok biztosítása is már felülhaladni látszik a hadak erejét, s miután azalatt, míg ő távolban barangolna, könnyen odaveszhetne Erdély és a Tisza vidéke. E közben meghalt Szorban, s utóda Brankovan is késznek ígérkezett a havonkinti négyezerkétszáz tallér fizetésére. Veterani Erdélyben maradt, s hadai téli szállásaikra mentek.⁵³⁾

IX.

Mióta XIV. Lajos, sógornéja Charlotte-Élisabeth d'Orléans nevében igényt emelt a Pfalzra, s mióta a kölni választó fejedelemség betöltését erőszakolni akarta, tetteleg már háboruban állott a császárral s a Németbirodalommal, ha mindjárt azt még meg nem üzente. Az 1688-ki nyáron népei az oltalom nélkül hagyott német földre vetették magokat, Philipsburgot

---

53) Veterani's Feldzüge, 44—47. ll.

bevették, Speiert fenyegették. Leopold csak nagynehezen bírhatta rá a német rendeket, hogy Lajosnak eljárását, ^{1689.]} 1689-ki februárius 14-én háború-üzenettel viszonzozzák. A hatvanezer főből állott császári s birodalmi sereg vezérlete a lothringeni herczegre bízván; a bajor választó saját országának védelmére ottkünn maradván: Magyarországon a hadak fővezérlete április 6-án Lajos badeni örgrófra ruháztatott. Bátorságban versenytársa a bajornak, a had tudományában és művészetében jóval felette állott; baj volt, hogy néha elbizta magát, hogy mások tanácsát örömeest visszautasította.

A török követség négy hónapig Pottendorfban, Nádasdy Ferencznek, míg élt, kedves kastélyában marasztatott, s csak februárius 10-én vette kezdetét Bécsben a békeértekezlet. S ez június közepéig huzódott el minden eredmény nélkül. A szövetségesek sokat kívántak; — Leopold azon kívül, mit már birt, Magyarországon névszerint Jenőt, Gyulát, Nagyváradot és Temesvárt, továbbá Erdélyt, Boszniát, Szerbiát és Havasalföldet; Velence: Negropontot, Malvasiát, Antivarit és Dulcignót; Lengyelország: Kameniczet, az egész Ukrajnát, Podolföldet és Besszarábiát, s azonfelül még a krími tatárok Európából Ásiába szállítását; — a török követség pedig, hivatkozással utasítására, a jelen viszonyok szilárdításánál nem igen ígért egyebet. A császári biztosok — Kinski és Strattmann, Starhemberg és Caraffa — kinyilatkoztatták, hogy Tökölit minden esetre ki kellene adni; a háború Tököli miatt kezdődött, a békének Tököli kiforgatásával kellene kezdődnie. Szülfikár és társa a görög Maurocordato, kinyilatkoztatták, hogy ők is ellenségnek nézik Tökölit, ellenségnek, ki őket szerencsétlenségbe ejtette; Tököli a szultán kutyája, olyatén kutya, kinek életével és halálával nem sokat törődik a porta, de a követség nem azért indult útnak, hogy őt megölje. S midőn Hope a közbenjáró németalföldi követ, nagy befolyásu a bécsi udvarnál, mert küldői most szövetségre léptek a császárral

Franciaország ellen, Szülfikárt figyelmeztette, hogy miután Tökölit magok is kutyának nyilvánítják, bizony, ki is adhatnák őt, válaszul nyerte: „Tököli csakugyan kutya, ki a szultán parancsára felkél és meghunyászkodik, ugat és elhallgat, de ő az ozmánok padisáhjának kutyája, ki, ha a nagyúr úgy akarja, még dühös oroszlánná válhatik.“⁵⁴⁾

A dolgok ez állásában ismét a háború kockája fordult felül. A török hadak Drinápolynál gyűltek együvé; Musztafa nagyvezír, Jegen Ozmán basa meggyilkoltatása után, Arab Redzseb sofiai beglerbeget szeraszkirrá nevezte Magyarország ellen, s ő is a szultán is Sofiáig kísérték a sereget, hová június 26-án érkeztek. Itt hadi tanács tartatván, végzés keletkezett, hogy a szultán helyben marad; Tököli és Hasszán basa a Duna mellett Nándorfehérváron alól fekvő erősségek megtartásáról vagy visszaszerzéséről gondoskodnak; Arab Redzseb a császáriak derékseregével fogván megvívni. — Lajos örgróf, midőn kineveztetését megköszönné, kérte a császárt, „méltóztassék Magyarországon a pogány ellen működendő sereget szívéhez annál közelebb vonzani, mennél távolabb fog az eljárni;“ s az új fővezér egész erélylyel látott az előkészületekhez. Az emlékiratnak, melyet május 5-én a főhadi tanácsnak benyújtott, első pontjában olvassuk: „Ő magassága igen szükségesnek tartja, hogy ezer kétszáz jó magyar huszár legyen a seregnél, a tábort s a takarmányzókat folyvást csipkedő török és tatár könnyű hadak gátlására, kéri tehát nagyméltóságodat, adná melléje Batthyány Ádámot a dunántúli hadak főkapitányát, ki dandárának mind tiszteit mind legénységét a maga, úgy a győri, komáromi, esztergomi, pesti, nyitrai és bányavárosi őrségek huszáraiból alakítsa, Kanizsa zárlatában azalatt, míg főkapitány úr a seregnél leszen, Zichy

54) A cs. k. udv. levéltár irományainak és Szülfikár jegyzeteinek alapján Hammer, VI. 531—541. ll. Caraffa irományainak alapján Vjčco, 414. s. kk. ll. ^

István járhatna el.⁴ A főhaditanács azonban úgy találta, hogy Kanizsa zárlatának veszélyeztetése nélkül nem lehet Batthyányt ama részekről elvonni, s az őrgrófot, mennyiben könnyű hadra leend a felebbi cél eléréséhez szüksége, a bán véghadaira utalta. A főserég ez évben csak huszonnégyszáz emberből állott, — mert a német segédhadak hazájokban voltak elfoglalva, s a császáriaknak is egy része a Rajnánál működött, — tizenkét s fél gyalog ezredből, melyek között Pálffy Miklósét találjuk, s tizenhat lovasságiból, köztök két ezred Czoborhuszárok, és azonkívül még Csáky huszárai. Első alvezér a gyalogságnál herczeg Croy volt, a lovasságnál Veterani altábornok, ki gyanuba jövén, hogy tavál a havasalföldi vajda által magát megvesztegettette, Erdélyből ide tétetett át. Ágyu ötven volt a seregnél. A magyarországi erősségekben őrségi szolgálatokat a véghadak tettek s velök három császári ezred; az illető helyek zárlata is reájok levén bizva. A hatezer főre számlált mellékseregnek Erdélyben, Heissler altábornagy és Herbeville tábornok voltak vezérei.⁵⁵⁾

Szigetvár, hosszabb zárlat után, mely felett Vecchi tábornok örködött, már megadta magát,⁵⁶⁾ midőn az őrgróf, Eszéken át, hol őt június 5-én találjuk, Nándorfehérvárra, mint a hadak gyűlhelyére, érkezett. A császári seregnek viszonylag csekély ereje miatt úgy kívánta a főhaditanács, hogy nagyjából oltalmi nem megtámadási legyen az eljárás. A sereget a Morva megett felállítani, hogy innen az ellenség működését a Dunánál meg lehessen torolni; Nándorfehérváron

55) Röder, II. 95. s a mellékletek között 1—15. II.

56) Oly feltételek alatt, mint 1687-ben Eger; Wagner helytelenül említi Szigetvár visszakerülését az 1688-ki évnél: de az észrevétel, melyet hozzá kapcsol, helyes: „Certe qui e superiorum aetatum annalibus aestimare velit, queis cladibus Szegedinum, Albaregalis, Agria, Szigetum, quantoque sanguine steterint, quam levi pretio ad nos redierint, vatem eum dixerit, qui constanter adeo verbo scriptoque tradiderit: (Montecuccolit érti) eundem qui Danubio positus fuerit, reliquae item Pannoniae potentem fore.“

alól hidat verni, hogy az erdélyi haddal biztosítva legyen a közlekedés; a Szávavonalt Piccolomini osztálya által fedeztetni, — ez volt az utasítás tartalma. De Piccolomini még Boszniában volt, Veterani június első felében még Csanádnál időzött, honnan az árvizek miatt alig tudott tovább mozdulni; az örgróf tehát Nándorfehérvár és Szendrő megtekintése után, egyelőre még a Jeszaván innen, Hasszánbasa-palánkán maradt. Redzseb Krusevacznál táborozott. Tököli magyarokkal, törökökkel, tatárokkal, öszvesen hétezer emberrel Vetizslamot vívta, melynek szerb kapitánya magát Leopold hívének mondta.

Július 11-én, midőn Veterani és Piccolomini elvégre megérkeznék, huszonnégy ezer főre növekedett a császári sereg, s Redzseb még mindig mozdulatlanul Krusevacznál állott, az örgróf vissza Kollárig vonult, hogy a török hadvezért célzátának nyilvánítására bírja; s ez nem sikerülvén, eltökélé magát, bevaró állásából kilépni, s a Moravának jobb partján Nissza ellen működni. Lepánál táborozott, egy órányira Szendrőtől, midőn július 26-án Leopoldot a szerb mozgalmakra figyelmeztette, melyek a törökök ellen, de egyszersmind a császár ellen voltak intézve. Bizonyos Brankovics — írta Leopoldnak — elárasztja kiáltványaival a tartományt, fegyverre és magához hívja a népet, Szerbia, Bosznia, Moesia, Trácia, Bolgárföld s a Szerémség deszpótjának, örökös urának írja magát; övé minden Eszéktől Kőstantinápolyig. Én őt nem ismerem, s eljárását nem fogom tűrni, ha felséged nem parancsolja, hogy elnézzem. — S Leopold, ki a török erő hátrálásának viszonylag csekély hasznát fogja venni, ha nem sikerül neki, a déli szláv népeket birodalmához fűzni, augusztus 5-én Augsburg feléi utjából, hová őt a németbirodalmi ügyek hívták, az örgrófnak meghagyta: tartsa szemmel Brankovicsot, s ha szükséges volna, ügyekezze őt hatalmába keríteni. ⁵⁷⁾

57) Röder, II. mellék. 76. 78.

Az örgróf augusztus 3-án Sziponiczánál átkelt a Moraván, s Csáky László huszárait előre bocsátván, a záporosök miatt feneketlenekké vált utakon, augusztus 20-án a királymezőre ért, a Moravának balpartján fekvő Jagodinával szemben. Midőn a török sereg, mely csak imént Krusevaczról Jagodináig haladt elő, az örgrófit, kit még Szendrő környékén vélt, rögtön maga előtt a tulsó parton szemlélte, első meglepetésében hátrált; de látván, hogy nem vétetik üzöbe, azért is, mert a híd nem akart elkészülni, azért is, mert az örgróf élelemszekerei a rosz utak miatt még távol voltak, visszajött ismét. A császáriak az élelem e szükében Nissza felé sem folytathatván utjokat, visszavonultak Grabováig, hová a szüleség Szendrőből vizen volt szállitható.

Redzseb a visszavonulásban rémülést látván, a tatár khán fiát tizenkétezer lovassal átveti a Moraván, s maga negyven-ezer emberrel az innenső parton felfelé halad. Szándéka volt két tűz közé fogni a császáriakat. De az örgróf észrevevén a szándékot, elhatározá magában, hogy mindjárt Grabovánál átkél a folyamon, s utját állja a töröknek. Marsigli a mérnöki kar lelke, augusztus 28-án elkészítette a hidat. Másnap a bádani, Heister Szigbert tábornoknak és Starhemberg Guidónak, ki magát a nándorfehérvári parancsnokságban egyik tiszte által pótoltatá, meghagyja, hogy a lovasságot a hidon átvigyék, s a Morava tulsó partján a török hadak elébe sánczot vessenek. Azalatt míg ez legszebb rendben történik, Lajos örgróf, Veterani es Piccolomini társaságában, hatezer lovas élén megtámadja a nyomában volt ellenséget, s heves tusa után, melyben Csáky László huszárai, Batthyány esztergomi kapitány és Deák Pál szerb csapata magokat első sorban kitüntették, ⁵⁸⁾ megveri a tatárokat és szpahikat, s a

58) Lajos örgrófnak 1689. sept. 3-án kelt jelentése a császárhoz: „Haben bei dieser Occasion unter commando des Grafen Veterani der Obrist St. Croix, Graff Chiaki, Paul Deak und Bathiani Capitän von Gran, sammt ihren

szomszéd erdőkbe s mocsárokba ugrasztja. — Este hét órakor a hidnál meg együtt volt a lovasság; nagyobb része az innenső parton töltötte az éjtszakát.

Marsigli oly helyütt építette a hidat, hol a folyam tágas ívvel nyúl be a jobbparti völgyiségbe, s hol a jobbik part a lapos, de erdőkkel benőtt balpartot teljesen nyűgzi. A vizív által képzett félsziget közepében fekszik Tusava, melyen át Batocsinra viszen az út. Az örgróf még 29-én este szemlére vette gyalogságának helyiségét. Az örsök, kik a tusavai erdő tulsó végét megszállották, szemben állottak az imént Batocsinra érkezett ellenséggel. Augusztus 30-án még virradat előtt, a gyalog hadak lehető legnagyobb csendben átmentek az erdön, s közvetlenül előtte sorba állottak. Jobb szárnyát a Moraváig elnyúló, áttörhetlen harasztra, balszárnyát magára a folyamra támasztotta a bádeni. Veterani és Piccolomini átvezették a lovasságot, s ez sűrű sorokban, mert az erdő tiltja a kiterjeszkedést, a gyalogság megett fog állást. Része még hátul az erdőben volt, midőn a hajnali köd rögtön szétfoszlik, s a török sereg tarka hadlábait feltünteteti, közepben a lovasságot, a szárnyakon a gyalog hadakat. Saját gyalogságát az örgróf még kissé előbbre volt léptető, hogy lovas dandárai némi tért nyerjenek e mozgalom által, midőn a törökök őt egész erővel megrohanják. A roham visszaveretik, vissza a második és harmadik is. Redzseb, látván, hogy a szpahik és jancsárok egyiránt nem képesek a keresztény sorokat felbontani, előhajtja az ágyukat. Hasonlót cselekszik a bádeni, s másfél órahosszig tartott ágyutűz után, mely mindkét részről ritkította a sorokat, még mindig nem vett nagyobb fejleményt az ütközet. Ekkor Pálffy Miklós hajdú-ezredével, balról a sűrűben az ellenség megé lopódzott,

---

Untergebenen, wie ich nicht anders sagen kann, sehr tapfer und wohlgethan.“
Veterani's Feldzüge, 50. l. „Die Husaren von Csáki recht ihre Schuldigkeit thaten.“

utasításul csak annyit vivén magával, hogy tárogatóit és üst-dobjait minél irgalmatlanabban szólaltassa; s Piccolomini, mint a lovas előhad vezére, két dragonos ezreddel, az ágyutűz által a gyalogságba szakasztott hézagokat töltötte ki. Ezen mozdulat s a hátuk megett rögtön támadt lárma oly rémitőleg hatott a törökökre, kik azt császári segédhad érkezéséből származtatták, hogy felbomlott sorokkal vonultak vissza táboruk felé. Az őrgróf balszárnyának lovassága Piccolomini alatt üzőbe vette őket, át az erdőn, mely hátukat fedezte, s át a Morava egyik erén, melyen túl táboruk sánczai emelkedtek. Visszavonulásuk most már vad futamodássá vált, még kísérletet sem téve megállapodásra, ott hagyták táborukat, ott ágyuikat, ott mindenöket. Egy rögtön beállott zápor-essők, a közeledő alkonytak s a körülménynek, hogy a vidéket közelebről nem ismerő őrgróf az üzésben inkább ovakodó mint mérész volt, köszönhette Redzseb basa saját magának és serege nagyobb részének megmenekülését. De még így is háromezer török hullott el Tusavától Batocsináig; száznyolcz mindenféle ágyú, ezer teve, némi lő- és élelemkészletek, bivalyfogatu száz szekér sat. jutottak zsákmányul az őrgrófnak, kinek a kettős diadal négyszáz emberébe sem került mindösze. ⁵⁹⁾

A zsákmányolt élelemkészlet nem volt oly tetemes, hogy a császáriak vele sokáig beérhettek volna. Ez okon mindenek előtt azon kellett lennie az őrgrófnak, hogy Nándorfehérvárral s a Dunával a közlekedést helyreállítsa; és csak miután ez megtörtént, miután győzelméről Boszniába, Albániába és Herzegovinába kiáltványokat bocsátott, melyek a szláv faju lako-

---

59) Lajos őrgrófnak 1689. sept. 3-án a batocsinai táborból Leopoldhoz adott levele, Rödernél, II. a mellékletek között, 97. l. Veterani's Feldzüge, 51. l. Marsigli, Stato del Imperio Ottom. 127. l. V. ö. Oest. milit. Zeitschrift, 1840: 6. füzet: Feldzug der Oesterreicher gegen die Türken im Jahre 1689.

sokat a törökök ellen lázítsák, mozdult ki betegségek s egyes különítések miatt tizenhétezer főre olvadt seregével Batocsinából Jagodina felé. Itt Marsigli által hidat veretett, melyen szeptember 16-án a hadak átkeltek. Redzseb basa e közben, a Sofiából ujabban utána küldött ágyukat is magához vonván, Nisszánál, erősített táborban negyvenezer főre becsült sereget gyűjtött maga körül; számra tehát jóval hatalmasabbat, mint az örgrófé volt, ki őt felkeresendő vala, s ki elégséges élelmet csak Nisszában s Nissza körül remélt találhatni. Én kénytelen vagyok támadólag és mintegy kétségbesve hadat viselni, — irá Bécsbe — ha nem akarom, hogy a sereg e győzelem után éhhel haljon.

Táborában Arab Redzseb bal szárnyával a Nisszava vizére, jobb szárnyával egy szigetképen a völgyből felmerülő hegyre támaszkodott. A gyalogsággal megrakott város árokkal fedezett, félig összeomlott kőfallal volt körülövezve. A Nisszava balpartján fekvő városrészszel a közlekedés kőhid által volt biztosítva. Lajos örgróf, mihelyest szeptember 22-én a Nisszava völgyébe érkezett, seregét esatarendbe állította, s így haladt elő, ámbár a tér cserjékkel és harasztokkal erősen volt benőve. Más nap reggel ágyulövésnyire közeledett a török táborhoz, de a sánczok erős volta és a hegy meredeksége miatt az arczul támadás nem látszott tanácsosnak. Az örgróf meghagyja Marsiglinak, venné szemre háromszáz lovassal a hegy tulsó völgyét. Marsigli úgy találja, hogy abban nem csak kényelmesen mozoghatni, hanem a szárnyakat meg is kerülhetni, s hátból foghatni az ellenséget. ⁶⁰⁾

Támadási tervét ezen adatokon építi az örgróf, ámbár tudja, hogy ezáltal visszavonulási vonaláról lesodortatik, s hogy a merény annál veszedelmesebb, minnél nagyobb a számkülönbség közte és a nálánál kétszer erősb ellenség között.

---

60) Marsigli, Stato del Imp. ott. az id. h. térképpel.

September 24-én, még mielőtt hajnallott volna, a Nisszava jobb partjának völgylejtőjén megkerüli balról a hegyet; az utóhad Veterani vezérletére van bízva. Ezen megkerülési mozgalom, melyet Redzseb basa, mind sánczolatainak ágyutüzével, mind tatár hadának rohamai által ügyekszik meghiúsítani, délutáni öt óráig tart. A sereg éle ekkor teljesen megkerülte a hegyet, és szintekkor előrobog a török lovaságnak Nissza megett felállított zöme, hogy a császáriak balszárnyát alakulása közben elgázolja. Az ennek oldalékát képző Csáky-huszárok egy pillanatra megingadoznak, de nyomban összeszedvén magokat, a Hollstein- és Noiquermes-vasások által támogatva, visszaverik a szpahikat. E közben Heister tábornok a közép dandár hat zászlóaljával a hegy hátsó lejtőségén a török gyalogságot megtámadja és megszalasztja, s ezáltal a középnek a balhoz csatlakozását lehetségessé teszi. Most a jobb szárny is felkap a hegy meredekebb oldalára, Veterani által támogatva, kiveti az albániai hadat az állás szárny sánczaiból, s megszállja ágyuival a hegytetőt. Arab Redzseb a hegytől elejtetve, kénytelen sánczolataiból kilépni; arczczal Nissza felé új állást fog. Hogy ennek körülsánczolására időt nyerjen, lovasságát három ízben veti a kereszttyén gyalogságra, mely a rohamot mindannyiszor ingadozás nélkül visszavetette. Harmad ízben csak a jancsárok tüze által kényszeríthetik a szpahi-had még egy rohamra, de akkor Starhemberg Guido s a Pálffy-hajdúk öldöklő sorai közé kerülve, ⁶¹⁾ dühében a jancsárok felé fordul, hogy soraikon át utat törhessen magának. A török hadak bomlásba jönnek minden oldalról, s mindinkább a Nisszava vize és az előhaladáskor is folyvást kártácsoló kereszttyének közé szorulva, a városra dől-

---

61) Lajos örgróf 1689. sept. 29-én a császárhoz: „Von einem Guido Starhembergischen Bataillon und den Palfischen Heiducken-Regiment, welches bei dieser Occasion sich vors erstemal überaus wohl erzeiget, mit einer trefflichen Salve bewillkommt.“

nek, s kik itt át nem hatolnak, azok a sűrű esőzések által rendkívül megdagasztott Nisszava árkai között keresnek menedéket, találnak halált. Az éj véget vett az üzőbevételnek, a gyilkolásnak. Az örgróf ekkor megszállja a várost, s hadaival tábort jártat körülötte. Tízezer török — mondják — maradt a csatamezőn vagy halt be a Nisszavába. Harmincz nagyobb ágyu, s mit az örgróf legelőbbre beesült, négy hónapra szolgáló élelmi szerek jutottak díjúl a győzőnek. Még csak háromszázra sem ment halottainak, sebeseinek száma; az élők, az épek ezrei a város gazdag áruraktárait fosztogatták. ⁶²⁾

Az örgróf, miután Nisszát megerődítette s parancsnokul belé Pálffy ezredest kétezer őrral rendelte; s miután továbbá nyolcezer embert, köztök Csáky huszárait s Deák Pál gyalog és lovas ráczait, Piccolominival Szerbiában hagyta, seregének maradékával a Dunához, Viddin elébe indult, hová october 14-én érkezett. Rövid szemle után még az nap megtámadta a kilenezezer főre becsült török tábor, melybe hírszerint Tököli hada is volt besorozva, s erőt vevén rajta, a várossal egyetemben bevette. Nem lévén ágyui az örgrófnak, mert azokkal a Timok sivár völgyében nem igen haladhatott volna elő, a kastélylyal nem sokat gondolva, már tovább Orsova felé akart menni, de Veterani tanácsára, ki a város elfoglalása alkalmával veszedelmesen megsebesítetett, néhány napig körülfogva tartotta, s az őrség — kétezer ötszáz ember — nem lévén elesége, october 19-én, azon feltétel alatt, hogy bántatlanul Nikápolyba mehessen, húsz ágyunak hátrahagyásával általadta. October 25-én az örgrófort Vetiszlamnál találjuk. Tököli ezt azonképen, mint Orsovát, a múlt nyáron kivette a szerbek kezéből, s mendkettőnek falait szétromboltatta. A bádeni most valamennyire ismét megerődítette e helyeket,

62) Veterani's Feldzüge, 53. I. Röder, II. 106. s kk. II.

s beléjük, úgy a Viddinhez közelfekvő florentini és belgradseki kastélyokba nagyjából szerbeket vetett örökül. Vetiszlam melletti táborából írta az örgróf november 7-én Leopoldnak: „Brankovics Györgyöt végre szép szóval magamhoz csalogattam, s úgy találván, hogy nem csak a felségedtől nyert oklevéllel gonoszul visszaélt, hanem annak erejénél fogva magát a szerbek és illírek, Moesia, Bosznia, a Szerémség és más számos tartományok deszpotjává akarja tenni, mindezt törvényes örökségül igényelvén; s hogy továbbá nemcsak számos görög hitű pap tart vele, kiknek nagy hatásuk van az együgyű népre, hanem néhány ezer harczos is, miből idő múlásával veszedelmes dolgok fejlődhetnek: szükségesnek tartottam őt elfogatni és Szebenbe küldeni.“⁶³⁾

A tél itt volt; szállásokról kellett gondoskodni a hadak számára. A Piccolominival maradt ezredekről gondoskodva volt. A tábornagy Pirótót, Prisztinát, Kosszovát, Novibazart, tehát a Balkán szorosait Hercegovinától Rumeliáig hatalmába ejtette; az előhad a Balkánon túl Kománovát, Kacsianikot, Uszkubot és Perszerint tartá megszállva. Albánia és Macedonia lakosai készeknek nyilatkoztak a tömeges felkelésre, oly kedvessé tudta magát Piccolomini tenni előttök nem kevésbé mint a szerbek előtt. Tudván, hogy e tartományok lakosai hitelt adnak egy ősrégének, mely szerint oly fejedelem, kinek tevéin külföldi állatok lesznek nyargalók, fogja őket a pogányok

63) Röder, II. mellék. 176. I. Brankovics György, Rác Györgynek, kit Basta korszakából ismer az olvasó, másod unokája, született Lippa környékén, 1645. Testvérbátyjával, Szávával, Erdélyben az oláhok, szerbek és görögök püspökével 1668. Moszkvában találjuk egyházi segédpénz gyűjtésére. Utóbb, Apaffi megbízásából több ízben a portánál volt munkás. 1680. tájban gyanuba jó Apaffi előtt, hogy az óhitűek rokonszenvét saját politikai céljaira ügyeszik kibányászni; elzaratik, de rövid idő múlva szabadon bocsátatik. Havasalföldre megyen Szorbán vajdához s onnan Konstantinápolyba, hol Béli Pállal és száműzött társaival, köztök Csáky Lászlóval barátságra lép. 1683. Leopold által báróságra emeltetik, 1688-ban grófi czímet nyer a császártól. Meghalt 1711-ben Csehországban, Égerben, mint státusfogoly. Szerzője egy kéziratban maradt szerb históriának, melyet Rajes János használt.

járma alól felszabadítani: e regéhez alkalmazkodván, majmokat, csacsakákat sat. ültetett tevéire, hogy benne lássák szabadítójakat a népek. Arsenius, az ippeki érsek, mellette nyilatkozott: szállásul tárva, nyitva volt előtte minden ház. ⁶⁴⁾ De az örgróffal maradt hadak számára is kellett szállásokat találni, még pedig az aldunánál, a legújabb szerzemények biztosítására, Magyarországnak, mely a hadviselés terhei alatt mármár összeroskadt, némi felmentésére. Brankován, havasalföldi vajda, mint felebb láttuk, Veteránival szerződésre lépett a császári hadak támogatása, szálásoltatása iránt: az örgróf most hat ezred számára követelt téli szállást. De Tököli s a porta a mult nyáron meg magokhoz vonzván a vajdát, ez megtagadta a kívánságot. A bádén hajóhidat hozatván Szendrőről, Csernecznél átkelt a Dunán, s most nemcsak a még vele volt tizenkét ezredet, hanem az erdélyieknek is egy részét, a havasalföldiek által akará élelmeztetni és szálásoltatni; miért is, de talán azért is, hogy szükség esetében együtt működhessenek, Heisslert oda utasította: jőne át négy vagy öt ezreddel Erdélyből. A vajda, mihelyest tudomására jött, hogy az örgróf oláh földre lépett, Krajováról a tartomány belsejébe vonult; de midőn a császáriak Cserneczről Krajovára jöttek, s onnan Tergovist és Bukarest felé készültek, s midőn más részről Heissler is Havasalföldre jött: oláh követek jelentkeztek az örgróf brankováni táborában, kikkel november 28-án szerződésre lépett, melynél fogva a bádénivel volt tizenkét egész ezrednek, úgy a Viddinben maradt félnek, hat hónapra, t. i. 1689-dik november 1-étől 1690-dik május 1-éig téli szállást és ellátást; ezeröttszáz lovat a hézagok pótlására, és a lefolyt évi adóból annyit, mennyivel még adós, tiszoknak is adásával, biztosít a tartomány. ⁶⁵⁾

64) Cserei, 189. h. Engel, *Gesch. des Ungr. Reichs.* 145.

65) Az oklevél, Rödernél, a mellékletek között, 187. l. V. ö. Engel *Gesch. d. Vallachei*, 337. l.

Brankovában értette meg az örgróf Piccolomini tábor-nagynak november 9-én Prisztinán közbenjött halálát. A szerb főparancsnokság most Veteranira szállott, ⁶⁶⁾ s az örgróf miután Heisslert a havasalföldi ügyekkel megbízta, karácson tájban Bécsbe utazott.

X.

^{1690.]} Badeni Lajos büszke lehetett a lefolyt hadjárat eredményeire. Az al-Duna Nikápolyig Leopold hatalmában volt; egész Szerbia meghódítva; Bosznia, melyről Piccolomini távozása óta a bán, Erdődy Miklós gondoskodott, szintén hódoló félben, mert Zwornik, a parancsnok haszontalansága miatt oda veszett ugyan, de Kosztajniczánál a bán hatezer főre ment török hadat tenkre tett; s végre Havasalföld is megszállva, féken tartva. De ha sikerült is, viszonylag csekély erővel ily nagyszerű eredményeket eszközölni, előre lehetett látni, hogy az nem leszen elégséges, megőrzésekre, még azon esetre sem, ha a török ügyek ezentúl is oly botorul kezeltetnek, mint a közelebb lefolyt években. S pedig máskép történt.

Arab Redzseb megfojtatott; a nagyvezír letétetett, s Musztafa, a Köpriliek nemzetségéből léptetett helyébe. A hír

66) Különös, hogy Piccolominiről, kit a mi Csereink is égig emel, ekkép szól Veterani: „Die Art, wie dieser dort verfahren war, und die er auf unser Glück, auf die Blindheit des Feindes, und auf den Schrecken, den unser Sieg verbreitet, gründete, liess mich voraussehen, dass die Feinde endlich die Augen öffnen und einsehen würden, wie das Zunehmen der Raizen (úgy látszik, Deák Pál hadait érti) und anderer fremden Völker in diesen Landen, die Einwohner Serviens äusserst aufbringen, und selbige das Joch der Türken dieser Last wirklich werden vorziehen machen.“ De úgy látszik, Veterani motiválni akarja a csapást, mely a császáriakat a szerb földön érni fogja, de melyet Piccolomini halála után ennek tisztjei idéztek elő.

őt a keresztyének ellenségének mondotta, s inkább tudományos műveltségü férfinak mint hadvezérnek; de egyik első cselekménye volt a rajákra vetett roppant adót, mely az arnótok és szerbek lázadását előmozdította, mérsékleni; s rövid idő múlva hadvezéri hivatottságát is leszen tanusító. Egyelőre lépéseket tett, hogy Lengyelországgal külön békét köthessen; a Bécsben megnyitott alkudozásokot, a francia követnek is tanácsára, hátráltatja; s Drinápolyban Szelimgiraj krími kánnal és Tökölivel hadi tanácsot tart, melynek végzéséhez képest Khalil basa és a tatárok téli szállásaikon fogják a császáriakat felkeresni.

Veterani még alig épülvén ki Viddin alatt vett sebéből, s három hetet töltvén a Dunán, melyen hajóját állomásról állomásra hatvan oláh pór által vonatta, azután pedig a hó miatt nem haladhatván elő, csak februáriusban érkezett a parancsára bizott hadakhoz. Időközben a hollsteini herczeg volt helyettese, kit zsarnok eljárása és katonáinak féktelensége gyűlöletessé tettek az arnótok előtt, s ki a helyett, hogy hadait a törökök és tatárok közeledésének hírére együvé vonta volna, azokat még inkább szétzilálta. Így történt, hogy a törökök először is Kacsianikot elfoglalták, az őrségnek magyar és német részét szabadon bocsátották, az arnótot kardra hányták; s hogy tatárokból állott erős dandár, 1690-ben épen új év napján Strasser ezredest, midőn háromezer ötszáz emberrel és négy ágyuval Prisztináról Kacsianiknak segédül akarna jöni, a Rigómezőn rútúl megverte. Az ezredes halva maradt, halva Károly hannoveri herczeg, s veiók és tisztársaikkal még kétezer kétszáz s egynehány ember. S most Novibazart is visszavették a törökök; Prisztinát, gazdag élelem- és takarmánytáraival önmagától odahagyta a hollsteini herczeg, s odahagyja talán Nisszát is, hová szaladt volt, ha Veterani nem érkezik meg elvégre. Az új parancsnok meg együvé gyűjtötte a szerteszt barangoló hadakat; a téli szál-

lásokat összébb vonta; s Nissza erődtetését minél erélyesebben folytatta. A tatár khán, elégelve, hogy a császáriakat a Balkánon átűzte; hogy az arnótokat, kik papjaik kezéből tömegeesen magokra vették a keresztet, szétverte; hogy Karpost, ki magát özsves Albánia királyának hirdeté, az uszkubi hidfőnél nyársra vonatta: visszament Drinápolyba. ⁶⁷⁾

Brankovan nem mulasztotta el Heisslert, — ha netalán még nem jöttek volna tudomására, — azon csapásokról értesíteni, melyek a császáriakat néhány hét alatt érték; nem mulasztotta el, kétfelé akarván szolgálni, mind a portánál segédet szorgalmazni a császáriak ellen, mind Heisslert figyelmeztetni: viseljen gondot magára, mert a tatárok már érkezőben vannak. A tábornok, hitelt adván a figyelmeztetésnek, s az oláhok között mindinkább növekedő ellenszenvtől is tartván, a gondjaira bizott ezredeket a főrcsvári szoroson át Erdélybe szállítá telelni. ⁶⁸⁾ Havasalföld tehát már kisiklott a császáriak kezéből, s Apaffinak, ki neje halála óta épen hígeszüvé lett, április 15-én közbenjött kimulása, őket Erdélyben is új veszélylyel fenyegette. A rendek követség által kérték Leopoldot, hogy az elhunynak tizenöt éves fiát, Mihályt, a fejdelemségben megerősítse; a porta pedig Tökölit nevezte Erdély fejdelmévé. „A hatalmunkban levő tartományok közül örökös országunkat, Erdélyt, az imént meghalálozott Apaffi Mihálynak adományoztuk, de ő parancsainknak nem engedelmeskedve, ⁶⁹⁾ ezen

67) Török források, Hammernél, VI. 548. Veterani's Feldzüge, 63—69 166—175. II.

68) Cserei, ISS. h.

69) Apaffi s a rendek követői 1687-ki dec. 7-én, — tehát a balásfalvi egyezkedés után — szerződésre léptek a portával, melynél fogva, „özsves erejökkel fogják Erdélyt a németek ellen megvédeni, miért is az évenkinti nyolczvanezer tallér adót hadi költségeik fedezésére fordíthatják;“ (Hammer, VI. 529) de miután a balásfalvi egyezkedés egyik pontja világosan megengedi, hogy Apaffi maga mentiségére követeket küldhet a szultánhoz, ama szerződésről tudomása lehetett a bécsi kabinetnek, mely azt látta benne, a mi volt: szemfényvesztést.

örökségünket a német ellenséggel eltapostatta, az urakat, a nemeseket s az öszves lakosságot német katonák által sokfélekép sanyargattatta; miért is fiát meg nem erősítjük a fejdelemlésben. Kegyelmedet pedig, mint ki ama nagyhirű Bethlen Gábor nemzetségéből való, hűnek és dolgaink kezelésében ügyesnek ismervén, s bizván benne, hogy ezentúl is kivánságainkhoz fog alkalmazkodni és egész erővel mondott örökös országunk oltalmára lenni: Erdély rendeinek és öszves lakosainak ügyeiket gondjára bíztuk, s ebbeli érdemeiért és szolgálataiért Erdély fejdelemlését kegyelmedre ruházzuk, és kegyelmed után az ország olyas fiára, kit hűnek és alkalmazottnak ismer, s kinek választásába a rendek is beléegyeznek. És ezen athnáménkat hittel is megerősítvén, esküszünk, hogy míg kegyelmed és a rendek hívek maradnak, és barátaink barátjai s elleneink ellenei lesznek: az a tisztelet, az a bánásmód fog megannyijoknak kijárni, melyben elődeik részesültek. Azért, mert imént hűségünktől elállottak egynémelyek az erdélyiek közül, senki se merje őket háborgatni, ha nem akar miatta rémségesen lakolni. Többet azon adómenyiségnél, melyet Bethlen Gábor korában fizettek, sem most nem követelünk sem ezentúl nem fogunk követelni, feltéve hogy a rendek megmaradnak hűségökben irántunk.⁷⁰⁾ S hogy az athname valamivel több legyen üres szónál, Tököli török dandára megszorítatott, a krími tatár khán fia személyesen felült mellette, s a havasalföldi vajdának megparancsoltatott, hogy öszves erejével Tököli segédére menjen.⁷¹⁾

Leopold ekkor már huzamosabb idő óta Augsburgban mulatozott, hol fiát, Józsefet, a német birodalmi rendek januárius 26-án római császárrul koronázták. A választás és koronázás költségei tetemes öszleteket vontak el a hadi pénz-

70) Pray Epist. Proc. III. 476. l. hibásan az 1681-dik évhez.

71) Cserei, 194. h.

tártól, s miután a francia háború még nagyobb öszleteket igényelt, nem lehetett kétség, hogy a jelen évben sem fog a feladás nagyszerűségével arányban álló sereg működni az al-Dunánál. Lajos örgróf februárius 6-án, Augsburgban emlékiratot nyújtott be a császárnak, melyben a szerb földön telelő seregnek haladéktalan visszaparancsolását a Duna és Száva megé tanácsolván, egyszersmind nagyobb figyelmet ajánl Erdélyre fordítatni, „mely a felség legnagyobb és legjövedelmezőbb szerzeménye, melyet egész felső Magyarország előfalának mondhatni; s melyből Temesvárt és Nagyváradot is könnyű lesz elfoglalni.“⁷²⁾ De az udvar inkább Veteraninak adott hitelt, ki megfélemlítvén földieinek példabeszédéről: „ha felette sokat akarsz felkarolni, elejtesz mindent“ a határtalanban bolyongott terveivel. „Macedonia és Albánia lakosai — így ír — biztossá tettek, hogy mindent megeselekesznek, mit tőlök kívánó leszek; hogy intésemre a köztök tartózkodó törököket egy szálíg felkoncsolják, két keresztyén jutván egy törökre; hogy velem egyesülnek, mihelyest a hadviselést meg fogom nyitni. Az arnótok e közben, színre, alkudozásba ereszkedtek az ellenséggel, hogy a szándéklott lázadást palástolják, — s mert a lakosok biztatásainak alapos voltát kézzel foghatám, irtam Bécsbe, hogy ügyeink jelen örvendetes állásában, reményem van tizenkétezer emberrel, — mind e népek felkelésére számot tarthatván — Konstantinápolyig juthatnom, s a tengeren át Ásiába vetnem a törököt.“⁷³⁾ Ezen levél következtében történhetett, hogy a fő haditanács Veteraninak meghagyta, miszerint Starhemberg Guidót négyezer emberrel Nisszában hagyván, a sereg maradékával Jagodinára induljon,

72) Röder, II. a melléletek között, 205. l.

73) Veterani's Feldzüge, 84. l. A különben szintoly értelmes mint vitéz tábornok, utóbb maga is restellte ekkori eljárását, mert az idézettek után olvassuk nyomban: „Ich wusste wohl dass man sich nicht völlig auf diese so unbeständigen Völker verlassen könne sat.“

mint fő gyűllyhelyére a török ellen működendő hadaknak, melyek mindössze tizenegy ezer emberből állottak. Ilyes ámulás folyadékaul tekinthetni Leopoldnak április 6-án kelt, „Magyarországtól függő valamennyi népekhez és tartományokhoz, különösen pedig az arnótokhoz“ intézett kiáltványát. Tudnotok kell — így hangzik az oklevél — hogy a törökökkel a végre viselünk háborút, miszerint a nekünk jogosan alávetett, s Magyarországunktól jogosan függő népeket, valamint a török járomban levő egyéb keresztyéneket is hajdani szabadságukba s hajdani kiváltságaikba visszahelyezzük. Miért is az Albániában, Szerbiában, Moesiában, Bolgár- és Illírországokban, Macedoniában és Raszeziában s Magyarországunktól függő egyéb tartományokban tanyázó népeket intjük, hogy kegyeletes és atyai kívánságunkhoz képest hozzánk álljanak, s magokat törvényes uralkodásunknak ismét önként alávéssék. Igérünk nektek mindnyátoknak, kik nekünk mint Magyarország királyának, jogszerűleg jobbágyaink vagytok, vagy törvényt szerint jobbágyainknak kellene lennetek, a vallási és vajdaválasztási szabadságon s egyéb kiváltságokon és jogokon kívül, teljes közteher- és adómentességet, kivévén mindazáltal a királyoknak és uraknak a törökjárásnál régiebb, szokásos jogaikat, s kifogván a háború szükségéit, melyeknek fedezésére, magatok érdekében önkéntes adózás útján, s erőtökhöz képest segélyt fogtok nyújtani. A török járom levetése után pedig kívánalmaitokhoz képest és megelégedéstekre mindent leszünk elintézők; és mindenkinek jogait, vallásszabadságát és kiváltságait visszaadván, mindnyátoknak fejenkint és öszvesen igazságot fogunk szolgáltatni. Igérjük azonfelül, ajándékozunk és adományozunk külön mindenkinek azon ingó vagy ingatlan javak szabad birtoklását, melyeket török kézből ragadand ki a végekben. 74)

---

74) Katona, XXXV, 655.

Ezen kiáltvány hatását megcsökkentette a körülmény, hogy Brankovics Györgyöt, ki magát hazugúl mondta a deszpótok ivadékának, de kit annak tartott a tömeg, Leopold nevében imént elzárták. Szerzői sokat várhattak tőle, ha tekintetbe vesszük, hogy a nagyvezír százezer fegyveresével — ennyiről szólott s pedig nem hibásan a hír — a császáriak részéről csak tiz- tizenkétezer rendes katona fog megütközni. A magyarországi várakban és erősségekben, Kanizsát is ide tudva, mely magát április 13-án Batthyány Ádámnak és Zichy Istvánnak megadta, ⁷⁵⁾ alig volt egynehány őt; Nándorfehérvár s a szomszéd helyek, úgy az alsó Száva, mindössze néhány német zászlóaljra, Cavriani horvát ezredére, s elegybelegy nagyjából rác hajdúkra voltak bízva. Erdélyben végre, miután Heister három lovas ezreddel Karánsebesnél táborozott, csak háromezer ló maradt Heisslerrel, talán azért is, mert Veterani jelentést tett, hogy ő alkudozásban áll Tökölivel, s hogy ez rövid napok mulva aláveti magát a császárnak. ⁷⁶⁾

---

75) Wagner, II. 132. Katona, 670.

76) Nagyhercegi levéltár, Carlsruhéban. Veterani, úgy lát-szik, felhívta Tökölit, álljon be ő is a rövid napok mulva felbomló török birodalom örökösei közé, és Tököli, hogy tervét álarcozhassa, készséget szinlelt a szerep elvállalására: „Ich setzte mich in Unterhandlung mit Tököli — írja — der sich in Trovicza damals aufhielt, in der Hoffnung, dass dieser den Zeitpunkt nutzen, sich mit mir verbinden, und unter dem Schein des Wohlwollens für die Türken, Nikopolis besetzen wolle: dann hatte er die Schlüssel zur Wallachei, und konnte in Silistrien sein, wenn er wollte. Dieser aber gab mir wie immer leere Worte, und dabei blieb es.“

XI.

Károly lothringeni herceg aprilis 18-án Welsben felső Ausztriában meghalálozott. Arról tehát már nem lehetett kétség, hogy a császár az örgrófit fogja az alsó Dunánál működendő hadak vezérletével megbízni, mi május 18-án meg is történt. De a bádai vonakodott a tisztet felvállalni, vonakodott, mert az elfogadott hadi terv ellenkezett az általa benyújtottal, s mert a Jagodinánál összegyűlendő had egyáltalában nem leszen elégséges Nizza fedezésére; a császár pedig őt arra utalta: győződnék meg személyesen az ügyek mostani állásáról Szerbiában, mely talán lényegesen különbözik az előbbentől. ⁷⁷⁾

Lajos örgróf még egész júniust s július első felét is Bécsben töltötte. Nem sietett a reá erőszakolt fővezérséget átvenni, annyival is inkább, mert ezen időközt — süker nélkül egyébiránt — arra fordította, hogy hadainak öregbítését, lőszerral és eleséggel busásabb ellátását, s végre az illető zsoldnak is pontosabb fizetését kieszközölje. ⁷⁸⁾ Július végén útnak indult elvégre. Az erődítést mind Budán mind Eszéken igen rossz állapotban találta, „pénz hiánya miatt még mindig bedölvé, vagy csak hézagosan kijavítva.“ Augusztus 18-án érkezett Nándorfehérvárra. Ekkor Leopold már értesítve volt Heissler által, hogy Tököli, a Veteránival folytatott alkudozások felbontásával, rögtön Oláhországba érkezett, hogy Buku-

77) Röder, II. 125. 1.

78) Arneth, 110. 1.

rest és Pitest között, az Árgis vizénél táborozik, s hogy a budziái tatárok már útban vannak feléje. A császár lelkére kötötte az örgrófnak, „hogy a benne székellő ügyességhez és kitünő észhez képest“ siessen a bajon segíteni. De az örgróf augusztus 21-én, még Nándorfehérvárból figyelmeztette a császárt: „emlékeznek meg, hogy ő, a bádeni, Bécsben egész erővel ellenezte a boldogtalan javaslatot: sereg, pénz és magtárak nélkül, szemben oly erővel, minő a nagyvezír, valamennyi szerzeményt megtartani akarni; de ő nem hallgatott meg; neki azt mondták, hogy menjen Jagodinára, vegye szemügyre az állapotot, s tanácskozzék a tábornokokkal a teendőkről. Ő e parancsot most is sinórmértékül veszi, s addig míg Jagodinában a tábornokokkal tanácskozni fogott, nem képes magát valamire elhatározni.“ — Öt nappal később Jagodinában volt, hol őt sarkon érte az erdélyi hadak tenk-rejutásának híre.

Az erdélyi kormánytanács s ennek élén Teleki Mihály, kit Leopold imént a római szent birodalom grófjává neveztetett, közfelkelést hirdettek, mihelyest Tökölinek Havasalföldre érkezése tudomásukra jutott. Heissler három német ezreddel, Teleki és Macskási Boldizsár négyezer magyarral, székelylyel augusztus első napjaiban, nagyobb része a Bozzánál, kisebbik része a töresvári szorosnál ütöttek tábornok; Gyulai László hatszáz mezei katonával a vaskapui szoroshoz sietett, azt Heister tábornokkal egyetemben oltalmazandó. Mind Teleki mind Heissler az első osztálynál voltak, mert valószínűbbnek látszott, hogy Tököli a bozzai úton fogja a betörést megkísérelni; s íme augusztus 15-én hajnalban, Tökölinek háromszáz hajdúja, ügyes kalauzok s a sűrű köd segédével megkerülvén a töresvári sánczot, azt megtámadja, s kardra hányván a benne volt németek és székelyek nagyobb részét, elfoglalja. Heissler értesülvén ez eseményről, még az nap este a magyar-német táborral megindulván, Töresvárához vivé. A sáncz

kuruczai visszaverték az ellenök küldött háromszáz gyalog többszörös rohamát, s Heissler most elégelvén az erőd zárlatát, csak arra vigyáztatott, hogy Tökölivel, még mielőtt az a szoros helyekből kibontakozhatik, ütköznék meg. Teleki ugyan intette őt, hivatná maga mellé a Heisterrel volt ezredeket, kívánatos levén, hogy csak ezeknek megérkezése után, csak midőn a várakból több löszert hozatott táborára, történjék meg az ütközet; de Heissler már kezében vélte a győzelmet, s várva várta a pillanatot, melyben a kurucz vezér erőszakoló leszen az átjövettel. Azonban Tököli is tanult, hadviselő ember levén, — írja egy szemtanu — ovakodott ily szoros helyekre jőni; azért fogással élvén, a havasalföldi vajdát s kevés törököt a szoros előtt hagyván, hogy színe ellenkezzenek a németekkel: oly kietlen helyeken s ösvényeken szállította be augusztus 20-án s 21-én táborát, hol soha lovas ember s talán gyalog sem járt, hol csak egyegy lovas ember mehetett el; térden mászván s a lovak farkára fákat kötven, úgy ereszkedtenek le szép ésendesen a tágas völgyekre. Heissler tudakozódott ugyan, ha van-e közel más oly hely, melyen az ellenség bejöhetne, de senki sem gondolván, hogy ama meredek hegyeken fegyveres nép leereszkedhetnék, biztosíták őt, ilyesmitől ne tartson. Szintén délután, augusztus 21-én, mind lóháton ülven, Heissler pedig Telekivel együtt a töröcsvári kősziklákról nézvén, mint ellenkezik a kétféle had: Zernyest felé való strázsák, kikre már a Tököli hadának eleje reáütött, hírt hoznak, hogy bejött az ellenség az országba. Mindjárt megzavarodék Heissler, és jelt adatván, mind német-magyar hadak nyargalást kezdének bennünket vinni Zernyest felé. Mikor Tohán felé mennénk, már a tatárok meggyujtották a falut, már láttuk a Tököli táborát, mert Zernyesten felül mind rendelt sergekben állanak vala: legelől a tatárok, középben a magyar had s a zsoldosok, végül a jancsárok, öszvesen talán tizezer ember.⁴

Heissler is megállapodott, hogy ő is csatarendbe állíthassa az övéit. Két dandárt képezett, az elsőt a németekből, a másodikat az erdélyiekből; amannak jobb szárnyát Doria ezredes, a balt Magni, a középhadat Noirquerques tábornokok vezérelték: a sorok előtt nyolcz ágyu volt felállítva. Az erdélyiek három csatára osztályozták, mint Tököli serege: elől a székelyek, másod csatában a fizetett hadak, hátul a megyék. A szél szemben lúván a leopoldiakkal, Heissler parancsából oldalt fordulnak: ekkor szintén megolvashatták egymást a felek, oly közel s épen arczul voltak egymáshoz. A székelyek Jézus-t kiáltván, haladék nélkül az ellenségre akartak menni; de Teleki elényargalván, lecsendesíté őket. Ekkor Heissler, a magyar hadak csatái előtt elnyargalván, monda deákul: Kegyelmeteknek szép mulatsága leszen; a török, nem állhatván meg tűzünket, mind elszalad; kegyelmetek aztán üzze vágja, s ha megtalálják kegyelmeteket nyomni, ne jöjjen egyenesen ezredeim elébe, hanem oldaloslag, hogy másod ízben is visszaverhessem a törököt. Távozása után Teleki intézett buzdító szókat a hadakhoz. Jó vitézek, erdélyiek, monda, most az ideje, hogy a császári felség hűségében emberül harezolván, magunknak s maradékunknak állandó nyugodalmat és szabadságot dicséretesen szerezzünk, s házainkat, feleségeinket, gyermekeinket a török rabsága s ama gonosz Tököli erőszakoskodása alól felmentsük. Hogy pedig én reám senki se panaszkodjék, Erdély főkapitánya lévén, elbújtam: íme, fehér szakáloomat kegyelmetek kö-zibe hoztam, s kész vagyok itt meg is halni.

A leopoldiaktól balra, hosszan elnyult nádtarló volt, e mellett feles tatárok ügettek, megkerítési szándékkal, mint látszott. Heissler Doriát hatszázad magával, Teleki Henter Mihályt tizenhárom zászlóalj székelylyel küldi ellenök. A tatárság rémülést színelve, megfutamodik; Doria s az erdélyiek utánok, egész a jancsárságig, mely megnyitván sorait, meg-

annyian „oda rekedtek“. Ekkor már Zernyesten felülről a törökök, s a hegyoldalról a kuruczok Heissler megritkult balszárnyára vetették magokat, számra talán hatezeren, harminczkét zászlóval. Ezek közül kilencz földhöz terült az első lövésre, melyet a németek tettek; másodikat nem tehettek, mert a törökök és kuruczok társaik holttesteiken általtörve, a rohamtól felbomlott német sorokon is általtörtek. Erre megszaladt a székelység; vele és utána Heissler zászlóaljai, a fizetett hadak s a megyei nemesség. A mely csapatok Dóriával a jancsárok közé rekedtek, már egy óránál tovább vívtak és vívtak: parányi had az özsves török-tatár erőnek talán felével. Dória végre fogságba esett, fogságba Heissler is a csatatéren, melyet a körülötte maradtak biztatására sem akart elhagyni. S ezzel vége volt az ütközetnek; de a megfutamlottak öldösése még késő estig tartott. — A leopoldiak valamennyi vezértiszte vagy elvérzett, vagy fogolylyá lett. Teleki Mihály paripája a harezhelyen volt buzakalangyában megbotolván, lovasát magával földhöz sujtotta, más nap tiz sebbel fején, testén a halottak között találták. Egykoru jegyzet a Bethlenek, Mikesek és Macskásiak egyegy tagját is sorozza a leopoldiak vesztesége közé. Egy Balacsán nevű bojár, ki, mint Szorbánnak, az előbbeni havasalföldi vajdának veje, igényt tartott a hoszpodárságra, s ki egy magyar s egy oláh csapatot vezérlett Brankován ellen, szintén halva maradt, halva Magni és Noirquerques ezredesek; s a németek közül két őrnagy, számos kisebb tiszt és ezerkétszáz közember; Heissler s Doria sorsát már érintettük, két alezredesnek, tizennyolez kisebb tisztnek, s a német dandár majd nem felének hasonló sors jutott. Brassóba, Fogarasba, Szebenbe a kik menekülhettek, talán ötszázan sem voltak mindöszve. ⁷⁹⁾

79) Cserei, 197—205. hs. Des Grafen Tököli Einfall in Burzenland, Kemény, deutsche Fundgruben der Gesch. Siebenbürgens, II. 238. s kk. II. Röder, II. a mellékletek között, 236, 252—254. II. V. ö. Engel, Gesch. d. Walachei, 341.

A kormánytanács jelentesebb tagjai s a főbb nemességből többen, ki a zernyesti vérmezőről, ki jószágairól a fiatal Apaffival Kolozsvárra szaladtak, s augusztus 24-én következő felirást intéztek Leopoldhoz: „Mily gyászos ítélete az isteni igazságnak ütött legyen villám gyanánt le nyomoru hazánkra e hó 21-én, kénytelenítetünk könyhullatás között felségednek előadni. Tököli, ugyanis, törökökből, tatárokból, olábokból és a maga magyarjaiból alakult nagyszámu haddal, nem messze Brassótól, a töresvári szoros mellett betört Erdélybe, s mind felséged német seregét mind erdélyi hadainkat, néhány óráig tartott véres ütközetben megvervén, a harcshely ura maradt. Nincsen időnk e csapásnak különben is még ismeretlen részleteit leírunk: annyi bizonyos, hogy seregeinkhez mérve igen nagy volt a csapás. Mi pedig néhányan, tanácsosokul és nemesekül a fejedelmi árvával ide, Kolozsvárra vettük magunkat, mint felséged katonái által őrzött városba; de kötelesek vagyunk alázatosan felséged elébe terjeszteni: hogy valamint ezen csapás véletlenül történt, úgy rögtön és minden előkészület nélkül vetődtünk ide, s testvéreinknek nagy része Fogarasban, Szebenben, mások más városokban, melyek még csak őrséggel sincsenek ellátva, kerestek menedéket; hogy a viszonyok miatt nem közlekedhetünk egymással; hogy tehát méltán tartunk, miszerint azok, kik gyengébb helyekbe kerültek s a hegyeken és erdőségekben bolygó özsves nép Tökölinek fogják magokat megadni, részint a jelen éhség miatt, mert a paraszt vagy csak egy marok liszttel vagy épen kenyér nélkül bujdosik háznépével egyetemben; részint a jövőendő éhség miatt, mert a vetés ideje itt van, s lehetetlen művelni, bévetni a földet; végre a gyujtogatások s a tatár rabság megváltása miatt. Tököli ugyanis, mint hallatszik, biztosságot ígér azoknak, kik magokat megadják, s tűzzel vassal fenyegeti az ellenállókat, a késedelmeseket: mit röviddel ezelőtt felküldött kiáltványából bővebben érthetett meg felséged. A

bajak ezen halmazát tetözi a körülmény, hogy fejedelmi árvánk uralkodásáról mindnyájan kétkednek, mert felséged megerősítése nem akar leérkezni; hogy a rendek kezében nincsen szilárd hitlevél a vallások, törvények, szabadságok s maga a fejdelemség épentartásáról, sőt hogy épen ellenkezőleg hire szárnyall, miszerint a háború berekesztésével Erdélyben mind az egyházi mind a világi ügyek tökéletesen fognak átalakítani, oly hír, melyet kivált Tököli terjeszt és eltorzít, s melyet Magyarország példájával ügyekszik bizonyítani. Ezen és hasonló nehézségeket nem vagyunk képesek eloszlatni, ámbár leghebbebb jobbágyai vagyunk felségednek, könyörgünk tehát, és Krisztus kínszenvedésére kérjük, kényszerítjük, siessen az 1686-ban engedélyezett hitlevél értelmében, sietve nyujtott segedelem által mind a fejedelmi árva mind magunk ügyét, bőleségéhez és kegyeletéhez képest ennyi vérszól partra juttatni, bennünket és egész Erdélyt a végveszély tátongó torkából kiszabadítani. Ezeket akartuk, felséges császár, gyászszos szorongattatásunkból az atyának fülei és szemei elébe, minél alázatosabban és kegyelmes válasz reményével juttatni.“⁵⁰⁾

A kormánytanács Készei Jánost, az ifju Apaffi nevelőjét küldte a felirással Bécsbe; Bánffi György, Naláezi István, Székely László, Bethlen Miklós és Alvinczi Péter egyszersmind Vilmos angol királyt s a brandenburgi választó fejedelmet felkérték, méltóztatnának az árva fejdelem megerősítését követelik által a császárnál szorgalmaztatni.⁵¹⁾ Leopold, szeptember 4-én ily értelmű választ adott: Leveletek tartalma megrázott bennünket; de nem csekély mértékben megvigasztalódtunk későbbi értesítés által, mely szerint a veszteség nem volt oly nagy, minőnek az első hír mondá vala. Fajlajuk

50) Röder, II. mellékl. 267. l. Szász a választ ismerte, de a felírást nem. Leopold az oklevél párját, sept. 4-én közölte a badeni örgróffal.

51) Bethlen Miklós, önnéleletirása, II. könyv, 19-dik rész.

mindazáltal, ez esetben is, mind a ti sorsotokat, kedves férfiak, mind a szeretett hazáét; és még inkább fognánk aggodni, ha meg nem gondolnók, hogy a jó és bal szerencse egyiránt Istentől van, ki a gyászos cseményt szerencsések által fogja megválthatni. Nem kell tehát elcsüggednetek, fenn van Isten hatalmas jobbja, ebbe bizzatok, s ne kételkedjétek hogy oltalmatokra leszen; a mi segédünkre pedig számot tarthattok, a badeni örgróf hadainkkal már útban van felétek; de szükséges, hogy ti is lássatok munkához, hogy vele kezét fogva, védjétek meg hazátokat a török és tatárok zsarnoksága ellen. Mi kérelmeteket illeti, miszerint az ifju Apaffit a kormányban megerősítsük, úgy fogjátok találni, ha eszetekbe juttatjátok eddigi nyilatkozatainkat, hogy eddig még semmit sem tagadtunk meg tőletek ez ügyben, hanem ebbeli nézeteinket, az illető egyén kiskorusága miatt felfüggesztve tartottuk elménkben, annyival is inkább, mert e zavaros időben visszás dolog volna, nektek olyvalakit adni előljáróul, kinek magának is még szüksége van igazgatóra. Egyébiránt a magatok által választott ideiglenes kormányban megnyugodtunk; miért is látni való, hogy inkább az idő s a viszonyok nem adatták ki velünk az általatok kért nyilatkozatot, mint állapototok változtatásának szándéka, mely állapoton Tökölinek fejdelemmé választása által csorbát ütven a török, nyilván való, mi szándéka lehet Tökölinek az ifjabb Apaffival, s mily veszély fenyegeti jogaitokat s szabadságaitokat, ha nem fogjuk egyesült erővel tova űzni az ellenséget. Erre kell törekednünk, ezt ha elértük, kívánságunkhoz képest önmagától következik be a többi. Állhatatosságra és hűségre van szükség, s azt is fontolóra kell venni, hogy nagyobb nyereség kedvéért könnyen elviselhető az ideiglenes baj, mert ha inkább béke mint szabadság után vágyódtok, sem amazt nem fogjátok elérni sem emezt; nem emezt: a már mondott okok miatt; nem amazt: mert hazátok a háború színhelyévé fog

válni s pusztítani a hadviselő felek által. Az eddigelé befo-
gadott és tűrt vallások, s jogaitok és szabadságaitok meg-
erősítését mi illeti, erre nézve nem kell kétkednetek hitünk
szentségében, miután azoknak csorbítatlanul fentartását több
ízben ígértük, s királyi szavunkra újból is fogadjuk. Gon-
doljátok meg, hogy nekünk, ha akarnók is, nem szabad ma-
gunkat a haza ily zivataros viszonyai között ujjuj hitlevelekkel
lekötni, most, midőn annyit költünk értetek, midőn öszves
erővel vívunk ellencitekkel: mit annyi buzgalommal ügyek-
szünk nektek megtartani, azt töletek elvenni vagy módosítani,
hogy állhatna szándékunkban. Ne aggódjatok tehát e tekin-
tetben; harezoljatok velünk együtt, fel sem véve ideiglenes
bajaitokat, állhatatos és férfias lélekkel a haza szabadságáért;
őrizzétek meg az őseitek által szerzett dicsőséget, és szállít-
sátok ezt, kiüzvén a Mindenhatónak áldásával határaitokból
az ellenséget és visszaszerezvén a szabadságot, unokái-
tok unokáira, az öszves keresztyénség tapsai és soha meg
nem szünő hálánk között, melynek eredményeit valamint biz-
tosan mindenha tapasztalók lesztek, úgy hasznát is fogjátok
látni. ⁵²⁾

Leopold válasza még nem érkezett le, midőn Bethlen
Miklós magát rögtön elhatározta, hogy Bécsbe megyen. Az
európai műveltségü férfiú úgy vélekedhetett, miszerint a csá-
szári udvarnál könnyebb lesz neki befolyásra szert tennie,
mint a rendek házaiban; a nagyravágyó reményt táplálhatott,
hogy az imént elhunyt Telekit fogja Leopold bizalmában pó-
tolhatni. Társai a kormánytanácsban hiába ügyekeztek őt
szándékáról lebeszélni, s végre is jobbnak látták, Bethlent képvise-
lőjökké nevezvén, magoknak lekötelezni, mint függetlenül ereszt-
teni útnak a czélzataikba mélyen avatottat. Írást kívántak
tőle: hogy őket s a hazát nem fogja áruba bocsátani; hogy

52) Szász sylloge tract. 59—64. II.

utasításának határain nem fog túlterjeszkedni; hogy saját vagyoniát nem fogja az övék s a közjó csorbításával öregbíteni. Bethlen nem vonakodott kiadni az irást; s ellenkötelezvényt kívánt és kapott tőlök ily tartalommal: hogy ők nem fognak belőle s a császárból csúfot üzni, Tökölihez pártolás által; hogy Isten kegyelméből állapotásra jutván a haza ügyei, testvéri szeretettel és hálával fognak iránta viseltetni; hogy távolléte alatt nejét, gyermekeit és javait oltalmazni fogják. ⁸³⁾

Azalatt míg a Leopoldhoz és illetőleg Apaffihoz szító rész ekkép járt el érdekeinek biztosítása körül, a tatárok és oláhok bebarangolták a tartományt s nagyobb számmal kivált Csíkra vetették magokat, melynek buzgó katolikus lakosai Tökölit, a lutheránust, nem akarták fejedelmökül ismerni. Még augusztus végnapjaiban harmincz s egynehány ágyu jött Havasalföldről a kuruczok után, de egyelőre semmi kísérlet sem történt valamely erősített helynek vívására. Tököli, gyalog kapitányát Daróczit a brassai őrség ellenőrizésére Szent-Péteren hagyván, s Petróczy Istvánt, a hasonnevű atyának hasonlelkű fiát, ^{84 a)} Fogaras földének behódítására küldvén, a többi hadakkal Földvárhoz szállott, s onnan elébb Gyulafehérvárra, majd — megváltoztatva szándékát — Keresztyénszigetre hirdetett országgyűlést, megparancsolván, hogy Erdély szabadítékos osztályai mind felüljenek s a keresztyénszigeti mezőn körülötte seregeljének.

Tököli, kinek hadi ereje, kivált az egykori egri, kanizsai és szigeti török őrségekből állott, melyeknek ideiglenes tannyául a Nándorfehérvár és Orsova közötti partkörnyék jeletetett ki, míg reájok s a kuruczokra jobb szerencse mosolyog ismét, — most feles erdélyi hadakat látott maga körül gyülekezni. Élőkön Gyulai Ferencz, Daczó János s Macskási

83) Sudores et Cruces Nicolai Comitis de Bethlen.

84 a) Vagy maga az öreg pártolt volna még egyszer, s most végizben Tökölihez?

Boldizsár tanácsul adták neki: menne le öszves seregével késedelem nélkül a vaskapuhoz, támadná meg és oszlatná az ézét Heister ezredeit, s ügyekeznek előnyös helyen találkozni az őgróffal, ha az, Erdélyre szándékoznék törni: ez volna az egyedüli mód, magát az ország fejdelemségébe béiktatni. De Tököli meghittjei, ők, kik vele már husz év óta bujdostak, Sándor Gáspár, Petróczi István, Nemessányi Bálint oly véleményben voltak, hogy vezéröket szép szím alatt ki akarnák tudni az erdélyiek, kiknek egynémelyike Leopoldnak, másika Apaffinak szánja a főhatalmat, s kiknek szándékaikat csak azáltal hiúsíthatni meg, ha a portának athnáméját a rendek választása meg fogta erősíteni. Tököli, nézetökre hajolván, september 22-én a Szebentől egy mérföldre fekvő keresztyénszigeti mezőn magát mindhárom nemzet által, kapucsi basának s a havasalföldi vajdának is jelenlétében fejdelmül választatta, s Hermann Lukács szász superintendens által a helység egyházában, az oltár előtt fejdelmül kihirdettette. Sándor Gáspár és Petróczi István, a kurucznak hosszu szakála nélkül jelentek meg az ünnepélynél, gondolván hogy vége van bujdosásuknak; de Tököli, „előtte forgatván a világi dolgok változását, el nem borotvált szakálával álla elé.“^{84b})

84 b) Cserei, 206. h. Kemény József, *deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*. II. 255. l. V. ö. Engel, *Gesch. der Walachei*, 342. l.

XII.

A badeni őrgróf augusztus 26-án Jagodinára érkeztek értesült Nissza veszedelméről, melyet a nagyvezír imént nyolcvanezer emberrel körültáborlott, s értesült Viddin veszedelméről, melynek vivására tizenkétezer török indult Nikápolyból a ruméliai basa vezérlete alatt. Más nap reggel a zernyesti ütközetnek hírért vette a badeni, s tanácsot tartván Veterani, Aspremont, Trautmansdorf és Serau tábornokokkal, s a hannoveri és hollsteini hercegekkel, elejökbe adta Erdély és Nissza állapotát, elejökbe a sereg lajstromait, melyekbe mindössze tizenegyezer huszonegy ember volt besorozva, s kérdést tett nekik: menjenek-e Nissza elébe, melyet a nagyvezír már augusztus 15-dike óta ví, s melyet Starhemberg előreláthatólag már csak rövid ideig fog megoltalmazhatni; vagy pedig induljanak-e Erdélynek, s az Erdélyben levő császári őrségeknek felmentésére? A tanácskozmány egyhangulag az utóbbi terv mellett nyilatkozott. Castelli tábornok még az nap előre küldetett, hogy Erdély rendeit az érkező segédről biztosítsa; ⁸⁵⁾ Starhembergnek megiratott, hogy ügyekezzék Nisszát minél tovább megtartani, de mégsem az őrség teljes feláldozásával; Aspremont parancsot vett, hogy háromezer emberrel, köztök Pálffy hajdúival Nándorfehérvárra siessen, melynek őrsége most ötezerre fog menni; Csáky huszár ezrede a felső Szávanál táborozó Erdődy és Hofkirchen erősítésére indult; Heis-

85) A deák levél német fordítása Rüdernél, II. 142. ki azt hibásan mondja a rendek augusztus 26-án kelt tudósítására adott válasznak. Kolozsvárról nem érkezhettek 24 óra alatt Jagodinára a rendek jajveszéklése.

ternek megiratott, hogy három ezredével Orsováról Karánsebesre jöjön a esászáriak elébe. Más nap — augusztus 28-án — Jagodináról a vele maradt nyolezezer emberrel utnak indult, s Batocsinán és Hasszánbasa-palánkán át september 3-án Szendrőre ért. Itt vette az erdélyi kormánytanácsnak Kolozsvártt augusztus 26-án kelt kérelmöt, sietne Erdély segédére. „Félünk nagyon — így szól az oklevél — hogy a köznép s a köznemesség, tartván a végveszélytől, Tököli karjai közé veti magát; hasonlót kell az őrségnélküli várakról és városokról s az oda menekült nemességről is feltennünk, az egy Fogaras kivételével. Ha nem szorítatik vissza, még pedig minél előbb az ellenség, s ha a nép, melynek hajlamát teljes és mindennemű szabadság ígéretével hajhászsa Tököli, nem fog legfelsőbb helyről kegyesebb és világosabb nyilatkozáttal megörvendeztetni, mint sem minemű az volt, melyet (a esászárhoz tegnapelőtt indult) követünk távozása után, előbbeni küldöttünk Nagy Pál magával hozott: attól tartunk, hogy e tartomány végkép elhajlik, miért is a zavargások ezen idejében azt még közzé tenni sem merjük.“⁸⁶⁾ Az örgróf ismételte válaszában, mit már Castelli által üzent Erdélybe; és september 4-én Szendrő és Kulicsa között vert hajóhidon átkelvén a Dunán, 6-án Új-Palánkán, 11-én Petroviczánál,

86) Szász syllogejában nem áll e nyilatkozat, de valószínűleg hasonló volt ahhoz, mely 1688-ki december 9-én adatott Nagy Pál kezéhez, s melyet Szászánál, 52—54. ll. olvashatni. Leopold a jelen viszonyok között szintén kívánta: hogy ama nyilatkozat ne közöltessék a rendekkel, mert september 4-én ekkép irt az örgrófnak: „Ich communicire auch Euer Liebden diejenigen Antworten, welche ich dem, von denen Siebenbürgischen Ständen vor etwas Zeit an meinen Hof abgeschickten, und von mir zwar wiederumb abgefertigten, aber vermuthlich in Siebenbürgen noch dato nicht ankomenen Secretario mitgegeben und respective dem Heissler jüngstlich beigeschlossen; und sintemahlen ich auch sonst an diesen letztern einige Schreiben in Siebenbürgischen Sachen abgehen lassen, wollen Eu. Liebden alle solche Schriften sammt dem Zifferschlüssel, von dessen Ehwürthin abfordern und in guter Verwahrung und Enge bei sich behalten, und sehen, damit sie in keine anderweite Hände kommen.“

17-én Karánsebesnél táborozott, hol Heister ezredeivel egyesült. Itt vette a hírt, hogy Viddint parancsnoka, Hompesch, még augusztus 29-én ötnapi vívás után a ruméliai basának feladta. Az örgróf most kivált Orsovát féltette, mint azon pontot, melyen át utána zúdulhatna a török erő. Egy pár ezer gyalog és lovas ráczot küldtem Orsovára — irá Leopoldnak — s nem kétlem, hogy néhány nap alatt a zsákmány reménye még többet fog oda csődíteni; meghagytam nekik, hogy a szorosok elfoglalásával az ellenséget haladásában a lehetőségig hátráltassák, egyszersmind Havasalföldet magaviseleteért tüzzel vassal lakoltassák. Reményilem, jól fognak tisztókben eljárni, mert hátukat Orsovára támaszthatják, s mert más részről ilyes működésre szolgálataikat egész készséggel szokták felajánlani; annyi minden esetre eszközöztetik járásuk által, hogy az oláh vajda kénytelen lesz Erdélyből hazájába távozni; s hogy hadaimnak e csöcseléktől elkülönítése által Erdélyt rablásai elől biztosítom. ⁸⁷⁾ — S mert arról is értesült az örgróf, hogy Tököli kivált a székelyekre számít, ezekhez september 17-én karánsebesi táborából kiáltványt bocsátott, melyben annak előreküldése után, hogy ők kétségkívül csak a zernyesti vész miatti ijedtökben és vagyonuk mentésére állottak Tökölihez, reményét fejezi ki, miszerint most, midőn ő, az örgróf, hatalmas sereg élén Erdély határszéleinél áll, sietni fognak a megtéréssel. ⁸⁸⁾ — Tököli örsei, mihelyt a badeni september 19-én átment a vaskapun, vissza, Hunyadra, vonultak. A császáriak september 23-án Hát-szegnél táboroztak; Nissza bukásának hire itt érte őket utól. Starhemberg erélyesen védte a helyet, de midőn augusztus 27-én nyilakra tűzött czédulákon irták meg Heissler hadainak bomlását a vívók az örségnek; midőn a török tábor legma-

---

87) Röder, II. mellékl. 285. l.

88) Az oklevél, Rödernél, II. mellékl. 288. l.

gasb pontjain Zernyestnél elnyert huszonnégy erdélyi s német zászló volt szemlélhető; midőn az őrségbeliek megtudták az őrgróf távozását: a legvitézbbeket is csüggedés szállotta meg. September 9-én, a vívás huszonnegyedik napján, Starhemberg oly feltétel alatt adta által a helyet, hogy kétezernyolczszáz embere vagyonával és fegyverben költözködhessék ki, s hogy bántás nélkül mehessen Nándorfehérvárra, hová september 22-én csakugyan meg is érkezett. ⁸⁹⁾

Az őrgróf közeledésének s a ráczok pusztításainak hírére a havasalföldi vajda visszasietett tartományába; a tatárok is gazdag zsákmánnyal falkánkint kihullongtak Erdélyből; Tököli a kurucz és török hadakkal Keresztyénszigetről a harsági völgyre, onnan Nagy-Selykre, s october 3-án Meggyesre szállott táborba, az nap, melyen az őrgróf, tizenkétezer emberrel Szebenbe érkezett. Onnan october 7-én a császáriak elől tovább kelve, Búnhoz, Dálnoshoz, Galambfalvához, Udvarhelyhez szállott; mindenütt nyomában voltak a német hadak. Ekkor örömet alkudozáshoz fogott volna, s küldöttei egymás után jöttek az őrgrófhoz, tarkánál tarkább hirekkel és ajánlatokkal. Az egyik készségről szólott fegyverszünetre lépni, ha télen át bántatlanul maradhat a székely földön; egy másik, october 10-én, az őrgrófnak, ki előtt már két hét óta folyvást hátrált, ily tartalmu levelet hozott: „Hallom, hogy fenséged a császári sereggel Erdélybe érkezett. Ismerem mély belátását; lehetetlen tehát, hogy figyelmét kikerülte volna a török fegyverek újabb feldicsőülése, a nagyvezír szándéka Erdélyre jöni, mi ha megtörténik, épen tenkre hozatik e tartomány, s talán a császár ügyei is még nagyobb zavarba jönek. Minthogy pedig a háború zajlása közben is az ügy ellensége a személynek barátja lehet: azért ha valamit rejtve tartana szívében fenséged, ha valami czélzata volna a közjó

89) Theatrum Europ. XIII. 1025. Röder, II. 132. Arneth, 120—124. II.

előmozdítására, méltóztassék, kérem, bizodalmasan nyilatkozni iránta.‘ S utóiratul még ez volt olvasható: ‚Fenséged előtt tudva leszen, hogy Bécsen át angol követség ment a portához. Ha fenséged e hírt megerősíteni méltóztatik, véghetlenül fogok örvendeni.‘ — Az örgróf előtt tudva levén, hogy a nagyvezír egyelőre nem fog Tökölinek segédére, nem fog Erdélybe jőni, ekkép válaszolt: ‚Méltóságod levelét vettem, de tartalmát s mit a szivemben rejtett czélzatról írni tetszett, azt nem értettem, hogy az igazat megvalljam. Szivemben nincs más czélzat, mint a reám bizott esászári fegyvereket az ellenségre fordítani, a császár minden parancsait erőmhöz képest végrehajtani. Ha pedig személyes ügyeiben kezére lehetek méltóságodnak, nem mulasztom el adandó alkalommal szolgálati készségemet bebizonyítani.‘⁹⁰⁾

October 22-én az örgróf Oklámnál állott, Moldva határszélén, hová a kuruczok, mint hívé, kibúvandók voltak, de ők ekkor a Mitács és Málnás erdein átmenvén, már Szentpéterhez, Prásmárhoz, már a havasalföldi végekhez szállottak. A hadviselés ezen nemé a bádenit elbősztette. ‚Azon vagyok mindenképen — írá Leopoldnak — hogy az ellenséget sarokba szorítsam, s miután vele majdnem egész Erdélyt bejártam, most a tartomány szélén állunk mind ketten, én a moldvai, ő a havasalföldi sarokban, néhány mérföldre egymástól, a nélkül hogy minduntalan változó szándékát kitanulhattam volna. Titkos, erős menés által azért nem jöttem még fölébe, mert attól tartottam, hogy jobbról vagy balról mellettem elosonva, a tartomány belsejébe vethetné magát; hogy Beszterczén és Kolozsváron át Váradnál, vagy Déván át Temesvárnál a törökhöz esatlakozván, újból lázadásba hozhatná Magyarországot.‘ S más nap, october 23-án, Marsigli hozza a hírt, hogy Tököli, rögtön megfordulva, Brassónak tart ismét. Az örgróf

90) Röder, II. 146 s mellékl. 311. l.

ekkor gyalog hadait és öszves holmiját hátra hagyván, elébe siet a lovassággal. Két menéssel, october 25-én Földvárhoz ér, két mérföldnyire Tököli táborától, ki a császáriak rögtöni érkezése által meglepetve, még azon estve megindítván társzekereit, s erdélyi dandárát török és kurucz hadakkal körülfogtván, éjtszaka, a bozzai szoroson át, nem minden veszteség nélkül, Havasalföldre menekült. ⁹¹⁾

XIII.

Míg ezek Erdélyben történnének, a ruméliai basa, Vidin bevétele után a Duna jobb partján Vetiszlámot, Orsovát, Galambóczot és Rámot is elfoglalta; a nagyvezír pedig Nisszáról Jagodinán át Szendrő elébe indult, melyben Winkler őrnagy néhány száz némettel feküdt őrségül, s melyet september 25-én kiostromlottak a törökök. Aspremont tábornok Nándorfehérvárból azt írta mind Bécsbe mind az örgróf táborába, hogy a nagyvezír Szendrőnél kétségkívül átkél a Dunán s a császáriak után siet Erdélybe. Még september 29-én is, midőn a török őrsök már a város elébe érkeztek, jelentést tett: miszerint ő mindaddig nem fogja binni, hogy a nagyvezír őszszel Nándorfehérvár vivásához láthatna, míg füleivel hallja az ágyuszót, míg szemcível látja a viárkot. Kedélyes képessége magát álomba ringatni, már korábban megdöbbenette a fő haditanácsot, mely Croy herceget „nagyfontosságú okoknál fogva“ nyakra-főre útnak indította a nándorfehérvári parancsnokság átvételére; tüzes Gábort, a magának Buda vissza-

---

91) Cserei, 208. h. Röder, II. mellékl. 332. l.

foglalásakor érdemeket szerzett ferenczest, az aknászati művek igazgatására; de october 1-én, midőn a nagyvezír negyven-ezer gyaloggal és huszezer lovassal a helyet körül táborlotta, Croy még távol vala. Aspremont felgyújtotta a külvárosokat, s a künn táborozó hadak rögtön a várba vonattak. A nagyvezír megnyitotta a viárkot, s october 4-én elfoglalván a külváros sánczainak kettős vonalát, három helyről vívta a helyet: egy roham a Száváról készült a felső város déli homlokzata ellen, egy másik a Dunáról a viziváros ellen, a Száva- és Dunaközről a harmadik. Három nap mulva a vívók már oly közel voltak a várakhoz, hogy aknázaik a kőfal elleneresze alatt dolgozhattak. 'Én ugyan kész vagyok az öszves őrséggel egyetemben utolsó csepp vérünkig oltalmazni a helyet, — írta Aspremont october 8-án az örgrófnak, — kész vagyok, ha szükséges, magamat a várral felrepíteni, de mégis helyén találtam, a veszedelmet bejelenteni a császárnak s parancsait kikérni. Ha ezek nem jönnek le hamarjába, s ha az ellenség folytatja, túlsúlyát velem éreztetni: akkor feladom alku mellett a várat, hogy a gondjaimra bízott nyolcz szép ezred veszendőbe ne menjen.' Levelét alig irta meg a tábornok, midőn Croy herczegnek sikerült a várba juthatni. Kettőn épen jelentést intéztek Leopoldhoz a parancsnokságnak a herczeg általi felvállalásáról, midőn ellenségi tűzgömb a várnak egyik tornyát felgyújtotta. A lángok, kivált Aspremont gondoskodásából eloltattak; a tábornokok szállásukon voltak a vizivárosban; s íme négyszer ismételt roppant durranás alapján megrendíti a házat. Kiugranak az ablakon, s a romhalmazok látatták velök az iszonyatos csapást; az okról csak utóbb értesültek: a várban mindhárom löportár, s egy negyedik a vizivárosban egymásután felrepültek. A vár kőfalöve két helytt megrepedve, a felsőváros tetemes bástyarésze ágyutelepestül az árokba omolva, az őrségnek nagyobb fele megsebesítve, halva, temetve. Kik még mozdulhattak, azok a Dunához siettek, talpakon,

hajókon, csónakokon menekvést keresendők. S e közben a törökök ujongva benyomultak a rögtön támadt réseken, s a mi elejökbe özlött, mindent, a városban kolostorral birt jesuitákat is lekonzolták. Az őrségbeliek közül mindössze ha ötszázan maradtak életben. Croy herczeg Archinto ezredessel csónakra vetvén magát, Aspremontot egy sajkán, a lehullott kövek által megrongált sajkán küzdeni látja a hullámmokkal, a halállal. Visszafordul, hogy saját életének veszedelmeztetésével megmentse az övét, s most mindhárman a tulsó partra jutván, Eszékre menekülnek. Minden ellenem támadt, — irá october 13-án Aspremont a bádeninek — tűz, lég, víz és föld, s Isten még is megtartott, hogy esá száromat ezentúl is szolgálhassam. Mindenemet elvesztettem, asztali edényeimet, ezüstömet, ékszereimet, az arámtól ajándékul nyert gyűrűket, pénzemet, paripáimat, ruháimat, nagybeesü irományaimat, s harmincz, negyven ezer forint értékű ingóságokat; elvesztettem legjobb szolgálóimat. Jeruzsálem pusztulása semmi Nándorfehérvárhoz képest. Adjon Isten jobb évet. — Aspremont talán azért is, mert Rákóczi Juliannával, Tököli mostoha leányával járt jegyben, gyanuba jött, hogy a roppant szerencsétlenségnek ő volt oka, ha nem szándékosan, legalább hanyagsága miatt. Hadi törvényszék elébe állított, de utóbb leszállították az ellene emelt vádat. Találkoztak, kik úgy vélekedtek, hogy a hely főhadi mérnöke, a candiai születésű Andrea Cornero áruló volt, hogy a tüzet ő rakta, hogy a viziváros kapuján ő bocsátotta be a törököket. A vád némi valószínűséget nyer azon körülmény által, hogy Carnero mohamedánussá lett, s tisztét utóbb is megtartotta az erősségben. ⁹²⁾

Nándorfehérvár ily rögtöni s ily gyászos bukásának hírére

---

92) Veterani's Feldzüge, jegyzetek 71. l. Wagner, 143 s kk. II. Röder, II. 136. l.

Bécsben nagy volt a rémulés, mintha a kőfalak töredékei odáig repítettek volna. Magyarországon egyetlenegy jól felszerelt erősség sem volt, egyetlenegy ezred sem, melyet a végekhez lehetett volna küldeni. Nigrellinek, felső Magyarországon a császári hadak vezérének, annyi embere sem volt, mennyivel Kassát, Szatmárt, Munkácsot megőrizhesse. Ha a nagyvezír mindjárt Nándorfehérvár megvétele után öszves erővel átkél a Dunán: Leopold aggodalmai teljesedésbe mehettek volna, ki az örgróft felhatalmazta az akkoron még Erdélyben volt Tököli ellen Moldvából behívni a lengyel hadakat, hogy ő, az örgróf, a nagyvezír ellen indulhasson, „mert nem szeretném ugyan Erdélyt elveszíteni, — írta Leopold — de Magyarországot még kevésbbé.“ Köprili Musztafa azonban — miért, miért nem? — a Duna jobb partján, Nándorfehérvárnál maradt, elégvén hogy tízezer embere Temesvár és Gyula zárlatát felbonthatta; hogy Váradot, mely alatt Tunyogi Sámuel ezredes, Tökölinek néhai követe a portánál, tavál Leopold szolgálatában elhullott,⁹³⁾ s melyet most Corbelli tábornok tartott körülkerítve, felmentheté vala. Boszniából, Bród elfoglalása után, két basa ment Eszék ellen, hatezer lovassal s kétezer jancsárral. De Starhemberg Guido, ki az általa pótolta Hofkirchen betegségének köszönheté, hogy nem vált a nándorfehérvári gyász tanujává vagy épen áldozatává, maga körül gyűjtven a Csákyhuszárokat s a Croyval jött ezredtöredékeket, oly vitézül oltalmazta a helyet, hogy november 5-én hadaikat vissza Boszniába vezették a basák. Ekkor a nagyvezír, minthogy időközben Tököli is kiszorított Erdélyből, nyolcezer embert hagyván Nándorfehérvártt, melynek erődeiben százötven ágyut felejtettek a császáriak, visszatért Ruméliába.

Az örgróf is berekesztettnek vélte az 1690-ki hadjárást. Nyolcz lovas ezredet, s a gyalogságot Erdély oltalmára Vete-

⁹³⁾ Babocsai, Rumynál, I. 108. l.

ranival hagyva, ki Háromszékben Sepsi-Szent-Györgyön fogott téli szállást, a sereg másik felét, tizennégy ezred lovasságot, Kolozsváron át az úgynevezett tizenhárom megyébe vitte telelni. De a tatárok még ébren voltak, s a nagyváradi törökkel egyesülve, Debreczenig és Kállóig vitték a pusztítást. A mely török dandár pedig Gyula és Temesvár felmentését eszközölte, most ezen helyek őrsegeitől támogatva, Lugost, Karánsebest és Lippát elfoglalta. Ekkor a tatárok, száma talán tizezeren, rögtön Somlyón át Erdélyre törtek. Tökölitől hasonlót lehetne vágni, kinek parancsára, midőn Ploestnél táboroznék, Mikes Pál még november 14-én egy csapattal a székely földre törvén, a császáriakhoz pártolt néhány főbbnek megölése után, kiosont ismét.

A dolgok ez állásában bádeni Lajos visszafordult Szatmárnál, s Erdődön és Hadadon át december 19-én Kolozsvárra jött, annak, mitől leginkább tartott, Tököli és a tatárok egyesülésének akadályozására. Kis Balást négyszáz huszárral előre küldvén, december 21-én Gyalu felé indult, hol egy folt tatárt utólérve, négy kisebb ágyut szedett el tőlök. Gyaluról utját Tordának vette, melynek szomszédságában a tatárok Herbeville dragonyos ezredét Cigli alezredes vezérlete alatt imént elszélesztették, őt magát s több tiszteit elfogták. Az örgróf elől a Maroshoz vették magokat, s a dobrai szorosnál, Nagyvárad és Gyula felé, meg kihullongtak Erdélyből. S most a badeni sem késvén továbbá a tartományban, miután Szentjób, Somlyó, Károly, Ecsed, Kálló magyar-német őrsegeiket kissé felfrissítette, Bécsbe indult.

Alig hagyta el Erdély földjét, midőn ennek oltalmára Veteraninak is alkalom nyílt. Tököli ugyanis, megértvén a tatároknak Erdélyre törését, hadait Tergovistról Hosszumezőre szállítá, utját onnan Brassónak veendő, de „szántalan petesdi jó borokkal minden pinczék tele levén, neki esék az egész tábor az itálnak, soha ötödnapiig ki nem veheté Tököli onnan

őket.“ E közben Veterani Háromszékről felszálla, s midőn Daróczy Endre kurucz kapitány december 30-án néhány száz hajduval, közel Töröcsvárához, a szoroson általjőne, más nap a hannoveri herczeg hatszáz lovassal ellene indult. A kuruczok futást színleltek, magok után a cserjék és szorulatok közé iramatva a németeket. Ekkor a fölükbe emelkedő tetőkről néhány golyó földre teríté vezéröket. Úgy akarta a sors, hogy a hannoveri ház egyik tagja Bolgárföldön az év első napján, másik tagja Erdélyben az év végnapján szenvedjen halált. A hajdúk megértvén Veterani hadainak közeledését, visszasiettek Havasalföldre, s Tököli, látván, hogy Veterani nagyobb vigyázattal van, mint Heissler volt, s hogy Erdélyből már kipusztult a tatárság, Hosszumezőről Brankovánra és innen az Olt tulsó partjára vette magát. Az erdélyiek most seregesen hagyták el őt, s közte és a havasalföldi vajda között éles villongások támadtak. A vajda megtagadta az élelmet, a takarmányt a kuruczoktól, s ezek feltörték erőszakkal a csűröket, a magtárakat. Bajlestinél a kurucz-török dandár négyszáz emberét leöldösték az oláh hadak. Ily körülmények közt ^{1691.]} nem volt ok újabb betöréstől tartani, s Veterani 1691-ki januárius végén a német hadakat vissza szállásaikra, a ráczokat, kik Orsovát nem voltak képesek a törökök ellen megvédeni, de kik Havasalföldet jóformán pusztították, a temesi bánóság széleire küldötte. ⁹⁴⁾

---

94) Cserei, 211. h. Veterani's Feldzüge, 107. l. Kemény József, deutsche Fundgruben z. Gesch. Sieb. II. 266. Röder, II. mellékl. 368. l.

XIV.

Bethlen Miklós 1690-ki szeptember 8-án érkezett Bécsbe. Hitlevelet, az 1686-kihoz hasonló hitlevelet szorgalmazott kivált Strattmannál és Kinskinél, a császár főfő tanácsosainál; Caraffának, ki most a német birodalmi hadakhoz volt indulandó, s Dankelmann Gottfridnak, a brandenburgi követnek is befolyásával Leopold october 16-án aláírta az oklevelet. Bethlen visszaindult hazájába. Épen ekkor érkezett fel Nándorfehérvár bukásának hire. „Olyan láрма volt mindenütt egész Bécsig — írja Bethlen — hogy az ember el nem hinné. Erdélyből igen ritkán jött hír, a bádenit hadastól elveszettnek tartották. Kísérők iránt parancsolatokat véve a főhaditanácstól a várkapitányokhoz, elindulék. Budáig kísérő nem kellett; ott kérék, de a lakosság elfutván onnan, mondá a kapitány: jobb, kísérő nélkül mennem, Egerig az út még bátorságos, német hadak is vagynak arra. Én azért csak elmenék és a hadakat Hatvanban találtam. Gyöngyösön ére utól Szirmay István, kivel együtt mentünk Szerencsig rettenetes félelemmel, mert a tatár Szolnok tájékán nyargalt. Csáky László nehány katonái az alföldön csavarogtak. Egerben kísérőt nem kaphattam. Ekkor kérdé Szirmay: mit adtak kegyelmednek Bécsben? Én mondám: adtak volna sokat, azt s ezt, de én nem vettem el.⁹⁵⁾

95) „Engem a császár nevében — mondja más helyütt — a vajdasággal holtig, és úri grófi titulussal, jószágokkal megkinálának; de én reversalisomra nézve megvetém.“ — A grófi czímet rövid idő múlva csakugyan megkapta, s hozzá a mármarosai főispánságot; megkináltatása a vajdasággal azon esetre szólhatott, ha Tököli magához rántaná a tartományt. Nevezetes azonban, hogy szintekkor Veterani is mármár erdélyi vajdává volt leendő. „Ich liess die strenge

Monda ő: Okos embertől nagy bolondság; ezután bizony soha semmit sem adnak. Szerencsen elválánk: ő Tályá, én Tokaj felé. Tokajon, Kállón, Nagybányán, Kőváron át, folytonosan tatárok által körülrajozva, november 11-én Kolosvárra érkezett oklevelével a követ.

Erdély rendei 1691-ki januárius 10-én Fogaras várába gyűltek, s Veteránival, Falkenheim Fridrikkel és Absolon Dániellel, mint császári biztosokkal tartott értekezlet után, meghálálván római császár ő felsége királyi és atyai gondviselését, hogy t. i. az elmúlt esztendőben a pogányságnak pusztító fegyverétől édes hazájokat nemcsak megoltalmazta, de még annakafelette méltóztatott minden törvényeik, lelki és testi szabadságaik megtartásáról hitlevelet kegyelmesen közékhöz küldeni: ezen hitlevelet egész országul elfogadták. A jelenvoltak egyszersmind Falkenheim Fridrik császári biztos kezébe letették a hódolati esküt, azt részökről írásban is benyujtván, s végezvén közönséges akaratból, hogy e hazában lakó mindennemű szabadsággal bíró rendek, kiki az ő vármegegyében és székében, jószágainak és nemességének elvesztése alatt a végre hirdetett gyűlésben mártius elsőjén a hódolati esküt letegye mind szóval mind írásban. A Bethlen által lehozott oklevél-példány, melyet oly remény fejébe fogadtak el a rendek, hogy hódolatuk bekövetkezése után ünnepeyesebb formában fog kiadatni, az ifju Apaffi fejdelem-ségének kérdését egyelőre elnapolta. „Mintán Apaffi Mihály, tizennégy éves növendék levén, még nem érett a kormányra azon törvények értelmében, melyek e végre a huszadik évet kívánják, s melyeket ezentúl is akarnak megtartani és megtartatni a rendek: úgy ítéljük, hogy a hitetlen Tököli által okozott e zavarnak közepette veszélyeztetné Erdélyt, a közjót, ha a

---

Mannszucht halten — irja — und diess gerieth sowohl, dass ich das Diploma zur Regierung und Gouvernement des Fürstenthums nach dem Tode des Fürsten erhielt.“ Kitől? a rendektől? hol? mikor?

mondott törvények általhágásával némi újítás történnék. Kell tehát őt, a kiskorut, az Úr félelmében, az örökös reményében nevelni, lelki tulajdonainak kifejlődését bevégni, s a hazának javára császári királyi kegyelemmel viseltetni iránta.⁶ Addig is királyi szavával s őszinte fogadással következő pontokról biztosítja a rendeket ő felsége: I. „A befogadott hitvallások, templomok, iskolák, plebániák, úgy bármely más elerus és egyházi személyek, mint a minők most Erdélyben léteznek, behozatala ügyében⁹⁶⁾ semmi sem módosítatik, az egyházi vagy világi rend bár mely ellenmondásai érvénynyel soha sem birandván; olykép azonban, hogy a katolikusok saját költségeiken, tehát minden más hitvallás sérelme nélkül, Kolozsvártt ahítatoságuk jelen helyén magoknak egyházat emelhessenek, valamint Gyulafehérvártt is a hajdan Báthori Kristóf által alapított, most elpusztult kisebb templomot újból felépíthessék; s hogy a katolikusok mindenütt, ha idegenek és kevészámuak, magánképen, ha pedig sokan vannak, nyilvánosan, hitvallásuk gyakorlatával és egyházalapítás jogával birjanak, valamint az Erdélybe befogadott többi hitvallások, ilyes esetben, ha t. i. valamely helyen számra felülmulják a többiket, ama joggal bírni szoktak.“

II. Valamennyi adomány, szabadíték, nemeslevél, cím, hivatal, méltóság, tized, s bármily javadalom és jószág, melyek a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek kezéből akár magán-személyeknek, akár a befogadott hitvallások valamelyikéhez tartozó egyháznak, plebániának vagy iskolának, mind Erdélyben mind a magyar részekben, Székelyföldön és Debreczenben, jutottak, azon esetre is, ha netalán valaha más egyházhoz, conventhez vagy káptalanhoz tartoztak, megerősítetnek a ren-

96) „In causa — — introductionis cujuscumque alterius cleri et personarum ecclesiasticarum, quam ibidem nunc extant.“ Bethlen Miklós, önnéletrésében ezen passusra nézve megjegyzi: „Én a projectumban expresse feltettem volt episcopi et jesuitarum exclusionem in art. 1; ők tették: alterius quam ibi nunc est cleri.“

deknek, ha csak saját végzéseik által magok nem szüntetik meg ezen adományjogok valamelyikét. III. Az ,Approbaták és Compilaták,' Verbőczy hármaskönyve, (Endre király végzése kilenczedik cikkelyének ⁹⁷⁾ kitöröltetésével, mely is az utolsó pozsonyi országgyűlésen megszüntetett) a közhatározatok, a szász nemzet municipális joga érvényességben maradnak. IV. A közkormány, az országgyűlési ügyek s a törvényszolgáltatás körül (fenmaradván mindazáltal nyomatékosabb tárgyakban a királyhozi folyamodás) semmi változás sem történik; közjöveldelmi ügyekben is kamarai bizottság által vagy más módon senki se háborgattassék. V. Kormányi, törvénykezési és kamarai tisztekre csak belföldiek, csak erdélyiek alkalmazhatnak, valláskülönbség nélkül; érdemes külföldiek hazafusíthatók levén. VI. Magszakadás vagy hűtlenség miatt a királyi fiscusra háramlandó jószágokat, érdemes erdélyieknek, magyaroknak t. i. székelyeknek és szászoknak, valláskülönbségei tekintet nélkül hajlandók vagyunk adományozni; azon magánjószágok pedig, melyek az ellenségtől fegyvereink által visszafoglaltattak, előbbeni birtokosaiknak vagy utódaiknak, merő kegyelemből visszaadatnak. VII. Állodalmi főigazgatónk, — hajdanta vajdának neveztetett — vagy helyettesét, nem különben az erdélyi katonaság főkapitányát, a főkanczellárt, a belső tanácsosokat, a főispánokat s a székelyek kapitányait, az ítélőmestereket s a többi méltóságosb hivatalnokokat, a hűségre és érdemre jelesb erdélyi urak és nemesek sorából fogjuk választani, akár katolikusok legyenek akár más befogadott hitvalláshoz tartozzanak; — és pedig olyképen, VIII. hogy a főkormányzó, a főkapitányi, kancellári, belső tanácsosi és ítélőmesteri jeleltek, ilyes tisztek betöltése alkalmával, megerősítés végett előnkbe terjesztessenek. IX. Véleményünk szerint nagy hasznára leszen a közjónak,

---

97) Értsd az 1222 : 31. cz. nek záradékát.

ha a tizenkét tagból álló belső tanácsban legalább három katolikus és a tizenkét tagból álló ítélőtáblánál szintén három katolikus fog székellni, ⁹⁸⁾ a többiek más hitvallásuk közül leendvén; a szebeni főkirálybírónak is jusson hely a belső tanácsosok között; az ítélőmesterek egyike pedig katolikus legyen, de a mostaniak maradjanak meg tiszteikben egytől egyig. X. Kormányzónk és belső tanácsunk évenként országgyűlés tartására hívják együvé a rendeket; végzeményeik királyi megerősítését fentartván magunknak. XI. Fő államigazgatónk birjon az őt illető tekintélyvel, ranggal és előjoggal, lakjék mindig a tartományban, esküdjék meg mind az egyházi mind a világi ügyek tekintetében a hazai törvényekre; s mind ő mind a belső tanács és az ítélő tábla tagjai a királyi kincstárból kapjanak fizetést. Ha a közjó s az Erdélyben lakó különböző nemzetek nyugalma tanácsolnák, hogy a kormányzó évről évre változzék, járjanak el választása körül a lehető legnagyobb szabadsággal a rendek, és terjeszszék előnkbe szavazataikat, további intézkedésünk végett. XII. Béke idején ötvenezer tallér adóval, Magyarország és Erdély elleni háboru idején pedig négyszázezer rhénusi forinttal, a természetnyeknek is betudásával, megelégszünk; részünkről is, a fiskális jóságokból, a só és egyéb bányákból, a harminczadokból, a szászok közötti tizedekből, megyékben a tizedek hasznóbéréből, tetemes öszletek erejéig fogván a közkiadásokhoz járulni. XIII. Szokatlan adónemek nem fognak behoztatni; a szokottakat s a harminczadokat nem öregbítendjük. XIV. A vitéz székelyfaj, minden adó, minden köztelher alól marad ezentúl is felmentve, ide nem értve azonban a székely pórokat és jobbágyokat; — de köteles, saját költségein katonáskodni. XV. A kereskedés minden ágai szabadon gyakoroltassanak,

98) „Saltem tres sint catholici, — — — etiam tres catholici.“ Bethlen Miklós: „En tettem: tantum tres catholici; ők, tantum‘ helyébe irták: „saltem.“

valamint ez a fejedelmek idejében történt. XVI. A tizedek haszonbérlete ezentúl is a földes urakat illeti; a haszonbér a fiskust. XVII. Nagy és nem szükséges őrségekkel, melyek egyébiránt részben belföldi katonákból magunk zsoldján szerkesztendőek, nem fogjuk a tartományt terhelni; de főnökül német tábornokot teszünk elejökbe, ki a hadi ügyekre nézve értekezni fog a kormányzóval, az államtanácscsal s az erdélyi katonaság főkapitányával, az államkormányzóság egyéb ügyeibe nem avatkozandván. XVIII. A szász nemzet s az öszves adófizető nép nyakáról leemeljük a bár mily rendű utasok és lovaik élelmeztetési terhét; ⁹⁹⁾ tanácsolván és parancsolván, hogy postákról az államtanács, fogadókról a földesurak és városok gondoskodjanak. ¹⁰⁰⁾

Ezen oklevél értelmében Bánffi Györgyöt, az 1674-diki december 13-án, Bethlenben lefejeztetett Dénesnek, s az elhunyt fejedelemné nővérének huszonnyolcz éves fiát, kormányzóul, Bethlen Gergelyt az ország főkapitányául; Bethlen Miklóst kanczellárul; és Haller Jánost kincstartóul választották a rendek; követekül pedig a császári udvarhoz, az oklevélnek ünnepélyesb formában kiadatása végett, s egyéb országos dolgokban a belső tanácsból Bethlen Gergely, a székelység közül Gyulaffi László, a szászszágból Klockner György küldettek, Bethlen Miklós elmellőzésével, kit némelyek arról vádoltak, hogy nem ügyekezett eléggé az ifju Apaffit a fejedelemségben megerősíteni, s kiben mások saját szerencséjének minden áron hajhászát látták. A belső tanács s az ítélőmesterek által készített utasítás meghagyta a követségnek, adná elé Bécsben: hogy mióta Erdély különös fejedelemség alá szakadott a

99) Bethlen Miklós: „A tizenhatszodik articulushoz oda akarják vala írni: ad instantiam Nicolai Bethlen tollimus. Én mondám, hogy vonjuk ki az én nevemet, csak a dolog legyen meg; így sem tudom, mint emészthetem meg ahhoz az édes falathoz szokott magyarok gyűlölségét. Úgy is lőn“.

100) Szász, Sylloge Tract. 68–78. II.

magyar korona alól, már a mostani alkalmatosságon kívül két versen volt a német császárok ő felségök alatt Erdély, és jóllehet egynehány-formán rendelték ő felségeik az erdélyi kormányt, de fejdelem nélkül levén e haza, egyszer is csendes és kívánt állapottal nem kormányoztathatott; s hogy azon esetre, ha császár ő felsége nem szegzi ellene Tökölnek az ifju fejedelmet, csendesen nem birhatja Erdélyt, mely a fejdelemség alá szokott régóta, — ,ugyanis a mely nyilatkozást kibocsátott vala Tököli karácson előtt Havasalföldéből Sztencsestről, egyiket abban is azt tétette fel, hogy Erdélynek császár ő felsége megtagadta a fejdelemséget, az elmúlt esztendőben is azért mentek sokan az erdélyiek közül hozzá, mert a fejdelemhez nem volt kötelességök'. Ügyekezék tehát a követség ő nagyságát az ifju fejedelmet méltóságában megerősíteni, s csak ha ezt lehetetlen volna kieszközölniök, csak akkor adassák ki magoknak ünnepélyes formában az uj hitlevelet, még pedig minél több javításokkal, névszerint hogy birói ügyekben ne legyen helye a felebbvitelnek Erdélyből Bécsbe, s hogy akárminemü tisztek választásához ne kívántassék a felség megerősítése, valamint ezt Maximilián császár még 1571. Báthori Istvánnak engedélyezte. ¹⁰¹⁾

XV.

Köprili Musztafa az 1690-ki év végnapjaiban érkezvén vissza Konstantinápolyba, a szultánnak általadta a szent zászlót, melynek árnyéka alatt ő, a nagyvezír, egy hadjárattal Nisszát,

---

101) Ugyanez ugyanott. 83—99. II.

Viddint, Szendrőt és Nándorfehérvárt meg visszaszerezte az ozmán birodalomnak, s a császári hadakat a Morava és Niszszava forrásától a Duna és Száva túlpartjára vetette. ¹⁰²⁾ Télen át egész erélylyel folytak a hadi készülétek. A kémek hírül hozták, hogy a török sereg, a kuruczokat és tatárokat ide nem tudva, százhuszezer főre fog menni. A bécsi főhaditanács, okulva a lefolyt év csapásai által, nyolczvanötezer főre szabta a török ellen működendő hadak erejét. E végre több ezred visszahivatván a Rajnától, szászok és hesszek által pótolattak, kik ott a Czobor és Ebergényi huszárokkal egyetemben a francziák ellen harcoljanak; s Brandenburgtól hat-ezer, Bajorországtól kétezer segédharcost eszközölt ki magának Leopold a törökök ellen. Ötvenötezer ember kilenczven ágyuval — köztök a Batthyány- és Zichy-huszárok s Pálffy Miklós háromezer hajdú — közvetlenül Lajos örgróf parancsai alatt fognak állani; tizenkétezer ember — négy gyalog és hatlovas ezred — Erdélyben Veterani alatt; tizennyolczezer ember részben Nigrellihez megyen felső Magyarországra, részint a Szávához, őrségül. Gyűlhelyül Buda jeleltetett ki. ¹⁰³⁾

Május elején Köprili Musztafa Konstantinápolyban átalvette a szent zászlót, mint szeraszkir Magyarország ellen. Szolimán szultán vele ment Drinápolyig. Lajos örgróf betegen feküdt Csehországban; miért is Souches főtáborszernagynak meghagyatott, hogy a már együtt volt ezredekkel Budáról a Drávához siessen. Június 29-én tizenöt ezred Pentelén, Földváron, Pakson és Tolnán át Szegszárdra és Mohácsra indult, hol július 14-én az időközben megérkezett örgróf által személyre vétettek, ki innen Eszékre sietett az előhadhoz, mely a téli hónapokban Starhemberg Guido vezérlete alatt gyakori portyázások által annyira háborgatta a török végek hadnagyait,

102) Hivatalos jelentései Hammernél, VI. 557.

103) Röder, II. 154 s kk. II.

hogy ezek Mitroviczból és Szabácsból is kiköltözködtették őrségeiket; s mely csak imént Musztafa basának hadosztályát a Száva túlsó partjára vetette. Itt értette meg a bádeni, hogy Nándorfehérvárnál már harmincezer török van együtt, kik két hidat is építettek a Száván, s Zimony és a Czigánysziget között táborot sánczolnak körül. Miután az örgróf Eszék erődítéseit, melyekre a múlt télen hatvanezer forint fordítatott, megtekintette, július 20-dikán Szotin felé indította a sereget, melynek gyalogságát Souches, lovasságát Styrum tábornok vezérlették; július 22-kén megtudta Szolimánnak azelőtt egy hónappal közbenjött halálát, kit testvére Amhád váltott fel a padisahi széken. Július 29-én Péterváradnál táboroztak a császáriak, hol augusztus 3-dikáig maradtak, a múlt ősszel a törökök által megrongált erődítések némi helyreállítása, úgy hidnak verése végett, mely a Dunának bal partjával a közlekedést biztosítsa. A titeli parancsnok, Tost kapitány, ekkor már általadta a helyet az ellenségnek; az alkupontok értelmében fegyverben és vagyonával fogott volna tovább állani az őrség, de a törökök csak a magyarok és németek, nem úgy a rácok irányában akarván megtartani az alkut, a felek annyira összeháborodtak, hogy a törökök az özsves őrséget — százhusz németet, háromszáz rácot és néhány magyart összekonczoltak.¹⁰⁴⁾

Ötven török vitorlás hajó a császáriak naszádait és sajkáit Péterváradig űzte vissza. October 4-én Michalowszkánál táborozott az örgróf, s ágyuinak tüzével a török hajókat tova űzte; 5-kén Szalánkeménél állott, 6-kán még valamennyire Zimonyon innen. Ekkor hírül hozták neki, hogy Tököli hat-száz huszárral a török táborba érkezett. A nyári forróság miatt, melynek számosan áldozatul estek, néhány napig vesztég maradtak a császáriak, s csak 12-kén érkeztek Zimony

104) Hasslinger's Tagebuch über den Türken-Feldzug 1691, Rödernél, II. 157.

elébe. Itt a nagyvezír százezer emberét, a hadi művészet szabályai szerint francia mérnökök és tüzértisztek által épített, kétszáz ágyu oltalma alá helyezett táborban találták, melynek jobbját a Duna, balját a Száva fedezte, s melyet mély árok és magas mellvéd fogott körül. Az ellenséget ily helyzetében negyvenötezer emberrel megtámadni, vakmerőség, eszelősség lett volna. A badeni augusztus 14-dikén félórányi távolságra vonult vissza Zimonytól, de a nagyvezír sejdítvén a szándékot, őt előnyös állásából kicsalni, mindaddig vesztelgett táborában, míg az örgróf, 16-án és 17-én egész következetességgel s némi látszólagos mohósággal folytatta a hátrálást. Köprili Musztafa ezt futamodásnak tartva, a lovasság előrebocsátásával olyannyira ért a császáriak nyomába, hogy Hofkirchen a magyar-német könnyű utóhaddal folytonos érintkezésben volt a török őrsökkel. A császáriak Szalánkeménhez értek, s az örgróf augusztus 18-án hajnalban a verniki hegyek déli lejtősegein fogott állást, bal szárnyát a Dunára, jobb szárnyát mély völgynyílásra támasztva. Előnyös helyzetében némi bizodalommal várta be Lajos a nagyvezír megtámadását, midőn ez Tököli és a francia tisztok tanácsára, úgy látszik, a szándéklott mozdulat álarcozásául, lovasságának részét szemben a császáriakkal hagyta, seregének nagyjával pedig éjtszaka, augusztus 17-kétől 18-kára, balról megkeverülvén őket, a kozevaezi hegyen ütött tábor, melyet bámulatos gyorsasággal körülsánczolván, a lovasságot kívül a térségen csatarendbe állította. Midőn az örgróf nem a mozdulatot, hanem a mozdulat megdöböntő eredményeit észrevette, szárazon péterváradí élelemtáraitól már el voltak zárva a császáriak, mi annál nagyobb rémülést gerjesztett, mert, ime a török hajósereg felvont vitorlákkal megrohanja a leopoldiak naszádait, közülök az ágyukkal felfegyverzett néhány hadit elsülyeszti vagy megszalasztja, a gabnahajókat elfogja. S hogy tetőpontjára hágjon a baj, beérkezik a hír, hogy

Péterváradról utban volt tetemes eleségszállítmány néhány ezer szpahi s Tököli hajdúi közé került, kik a vasasokból és dragonosokból állott kíséretet kardra hányván, élelemmel meg-
rakott háromszáz szekeret, ezerkétszáz ökröt és paripákat felzsákmányoltak. Ily körülmények között, az éhség és ügyesen vezérlett kétszer erősb ellenség közé helyezettek menekülést csak ütközetben találhattak. A Mindenható e bajt csak felséged javára mérte ránk, — írta utóbb az őgróf Leopoldnak — mert ennek következtében annyira elbizta magát az ellenség, hogy Pétervárad és felséged serege közé helyezvén magát, tőlünk nemesak a visszavonulás utját remélte elzárhatni, hanem úgy vélekedett, hogy épen megsemmisíthet bennünket.

A nagyvezír állásának szemléletére nyomban teljes arcváltozatot parancsolt hadainak a badeni, miszerint azok párhuzamosan helyezkedhessenek az ellenséggel. Augusztus 18-ka előkészületek között folyt le az ütközethez, mindkét táborban. A nagyvezír a Szalánkeménél lelapuló Vernik hegységnek hullámzatos fensikján nyúlva ki, sánczolatai jobbról a Duna, balról a lapályban felállított lovasság, arczúl a folyamhoz vonuló völgytorok által fedezettettek. Köprili Musztafa negyven-ezer gyaloggal s másfélszáz ágyuval a sánczolatokon belül levén, kívülről a lovasság Ibrahim basa és Tököli vezérlete alá volt helyezve. Szemben a császáriak állottak, számra negyvenötezeren, kilenczven ágyuval három csatában. A leg-szélsőbb jobb szárnyat a Duna melletti halmokon a gyalogság tömege képezte, husz zászlóalj Souches vezérlete alatt, a nehéz tűzérséggel egy nagy telepzetté alakulva, megette tartalékul a holsteini herczeg lovasosztálya; a bal szárnyat a rónaságban, a török lovasság ellenében, nyolczvanöt század lovasság és tizenhat gyalog zászlóalj, Dünewald tábornagygyal mint főve-zérrel; a középcsatát tizenhét gyalog zászlóalj és harminczegy lovas század Barfuss brandenburgi tábornagy által igazgatva.

Augusztus 19-én délutáni három órakor felvetett tűzgömb jelt adott a császáriaknak az ütközet megnyitására. A jobb szárnynak ágyutelepe kétszáz lépésnyire megközelítette az ellenséges sánczolatokat. Tüzét nyoleczvan török ágyu viszonozta. E közben Souches mozgásba hozta a gyalogságot az ellenséges állásnak arczul támadására; zászlóaljai, élőkön a gránátosok, az árokba ugranak, s egynémelyikök már feljut a mellvédre, már zászlót tűz oda, midőn Souches halva terül el egy golyótól, s az övéi megrettenve, rendetlenül hátrálnak a jancsárok elől. Az örgróf segédökre küldi a hollsteini herceg lovasosztályát, mely a jancsárokat vissza sánczolataik közé szorítja. Starhemberg Guido meg együvé gyűjti a gyalogságot, s másod ízben a sánczolatok ellen vezeti; és meghiusulván a második roham is, vezeti harmad ízben, nem gondolva a sebbel, melyet mellén ejtett egy nyil, s lelkesedésével a tömeget maga után ragadva. Mind hiába. A jancsárok árok és mellvéd megett egész biztosságban érezvén magokat, akkor sütötték el fegyvereiket, midőn a császáriak már csak néhány lépésre voltak tőlök, s aztán handzsáraikhoz nyulva, leöldösték, kik a tűzzápor daczára áthatoltak az árkon. A badeni parancsot küld Dünewaldnak, vezesse elő elvégre a tenkrejutó jobbnak felsegítésére a balszárnyat.

Midőn Starhemberg s a jancsárok között a legnagyobb hévvel folyt a tusa, Ibrahim basa a török lovasság részével Serau tábornoknak a souchesi hadtesttel határos lovas osztályára veté magát. Az örgróf, mint ki a jobb szárny felüdléséről mármár lemondott, a felmerülő újabb veszély elhárítására a Caprara és Serau ezredeket önmaga vezeti „a nagy dühhel s ágyu- és puskatűz egyiránti megvetésével előtörő ellenség“ elébe. Süker nélkül. A veszélyeztetett osztály, megrendítve a török ágyutelepek szárnyéktüze által, egyszersmind előlről hatalmasan megtámadva felbomlik. Ekkor esett el Zríni Ádám, Miklósnak fia, Caprara vasasainak alezredese, az utolsó Zríni,

kinek tettéről említést teszen a történetírás, — elesett magához és nevéhez méltóbb halállal, mint atyja, mint nagybátyja, mint az, ki befátyolozott elmével ült ama tiroli börtönben kimulásaiglan. ¹⁰⁵⁾

A lovasság sorai széttörvék, a közikbe állított gyalog zászlóaljok bébonyolítvák: kardra hányatnak, mielőtt tüzet adhattak volna. A szpahik már a második esatáig nyomultak elő, midőn Barfuss tábornok a középhaddal jobbra fordul s oldalt fogja Ibrahimot, módot nyujtva Serau lovas osztályának, hogy magát meg összeszedhesse s a brandenburgiakkal egyetemben az ütközetet helyreállíthassa. De ennek eddigi fejleményei elégségesnek látatták, ha zászlaik alatt, ha némi rendben tartatnak a hadak: a tábor sánczolatai ellen senki sem vitte őket.

Alkonyodott. Reményt már csak bal szárnyába helyezhetett a bádén, mely kivált lovasságból állott, s melynek vezére Dünewald még mindig késett a harcra elegyedéssel. ¹⁰⁶⁾ Terepe magas füvel és cserjékkel annyira benöve, és sok

105) Még gyermek volt, midőn királyi főlovászmesterré nevezetett, s 1683-ban Bécs felmentése után, melyben, úgy látszik, alkalmá volt, magát kitüntetni, a szalai főispánságra emeltetett. Egyébiránt Magyarország közjogi ügyeibe nem igen avatkozott, talán mert nagybátyjának sorsa visszajesztette; talán, mert alig egykét éves levén atyja halálakor, nem-magyar anyja által nem-magyar irányban neveltetett. Taval Erdélyben volt a bádén őrgróffal; ennek az oklani táborból 1690-diki october 23-dikán Leopoldhoz adott levelében olvassuk: „Werde — — den Caprarischen Obristlieutenant Grafen Zrini mit dreihundert Pferden und allen Hungarn vor mich in das Land (Magyarországot érti) hineinschicken.“ Most ezredének élén 139-ed magával halva maradt a hazában a hazáért, de miután a halottak hivatalos lajstromában így említetik: „Oberstlieutenant Graf Sereny“ s miután tudnivalóképen ez idétt „Sereni“-ek is állottak Leopold szolgálatában, ama név alatt sem Wagner sem Katona nem sejdítették a „Zrini“ nevet. Cserei ugyan felemlíti őt is az ütközet leírásában, de téved, midőn a magyar hadosztály élére állítja.

106) Csereinél olvassuk: „Dünewald competálván Badensissel a comendo felett, azt akarja vala, hogy Badensis elsöben hadd veretessék meg jól a töröktől; ő azután superveniáljon s a törököt visszaverje“; de Wagner irva hagyta, e vádra vonatkozólag: „Quod ab ipsis, qui rebus interfueru, hodie dum superstibus, pro fabula habitum comperi.“

helyütt oly darabos, hogy kivált a lovas századok közé illesztett gyalogok utat alig törhetve magoknak, fejszékhez és kardjaikhoz voltak kénytelenek folyamodni az előhatolásra. Ez volt Dünewald késedelmének egyik oka; a másik, hogy Ibrahim basa és Tököli, mihelyest közeledését észrevették, őt szárnyékára irányzott ismételt rohamok által visszatartóztatni ügyekeztek. Az örgróf elébe vágat; s hátra, magára hagyatván Dünewalddal a gyalogságot, lovasságának kanyarulatot parancsol, jobbra, ügetve. Ezen mozdulat által belényult a török lovasság jobb szárnyékába. Egy úttal a tartalékdandár könnyű lovasai, Batthyány és Zichy huszárai s a ráczok Monaszterli alatt parancsot vettek, balra fordulva s az első csata mellett elhaladva, hátból fogni az ellenséget. A czélzat tökéletesen sikerült. A váratlan roham feldöntötte a török lovasságnak Tökölire bizott jobb szárnyát, s ennek szétbomlását látván a bal, melléknyílásokon nagyjából a táborba menekültek. De a magyarok és ráczok, s velök Hofkirchen és Castell könnyű lovasaik már nyomukban voltak, első pillanatban észre sem véve, vagy Tököli hadának tartatva a császáriak jobb szárnyával elfoglalt jancsárok által. E közben az örgróf a sánczolatok árkáig nyomult elő, s a sereg többi részei látván, hogy a török lovasság szétporlott, s hogy a huszárok hátból fogták a tábor: a közép dandár és Serau lovasosztálya, melyhez a souchesi hadtest töredékei csatlakoztanak, a jobb szárnyék s a homlokzat felé mozdultak. A jancsárok, Köprili Musztafa példájára, ki fekete ködment vetvén magára, Allah kiáltással és kivont karddal a bényomultak közé rohant, a kétségbesés elszántságával védelmezték magokat táborukban. Saját sánczaik felé szorítva, a megfutamodott szpahiktól elhagyatva, sem előre sem hátra nem mozdulhatva, ezer és ezer számra legyilkoltattak. Puszkagolyó véget vetett a nagyvezír küzdelmének, életének; Ibrahim basa, a lovasság vezére künn feküdt a halottak között. Kivülök még tizenhét basa, a jancsár

aga, számos tiszt és huszezer köztörök holttesteik hirdették a roppant csapást, a roppant győzelmet. Százötvennyolcz ágyu, az öszves táborszerek, a nagyvezír hadi pénztára Leopoldnak jutottak osztályrészül a zsákmányból. De a császáriak áldozatai is nagyok, roppantak voltak. S ha egy török évkönyv szerint: „még soha sem üresült meg rögtön valamely ütközet következtében ennyi hűbér”; az örgróf is, vonatkozással nemcsak az ellenségnek, de saját magának is veszteségeire, Leopoldhoz adott levelében, „jelen ütközetet a legélesebbnek és legvérengzőbbnek mondotta, mely e században megtörtént, mivelhogy a törökök, mint veszett emberek vívtak, és egy óránál tovább kezökben tartották a győzedelmet”. Halottainak és sebesülteinek számát kétezer közemberre s háromszáz tisztre tette. A halottak között, melyek ama számnak majdnem felét tették, a már nevezetteken kívül herczeg Hollstein és Aremberg tábornokokat, Kaunitz és Below ezredeseket találjuk.¹⁰⁷⁾

XVI.

Találkoztak, kik rossz néven vették az örgrófnak, hogy nem ügyekezett az ellenséget futamodásában épen tenkre tenni; hogy a bitang csapatokra oszlott sereget nem követte Szerbia földjére; hogy még csak kísérletet sem tőn, Nándorfehérvárt a szalánkeméni bomlás hírére elkábult őrségtől hevenyében magához ragadni. Védői e vádra azon tényekkel felelnek, hogy majdnem négyezer sebesültje volt, kikhez néhány nap alatt még

---

107) Hasslinger naplója, a carlsruhei nagyherczegi levéltárban. Wagner, II. 177 s. kk. II. Röder után, II. 161—172., a mellékl. között, 385—408. II. Hammer, VI. 562.

háromezer lázbeteg került; hogy szállítási eszközei mind vizen mind szárazon az ütközet előtt nagyjából veszendőbe mentek; hogy tehát bajos dolog lett volna, hétezer kórságossal Nándorfehérvár előtt nyakra főre és mégis mindenkép biztosítva teremnie, Nándorfehérvárt vízerek nélkül bevennie.

Az ütközet helyén töltött három nap után, augusztus 24-én Karloviczon át Péterváradra indult, melynek erődítéseit némileg helyreállíttatni rendelé, hogy szükség esetében a császárhoz állott szerbeknek oltalmul szolgálhasson. Súlyosabb betegeit és sebesültjeit innen Eszékre küldvén, hol Dünewald az ellene szórt rágalmak vagy igazságos vádak terhe alatt velök együtt összeroskadt, seregét kétfelé osztá; négy lovas ezred és Batthyány huszárai s öt gyalog ezred, köztök Pálffy hajdúi Croy herezeg vezérlete alatt Szlavoniában hagyattak, a maradékkal, — hétezeröttszáz gyaloggal és hatezerhétszáz lovassal september 6-dikán az örgróf átkelt a Dunán. Más nap útját Szegednek vette, honnan a rác zászloaljak részét Veteranihoz Erdélybe küldte, s hol hatszáz huszárt rendelt a folyam fedezésére. September 22-dikén Szolnokon találjuk, s miután a Budáról és Egerből küldött vízereket magához vonta, 27-én a Tiszát, — miután hadai még két dragonos ezreddel s a gömbhajtó tüzes Gábor személyével növekedtek, october 10-én Pocsajnál a Berettyót maga megett hagyván, Nagyvárad elébe érkezett.

A nagyváradai erősség ez idétt a szorosabb értelemben vett városból, az ennek keleti részéből kimagasló fellegvárból s a Kőrös jobb partján fekvő palánkból — Olasziból — állott. A várost, szárnyékoló tornyokkal erősített, egész terjedelmében falazott sáncz környezte, melynek alját éjszacról, nyugotról és délről a Kőrös és Pecze, s a kettejököt összekapcsoló vízárók mosta. A részben sziklába vágott fellegvár, vízárokkal, szabályszerű ötszögöt képezett, menedéksánczczal belsejében. Az olaszii palánk ezölöpzött földmű volt, előtte elnyúló száraz

árokkal. A várostól délre fekvő terület a Pecze gyakori áradásai miatt mocsáros levén, támaszpontokat nem igen nyújtott a vívóknak; más részről a várostól éjszakkéltre fekvő magosságok nagy hátrányára voltak az őrségnek, mit azonban a fellegvár köépületeinek tűzgömböt kiálló terjedelmes pinczéik valamennyire kiegyenlítettek. ¹⁰⁸⁾

Az örgróf october 12-kén a Kőrös jobb partján körülfogta az erősséget, s az Istvánhegyen ágyutelepet rakatott, mely Olaszi néhány házait felgyújtotta. Más nap este a bihari és szentjóni utak között ezeröttszáz emberrel megnyittatták a palánk ellen a viárkok, a főuteza kapujának s a nyugoti homlokzat középsánczának lödözésére ágyutelep s a viárkok bal szárnyán sánczfok építetett; mire october 14-én hozzáfogtak a tüzeléshez. Ez nap Molnár ezredes hajdúi a közel belényesi várat hatalmukba ejtették. October 16-kán, két újabb ágyutelepnek a bihari úton építése s a palánk kapujának beszakasztása után, Barfuss és Starhemberg tábornokok kiostromolták a helyet.

Olaszi elfoglalása után a hadak october 17-én a Kőrösön, 18-án a Peczén átkeltek, s délszokról is bekerítvén az erősséget, a két víz között magának a városnak vívásához láttak. A viárkok megnyitása 18-dikán este történt meg ezeröttszáz emberrel, nyolczszáz lépésnyire a nyugoti városhomlokzat ellen. Miután a Kőrös mindkét partján s a palánk torkolatában négyrendbeli ágyutelep építetett, s miután ezek a tárgyul vett városhomlokzat czimeteriomkapuján rést lőttek: 24-kén a törökök felgyujtván a várost, a fellegvárba vonultak. Az örgróf a tűz eloltása után a fellegvár nyugoti homlokzatát táborlatvonallal fogta körül, mely a várost rézsütösen átmetszé, s melynek szárnyai a két folyóra támaszkodtak. October 26-án és 27-én

108) Spiegazione e carta topografica della piazza di Granvaradino, con le operazioni dell' Armata cesarea, che commincio l'anno 1691, 12. di ottobre, sino alli 15. di novembre, Rödernél, II. 178.

négyrendbeli tűztelep s közlekedő árok építetett a vonal bal szárnyától a Körösön át Olasziig. S most tüzes Gábor hozzá foghatott a gömbvetéshez, s látszatra legalább nem minden siker nélkül.

November 3-kán felhívás ment az őrséghez, adná meg magát. De a basa még csak kézhez sem vette a felhívó levelet, és szóval csak annyit üzent: hogy még eszébe sem jött alku-pontokról gondolkozni. A császári hadak téli szállásaik után kívánczoktak, s az örgróf egyelőre nem viszonzozhatta a büszke választ oly éllel, mint szeretne volna. Kénytelen-kelletlen felhagyott a vívással, de a várossáncznak tornyai megszállva maradtak; Olasziban ezerkétszáz hajdu Molnár ezredessel és néhány száz szentjóbi és Semseyféle huszár Bagosi kapitány-nyal hagyattak őrségül; a városon kívül, nyugotról, ötszáz lépésnyire a fellegvár kapujától erőd emeltetett, ezer gyalog s egy csapat lovasság befogadására. Az ekkép szervezett zárlat támogatására Debreczenbe három lovas és két gyalog ezred, Somlyóba Heissler dragonosai, Szatmár megyébe Schlick dragonos ezrede és Gyürky Pál huszárjai, Belényesbe és környékére Kis Balás s Horvát János hajdúik, Mezőtúrra ezer rác szállításra, a parancsnokság megannyijok felett Auersperg tábornokra bízván. ¹⁰⁹⁾

Veterani, röviddel a szalánkeméni ütközet után — szeptember 12-dikén — Lippát visszafoglalta a törököktől; a háromszáz főre ment őrség hadifogolylyá lett. Most a Maros-vonal birtokában, Szegeddel is közlekedhetett, hová három nappal később érkezvén az örgróf, vele kezét fogva, Temesvár kivívásával szeretne volna az idei hadjáratot befejezni. ¹¹⁰⁾ Mihelyest értésére esett, hogy a bádeni Nagyvárad ellen készül, részéről, felbontván lippai táborát s német-rác-hadat hagyván

110) Veterani's Feldzüge 114. l. Hasslinger naplója.

109) Röder után, II. 179—183, a mellékl. között 415—431. II.

az erősségben, Dobrához szállott, honnan mind Erdélyt fedezhesse, mind az örgróft támogathassa. November elején, miután még Karánsebesbe és Lugosba is császári őrséget küldött, téli szállásaira ment Erdélybe. — E közben Erdődy Miklós bán, részéről is felhasználandó az önbizalmat, melyet a szalánkeméni diadal a keresztyéneknél ébresztett, s a rémülést, melyet a törökök közé vitt a csapás, a felkelt horvát nemes-séggel, s a károlyvárosi és varasdi véghadakkal átkelt az Unnán, s a Száva jobb partjának hosszában haladt elő. Croy herczeg hasonlót cselekedvén a folyam bal partján, Bród és Gradiska még egy ízben Leopold hatalmába kerültek, és Szlavonia, melyben imént még felváltva a császári és török vég-hadak hol behódították, hol magok előtt hajtották a népséget, némi nyugalomnak örvendhetett ismét. — Ekkor történt, hogy harminczhétezer szerb család, kik a múlt évben, Nándorfehérvár bukása után, Arsenius ippeki érsekkel egyetemben, hazájokból kivándoroltak, része Szlavoniában és a Szerémségben, része Győrött, Budán, Szentendrén, Egerben sat. letelepítettek. Ekkor történt, hogy ezen bujdosók, kiknek Leopold már korábban szabad hitvallásgyakorlatot s érsekválasztási jogot biztosított, s kik még martius 10-én felhatalmaztattak a császárt szolgáló rác hadak számára alvadját választani, szabadítékaik megerősítését és öregbítését nyerték. „Azon leszünk mindenkép, — így szól az oklevél — hogy diadalmas fegyvereink által, Isten segítségével, a mondott rác népet minél hamarabb az általa előbb birtokolt földekbe vagy lakhelyekbe visszahelyezhessük, és az ellenséget onnan kiűzhessük. S akarjuk, hogy ezen rác nép saját tisztségnek igazgatása és rendelkezése alatt maradjon és régi szabadítékait élvezhesse. Akarjuk végre, hogy érseköktől, mint egyházi fejöktől, mind vallási mind világi ügyekben függjenek valamennyien.“ ¹¹¹⁾

111) Kurzgefasste Abhandlung über die Verdienste und Schicksale der Serbischen oder Raizischen Nation in dem König-

Mi Leopold szövetségeseit, a török elleni „szent frigy” egyéb tagjait illeti, azoknak a jelen évben nem igen kedvezett a szerencse. A lengyelek, kik tavál Moldvában és Krímben csekély sikerrel működtek, az idén herminczezer főre becsült sereget küldtek által a Pruthon Havasalföld ellen. Veterani még tavasszal oda értesítette a főhaditanács, hogy hatezer lovas lengyel zászlai alatt fog küzdeni, mert az udvar Havasalföldet Sobieskire szállította. ¹¹²⁾ De a lengyel hadak még a tartomány széléhez sem érkeztek, midőn eleséghiány, rosz időjárás és feneketlen utak őket visszatérésre birták. Velence részéről, azonképen, erély és eredmény nélkül folyt a porta ellen a háború. — XIV. Lajos ellen a lothringeni herczeg halála után Maximilián Emánnel vezérlete alatt küzdöttek a császári és németbirodalmi hadak, de nem voltak képesek, a király fiának, Lajos burgundi herczegnek, a felső Rajnán átkelését akadályozni. Az angol-hollandi-spanyol hadak — élökön Waldeck György hollandi tábornagy — 1690-ki június 30-dikán Luxembourg által Fleurusnál, Namur mellett, megverettek; savoyei Eugen, a Leopold által Victor Amadeus herczegnek, a leendő szárdinai királynak Franciaország ellen segédül küldött hadak vezére, augusztus 18-kán Staffardánál érzékeny csapást szenvedett Catinattól, ki 1691-ben Nizzát, Carmagnolát és egész Savoyet elfoglalta. A herczeg már Franciaországhoz volt pártolando, midőn a bajor választó fejedelem húszezer emberrel Piemontba jött, s Carmagnolát visszaszerezte neki, a nélkül hogy Catinat-t Savoyeből is kivethetné. A felső Rajnánál ez évben szintén XIV. Lajos volt nyertes, s Németalföldön még szerencsésbék voltak a francia fegyverek, Mons és Monssal az öszves Hennegau hatalmukba

---

reich Hungarn, von einem hungarischen Patriot(en,) Neusatz und Belgrad, 1791, az okleveles todalékban. Engel, Gesch. der Nebenländer des ungr. Reichs, II. az irodalmi bevezetésben, s III. 485. l.

112) Veterani's Feldzüge, 111. l.

esett. Elvégre Orániai Vilmos, 1689 óta angol király, a szövetséges seregek élére állván, más fordulatot adott az ügynek, s egy úttal, hogy minél több császári hadak működhessenek Olaszországban, Németalföldön s a Rajnánál, konstantinápolyi követét Hussey lovagot megbizta, hogy a béke érdekében lépjen fel mint közbenjáró Leopold s a porta között.

XVII.

Tököli röviddel a zernyesti ütközet után egyik foglyát, Doria ezredest, becsület szavára Bécsbe bocsátotta, vele adván az alkupontokat, melyek alatt őt — az ezredest — és Heissler tábornokot kész szabadon bocsátani. Doria nem sokára visszatért rabságába, mert esaládja nem birt, s az udvar nem sietett annyit váltságdíjúl fizetni, mennyit Tököli érttök követelt: ¹¹³⁾ hadi fogoly maradt s mint hadi fogoly meghalt buvában. ¹¹⁴⁾ Heisslert magával vitte a kurucz vezér táborból táborba, vele volt augusztus 19-én Szalánkeménél, vele september 21-én Ujpalánkánál, vele october 27-kén „a gyulai pusztaságban“; s most Leopold késznek nyilatkozott, tábornokának szabadságát Zrini Ilona elbocsátásaért és tizezer aranyért megvásárlani. Honának leánya Julianna, ekkor már Aspremont-Reckheim,

113) Heissler és Doria szabadon bocsátásaért Tököli, nejének szabadságán kívül huszonötezer aranyat kívánt készpénzben, s kívánta azt, hogy Sándor Gáspár, Petróczy István és Nemessányi Bálint nejeik Magyarországon levő özves jószágaikat birtokolhassák. Hammer, VI. 749.

114) Komáromi János (előbb Teleki aztán Tököli titoknok) naplójában: „Rámmal átellenben Fejérpálánk nevű várban halt meg Doria.“ Cserei 217. h.

a minapi császári tábornok neje volt; de az anya reményt táplált, hogy legalább fiát, Ferenczet fogja magával vihetni. Reménye nem teljesült: Leopold tanácsosai vonakodtak kívánságának engedni, s Tököli elégette a felebbi díjt. ¹¹⁵⁾ Zríni Ilona fejdelemasszony — írja a Rákócziház egyik tiszte, az egykoru tarczali jegyző — király ő felsége kegyelméből német ^{1692.]} vitézek kísérésével 1692-ki februárius első napján Tokajba érkezvén s ottan más nap proceszsiózván, onnan Erdélyen által Moldvába, mindenütt tisztességéhez képest utját folytatván, érkezik békével urához a Duna mellett levő Ujpalánka nevű helybe, holott méltóságos Tököli Imre ötöd magával, ugymint: Sándor Gáspárral, Petróczy Istvánnal, Madács Péterrel és Horvát Ferenczcel, magához hasonló szakálás főrendüekkel fogadván Zríni Ilona asszonyt, azok közül, a nagy zokogó sirás közben alig tudhatta sok esztendőktől fogva nem látott hitves urát igazán kiismerni. ¹¹⁶⁾

Heissler mindjárt szabadulása után Nagyvárad elébe küldetett. Auersperg az őrség által el hagyván magát ámítatni, alkudozás közben oly annyira nem ügyelt a zárlat szigoru kivitelére, hogy huszárokul öltöztetett törökök csapat számára belopódtak a várba; s a zárlattól elvont dandár, melynek Gyulát kellett volna kivívnia, szintén póruul járt, mert a város fosztogatása közben egymással összeveszett magyar és rác hajduk a várból kitört őrség által felkonczoltattak vagy megszasztattak. — Heissler, mihelyest kitavaszkodott, saját ezredét és a Mausfeldét Erdélyből kivonta; hajduinak számát még néhány zászlóaljjal öregbítette; s Monaszterli Jánost, a rácok alvajdáját, Eszék környékéről magához rendelte. Május közepén Várad zárlata vívássá alakult át, s rövid idő mulva a

115) Hammer az id. h. Mások szerint (talán mert Doria időközben meghalálozott) hétezer arany volt a váltságdíj.

116) Baboccai, Rumynál, I. 119.

vonalok a vizárok széléig értek. Ennek lecsapolásához egy öreg molnár nyújtott segédkezet. Ő jelen volt, mondá, midőn azelőtt harminczkét évvel a törökök Váradot elfoglalták, ő tudja a módot, melyen az árok vizét csekély fáradsággal a Peczébe szivárogtatták. Hitelt talált; s ígérétenek megfelelt az eredmény. A viz lefolyt, s a rőzsékkal megtöltött árok színéről végveszély fenyegeti a várat. Kőfalövén két helytt is rés volt löve, s az első ostrom fel a bástyákra viszi a vívókat. Ekkor — június 5-én — a basa tanácsosnak látta, mindamellett hogy eleséggel és lőszerral még bőven volt ellátva, feladni a várat azon alkupontok mellett, mik a közelebbi múlt években Egernek és Kanizsának engedélyeztettek, névszerint azon feltétel alatt, hogy az őrség — számra kétezer fő — Nándorfehérvárig kísértessék. ¹¹⁷⁾ E végre Tokajnál átköltöztettek a Tiszán, de Ladányon felül a folyam melletti fenyéren késő őszig foglyokul tartattak, megtorlásul a nándorfehérvári basa által minapában a Veterani-barlang őrségén elkövetett hitszegésért.

Veteranit ugyanis a lefolyt télen, a Pescabara és Marecobila között Orsován felül három mérföldnyire, a Dunának bal partján fekvő zúgra figyelmeztette a főhaditanács, hol a kősziklák közt rendkívül összeszorulván a folyam, Róma korszakában sánczok emeltettek a Duna elzárására. Veterani februárius végén Arnan kapitányt háromszáz gyaloggal és öt ágyúval a hely színére küldötte, ki a sziklaüreggel végződő szorost megszállotta, s a Dunára néző részét sánczokkal is megerősítette. Martius 29-kén Greben szigetéből kísérlet történt az őrs hely elfoglalására: Arnan visszaverte a megtámadást. De midőn egy hónappal később Ali basa Nándorfehérvárról tetemes erővel a Dunán lejött, sikerült arnót zsoldosainak lábaikhoz csatolt vasfogantyuk segédével feljutni a meredek sziklákra, melyek az erődöt hátulról fedezték, s melyeket megmászhat-

117) Wagner, II 207. Schönwisner, Not. R. Num. 470. l.

lanoknak vélték a császáriak. Ezek a reájok eső közapor elől az üreg belsejébe vonultak; de a basa a folyam tulsó partjáról ágyuival addig lödöztette az üregnek elrekesztett nyílását, míg Arnan és emberei, nem lévén több lőporuk, nem lévén vizök, s mármár fúladózván a füsttől, magokat megadták, oly feltétel alatt, hogy Orsovára kísértessenek; de a basa őket szószegéssel Nándorfehérvárra vitte, honnan közülök azok, kik időközben nem szegődtek Tökölihez, csak a jövő év elején bocsátattak szabadon a felebb említett fogoly törökök megváltására. ¹¹⁸⁾

E közben Nagyváradról, mely Erdély egyik kulcsa gyanánt tekintetvén, Corbelli parancsnoksága alatt tetemes őrséggel ellátott, s melynek környékén háromezer hajdú és három német gyalog ezred maradt, — Heissler egyéb hadai a Maroshoz indultak, részök Szeged és Lippp között, részök Veresmartnál fogván állást, az Eszéknél összegyülemdő főszeregek és Veterani hadtestének közvetítésére. Starhemberg Guido, altábornagy, Croyval Szlavoniában a császári hadak vezére, badeni Lajos megérkezéseiglen gyalogságát Eszéknél, lovaságát Mohácsnál táboroztatta. Az örgróf csak augusztus 22-én jött le Bécsből, s még ekkor sem nyithatta meg a hadjáratot, mert a német birodalmi segédhadak, névszerint a brandenburgiak, még mindig távol voltak. September 10-dike vala, midőn Péterváradjához ért; a sereg ekkor, a magyar és rác hadakon kívül, harminczkét ezer emberből állott. Sorait a láz s a vérhas tetemesen ritkították; az örgróf is szenvedett az utóbbiban, s jelenévi tétlenségének egyik okát talán e körülményben is kell keresni. A nagyvezír Hadzsi Alibasa hatvanezer emberrel Nándorfehérvárnál állott, melynek

---

118) Veterani's Feldzüge, 119—123. II. Veteraninak 1692 aprilis 6. és 22-én s július 1-én a főhaditanácsához intézett levelei, Rüdernél, II. 190.

erődítéseit kijavította. Hasonlót tett az őgróf Péterváraddal, s a város körül nagyterjedelmű sánczokat épített, melyekből hajóhid által a Dunának balpartjával is közlekedhetni. Találkoztak a tábornokok között is, kik az időt és költségeket sokallották, mondván, hogy a közel magasságokból könnyű leszen a bármint erődített tábornokot tenkre tenni; s mégis ezen mintegy esetlegesen, nemannyira taktikai czélzattal, mint a hadak egészségének edzéseül munkába vett sánczokon fog a közelebbi években a török sereg kétszer is megtörni.

E közben, s azalatt, míg a hadjárat némi pótlásául, rácz dandárok a Száva tulsó partján, megette a nagyvezír seregének, raboltak, pusztítottak, november hideg esői beköszöntöttek. Elsőbben is a nagyvezír rekesztette be táborozását, s Nándorfehérvár, Temesvár, Gyula és Jenő őrségeinek öregbítése után visszament Drinápolyba; aztán az őgróf is távozván, Croy herczeg téli szállásaikra küldte Leopold hadait. Hasonlót cselekedett Veterani a gondjaira bízott hadtesttel, melylyel hol Lippánál, hol Tótváradjánál, hol Aradnál táborozván, megakadályozta Tököli szándékát, Lippa visszafoglalása után, a középtiszai megyékre törni, s onnan az őgróf bal oldalára vetni magát, ki azt pétervárad tábortól nem akadályozhatja, s ki ha Péterváradról előbbre megyen, hátán magával viszi az ellenséget. ¹¹⁹⁾ Lengyelországban a tatárok Halicsig és Sztaniszlawig száguldozván, Sobieski jelenévi működése Kamenicz bekerítésére és Szoroczkának, az általa tavál elfoglalt moldvai erősségnek tatár-török had elleni oltalmára szorítkozott. A velenceiek Candia szigetén elvesztették Karabuzát, melyet áruló parancsnoka pénzért juttatott török kézbe, Kaneát süker nélkül vívták. — Konstantinápolyban Husseynak ez idét történt halála után, Hemskeerke németalföldi követ, fáradozott

---

119) Veterani's Feldzüge, 129. I. Katona, XXXV. 776. Röder, II. 191.

mint közbenjáró, a hadviselő felek békéltetésén, s a nagyvezír nem volt idegen, Tökölnek is feláldozásával véget vetni a háborúnak, ha szándékában nem akadályoztatik a mufti s a francia követ törekvései által; s ha a szövetségesek követeléseiket alább szállítják. ¹²⁰⁾

XVIII.

Leopold a Bethlen Miklós által Erdély számára kieszközölt hitlevelet még 1691-ki december 4-én adatta ki ünnepélyesebb formában, ¹²¹⁾ mely is Erdély polgári alkotmányának a legújabb időkig egyik alapul szolgált. Harmadik cikkelyéhez következő észrevétel volt ragasztva: „Miután a rendek mind a hitvallásra mind szabaditékaikra nézve nem értenek egyet egymással, s a katolikusok az első és második cikkely által magokat sértve vélik, a szászok pedig szabaditékaikat és ezeknek alkalmazását nagyobb mértékben akarják biztosítva látni, mintsem a mily mértékben ez a harmadik cikkely által történt: magoknak a rendeknek érdekében véljük lenni, hogy a mondott három cikkely iránti nehézséget, császári királyi megerősítésünk feltétele alatt egymás közt barátságosan kiegyenlítsék; mi ha nem sükrülne, a felek, és erdélyi tanácsosaink meghallgatása után, császári királyi tiszünkhez képest e tárgyban azt fogjuk végezni, mit igazságosnak és méltányosnak találандunk.“ Ezen észrevétel következésében az 1692-ki mártius 15-én Szebenben megnyílt

120) Hist. des revol. de Hongrie, I. 309. Hammer, VI. 571.

121) Szász, sylloge Tract. 118—129. II.

országgyűlésen a rendek küldöttségileg bővebben tárgyalták a vallásügyet a nélkül hogy egyességre léptek volna egymással. A szászok nehézségeire nézve, ellenkezőleg, április 23-án megtörtént a kiegyenlítés. Az illető irományoknak s a rendek és a kormánytanács egyéb kívánalmainak Bécsbe vitelével Alvinczi Péter ítélőmester bizatott meg; részökről a katolikusok Baranyai Gergelyt küldvén fel.¹²²⁾ A rendek azon kérelmére, hogy miután az ifju Apaffi már tizennyolczadik évébe lépett, a fejdelemségben megerősítésék, korábbi nyilatkozatához ragaszkodott Leopold. A vallás dolgában annak előrebocsátása mellett, miszerint ohajtotta volna, hogy a rendek magok egyenlítették volna ki egymás között az ügyet,^{1693.]} 1693-ki április 9-én ekkép intézkedett: I. Az elfogadott négy vallás szabadon gyakoroltassék, külön mindenik jogaiban s jószágaiban fentartatik. II. A katolikusoknak Kolozsvártt kijár a reformátusok temploma s az unitáriusok collegiuma, Gyulafehérvárott a Báthoriféle templom; azonfelül, Kolozsmonostor visszaváltatik jelen birtokosától tizenötezer forinton, s általadatik nekik egyházi és iskolai czélokra. III. A katolikus ifjuság oktatására olyas egyháziak fognak alkalmaztatni, kik valamint tudományuk úgy erényeik és békeszeretetök által tűnvén ki, gyanút semmiféle hitfelekezetenél nem gerjeszhetnek; a püspöki s egyéb ide tartozó ügyek kormányában alkalmas apostoli vikárius fog eljárni. IV. Szabadságukban áll a katolikusoknak lakhelyeiken és lakvárosaikban, másvallásuak rövidsége nélkül egyházakat építeni, és hitvallásukat gyakorolni.¹²³⁾ — A szászokkal történt kétrendbeli egyezkedés, melyek közül az első, egyebek között a szász nemzet által háború alkalmával kiállítandó dandár nagyságát — ötszáz gyalogot és negyvennyolcz lovast — meghatározza, a másik a porták

122) Ugyanaz ugyanott, 130—247. ll. *Sudores et cruces comitis Nicolai Bethlen.*

123) Szász syll. Tract. 389—391. ll.

számát szabályozza, április 7-én s illetőleg 14-én nyertek erősítést. ¹²⁴⁾ Végre az öszves erdélyi ügy elintézésére május 14-én kiadatott a rendek követének nevéől „Alvinczifélének” mondott királyi válasz, melyben az Apaffi iránti végzés, a vallást illető pótlék-hitlevél, s a szászok sérelmei ügyének felemlítése után, a rendek által sürgetett több tárgy intéztetik el. Az ötödik a fiskus jövedelmeit érintvén, ezeknek a rendek általi haszonbérletéhez adja Leopold megegyezését, az alku feltételei iránti egyezkedés az udvari kamarára bizatván. A hatodik pont megerősítvén a hitlevél VIII. és IX. cikkelyeit, rendeli, hogy azon esetre, ha a belső tanács s a királyi tábla helyeinek betöltésére nem találkozik három alkalmas egyén az ágostai hitvallásuk és unitáriusok között, a katolikusok és helvét hitvallásuk sorából pótolassék egyazon arányban a hézag. A tizenegyedik, Apaffinak nagyobb jövedelmekkel ellátását egyelőre megtagadja azért, „mert a háboru költségei Erdély öszves pénzbeli erejét felemésztik.” A tizenkettedik, az Erdélyhez kapcsolt magyarországi részeket illetőleg, nyilvánítja, hogy miután „bajos dolog volna azokból, mint Magyarország nyilvánvaló tagjából a magyar rendeket kizárni, ő felsége az ama részekben megüresülendő hivatalok betöltésénél, kölcsönös incolatusi jognak az erdély s a magyarországi rendek közt állapításával, egyaránt fogja mind az erdélyi mind a magyarországi nemességet tekintetbe venni.” A tizenegyedik a posták behozatalát igéri. A tizenötödik a felség megegyezését adja, hogy a székelyek csak azon esetben köteleztessenek Erdély határain kívül hadi szolgálatot tenni, ha a hazának oltalma s a szükség úgy kívánnák. A tizenhatodik, a Bethlen Miklós által, midőn Bécsben tartozkodnék, a Tökölihez pártoltak számára kieszközlött amnestiát egyelőre még, az ezentúl megtérendők érdekében is fennhagyja állani, „mennyiben ezt külön valamely ok nem ellenzené, vagy mennyiben jószágaikról nem történt másnemű

124) Ugyanaz ugyanott, 392—402. ll.

intézkedés.‘ A huszonegyedik, Leopold hozzájárulását nyilvánítja, hogy az erdélyi kormány Gyulafehérvárért székelljen. A huszonkettedik szerint, ő felsége ugyan oly véleményben volt, hogy az erdélyi kiadványozást ősi jogon a magyar udvari kancelláriával olyképp lehetett volna egyesíteni, miszerint ezen egyesülés mellett is külön erdélyi levéltár és lajstromzó hivatal s a kiadványozásra külön előadó tanácsosok és titoknokok alkalmaztassanak: minthogy azonban a rendek még ezt is elesenkedték, a magyar kancelláriától teljesen elkülönített kiadványozást akarván, ő felsége e tekintetben is kedvökre kívánván járni, erdélyi kormányától véleményt fog kérni, hány és miféle személyből, s külön mindenik számára miféle utasítással lehetne azt helyesen megalakítani.‘ 125)

Jól jött, hogy kivált a rendek hitvallási igényei nyertek kielégítést, mert Hadzsi Alinak a nagyvezírségben utóda Biikli Musztafa, Tököli tanácsára, úgy látszik, Erdély földére készült szállítani a háborút. Miután Drinápolyból a mosszuli beglerbeget eleséggel Nándorfehérvárra, Omer basát Nisszára küldte, július 5-én maga is felszedte a sátorokat. Július 21-én Ruszesuknál táborozott. A tatár khán s a havasalföldi vajda ide siettek, és szokott módon kaftánokkal diszítettek fel általa. A Dunán július 29-én Tutrakánnál keltek által a törökök, s még mindig azon szándékkal, hogy Erdélyre törjenek, Olen-tidszánál ütöttek tábor. 126) Veterani mindezen mozgalmakról egész részletességgel értesítetett, a mindkét félnek szolgáló, s az időről időre mindkét félt eláruló havasalföldi vajda által. A tatárok mozgalmainak első hírére — írja emlékirataiban a tábornok — öszves hadaimat együvé vonván, Erdély közepében fogtam állást, hogy haladék nélkül oda siethessek, hová a szükség által parancsoltatom. Szászsebesből tudósítás érkezett, hogy a tatárság Fakzim felé tart, de én nem mozdultam;

125) Ugyanaz ugyanott, 378—389. II.

126) Hammer, VI. 579.

ujabb, biztosabb híreket akartam annál is inkább bevárni, mert tudomásomra volt, miszerint Ali basa Nikápolyból és Tököli már utban vannak a vaskapuzhoz, hogy hátba fogjanak, mihe-lyest Brassó felé mozdulok. Egyszerre két oldalról megtámadtatni, oly tartományban, mely az ellenséghez szít, szerfelett súlyos állás lett volna reám nézve. De csak hamar hozzák a hírt, hogy a tatárookra parancs ment megállapodniok, s a nagyvezírnek Ruszcsukra érkezését bevárniok. Tudtam, hány mérföldet tesz napjában Musztafa; tudtam a napot, melyen Ruszcsukra jő, valamint a napot, melyen a khán hozzá fog csatlakozni. Hogy tehát Erdély békén maradjon, s a lakosoknak idejük legyen az élet betakarítására, Dobrára mentem, Ali basát és Tökölit szándékukban akadályozandó. Egy úttal Pollant ezredesnek parancsot adtam Aradhoz közeledés által hátam fedezésére. Barátaim folyton folyvást és pontosan tudósítottak az ellenség minden mozdulatairól. Futárt küldtek a török táborban tartott hadi tanács azon végzésével: hogy a nagyvezír s a tatár khán csakugyan Erdélyre fognak jőni; hogy kettejük hadi ereje ötvenezer főre megyen; hogy ezeket kezdik már hajókon a Dunán átszállítani; hogy tizenkét nap alatt Erdély szélein lesznek. Ekkor levelet irtam Pollant ezredesnek: közelednék Lippához s ezáltal hozzám; magam pedig Szászsebesre menvén, biztattam a rendeket, hogy még nincs mitől tartani; hogy csak szedessék be jobbágyaik által a gabnát; hogy majd megirom nekik, ha szükségem lesz segédökre. Az ellenség mozgalmairól most is pontosan érkeztek be a hírek, s én szigoruan mérlegeztem az enyéimet az övéihez, hogy őt a szorosoknál meglepessem s ütközetre kényszerítsem. Bizalmamat a magasból érkezendő segédbe vettem; a szorosokba, melyek között érní fogom az ellenséget, s melyek őt erejének fejlesztésében gátolók lesznek; bátor tiszteimbe és jó hadaimba. ¹²⁷⁾

127) Veterani's Feldzüge, 129—134. II.

A főhaditanács reményei nem voltak oly vérmesek, mint a tábornokéi. Badeni Lajos tavál végizben látta Magyarországot, hadi tetteinek tiz éven át színhelyét. A németbirodalmi rendek, látván a francia fegyverek folytonos gyarapodását, szemeiket a magának Magyarországon annyi fényt, annyi dicsőséget szerzett örgrófra vetették, ki mint tagjok és társuk kötelességének tartotta, kérelmökre a császári és birodalmi hadak vezérletét vállalni el a felső Rajnánál. Magyarországon a fősereg Croy Eugen herczegre, mint a császári tábornokok legidősbikére bízott. Ha az ellenség őt számra tetemesen felülmulná, utasítva volt csak védelmileg eljárni; de ha a két sereg erőre megmérkőzhetnék egymással, vagy a herczeg erőre felülmulná a nagyvezírt, Temesvár vívása tűzetett ki számára. Július 19-én Péterváradnál táborozott a császári sereg. Tizenhat gyalog és tizenhét lovas ezredből állván, melyekhez még hatezer brandenburgi és kétezer bajor segédzsoldos s a szászherczegek által kiállított két ezred járult, támadó hadviselésre is elégségesnek látszott. Július 23-án elvégre Croyt is Péterváradon találjuk, ki megértvén, hogy a nagyvezír már csak néhány mérföldnyire van Brassótól, általt vélte a veszélyt Erdély határaitól elháríthatni, ha Pétervárad vívása helyett Nándorfehérvárához fog. A remény, hogy ő a nagynevű végvárnak egykoron néhány óráig gyászos bukásakor parancsnoka, azt Leopoldnak most vissza fogja szerezhetni, mert a nagyvezír egyhamarjában nem érkezhetik felmentésére, s Cornarónak üzengetései, hogy az általa végrehajtott újabb erődítések csak színre szilárdak, azonképen lehettek befolyással a herczeg elhatározására. Július 29-én a Szávánál voltak a hadak, s miután Starhemberg Guido július 31-én válogatott néppel sajkákon a folyamon átkelt, s hamarjában sánctot vetett, éjtszaka vert hajóhidon más nap a derék sereg is utána jött. Croy, mindamelltt hogy az ostromszerek még meg nem érkeztek, haladék nélkül elrendelte a

vívást. A császáriak minden oldalról körülfogták a várost, csak közlekedését Temesvárral nem lehetett akadályozni, mert az dunai hajók által eszközöltetett, s mert Leopold hajóserege — négy nagyobb s ötven kisebb naszád, a sajkákon kívül — nem mérkőzhetett a törökkel.

Nándorfehérvár őrsége tizenkétezer főre ment, s eleséggel és lőszerrel gazdagon volt ellátva; az újabb erősítéseket sem lehetett oly silányoknak mondani, mint Cornaro írta vala. Augusztus 14-én este jégeső közben a törökök mind a városból mind hajóikból megtámadták a leopoldiakat, kiűzték őket a viárkokból, s közülök háromszázat megöltek. Heissler és Hofkirchen tábornokok csak nagynehezen gyűjthették meg együvé a futó hadakat, csak bajjal verhették ki táborukból az ellenséget. Három nappal később szerencsésebbek voltak a vívók; az őrség kitörését visszautasították, száz török halva maradt. — A nehéz tüzszerek megérkezése után, augusztus 26-án kezdetét vette a város lödöztetése. Tüzes Gábor és Keysersfeld ezredes egész erélylyel folytatták a kőfáltörést, de az utóbbi, török golyótól találva, halva maradt, s a vívó hadakat pusztító ragályos nyavalyák a tüzéseket is rémségesen fogyasztották.

A vívás már egy hónapig tartott, midőn Croy a nagyvezír közeledéséről biztos tudósítást vett. Musztafát olentidszai táborában érte a hír, hogy Heister huszárokkal, hajdúkkal s egy német dandárral Jenőt bevette; hogy Világosvárt a török őrség ijedtében odahagyta; s mi több, hogy a császári főszereg útban van nem Temesvár, hanem a Száva felé. A nagyvezír mármár Erdély földére volt lépendő, s most hadi tanácsot tartván, rögtön Nándorfehérvár oltalmára siet. Átmegyén ismét a Duna tulsó partjára, s augusztus közepén Vájnál, Viddinnel átellenben, táborozott. Innen — kétfelé osztván seregét — ő ugyan a banaderbendi szoros útján ügyekezett Nándorfehérvár alá; a tatár khán s a rumeliai beglerbeg a Dunához

közelebb eső más uton Szendrőnek tartottak. Hadainak számát annyira nagyította a hír, hogy Croy nem mert elejébe indulni, tanácsosabbnak látta, őt a táborban bevárni. A főpontokat, melyeken a Száván átkelhetni, császári hadak, névszerint Szabács környékét ezerötszáz huszár, Kiba vezérlete alatt, szállották meg; Nándorfehérvárnál a hidfő nagyobb mérvben erősített; a tábor eleséggel és takarmánnyal tizennégy napra, s erősebb sánczokkal látatott el. De tartván attól a herczeg, hogy a nagyvezír s az őrség őt két tűz közé foghatnák, Nándorfehérvárt a vezír megérkezése előtt rögtöni rohammal, meglepetés által akarta kiostromolni, s e végre a september hetedikéi éjtszakát jelelte ki. Hijába figyelmeztették őt néhány tábornoktársai, hogy a vívási mű még nem haladott oly mértékben előre, miszerint ilyesmit veszély nélkül lehessen merni, száz lépésnyire a várároktól; hogy az őrséget nem igen fogja meglephetni, mert éberségének nyomaival minden lépten-nyomon találkozhatik; hogy éjtszaka, amugy vaktában, ostromolni, bukást maga után vonható koczkajáték: a herczeg s vele a tábornokok többsége megmaradtak szankékuknál, a holdvilágot elégségesnek vélvén az ostromművek megkülönböztetésére. A roham megtörtént, még pedig nem a felhőkbe borult hold, hanem a herczeg parancsára helylyel közzel rakott tüzek fényénél; megtörtént példás bátorsággal, de az oltalom szintoly példás volt. Seiboldsdorf nyolczszáz tüzérral, tetemes gyalogság által támogatva, egy óránál tovább állotta ki a kőfalak alján megettök biztosságban lődöző őrség ágyu- és puskatüzét; a vívó csapat már tetemesen összeolvadt, midőn Marsigli két zászlóaljjal segédökre jött, de térdén golyóval találva, nyomban vissza is vonult. Ekkor a császáriak közül már ezernél több halva feküdvén az árokban, köztök maga Seiboldsdorf s vele nyolcz brandenburgi tiszt, vége szakadt a rohamnak, mely botorul épen a városnak legerősebb helyére, a vár s a viziváros közös

kapcsa ellen történt, a Szávától. ¹²⁸⁾ Midőn két nappal később a tatársereg előhada, Szeadetgiraj vezérlete alatt a takarmányozás végett a táboron kívül volt császáriakat megtámadta, közülök kétszáznál többet elfogott vagy levágott, és kétezer szarvasmarhát magával elhajtott, ¹²⁹⁾ az éjtszakai ostrom gyásza alól még fel nem egyenesedett vívók épen kétségbe estek. Croy, különben is úgy vélekedvén, hogy a hadjáratot nem lehet meddőnek mondani, mert általa Erdélytől elvonatott az ellenség, a vívást megszüntetettnek nyilvánítja. September 10-én este már visszavonulóban voltak a császáriak az akkor még túl a Moraván táborozott nagyvezír előtt; s történt ez oly rendtelenséggel, hogy számos eleségszekér a táborban maradt, sikerült azonban az ágyukat s az öszves löszert a Száván szerencsésen átszállítani. A nándorfehérvári őrség kitörést tett a császáriak utóhada ellen, de ez visszaverte a megtámadást, s midőn a folyam tulsó partján volt, felgyújtotta a hidat. Croy september 17-én Szalánkeménél jártatott táborát az övéivel; szintaz nap Nándorfehérvárra érkezett a nagyvezír, s a császáriak szerencséjére, kiktől a bajorok és lüneburgiak már bucsut vettek, elégelvén, hogy Nándorfehérvárt felmentette, hogy ennek erődítéseit kijavíthatja, hogy a temesvári és gyulai őrségeket Tököli kalauzlata mellett felfrissítheti, Croynak üzöbe vételét csak a tatár csapatokra bizta, és november elején hadait téli szállásaikra küldte.

A tatárok eleve Debreczen és Nagyvárad környékét szemelték ki magoknak pusztítási tanyául, s Tököli tudósította ebbeli szándékukról Veteranit, ¹³⁰⁾ hogy a csapatát elháríthassa.

---

128) Hasslingen's Handbuch für den Feldzug von 1693. Wagner, II. 236. Hammer, VI. 579. Arneth, Das Leben Guido Starhemberg's, 151. s. kk. II.

129) Hasslingen, Arnethnél, 156. I. Török forrás, Hammernél, VI. 580.

130) Veterani's Feldzüge, 138. I. „Ich erfuhr durch meine heimlichen Freunde, der Feind habe vor, Oberungarn zu verheeren . . . Toköli selbst,

Ez azonban elégségesnek vélte, úgy látszik, dobrai táborából Erdélyt megoltalmazni; s Hofkirchen tábornok könnyü lovasága, melyet Croy a fenyegetett vidék védelmével megbízott, számra csekélyebb volt, mintsem hogy teljes süker reményével jár hasson el tisztében. „Ezen boldogtalan esztendőben — kiált fel az egykoru tarczali jegyző — october 17-dik és 18-dik napjai körül, a midőn Debreczen városának fele része, magok között lett meghasonlása után számtalan rakott szekerekkel kiindult volna, a hitetlen tatárság éjtszaka a maga nevének akkor egyszer igazán megfelelő Vérvölgyénél útjokat megállja; mind egész nappalig tágitás nélkül ostromolja szegényeket; és midőn csoportonkint a szekereket megszaghatta volna, végtére nyavalyásul meggyőzöttetnek. Azoknak fegyverök derék gazdákat ezernél többet levágott, egyik test csaknem a másikat érte a Vérvölgyétől fogva a debreczeni Tóczóig.“¹³¹⁾ — Hasonló kegyetlenségeket követtek el a tatárok Diószeg, Derecske, Konyár, Berettyó-Ujfalu sat. lakosain. A foglyok száma, kiket magokkal vittek, hatezer főre ment, csak keveset szabadíthatván fel közülök Hofkirchen, ki őket Szegedig üzőbe vette, s ki röviddel utóbb, e hadi barangolás következtében, úgy látszik, Szerencsen meghalálozott.¹³²⁾

---

aus christlicher Liebe bewogen, liess mir diess unter der Hand sagen, damit ich es in der Gegend von Debreczin zu wissen mache.“ V. ö. Cseréj, 230. h.

131) Romy, Monum. Hung. I. 127.

132) Babocsai Rumynál: „Ott való híres tudós református prédikátort hivatván, utolsó kimulása előtt szíven levő keserves kételkedéseknek elhárítására, elméjének megcsendesítésére.“

XIX.

^{1694]} Veterani a télen titkos értekezletbe ereszkedvén Tököli magyar hadnagyaival, névszerint Sándor Gáspárral és Daróczi Endrével, ígéreteiket vette, hogy a hadviselés megnyílásával Leopoldhoz fognak pártolni. ¹³³⁾ Konstantinápolyban az angol s a hollandi követek még mindig eredmény nélkül sürgették Leopold s a porta között a béke művét; XIV. Lajos képviselői mindent elkövettek a szándék gátlására. ¹³⁴⁾ 1694-ki martiusban a tripolisi helytartó, Alibasa, lett nagyvezírré, s májusban ötezer török négy nagyobb és negyven kisebb hajóval Titel elébe érkezett, a hely kiostromlására. Kudarczot vallva, visszafordultak, de rövid idő múlva nagyobb erő — öszvesen nyolcezer ember jött Titel alá. Ennek magyar őrsége időközben ötszáz némettel öregbítetett, és Starhemberg parancsot vett, hogy néhány ezreddel segédére induljon. Közeledésének híre visszavonulásra bírta a török hadat, mely újabb ostrom alkalmával háromszáz emberét halva hagyta a vár tövén; s Leopold tábornoka most Péterváradnál fogott állást az ellenség mozgalmainak figyelemmel kísérésére, melyek újból is Titel ellen fogtak volna irányoztathatni, mitután e helyet a közlekedés Szegeddel s a Tisza partjainak oltalma jelentessé tették.

Alibasa június 28-án kiindult Drinápolyból, s útját Nándorfehérvárnak vette. Ekkor történt, hogy Daróczi, megem-

133) Veterani's Feldzüge, 143. l.

134) Hammer a név- és évadatokat itt példátlanul össze-visszazavarja. Szerinte hol az 1693-diki, hol az 1694-diki télen Veterani is a portánál lett volna a békeértekezlet előmozdítására. Marsigli, igenis, Drinápolyban és Konstantinápolyban volt ily célzattal, de Veteraniról ezt, emlékiratainak olvasása után, nehéz elhinnünk. Ő ebbeli küldetését ezen éveknél egy szóval sem említi, s Erdély évkönyvirői sem érintik ebbeli távozását a tartományból.

lékezvén ígéretéről, Ujpalánkából, Rámból, Vetiszlamból és Galambócból kivont hatszáz huszárral ájtott a Dunán, s kardra hányván egy török dandárt, mely Gyulába eleséget volt viendő, Veteranihoz érkezett. ¹³⁵⁾ Sándor Gáspár Tökölinél maradt. — Croy a császár szolgálatából Lengyelországéba állott, s Leopold ezúttal Caprarát bizta meg a fővezérlettel, ki azonképen mint tavál meghalálozott rokona, Caraffa, előmenetelét egy másik rokonának, Montecuccolinak, köszönhette; ki a mult évben esatát vesztvén Catinat ellen, most inkább mint valaha oly nézetben volt, hogy az ütközeteknek minél lelkismeretesebb kikerülése üdvességes dolog; s ki agg kora és kórságos volta miatt későcskén érkezett a sereghez. September 5-én a nagyvezír Zalánkeménnél, Caprara Péterváradnál, azon sánczok között, melyeket Lajos őgróf az 1692-diki hadviselés alkalmával emeltetett, tábort jártak. Az utóbbik a Bajánál állomásozott lovasságnak parancsot küldött, hogy haladék nélkül, Futakon át hozzá, Péterváradra, siessen. A Dunán átvezető hajóhid szélvész által megrongáltatván, a lovasság s a főtábor között megszakadt a közlekedés; Heissler tizenkét óra alatt újból áthidalta a folyamat, s a veszély el volt hártva. Caprara serege huszonhatezer emberből állhatott.

Alibasa most a leopoldiak erődített tábora ellen, mintha csak vár ellen működnek, megnyitotta a viárkokat; kivált a közel szigetből számos ágyukkal lödöztette; s mindinkább megközelítette az oltalomműveket. A Dunán felfelé úszó vitorlásai újból veszedelemmel fenyegették a csak imént szerencsésen helyreállított hajóhidat. A tábornokok kérték, kényszerítették Caprarát, ütközni meg a nagyvezírral. Szégyen, gyalázat, mondák, mintegy ketreczbe zárkózniok; s tiz esatánál nagyobb veszély, benn a sánczok között magokra hívni az ellenséget. Caprara más nézetben volt. Ő szükségesnek látta a branden-

135) Veterani's Feldzüge, 144. l.

burgi segédhad megérkezését bevárni, magához vonni Veterani lovasságának részét, s csak akkor ütközni meg a nagyvezírrrel, kit, szerinte, egyetlen egy győzelem Bécs kapujáig fogna vezethetni. September 23-án gonosz arcczal állott be az ősz. „A rendkívüli hidegséggel érkezett nagy eső szakadatlanul hullván, miatta mind a berekesztett számtalan marhák, mind a sok ezer emberek annyira feltaposták az elázott földet benn a sánczban, hogy a gyalogságnak éjjel nappal szárközépig kellett állania a nagy sárban, miért is sokan elhaltanak, sokaknak lábok újai, legalább is ötezerig valónak, elszakadoztanak.” Az ellenségnek egy rohama elégségesnek látszott a máris tenkre jutott császári hadak megsemmisítésére; de az eső s a hideg által előidézett kórságok a török sereget is tizedelték, s a végveszély perczében a brandenburgi segédhad, s a Pollant által Erdélyből hozott négy vasas és két huszár ezred meg lelket öntöttek a tábor foglyaiba. S íme october 2-án valamennyi török ágyu ismét tüzelni kezd, és a leopoldiak ezt jelnek véve újabb ostromra, mármár sánczaikra, magokra várták a nagyvezírt, midőn kiderül, hogy a törökök ostrom helyett bucsulövéseiket küldték a táborba. A vízár miatt, mely sátoraikat elmosta, lehetetlen volt tovább maradniok a várkokban; hajóik, melyek Nándorfehérvárból eleséget hoztak számukra, a Tiszának torkolatánál, magyar és rácz naszádosok kezébe estek: két hatalmas ok oly sebesen távozniook, hogy más nap már Nándorfehérvár erődítéseinek oltalma alatt üthettek tábort. Hátrálásuk, futamodásuk közben Caprara még roppant kárt tehetett volna bennök, ha bár felére olvadottnak képzeljük is hadi erejét, de ő mérészséget vagy épen vakmerőséget látván a széthullongó ellenség üzetésében, ezredeinek nagyobb részével Péterváradnál maradt, csak néhány könnyü zászlóaljnak engedve meg, hogy az ellenség után iramodhassanak; s a huszárok csakugyan ritkították az utóhad sorait. Nándorfehérvártt azon volt a nagyvezír, hogy Temesvárt és Gyulát a

jövő hadviselés megnyílásaig biztosítsa, amazt Dzsáfer romániai beglerbeg, emezt a szívasi helytartó gondjaira bizván. Ő maga, miután hadderekának téli szállásul Viddin és Sofia környékét jelelte ki, visszament Drinápolyba, s példájára Caprara is minél egészségesebb, de egyszersmind a Szávától, s az alsó Dunától távol eső helyeken teleltette seregét. A hadviselés, úgy szólván, minden hadi tett nélkül folyt le, mert Gyulának elfoglalása a nagyobb háború elhallgatása után következett be. Heissler és Guttenstein még tavall meg voltak bízva, hogy e neves helyet, Temesváron kívül az egyetlenegy, mely Magyarországon még török kézben volt, a tél beállásával ügyekezzenek kivívni, mihelyest a mocsárok be fogtak fagyni, melyeken Gyulának ereje sarkallik. De a tél enyhése miatt a már mozgalomban volt hadtest ismét visszament szállására. Egyelőre elégségesnek találtatott, a hely zárlatát elrendelni, s Pollant tábornok ebbeli intézkedései, mindamelllett hogy kezdő ősszel, Croynak segédet hozandó, személyében kénytelen volt ideiglenesen távozni, minél szabatosabban hajtattak végre. Octoberben visszatérván Gyula alá a tábornok, elfoglalta a pénz-és eleség-szállitmányt, melylyel az őrség főparancsnokává nevezett szívasi basa Temesvárról az erősségbe akart lopódnai, s végre sikerült neki, mint előtte már másoknak is, a városba bejutni, anélkül hogy az igen előnyös fekvésű kastélyt kiostromolni bírta. Folytatta tehát a zárlatot, míg portyázói a segéd kieszközlése végett Temesvárra ügyekező alparancsnokot útközben elfogták és Szegedre Houchin tábornokhoz vitték. Itt december 1-én aláírtak az alkupontok, melyekhez képest Gyula magát megadó leszzen, ha a szerződés megerősítése végett Bécsbe indult futár visszaérkezéseiglen, nem mentetik fel több ízben kért és remélt segéd által a hely. Így került Gyula az év végnapjaiban ismét a koronához. ¹³⁶⁾

136 Veterani's Feldzüge, 148—153. II. Wagner, hist. Leop. II. 272. s. kk. II. Babocsai, Rumynál, I. 131. I. Cserei, 231. h. Arneth, 164. I.

Erdély, ha kiveszszük, hogy egy bitang tatár csapat Csíkra tört, honnan rablás és gyilkolás után kiosont ismét,¹³⁷⁾ viszonylag nyugalmas napokat élt ez évben a rendekkel jó lábon állott Veteráninak éber szemei alatt; s Horvátország, melynek Erdődy Miklós halála óta Batthyány Ádám volt bánja, ki a mult évben Bosznia szélén a majdáni erősséget, a horvát földön rabolni szokott martalócok egyik fészket elfoglalta és feldúlta: a jelen évben szintén nem szolgált színhelyül háborúnak, pusztításnak. A boszniai beglerbeg, Mohamed basa, a velenceiekkel volt elfoglalva, kik Gabellát, a Narentánál, Mosztárnak, Hercegovina fővárosának kulcsát, úgy Trebignét hatalmukba ejtették; s kik september végén az Archipelagusban Chios uraivá lettek. Leopold lengyel szövetségesei is szerencsések voltak a jelen évben, Jablonowski vezérlete alatt november 6-án, Kamenicz környékén, fényes győzelmet vettek a tatárokon.

XX.

^{1695.]} Ambád szultán 1695-ki februárius 6-án meghalt. Utóda, Musztafa, három nappal később, ily tartalmu hatiserifet bocsátott ki: „Isten, a kegyelmek korlátlan osztogatója, nékem szegény bünösnek adományozta az öszves föld khalifaságát. Oly fejedelmek alatt, kik a kéjnek s a lusta nyugalom álmának engedik magokat oda, Isten szolgálai soha sem élvezték a béke örömeit. Mától fogva kéj, mulatság, nyugalom tilosok nekem. Mivelhogy a padisáhok, kik atyánk, Mohamed halála óta országoltanak, a kéjt vadászták: számos országainkat foglalták

---

137) Cserei, 233—236. hh.

el a hitetlenek, a por fiai. Én tehát feltettem magamban, Isten segédével boszút venni a pokol fajzatán és személyesen indítani ellenök a szent háborút.‘ E határozathoz képest még a télen nagyszerű készülétek történtek az idei hadjáratához; a tavalinak vezére, Alibasa, meggyilkoltatott. ¹³⁸⁾

Leopold szintén nagyobb erélylyel akarta viseltetni a háborút, mint a lefolyt évben. Starhemberg Guidóhoz, Péterváradon a Duna, Dráva és Száva közötti országrész hadi parancsnokához mártius 20-án rendelet ment Pétervárad erősítésének siettetése iránt; s Caprara tábornagy és Starhemberg Rüdiger fő haditanács-elnök a szükséges előkészületek megtételére utasítottak, hogy legalább is május vége felé Temesvár vívásához lehessen látni. E parancs daczára lefolyt a tavasz és lefolyt a nyárnak fele, s a nagynevű végvár vívása még mindig nem vette kezdetét. Veterani, ki azzal meg volt bízva, még mindig hijába várta a három gyalog ezredet, melyekre szüksége lett volna, hogy tisztének megfelelhessen; s mi több, saját ezredei közül kettőt elszedtek tőle.

A császári főserég, a szász és dán segédhadaknak is idetudásával, ötven ezer főre mehetett. Fővezére, Fridrik Auguszt szász választó fejdelem, azon körülménynek köszönhető a méltóságot, hogy nyolczezer emberrel szaporította Leopold hadait; híre-neve nem a csatamezőn nyert győzelmeken, hanem kivált az asztalnál kitüntetett testi erején sarkallott, melynél fogva „a vendégeket mind kiivá, s az ezüst tányért úgy egybehajtogatta, mint a papirost.‘ Innen van, hogy Leopold tábornokai Heissler Donát, Starhemberg Guidó és Heister Szigbert, kik évek óta küzdöttek a törökök ellen; hogy Caprara, ki miután már a hadjárat fővezérévé neveztetett, kénytelen volt e tisztéről a választó fejdelem kedvéért leköszönni; hogy Veterani, a magát különben is nem örömet valakinek

---

138) Hammer, VI. 599. s kk. II.

alárendelő, sokat tapasztalt vezér; hogy Bussy Rabutin, ki Leopold első tábornokai között készült helyet fogni: annyival is inkább kicsinyléssel viseltettek iránta, mivel Fridrik August tanácsait fel sem vevén, csak saját száz tiszteibe látszott bizodalmat helyezni.

A választó fejdelem csak augusztusban érkezett Illokra, a főszereg gyűlhelyére, midőn a szultán, ki még június végén indult el Drinápolyból, már hidat veretett mind Zimonynál, mind Pancsovánál. Musztafa, augusztus 9-én jött Nándorfehérvárra, s itt tanácskozmányt tartott: merre kellessék indulnia, Pétervárad ellen-e, vagy pedig Temesvár felé, Karánsebes Lugos és Lippa visszafoglalására, mit Erdély megszállása fogna követni? Végzéssé az utóbbi vélemény emeltetett, s a szultán augusztus 25-én átkelt a Dunán. Hasonlót cselekedett a választó fejdelem Péterváradnál, s a Tiszát is maga megett hagyván, szemben Kiskanizsával tábort jártatott. Innen parancs ment Veteranihoz, ki e tájban nyolcz ezreddel Tótváradjánál, a Maros partján állott, ügyekezniék hadtestével minélelőbb a választó fejdelem seregével egyesülni, mely aztán veszedelem nélkül mérkőzhetnék meg az ellenséggel. A levél talán nem érkezett idején Veteranihoz, s a rumeliai beglerbeg e közben — september 7-én — Lippát egy ostrommal bevette, s az őrséget — Daróczi Endrét hajdúival egyetemben — kardra hánnya; a Titel ellen küldött nándorfehérvári basa szintén kivívta a helyet és felgyújtotta. A választó fejdelem s Veterani most több napig semmit sem tudtak egymásról, míg végre september 17-én az utóbbihoz, ki ekkor Lugosnál táborozott, küldött érkezett a választó fejdelemtől s az e mellé tanácsosul adott Caprarától, oly utasítással: hogy siessen, Aradnál a főszereggel egyesülni, honnan aztán öszves erővel Temesvár s a szultán ellen fognak indulni. Veterani magasztalta válaszában a főszereg szándékát, támadólag fellépni; de Aradnál egyesülnie vele, tiltja a nagy távolság, tiltja a körül-

mény, hogy távozása Erdélyt oltalom nélkül hagyná. Közeledjék inkább ő, a választó fejedelem, s ügyekezzenek ez által a két császári sereg közé juttatni a szultánt. Veterani tudósítani kívánt a napról és óráról, mikor az általa tanácsolt mozgalom bekövetkezendő leszen. De a választó fejedelem magát gyengének tartva, Caprara tanácsára még hátrált nem-hogy előhaladna, s elmulasztotta Veteranit ebbeli mozgalmáról értesíteni.

A szultánnak az eddigiekből alkalmá volt észrevenni a császári vezérek közötti meghasonlást. A rumeliai beglerbegtől hírt vett, hogy Veterani Lugosnál táborozik; hogy a választó fejedelem, ki hadait már Csanádig, örseit Aradig tolta elő, most visszavonult, a padisah rögtöni fordulatától Péterváradot féltvén, úgy látszik. Ekkor Musztafa, Temesvár alól minél gyorsabban Lugos felé indult, s ötszörte nagyobb erővel a császáriak táborát körülfogta. September 20-án délben — írja Veterani egyik szárnysegéde — tatár csapat táborunk elébe érkezvén, azt felriasztotta. A csetepaté estig tartott, ekkor elosont a tatárság. A tábornagy több tisztet küldött utánok, kémlelődés végett. Antal, a rácz ezredes, két órányi távolságra a szultán táborát találta. E hírt, september 21-én reggeli két órakor hozta nekünk. Veterani négy órakor ily tartalmu levelet irt a választó fejedelemnek, kinek hátrálásáról semmit sem tudott: „Épen most jut tudomásomra, hogy a szultán öszves erejével nyakamon van; de fenséged mozgalma ezen segíteni fognak, partra segítvén az ügyet.“ Ekkor misét mondatott magának, lóra ült, táborát megvizsgálta, s hadait rendbe állította. Alig virradott, midőn az ellenség kisebb csapatokban előnyomult: változó szerencsével tizenegy óráig tartott velök a tusa. S most rögtön az ellenség derékserege csatarendben tűnt fel előttünk, vetvén magát jobb szárnyunkra. A roham heves volt, de Veterani két ízben is visszaverte. A tábornagy tapasztalván, hogy a jobb szárnyon örvendetes

fejleményt veszen az ütközet, átment a balra, hadd lássa, mi történik oda át. E közben az ellenség, tetemes vesztesége daczára, öszves gyalogságával s az arnótokkal újból is megrohanta a jobb szárnyat. Ekkor a mieink vitézsége kénytelen volt engedni a török had sokaságának: gyalogságunk nagyjából ott veszett, hat ágyúnk az ellenség kezébe került. Midőn Veterani visszatérve a jobb szárnyhoz, az övéinek tenkrejutását, a rendetlenséget látta, hűledezni kezdett. Több ízben is maga megé nézvén, három zászlóalj lovast látott, kik hozzá csatlakoztak. Nehány szót hozzájuk intéz, kivont karddal élökre áll, s oly tüzzel támad az ellenségre, hogy az ágyúkat visszafoglalja, s harmad ízben is rendetlenségbe hozván a törököket, a tábor sánczain át, visszaűzi őket. De nem lévén körülötte elégséges számmal, kik őt támogassák, mindig veszélyesbé válik a csata, hívei sűrűen és mindig sűrűbben hullnak el körülötte s önmaga súlyosan megsebesítetik. Fel sem veszi; s mert mindig lovagolt, embereit ellenállásra buzdítván, annyi vért vesztett, hogy végre kénytelen volt sebeit beköttetni, s leszállván paripájáról, helyet fogni a hintóban. De még ekkor sem akart távozni az ütközet helyéről, parancsait osztogatta, mint eleddig, s tiszteit és legénységét új-új tűzre lelkesítette. Egyik híve esdeklelt neki, távoznék. Én még soha sem hagytam el embereimet, válaszolá Veterani, ti, a kik tisztok vagytok, cselekedjete azonképen, annyival is inkább, mert még mienk az előnyös állás. Járjon ki csak annyi mindeniktöknek mennyi nekem jutott, akkor látni fogjuk, kié lesz a győzelem. Menjen ön embereihez és buzdítsa őket. Én nem fogok távozni mindvégig. — Már délutáni négy óra volt, s még mindig zajlott az ütközet. Ekkor a rendetlenség közepette pocsolyába került a tábornagy hintaja, melyből nem volt mód, kibontakozni. Nehányan még körülötte levén, ismét paripára emelték; egy ideig még lovagolt, aztán eltűnt a törökök között, kik őt és társait körülözönlötték.

Eddig az olasz szárnysegéd; de a mi Csereink, majd nem hasonló ragaszkodással ahhoz, ki neki nem volt földie, ekkép fűzi tovább a fonalat: „A törökök, nem tudván kicsoda, ott vagdalják le. Soha a testére rá nem találának; sokáig mind az lőn híre, hogy fogva volna Konstantinápolyban; a felesége Viktória, istenfélő, kegyes, alázatos asszony, beküldé, eleget keresteté, de haszontalan; az ország, mivel úgy szerette mint az édes atyját, rá ígérte vala, hogy ha százezer forintot kérnek is sacchezában, kiváltja, csak tudhassák meg, életben vagy-e.” — S hogy az elhunynak dicsőítésére semmi sem hiányozzék, Bethlen Miklós írva hagyta: „Bajaink tetézésére lőn 1695-ben a Veterani halála, kivel együtt elméne Erdélyből nemcsak a hadi fenyték, hanem minden egyéb jó rend, egyeség, és a közönséges jóra, hitlevélre való vigyázás, gondviselés. Ha Veteraninak igaz történetírója lenne, Erdély a jóról szintén úgy megemlegethetné, mint Bastát a roszról.”¹³⁹⁾

Ez lőn vége Veteraninank, az urbinoi születésű, fényes lovassági hadnagynak, Leopold valamennyi olasz tábornokai között Magyarországon és Erdélyben az egyetlenegynek, ki népszerűsége szert tehetett. Halála után, még az ütközet zajában Truchsess tábornok vette által a vezérletet, s ennek sikerült háromezer emberrel Erdélybe juthatni; majdnem szintannyi, köztök ezer huszár, elhullott a törökök szablyái alatt, kik egyébiránt részökről a ruméliai és diarbekri beglerbegeket, talán öt ezere magokkal veszítették a csatában. Ennek lefo-lyása után nyomban Lugos kiostromoltatott, az őrség kardra hányatott; Pfeffershofen, a karánsebesi parancsnok, ágyúinak beszegzése után, Truchsesshez menekült.

A lugosi veszedelem mély gyászba mártotta a császári hadakat. Fridrik Auguszt könnyü lovasságával a Maros partján

139) Veterani's Feldzüge, 153—166. II. Cserei, 238—244. hh. Bethlen Miklós önnéleletirása, II. könyv, 31. rész, Wagner, II. 291. s. kk. II. Hammer, VI. 612. I. Arneth, 165—171. II.

Dévára sietett Erdélybe. Starhemberg Guido a gyalogsággal s a lovasság másik részével Péterváradra vonult, s innen Leopold parancsára Erbeville altábornagyot a huszárokkal Nagyvárad felé küldötte a tatárok akadályozására, ha ezek netalán 1693-ki járásukat ismételni akarnák, ő maga Titelt visszafoglalta, s „minél nagyobb zajt ügyekezvén ütni mind a Dunánál, mind a Szávánál, hogy a törököt Erdélyrei czélzatában megingadoztassa,“ egyik csapatát épen Boszniába utasította, mely ott váratlanul megjelenvén, Szabácsot és Kobinovát hatalmába ejtette.¹⁴⁰⁾ A leopoldiak aggodalma annyiban alaptalan volt, mennyiben a szultán, elégelvén a hadviselés eddigi eredményeit, Pancsovánál haladék nélkül átkelt a Dunán, s Nikápolyból Drinápolyba, innen pedig fővárosába indult vissza, hol november 12-én diadalmas fénynyel fogadtatott, s honnan futárai birodalmának valamennyi részeibe s megannyi szövetségeseinek megvitték a büszke hírt.

XXI.

Bécsben megalakult az erdélyi külön kancellária, melynek élén egyelőre csak alkoriátnok — Kálnoki Sámuel — állott, a fő, Bethlen Miklós, „nem akarván, hogy az egész igazgatásnak és törvénynek ereje oda vonódjék“, Erdélyben maradt. E közben folytak Apaffi Mihály körül, mellette és ellene, az ármányok. Híre szárnyallt, hogy az udvar katolikus hitvest akar a húsz éves ifjú számára kiszemelni, ki majd férjét is fogja a katolikus egyháznak megnyerni; s hogy ezen előzmények után

---

¹⁴⁰⁾ Arneth, 171. l.

bekövetkező leszen Apaffinak megerősítése a fejedelemségben. Ennek megelőzésére Bánffi Dénes, ki magát a kormányzói széken Erdély vajdájának képzelé, szövetségelt a reformátusok főbbjeivel, kik vallásuk érdekeit féltették ama házasságtól; s így történt, hogy közös szorgalmazásukra Apaffi még az 1694-diki nyáron Bethlen Gergely leányával kezét fogott. Leopold e miatt kérdőre vonta a kormányzóságot, mely a jegyesek saját választásának tulajdonította a lépést; s őszszel meghagyatott az akkor még életben volt Veteraninak, hogy Apaffit Bécsbe hozza magával. Kinski és Strattmann, a birodalom és névszerint Erdély ügyeinek ekkoron fő arbiterei, személyesen akarták látni az ifjat, s azokhoz képest, miket jelleméről, tehetségeiről, az udvarhoz simulásáról tapasztalók lesznek, intézkedni. A tanácsosok értekezletének, mint egy beavatott írva hagyta, ez volt eredménye: a szándéklott házasság megengedtetik, de nem helyeseltetik; Apaffi mert a császár tudta s engedelme nélkül, sőt a császár czélzatának ellenére lépett házasságra, magának tulajdonítsa, ha megerősítése a fejedelemségben most már szóba sem jöhet. Veterani a mint felvitte úgy magával le is hozta az ifjat, ki most szabadon megüllhette a lakodalmat. ¹⁴¹⁾

Midőn a jelen évben a szultán Temesvárnál táborozott, Apaffi s a rendek gyanuba jöttek, hogy titkos értekezletbe ereszkedtek vele; miért is Caprara a császári hadak fogadására Dévába sietett kormánytanácsosokat kemény szemrehányással illette. Ezek rágalomnak mondták a vádat, s novemberben Bethlen Miklós követül ment Bécsbe, a kormány s a rendek ama vád elleni mentésére, és egyebek közt annak ezközlésére, hogy a szállási teher, mert most mindössze tizenöt ezred volt Erdélyben telelendő, valamennyire könnyitessék.

141) Bethlen Miklós önnéleltírása, II. könyv, 20. rész. Sudores et Cruces Nicolai Bethlen az 1694-dik évhez. Cserei, 237. h.

Bethlen következő pontokban foglalja együvé, mit Bécsben ^{1696]} kieszközölt, s miért, midőn 1696-ki áprilisban visszajött Erdélybe, a kormánytanács s a rendek köszönetét várta: I. Leopold ezekhez adott írásban megismerte, hogy az Erdély hűsége ellen emelt vád rágalomnak nyilvánult; s miután ama vád bement Europa valamennyi hirlapjaiba, ő felsége rendeletéből hirlapi úton vissza is vonatott. II. Az udvar kétszáz-ezer forinttal járult a katonaság szállásoltatásával járó teher könnyítésére. III. A közjövödelmek haszonbérlésének szabályozása; főhaszonbérlők magok a kormánytanácsosok voltak. IV. Császári pecsétek a kormánytanács s az udvari kancellária számára; amannak állandó letelepítése Gyulafehérvárt, s mindkét hatóság személyzetének illendőbb ellátása. V. Egyes családok elsőbbségi és címkérdéseinek elintézése. — Köszönet helyett neheztelést aratott a követ. A császári pecsét osztogatása annyit jelentett, hogy ezentúl Leopold nevében, nem mint eddig: „Mi, Bánffy György, Erdély kormányzója”-ében fognak a tartományi ügyek elintéztetni, mi természetesen ennek tekintélyét nem növelé, s mi egymaga elégséges volt, hogy a kormányzó öszves felekezete a követ ellen forduljon. A másik felekezet, melynek élén most Bethlen Gergely, Apaffi veje, állott, őt arról vádolá, hogy egykori ura fiának érdekeit magánelőnyökért, névszerint grófi címért is áruba bocsátotta. Absolon Dániel, tudnillik, ki Bethlen Miklóssal együtt volt Bécsben, Apaffira nézve következő pontokat hozott le magával: I. Fehérvári, monorai, csergődi és fogarasi urodalmait, úgy a fiskustól nem rég vásárlott Tököliféle jószágokat, melyek öszvesen százezer tallért érnek, s melyek részben a kormányzóság s a kancellária költségeinek fedezésére jeleltettek, adja cserébe Szatmárért, s ehhez, amaz öszlet erejéig pótlékképen csatolandó magyarországi jószágokért. II. Husztot és a sóaknákat s erdélyi örökös jószágait tartsa meg s birja ezentúl is. III. Török hadjáratok alkalmával ne lakhassék Erdélyben. IV. Mondjon

le a fejedelmi névről, s éljen helyette a római szentbirodalom grófjának címével. — Apaffi s az övéi visszautasították az indítványt: mihez képest május 20-án, midőn a török hadjárat mármár megnyilandó volt, parancs ment Bánffi Györgyhez és a főkancellárhoz: hogy Apaffit a jelen hadviselés közben szemmel tartsák, s úgy kívánván a közjó, birják rá, menjen Szatmárra; mit ha vonakodik tenni, tartóztassák le.¹⁴²⁾ Röviddel utóbb Lichtenstein Erneszt tábornok, Bussy-Rabutinnak Erdély hadi parancsnokságában helyettese, Apaffit Bécsbe kísértette, hol lemondván Erdélyről s a fejedelmi címről, melyért utóbb a római szentbirodalom hercegeét nyerte, évdíj mellett 1713-ig, mint halálának évéig, tartózkodott.¹⁴³⁾

Magyarországon Széchenyi György esztergomi érsek, 1695-ki februárius 18-án kilenczvenkilencz éves korában elhunyt, miután közczélokra, névszerint egyházak, iskolák és kórodák alapítására két millió forintot szentelt.¹⁴⁴⁾ Utóda az érseki széken Kollonics Leopold bíbornok lőn, a pozsonyi kamarának egykoron igazgatója, ki midőn a jelen évben az ország egyházi és világi méltóságai tanácskozás végett Bécsbe hivattak, ekkép nyilatkozott: „Semmi sem tünteti ki inkább ő császári királyi felségének atyai jóságát, mint szándéka, Ausztria s többi örökös tartományai közigazgatását Magyarországra is kiterjeszteni. E czélzat előmozdítására alkalmazkodjunk minél inkább az örökös tartományok törvényeihez és intézkedéseikhez. Magyarország törvényeiben számtalan dolgot kell átídomítani, s e czél elérésére alkalmas eszközül fogna szol-

142) Jancsó kézirati gyűjteménye, a magyar academia könyvtárában.

143) Bethlen Miklós önnéleletirása, II. könyv, 21. rész. Jancsó kéziratai között az 1697-ki április 15-én tartott miniszteri értekezlet jegyzőkönyve olvasható, mely szerint: „Apaffi Erdélyen kívül marad, tizenkétezer forint évdíjjal: a kívánt római szentbirodalmi hercegi címet talán később megadhatni neki.”

144) V. ö. Podhradczky József, Széchenyi György esztergomi érsek élete. Új magyar muzeum, VII. folyam, I. k. 22. s. kk. II.

gálni, ha az úgy nevezett szokásos jogból csak az tartatnék meg, mit a hozzáértők megtartásra méltónak ítélnék, ha ezen czikkekhöz még újak adatnának, s ha ő felsége megkéretnék: méltóztassék a régiek közül kiszemelteket s az újakat megerősíteni és az ország örök törvényeül meghirdettetni.¹⁴⁵⁾ A nemesek s s egyéb szabadítékos osztálybeliek nagy száma, kik megannyian adómentességre jogot tartanak, ellenkezik a jó kormány maximumaival. A fényes nemzetségekből valók ezentúl is élvezhetni fogják rangjuk előnyeit, de túlságos igényeikről le kell mondaniook. Kik annyi vagyonnal birnak, mennyi szükséges, hogy némi díszszel élhessenek, azok grófi, bárói, lovagi czímet fognak nyerhetni, mi által az ország nemes osztálya új fényt nyerne, s tiszteletessé válnék, mint ő felsége örökös tartományainak nemessége. S végre, azon rendetlenségek és igazságtalanságok kikerülésére, melyek az adók s a közterhek felosztása körül elkövethetnek, s az innen származható panaszok megelőzésére, állandó adót kellene behozni, melyet a méltányosság kivánalmaihoz, s arányban a felség egyéb országai által elviselendő terhekkal illenék kivetni és felosztani. Ő, a szóló, úgy vélekedik, hogy a rendek örömmel és hálaadással vállalhatnák el egy harmadát azon öszletnek, melyet a felség valamennyi egyéb országai, a szükséghez képest fizetők lennének.

Megvallom, — írja Károlyi Sándor, ki mint tanácsos és királyi táblai báró jelen volt az ülésben — e beszéd aggodalommal töltött el bennünket. Széchenyi Pál kalocsai érsek az elhunyt Györgynek unokaöcsese, kihallgattatást kért Leopoldtól. „A mód — monda az érsek — melyhez felséged tanácsosai nyultak, hogy Magyarország rendeinél kicszközöljék, mit kívánnak, olyatén, mely az ügyet megbuktatja, nem hogy

145) V. ö. Kollonic's *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*, melyre a VI. kötet elején visszatérünk. — A „forma processus iudicii criminalis,” mely a magyar corpus juris gyűjteményébe is bement, a nélkül azonban hogy kötelező erővel birt volna, első ízben Kollonic költségein nyomtatott s osztogatott ki, az 1687-ki országgyűlés alkalmával.

partra juttatná. Az országgyűlést illeti a törvényhozás; a jelenlevők nincsenek új törvények alkotására felbatalmazva. A szabadítékok eltörlésének bal következményei lehetnek. Ha rendkívüli adó behajtása vagy ezzel rokon rendszabály behozatala czéloztatik, az országgyűlés egybehívása, a rendszabálynak az országgyűlés általi elfogadtatása, az alkalmas, a szükséges eszköz.' — Leopold oda nyilatkozott, hogy ő osztokodik az érsek nézeteiben; s midőn Széchenyi a királyi választ a tanácskozmány tagjaival közölte, midőn Eszterházy, a nádor, az indítványt csak olyképen oltalmazta, miszerint látni lehetett, hogy nem fogja fájlalni bukását: megannyian ellene nyilatkoztak. Így történt, hogy öt hét múlva nyolcezer pereziónak elfogadásával oszlott el a tanácskozmány, az az: egyszer mindenkorra nyolcezer eszményi porta fogadtatott el, ezekre országgyűlésileg fogván kivettetni az adómennyiség. ¹⁴⁶⁾

A törökök elleni táborozásnak gyakori meddősége első sorban azon körülménynek volt tulajdonítható, hogy a hadak majdnem mindig kelletinél későbbben vezettettek a csatasíkra; ezen elkésés oka pedig a közkinestár hézagaiban, s a téli szállásoknak a háború helyszínétől távol esésében gyökeredett. Ama hézagokat, mint felebb láttuk, nem lehetett a kamara kívánságához képest pótolni, s különben is annyi évi bel- és külháború után szükségkép kimerítve voltak az ország öszves jövedelmi forrásai; egyelőre tehát, az elkésés második okának elhárítása sikerült annyiban, mennyiben, mint már érintettük, Temesvárhoz, a jövő hadviselés tárgyához, közel, Erdélyben és Pétervárad környékén szállásoltatott a sereg nagyobb része. ¹⁴⁷⁾

A szász választó fejedelem, ki segédhadának tizenkétezer főre emeltetését ígérte, s ki ennél fogva ez évben is megbí-

146) Károlyi Sándor önnéleltirása, Katonánál, XXXV. k. 912. l. Hist. des rev. de Hongrie, I. 424.

147) Arneth, 173. l.

zatott a fővezérlettel, május 25-én már Budán volt, hol a Temesvár kivívására szolgálendő ágyúkat, s az ágyúk tovább szállítására szükséges hajókat már készen találta, de a pénz szüke miatt még negyven nap folyt le a hadviselés megnyilásaiglan. Nem voltak, kik kenyeret süszenek a katonaság számára; a fuvarosok messze földön bujdosnak marháikkal; a naszádokon hiányoztak a hajósok; a segédhadak vonakodtak téli szállásaikat oda hagyni, mielőtt zsoldjokat veendették; a huszárok s a rácz hajdúk rablással pótolták a magokét; a zsidó kalmárok még mindig nem állították elő a szükséges löport; kétezer helyett, a nádor s a megyék sürgetéseinek daczára, csak hétszáz szekér gyűlt össze a Tiszánál.

Július elején a szultán Nisszánál, a választó fejdelem Szegednél táborozott. Caprara, Heissler és Starhemberg tanácsának meghallgatásával, a szultán közeledésének daczára Temesvár vívását elrendelte a szász. Hétezer lovassal, köztök kétezer huszárral a hely szemléjére indult. Úgy találta, hogy a hely ninesen oly mérvben erődítve, mint a közhír mondá vala; az őrség tizezer főre ment. Az ágyúk felét, mint feleslegest, vissza Szegedre küldte. Heissler Titelre sietett, melyet Dzsáfer basa hadai és hajói veszélylyel fenyegettek, s melyet szerencsésen felmentett; Rabutin a választó fejdelem táborába hivattott, Erdélyben csak négy ezred fogván maradni.

Temesvár vívásának második napján híre jött, hogy a szultán Nándorfehérvárnál átkelt a Dunán, s hogy Temesvár alá indul. Ekkor rögtön megszüntetett a vívás; az ágyúk Pálffy által Aradra indítottak; s a sereg a szultán elébe sietett. Rövid idő mulva kiviláglott a hírnek hazug volta, s a sereg ismét visszatért Temesvár alá. Titel biztosítására Starhemberg két lovas ezreddel, néhány ágyúval s a brandenburgi segédhaddal odaküldetett, oly utasítással, hogy magához vonván a hely körül állomásozott dandárt, tehát öszvesen tizenkétezer emberrel, nemcsak a Duna s Tisza partjait oltal-

mazza, hanem Temesvár vívását is folytassa, ha utját netalán Erdélynek venné a szultán. Ha pedig ez a császáriakkal megütköznek, akkor ügyekezzenek Starhemberg őt hátból fogni, portyázók által a pancsovai hidat felgyujtani, s ezáltal a törökök elől a visszamenetel utját elzárni. De a választó fejedelem viszálkodásai Leopold tábornokaival, névszerint a melléje ellenőrül adott Caprarával, minden tervet meghiusítottak.

A vívási művek már közel voltak a várárokhoz, midőn Starhembertől üzenet jő, hogy a török hajósereget Titelnél a Leopoldé visszaszorította, de hogy a folyamon Pancsovánál átkelt szultán csakugyan útban van Temesvár felé. Most másod ízben kellett felhagyni a vívással s Musztafa ellen indulni. A választó fejedelem a török sereg és Nándorfehérvár közé akarta magát helyezni, s itt magához vonván Starhemberg hadtestét, előnyös állásban a szultánnal megütközni. De a törökök ügyes mozgalmak által kijátszván Fridrik August szándékát, őt augusztus 26-án a Bégánál Hettin mellett, veszedelmes állásban kényszerítették a megütközésre. Az ötven ezer főre becsült török sereg szemeláttára bajos lett volna a Bégán meg visszakelniök a császáriaknak, kénytelenek voltak tehát az ellenség erődített táborára törni.

A fejedelem saját szász hadait előlállítván, délutáni hat órakor megkezdte az ütközetet. A törökök tizenkétezer embert küldvén a szászok elébe, a gyalogságot bomlásba hozták, de a lovasság által visszavettettek, mely Heister zászlóaljai által támogatva, s a jancsárok makacs ellenállását legyőzve, a tábor belsejébe nyomult. Itt nyomban fosztogatáshoz fogván, a szpahik által kiszorítottak és üzőbe vétettek. „Ha Vandemont herezeg ki e csatában mindent tőn, mit rettenthetlen tábornok tehet, — írta a választó fejedelem Leopoldnak — nem gyűjt nehány csapatot maga körül, melyekkel az ütközetet meg helyreállította, s a gyalogság töredékeit megmentette, megannyian veszendőbe mennek.” Most Heissler egy lovassági

ezred élén az ellenség legsűrűbb soraira tör, s lovasságát még egy ízben visszaveti a sánczok megé, de ágyugolyó által éretvén s néhány híve által kivetvén a tusából, elhal sebében. Ekkor ismét vérszemet kapván a törökök, a császáriak sorait másodszor is bomlásba hozzák, melyek azonban az ekkor halálos sebet vett Pollant tábornok és a dán segédlovasság, úgy az eddig a csatában még részt nem vett jobb szárny által felfogva, annyiban meg erőt vettek az ellenségen, mennyiben ez ismét sánczai megé vonult. De a császáriak is visszaügyekeztek táborukba, hol bántatlanul tölthessék az éjtszakát; s visszavonulásuk oly rendetlenül történt, hogy huszonhárom ágyun kívül még sebesülteiket is elhagyogatták.¹⁴⁸⁾ Midőn más nap a Bégán általkeltek, épen váratlanul semmiféle háborgatást sem tapasztaltak a törökök részéről, kik Temesvárnak a szükségességeli ellátása után, Nándorfehérvárra mentek. September elején Musztafa már útban volt Drinápoly felé.

Batthyány Ádám és Forgács Simon s velök egy Keglevich, Boszniában több palánkokat foglaltak el a nyáron; Csaplyát, a Szanna vizében épült négytornyú erődöt is kivívták. Ez időbe esik az úgynevezett bánvégek alakulása. A császár szövetségesei közül Lengyelország és Velenceze nem nagy szerencsével működtek a jelen évben, nagyobb az orosz czár, ki a tavali süker nélkül vívott aszowi erősséget hatalmába ejtette.

---

¹⁴⁸⁾ Bussy-Rabutin levele Montecuccolihoz (Rajmund fiához) Arnethnél, 178. l.

XXII.

Fridrik Auguszt a hadjárat szerencsétlen fejleményét néhány császári ezred balog magaviseletének s a közlegénység elhanyaglásának tulajdonította. Leopold tábornokai a bajnak székét, a Bégánál elvérzett háromezer harczosnak halálát a választó fejdelem ügyetlenségében és elbizottságában találták. A császár, katonáinak féktelen kicsapongásaiban kereste az okot, s intette a vezéreket, tartsanak nagyobb fegyelmet, mert ily istentelen haddal, lehetetlen győzelmeket aratni. ¹⁴⁹⁾ S a katonaság féktelensége részben onnan származott, mert zsold nélkül hagyatván, kénytelenek voltak magok gondoskodni magokról. „Lelkem eltelik sajnálattal — írta 1697-ki martius 28-án ^{[1697.} Rabutin Erdélyből egyik bécsi barátjának — ha nézem a hadak, s ha nézem a szegény nép nyomoruságát; ennek nem lévén, miből amazokat kielégíthesse, beérkeznek mindenünnen a katonaság kérelmei, engedném meg, hogy magok hajthassák be mire szükségök van. S én ezt megengedem azoknak, kik legnagyobb szükségét szenvednek; feláldozom inkább a népséget, mint a hadakat. S én ezt elhalasztom másoknál, kikről felteszem, hogy nincsenek oly nagy szükségük; elhalasztom, mert nem akarom a tartomány végromlását, mert látatni akarom a szegény népséggel, hogy bajaikat elhárítom a lehetőségig. Kérem önt, mondja meg haladék nélkül felséges urunknak, hogy nincsen szerencsétlenség, mely bennünket

---

149) Arneht, 179. l. Katona, XXXV. 908.

ne érhetne, ha még mindig késik a zsold; ezen lethargiának csak gyászos következményei lehetnek.¹⁵⁰⁾

S mint Erdélyben, úgy a tizenhárom megyében is folyt az őrsegül oda küldött és zsold nélkül felejtett hadak részéről a garázdálkodás; folyt névszerint a Rákóczi-ház urodalmaiban, melyekben még sok volt a gyúanyag, mert a Tököli-név ugyan több év óta már elvesztette varázsát a nemesség előtt, de a pórok közt még nagygyal birt, sőt nagyobbbal mint valaha; nem lévén tudnillik többé kurucz hadak, azok nem lehettek terhére, bántalmára a szegénységnek, s a kurucz vezér amott a Balkán alján mesés fénynyel körülövedzve tünt fel a pórok képzelmében.¹⁵¹⁾ Ezen érzület tápláltatván Tökölinek kenyér nélkül maradt s az erdőkbe szorult egykét hajdútiszte részéről, történt, hogy midőn június végén az újhelyi vásár alkalmával a pataki parancsnok az oda gyülekezett néptől szokatlan vásáradót szedne, a felázadt tömeg által embereivel egyetemben agyonveretett. S most élökre állván Tokaji Ferencz közhajdú és Szalontai György, nem sokaktól ismert ember, július elseje előtti éjtszaka amaz Tokajt, emez Patakot — kezökre lévén a lakosok — véletlenül meghágnak, s a meglepett őrseget kardra hányják vagy fogságra vetik.

A könnyü kézzel kivívott diadal hírére, Hegyalja lakosságának kapás osztálya vérszemet kapván, a tokaji magyar őrseg részével július 6-án Ónod elfoglalására indult. A huszonegy éves Rákóczi Ferencz ekkor jószágán, Szerencsen tartózkodott. Felebb említettük, hogy Kollonics őt Neuhausban, Csehországban neveltette. Neuhausból a prágai jesuitákhoz került, kiknél addig maradt, míg sógora Aspremont-Reckheim

---

150) Ugyanaz, 182. l.

151) V. ő mit Baboecsi (Rumynál, l. 103) a Tökölinek adott athnáméról ír; holott be van bizonyítva, hogy Klobusiczki azt is felvitte magával Pozsonyba Leopoldhoz, honnan az udvari levéltárba küldetett; s itt fennvan e napig.

közbenvetésére Leopold főminiszterétől, Strattmanntól engedelmet nyert Bécsbe jöhetni. Olaszországban tett utazás után a Rajnánál táborozott császári hadak megtekintésének ürügye alatt Kölnbe ment, hol Károly, hessz-rheinfelsi herceg leányával lépett házasságra. A császár tudta nélkül történt e lépését azzal mentegetvén, hogy mint teljeskorunak nyilvánított, felhatalmazásra nem volt szüksége, lejött Szerencsre. „Jobbágyai — mint emlékirataiban olvassuk — oly véleményben, hogy ő eszélyességből vagy hajlamból szilárdul a császár érdekeihez ragaszkodik, őt czélzataikba be nem avatták; s kitörvén a lázadás és értésére esvén neki, hogy szándékuk őt Szerencsen elfogni, s velök-tartásra, a vezérlet elvállalására kényszeríteni, előlük Bécsbe vonult.” Ehhezképest magokra hagyatván, midőn hét vagy nyolczszázan Bölc és Harangod között előnyomulnának, találkoznak a Buttler egri kapitány által ellenök küldött német-labancz haddal, mely majdnem négyszázat levág közülök, s három ágyut és hét zászlót elszed tőlök. Más kurucz csapat, Kövér Ferencz kapitánysága alatt, melyhez a harangodi csatasíkról menekültek csatlakoztak, Deák Pál ráczai által szétveretett, vezére halva maradt.

E közben felülvén a pórok ellen a szomszéd megyék, kivált Károlyi Sándor szatmári főispán és Nigrelli kassai főkapitány gondoskodásából Tokaj és Patak környékére szorított a lázadás. Július közepén Vaudemont herceg feles német hadakkal, magyar, kivált hajdúvárosi, labanczokkal s egy csapat ráczczal Tarczalnál táborozott. Július 17-én Tokaj városát bevette, s emberei boszút állván leöldösött társaikért, kardjaikat a lakosok vérében fűrösztötték, mit látván Tokaji Ferencz a várban, más nap az övéivel, hajókon és hidasokon, Rakamazon felül kevés kárral átment a Tiszán, s noha a hajdúvárosiak által üzöbe vétettek, mégis nagyjából megmenekültek. Vaudemont az üresen hagyott várnak megszállása után egész táborostul Patak megvételére indult, melyből a

kuruczok ellenkezésre kimenvén, midőn a császáriaktól megnyomattattanak, közülök igen kevesen tértek vissza a várba, Szalontai György is ellillanván velök. A bennszorultak haladék nélkül feladták a várat, s kötéllel és karóval bünhődtek. Hasonló sors érte a Tokajban elfogott kuruczok néhányait; lelkeszők Kabai Márton, mert emlékiratot készített a lázadás okairól és eszközeiről, Vaudemont által megkíméltetett, s a hegyekben foglyul esett Tokaji Ferenczcel, elsőben Kassára majd Bécsbe vitetvén, életbenmaradásukat talán a katolikus egyház kebelébe térésöknek köszönhatték. Szalontai Kassa környékén az abajji felkelt nemességgel találkozott, de sorain át utat tört magának, s hadának része Mármarosba, része Erdélybe vette magát; honnan Moldvába, s Moldvából az al-Dunához, Tökölihez menekültek. ¹⁵²⁾

Leopold, hadainak fővezérletével Magyarországon ez évben is Fridrik Augusztot bizta meg, ellenőrül Caprara helyett savoyei Eugent adva melléje. Az ekkor harmincznégy éves ifju herczeg lánglelkének egész erélyével sürgette a hadi készületeket; de a közigazgatás minden ágaiiban oly nagy volt a zavar, hogy május elején, midőn a télen elfogadott hadjárati terv szerint a seregnek már Péterváradnál kellett volna állnia, miszerint Nándorfehérvár alá indulhasson: még csak a papiroson voltak együtt a hadak, még indulóban sem voltak Pétervárad felé. Ehhezképest a Bécsben tanácskozományt tartott tábornokok kinyilatkoztatták: hogy most már késő volna Nándorfehérvár ellen indulni; hogy a sereg készületlensége miatt Temesvár vívásához sem foghatni; s hogy nem marad egyéb hátra, mint Veresmart és Mohács között egyivé gyűjteni a hadakat, aztán Zimonynál erős állást fogván, bevárni, mitevő leszen az ellenség, Pétervárad ellen fog-e

¹⁵²⁾ Károlyi Sándor önnéleltirása, Katonánál, XXXVI. k. 4. l. Babocsai, Rumynál, I. 145—167. II. Hist. des rev. de Hongrie, I. k. 408. I. II. 19. I. Wagner, II. 334.

indulni, vagy felső Magyarország, vagy Erdély ellen? ¹⁵³⁾ Május 18-án Starhemberg Guido és Kiba ezredes, bródi parancsnok, oda utasítottak, hogy Bosznia elleni működés által a törökök figyelmét vonják el Biháctól, melyet Batthyány Ádám és Auersperg Károly altábornagy vívók lesznek. A vár szigeten épült az Unna vizében, s oly jelesen volt erősítve és az őrség által oly buzgón oltalmazva, hogy egy hónapnál tovább húszezer ember ernyedetlen törekvéseit meghiusította. Július elején híret vették a vívók, hogy a boszniai beglerbeg tetemes hadtesttel a vár felmentésére közeledik. Starhemberg és Kiba táborozásuk, tudnillik, dugába dült, mert a véghadaknak és szerbeknek, a reájok vetett természetményi adó miatt nem volt kedvök a hadakozásra, s a Duna áradása által útjokban gátolt német hadak közül csak néhány zászlóalj érkezett a kitűzött gyűlhelyre. Batthyány és Auersperg, július 4-én felhagyván a vívással, visszavonultak. ¹⁵⁴⁾

Fridrik Auguszt, a megholt Sobieski helyébe lengyel királylány választatván, leköszönt a fővezérségről, mely július 5-én Eugen herczegre szállott. Midőn ez a hó közepén Veresmartra érkezett, az itt talált élelemszerek tizennégy napra sem voltak elégségesek; az ezredesek közül még többen magánügyeikben távol a seregtől; ¹⁵⁵⁾ távol a pórhadak üzöbvevételeivel foglalkodott huszárok is. Eugen megírta a császárnak, hogy lehető legroszabb karban talált mindent. Július 25-én Péterváradra indult, parancsot küldvén Vaudemontnak, Rabu-

153) Vortrag des Hofkriegsrathes an den Kaiser, vom dritten Mai, 1697. Arnethnél, 186. l.

154) Wagner, II. 332. Hammer, VI. 633. Arneth, 187. l.

155) Rabutin Kinskyhez, 1697-ki mártius 28-án: „Le comte de Dietrichstein, qui commande sur les confins de Temesvar, est le seul colonel, que j'ai eu tout cet hiver . . . n'étant ni ange ni diable je ne puis être partout . . . Aux confins de Moldavie, ou j'ai eu pour voisins les Tartars tout l'hiver, je n'ai eu qu'un lieutenant-colonel pour commander par là, puisqu'il a fallu préférer les besoins de mademoiselle de Sinzendorf au service du maitre.“

tinnak és Auerspergnek, hogy hadosztályaikkal hozzá siessenek. Péterváradról Kobilára ment, hol a szultánnak Nándorfehérvárra érkezéséről értesült, úgy arról, hogy a törökök hidat vertek mind a Dunán mind a Száván, miszerint hadaikat a szűkséghez képest ide vagy oda költöztethessék. Tököli, ki a közelebbi mult éveket köszvénybaja miatt tétlen húzta ki, szintén a szultán táborában volt. Véleménye szerint Nagyvárad vívásával kellene a hadjáratot megnyitni, mi az Erdélybe nyomulást tetemesen elősegítené. Ha Leopold hadai — folytatá — a hely felmentésére sietnének, s ha boldogulnának szándékukban, annyit minden esetre eszközölni fogunk Nagyvárad körültáborlása által, hogy a német hadakat elvontuk a Dunától, hogy őket a terjedelmes rónára csaltuk; ekkor aztán a viszonyokhoz képest, vagy megütköznék velök a nagyvezír, vagy, ha esipdezésöket eléгли, takarmányzóikat, poggyászuakat bolygatná, míglen őket élelemtáraiktól épen elrekesztheti; ezalatt ő, Tököli, módot talál, felelt működtetni mind Magyarországon mind Erdélyben. — A nagyvezír más véleményben volt; szerinte Pétervárad ellen kell menni egyenesen és haladék nélkül. ¹⁵⁶⁾

S csakugyan több jelenség arra mutatott, hogy a törökök a Száva hidján át Pétervárad elébe fognak indulni, hol Eugen új sánczokat és tűztelepeket paránesolt építtetni; s íme a szultán, rögtön keletnek fordulva, augusztus 19-én Pancsovánál átkel a Dunán, s hajóit a folyamon felfelé Titel ellen küldi. Eugen a mind vizen mind szárazon veszélyeztetett helynek nem kelhetett segédére, mert Rabutin ezredei vele még most sem egyesültek; s különben is, az sem látszott lehetetlennek, hogy a törökök, Titel elmellőzésével, Erdélyre akarnak törni, melyet Leiningen tábornok a tartományban hagyott haderővel nem fogott volna megvédelmezhetni. A dolgok ez állásában Eugen legtanácsoso-

156) Hist. des rev. de Hongrie, I. 409.

sabbnak látá Rabutin elébe indulnia.¹⁵⁷⁾ Péterváradon négyszáz gyalogot, Titelben Nehem altábornagyot nyolcz gyalog zászlóaljjal és nyolczszáz lovassal hagyva, s a Tisza hidfőit két lovas ezredre bizva, melyek a szükséghez képest vagy a titelieknek hozzanak segédet, vagy ismét a deréksereghez csatlakozzanak, — Szenttamáson át augusztus 26-án Zentára érkezett, hol Vaudemont ezredeivel egyesült, s hol egyelőre megállapodott, míg Rabutin Kis-Kanizsánál a Tiszán át fogott jöni. Augusztus 27-én Nehem beküldötte a tudósítást, hogy a török hajósereg a Tisza torkolatához evezett s ennek erődítését lődözni kezdi; hogy továbbá a török őrsök már átkeltek a Temes vizén, kiket a deréksereg nyomon fog követni. Más nap aggodalmát fejezte ki Nehem, hogy a török sereg őt meg fogja támadni, azaz: megsemmisíteni. Eugen, kinek a császár kötelességül szabta, hogy „mindenről a mit tevő leszen, eleve értekezzék a tábornokokkal, tanácskozmányt tartott, melynek végzéséhez képest, most Titel védelmére volt indulandó. El is indult ez irányban, de újabb tudósítás érkezvén be Nehemtől, mely szerint a Tisza torkolatának erődítéseiből a magyar és német gyalogok már kiszorítvák; egy csapat huszár egytől egyig felkonczolva; s Titelben a rácz őrség csüggedten bomolva, — mi őt, a tábornokot, visszavonulásra bírta: parancs ment Nehemhez, zárkoznék dandarával Péterváradba; Eugen pedig ismét visszatért zentai táborába, honnan Rabutin ezredeinek érkezésekor — nem segíthetvén már Titelen, melyet a szultán tőből kiforgattatott, s nem lévén többé ok, Erdélyt félténie, — öszves erővel a kivivatni szándéklott Pétervárad segédére fog indulni.

Rabutin september 1-én elvégre egyesült Eugennel, ki most minden további haladék nélkül kelhetett útra. A szireki

---

157) Eugennek 1697. aug. 20-án Leopoldhoz adott levele, Arneth-nél, 191. l. s Eugennek Heller által kiadott hadi levelezése első kötetében.

és szenttamási mocsárokon által épített hidakat füstölögre találja: az ellenség felgyújtotta azokat, a nélkül hogy elhamvaszthatta volna. Helyreigazításuk után serege átkél rajtok, hogy tulnan magát a források, kutak teljes hiánya miatt szomjan tett menés fáradalmaiból kinyugodhassa. September 5-én a római sáncznál haladtak el a császáriak, s más nap, még virradat előtt, a török tábortól fél mérföldre, négy hadlábra osztva folytatták útjokat. Mindamellettt hogy soraikat az öszves török lovasság, hol elől hol hátul, hol jobbról hol balról körülrajozta, Eugen mégis meg nem támadtatva, s egyetlenegy emberét sem vesztve, érkezett este a Péterváradal szemben elnyúló mocsárhoz. September 7-én reggel Nehem kiüzente a herczegnek, hogy a török tábor felett emelkedő porfelleg a török hadak távozására látszik mutatni. Más nap bizonyossággá vált a gyanítás; Deák Pál csavargói jelentést tettek, hogy Kobilánál a török tábor üresen áll. Vezérei látván, hogy a császári sereg jelen helyzete Péterváradnak nemcsak kiostromlását de vívását is akadályozza: a mely úton Eugen jött, azon tartottak most, Tököli tanácsára Szeged felé, mely gyarlón levén erődítve, a rabló tatároknak igenis ellenállhatna, de szervezett hadnak nem, s honnan egy fogoly vallomása szerint, Erdélybe menend a szultán. Ennek akadályozására Eugen egy pillanat mulva, lovasságának élén, öszvesen talán negyven s egynehány ezer emberrel, az ellenség nyomában volt. Helyreállítja a törökök által felperzselt szenttamási hidat és september tizedikén Becséhez ér, hol rácz örscinek egyik hadnagya, ki azonképen mint a magyar bujdosó, 'Tököli' nevet viselt, őt azon hírrel fogadta, hogy a szultán Zentánál táborozik, s hogy lovasai dúlják, gyujtják szerteszt a vidéket. Tanácskozmány tartatik, s a tábornokok megannyian Eugen véleményében osztozkodnak, hogy azon kell lenni, miszerint még mielőtt Szegedet elfoglalta, utól éressék az ellenség. September 11-én virradat előtt, hat gyalog és hat lovas

hadlábba osztályozva, középen a tüzérség, megindult a sereg. Reggeli kilencz órakor hírül hozatott, hogy még Zentánál égnék az ellenség őrtüzei, s hogy a kémlelés végett előre küldött százhusz lovas tusakodik a török őrséggel. Eugen néhány huszársapatot küld támogatásukra, kik az ellenség őrséinek vezérért, a kisebbik Dzsáfer basát foglyul hozzák a táborba. Kihallgattatik s halállal fenyegetve, ha, mit közlő leszen, hazugságnak fog mutatkozni, előadá, miszerint a szultán Szegedre ügyekezett, de látván, hogy nyomában van a herczeg, s értésére esvén, hogy a hely tetemes őrsége képes leszen a császáriak érkezéseiglen megvédeni a helyet, szándékát megváltoztatva, Zentánál hidat veretett, melyen egyenesen Erdélybe mehessen. A szultán már a Tisza tulsó partján van lovasságának részével, s most a nehéz tüzérszerek s a holmi vannak átmenőben, de az őszves gyalogság s a lovasság maradéka még a folyamon innen tartózkodnak, körülsánczolt táborban, száz ágyúval. A kémek megannyian erősítették a basa vallo-mását Musztafa seregéről; szerintök a hadak átkelése folyton foly, s majdnem az őszves lovasság már a tulsó parton van.

Délutáni három órakor még mindig úton voltak a császári hadak. Eugen most kissé kinyugodni hagyja a gyalogságot; ő maga, a lovassággal s néhány ágyúval, előresiet. Félórányi távolságra az ellenség táborától megállapodik, hogy a gyalogságot bevárja, hogy seregét csatarendbe állítsa. Jobb szárnya, Heister Szigbert vezérlete alatt, a Tisza partjára támaszkodott; a rónára messze kinyúló, Starhemberg Guido által vezérelt bal szárny, belülről egyenes, kívülről öblös vonalu s a folyam felsőbb partjához hajló volt, kettőzött sorokkal szélén; a közép Commercé herczeg gondjaira bízott, s Eugen szintén itt fogott állást. Midőn ekkép rendezve, Zenta felé haladna a sereg, kétezer szpahival találkozott, kik előle visszavonultak táborukig, mely erős ágyutűzzel fogadta az érkező császári hadakat.

A Tisza partjára támaszkodó, s a hidat oltalmazó tábor, négyezer lépésnyi hosszáságu s várfal magosságu földsánczból állott, mely ágyúkkal, árokkal és tornyokkal volt ellátva, s mely félkörben a folyam egyik partjától a másikig terjedt. Ezen sáncz megett egy régi épület falának romladékai voltak láthatók, erős czölöpzet által folytatva, mely szintén a Tisza partjáig terjedezett. Végre, hosszú szekérsor, mely mármár a hidon át volt menendő, azonképen oltalmi eszközül használtott. A hidon alól meredek volt a folyam partja, de a másik oldalon, selejtes levén a viz, negyven lépésnyire fővénytorlat magaslott ki belőle.

A nap alkonyodni kezdett, legfelebb két óra volt még hátra a megütkezésre. A lovasság végmaradéka csak most menvén által a hidon, Eugen tüzet adatott reája. S rögtön, azonegy időben minden oldalról támadtatta meg az ellenséget. Ennek kártácsai hatalmasan válaszolva, hégagokat lőttek a császári sorokba. S íme az ellenség lovasai kísérletet tesznek ama fővénytorlaton át Eugen bal szárnyába kapni: a herczeg parancsára előnyargal egy ágyútelep, tüzét ama pontra irányozva, s az ellenség szándékát meghiusítva. Ekkor Eugen intésére, kit a törökök kísérlete mintegy ama selejtes hely hasznavehetőségére figyelmeztetett, Starhemberg Guido a bal szárny gyalogjaival a folyam fővénytorlatán áthatolva, hátból fogta az ellenség táborát, melybe, a jancsárok dühös ellenállásának daczára, benyomult szerencsésen. S e közben a jobb szárny és a közép, előlről víván a sánczokat, részokról is erőt vettek a táboron. A törökök megkerülve, saját terepökön közbenfogva érezvén magokat, mindinkább bomladoztak, s Leopold hadi népe a belső sánczokat s a szekérrekesztéket is kiostromolta. „Alig foghatom meg — írá négy nappal később a császárnak Eugen — felséged gyalogsága mint mászhatta meg, mint foglalhatta el ily könnyen a sánczokat: mert ezek roppant magosságuak voltak, s nagy mértékben erő-

dítvék. A lovasság ez alkalommal azt mívelte, mit még soha életemben nem láttam: kísérte és támogatta a gyalogságot még a sánczárookban is, hol az ellenség tüzet azonképen állotta ki s azonképen viszonzta, mint a gyalog hadak.'

A jancsárok vad futamodásban a híd felé tolultak, de Starhemberg, hogy menekvésöket ez irányban is lehetlenné tegye, azt folyvást lödöztette, s örséget vetvén a hidfőbe, gátolta a hozzá férhetést. Ekkor a magas partról a folyamba vetették magokat, s benvesztek majdnem mindnyájan. Húsz ezer török — mondják — maradt a csatatéren, tízezernél több halt a Tiszába, s talán ezren sem kaphattak fel a túlpartra. A nagyvezír és négy más vezír, Adana helytartója a nagyobbik Dzsáfer basa, a boszniai és anatóliai helytartók, a fő jancsáraga, tizenhárom beglerbeg, számos agák és bégek, köztök többen, kiket a fellázadt jancsárok ütöttek agyon, voltak a halottak között. A nap épen leáldozott, midőn az ütközetnek vége szakadt. Eugen tíz órakor kipurancsolta hadait az árkokból, s ekkor Tököli, ki eddig a halottak között feküdt észrenemvéve, a Tiszába ugrott, és általúszott a szultánhoz. Ez látva az övéinek végveszélyét, s attól tartva, hogy a császáriak elzárhatnák előle a visszamenetel útját, nyakra főre sietett Temesvárra. Glöckelsberg tábornok utána küldetett hatszáz lovassal, kik az összetolult holttestek által felemelt hidon alig voltak képesek átlovagolni.

Eugen más nap hadait a szultán táborába vitte, melyben a tegnapi ágyútűz szintén tetemes kárt tett, mint a halottak mutatták. Az öszves löszerek, a tábori pénztár három millió piaszterrel, ezer és ezer ló, teve, szarvasmarha, kilenczezer szekér, tíz nő a padisah haremjéből, s a nagyvezír pecsétje, melyet Boér Simon, Rabutinnak tábori biztosa, egy a holttesteket fosztogató közlegénytől beváltott, voltak a diadal jelvényei. — A császáriaknak csak hatszáz halottaik és ezer ötszáz sebesülteik voltak, de az ősz közelvolta s a seregnek

silány felszerelése Eugennel nem látatták tanácsosnak, nyomban Temesvár elébe indulni. Szegedre ment, hol négyfelé osztván hadait, a gyalogságot s a brandenburgi segéddandárt a Dunán át Mohács felé; — a lovasságot s a szász szövetségeseket a Dunán innen Pestre küldötte. A tüzérség nagyjából Csehországba ment telelni, Rabutin négy lovas ezreddel visszatért Erdélybe. ¹⁵⁸⁾

Eugen négyezer lóval, kétezer ötszáz gyaloggal — hadainak színével — s tizenkét ágyúval, a császár s a főhaditanács engedelmével Boszniára készült. Kiba ezredes a rácz véghaddal előreküldetett; s más végbeliek utasítást vettek hogy Banalukánál szintén Boszniára törjenek. A herczeg october elején kiindult Eszékből, s a Száván átkelvén, Kotorsra, majd Doboj elébe érkezett. A vár meredek kősziklán épült a Boszna, Uszova és Szprecsa vizek összefolyásánál; Eugen, a Boszna tulsó partján fekvő maglaji erősséggel egyetemben könnyü szerrel hatalmába ejtette. Innen szorosokon és sűrű erdőségeken át october 18-án a zepcei palánk elébe érkezett, s ostrommal bevette. Más nap Kiba ezredes Wrandukot elfoglalta; s october 22-én Bosznaszerajnál táborozott a herczeg. A lakosok rítul megsebesítették a császári tisztet, ki őket városuk feladására felhívta, trombitását megölték. S Eugen mégis kényére megszállhatta a várost, mert ama czégéres tett után siettek belőle kitakarodni a törökök, csak a keresztyén és zsidó lakosok maradtak hátra. Nem lévén remélhető, hogy a végektől ily távol eső helyet meg lehessen tartani, Bosznaszeraj, százhusz mecseteivel és gazdag áruaktáiraival, felzsákmányoltatott és felgyújtatott. A város felett dombon fekvő kastély, melynek őrsége kis ágyukból eredmény nélkül tüzelt

158) Eugennek Leopoldhoz intézett jelentései. Wagner, II. 339 s kk. II. Hist. des rev. de Hongrie, I. 410. Cserei, 261. h. Hammer, VI. 639. Repiczky János, a zentai ütközet török írókból, Új magyar Muz. II. évi foly. 1. füzet, 18—37. II. Arneth, 166 s kk. II.

a zsákmánylókra, bántatlanul maradt, kivívása hosszabb időt igényelvén. A környék elpusztítása és egy napi kinyugvás után, számos szerbek kíséretében, kik Magyarországon letelepülendők voltak, és nagyszámu zsidó foglyokkal, a mely úton jöttek azon visszatértek a hadak. Maglajon túl a tesajni sziklavárba száz tűzgömböt vetettek a császáriak; a lakosok felháborodtak, a hely ellenállott. Nyolcz nappal később — november 8-án — ismét Eszéken volt a herczeg. ¹⁵⁹⁾ E közben Rabutin háromezer lovassal october 29-én átment a vaskapun, s november 6-án Ujpalánkát ostrommal bevette, az őrség ötszáz emberét kardra hányta, a parancsnokot néhányad magával elfogta. A hely más nap többől kiforgattatott, s Pancsovának is feldúlása után Erdélybe mentek szállásolni a hadak. ¹⁶⁰⁾

XXIII.

October 30-án a kilenczévi franczia háborút bezárta a ryswicki béke. Várni lehetett, hogy a császár most a Rajnánál táborozott ezredeket szintén a törökök ellen fogja küldeni, hogy minél gyümölcsözőbb béke elfogadására kényszeríthesse a szultánt. De a pénz hiánya s a zsoldosoknak emiatti elégedetlensége a tavalitól elütő silány hadjáratot jósoltattak. Erdélyben két dragonyos ezred nyíltan fellázadt, mert a zsold késett és késett; szándékuk volt tiszteiket meggyilkolni és zászlajaikat Temesvárra, a törökökhez vinni. Rabutinnak sikerült

---

¹⁵⁹⁾ Eugen naplója az österr. milit. Zeitschrift 1808-dik év folyamában, 325 s kk. II. Wagner, II 347 s kk. II. Katona, XXXVI. 51.

¹⁶⁰⁾ Rabutin jelentései Leopoldhoz, Arnehnél, 205.

^{1698.]} még elejét venni a bajnak, de 1698-ki május 28-án ekkép irt Leopoldnak: „A zsold ilyes megvonása felséged koronáit megingadoztathatja, nemesak Erdélyt, hanem az itt-lévő tizenhat ezredet is tenkre teheti. Mert a hadak s a népségek nyomorúsága a lehető legnagyobb fokra hágott; s amazok annál érzékenyebben veszik az eljárást, mert épen ily szerencsés, s felségednek oly nagy mértékben hasznos hadviselésök után, minő a tavali volt, kénytelenítetnek — fejemmel állok jól azért, mit mondandó vagyok — kénytelenítetnek páratlan nyomorúságot elviselni.”¹⁶¹⁾

Ily viszonyok között Leopold hajlandó volt Paget, a konstantinápolyi angol követ békeindítványának meghallgatására, de hajlandó volt a szultán is, kinek harezias kedvét a zentai nap tetemesen elpárologtatta, s kinek arról nem lehetett kétsége, hogy egy szerencsés hadjárat újból a Balkánig viheti Leopold fegyvereit. Hosszasabb felelések után, mert a szövetségesek érdekeik nem lehettek azonegyek, a jelen birtokállapot fogadtatott el békealapul; s mert Bécs és Debreczen és Szalánkemén ellen kifogásai voltak a portának, Karlovicz választatott a békeértekezlet helyéül. Leopoldot a németbirodalmi udvari tanács elnöke Oettingen Farkas és Schliek Leopold tábornok, — a szultánt Rami raisz-effendi s Maurocordato portai tolmács, — Velenczét Ruzzini lovag, — Lengyelországot Malachowski Szaniszló, — a czárt Boganovicz-Wosniczinow Prokop fogják képviselni. S mert Anglián kívül Holland is akart a békéltetés művében eljárni, Paget mellett Colier, a németalföldi rendek konstantinápolyi követe is lesz jelen. Tököli, ki még october elején azonegy időben a szultánnal Nándorfehérvárról Drinápolyba indult, azon volt, hogy Maurocordatót magának megnyerje, miszerint az a béke művénél az ő, — Tököli — érdekeiről is gondoskodjék. Korábbi

---

161) Arneth, 207. l.

időkben, midőn hatalma, befolyása még nagyobb volt, szolgálásokat tett a tolmácsnak, melyeket egyik hive által most eszébe juttatott neki, figyelmeztetvén őt, hogy jövendőre is hasznát fogja láthatni, ha nem vonakodik a kérelemhez alkalmazkodni. Maurocordato e szavakkal bocsátotta el a küldöttet: Mondd fejedelmednek, hogy a multakkal ne tépelődjék; hogy a jelenről gondoskodjék önmaga; s hogy bízza Istenre a jövendőt. ¹⁶²⁾ — E közben Eugen Szegednél, Starhemberg Kobilánál ütöttek táborát a Nándorfehérvárnál állást fogott nagyvezír mozgalmainak figyelemmel kísérésére. Egy török-tatár csapat, midőn Temesvárra eleséget szállítana, magyar s német könnyű lovasok által megtámadtatván, Eszterházy Antal, a nádornak fia, ez alkalommal megsebesítetett és fogságba vitetett. October közepén Leopold és Velenceze képviselői Futakra, Lengyel- és Oroszország követei Péterváradra érkeztek. October 18-án az angol követség egyik tagja hozta a hírt, hogy a békéltető hatalmasságok s a porta képviselői Nándorfehérvárott már közzétették a békeértekezlet terepére szóló fegyvernyugvást, mihez képest más nap „a Dunán és a Száván, s a közbenfekvő földön Zimonytól Illokig és Nándorfehérvártól a Bosutnak a Szávába ömléséig“ érvényes fegyverszünet, Péterváradon, és a dunai naszádokon és a kobilai táborban ünnepélyesen kihirdettetett. November elején megnyílt Karloviczon az értekezlet; 1699-ki januárius ^{[1699.} 26-án a követek által aláíratott, februárius 16-án Leopold által megerősítetett a békeoklevél. Ehhez képest: I. „Erdély, a mint jelenleg van a császári felség birtokában és hatalmában, úgy maradjon alatta; és Podolföld határától Havasalföld széléig, hegyei által, melyek a jelen háború előtt a régi határszélek voltak; és Havasalföld határától a Maros folyóig, szintén hegyei, mint régi határszélei által irassék körül: és eszerint mindkét részről megtartatván

¹⁶²⁾ Hist. des revol. de Hongrie, I. 420.

a régi határok, sem túlhan sem innen ne történhessék külebbterjeszkedés sem az egyik sem a másik birodalom részéről.‘

II. „A Temesvárnak alávetett tartomány, öszves kerületeivel, és folyóival melyek áthatítják, maradjon a magasságos ozmánuralom birtokában és hatalmában, és Erdély részéről végei legyenek Havasalföld szélétől a Maros vizéig Erdélynek a felebbi czikkelyben megállapított régi határai; aztán a Maros részéről a Tisza vizéig ugyanezen Maros innenső partjai, és a Tisza részéről a Dunáig a Tisza vizének innenső partjai szolgáljanak határszéleiül: a mondott határok között fekvő helyek pedig, tudnillik Karánsebes, Lugos, Lippa, Csanád, Kiskanizsa, Becse, Becskerek és Sablya, valamint Erdélynek a jelen háború előtt meghatározott régi határszélein, úgy a mondott mód szerint a temesvári területen a Maros és Tisza folyók partjain belül találató bármely más hasonló hely, oly kikötéssel rontassanak le a császáriak által, hogy a szerződés erejénél fogva ne építhessenek fel többé; és a mondott temesvári környék csakugyan szabad maradjon; és ezentúl sem a mondott helyeken, sem a Maros és Tisza folyók partjain, más, akár nagyobb akár kisebb helyek, némi erődítési külsővel ne építhessenek. A temesvári tartomány és a császári hatalomnak és birtoknak alávetett tartományok között a Maros és Tisza folyók használata közösen illesse mindkét birodalom alattvalóit, úgy a mindennemű marhák itatására, mint a halászatra és az alattvalóknak igen szükséges egyéb kényelmekre. Minthogy pedig a császári uralomnak alávetett felső részekből, mind a Maros vizén át a Tiszába, mind a Tisza vizén át a Dunába, akár felfelé akár lefelé, ide s tova úszó hajókat semmi akadálylyal sem kell gátolni: a németek vagy a többi császári alattvalók hajóit semmiképen se lehessen menetők közben, innen is onnan is háborgatni, sőt az szabadon és lehető legkényelmesebben történjék a mondott két folyón mindenütt; és mivel a viszonos barátság és a kölcsönös

jóakarát azt is kívánják, hogy az ozmán hatalomnak alávetett jobbágyok szintén részeltessenek a mondott folyók használatában: azok akadály nélkül mind halászbárkákkal mind sajkákkal élhessenek. Malomhajók pedig csak oly helyeken, holott a másik, tudillik a császári uralom hajózását egyáltalában nem képesek gátolni, még pedig mindkét uralom kormányzóinak közbenjövetelevel és megegyezésével rakassanak; sőt hogy a viznek a Maroson akadályozása miatt a császári hajók menete rövideget ne szenvedjen, semmikép sem engedtetik meg, hogy akár a malmoknak, akár másvalaminek alkalmatosságával a Marosból máshová származtassanak a vizek. A mondott folyókon levő bármely szigetek minthogy jelenleg császári hatalomban vannak, maradjanak azonképen, valamint most birtokoltatnak; és mindkét uralom alattvalói békésen s csendesen éljenek, s kicsapongásoktól és a szerződések sértésétől a legszigorubb parancsok által tartóztatassanak vissza.‘ III. ‚Minthogy a Tisza és Duna közötti környék, melyet Báeskának szokás hívni, a császári felség egyedüli birtokában és hatalmában van: maradjon ezentúl is a mondott császári hatalom és uralom alatt; és Titel sem erősítsék inkább, mint a hogy jelenleg van erősítve.‘ IV. ‚A titeli parttal és az ott a Tisza és Duna egybeömlése által berekesztett földzuggal szembenfekvő innenső tiszai partszéltől huzassék egyenes vonal egész az innenső tiszai part ellenében fekvő Dunapartig; és huzassék továbbá szintén egyenes vonal Moraviczának Bosut vizi innenső partjáig; és innen azon helyig, hol a mondott Bosutvizének fő ere a Szávába szakad; és Moravicza minden erősítés nélkül maradván, s mindkét parton csak nyílt falvak fogván építetni, választassanak a mondott, akár árkokkal, akár kövekkel, akár karókkal, akár más mód megjelelt és megerősített vonal által külön a birodalmak következőképen: a Nándorfehérvár feléi környék, az imént mondott határok között, maradjon az ozmánok hatalmas császárijának egyedüli birt-

kában; a felebb mondott vonalon kívül fekvő környék pedig maradjon a rómaiak hatalmas császárijának egyedüli birtokában és hatalmában; és a felebb mondott határokhoz képest birtokoltassanak a folyók is, melyek a külön mindenik fél birtokában maradó területeken léteznek.‘ V. A Szávába szakadó Bosut vízének torkolatától a szintén a Szávába ömlő Unna folyónak torkolatáig, a Szávának a császári birodalomhoz tartozó része birtokoltassék annak felsége által, a másik részt pedig birtokolja az ozmán császár. A közbenfolyó Száva, és az e közös területen fekvő szigetek legyenek közösek; s a folyam hasznávétele mind a hajózásra innen s onnan, mind más kényelmekre, szintén közös legyen mindkét fél alattvalóival, szigorúan fogván a felek minél békésebb eljáráshoz alkalmazkodni. Az Unna folyóig, az ozmán császári felség uralmához tartozó környék Bosznia felé, az Unna folyó innenső partjai által határozottassék és végeztessék; Novi, Dubicza, Jeszenovicza, Dboj és Brod, s e területen létező minden más hasonló hely kiürítendő és a császári őrségek belőlök kivonandók levén, e rész mindenkép szabadon hagyassék. Kosztajnicza pedig és a Novi földén alól levő szigetek, a Száva felé, valamint az Unna további partjai, mert a római császár hatalmában vannak és maradnak, a mondott határok által innen elkülönítessenek. Az Unnán túl a Szávától messze fekvő, és mindkét részről őrséggel megrakott s birtokolt helyek végre, a jelen háború előtt hozzájuk tartozott földekkel egyetemben, maradjanak továbbá is mindkét birtokló hatalmában, kiköttetvén, hogy a mindkét részről azonnal kiküldendő biztosok, a kerületeket és területeket egyenkint, illető vonalok húzásával, árkok, kövek, karók vagy a zavar kikerülésére szolgáló más jelek által elkülönítsék és elválaszszak a horvát részekről, a mindkét uralom birtokában maradandó helyek véghatáraiglan.‘ A VI-dik czikkely ezen határok szentül tartásáról, a VII-dik arról szól, hogy végeinek biztosítására

mindenik fél, tetteleg létező s általa jelen szerződés erejénél fogva birtokolt várait és erősségeit helyrehozhatja és erősítheti, a felebb említettek kivételével; valamint továbbá a végekben akárhol, nyílt falvak építhetők, csak hogy ezen ürügy alatt nem kell új erősségeket emelni. A VIII-dik czikkely büntetést rendel az ellenséges betörésekre, elfoglalásokra, pusztításokra; a büntetést azon hely hatósága méri a vétkekre, melyben elfogatnak. A IX-dik a ‚szabad hajdúk‘ és ‚pribékek‘ tartása ellen tiltakozik, s ugy kívánja, hogy jövendő időkben se nyújtson egyik fél menedéket a másik fél párttűz vagy elégedetlen embereinek, sőt ilyes embereket, valamint általában valamennyi rablót, zsitányt, még ha a másik fél alattvalói volnának is, kell hogy büntessen mindenik fél. A X-dik czikkely a multra, Tökölire és párthiveire vonatkozik. ‚Mint-hogy e háború idejében a magyarok és erdélyiek közül többen ő császári felsége alattvalóságától elállván, a magasságos török birodalom végeihez vették magokat; s mivel e részben is kell a két birodalom közti békekötés biztosításáról gondoskodni, rólok ekkép történt szerződés: ők a mondott magasságos birodalom tartományaiban, tetszéshez képest helyeztethetnek el és alkalmaztathatnak; nehogy mindazáltal a végek békés állapota és az alattvalók nyugalma valamikép háborgattathassék: a helyek, hová az említettek szállítatni fognak, távol esők legyenek valamennyi vég- és határrészekről; és nejeiknek engedelem fog adatni, hogy férjeiket követhessék s velök az e végre kijelelt birodalmi kerületben lakhassanak. És miután ők jövendőre az ozmánok hatalmas császáriának egyéb jobbágyai közé fognak számíthatni, ne szabadjon nekik többé a török alattvalóságtól elállani; és a kik elállának, azok a gonosztevők közé levén számlálándók, menedéket és segédet ne találhassanak a császáriaknál, hanem elfogattatván, a végek ozmán tisztjei kezéhez adassanak.‘ Más czikkelyek a békekötés egyes pontjainak biztosok általi értelmezéséről és

magyarázatáról, a foglyok szabadon-bocsátásáról, a római-katholikus hitvallásnak az ozmán birodalomban gyakorlásáról, a kölcsönös kereskedés szabadságáról, ünnepélyes követség küldéséről szólnak. A XX-dik és utolsó cikkely huszonöt évre szabja a 'fegyverszünet' idejét, melynek lefolyása után vagy időközben is, szabadjon mindenik félnek a békét még több évre kiterjeszteni. ¹⁶³⁾

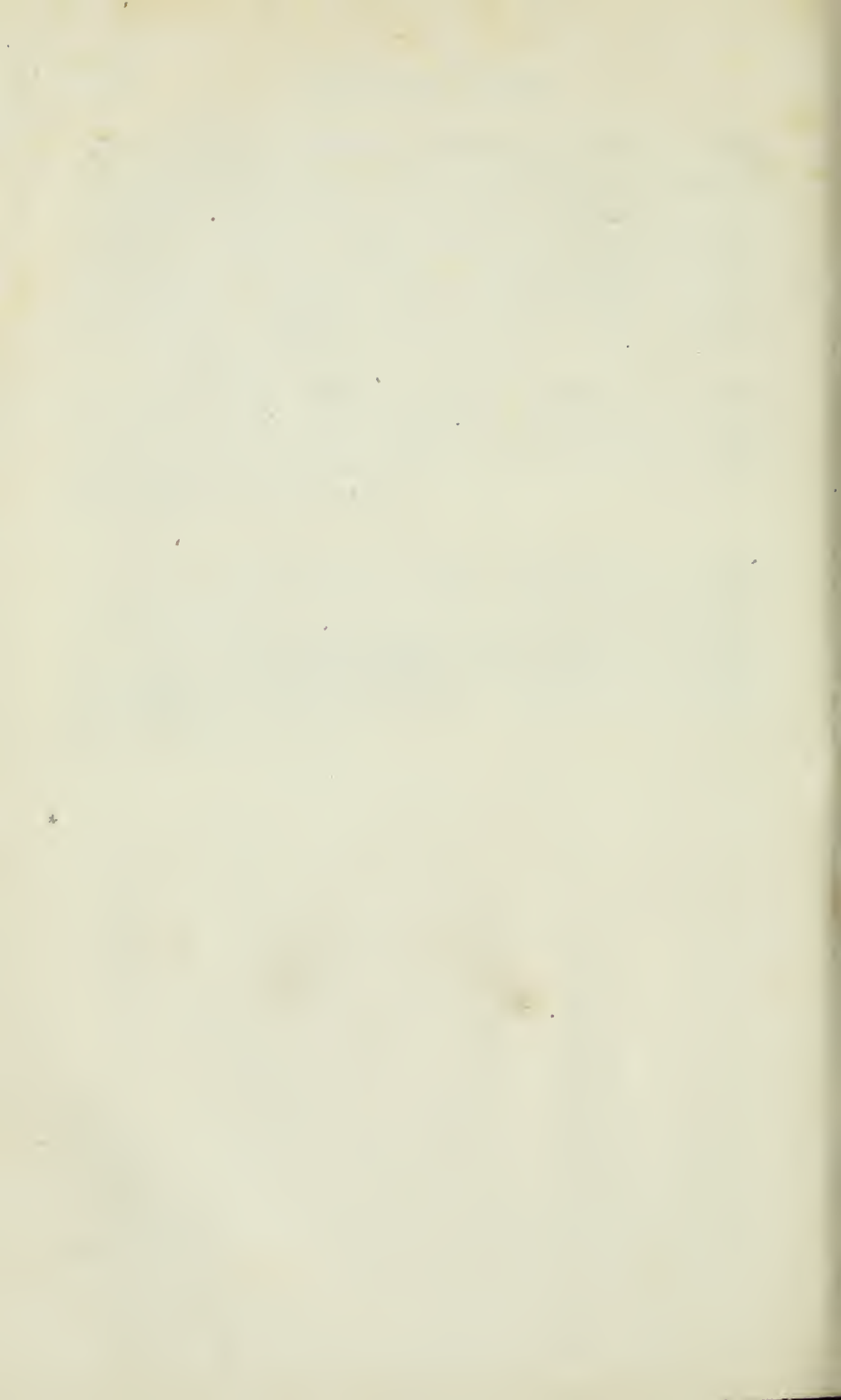
A karloviczi békekötés nemesak a tizenhat évi török háborúnak, hanem, mindamellott hogy Temesvár még évekig a portái maradt, Magyarországon a török uralomnak, a török befolyásnak is véget vetett.

---

163) Wagner, II. 448 s. kk. II. Dumont, VII. 2. 448. Katona, XXXVI. 73—136. II. Hammer, VI. 652—678. II. Mind a mellett hogy Leopold képviselői több ízben kifogást tettek Maurocordato deáksága ellen, az mégis megérezik az oklevelen. A folyók innenső, 'citerior' partja alatt azt kell érteni, mely Karlovicz fekvéséhez képest innenső. — A török-lengyel s a török-velencei békekötésekről külön oklevelek szólnak; Oroszország csak kétévi fegyvernyugvásra lépett a portáival.

Bécsben, 1857. Nyomatott Manz Frigyesnél.

DB
924
S93
1861
köt.5

PH 13-017-7
Szalay, László
Magyarország történte
2. kiad

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 29 11 07 005 5